

A N A R

**Əsərlər
I
hekayələr, povestlər**

Bu kitabın çapı

**Ekson Azərbaycan Əməliyyat Şirkəti,
MMM EksonMobilin törəmə şirkəti
tərəfindən maliyyələşdirilmişdir**

Bakı — 2003

Redaktor:
Arif Əmrahoğlu

Ön sözün müəllifi:
Rahid Ulusel

Rəssam:
Azər

ANAR. Əsərlər. I cild,
Nurlan, Bakı, 2003, 578 səh.

**Müəllif bu cildlərin nəşrinə vəsait ayırmış
Ekson Azərbaycan Əməliyyat Şirkətinə,
MMM EksonMobilin törəmə şirkətinə
dərin minnətdarlığını bildirir**

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN ANARI

İyirminci yüzil Azərbaycan mədəniyyətinin özünəqədərki və özündənsonrakı çağlarının ilgəyini yaradılan bütövlüyünü təmin edən bir orqanik zamandır. Məhz XX yüzildə Azərbaycan mədəniyyəti özünütəşkil prinsiplərini müəyyənləşdirdi, hansı köklərdən gəlib hansı yönələrə budaqlandığını aydınlatdı, tarixin hansı çağlarında siyasi-mədəni epiqonçuluğa varıldığını, hansı yolların səhv gedildiyini, nələrdə büdrədildiyini, hansı istiqamətlərdə düzgün addım atıldığını, hansı səmtlərdə irəli getməyin mümkün və gərək olduğunu sezdi. Azərbaycan mədəniyyətinin onurğa sütunu XX əsrin güclü birləşdirici "fəqərəsi" ilə bərkilib qayım oldu. Azərbaycan mədəniyyətinin bu tarixi-genetik bütövlüyünün dərk olunması və yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan mütəfəkkir sənətkarlarımızdan biri də, şübhəsiz ki, Anardır.

ÖMÜR ZAMAN HÖRGÜSÜNDƏ

Xalq yazıçısı Anar 14 mart 1938-ci ildə Bakıda xalq şairləri Rəsul Rza və Nigar Rəfibəylinin ailəsində anadan olub. Azərbaycanın ən köklü soylarından ikisinin yetirməsidir o. Ata tərəfdən uluları Məmmədخانlılardır. Bayat boyundan, Şahsevən tayfasından olan, Çiyli və bir para başqa kəndlərin mülkədarı Məmmədyar oğlu Məmmədخان IX əsrin ortalarında rus əsgərləriylə toqquşmadan sonra zindana atılır və orada zəhərlənərək öldürülür. Məmmədخانın nəticəsi - Rəsul Rzanın atası İbrahim Məmmədخانlı Göyçayda mirzəlik edər və ticarətlə məşğul olarmış. Anarın anası Nigarخانım məşhur Rəfibəyililər nəslindəndir. Ulu babası Ələkbər bəy Rəfibəyli - el ağsaqqalı, maarifçi, Azərbaycanda ilk siyasi partiya olan "Difai" partiyasının yaradıcılarından idi. Babası - ilk ali təhsilli Azərbaycan cərrahlarından olan, 17 il Gəncə xəstəxanasının baş həkimi və həkimlər cəmiyyətinin sədri kimi çalışan, Xudadat bəy Rəfibəyli 1918-ci ilin mayında Gəncədə ilk müstəqil Azərbaycan cümhuriyyəti qurulandan sonra 'ətəliخان Xoyskinin hökumətində ilk səhiyyə naziri olmuş, bir il sonra isə Gəncənin general-qubernatoru vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1920-ci ilin Aprel bolşevik çevirilişindən sonra həbs edilmiş, Gəncə üsyanının təşkilində suçlandırılaraq güllələnmişdir.

Anarın atası Rəsul Rza və anası Nigar Rəfibəyli XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatının klassikləri sırasına daxil olmuşdur.

‘əal yaradıcı ailə-sənət mühitində böyüyən Anar 1960-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirib. Həmin il Nizami Muzeyində kiçik elmi işçi, 1961-62-ci illərdə Dövlət Radio və Televiziya Komitəsində redaktor işləyib, 1962-1964-cü illərdə Moskvada Ali Ssenari Kurslarında təhsil alıb, yenidən RTK-də böyük redaktor (1964-1967) işləyib. 1964-cü ildən Yazıçılar İttifaqının, habelə Kinematoqraflar, Jurnalistlər və Teatr Xadimləri İttifaqlarının üzvüdür. 1968-1987-ci illərdə "Qobustan" incəsənət toplusunun baş redaktoru olub. 1987-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə heyətinin birinci katibi, 1991-ci ildə Yazıçıların 9-cu qurultayında yekdilliklə Yazıçılar Birliyinin sədri seçilib. 1987-ci ildə Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı, 1989-cu ildə SSRİ xalq deputatı, SSRİ Ali Sovetinin üzvü seçilib. 1995 və 2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü, MM-in elm, təhsil, mədəniyyət (sonralar yalnız mədəniyyət) komissiyasının sədri seçilib. Azərbaycan-Türkiyə Dostluq Cəmiyyətinin sədridir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Komissiyasının üzvüdür.

1976-cı ildə Əməkdar İncəsənət Xadimi adına, 1980-ci ildə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüş, 1998-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı böyük xidmətlərinə görə "İstiqlal" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Anarın Bakıda, Moskvada, Türkiyədə, İranda, Almaniyada, İsveçrədə, Polşada, Çexoslovakiyada, Macarıstanda, Bolqarıstanda, Estoniyada, Gürcüstanda, Qazaxıstanda, Tacikistanda 60-a yaxın kitabı çap olunub. "Ağ liman" Moskvada (1973, 1980, 1988), Polşada (1978), Maqarıstanda (1972), Bolqarıstanda (1973), Türkiyədə (1991), Özbəkistanda (1978), Qazaxıstanda (1976), "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi" Moskvada (1980, 1988), iki dəfə müxtəlif tərcümələrdə Türkiyədə (1994, 1995), Almaniya Demokratik Respublikasında (1979), Almaniya ‘ederativ Respublikasında (1989), Çexoslovakiyada (1980-ci ildə çex, 1984-cü slovak dillərində), Macarıstanda (1981), İsveçrədə (1992), Estoniyada (1989), Gürcüstanda (1997), "Əlaqə" povesti üç dəfə Moskvada, Polşada (1981), Macarıstanda (1982), Almaniyada (1986), ‘ransada (1995), Estoniyada (1981), "Dantenin yubileyi" üç dəfə Moskvada, Estoniyada (1975), Bolqarıstanda (1973),

Tacikistanda (1977), "Dədə Qorqud" Moskvada (1980, 1988), İranda böyük tirajlarla, nəfis şəkildə nəşr olunub. "Mən, sən, o və telefon" hekayəsi ABŞ-da, Kanadada, Yaponiyada, 'inlandiyada, ərəb ölkələrində və bir sıra başqa ölkələrdə çap olunub. Anarın ayrı-ayrı hekayə, pyes və məqalələri dünyanın bir sıra mətbuat orqanlarında ingilis, fransız, alman, ispan, benqal, türk, macar, rumın, bolqar dillərində və keçmiş SSRİ-nin bütün respublikalarında dərc edilib. Amma əlbəttə, Anar ən böyük populyarlığı öz Vətəninə - Azərbaycanda qazanıb. Xüsusilə 70-80-ci illərdə Anarın 30, 40, 50 min tirajla çap olunan kitabları, dərgilərdə çıxan əsərləri əl-əl gəzir, dürlü polemikalara səbəb olurdu. Anarın nəinki əsərləri, hətta bu əsərlər haqqında dərc olunan məqalələr Azərbaycan ictimaiyyəti tərəfindən çox həssaslıqla qarşılanırdı: "Dantenin yubileyi" povesti haqqında tənqidçi Nadir Cabbarovun yüksək peşəkarlıqla qələmə aldığı məqaləsi Azərbaycan Elmlər Akademiyasından ucqar bir kəndə qədər geniş aydınlara marağına səbəb olmuşdu. 1974-cü ildə "Bakı" axşam qəzetində "Gecə yarısında hadisə" sənədli povesti hissə-hissə çap edildikcə bütün Bakı o qəzetin hər sayını arayıb-axtarır, oxuyurdu...

Anar, əsərlərində çağının ən aktual problemlərini qaldırdığından, ən həssas nöqtələrinə toxunduğundan bu əsərlər təbii ki, əhatəli ədəbi-tənqidi münasibətlərə, disskusiyalara hədəf olur, estetik qavrayış çevrəsini yaradır. Anarın yaradıcılığı haqqında Azərbaycanda və dünyanın müxtəlif ölkələrində yazılan çoxsaylı məqalələr, aparılan tədqiqatlar, yəqin ki, bu zərurətin bəhrəsidir. Anarın qələmindən çıxan bütün əsərləri oxuyub başa çıxandan sonra həmin əsərlər xüsusunda yazılmışları göz önünə gətirdikcə, belə bir müqayisəli qanunauyğunluq ortaya gəlir: Azərbaycanın klassik və çağdaş mədəniyyəti, xüsusilə ədəbiyyatı bir küll halında Anar yaradıcılığında bu və ya digər formada öz əksini tapıb. Şəxsiyyətləri, dəyərləri, problemləri, yönləri ilə. Eyni zamanda, çağdaş mədəniyyət və ədəbiyyatımızın, tənqidimizin elə seçkin nümayəndəsi yoxdur ki, Anar yaradıcılığına bu və ya digər formada, səviyyədə müraciət etməmiş olsun. Anar yaradıcılığı Azərbaycan mədəniyyətinə tarixilik və müasirlik baxımından elə qaynaqlanıb ki, bu vəhdətdə onların harmoniyasından yalnız ləzzət almaq, heyrətə gəlmək olar.

Bütövlükdə, Anar yaradıcılığına Azərbaycan tənqidinin dörd münasibətini müəyyən etmək mümkündür: iki əks yöndə tənqid, iki

əks yöndə təqdir.

60-70-80-ci illərin tənqidçilərinin bir parçası - "dünənkilər" Anarı yenilikçiliyinə, irəli getdiyinə, "modernizminə", "formalizminə" və s. "izmlərinə" görə tənqid edirdilər, 90-cı illərin və yeni əsrin əvvəllərinin bir parçası tənqidçi və yazarları - "bugünlülər" isə "köhnəliyinə", "geri qaldığına", "antimodernizminə", "izmlərsizliyinə" görə suçlayırlar. Anar yaradıcılığının təqdiri də iki cürdür: tənqidin səthi, saya üzdəngetmələri: və nəhayət, Azərbaycan tənqidinin bu dolğun yaradıcılığa ciddi elmi-analitik, namuslu münasibəti. Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatının inkişafı fonunda görkəmli siyasi xadimlərimizin, alim, yazıçı, tənqidçi və sənətkarlarımızın - Heydər Əliyev, Əbülfəz Elçibəy, Məmməd Arif, Sabit Rəhman, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, Tofiq Quliyev, Toğrul Nərimanbəyov, Arif Məlikov, Xəlil Rza Ulutürk, Bəkir Nəbiyev, Araz Dadaşzadə, Yaşar Qarayev, Elçin, Nizami Cəfərov, Tofiq Hacıyev, Yusif Səmədoğlu, Rüstəm İbrahimbəyov, Rəhman Bədəlov, Sabir Rüstəmخانلی, Aydın Məmmədov, Kamil Vəli Nərimanoğlu, Vilayət Quliyev, Kamal Abdullayev, Rəfael Hüseynov, Nadir Cabbarov, Vaqif Yusifli və başqalarının Anar yaradıcılığını yüksək dəyərləndirmələri, onların bu zəngin sənət dünyasına obyektiv baxışları çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Keçmiş SSRİ məkanında və dünya mətbuatında Anar yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələrin müəlliflərinin - L.Anninski, B.Perevedensev, D.Urnov, E.Şklovski, V.Kovski, A.Latnina, A.Boçarov, N.Boqoslovski, İ.Borisova, Q.Petrova, L.Lavrov, A.Tverski, L.Lavrova, A.Zemnova (Rusiya), 'akir Baykurt, Mustafa Qutlu, Adnan Özyalçınər, Əhməd Bican Ercilasun, Oktay Akbal, A.Qədir, Yavuz Onk, Əli Yavuz Akpınar (Türkiyə), Mixael 'arenholts, Taqə Zommerfeld, 'riderike Bühner, Stefan Proys, Uli Rotfus (Almaniya), Zoltan İslai (Macarıstan), İbrahim Darabi (İran), Cövdət Bilal İsmayıl (İraq) və başqalarının müxtəlif milli psixologiya və ədəbi ölçülərdən Azərbaycan yazıçısının əsərlərinə yanaşmaları sayğıyadəyər və gələcək tədqiqatlar üçün tutarlı mənbələrdir. Burası da önəmlidir ki, hələ SSRİ dövründə xarici ölkələrin mətbuatında dərc olunmuş bu məqalələrin bəzilərində Anarın "sovet həyat tərzinə kəskin münasibəti", "rejimə sığmazlığı", "ənənəvi Asiya epik nəqlətməsi ilə ədəbiyyatın Qərbə xas olan texniki üsul və formalarını ustalıqla əlaqələndirməyi bacarması",

"Şərq müdrikliyi", "modernist yapıları" önə çəkilir (Uli Rotfus), Anarın təqdim etdiyi "dünyanın bizim təsəvvür etdiyimizdən (yəni isveçrəlilərin - R.U.) qat-qat zəngin, çoxcəhətli və təzadlı olduğu" ("Noys Sürixer saytunq" qəzeti, Sürix, 7/8, 1990-cı il) nəzərə çarpdırılır.

Anar ədəbi-bədii yaradıcılığını ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə uzlaşdırma bilən nadir şəxsiyyətlərdəndir. Anarın həm sovet dönəmində, həm də indi - müstəqillik çağında bütün yaradıcı fəaliyyəti başlıca məqsədilə milli-mənəvi tərəqqiyə yönəkdir. Onun Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə rəhbərlik etdiyi illərdə bu təşkilatın nəzdində "Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzi", "Dədə Qorqud Ensiklopediyası" yaradılmış, "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzeti, "Ədəbiyyat qəzeti" adıyla Mədəniyyət Nazirliyi ilə şərikli nəşr olunmaqdan çıxarılarq Yazıçılar Birliyinin orqanı olmuş, "Qobustan" toplusu da Yazıçılar Birliyinin orqanına çevrilmişdir. Yazıçılar Birliyinin təklifi və təşəbbüsü ilə Azərbaycan PEN klubu - Beynəlxalq Yazıçılar Təşkilatının Azərbaycan bölməsi yaradılmışdır. Moskva, Türkiyə, Gürcüstan və Polşanın yazıçılar təşkilatları ilə ikitərəfli müqavilələr bağlanmışdır.

1987-ci ildə erməni fitnəkarlarının təhriki ilə Qarabağ məsələsi ortaya atıldıqdan bəri Yazıçılar Birliyi fəal mövqə tutmuş, ilk dəfə Moskvaya etiraz məktubları yazıçılar ocağından, onların imzasıyla göndərilmişdir. Yazıçılar Birliyinin Ağdam döyüş bölgəsində və Gəncədə Plenumları keçirilmişdir. Anar Naxçıvan, Abdam, Goranboy və Qazaxda döyüşçülərlə görüşmüş, qaçqın ailələrinin Yazıçılar Birliyinin Şüvəlandakı Yaradıcılıq evində yerləşdirilməsini təmin etmişdir.

Xalqımız bunu heç zaman unutmayacaq ki, 1988-ci ildən bəri Azərbaycanın ən ağır günlərində Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı, SSRİ xalq deputatı və SSRİ Ali Sovetinin üzvü Anar istər Azərbaycan parlamentində, istərsə də SSRİ-nin ali məclisində Qarabağ problemi xüsusunda dəfələrlə çıxış edib. Başqa Azərbaycan deputatları ilə birlikdə bir neçə dəfə Qarbaçovla görüşüb və ona Azərbaycanın haqq səsinə çatdırıb. Yanvar hadisələrinin günahkarlarının cəzalandırılmasını tələb edib. 1990-cı ilin Qara Yanvar gecəsindən sonra Anar rus dilində "Müsibət" adlı müraciət yazıb və səhəri gün yüzdən artıq ünvanə - SSRİ xalq deputatlarına və Yazıçılar İttifaqlarına göndərib. Yanvarın 21-də Akademiyada

Azərbaycan ziyalılarının etiraz iclasını Anar aparıb. Yanvarın 22-də Azərbaycan Ali Sovetinin bütün gecə davam edən sessiyasında çıxış edib, təkliflər verib, bəyanatlar imzalayıb. 1988-ci ildə Azərbaycanda milli-siyasi hərəkət başlayan çağda bu çağın milli-mənəvi, əxlaqi-intellektual təməlini yaradanlardan biri olmuş Anar bir neçə mitinqdə və 1990-cı il Yanvarın 20-də indiki Prezident sarayının qarşısındakı mitinqdə çıxışlar edib.

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilən Anara müstəqil Azərbaycanın ilk Milli Məclisini açmaq, ilk iclasını aparmaq şərəfi nəşib olub.

Anar, yaradıcı şəxsiyyətin özəyini təşkil edən müqəddəs tənhalığını qoruya-qoruya ünsiyyətsevər əsilzadəliyi ilə fəal ictimaiyyətçi olaraq sanki yüz illər bundan öncə başladığı işi səbrlə, təmkinlə davam etdirir. Yaşadığı çağı ömrü, düşüncələri, əməlləri ilə daha mənalı, yaşamalılıq edən Anar "Mübarizə bu gün də var" məramı ilə, sanki hər işi yenidən başlayırmış kimi tükənməz enerjisi ilə yazıb yaratmaqdadır...

ÖZÜL DAŞI, YAXUD TARİX - ALLAHIN SƏBRİDİR

Milli klassik mədəniyyətimizin bütün şirəli köklərindən gələn irsi güc, qaynar enerji Anar yaradıcılığının ən dərin qatlarına sirayət edərək bu yaradıcılığın rüşeymlərini hərəkətə gətirir. Bu səbəbdən Anar klassik irsə münasibətində olduqca müasir, müasirliyə münasibətində olduqca örnəkçidir.

‘alqın mədəniyyət qalası yeganə qaladır ki, heç vaxt tikilib qurtarmır. Hər gələn nəsil onun təzə qatını hörür. Hər qat hörüldükcə, qalanın özülü - milli varlığın bünövrəsi bərkiyir... Həmişə belə olub və yaqın ki, bundan sonra da belə olacaq: dünya burulğanlarında zəiflər itəcək, cəsur xalqlarsa hər hansı bir bələdan sıyrılib çıxacaq, nəsil-nəcəbət artıracaqlar. Tarixin acı məntiqi belədir... Yəqin ki, "Dədə Qorqud" filminin son epizodlarını xatırlayırsınız: Alp Aruzun gözü qızmış tərəfdarları el atası Dədə Qorqudun da, onun qopuzunun da üstündən adlayıb qardaş qanı tökməyə çapırlar. Sözü eşidilməz olmuş Dədə Qorqud toz-torpağa döşəli, əlləri uzalı qalır... Yadlar yox, qan qardaşları öz kökünə balta

vurur... Bu, ötənlərimizdən görk olan simvolik bir səhnədir. Hərgah içəridən didilmələrimiz olmasaydı, indi bütövlükdə Azərbaycan yer üzünün ən abad məmləkətlərindən, eşidilən böyük səlahiyyətli dövlətlərindən biri olardı...

Anar "Dədə Qorqud" filmindən təxminən on il sonra yenidən bu mövzuya qayıtdı və "Öz eli olan xalq idim, elim indi hanı? Öz xaqanı olan xalq idim, xaqanım indi hanı?" epiqrafı ilə (Költiqin abidəsindən) başlanan "Dədə Qorqud dünyası" adlı tarixi-etnoqrafik essesini yazdı. Su kimi içilən bu əsər bütün gözügötürməyənərimizə ən tutarlı cavab olmaqla yanaşı, eyni zamanda, xalq qüdrətinə, onun baş ucalığına inam doğuran bir əsərdir. "Kitabi Dədə Qorqud"un yaranış və yazıyaalınma tarixinin dürüsləşdirilməsində və onun neçə illərdən sonra 1300 illik yubileyinin dünya miqyasında keçirilməsində həlledici xidməti olan Anar yazır: "Kitabi Dədə Qorqud" tariximizin təməl məsələsi - Azərbaycan xalqının mənşəyi və məskəni məsələsiylə birbaşa bağlıdır, daha doğrusu, bu məsələlərin tam dəqiqliklə açılması üçün ən etibarlı mənbə və məxəzdir".

Anar ölməz milli eposumuzu məhz belə güvəncli örnəktək araşdıraraq onun çağdaşlıq gərəyini də üzə çıxara bilir. Bu essədə saysız-hesabsız təkzibedilməz tutarqa var. Ancaq mən onun birini misilsiz hesab edirəm: Azərbaycan xalqının ilk mənəvi dayaqlarının, ədəbi dilimizin özülləşmə çağının əsas əlamətlərini hifz edən bu eposun ən arxaik dil qatı altında heç bir başqa xalqın qədim dil izi yoxdur. Ən ilk qatdan belə bu dil öz bünövrəsi üzərində boy atıb, bu dil dünyanın təməl etnoslarından olan Türk Oğuzların dilidir ki, o da mahiyyətə heç bir qəti dəyişikliyə uğramadan indi də yaşayır, - həmin ulu dilin yaşadanı da bizik. Bu elə etibarlı söykəndir ki, artıq onu heç kim, hətta ən qatı təəssübkeşlər belə dana bilməz: "Kitabi Dədə Qorqud" əcdadımız, ulu babalarımız tərəfindən Azərbaycan torpağında, Qafqaz şəraitində yaradılmış, dilimizin ən qədim, möhtəşəm abidəsi, xalqımızın tarixdə zəngin, parlaq və əski sorağıdır. Dastan neçə əsrlər, bəlkə də minilliklər ərzində biçimlənmiş, bitkinləşmiş, müxtəlif dövrlərin nişanələriylə bəzədilmiş, amma ilk mahiyyətini - ruhunu, dilini, məzmununu və formasını, o cümlədən, şerlərinin formasını saxlamışdır".

Anar, bəşəriyyətin tarix boyunca yaradılmış say-seçmə incilərilə yanaşı araşdırdığı "Dədə Qorqud" eposunun ilk laylarını yüksək

sənətkarlıq və elmi intuisiya ilə aç-aça belə bir təbii qənaətə gəlir ki, böyük bədii-estetik dəyəərə malik olan bu abidə Azərbaycan təfəkkürünün məhək daşdır və mədəniyyətimizin inkişafının hər yeni mərhələsində ona təzədən dönmək zərurəti yetişəcək. Abidə hər zaman tarixi bir ıftixar duyğusu doğuracaq. Ancaq... təkcə fəxr etmək azdır, başlıcası - ona layiq olmaq gərəkdir.

"Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr"ində (Bakıda Amerika Universitetində oxunmuş məruzə) Anar bir mütəfəkkir sənətkar olaraq Azərbaycanın tarixi taleyinə və Yeni Çağ Azərbaycançılığının fəlsəfi-ideoloji mahiyyətinə konseptual baxışlarını irəli sürmüşdür. Çağdaşlaşan tarixin, tarixləşən çağdaşlığın yazarı Anar müəyyən mənada "Tarixi-Allahın səbri" sayır bu əsərində. O, tarixə ənənəvi-standart baxışlardan yan keçərək, dövrlər kataloqu, zaman ardıcılığı məntiqinə sığmayan olumlar düzümündə substansial gerçəkliyin mahiyyətini arayı, göstərir ki, tarix - yuvarlaq rəqəmlərlə tamamlanmır, epoxal hadisələrin bir-birinə təkanvericiliyi, şəbəkələnməsi, harmoniya qatlarını yaratması onun məntiqini şərtləndirir. Vaxtilə Hegel də "Tarix fəlsəfəsi" əsərində tarixin öz məntiqini yaratmasındakı təşnə cəhdində "ümumdünya ruhunun iradəsini", "substansial pafosu" önə çəkmiş, tarixin ən böyük mənasını mənəviyyat dəyərlərinin üzə çıxarılmasında, ruhi harmoniyaya çatılmasında görmüşdü. Anar da iyirminci və iyirmibirinci yüzillikləri, ikinci və üçüncü minillikləri ayırır qovuşduran eyni rəqəmlərin səf-səf düzülüşü ilə deyil, bəşəriyyətin, eyni zamanda Azərbaycan xalqının tarixi yaddaş və həyatının doğurduğu epoxal dönüşlərlə tarix yarandığı qənaətinə gəlir. Bu mənada tarix - milli varlığın, milli ruhun zaman-zaman, fəsil-fəsil çiçəkləməsidir. Dünən bugünə çatmırsa, demək, bu gün də sabaha çatmayacaq. Dünən bu günə, bugünün sabaha yetməsi, qovuşması ilə zaman bütövlənir, tarix pillələnir. Bu pillələrlə düşmək də, qalxmaq asandır. Ən məğrur yeriş - tarix pillələrindəki gedişdir. Tarix - pillələşməyəndə, cəngəlliyə, yaxud da səhraya çevrilir. "Zamanların rabitəsi qırılır" (Şekspir). Bu mənada Anarın "ənənə" yerinə "gələcək" işlətməsi, mədəniyyətin davamlı milli ruh sütununa gələcək prinsipləri ilə yanaşması tamamilə qanunauyğundur.

1988-ci ildə professor Yaşar Qarayev yazırdı: "Anarın zaman və rabitə konsepsiyasında keçmiş - yenidən qayıtmağa tələsdiyimiz ünvan və mənzil deyil, gələcəyə boylandığımız zirvə və dayaqdır,

sabaha yürüşdə start meydanı, irəliyə hərəkətdə mənəvi mühərrik kimi fəal və diridir". Anar təkcə nəsr əsərlərində deyil, həm də tarixi-publisistik esse və məqalələrində, digər səpgili yazılarında tarixi - çağdaşlığın təməli kimi qavradır. "Zalım bir dövrdə" insani kamilliyə və qəlb intibahına səsləyən, kosmik əxlaqın möhtəşəm poeziyasını yaradan Nəsimi, tarixin Azərbaycan mənasını açmış Şah İsmayıl Xətayi, Ortaçağ Azərbaycan türkcəsini Şərqi üç böyük dilindən biri kimi sənət meydanına gətiribən bu dildə əbədiyyət duyğularını dilləndirən 'üzuli, "Şərqi mədəni irsiylə Qərbin mütərəqqi fikrinin, vahid bəşəri dəyərlərin rəmzi", yeni ideyaların, "sübhün səfiri" Mirzə 'ətəli Axundzadə, "min illik bir əsərin axarında öz yönünü taparaq", xalq mənəviyyatı və zövqünün dərinliyini, milli-estetik zənginliyini aşiq şerində kükrədən Aşiq Ələsgər, bütün ədəbi fəaliyyəti ilə tənqidi və milli-demokratik düşüncənin əsasını qoymuş Cəlil Məmmədquluzadə və əsrini tərpadən molla-nəsrəddinçilər, "sənətimiz tarixinə əlvan, romantik bir səhifə yazmış" Hüseyn Cavid, milli ədəbiyyatımızda tarixi roman janrının ən qüdrətli yaradıcılarından biri Yusif Vəzir Cəmənəmli, əsg - yeni çağ, Şərqi - Qərb musiqisinin praktika və nəzəriyyədə klassik vəhdətini yaratmış Üzeyir bəy Hacıbəyli Anarın "Şairin hünəri", "Şairin zəfəri", "Şairin kədəri", "Sübhün səfiri", "Aşiq gördüyün çağırar", "Anlamaq dərdi", "Molla Nəsrəddin - 86", "Qəm pəncərəsi", "Böyük ömrün bir əsri", "Yusif Vəzir haqqında söz", "Üzeyir ömrü" əsərlərinin ona görə araşdırma mənbəyi, örnək obrazıdır ki, bu böyük insanların hər birinin şəxsiyyəti, yaradıcılığı, fəaliyyəti, mücadiləsi ilə Azərbaycan mənəvi düşüncəsi və mədəniyyətinin bütövlüyü, varisliyi, yaşam qüdrəti, indi və indən belə də hər çağda varolma qabiliyyəti, hüququ yaradılmış olur. Bu - daha geniş və gerçək mənada Azərbaycanın fiziki və etnik coğrafiyasının üst-mənəviyyat qatıdır. Məhz bu qat yırtılanda Vətən torpağının əldən getməsi doğrulanır.

Anar bütün yaradıcı həyatı boyu bu milli mənəviyyat qatını möhkəmlətməyə, güclü və deşilməz etməyə çalışıb. "Qobustan" incəsənət toplusuna redaktorluq etdiyi dövərdə isə bu ümummilli problemin dil mədəniyyəti çevrəsinə xüsusi bir həssaslığın yaranmasına nail olub. Bu gün daha da aktuallaşan milli dil siyasətini XX əsrin son çərəyində seçkin və ardıcıl səpgidə, əngəllərlə dirəşə-dirəşə, ancaq milli mənəviyyat təməlini yalnız Azərbaycan

türkcəsinin tükənməz törədiçilik potensialı əsaslarında quraraq yeritməyin, qətiyyətlə bu yolu davam etdirməyin bünövrəsini Qobustan incəsənət - milli düşüncə hərəkatı qoydu. Dünya mədəniyyəti ilə sıx ilgilənmə, qaynaqlanmanı da içinə alan bu hərəkat milliliyin və bəşəriyyətin harmoniya xəttini ən təbii əsaslarla yaradırdı. Bu çağdan dil yenilikçiliyi məqsədyönlü şəkildə, mədəniyyətimizi gəlişdirməyin özü də daşına çevrildi. Bu çağdan Azərbaycan türkcəsinin nəfəsi xeyli genişləndi, onun elmi-humanitar tutarı gücləndi, bu təkanla onun gələcək inkişafına da perspektiv açıldı. XX yüzilin ilk çərəyində "Molla Nəsrəddin" jurnalının həyata keçirdiyi böyük missiyanı həmin yüzilliyin son çərəyində yeni tarixi situasiyada Anarın "Qobustan"ı (əlbəttə, həm də onunla çiyin-çiyinə "Azərbaycan", "Ulduz", "Xəzər", "Gənclik" dərgiləri...) daşıyırdı.

Mədəniyyətin inkişafı - yalnız bütün cinahlardakı hərəkatla təmin olunur. Ona görə də klassik mədəniyyət qurucuları milləti silkləmək, milli düşüncəyə təpər vermək üçün onun bütün cəbhəsində fədakarlıqla çalışmışlar. Bu əhəmə, göründüyü kimi, Anar üçün də məram və örnək olub.

Yeni çağın klassik əsərlərini yaradan Anar ötəni - itən saymayan, keçmişlə bugünün (ötənlə bitənin) ulu doğmalığına söykənc verən, tarixin arxitekturasına öz naxışlarını, oymalarını yapan, sərt doğruları ilə ürəyimizdən tikan çıxardan bütün yaxşı sənətkarlar kimi həqiqi mənada adamı xoşbəxt edən yazıçıdır. Yazıçı Anarın yaradıcılığı sanki bu hikmətli fikri bir daha təsdiq edir: "Öz nöqsanlarını duyan, görən, düşünən, yazan xalq yetkin xalqdır!" "Aşağılıq kompleksi"ndən sıyrılıban öz üstünlüklərini pasdan təmizləyib, bülövləyib, itiləyib, parıldadıb kəsərli, etgili, gərəkli edən xalq da eləcə.

MƏNƏVİYYATIN ƏKS DƏRİNLİKLƏRİNDƏ: OKEANINDA VƏ KOSMOSUNDA

Anarın nəsr, şübhəsiz onun çoxşaxəli yaradıcılığının nüvəsini təşkil edir. Yazıçının nəsr 60-cı illərdən ta günümüzədək özünəməxsus zənginləşmə, dərinləşmə yolu keçmiş, gəlişməsində yeni çalarlar, özəl keyfiyyətlər qazanmışdır. Onun nəsr yaradıcılığında poetik təkamülün ritmlərini sanki bir-birindən doğulan, fəqət ayrı-ayrı dünyalardan keçən əsərlərin ümumi

arxitektikasında aydınca bəirləmək olur. Yazıcının daim gərilən üslubu, birərli-analitik təhkiyəsi, öz daxili enerjisinə güvənli süjet-obrazyaratma çəmləri, yorulmaz ideya axtarıları onun nəsr poetikasının dinamikasını təmin edir.

Anarın bir əsərindən o birinə qapı açılır. Hər bir əsərin mövzu, üslub və forma bitkinliyi olduğu üçün bu "poetik məkana" sığdırılan hər bir detal incəliklərinə qədər işlənilməyindən həmin "poetik məkana" sığmayanlar da yeni bir əsərin obraz potensialına çevrilir. Dərinlik genişlənmə, budaqlanma, dürləşmə situasiyası yaradır. Bir əsərin ötəri cizgisi, epizodik obrazı yeni bir əsərdə fokuslaşdırılır, mayalanmış bədii hüceyrənin orqanizmə çevrilməsi, doğuluşu, həyat qazanması kimi təbii bir proses baş verir. Bu mənada Anarın bütün nəsr əsərləri bütöv, sürəkli bir romandır. Dünya ehramının şüuraltı labirintlərində hörümçək torlarını yırtı-yırtı gedən, əlindəki lampa ilə qaranlıqları işıqladan kahin bilib-bilmədiklərimizi bizə sirt gözəlliyi ilə açır...

Anarın antik fəhmi onun bədii dünyagörüşü və düşüncə texnologiyasını klassik nəsrədən (məsələn, Lukian, Rable, Servantes satirasından, "Kəlilə və Dimnə" müdrikiyindən) çağdaş nəsrin modern axtarılarınadək dünya bədii mədəniyyətinin bütün buğum nöqtələrinə qaynaqlayır. Çağdaş nəsr prosesi XX əsrin ikinci yarısından günümüzədək olan dövrü əhatə edir ki, bu dövrün bədii atlasında Azərbaycan nəsrinə həm də Anar yaradıcılığı ilə dəyərincə təmsil olunmaqdadır. Çağdaş nəsr axtarılarında Anarın yeri seçkincə görünür. Bu fikri ayrı variasiyasında belə də demək olar: Anar çağı ilə bütöv, dolğun, ahəngdar görünür. Anar nəsrində Zaman - saat kimi çıqqıldayır, hər Anın - əbədiyyət qədər zəngin və ləzzətli olduğu duyğusu yaradılır. Altmışıncılar sırasında Anar dövrünün yazarları ilə bənzəyişlərindən daha çox bənzəməzləklərinə görə nəsiləşdir. Yazıçı özü də "Nəsrin fəzası" adlı dəyərli araşdırmasında "Yeni Azərbaycan nəsrinin" yaradıcılarını ortağ bir müstəviyə gətirməyə çalışsa da, yenə məhz onların bənzərsizliklərində, problemə ayrı tərzdə yanaşmalarında "Yeni nəsrin" ədəbi ruhunu görürdü.

İnsanın daxili aləminə enməyin Balzak, Tolstoy, Dostoyevski, Unamuno bədii üsulundan ayrı bir səpkidə, ancaq gələnkli bir bağlantıda təzahürü Yeni Çağ dünya nəsrinin estetikasını müəyyən etdi. Buradakı realizm mistika və sürrealizmə varmasında da, sosial

problemləri insanın içərisinə ötürməsində, onları şüuraltında oynatmasında, xırdalıqları qurdalamasında da daha inadlı idi. Dostoyevski və Eynşteyn "atomik başlanğıca", Markes və Priqojin isə materiya və ruhun "özünütaşkil stixiyasına", "xaosdan nizam" yaranmasına istinad etməklə çağlarının bədii və elmi təfəkkürünün konsentrasiya - birləşik nöqtələrini tapmış olurlar. Azərbaycan nəsrində Anar şüuraltı psixologiyanın dərinliklərini belə inadla aaraması ilə milli bədii düşüncəmizi çağdaş sorulara urcah edir. Markesin Melkiadesi ("Yüz ilin tənhalığı") isti Makondo şəhərciyinə qaraçının gətirdiyi buz külçəsinə əlini vurub heyrətlə "Bu bizim əsrimizin ən böyük kəşfidir!" deyirsə, Anarın 'eyzulla Kəbirlinskisi, Dantenin yubileyinə dəvəti ilə aldadılıb çox pərt, yöndəmsiz vəziyyətə düşdükdən sonra arvadı Həcəri yalnız metro möcüzəsi ilə təcübləndirməyə gücü çataraq söyləyir: "bəli, görürsən, bu da yeriyən pilləkən...". Assosiasiya doğuran situasiyalar fərqli poetik açığa gedir. Markes bütöv bir nəslin aramsız süqutunu, Anar isə sayğısızlıq gerçəyində mənəviyyatın ölümü təhdidində belə onun diriliyinə işartıları göstərir. "Xaosdan nizama" doğru gedən sanılmaz yolların biri də budur... Markesin gözəl Remediosu hamının gözü qabağında yerdən üzülüb göyə uçar, Anarın gözəl Təhminəsi isə ölümündən sonra Zaurun gözünə "beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsində" görünür... Əslində, Yeni Çağ bədii-fəlsəfi düşüncəsi elə "beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsindəkiləri" ələk-vələk etməklə məşğuldur...

Anarın nəsr əsərlərinin əksər mövzuları - göründüyü kimi, müasirlik, qəhrəmanları - müasirlərimizdir. Bu real obrazlar bizdə o fikri yaradır ki, deyək: "Bunlar ki bizik! Yaxud: "Biz ki elə onlarıq!" Əbədiyyəti də, çağı da yaradıcılığında uzlaşmada alan Anarın əsərləri yazıldığı vaxtla bu günü aktuallığı və sönməzliyi ilə bağlayır. Yazıçının cızdığı bədii dünya daim zamanla tənleşmə və dalaşmadadır. Onun əksər qəhrəmanları - "orbitindən çıxmış insanlar", "faktla həqiqət arasında" vurnuxan insanlar (O.Şpenqlər) düşdükləri və ya özlərinin yaratdıqları çevrənin darlığında can çəkişdirirlər. Onlar "obıvatel" mühitinə sığmaq istəmir, bu mühitin içərisində, yan - böyüründə öz antidünyalarını yaratmağa can atırlar. Xüsusilə urbanist mənəviyyatın mağaralarında Anar gəzişmələri çox orijinaldır. Meşşan həyatının yekrəngliyinə, dözülməzliyinə etiraz - ötən əsrin 60-70-80-ci illərinin mənəviyyat axtarışlarının palitrasında

tünd boyaları da ortaya çıxarırdı, o dövrün sərt yasaq və tabularına əksbasqı kimi bir sıra sosial-siyasi mətləblərə də toxunulurdu. Anar qəhrəmanlarının çabalayışları, etiraz psixologiyası milli şüurun başqa qatlarını da tərpədir, vətəndaş təpkiyinə impuls verir. Barışqanlıq, güzəştçilliyin, ipə-sapa yatarlığın içərisində bir barışmazlıq, güzəştəgetməzlik, ipə-sapa yatmazlıq ruhu çırpınırdı.

Şüuraltı psixologiyanın içərilərinə varmada Anar əsrdəşləri - 'rans Kafka, Jan Pol Sartr, Alber Kamyu, Con 'aulz, Çingiz Aytmatovun nəsr poetikası ilə səsleşən, lakin tamamilə orijinal bir poetikanın yaradıcısı olur. Bu - bütöyün Azərbaycan psixologiyasının dərinliklərinin poetikasıdır. Personajlar bütöy mental biçimlərində Azərbaycan ekzistensiyasını ifadə edirlər. Şüuraltı proseslərin döngələri, uçurumları, çırpıntıları miniatür və epik təsvirlərin kontrastı ilə açılır. Yazıçının fikir, söz labirintləri, dolanbacları insan mənəviyyatının daha çatılmaz qatlarına yetmək vasitələridir. Mənəviyyatın əks dərinliklərində - okeanında və kosmosunda bulunduqca nəinki realizmin və romantizmin hüdudları itir, həm də bu dərinliklərin birindən o birinə əbədi yollar, cığırlar, ünsiyyət kanalları olduğı üzə çıxır. Təbiətin okeanı və kosmosu birləşdirən harmoniyası insaniçi dünyaların aranişında da tapılır. Bu mənada Anar qəhrəmanlarının Qəlb qalaktikasını, Marian çökəkliyini kəşf etmiş sənətkardır. Bir-biri ilə incə, dordolaşığı, öteri, isti, soyuq, sevgili, yağğı münasibətləri olan bu qəhrəmanlar - zəngin dünyanın xırda, xırda dünyanın zəngin insanları Anar nəsrində bütöv bir cəmiyyət, "poetik dövlət" təşkil edirlər. Xarakterlərin açılması məkan dəyişmələrini, məkan dəyişmələri xarakter açılmalarını şərtləndirir. "Ağ liman" - "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi" - "Otel otağı" yalnız ayrılıqda mövcud olan fiziki məkanlar deyil, həm də sıralanmış düşüncə, tale məkanlarıdır. Nemətin qapalı dünyadan qurtuluşuna heç olmasa bir ümid yeri var: ağ liman. Zaur isə hələ sağığında əldən verdiyi ölmüş Təhminəni "beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsində" tapıb da itirir. Bütöy ümidlərin qırıldığı yer - otel otağı isə Kərimin ölüm məkanı olur... Tragik sonluğı doğru bu çapışı Anarın başqa əsərlərində əks tərəfə və ayrı tərəflərə yönəlmələr şəklində də "düzmək" olar. Məsələn, "Otel otağı"ndan "Dədə Qorqud"a - dağı zirvəsində alovlanan, insanları bir-birinə hay verməyə çağıran üç tonqala doğru...

Burası da önəmlidir ki, yazıçının əsərləri süjet xəttinin düyün

məqamları, unudulmaz epizodları və bitkin insan obrazları ilə daha çox yadda qalır. 60-70-80-ci illərdə yazılmış əsərlər məhz belə səciyyəvi - seçənəkli xüsusiyyətlərinə görə indinin və gələcəyin də diri əsərləridir. Bütün səviyyələrin və zövqlərin yazarı Anarın qəhrəmanları elə real və tükənməzdir ki, onlara bütün səviyyə və zövqlərdən yanaşmaq olar. Heç şübhəsiz, bu qəhrəmanların "yaşadığı" əsərlərdən başqa, minlərlə oxucunun yaddaşında da onların bənzərsiz obrazı var. Həmin qəhrəmanlar və onların yaddaşımızdakı obrazları bizim mənəvi-intellektual həyatımızın sinirlərindədir.

"Asılıqanda işləyən qadın"ı xatırlayaq. Sən demə, heç nəyi ilə diqqəti cəlb etməyən, cəmiyyəti kənardan izləyən bu qadın insan münasibətlərinin kardiogrammasını hamıdan yaxşı çıxarırmış. "Ağzında bir dənə də sağ dişi" olmayan adı bir idarə işçisi Məmməd Nəsir sən demə, əsl insan sərrafı imiş...

Buna görə də Anarın bədii yaradıcılığında tamdeyilməzliyin estetikası xüsusilə önəmlidir. Anar heç vaxt hazır dəyərlər kompleksini təqdim etmir. Əksinə, Anarın təqdim etdiyi dünya öz dəyərlər kompleksini təbii şəkildə doğurur.

Bu yöndə o ən müxtəlif bədii forma və üslublara müraciət edir. Yazıçı hiperbolik rəvayət üslubunda qələmə aldığı "Yaxşı padşahın nağılı"nda (1970) totalitar rejimin hansı mühdış absurda gətirib çıxara bilməsini qroteks yapıqları ilə görükdürür: Qaçırdığı arvadının xorultusunu maqnitafona yazıb məmləkətin himni edən təzə padşah (köhnə vəzir), qaçırılmış arvadını heç kim yuxuda görməsin deyə, bütün rəiyyətdən gördüyü yuxuları yazılı surətdə ona təqdim etməsini tələb edən köhnə padşah total özbaşınalığın fantasmaqorik ipostaslarıdır. Şerlərini bəyənmədiyindən tövləyə saldırdığı şairdən intiqam alsın deyə bir gün də padşahın ağına gəlir ki, belə bir fərman çıxarsın: "Məmləkətin bütün əhalisi şer yazmalıdır! Bu isə görün nəyə gətirib çıxarır: "...Yazmaqdan başqa hamı bir-birilə şerlə danışmalı idi. Hər şey qafiyələnmişdi - dövlət qanunları, restoran menyüləri, qatarların gəlib-getmə cədvəli. Əgər qafiyə düz gəlməsə, qanun maddəsi, ya cədvəl dəyişdirilirdi. Xırda-para müvəqqəti çətinliklər meydana çıxırdı. Bir yerdə yanğın olmuşdu, ev sahibi yanğınsöndürənlərə zəng vurmuşdu, amma ünvanın qafiyəsini tapanacan bina yanıb qurtarmışdı..." Padşah bütün ölkəni "şair" edəndən sonra tövləyə saldırdığı şairi azadlığa

buraxır... "Biçarə şair küçəyə çıxdı... Susuzluqdan dodaqları cadar-cadar olmuşdu. Su istədi, amma nəslə istədiyindən ona su verən olmadı. Özünə çəkmə almaq istəyirdi, yeyib qarnını doyurmaq, bir yer tapıb dincəlmək istəyirdi. Amma elə nəslə danışdı. Tərsliyindən yox. Bacarmadığından. O, şer yazmağı bacarırdı, amma şerlə danışmağı bacarmırdı. Şairə ya heç cavab vermirdilər, ya da şerlə cavab verirdilər. Şair gün ərzində o qədər qafiyə eşitdi ki, gedib özünü qayadan atdı."

Məmləkətində hər şeyi qadağan edib qurtarandan sonra padşah axırda ölkə vətəndaşlarına ölməyi də qadağan edir! Yazıcı qadağanlar ölkəsinin bu ironik hiperbolasını yaratmaqla, əslində totalitar mənəviyyətə, diktatura psixologiyasına meydan oxuyur, ictimai-siyasi azadlığın mənəviyyət dayaqlarına diqqət yönəldirdi.

Anar kənardan gətirilən, yad nəzəriyyələrdən diktə edilən qondarma azadlıq ülgülərinin deyil, milli mənəviyyətin doğurduğu, Azərbaycan insanının içindən baş alıb gələn azadlıq duyğularının fərdin və cəmiyyətin həyatında dönüş yarada biləcəyinə inam və güvənc verən bir sənətkar kimi Yeni Çağın yönəldici istiqamətlərini düzgün sezməş və seçib göstərə bilmişdir. Yazıcının nəsr yaradıcılığı bu təkamül prosesini izləyib əks etdirən çox güclü və dəyərlı sənət örnəklərindəndir.

DÜNƏNSİZ YAŞAMAĞIN FACİƏSİ

İndi aydın hiss edirik ki, bütövlükdə çağdaş mədəniyyətimizi düşündürən əsas mətləblərdən, sorunlardan biri - kökündən uzaqlaşdıqca özündən uzaqlaşan, özünəyadlaşan insanın yenidən öz təbii ilkinliyinə, əzəli saf varlığına qayıtması olmuşdur. Bu problemi müxtəlif dünyaduyumuna malik olan sənətkarlar özünəməxsus şəkildə - yəni ya mənəviyyətin təbii-instinktiv durulaşması, ya örtbasdır edilməsi mümkün olmayan əzəli sentimental - romantik duyğuların insana verdiyi daimi narahatlıq, əbədi həyəcan, təşviş, nəyinsə yerində olmamasının, nəyinsə dolaşlıq-çalpaşlıq düşdüyünün dumanlı, yaxud aydın duyuluşu, ya coşğun temperamentin bütün yabançı, yad, qondarma-qurama görünən şeylərə qəfil nifrəti, qəlbin hansı bir guşəsindəsə işaran ilkinlik duyğularının birdən kükrəyib üzə çıxması, nəhayət, qəti inkar və doğmalılıqdan hədsiz vəcdəgəlmə şəklində özünü göstərən xarakter-ruh dəyişmələri ilə açıqlayırlar.

Bitkin - tutarlı əsərlərdə isə bütün təbii hisslərin, əgər belə demək mümkünsə, "kortəbii" özünü təsdiqinə ağılın, rəşional məntiqin sübutları da həy verəndə insanın əxlaqi intibahı, özünəqayıdışı qanunauyğun-zəruri mənəviyyat hadisəsi kimi insanı daha dərindən düşündürür. Anarın "Macal" povesti (1977) belə əsərlərdəndir. Özünəqayıdışın mürəkkəb psixoloji şərait və münasibətlər zəminində təsvirini verən bu povestdə Anarın yazıçı sənətkarlığının ən etgili xassələri qabarıq görünür...

Gəlin söhbətə həmin əsərin elə bir surətindən başlayaq ki, oradakı, demək olar, bütün hadisələr, münasibətlər məhz onun düşüncələrindən süzülüb keçirilərək təqdim olunur. Bu 'uaddır. Bu 'uad o 'uaddır ki, gecənin tən yarısı məmləkətimizin böyük paytaxtının reklamları sönmüş küçələrini "hadılayaraq" Şövqü Şəfizadəgildən gəlir. O Şövqü Şəfizadə və o Bilqeyis xanımgildən ki... Yox!.. Bunlar çox böyük adamlardır... Onların qızını almış, onların qohumu olmuş 'uad bu xoşbəxtliyin baş verməsinə, artıq həyata keçmiş bu həqiqətə inana bilmir. Hey çalışır ki, bu səadətın şirinliyinə acı qatan qara-qura fikirləri başından qovsun. Bu zaman ürəyinə əvvəlcədən daman hadisə də baş verir; lakin o qarşılaşdığı cinayət hadisəsini görməməzliyə vurur, ölümü də, Əzrayılı da "aldadır..." Və bundan sonra ta ömrünün yetkin çağlarınacan - 40 yaşınacan qara-qura fikirləri başından qova-qova, gördüklərini, duyduqlarını görməməzliyə, bilməməzliyə vura-vura yaşayır... 'uad öz real yaşayış tərzinə, həyat, iş haqqındakı öz konsepsiyasına nə qədər haqq qazandırmağa çalışsa da, qəlbinə, şüuruna hopmuş əbədi, heç cür qarşısı alınmayan narahatlıqdan yaxa qurtara bilmir. Ancaq onun, ömrünün keçmişinə boylanmağa, etdiyi işləri necə etdiyini götür-qoy eləməyə macalı yoxdur! Bax, burada bizim qarşımızda Yeni Çağın tipik bir insanı canlanmış olur. Özü də bu Çağın problemlərini əks etdirən bir çox əsərlərdəki "insanın soyuqlaşması", "robot-rasional insanın peydası" kimi ənənəvi ideyanı deyil, "dövrün vaxt qıtlığı", "ritm uyğunsuzluğu", "götür-qoyların, davamlı ünsiyyətin qeyri-mümkünlüyü", nəhayət, "macalsızlıq" kimi başqa bir sosioloji ideyanı təmsil edən bu insan özünün "dəqiq məqsədlər" konsepsiyasının doğruluğunu hər vasitə ilə sübut etməyə çalışır. Özü də kimə sübut etməyə? - Özünün ikinci daxili "mən"inə və keçmiş tələbə yoldaşı Oktaya. 'uad ardıcıl, davamlı-sürəkli düşüncələr axarında bir də ayılıb götürür ki, Oktayla əməlli-başlı "ideya davasına"

girişib, təəccüblənir ki, Oktay niyə onun belə daxili opponentinə çevrilib, niyə özünə belə mənəvi problem yaradır, niyə Oktayın prinsiplərini təkzib etmək üçün vurnuxur. Ancaq 'uad Oktayın həyat və düşüncə mövqeyinə nə qədər əks olsa da, dəqiq desək, əks olmağa çalışsa da, ona əhəmiyyət verməyə bilmir. 'uadın gündəlik işlər dəftərində icra olunmamış bir iş kimi hər gün o biri günə keçirilən "özümlə görüş" ifadəsi də məhz Oktayın ciddi zərafatı, təlqini ilə yazılmışdır. "Özümlə görüş!" - bu, "Macal" povestinin başlıca ideyasıdır. Vaxt qıtlığından şikayətlənən 'uadın ömrü sanki tarıma çəkilib: onun üçün zaman bütöv bir vahid kimi yoxdur, onun üçün saatlara, dəqiqələrə bölünmüş zaman qırıqları, parçaları var ki, bu qırıqlar, bu parçalar heç vaxt böyük, əbədi, ali məqsədə xidmət etmir. Hər zaman parçasının üzərinə bir konkret iş düşür, hətta 'uad üçün zamanın bir parçasında gördüyü işin ondan sonra gələn parçada gördüyü işlə əks olmasının da əhəmiyyəti yoxdur. Belə şəraitdə zaman insana yox, insan zamana xidmət eləmiş olur, zaman özü parçalandığı kimi insanı da parçalayır, xırdalayır, onu həyatının bütünü ilə vahid ali ideal uğrunda əbədi mübarizə edən insandan, prinsip və ideyaca bir-birini tamamlamayan, hətta "dəqiq məqsədlər" naminə bir-birinin əksi olan işlər icraçısına çevirir. Belə şəraitdə "İnsan zamanın özündən də əbədidir" - ideal maksimalizmi süquta uğrayır... Maraqlıdır, tənqid obyektini kimi 'IX əsrin sonu - " " əsrin əvvəlləri üçün (Mirzə Cəlil, Sabir) nadan, passiv, bekara, əsrin ritmindən geri qalan insan ədəbiyyatı düşündürən əsas məsələ idisə, indi - Yeni Çağ Azərbaycan nəsrini üçün nadan yox, intellektual, passiv yox, aktiv, əsrin ritmindən geri qalan yox, əsrin ritmini qabaqlayan ("macalsızlıq!") insan əsas problemlərdən olub!..

Bəli, insanın bütövləşmədiyi, əksinə, vaxtın quluna çevrildiyi, xırdalandığı bir vəziyyətdə, yəqin ki, özünüdərk etmədən, özünəqayıdışdan da söhbət gedə bilməz. Bu elə böyük bəşəri faciədir ki, ona nə macalsızlıqla, nə Yeni Çağ insanının yaşayış tərzindən doğan vaxt qıtlığı ilə, nə də bunları təsdiq edən maddəli-sübutlu empirik-sosioloji nəzəriyyə və fikirlərlə haqq qazandırmaq olar. Öz keçmişini düşünüb-daşınmağa macalı olmayan 'uad məhz vaxt qıtlığından şikayət etsə də, özü də hiss edir ki, bu - macalsızlıqdan daha çox, "öz-özündən qaçma"dır. Bu artıq 'uadın real naqisliyidir, əsrin, zamanın, onu əhatə edən mühitin günahı yox, özünün daxili əxlaqi-mənəvi çatışmazlığıdır. Bax, bu zaman aydın olur ki,

"macalsızlıq" povestin başlıca ideyası olsa da, hələ bütün ideyası deyildir; çünki insanın öz mənəviyyatını müəyyənləşdirməsinə təkə macalsızlıq mane ola bilməz; çünki özünümüəyyənləşdirmə daha əhatəli ictimai-əxlaqi amillərlə və xüsusilə hər hansı bir insanın fərdi mənəvi keyfiyyətləri ilə şərtlənir. Anarın da məqsədi bu olmamışdır ki, özünüdərkətmənin, özünəqayıdışın yeganə maneəsinin macalsızlıq olduğunu sübut etməyə çalışsın. Elə buna görədir ki, daimi narahatlıq keçirən 'uadın vaxtı nə qədər saatlara, dəqiqələrə bölünsə də, təbii olaraq o hərdənbir özünü götür-qoy edir, öz-özündən qaça bilmir, bu ikili hisslər, düşüncələr onun varlığını didədidə böhran vəziyyətinə çatdırır.

Fuadın anlayıb-duyduğu 7-8 yaşlarından tutmuş 40 yaşınacan mürəkkəb ömründə elə hadisələr olub ki, 'uad onları heç cür unuda bilmir, hətta xoşbəxt olduğu anlarda belə, "keçmişin hansı bir müdhiş qəlpəsi" isə ona sarı atılır və ona əzab gətirir. 'uadın keçmişi onu ağrıdır, yaxşı hisslərlə, hətta "yüngül qəribəmə duyğuları" ilə xatırlanmayan ləyaqətsiz keçmişi onun arxasınca gəzir. Əgər əvvəllər də onu keçmişi məyus edirdisə, asta-asta ağrıdırdısa, nəhayət, elə bir gün gəlir ki, onun bütün varlığını, mənliyini, kişiliyini alt-üst edə biləcək hadisə baş verir; bu hadisə 'uadın keçmiş müəllimi 'uad Salahlının ölümüdür. Bu 'uad Salahlı o 'uad Salahlıdır ki, bizim qəhrəmanımız 'uad - "balaca" 'uad dünyanın bütün məntiqini pozaraq, həmin 'uad Salahlıya - "böyük" 'uada xəyanət etmişdir. Bəs 'uadın həyatında baş vermiş bu köklü-köməcli məslək, mövqe dəyişməsində əsas rol oynamış Şövqü Şəfizadə kimdir?

Fuad Salahlı ilə (həmçinin, Oktay, 'uadın atası Qurban) Şövqü (həmçinin, dekan Zülfüqarov, Qafur Əhmədli) bir-birindən qəti ayrılan iki dünyanın adamlarıdır. Bu iki əqidə sahibləri arasında saziş, yekdillik heç cür mümkün deyil.

Fuad Salahlı elə adamdır ki, haqsız olaraq institutdan qovulandan 8 ay sonra yenidən doğma məktəbə qayıdanda qalib gəlməsindən, rəqiblərinin uduzmasından danışmaq əvəzinə, arasından 8 ay keçmiş mühazirəni iki 45 dəqiqə arasındakı fasilədən əvvəlki söhbət kimi davam etdirir: "Keçən dəfə biz modulyardan danışmışdıq, deməli, modulyar..." Oktayın qəbirüstü nitqdə dediyi kimi, təkə elə bu hərəkət 'uad Salahlının bütün mahiyyətini ifadə edir; "onun üçün vaxt ayrı-ayrı dövrlərə, kəsiklərə, parçalara bölünür. 'uad Salahlı üçün vaxt bütöv, aramsız, fasiləsiz, daim hərəkətdə olan tam bir etik

vahiddir". O özünün əsil memarlıq prinsiplərini heç vaxt tez-tez dəyişən və ondan da dəyişməyi tələb edən dəblərə, ucuz zövqlərə tabe eləməzdi. Yəqin ki, 'uad Salahlı 'uad kimi ömründə vaxt qıtlığından, macalsızlığından da şikayətlənməzdi. 'uad Salahlı Şövqü və 'uad kimi özünü zamana yox, zamanı özünə tabe edir! 'uad Salahlı üçün ömür dediyimiz fəaliyyət, dirilik yalnız bütöv bir ali məqsəd üçündür. Belə adamları, əlində imkan olan, nüfuz sahibi olan Şövqünün etdiyi kimi susdurmaq yox, əksinə, onların qarşılarındakı hər cür qadağaları, şlaqbaumları atmaq lazımdır. Qorxmaq lazım deyil. Onlar bəşəriyyətə xeyirdən başqa heç nə verməzlər, özlərini pərvanə kimi oda-közə vururlar, dünyanı dəyişdirib təzədən qururlar, dünyanı elə rəngarəng, elə gözəl edirlər ki, elə çiçəklənən dünya yaradurlar ki, gəl görəsən! Əsl istedad, bənzərsiz memar olan Fuad Salahlının ölümü - faciəvi ölümdür! Çünki Fuad Salahlı dünyaya yaratmaq üçün gəlmişdi. Ancaq onu bu böyük insani arzularını həyata keçirməyə qoymurlar, çertyojlar, layihələr şifonerin altında toz basıb qalır... Bütöv bir şəxsiyyət öz varlığını, öz yeganəliyini xalqına, doğma torpağına, dünyaya əməli olaraq sübut edə bilmədən həyatdan gedir. Həyatdan elə bir adam gedir ki, onun görmək istədiyi işləri bir də heç kim görə bilməyəcək!.. Bu faciənin konkret olaraq adını nə qoymaq olar? - İçində boğulub qalmış imkan!

Bax, Fuad belə bir insana, insana yox, böyük, əsl əqidəyə, məsləkə dönük çıxır. Və onun dəfn mərasimində ilk dəfə olaraq ağrı ilə peşimançılıq duyğusu keçirir; müəlliminin ölümünə inanmır, onunla "bir daha görüşməyəyinə, nahaq olmuş bu qəbahətləri təshih edə bilməyəyinə" inanmır, bu ölümün yalana çıxmasını, təkzibini gözləyir. Axı "ölüm - adamları əbədiyyətə bir növ bitkin, tamamlanmış şəkildə.., qoyduğu irsin, izin, adın müəyyənliyi baxımından yekunlaşdıraraq, nəticələyərək təqdim edir. Fuad Salahlı haqqında ölümü ilə tamamlanmış, bitmiş fərd kimi düşünmək mümkün deyil"... Fuad dönük çıxdığı zamandan bəri ilk dəfə olaraq müəllimi haqqında belə insani mühakimə yürüdür, dumanlı da olsa, Fuad Salahlının böyük faciəsini və özünün bir də heç vaxt düzəldilməsi mümkün olmayan səhvini ağrı ilə duyur...

Zamanın, tarixin bütün dolanbaclarından məharətlə irəliləyən, hər günün, hər saatin hökmünə, tələbinə "ləbbeyk" deyib itaətkarlıqla əməl edən və bütün bunları yalnız özünün mənafeyi, "güclü olması" xatirinə edən, bununla da, dünyanın, insanlığın, idealın bütövlüyünə,

harmoniyasına əbədi bir ləkə gətirən insanlardan biri də Şövqüdür. Fuadın fikrincə, "bütün əvvəlki və sonrakı dövrlər üçün ən böyük memar" hesab olunan Şövqü mahir, kələkbaz bir diplomatdır. O, "rütbə diplomatiyasını" - açıq yox, xəlvəti mübarizəni, düşməni məhv etmək üçün taktiki sxem qurmaq üsulunu, tərəfdar, arxa, havadar qazanmaq vasitələrini, hər zaman parçasının tələbinə uyğun hərəkət etmək vərdişini, prinsipsiz olaraq hər cür şəraitə uyğunlaşmaq səriştəsini - belə bir əcaib mimikriyanı - dünənsiz yaşamağı bütün varlığı ilə mənimsəyərək, bütün bunları konkret iş gedişatında həyata keçirə bilir. Bu adam qətiyyənlə imkan verməzdi ki, onun çertyojları şifonerin altında toz basıb qalsın, əgər onlar iş keçməyibsə, başqasını çəkərdi, o da dövrə uyğun olmayanda, daha başqasını qurardı!.. Çünki Şövqüdən hər nə desən olar: hərəmxana qapısında boynunu büküb oturan xacə də, əli baltalı cəllad da... İndiki şəraitdə isə Şövqü kimi adamlar, heç vaxt əvvəlcədən kişi kimi müharibə elan edib döyüşməzlər, onlar yalnız gizli kəşfiyyat, casusluq yolu ilə əməliyyat aparırlar. Onlar qarşılıqları çıxan maneəni bütövlükdə yox, altdan-altdan, asta-asta, didə-didə məhv edirlər. Bu adamlar əvəzsiz bir insanı sıradan çıxarıb məhv edərlər, sonra gəlib onun dəfn mərasimində mərhumla 40 ildən artıq dostluğu ilə fəxr etməsindən danışarlar, yaxşı-yaxşı, cani-dildən "yanıb tükülərlər!.."

...Övlad başqa nemətdir! Fuad Salahlının isə övladı yoxdur, o, Fuadı, Oktayı özünə oğul bilir, onların simasında özünün ardıcılığını, davamçısını görür, ümidlə alışıb yanır ki, onun arzularını məhz bunlar davam etdirəcəklər. Şövqü isə bilir ki, tək Fuad Salahlı hələ gücsüzdür, onu bütövləşdirən, güclüləşdirən Oktaydır, Fuaddir, neçə-neçə gözəl ideallı gəncdir, bax, bu zaman Fuad Salahlı - bütöv, köklü-budaqlı Fuad Salahlıdır. Ona görə də Şövqü bütöv Fuad Salahlını (böyük bir gücü, idealı!) parça-parça, tikə-tikə doğramağı qət edərək, onun ardıcılığını, davamçısını - balasını əlindən alır! Çünki bilir ki, Salahlılar arta bilərlər, daha böyük, gücətməz maneəyə çevrilə bilərlər, ona görə də onların kökünü kəsmək, onları davamçıdan, övladdan, nəsildən məhrum etmək istəyir... Bu zaman Şövqü əla düşünülmüş taktiki sxem hazırlayır:

Salahlının əsas davamçısını - Fuadı uçurumun lap kənarından xilas edir və digər psixoloji üsullardan istifadə edərək (məsələn, istedadlı, yüksək nəzəri səviyyəli, hətta ədalətli olmasını, özünün də

indiyədək gördüyü işlərdən narazı olduğunu "sübut edərək") Fuadı ram eləyir... Daha sonralar Fuad Şövqünün əsl simasını, kimliyini öyrənir və bundan sonra da Şövqünün iş üsullarını, Şövqü prinsiplərini, Şövqü əqidələrini - bütöv bir Şövqüzmi tədriclə mənimsəyir, özünküləşdirir.

Ancaq canında-qanında Şövqü əlamətləri olan Fuad üçün əsl, kişi insan nümunəsi uzaqda deyildi, öz doğma evində idi - atası idi, həmçinin, o, Fuad Salahlıtək bir adamın tələbəsi olmaq kimi bir xoşbəxtliyə malik idi! Fuadda isə, əksinə, getdikcə məhz özünüqoruma "yarağı" möhkəmlənərək, "Şövqü prinsipləri" ilə də "zənginləşir".

Başqa-başqa məqamlarda Fuad Salahlı Şövqü haqqında "konyukturşik" (prinsipsiz adam), Şövqü isə Salahlı haqqında "neudaçnik" (müvəffəqiyyətsiz adam) deyir! Pövestdəki bu iki mövqeyin fərqi də məhz prinsip haqqındakı iki əks həyatayanaşma yolu ilə bağlıdır. "Neudaçnik" Fuad Salahlının həmfikri Oktayın "xoşbəxtlik və əzab gətirən prinsiplər" haqqındakı mövqeyi ilə razılaşmayan, "konyukturşik" Şövqünün "adamı" Fuada elə gəlir ki, hər hansı bir konkret dövrün tələblərinə cavab vermək özü də bir prinsipdir. O, dövrün qəbul etmək istəmədiyi prinsiplər, əqidələr üzərində əsib durmağı məqbul hesab eləmir. Bax, bu zaman prinsipsizliklə "dəqiq məqsədlər" konsepsiyası birləşərək, həm insanı, həm də onun görəcəyi böyük işin mahiyyətini heçə endirir. Fuad öz fikirlərini sübut eləmək üçün, əqidələri yolunda qurban gedən ilk xristianları, islam şəhidlərini misal gətirir, bəs görəsən, niyə misallarını davam etdirə bilmir, Nəsimini, Brunonu və neçə-neçə zamanın özündən də əbədi olan, yaşadığı dövrlərin dediklərinə əməl etmədiklərinə görə bütün dövrlər üçün prinsiplilik mücəssəməsinə çevrilən adamları xatırlamır?! B.Şounun zarafatına aforizmlərindən birində deyilir ki, ağıllılar dünyaya uyğunlaşırlar, axmaqlar isə dünyanı özlərinə uyğunlaşdırmağa cəhd edirlər, elə buna görə də dünyanı dəyişdirir və tarixi axmaqlaşdırırlar. Şövqü və Fuad belə "ağıllıardandır"... Birinci tərəfi "dəqiq məqsədlər" olan "prinsipsizlik" ideyasının ikinci mühüm tərəfi də "dünənsiz yaşamaq"dır. Bu əslində o deməkdir ki, sən keçmişdə etdiklərin üçün nə peşimansan, nə də cavabdehsən, çünki keçmişdə səndən başqa şey tələb edirdilər, indi isə ayrı bir şey tələb edirlər, indi nə etsən olar, axı, onsuz da sən gələcəkdə yaxşı işlər görəcəksən! - Bu elə bir əyri

düşüncənin, şikəst mövqeyin bəlidir ki, onu bir qədər də davam etdirsən, ən rəzil hərəkətlərə, nəzəriyyələrə belə haqq qazandırmaq mümkündür; hətta insanların kütləvi fiziki sağlamlığı naminə anormal körpələri tələf edən qədim yunanlara da, bəşəriyyətin gələcək səadəti naminə, onların bir hissəsini qırmağı təklif edən maltusçusayaq konsepsiyalara da! Povestin epigrafinda oxuyuruq: "İşlənmiş günahları sonrakı yaxşılıqlarla yumaq fikri, gələcək bəxtiyarlıq naminə hazırkı yamanlıqlara bəraət qazandırmaq ideyası Zen əxlaqına kökündən ziddir". Sufilərin dörd pillədən (şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət) keçən yolu, Dostoyevski Raskolnikovun faciəvi sarsıntıları, Kamyunun "Alman dostuma məktubu"nda dedektivləri məhz bu əxlaqi axtarışların məbədinə gətirir və buradan qaldırır insanı. F.Engels isə yazırdı: "Şəxsiyyət nə etdiyi ilə deyil, həm də bunu necə (kursiv bizimdir - R.U.) etdiyi ilə xarakterizə olunur". Zen fəlsəfəsində və Engelsin ibrətamiz cümləsində ifadə olunan və çağımız üçün də qətiyyət əhəmiyyətini itirməyən bu böyük humanist fikirlərlə Şövqü və Fuad "prinsiplərinin" qəti əksliyi göz qabağındadır. Elə bütün dövrlərdə olduğu kimi, indi də prinsiplilik, dəyişməz əqidə, məslək uğrunda əbədi mübarizə davam edir. Sanki Fuad Salahlının faciəli taleyi Oktay üçün də gözlənilir; əbəs yerə Fuadın ürəyinə dammır ki, Salahlının dəfnində nitq söyləyən Oktay həm də özünə, öz gələcək taleyinə ağı deyir. Biz Salahlı ilə Şövqünün mübarizəsinin davamını nəsillər mübarizəsi kimi, startda imkanları Fuadla eyni olan Oktayla Fuadın əks əxlaqi mövqelərində görürük...

Bəs necə olur ki, Şövqünün içərisində az qala həll olmuş, əriyib yoxalmış Fuad özünə qayıda bilir?!

Yox! Biz burada hind filmlərində olduğu kimi, mənfi qəhrəmanın hansı bir hadisənin təsiri nəticəsində birdən müsbət qəhrəmanın qarşısında diz çökərək bağışlanmaq diləməsinin şahidi oluruq. Bu özünəqayıdış gündən-günə qövr eləyən, əbədi narahatlığa, əzaba səbəb olan hisslərin, nəhayət, ağıl məntiqi ilə calanaraq insanda özünənifrət yaratması nəticəsində baş verir. Ürəyindən keçən giziltini, sentimentallığı özündən qovmağa çalışsan Fuadda çoxdan başlamış mənəvi ağrıların təbii davamı mütləq böhranla nəticələnəliyi. Özü də Fuadın böhranı, "öz-özü ilə görüşü" - məhz Fuad Salahlının dəfni günü olmalıydı! Bu elə bir gündür ki, eyni bir Fuad xarici qonaqları qarşılayarkən "bu gün bizimçün çox sevincli

bir gündür", Salahlının dəfnində isə "bu gün bizimçün çox kədərli bir gündür" deyir! Bu elə bir gündür ki, Fuad Salahlını bütün arzuları ilə birlikdə dəfn edirlər, Fuadın isə arzuları həyata keçir! (Onu daha yüksək vəzifəyə layiq görüblər.) Və bu zaman Fuadın günahları - BMV-li oğlan qarşısında alçalması, çox böyük şərəfsizlik edib atasının adını biabırçı halda divara yazması, Asyaya xəyanəti, doğma ata-anasına yadlaşması, cinayətə rast gəlib onu gizlətməsi və nəhayət, şüurlu şəkildə etdiyi ən böyük səhvi - Fuad Salahlıya dönüklüyü - Şövqüyə təslimçiliyi (bir görün, insan necə damcıdamcı, mərhələ-mərhələ məhv olarmış!) - bir-birinin üstünə qalaqlanaraq, onun mənəviyyatını sarsıdır. Fuad bir də ayılıb görür ki, o bütün varlığını, heysiyyətini, kişiliyini itirmişdir, o bütün doğma, əziz olan varlıqlardan uzaqlaşmışdır, görür ki, o qəti olaraq müəyyən bir dünyanın adamı deyil, aralıq dünyanın adamıdır. Duyur ki, sevdiyi arvadı, uşaqları, pulu, vəzifəsi olsa da, xoşbəxtlik sarıdan əbədilik qısırdır. Müəllimigildə yediyi limon qabığı da, doğmaca evlərindəki akvarium balıqları da, anasının ütələdiyi paltarların iyi də - malik olduğu bütün naz-nemətlərdən daha əzizdi, da istəklidi... Fuad ikinci dəfə özünün ayda bir dəfə gəldiyi, Rumiyyənin tərbiyəsini görmüş uşaqlarının isə iyrənib gəlmədiyi ata evində - oğlanlarının şəklini atası Qurbanın çarpayısı yanında asılmış görəndə sarsılır: - "Fuadın içindən buğum-buğum qalxan, boğazını qəhərlə tıxayan, gözlərini dumanlandırıb dolduran duyğu-peşimançılıq, günahlılıq, nisgil idimi bu, qəribə, izahsız, dolaşq dünyada qəribə, izahsız, dolaşq insan münasibətlərinin, ata-oğul, ailə, nəsil əlaqələrinin pırtlaşq kələfiydimi, bilmirdi, nə idi bu bağrını çatladan, nə idi axı..." Fuadın oğlanları isə tamam yad mühitdə tərbiyələnilib böyüyür... Fuad yəqin bunu da anlamalıydı ki, onun övladları mərd atasının - Qurban kişinin deyil, Şövqünün nəslini davam etdirəcəklər. Doğma nəvələri ola-ola, Qurban kişinin nəslini kəsəcəkdir! Fuad məhz bu anda dərk edir ki, həmişə nəyisə itirə-itirə yüksəlib, amma əslində heç nə qazanmayıb. Özü də elə şeyləri itirib ki, onu bir də heç vaxt qazanmaq mümkün olmayacaq!... Düşünür..., düşünür və nəhayət Çərkəz ananın yanına qayıdır: "Gəldim balıqların suyunu dəyişməyə".

Biz buna nə deyiriksə deyək: özünəqayıdışını, təmizlənməni, Yeni Çağ katarsisimi, Buddasayağı daxili işıqlanmamı, Karmanın genetik təcəllasını, Tolstoyun əxlaq fəlsəfəsinin yeni təsdiqini, -

əslində, mahiyyət birdir ki, birdir. Bu - hər yerdə və hər zaman şəxsiyyətin özünü dərk etməsi, özünə qayıtması kimi böyük bir mənəvi intibahın, əxlaqi inqilabın gerçəkləşməsidir. Bu mənəvi-psixoloji çevrilişin, özünəqayıdışın ümumbəşəri əhəmiyyəti isə odur ki, bu dünyada ocağa dönüklükdən də yaman dərd olmadığına inanırsan!... Bu itirgənli çevriliş - son çağın ağırlı Azərbaycan özünəqayıdışını da ifadə edir.

Anarın özünəqayıdış çarpışmalarında bulunan Fuadı həm də bir təzadlı milli obraz olaraq qloballaşma çağında başqa mədəniyyətlərdə əriyib itməyin, özünə yadlaşib puç olmağın faciəvi sonucularını öncə görükdürür. Bu ayıldıcı sağlam ideyanın mədəniyyətimizdə varlığı - qloballaşma epoxasında Azərbaycanın itirgənliksiz təbii çağdaşlaşmasının ən möhkəm milli-mənəvi təməllərindəndir.

QIRIQ XƏTLİ TELEFONLARIN ƏLAQƏSİ

Anarın nəsr yaradıcılığında "Əlaqə" povesti (1976) mövzu və janrcə bir qədər gözlənilməz, ancaq bu yaradıcılığın simasını müəyyən edən, onun bədii miqyas hüdudsuzluğunu, paradoksallığa meyillilik özümlüyünü üzə çıxaran əsərlərdəndir.

Sabit, möhkəmlənmiş düşüncə tərzinin dəyişilməsi, yeni idraki "variantların" qəbulu və təsdiqi, şübhəsiz, uzun sürən prosesdir. Ancaq necə olursa-olsun, bu dəyişikliyi görmək, yaratmaq lazımdır...

Əgər biz insanlar hər şeyi "kasıb zehnimizin qısa arşınıyla ölçəcəyiksə", onda nə ictimai münasibətlər, nə də elm sahəsində heç bir irəliləyişə ümid bəsləyə bilmərik. Çünki bütün kainatı ancaq biz insanların məntiqi ilə idarə etmək olmaz. Bax, elə bu antroposentrizm bizim beynimizdə möhkəm kök salmış hətta müəyyən dərəcədə fanatik düşüncə tərzidir. Özümüzü təsəvvüredilməz dərəcədə böyük olan bütün kainatın mərkəzində qoymaq, yalnız **ÖZÜMÜZÜN DƏRK ETDİYİMİZ** əlaqə vasitələrindən istifadə edib digər planetlərin sakinləri ilə əlaqə yaratmaq təşəbbüsümüz səmərəsiz olacaqdır. Anar bu məsələləri həm oxucular, həm də elm adamları qarşısında qoyur, onları "başqa növ əlaqə prinsiplərinə" yiyələnməyə çağırır. Məsələ burasındadır ki, biz, yer kürəsinin insanları, 6 milyardı aşmağımıza (əsərin yazıldığı vaxt 5 milyarda yaxın) baxmayaraq, yalnız yer kürəsində - **BÖYÜK**

TƏNHALIQDA yaşayırıq! BÖYÜK kainat miqyasında, böyük kainatla heç bir sivilizasiya MÜNASİBƏTLƏRİ olmayan tənha 5-6 milyard insan! Deməli, mikrokosmun və makrokosmun dialektik vəhdətində indiki halda heç bir ictimai-mənəvi münasibətlər deyil, yalnız elmi-kosmik münasibətlər özünü köstərir. BƏŞƏRİYYƏTİN KOSMİK ÖZÜNÜDƏRKİ hələ çoxtərəfli xarakter daşıya bilmir. Yer sivilizasiyası və yerdənkənar sivilizasiyaların əlaqəsinə can atılması bəşəriyyətin kosmosofiyasında hələ aparıcı tendensiyaya çevrilməyib. Planetar özünüdərkətmənin bu forması kainatın qlobal fəthindən daha çox elə planetimizdəki ictimai-mənəvi, siyasi münasibətlərin əlverişli şəkil alması, tənzimlənməsi üçün gərəklidir.

Deməli, bəşəriyyətin kosmik özünüdərkə təkcə kosmik hadisələrin öyrənilməsində deyil, habelə hərtərəfli insani münasibətlərin təşkili üçün də müəyyən edici idraki-psixoloji mərhələdir.

Povestdə diqqəti, əsasən, - fenomenal üçlük cəlb edir: TƏNHA YER KÜRƏSİ - TƏNHA BİNA -TƏNHA, FƏRDIYYƏTÇİ TƏLƏBƏ! Yer kürəsinin antroposentrist sakinləri ona görə geniş makrokosmik münasibətlər yarada bilmirlər ki, hərtərəfli kosmik əlaqə vasitələrinə hələ yiyələnməyi bacarmayıblar; tələbə ona görə kütləvi-insani həyat tərzinə qovuşa bilmir ki, fərdiyyətçidir və insanlarla hərtərəfli əlaqə saxlamaq keyfiyyətindən tamamilə uzaqdır. Şəhərdən ayrı, tənha bina. Əsərin ən böyük müvəffəqiyyəti fərdiyyətçi tələbənin başına gələn hadisələrin məhz bu TƏNHA BİNADA təsvir edilməsidir. İnsanlarla hərtərəfli ünsiyyətdən məhrum olan gəncin başına gələn bu qəzavü-qədər belə məkanda təsvir olunmalı idi: Şəhərdən, binalardan əlaqəsi kəsilmiş bu tək bina, adamlardan ayrı düşmüş tənha gəncə digər planetlərin canlı varlıqları ilə əlaqəsi olmayan tənha yer kürəsinin uyğun vəziyyətini - böyük yalqızlığı qabarıq göstərmək üçün ən tutarlı simvolik obyektidir. Belə əlaqələndirmənin sayəsindədir ki, povestdə möhkəm, bitkin ideya-kompozisiya bütövlüyü yaradılmışdır.

Təsəvvüredilməz dərəcədə müxtəlif və çoxvariantlı, çoxqatlı ictimai münasibətlər içərisində tək qalmaq, "qırıq xətlə telefona" çevrilmək, doğrudan da faciədir; tələbənin sabit DÜŞÜNCƏ tərzini yalnız bir istiqamətə yönəltdiyi üçün, o, vərdiş halını almış belə qapalı vəziyyətdən kənara çıxmaq haqqında qətiyyətlə fikirləşmir, əksinə, özünü başqalarından ayrı salmaqdan ötrü yollar axtarır; insanlarla əlaqələnmə yolları yox, ayrılma, təcrid edilmə, "qırıq xətlə

telefona" çevrilmə yolları arayır...

İctimai elmlərdə fərd, şəxsiyyət, kollektiv, cəmiyyət məsələləri ən geniş şəkildə və müxtəlif kontekstlərdə araşdırılır. İncəsənət də bu qlobal problemə, öz bucağından baxır. Sənətkarlar müxtəlif bədii formada, səpkidə şəxsiyyət probleminə öz münasibətini bildirir. Anarın bu povestinin isə seçilənliyi orasındadır ki, şəxsiyyət, ictimai əlaqə problemi əsərdə çox geniş fonda - necə deyərlər, makrokosmik miqyasda əhatə oluna bilər; əgər məhdud, dar çərçivədə insan (konkret halda tələbə) başqaları ilə əlaqə yarada bilmirsə, insanların toplusu cəmiyyət, nəhayət, yer kürəsinin sakinləri də digər varlıqlarla əlaqə yarada bilmir. İnsanlardan ayrı düşmüş tələbə - binalardan ayrı düşmüş bina - planetlərdən ayrı düşmüş planet! Gözəl məntiqi əlaqədir...

Bəlkə də əlaqə probleminə münasibəti başqa bədii formada da göstərmək olardı. Ancaq hadisələrin ən geniş miqyasda təsviri üçün, dar düşüncə tərzinin hüdudlarını eksentrik bəzə ehtirasla qırıb məhv etmək üçün fantastik üslub daha tutarlı və məqsədəuyğun olmuşdur. Burada qorxu, xof, uşəndiricilik təkliyin özündən doğan təbii psixi halətlər kimi təsvir edilir. Tələbənin real psixoloji vəziyyəti - isti cənub şəhərində üzücü imtahanlardan çıxması, müvəffəqiyyətlərin tam aydın olmayan, qarışıq sevinci, gərginlikdən sonra boşluğa düşməsi onun sonrakı "fantastik vəziyyəti" ilə məntiqi şəkildə əlaqələndirilir. Həm də onun ruhi səpmaları birdən-birə yox, tədriclə və təmkinlə təsvir edilir; "fantastik girişdən" - tələbənin başqasını abituriyent yoldaşı ilə qarışıq salmasından sonra bir-birinin ardınca baş verən "əcaib-qəraib" gözlənilməzliklər onun olmazın ruhi sarsıntılar çəkməsinə səbəb olur. Xüsusilə iki hadisə - 20 mərtəbəli binanı axtararkən, birdən yanib xarabalığa çevrilmiş, pəncərə və qapılarından külək vıyıldayan, mərtəbələrində sərgərdan itlər boğuşan binaya rast gəlməsi və şəkillərin onun gözü qabağında yavaş-yavaş dəyişməsi gəncin əsəblərini son dərəcə tarıma çəkir və onu tam psixopataloji hala salır. Bunlar tələbənin stress vəziyyətini, onun qeyri-müəyyənliklər içərisində boğulan narahat, əzabkeş şüurunun sarsıntılarını təsvir etmək üçün ən zəruri bədii elementlərdir. Bu əsərdə başdan-başa yalnız tənhalıqla qarşılaşırıq, elə bil insan cəmiyyət üçün, ünsiyyət üçün susayır, bu tənhalıq adamı o qədər usandırır, hətta qorxudur ki, ilk kütləvi həyat tərzinin təsviri bizə çox xoş təsir bağışlayır....

Deməli, "başqa növ əlaqə prinsiplərini" dərk etmədən, qarşılıqlı münasibətlərdə məqsədəuyğun əlaqə yollarını seçmədən, yeni ictimai ünsiyyət vasitələri axtarıb tapmadan, hər cür gözlənilməz ictimai-təbii hadisələri təmkinlə qarşılamağa hazırlaşmadan, dialektikanı, yeniliyi, dəyişməni, inkişafı nəzəri fikirdən praktikaya keçirmədən, onu hətta gündəlik ünsiyyət və əlaqə vasitələrinin qavranılmasına tətbiq etmədən bəşəriyyətin həqiqi kosmik özünüdərkə də mümkün deyildir. BELƏ ÖZÜNÜDƏRKETMƏNİN REALLAŞMASI İSƏ BƏŞƏRİ-UNİVERSAL HARMONİYAYA YİYƏLƏNMƏK DEMƏKDİR. Çağımızın bədii-intellektual, dini-fəlsəfi axtarışları yer sivilizasiyasını bu yönəkdə inkişafa kökləyir.

YARADICILIQ POLİFONİYASI: NƏSRDƏN SƏNƏT DÜRLƏRİNƏ

Anarın yaradıcılıq polifoniyasında ən müxtəlif sənət dürlərinin tutaşı çoxboyalı estetik görüntü və nizam yaradır. Həyat sanki bütün çalarları, çeşidləri, mənə saçmaları, yozum imkanları ilə bu yaradıcılıqda variasiyalanır, güzgülənir. Sənətkarın nəsr əsərləri ilə yanaşı, pyes, teletamaşa, radiopyes, bədii, sənədli, tele və cizgi filmləri, ssenariləri, esseləri, ədəbiyyat və sənət haqqında məqalələri, məruzə və çıxışları, xatirələri Azərbaycan mədəniyyət və incəsənətinin bir yaradıcının dünyasına necə sığdığına və bu dünyadan neçə saçıldığına gözəl nümunədir.

Anarın dramaturgiyası, ssenari yaradıcılığı və rejissor işi onun öz bədii ideyalarını teatral biçimdə, aktyor oyununun dinamikasında, şəkillənmə vasitələrində ifadə etmək, həyatla sənətin söz və hərəkət uzlaşığında vəhdətini yaratmaq, sözü "yeritmək", ideyanı "danışdırmaq" istəyinin, gərəyinin barıdır.

Dramaturqun aktuallığı ilə seçilən, ən kəskin problemləri hədəfə alan pyesləri Azərbaycanın bütün teatrlarında tamaşaya qoyulub. Akademik Dram Teatrında beş pyesi ("Şəhərin yay günləri", "Adamın adamı" - sonuncu Anarın rejissorluğu ilə - , "Səhra yuxuları", "Sizi deyib gəlmişəm", "Təhminə və Zaur"), Rus Dram Teatrında "Şəhərin yay günləri", "Təhminə və Zaur", Gənc Tamaşaçılar Teatrında "Keçən ilin son gecəsi", Kukla Teatrında "Qaravəlli" tamaşaya qoyulub. Onun dram əsərləri ölkəmizin başqa teatrlarında, eyni zamanda Moskvada Miniatur teatrında, Kazan və

Kişinyovun Akademik Dövlət teatrlarında, Daşkənddə Mukimi teatrında, habelə Polşa, Bolqarıstan, Türkmənistan, Qırğızıstanda, Rusiyanın digər şəhərlərində oynanıb. Moskvanın Mərkəzi televiziyası "Mən, sən, o və telefon" əsərinin motivləri üzrə "Hər axşam 11-də" bədii filmi çəkilib...

Falqın milli-siyasi varlığını qorumağın özül daşı - onun mənəvi bütövlüyünə mane olan hər şey varsa, onunla mübarizə duyğusudur. Mənəvi yetkinliyə çatmamış bir kütlə həyatın əsas məqsədlərindən daim yayınar və gözüdarlığa qapanıb qalar. Anarın "Qaravəlli" komediyasında olduğu kimi, diş qurdalamaq üçün çöp axtara-axtara, bir-birinin əlini yuya-yuya, üzü kirli, alnı nursuz qalar! Güzəranı qaravəlliləşər! Sonsuz dərəcədə sərsəm bir vəziyyəti qroteks səviyyəsində göstərməsinə görə Cəlil Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin məktəbi" ilə səsleşən bu gülməcə öz içində çalxalanan, gicəlib qalmış bir kütləyə kəskin parodiyadır. Anarın bir yazıçı kimi daxil olduğu 60-70-ci illər ədəbi nəslinin Cəlil Məmmədquluzadə irsinə, ümumiyyətlə, "Molla Nəsrəddin" məktəbinə yalnız üslub cəhətdən bağlılığını iddia edənlər yanılırlar. Əslində isə, bu bağlılığın əsasında sırf ideal məsələsi - xalqın özünüdərk probleminə yanaşmadakı ruh yaxınlığı dayanır. Anar, Mirzə Cəlildən, hər şeydən öncə, tənqid etmək sənətini, cəmiyyət həyatına ayıq münasibət göstərmək məharətini mənimsəyib. Cəmiyyət həyatının qabarıb-çəkilmələrində isə elə problemlər ortaya çıxır ki, onu bütün mahiyyətilə aşkar etmək əsl yazıçı fəhmi tələb edir. Tarixin böyük dövrlərini üzbəüz qoyub tutuşduranda amansız suallar dikhənir. Necə oldu ki, neçə zamanlar bundan qabaq "Çal qılıncını, Qazan xan, yetdim!" - deyər bir-birinin dadına yetən istiqanlı və isti qanlı bir millətin övladlarında bir-birinə simsarlıq, həyançılıq getdikcə sönükləşdi?! "Şəhərin yay günləri"ndə Bəhram Zeynəliyə Qiyas yana-yana, çılğıncasına belə də deyir: "...Ay əmi, sənə qurban olum, nə olub bizə? Axı, biz belə deyildik, ay əmi!..". Sonra FF əsr təlxəyi Firuz bu dəyişməni öz təbirincə belə xırdalayır: "Adamlar həyatda yavaş-yavaş, misqal-misqal, heç özləri də bilmədən satın alınırırlar..." "Adamın adamı" pyesində göstərilədiyi kimi, cəmiyyətin həyatında elə bir vəziyyət əmələ gəlir ki, "Pul cırım səninçün" - deyən harınlar zümrəsi yetişir, "Pulun gücünə vurma cədvəlini də dəyişmək olar", "Pulun açdığı qapını avtogen də deşə bilməz" - "məntiqi" doğulur, adamlar az qala rüşvətsiz yaşamağın

mümkün olduğuna da inanmırlar, düzlükdən, doğruluqdan danışansa, sadəcə olaraq, ciddi adam hesab eləmir, hətta ona, üzde olmasa da, rişxənd eləyirlər... Getdikcə sürəklənən bu mənəvi iflas ictimai dağıntılardan tutmuş dövlət ölgünləşməsinə, hakimiyyət bayağılaşmasınadək bütün proseslərdə görünəcəkdi. Roma aristokratları da quş dilindən təamlar bışirtirib, səhərədək yeyib-içərmişlər, - qüvvələri tükəncəyədək... Onların fənalığı isə tarixdə başqalarına görk olmadı...

Elə bu səbəbdən də Anar cəmiyyətdə baş verən böhranları cüvətilərində bəyan etməyə, onların sosial-psixoloji aqibətini izləməyə - özü də son dərəcə fərdi araşdırmalarla izləməyə çalışıb.

Bəllidir ki, sovet dövründə düyün problemləri açıq şəkildə qaldırmaq olmurdu. Çağdaşlığın yazarı Anar o dövrün nadir sənətkarlarından idi ki, ən qatı, deyilməz-dələgətirilməz soruları, olumları rəmzi görklərlə, simvolik örtülərdə aydınladırdı. Buna görə də Anarın realist üslubunun bir xətti gedib simvolikaya və fantasmaqoriyaya dirənir.

"Səhra yuxuları" dram-pramfletində imperiyaçılığın qamarlayıcı siyasəti - belə bir dirənişdə hədəfdi. İmperiyaçılar həmişə oyuncaq dövlətlərin satqın başçılarını öz kövşənində yalmandırır noxdalayaraq o ölkəni müstəmləkəyə çevirir. Beləliklə, ölkə ikiqat möhnətə düşər olur. Hakimiyyəti çərçivələndirilmiş kölə idarəçinin zülmü-əndişəsi daha dözülməz olur. Çünki o - basılırkən əzmək məcburiyyətindədir. Bir Laməkan Şərqi ölkəsində - Bayal məmləkətindəki diktatura üsul-idarəsinin başıbağlı özbaşmalığı da - bir özgənin yox, elə öz halımızı yadımıza salırdı. Bax, bu məqamda da Anar öz müəlliminin - böyük Mirzə Cəlilin bədii sənətinə sadıqdi. Mirzə Cəlilin "Danabaş kəndinin əhvalatları"nda Məhəmməd həsən əmi obrazı üzərində gördüyü işi - Anar "Dantenin yubileyi"ndə Kəbirinski üzərində görürsə, "Səhra yuxuları" da süjet kəskinliyi, sərt ironiyasına görə - "Dəli yığıncağı" ilə səsləşir.

Yalnız cəmiyyət həyatının ən gizli axarlarını, insanın daxili aləmindəki təbəddülatları həm yaşadığı dövrün, həm əbədiyyətin meyarları ilə açar bilən, yamanlıqlara göz yummayıb, həqiqəti onun ən çətin müdafiə edildiyi lal vaxtlarda cəsərlə müdafiə edə bilən sənətkarın sözü rişə verər, kök atar.

Nəsr, dramaturgiyası kimi, Anarın ssenari və rejissura yaradıcılığı da özəl keyfiyyətlərə malikdir. Anar on bir bədii filmin

("Torpaq. Dəniz. Od. Səma", "Gün keçdi", "Dədə Qorqud" - ilk iki seriyalı Azərbaycan filmi, "Dantenin yubileyi", "Üzeyir ömrü", "Ötən ilin son gecəsi", "Qəm pəncərəsi", "İmtahan", "Əlaqə", "Təhminə", "Otel otağı"), bir neçə sənədli və televiziya filminin ("Dəniz", "Qobustan", "Daş saatın səsi", "Qədim Gəncə - Yeni Gəncə", "Bu - Səttar Bəhlulzadədir", "Bu - Cavaddır", "Dindirir əsr bizi", "Evləri köndələn yar") ssenari müəllifidir. "Dantenin yubileyi" filminin (Gülbəniz Əzimzadə ilə birlikdə), habelə iki seriyalı "Üzeyir ömrü", "Qəm pəncərəsi" filmlərinin quruluşçu rejissoru Anar özüdür.

Bir çox nəsr əsərlərinin səhnə və ekran variantını yaradan Anar sanki sənətin bu yeni imkanları ilə həyat dramaturgiyasının daha gizli qatlarını, cizgilərini üzə çıxarmaq, onları daha görünlü etmək məqsədi daşıyır. Bütövlükdə Anarın səhnə və ekran əsərləri qədərincə cazibədar və geniş tamaşaçı auditoriyasının davamlı marağına səbəb olan əsərlərdir. Onun əksər filmləri, televiziya tamaşaları neçə illərdir ki, dəbdəndüşməz şuxluğunu saxlamaqda, dərinliyi, istiliyi, məlhəmliyi, temperamenti, kəsərliliyi ilə mənəviyyatımızda duyğu-düşüncə bolluğu yaratmaqdadır. Artıq Azərbaycan kinosunun klassikasına çevrilmiş "Dədə Qorqud" filminə, "Evləri köndələn yar" televiziya tamaşasına hər il (bəzən bir neçə dəfə) baxılır, fəqət doyulmur. "Dədə Qorqud" filmi kimi bir sənət örnəyi Azərbaycan olduqca var olacaq, zərifliyin və qəhrəmanlığın ölməzliyini zaman-zaman göstərəcək və bəlli edəcək ki, milli sənət və mənəviyyatımız məhz belə örnəklər təməlinə əbədi yaşarılıq və törədiçilik gücündədir. Hələ iyirmi il öncə Türkiyədə nümayiş etdirilən və məşhur "Spartak" filmi ilə tutuşdurulan "Dədə Qorqud" filmi haqqında Ergün Gözə əbəs yerə yazmırdı: "Dədə Qorqud" filmi göstərdi ki, bizim nağıl dediyimiz və ya deməyə məcbur edildiyimiz "Dədə Qorqud"da 16 dövlət qurmuş bir millətin mənəvi zənginliklərinin hamısı var. Elə əxlaqi mühtəva var ki, insanlığın hamısına yetər və artıq da qalar. Haramzadə olmayan türk milləti əslini heç bir zaman inkar etməz və bir gün görərik ki, Azərbaycanla Türkiyənin babası eyniymiş: Dədə Qorqudumuz... (Ergün Gözə. "Dədə Qorqud" - "Tərcüman" qəzeti, 1983).

Vaxtilə böyük sənətkarımız Rəşid Behbudovun da yüksək qəymət verdiyi və haqqında keçmiş SSRİ-nin nüfuzlu "Pravda" qəzetində məqalə yazdığı "Üzeyir ömrü" ("Üzeyir Hacıbəyov. "Uzun ömrün

akkordları") filmi dahi bəstəkarımızın həyat və fəaliyyətini bütün çevrəsiylə əks etdirən dolğun bir əsərdir. Anar bu əsərində Üzeyir bəyin ömürlüyünün kövrək və mübariz anlarını, üzləşdiyi əngəlləri, qazandığı uğurları, açdığı ilk cığırın mənasını, nostalgiya və fərəhini onun qəlbindən süzülən, dövrünün və əbədiyyətin ruhunu özünə sığdıran musiqisinin yaranış və yayılış ritmləri ilə həmahəng səsləndirməyə müvəffəq olmuşdur. Professor Gülrux xanım Əlibəylinin bu sözləri həqiqətdir: "Yazıçı və dramaturq Anar bu filmində yalnız bu unikal şəxsiyyətin yaradıcılığına deyil, bütün bizim musiqimizə və sənətimizə bəslədiyi sonsuz məhəbbəti ifadə edib... Sənət tarixində Anarın "Üzeyir Hacıbəyov" filmi dahiyənə tapılmış ideyasına görə bir şedevr - şah əsər kimi qalacaq ..." (Gülrux Əlibəyli. "Musiqi isə diridir" - "Bakinski raboçi", 1 aprel 1992). "Kino" qəzetinin Anara həsr olunmuş xüsusi buraxılışında isə (mart, 1997) Oqtay Mirqasımov "Anarın bizim kinematografiyamızda rolu olduqca böyükdür" - qənaətinə yalnız onun bu sənət sahəsindəki fəaliyyətinin və xidmətlərinin təhlili və dəyərləndirilməsi ilə gəlmişdi...

Anar Azərbaycan mədəniyyətinin yaradıcılarına təkcə bədii, sənədli əsərlər həsr etməmiş, onların ekran və səhnə obrazlarını yaratmamış, həm də onlar haqqında çoxsaylı məqalə və esselər yazmışdır. Ümumiyyətlə, Anarın ayrı-ayrı seçkin şair, yazıçı, alim, bəstəkar, aktyor, rəssam, memar, ifaçı və başqa sənətçilərimiz haqqında, ədəbiyyat, tənqid, musiqi, teatr, kino və s. dürlü sənət sahələri xüsusunda yazdığı məqalə və esselərində, dünyadan köçmüş ədib və sənətçilərə həsr etdiyi ağıllar və anlarda, "Sizsiz", "Mübarizə bu gün də var", "Gecə düşüncələri", "Əsrin və nəslin" kimi dəyərli və orijinal janrlı əsərlərində Yeni Çağ Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətinin zəngin palitrası yaradılır. Elm, incəsənət və ədəbiyyatımızın yaradıcı nümayəndələrinə Anarın nəfis baxışı, onların yaratdıqlarına dərin araşdırmalar, tutuşdurmalarla müşayiət olunan incə, analitik münasibəti bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin xarakterik cizgilərini, önəmli keyfiyyətlərini, struktur mahiyyətini, şəbəkələnmə prinsiplərini anlamaqda, onun təkamül xüsusiyyətlərini dərk etməkdə, perspektiv gəlişmə yönələrini aramada çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mütəfəkkir yazıçının dünya sənətkarları haqqında düşüncələri milli mədəniyyətimizin dünya mədəniyyəti ilə təmas və ilişgilərini

bir qədər də artırır və dərinləşdirir. Azərbaycan - dünya mədəniyyətləri arasındakı İpək Yolu həm də Anarın klassik və modern üslubların orijinal sintezindən ibarət olan çoxşaxəli - ornamental yaradıcılığından, genişmiqyaslı ədəbi-ictimai fəaliyyətindən keçir...

HƏMİŞƏ TƏTİKDƏ, YAXUD ZAMANLA NƏFƏS-NƏFƏSƏ

Anar yaradıcılığının mühüm bir qolunu da ədəbi, etnoqrafik, siyasi publisistika təşkil edir. Onun Azərbaycanın etnoqrafiyası, etnocoğrafiyası ilə bu və ya digər şəkildə bağlı olan yazılarında Vətən torpağının əlvan mənzərəsi yaradılır, hər qarışında mənəviyyatımızın, estetik düşüncə və duyğularımızın boyaları çalarlanan, hər qırçını genetik yaddaşımızı çiçəklədən yurdumuz aşib-daşan sərvətləri qədərincə bolluca sevdilir. - Azərbaycan özü boyda bir xalça - milli varlığımızın bütün rənglərini özündə ilmələyib əks etdirən xalça şəklində göz önünə gətirilir.

Dünyanı gəzib-dolaşan yazıçının "yol yazıları"nda da əcnəbi ölkələr haqqında dolğun təsəvvür yaradılmaqla yanaşı, həmin yazılarda əcnəbiliyə yenə də azərbaycanlı baxışı ilə - "bizim Anarın" gözü ilə baxılır.

Azərbaycan iki yüz ilin və iki min ilin qovuşması ərəfəsində özünün böyük, həlledici tarixi sınaqlar çağını yaşadı. Azərbaycanın milli müstəqilliyi düşüncəsini yaradanlardan biri olan Anarın qələmi çağının rənginə boyandı. Hadisələrin ən şiddət çağlarında onun siyasi publisistikası xalqın iradəsini yetərincə kəskin və doğruca ifadə edirdi. Anar milli hərəkəti parçalanmalardan saqındırmağa, hakimiyyətlə xalqın birliyinin təmin edilməsinə çalışan nüfuzlu söz sahibi kimi getdikcə kükrəyən dolaşq hadisələrə həm Azərbaycanda, həm də Azərbaycandan kənar da düzgün münasibətin formalaşması üçün əlindən gələni edirdi. Xüsusilə təhlükəli təcridolunmaya sürüklənən, haqqında minbir iftira qondarılaraq tələyə çəkilən Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun qorunmasında Anarın qətiyyətli sözü, mövqeyi mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. O, respublikamızın suverenlik əldə etməsindən iki ay öncə yazdığı "Müstəqilliyin şirin xülyası, yaxud cənab Jirinovski Boris Nikolayeviçin sağlığına bədə

qaldıracaqımı" adlı publisistik məqaləsində Azərbaycanın müstəqilliyinə ikrahla yanaşan, "irticaçı müsəlmanlara qarşı xristian Ermənistanın tərəfində durmağa çağıran" sağ-mühafizəkar "Naş sovremennik" jurnalının, SSRİ-dən ayrıldığı şəraitdə ölkəmizin parçalanaraq "Azərbaycan Sovet Respublikaları İttifaqı"na çevriləcəyini məzə ilə güman edən "Literaturnaya qazeta"nın siyasətbazlarına kəsə, düzünəqulu cavab vermişdi: "Bizə bu da bəsdir ki, öz respublikamızın taleyini Moskva mətbəxlərində həll etməsinlər". SSRİ Xalq deputatlarının 31 avqust 1991-ci il qurultayında bu sözləri də ilk dəfə deyən Anar idi: "Azərbaycan Respublikasının ali dövlət hakimiyyəti orqanı istiqlaliyyət haqqında akt qəbul etmişdir... Hamımız müstəqillik istəyirik. Üç Zaqafqaziya respublikası yalnız o zaman müstəqil ola bilər ki, onların arasında sülh və həmrəylik olsun"...

Həmişə zamanla nəfəs-nəfəsə, sözü tətikdə olan sənətkar Azərbaycanın ən ağırlı problemlərinə vaxtında, həssaslıqla və bütün kəskinliyi ilə münasibətini bildirmiş və həmin problemlər ətrafında ictimai fikir formalaşdırmağa çalışmışdır. Onun 1990-cu ildə söylədiyi fikirlər ölkəmizdə vətəndaşlığın tarixi məsuliyyətinin dərk olunmasına güclü impuls verən qəti mövqeyi ortaya qoyur. Həmin mövqedən faciələrimiz, bizi normal inkişafdən mərhum edən, baş məqsədlərdən yayındıran çatışmazlıqlarımız apaydın görünür: "Altı və üstü talan olunmuş torpağımız, azdırılmış tariximiz, unudurulmuş adımız, dəyişdirilmiş əlifbamız, illər boyu kürül-kürül axan yalanlar, boş vədlər, təbiətin kor qoyulması, şəhərlərimizin zəhərlənməsi, mənəviyyətin pozulması, riyakarlıq, saxtakarlıq, rüşvətxorluq, qohumbazlıq, yerlibazlıq - cəmiyyətimizdə yer almış bütün bu bəlalara görə heç birimiz məsuliyyət, cavabdehlik və təqsir yükünü boynumuzdan ata bilmərik"...

Anar, həmişə olduğu kimi bu gün də Azərbaycanın mənəvi-siyasi mövqeyini ləyaqətlə qorumaq missiyasını davam etdirməkdədir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra da onun müxtəlif bəhanələrlə suçlandırılması, təklənməsi siyasəti səngiməyib. Anar "Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr" əsərində bu siyasətin əsas yönələrini nişan verərək, "Azərbaycanda çeçenlərin hərbi düşərgələri, bazaları var, silahlar tranzit olaraq Azərbaycandan keçir, Azərbaycanda islam fanatizmi güclənir, təməl dinçilik (fundamentalizm) təmayülləri artır, radikal dinçi mərkəzlər fəaliyyət

göstərir" və s. kimi Moskva televiziya kanallarının axın-axın iftiralərini sərrast məntiqlə belə puça çıxarır: "Azərbaycanın Çeçenistanla sərhəddi yoxdur. Sual olunur, əgər Azərbaycandan Çeçenistana silah keçirilsə, deməli, Dağıstandan, yəni Rusiya ərazisindən keçirilir və əgər Rusiya öz ərazisinə nəzarət edə bilmirsə, Azərbaycanı nədə günahlandırma bilər?"

Azərbaycan artıq öz yolunu seçib. Onu belə fitnələrlə yolundan azdırmaq olmaz. Yazıçı ölkəsinin bu yolda qətiyyətlə irəliləməsinə sözü, məntiqi, uzaqgörənliyi ilə dayaq durmaqdadır.

Artıq Avrasiya ölkələrinin həyatında mühüm rol oynayacaq, Şərqi-Qərb sivilizasiyalarının qarşılıqlı əlaqələrini bir qədər də dərinləşdirəcək İpək Yolu layihəsi həyata keçirilməyə başlayıb. Bu ideyanın ilk rüşeymlərini, özü də onun məhz Azərbaycana, ümumən türk dövlətlərinə fayda gətirəcək şəkildə irəli sürülməsini Anarın 1991-ci ildə yazdığı "İpək yolu" məqaləsində görürük. O, dünyanın siyasi mənzərəsinin dəyişməsi, yeni düzən yaradılması istiqamətində Azərbaycanın bir müstəqil dövlət olaraq strategiyasını müəyyənləşdirən amilləri önə çəkir. Bu strategiyanın prioritet yönərini düzgün seçməklə yazır: "Tarixi, dini və ideoloji fərqlərlə aralanmış, müxtəlif əlifbalara malik olan türk xalqları hələ qeyri-müəyyən vəziyyətdə olan türk aləmini - Vahid Türk dünyasına sevirilməyə qadir olan intellektual, mədəni inteqrasiya və koordinasiya mexanizmləri, institutları yaratmalıdırlar". Yazıçı-publisist tamamilə doğru olaraq qeyd edir ki, Vahid Türk dünyasının yaranması - türk dövlətlərinin müstəqilliyinin itirilməsi demək deyil, əksinə, bu təbii inteqrasiya prosesində müstəqilliklərini möhkəmləndirərək, onların vahid, yenilməz bir gücə çevrilməsi deməkdir. O, müasir dünya tarixindən ərəb, ingilis dilli ölkələri, Latın Amerikasının respublikalarını örnək gətirərək, türk dövlətləri inteqrasiyasının da yeni dünyanın global inkişaf məntiqindən doğduğu qənaətinə gəlir. O, bu inteqrasiya prosesində Azərbaycanın geostrateji önəm daşımaları olduğunu da xüsusi vurğulayır: "Bu tarixən təbii prosesdə Azərbaycan vacib rol oynamalıdır. Qismən Avropameylli türk sahələri (Türkiyənin özü, Kiprin türk hissəsi, Balkan türk anklavları) və Uyğur çöllərindən Qazaxıstan və Orta Asiyaya qədər uzanan türk əraziləri arasında körpü rolunu Azərbaycan oynamalıdır. O, həmin fəzanın mərkəzindədir. Həm coğrafi-siyasi mövqeyinə görə, həm də tarixən bir çox məsələlərdə birinciliyinə görə..." Son on iki ilin

salxantılı sürəcləri aydınladır ki, tarixin nəticələndirdiyi bu ideyaların həyata keçirilməsi reallıqdır. Bu gün Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin gerçək durumu, dövlətimizin regionda apardığı siyasət, uluslararası münasibətlərdə ölkəmizin siyasi-iqtisadi mövqeyinin getdikcə möhkəmlənməsi, Azərbaycanın Qafqazda liderliyə yətməsi prosesi bu özünümüəyyənləşdirmə, özünüüstünlətmə, mədəniyyət və mənəviyyatda olduğu kimi siyasətdə də "aşağılıq kompleksi"ndən qurtulma strategiyasının düzgün seçildiyini təsdiq edir.

Dünya və Azərbaycan mədəniyyəti irsinə, onun ədəbi-fəlsəfi, bədii-estetik, dini-tarixi dəyərlərinə dərindən bələd olan Anar, əslində, milli mədəniyyətimizi Şərqi və Qərbi mədəniyyətləri sintezində təsəvvür etməyə imkan verən bir sənətin yaradıcısıdır.

Dünya mədəniyyətinin şəhdi-şirəsi Azərbaycan mədəniyyətinə, Azərbaycan mədəniyyətinin şəhdi-şirəsi Anar yaradıcılığına süzülüb. Ona görə də bu yaradıcılıqdan dünyanın dərin mənalarına çıxmaq, dünyadan bu yaradıcılığın dərin mənalarına enmək mümkündür.

Azərbaycanın xalq yazıçısı, əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Milli Məclisin mədəniyyət komissiyasının sədri, bir çox fəxri adlara layiq görülmüş, məktəblidən akademikə qədər hamının sevimlisi, respublikamızın müstəqilləşməsində və mədəniyyətimizin inkişafında mühüm xidmətləri olan yazıçı, dramaturq, publisist, esseist, kinorejissor, bütün aydınsal həyatını Vətənimizin, xalqımızın tərəqqisinə, gözəl əsərlər, duyarlı sözlər, tutarlı obrazlar, yozumlu hikmətlər yaratmağa həsr etmiş görkəmli ictimai-siyasi xadim, "İstiqlal" ordenli Anarın təqribən 45 illik ədəbi-eksiklopedik fəaliyyətini dolğunca əks etdirən və hörmətli oxuculara təqdim olunan bu çoxcildlik sözün əsl mənasında Anarın Azərbaycan mədəniyyəti salnaməsidir.

Çağımızın dünyaənlü böyük qırğız sənətkarı Çingiz Aytmatovun deyiminə, "öz ədəbi dinastiyasını yaratmış Anarın" ərən ruhu və susmaz qələmi onun müdrək, barlı yaşında bundan sonra da çiçəkləyəcək, mədəniyyətimizi əvəzsiz incilərlə zənginləşdirəcəkdir.

RAHİD ULUSEL

İLK HEKAYƏLƏR

İlk yazılarımı 14 yaşında yazmışam. 1952-ci ilin yayında, Şuşada. "Sənin nəğmənin yaxşıdır" adlı Amerika həyatından bir pyes və "İki dəniz" adlı kiçik yazı. Pyesin mövzusu ciddi musiqiyələ məşğul olan namuslu, istedadlı bəstəkarın məcburiyyət qarşısında yüngül populyar estrada janrlarına keçməsi və bununla bağlı baş verən ailə faciəsi idi. Əlbəttə, çox vaxt maddi təminat verməyən ciddi sənətlə gəlirli ucuz sənət yolu arasındakı konflikt bir problem olaraq onda da vardı (özü də tək Amerikada yox), indi də var. Amma bu problemi yazanda mənim Amerika həyatı haqqında təbii ki, səthi təsəvvürlərim və kəsad biliklərim ancaq sovet mətbuatındakı təbliğat xarakterli yazılara əsaslanırdı. "İki dəniz" yazısında isə (onu bu kitaba daxil edirəm) Böyük dənizdən – Böyük azad dünyadan ayrılmış, təcrid olunmuş Kiçik dənizin – Azərbaycanın tənhalığının, mütiliyinin rəmzini yaratmağa çalışmışdım.

Bu vaxtdan etibarən daha bir pyes (artıq öz həyatımızdan) və xeyli hekayə yazdım. 1960-cı ilin may ayından on hekayəmi makinada çap etdim, onlara müqəddiməsayağı bir şey yazaraq sonralar faciəvi şəkildə avtomobil qəzasında həlak olmuş gənclik dostum, istedadlı memar və rəssam Fuad Seyidzadədən xahiş etdim ki, bunlara illüstrasiyalar çəksin və bütün bunları "Yağışlı gecə" adlı kitab şəklində cildlətdim. Bu mənim tək bir nüsxədən ibarət olan ilk "kitabım" idi.

60-cı ilə qədər hekayələrimi heç bir mətbuat orqanına təqdim etməmişdim. Atam da məsləhət görmürdü. Yalnız 60-cı ildə iki hekayəmi jurnala təqdim etməyə razılıq verdi.

"Azərbaycan" jurnalının 60-cı il dekabr nömrəsində jurnalın o vaxtkı redaktoru Əbülhəsən iki hekayəmi dərc etdi: "Keçən

ilin son gecəsi" və "Bayram həsrətində" hekayələrimi. Sonra "Azərbaycan" jurnalında daha iki hekayəm - "Asqılıqda işləyən qadının söhbəti" və "Taksi və vaxt" dərc olundu. "Keçən ilin son gecəsi" və "Asqılıqda işləyən qadının söhbəti" 1961-ci ildə "Drujba narodov" jurnalında da çap edildi.

İlk "kitabıma" daxil etdiyim qalan beş hekayəni isə indiyəcən çap etməmişəm. 18-20 yaşlı gəncin ilk qələm təcrübələrini indi ilk dəfə bu kitabda oxuculara təqdim etməyimin səbəbi yalnız nostalji, uzaq illər üçün qəribsəmə hissi deyil. Əlbəttə, bu da var. Bu hekayələrin hər biri ömrümün müəyyən xatirələriylə bağlıdır. Amma məsələ tək bunda deyil. Demək olar qırx illik fasilədən sonra bu yazıları yenidən gözdən keçirəndə gördüm ki, naşı qələmin məhsulu olan bu hekayələrdə ifadə olunmuş bir çox fikirlər, motivlər, duyğular müxtəlif şəkildə mənim sonrakı əsərlərimdə də öz əksini tapıb. Bəlkə elə bu sarıdan marağ doğura bilərlər.

Həm də ki, ömrün ahıl çağında ilk qələm təşəbbüslərini, yazı-pozu aləmində birinci addımlarını xatırlamaq elə duyğular oyadır ki, bu duyğular haqqında ən dəqiq sözləri bir şerində böyük rus şairi Boris Pasternak deyib. Vaxtilə Pasternakın həmin şerini dilimizə çevirmişdim. Sözümlü də bu şerdən gətirmək istədiyim üç bəndlə bitirirəm:

*Başladığım zaman bilirdim məgər
Bu işin axırı belə olacaq?
Adamın qanını tökülür sətirlər,
Boğazın tutulub qanla dolacaq.*

*Mən belə peşədən olardım iraq
Bu cür zarafatı neynirdim axı?
Amma nə kövrəkdi, xoşdu ilk marağ
Ömrümün o erkən, o uzaq çağı.*

*Romasayağıdır fəqət qocalıq
Nə nitq tələb edir, nə fənd, nə kələk.*

*Bədii qiraət istəmir artıq,
Doğrudan doğruya öləsən gərək.*

27 iyun 2003

...Gecədir. Yağış yağır...

Bir qədər qüssəliyəm.

Adi bir gecədir. Hər gecə olan gecələrdəndir.

Bayram hər gün olmur. İnsanların ömrünün çox qismi bayram həsrətində keçir.

...14-15 yaşlarında bir qız dərindən qayıdır. O, hər gün bax beləcə məktəbdən evə gəlir. Həftədə altı dəfə. Ayda 6x4 dəfə. İldə nə bilim neçə yüz neçə kərə, hər gün. Xəstələndiyi günlərdən başqa.

Günlərin bir günündə 24-25 yaşlarında bir gənc – onların həyat qonşusu (o, gözəl və yaraşılıqdır) – qızın qədəmləri qabağına əlvən çiçəklər səpələyir.

Bu gün qızın bayramıdır. Bu hələ məhəbbət bayramı deyil. Axı məktəbli qızın vur-tut 15 yaşı var. 14-15. Lakin bu başqa bir bayramdır. Bu qadın qəlbində məhəbbətdən çox erkən oyanan və məhəbbətdən çox sonra sönən bir hissini, rıqqətləndirici və güclü bir istəyin – diqqət istəyinin, pərəstiş, səcdə, xəfif, həssas, incə bir nəvaziş istəyinin bayramıdır. Bu istəyə çatmaq məktəbli qızın ulu sevinci, xarüqəvi bayramıdır. Elə ona görə də bu bayramın baş tutmaması onun üçün ağır faciədir.

Qızı çox sərt mühakimə etməyəkdir. O hələ uşaqdır. O biçərə nə bilsin ki, baş tutmuş bayramlar belə səadət ilğimlərindən qeyri bir şey deyildilər.

İnsan bayramı gözləməkdən, onun həsrətilə yaşamaqdan həzz alır.

..."İnsana səadət verilməmişdir. Bəlkə ona yalnız səadət arzulamaq, xoşbəxtlik ümidiylə, bəxtiyarlıq gümanıylə yaşamaq, sevincin kölgəsində daldalanmaq haqqı verilmişdir. Səadət – sevinc ümidiylə, xoşbəxtlik intizarında, gələcək həsrətində yaşamaq və nə isə hey gözləmək, gözləmək, gözləməkdir..."

İnsan yalqızdır. O, insanlıq dənizinin içində böyük fırtınalarda iştirak edə bilər. Lakin həyatın əsas müşküllərini o özü tək, kimsəsiz həll etməlidir, açmalıdır.

Ömür. Tale. Məhəbbət. Yaradıcılıq. İztirab. Ölüm.

Bu əzəli və əbədi qüvvələr qarşısında insan təpə-tənha dayanmışdır. Quyu təkin.

İnsan quyu kimidir. Quyunun suyunu içirlər. Lakin onun dibinə düşənlər çoxmudur? Həyat insanın güzgüsündə – quyunun suyunda əks olunur. Lakin günəşi, ağacları, otları, bütün ona baxanları üzünə yapışdıran bu suyun altında nələr vardır? Quyunun dibindən xəbərdar olanların çox qismi onun suyundan ikrah etmir?

İnsan təkdir. Həyat, ölüm, eşq, yaradıcılıq problemlərini o tək etməlidir.

O Robinzondur. Həyat – Cümə. O – Robinzondur. Ölüm – Cümə. O – Robinzondur. Sevgi – Cümə.

O heç yerdən kömək diləmir, heç kəsdən yardım istəmir. Nə atadan, nə anadan, nə arvadın, nə bacıdan, nə qardaşın, nə övladdan, nə də dostdan.

İnsan kiçik dənizdir. O böyük dənizdən – İnsanlıqdan su sızmaz, ün keçməz qayalarla – öz "mən"iylə, fərdiylə, taleiylə ayrılmışdır. O, heç vaxt böyük dənizlə qovuşa bilməyəcəkdir.

İnsan əkiz doğulduqda belə dünyaya tək gəlir. Sevdiiylə, sevdikləriylə, necə deyərlər "can bir qəlb" olsa da, hərfi mənada "can bir qəlb" ola bilmir. Yüz min adamla birlikdə bir bombadan, bir minadan bir partlayışdan ölsə belə tək ölür.

İnsanlıq – insanlardan ibarətdir, fəqət insan insanlığın ayrılmaz bir hissəsi deyil. Ayrılan, hər an ayrılı bilən bir hissəsidir. Məsələn bundadır. Hər kəs insanlığın səadəti və ya bədbəxtliyi barəsində düşünür. Lakin insanlıq hər kəsin səadəti və ya bədbəxtliyi haqqında düşünmür. İnsanlığın nə borcuna?

İnsanlığın dərdlərini çiyindən atan adam özü haqqında düşünməyə başlayır. O, mərzələrin ən dəhşətli olan özünüanaliz mərzəsinə tutulur. Quyunun dibinə, qəlbinin

quyusuna, könlünün gecəsinə düşür. O, öz daxilində həqiqət axtarır ki, həyatın həqiqətini də anlaya bilsin. O həyatın inkaredilməz həqiqətlərini" öz daxili varlığının təcrübəsiylə yoxlamaq istəyir. Ona elə gəlir ki, əsl həqiqət – insanın özünün şəxsən tapdığı həqiqətdir. O, bu həqiqəti axtarır, tapır, bəli, tapır, amma dalına qulaq asın, tapır, ...tapır və şübhələnir, tərəddüd edir, bir də, on da, yüz də yoxlayır və ...itirir. Yenidən axtarır, yenidən tapır və yenidən itirir. Təzədən axtarır, tapır, itirir və s və i.a. Axır ki, o qərribə bir həqiqət icad eləyir: yeganə həqiqi həqiqət yeganə həqiqi həqiqətin olmamasıdır. Bütün qalan həqiqətlər nisbidir. Hər şey. Varlığın dərk olunub olunmaması haqqında mübahisə edən filosoflardan tutmuş bir kilo almanın qiyməti haqqında mübahisə edən alıcıyla satıcıya qədər bütün insanların rəyləri, fikirləri, əqidələri nisbidir.

Bu böyük həqiqəti tapan insan, onu tapdığı gün insanların əksəriyyətinin gözündə öz insanlığını itirir.

Doğrudan da artıq o meyitdir. Canlı meyit. O Xeyir və Şəri dərk etməkdən acizdir, deməli yaşamır, çünki insanların çoxunun fikrincə yaşamaq – bu iki qüvvədən birinin tərəfinə durmaq deməkdir. Həqiqətin nisbilyini anlayan insan heç bir tərəfə keçə bilmir. Çünki hər iki tərəf özünü Xeyir – müqabilini Şər sayır. Belə insan tərəfləri ayırmır. Onunçün hər tərəf eynidir. Şimal qütbündə dayanan adamçün hər tərəf cənub olan kimi. Şimal qütbündə dayanan adam özünün Şimal qütbündə dayanıb dayanmadığından da şübhəlidir. Bəlkə də o Cənub qütbündə dayanmışdır və hər tərəf onunçün Şimaldır. Axı qütblərin adı da nisbidir.

Qütbə durub-durub üşüyürük. Darıxırıq. Donuruq. Hisslərimiz donur. Beynimiz buz bağlayır. Ürəyimizdə altı ay gecə olur.

Boz, nimdaş, rəngi getmiş taksilər sevdiklərimizi bizdən aparırlar. Onları saxlamağa cəhd etmirik. Laqeydliyimizin buzunu əridə bilmirik.

Çünkü yaxşı bilirik, taksini saxlamaq mümkündür. Vaxtı saxlamaq olmaz. Qadını qaytarmaq mümkündür. Keçib gedən dəqiqələri qaytarmaq olmaz.

İztirab çəkirik. Amma bilirik, yaxşı bilirik ki, bu iztirab belə keçəri, gedəridir, "gəlimli-gedimlidir. Son ucu ölümlüdür".

Ağrıyıq, amma bilirik, yaxşı bilirik ki, ağrı da dönükdür, vəfasızdır. Vaxt onu bizdən döndərəcək, başqasına yar edəcəkdir. Ağlayırıq. Amma bilirik ki, göz yaşlarımız hərcayi muncuqlar kimidir. Vaxt sabah onu bizdən alıb başqasının gözünü bəzəyəcəkdir.

Yarəb! Bəlayi – eşq ilə...

Olmaz! Elə ona görə ağrıdır. Uzun zaman iztirab çəkirən, həqiqətən ağrıya bilmədiyindən ağrıyarsan, hönkür-hönkür ağlaya bilmədiyindən hönkür-hönkür ağlayırsan.

Bəzən də aldanırsan. Könlün gecəsində məhəbbət ümidlərinə inanırsan, Təskinat, Təsəlli axtarırsan.

Bəzən məhəbbətin və onun işgəncələrinin ağrısı elə güclü olur ki, könlündəki diş ağrısını müalicə etməyə Vaxt-təbibə yox, Ölüm-təbiətə müraciət edirsən. Lakin bu az-az olur. Yalnız hekayə qəhrəmanları sevgilisinin paltosunun vəfasızlığına dözməyib intihar edirlər. Bir də həyatda bu qəhrəmanları yamsılayanlar. Qalan adamlar yaşamaq üçün qalırlar. Çox yaşayırlar. Uzun yaşayırlar. Qocalanda isə onlara yalnız cihazların sabit ünsiyyəti qalır. Radionun, televizorun, maqnitafonun. Bir də telefonun.

Bəzən içirəm. Amma bu bir yol deyil. Onsuz da axşam içəndə sabah ayıq olursan. Elə bil yuxudan ayılırsan. Yuxu – içkisiz sərxoşluqdur. Sərxoşluq-yatmaqsız yuxu, həmişə yuxularla keçinmək olmaz. Səhərlər sərt, mütləq və amansızdırlar.

Daha bizə nə qalır?

Yazmaq. Yazmaq. Mümkün olmayan şeylər haqqında yazırıq. Qəhrəmanlığımızı bəxtiyar edirik. Qəhrəmanlığımızın sevdikləri taksilərdə əbədi getmirlər. Getsələr də qayıdırlar.

Mütləq qayıdırlar.

Yazıçı allahların ən rəhimlidir. O yaratdıqlarını öldürdükdə belə onlara əbədi bir həyat bəxş edir. Bəlkə də bu eqoizmdən doğur. Biz özümüz qəhrəmanlarımızın varlığında əbədiyyətə qovuşmaq istəyirik. Əbədiyyətə və insanlığa. Qayaların arasından qələmlə ovub yol açaraq Fərdimizi, "Mən"imizi, Kədərimizi İnsanlığın böyük dənizinə qatmaq istəyirik.

Vaxt bizi məğlub edir. Biz vaxta qalib gəlirik. Vaxt müəyyən bir vaxtdan sonra bizi torpağa qatıb vətənimizin ərazisini bir adam cismi qədər böyüdəcəkdir. Əməlimiz, işimiz, yaradıcılığımız necə əhəmiyyətsiz olsa da hər halda bir sözdür, bir qəlbin döyüntüsüdür, təkraredilməz bir səs, bir nəfəs, bir qorxudur. Axı iki eyni adam yoxdur, deməli iki eyni yaradıcılıq, iş, əməl də yoxdur. Hər kəs öz sözünü, öz fikrini deməli, öz səsini qoruyub getməlidir. Səslərimiz havada əriyib gedəcək. Yazıçı xoşbəxtdir; Onun səsi kağıza yapışır. Vaxt bizə neyləyəcək? Vaxta qalib gəlmək üçün nə isə bir iş görməlisən. Bu gün sonsuz ölən bir adam yüz ildən sonra bəşəriyyətin yüz nəfər az olmasının günahkarıdır. Heç bir iş qoyub getməmiş adam insanlığı bir addım geri çəkir. Yazıçı yazmalıdır. İnsanlığı düşünməyib öz fərdini təsdiq edən, "mən"ini ifadə edən, daxilini təsvir edən yazıçı insanlara ən böyük xidmət göstərir. Özü haqqında kəşf etdiyini hər şey insanşünaslıq elminin bir cümləsidir. Nə isə...

Hekayə yazırıq. Hekayələr yazırıq. Qüssələnəndə, sevinəndə. Yay. Qış. Payız. Yaz.

Gecədir, yağış yağır. Pəncərəmdən boylanan ağac hərdən bir dərindən ah çəkib köksünü ötürür.

22 yaşım var. "Gündə bir kərpic düşür, ömrümün sarayından..." Radio məhzun melodilər verir. Həmişə elə bilirdim ki, 21 yaşında öləcəm. 22 yaş tamam oldu. 23-ün içindəyəm. Yaşamaq yaxşıdır. Çox gözəldir. Xatirələrin solğun kədəriylə, ümidlərin aldadıcı sevinciylə yaşamaq, gözləmək,

gözləmək, gözləmək. Bir də yazmaq.
Gecədir. Yağış yağır.
Füzuli deyib:
Ey Füzuli şami-qəm əncaminə yoxdur ümid
Bir təsəllidir sənə ol söz ki, derlər var sübh!
Yəqin ki, bir bu "derlər" sözü mənim bütün yaradıcılığımıza
dəyər. "Derlər". Elədir, ustad, "derlər".
Gecədir. Yağış yağır.
Hekayə yazırıq. Hekayələr yazırıq.
Hekayə yazıram. Hekayələr yazıram.
Gecədir. Yağışlı gecə...
Bu hekayələri oxuyun.

Bakı
26 may, 1960

İKİ DƏNİZ

Bir dəfə mən qayalara gəzməyə çıxmışdım.

Mən əzilib parçalanmış, eybəcər və qorxunc hala düşmüş qayalara baxaraq, onları bu şəkilə gətirən qüvvənin sirri haqqında düşünürdüm; gör dənizdə nə böyük qüvvə var ki, belə sərt daşları bu kökə sala bilmişdir.

Bu qayalar Dənizin sahilə yolunu kəsmişdilər, ona görə də Dəniz bu qayaları əzişdirirdi. O, qayaları gah çeynəyir, gah da zalımcasına sillələyirdi.

Dəniz bu qayaları aram, istirahət bilmədən təmkinlə və qüvvətlə döyürdü. O, döyürdü, çünki döyə bilmirdi, onun döyməyə haqqı vardı: o, azad idi və öz azadlığına mane ola biləcək hər şeyi döyməyə, əzməyə, parçalamağa hazır idi.

Dəniz ta məhv edənəcən döyür, yox edənəcən əzir, dağdanacan parçalayırdı.

Mən fikirli–fikirli qayaları gəzirdim.

Birdən mən başqa bir dəniz gördüm. Bu dəniz böyük dənizin bir hissəsi idi. Amma bu dəniz azad deyildi. Bu dəniz hər tərəfdən qayalarla əhatə olunmuşdu.

Orada, azad dənizdə dəli fırtınalar qopurdu.

Bura isə sakitlik idi. Qayalar kiçik dənizi tufanlarından gizlədirdilər.

Orada dalğalar bir-birinə sarmaşıb qayaların üstünə dağ boyda gəlirdilər.

Burada dalğalar parça-parça, qırıq-qırıq... Əzgin, yoğrulmuş, çeynənmiş...

Orada külək dənizi qamçılıyıb yerindən oynadırdı.

Burada külək dənizi yuxa təkin oxloylayır, paltar təkin ütüləyirdi.

Orada dəniz cilovsuz at kimi idi.

Burda dalğalar örüşdən qayıdan qoyunlar kimi yavaş-yavaş,

yorğun-yorğun, tənbel-tənbel gəlirdilər.

Orada Dənizin qıvrıciq saçlarını oynadan külək, burda xəbis bir hiyləgərliklə onun başını sığallayırdı. Bəlkə də onun başını mütiliyi üçün sığallayırdı.

Orada dəniz gur tüklü, burada daz keçəl idi.

Orada dəniz dəli bir ehtirasla qışqırırdı.

Bura sükuta qərq olmuşdu.

Orada dəniz qayaları cinnətməkçün onlara ləpə-dilini göstərirdi.

Burada dənizin heç dili çıxmırdı, dili elə bil qarnına girmişdi, elə bil dili yoxdu.

Deyirlər ki, çox əvvəllər bu qayalar yox imiş. Kiçik dəniz böyük azad dənizin bir hissəciyimiş. O da fırtınaların səsinə səs verərmiş.

Lakin bir gün dəhşətli zəlzələ oldu. Qayalar tökülüb yığılaraq kiçik dənizin yolunu qaladılar; kiçik dəniz öz qismətiylə razılaşdı.

O, susurdu. Uzun illərdən bəri susurdu. Çoxdan susurdu.

Bu sükutda nə isə qorxunc bir şey var idi. Bu sükut deyir ki, günlərin bir günündə... Bəli, ay keçər, il dolanar, bir gün gələr və bu gün nə isə olar. Zəlzələmi, tufanmı, ya da bəlkə vulkan püskürtüsümü? Bəlkə də heç bizim aqlımıza gətirmədiyimiz, təsəvvür etmədiyimiz bir şey. Kim bilir?

Ancaq hər halda bir gün, günlərin bir günündə nə isə bir şey olacaq və o gün kiçik dəniz üsyan edəcək, böyük dənizlə birləşəcəkdir.

Bəli, birləşəcəkdir! Mütləq birləşəcəkdir!

Şuşa
17 avqust, 1952

Küçənin tinində dayanmışdıq. İstiydi.

O, maşın gözləyirdi.

Məni çöldən köynəyim dalayırdı, içəridən ürəyim.

Maşınlar bir–bir ötürdü. Hər dəfə evin yanından maşın burulanda ikimiz də diqqətlə baxırdıq. Yanları dama–dama naxışlı, qabaq şüşəsi yaşıl işıqlı taksini gözləyirdik. O, intizar içində. Mən ağrıyla. Maşınlar bir–bir ötürdülər. Taksilər gəlmirdilər. Bir taksi ötdü. Amma adamlaydı.

Mən tərəddüd içindəydim: deyim, deməyim?

O, bu gün başqa şəhərə gedirdi. Qatar bir saatdan sonra hərəkət edəcəkdi. Onu ötürmək istədim. Razi olmadı. Yalnız küçəyə, taksiyə qədər ötürməyə icazə verdi. Bəlkə elə belə yaxşıdır.

Bilmirəm birmi, beşmi, onmu dəqiqə sonra döngədən sıçrayacaq, dama–dama naxışlı, qabağı yaşıl işıqlı bir taksi onu məndən aparacaqdı.

Hələ vaxt vardı. Evin tinindən sıçrayacaq – yaşıl işığına qara görəcəyim bir taksi özünü ona yetirənəcən bu soyuq neylon altında xəbərsiz, biganə, başqa həvəslə, özgə intizarla çırpınan ürəyi özümə tərəf çevirimmi, ürəyimə söykəyimmi?

Yaşıl işıqlı bir taksi döngəni buruldu. Əlimizi qaldırdıq. Saxlamadı. Görünür, qoca dindar anam dualarının hansındasa bu sürücünü yad etmişdir.

Deyimmi? Etirafım bomba partlayışı təsirini buraxacaqdı. Əlbəttə, təşbeh çeynənmişdir. Bütün hisslərim çeynənəndə təşbeh haqqında düşünməyə dəyərmimi?

Deyimmi? Cavab əvvəlcədən məlumdur. İki, bəlkə üç, bəlkə, hətta beş xoşbəxt dəqiqəni onun heyrətdən lal olaçağına, donub qalacağına ayırıram. Bəs altıncı dəqiqə? Qəzəb?

İstehza? Laqeydlik? Bəlkə yumşaq bir tənbeh, bəlkə ağır bir təhqir? Fəqət hər necə olur-olsun rədd cavabı. Məni ağrıdacaq, incidəcək, kədərləndirəcək bir cavab. Amma məni bu qorxutmurdu.

Ən dəhşətlisi o idi ki, bu rədd cavabı məni bir ay, beş ay, ən çoxu bir il, iki il, lap elə ən uzağı bir insan ömrü incidəcəkdi.

Sonra hər şey keçib gedəcəkdi. Xatirələr solacaq, ehtiraslar yatacaq, hisslər boyatlaşacaq. Ən axırda isə ölüm bütün hiss-həyəcan bəzəklərini öz qara rəngiylə malalayacaq.

Bəs birdən... Birdən... Bəlkə bu beş dəqiqəlik heyrətdən sonra o, balaca sarı çantasını açacaq, yol biletini cıracaq: – Mən sənsiz hara gedə bilərəm, – deyəcək, – ayrılıqda da yaşamaq olarmı, sənsizliyə necə dözüüm? – deyəcəkdi.

Bəs onda?

Mən sevincimdən atılıb-düşəcəkdim. Onun gecə rəngli gözlərinə gündüz işığında doyunca baxacaqdım. Onun səhər rəngli üzünü gecənin gizlinində doyunca öpəcəkdim. Bəxtiyar olacaqdım. Bir ay. Bir il. Yaxşı, iki il. Lap elə bir insan ömrü. Bəs sonra?

Sonra xatirələr solacaq, ehtiraslar yatacaq, hisslər boyatlaşacaq. Axırda da ölüm hər şeyi qaralayacaq.

Mənim 20 yaşım vardı və mən belə düşünürdüm. Mənə elə gəlirdi ki, insana səadət verilməmişdir; ona yalnız səadət arzulamaq, xoşbəxtlik ümidində, bəxtiyarlıq gümanında yaşamaq, sevincin kölgəsində daldalanmaq haqqı verilmişdir. Səadətə çatdığım an o öz tərəvətini, ətrini, gözəlliyini, cazibəsini itirir. Səadət üfük kimidir: görünən və çatılmaz, yaxınlaşdıqca uzaqlaşan.

Ya da bəlkə səadət – sevinc ümidiylə, xoşbəxtlik intizarında, gələcək həsrətində yaşamaq və nəyisə hey gözləmək, gözləmək, gözləməkdir.

Eh! İndi ki, belədir, onda qoy dama-dama naxışlı, qabağı yaşıl işıqlı taksi tez gəlsin. Deyilməmiş sözlərin yarası həmişə qəlbimizdə qövr eləsin.

Bir an mən bütün qəlbimlə taksinin tez gəlməsini arzuladım. Elə bil bu istəyimi yerinə yetirmək üçün döngədən taksi buruldu. Elə həmin an bu istəyin də dadı qaçdığımı duydum. Taksinin gəlib-gəlmədiyinin, bu tində bu qadınla durub-durmadığının, ona deyib-deməməyimin, onun cavabının mənimçün tam bir laqeydliyini duydum...

...Bu yazımı dostuma oxuyanda dedi ki, əgər sən belə düşünürsənsə yaşamağa dəyməz. Doğrudur. Amma məsələ ondadır ki, ölməyə də dəyməz. Dostum dedi:

–Sən dəli olacaqsan.

Ola bilər. Bəlkə də... Bilmirəm. Yalnız bilirəm ki, o vaxt mənim iyirmi yaşım vardı və o vaxt mən belə düşünürdüm. O vaxt, o gün, saat üçə on beş dəqiqə qalanda qadın nazik, zərif, aylı gecədə kaman iniltisinə oxşayan əlini qaldırdı.

O vaxt, o gün, saat üçə on beş dəqiqə qalanda, boz, nimdaş, rəngi getmiş taksi dayandı. Sürücüsü də lap qəssaba oxşayırdı.

Maşının nömrəsinə baxdım. 20-24. Mən balaca çamadani yük yerinə qoydum.

–Çox sağ ol!

–Dəyməz.

O, əlini uzatdı.

Əlimi uzatdım.

Daldan başqa maşınların səsi gəldi. Taksi küçənin işlək yerində dayanıb yolu kəsmişdi. Sürücü ayağımı qaza basdı. Taksi tərpendi. Qapı bağlandı.

Əlini tuta bilmədim.

Əlimdə barmaqlarının təri belə qalmadı,

Bir neçə saniyədən sonra maşın döngəni burularaq gözdən itdi. Ağrıdım. Nədənsə anam yadıma düşdü, qardaşım öləndə mənə elə gəlirdi ki, anam da dərddən öləcək. O, dəli kimi olmuşdu. O gündən on il keçir. İndi anam gülür, danışır, zarafat eləyir... Nə isə...

Hər şeydən – qardaşım ölərkən anamın göz yaşlarından belə mənə əziz olan qadın, bu beş dəqiqədə heç kəsi, heç vaxt, heç

yerdə sevmədiyim qədər sevdiyim insan, ilk eşqim, son eşqim, dama–dama naxışlı, qabağı bayaq yaşıl, indi isə qırmızı işıqlı taksidə əbədi getdi. Qol saatıma baxdım. Vaxt hey axır, axır, axırdı.

Vaxt hər yaranı sağaldır. Vaxt hər gecə yarısı on iki zərbəylə günləri güllələdikcə mənim də ağrılarımı ovudacaq, həsrətimi aparacaqdır. Vaxt bizi məğlub edir – vaxt bizi xilas edir. Mən hər şeyi, bu tini, bu qadını, bu taksini unudacağam.

Unudacam, unudacam...

O vaxt, o gün, saat üçə on beş dəqiqə qalanda...

2

Şəmsi deyiniirdi:

–Əşi, bir yerin ki, böyüyü Murtuz ola ordan nə gözləyirsən. Bu adam ömründə bir müstəqil layihə verməyib. Hırnan–zırı qanmır, ən adi şeyləri bilmir, amma di gəl hamının başına ağıl qoyur, hamıya dərs deyir. Nə oldun, acından qarnımız qırıldı ki...

Axırıncı cümlə Şəmsinin arvadı Şövkət xanıma aid idi.

–Bu saat, bu saat.

Şövkət xanım sanki gətirdiyi böyük nimçənin ağırlığı altında balacalanmış, yerə keçmişdi. O, aş masasının üstünə qoydu. Sonra xuruşunu gətirdi.

Şəmsi mənim boşqabımı götürüb yenə də əvvəlki kimi danışa–danışa aş çəkməyə başladı.

–Əşi o gün Əsgərin müdafiəsidir...

–Hansı Əsgərin...

–Kərimovun.

Mən bilirdim ki, "hansı Əsgərin". Amma hər hansı bir şəkildə olursa-olsun söhbətdə iştirak etməkçün bu tamamilə yersiz sualı verdim. Daha doğrusu, mən heç söhbətdə iştirak etmək də istəmirdim. Lakin Şəmsinin dediklərinə maraq göstərmək lazım idi. Yoxsa, yaxşı düşməzdi. Mən Şəmsinin dediklərinə qulaq asmırdım.

Mən balkona baxırdım.

53

Mən sinni kişiyəm. Gəncliyim çoxdan ötüb keçmişdir. Bəs neçin balkon döşəməsindəki rəqs hələ də məni həyəcanlandırır?

O biri otaqda Nərgiz geyinirdi. Şəmsinin qızı. Soyunurdu, geyinirdi. Mən heç bir şey görmürdüm. Nə onun bədənini, nə paltarlarını, nə hərəkətlərini. Mən yalnız hərəkətlərin kölgəsini görürdüm. Kölgələrin balkon döşəməsində oynadıqları qərribə rəqsi. O biri otaqdan balkonun döşəməsinə cəpəki işıq düşürdü. Işığın üstündə kölgə vardı. O biri otaqda Nərgiz geyinirdi. Hərdənbir o, güzgünün yanından ayrılıb şkafa yaxınlaşırdı. Onda kölgə yox olurdu. Kölgələr rolunu ifa edib qurtarmış rəqqasələr kimi xəfif bir hərəkətlə baş əyə-əyə çəkilib gedirdilər. Balkon döşəməsi boş qalırdı. Boz, boş döşəmə. Sonra yenidən sonsuz qadın incəliylə, naz-qəmzəsiylə dolu olan hərəkətlər, rəqslər.

Nərgiz güzgyüə yanaşırdı, geyinirdi. Qəfilcən saçlarını çiyinə atırdı. Kölgələr hürkmüş quşlar kimi çırpınırdılar. Birdən rəqs qurtarırdı. Kölgə donub qalırdı. Yalnız kiçicik bir ehtizaz sezilirdi. Bu ehtizaz mehin sığalladığı narın qumun ürpərişləri qədər zərifdi.

Mən bilirdim: Nərgiz güzgünün qabağında durub son dərəcə diqqətli, son dərəcə asta bir hərəkətlə dodaqlarına boya çəkirdi. O, harasa hazırlayırdı.

Harasa? Mən öz sualıma gülümsündüm. Guya mən bilmirdim ki, hara?

Şəmsi hey danışır, danışır, danışır. Hey deyindir, deyindir, deyindir. Hey yeyir, yeyir, yeyirdi.

"Qaytarın mənə 20 yaşımı", hardan qaytaracaqlar? Kim qaytaracaq? 20 yaşında 20 yaşımın qədrini bilmədim. Dayazı dərin görünən fəlsəfələrə qapıldım. İndi isə hər şey keçib getmişdir.

Həyat musiqi kimidir. O sona yetməkçün davam edir. Dayana bilməz; qırıla bilər, kəsilə bilər, susa bilər. Lakin dayana bilməz, bir yerdə saya bilməz, təkrar oluna bilməz.

Bəlkə də belə yaxşıdır. Xarab olmuş patefon kimə gərəkdir?

–Niyə yemirsiniz? Bəlkə aş xoşunuza gəlmir? – Şövkət xanımın sualı məni fikirlərimdən ayırdı. Mən ev sahibəsinin belə sorğularına necə cavab vermək lazım olduğunu yaxşı bilirdim. Vərdiş eləmişdim:

–Yox, nə danışırırsınız, çox gözəldir, çox dadlıdır, yeməkdən doymaq olmur və sairə.

Mən bütün bu sözləri deməyi dilimə tapşırıdım. Fikrim, gözüm isə balkonun döşəməsindən ayrılmırdı. Geyinən qadın hərəkətlərindən, daha doğrusu bu hərəkətlərin kölgəsindən həzin, şairanə nə var? Bu kölgələr nə qədər ani, keçəri-gedəri, hərcayi, xülyavidirlər. Lap möcüzə təkin. Ya da ki, küləkli gün bulaq aynasında söyüd titrəyişləri təkin.

Dzin...

Telefon zəngi. Kölgə qeyb oldu. Elə bil qasırğa söyüd ağacını yana əydi, əksini bulaq aynasından aldı.

–Allo, indi gəlirəm.

Demək, Asəf idi. Nərgizi gözləyir. Səbri çatmayıb, zəng eləyib. Yadıma düşdü: Axı, Şəmsi deyirdi ki, bu gün Asəfin ad günüdür. "Allo, indi gəlirəm". Mən onları bir yerda təsəvvür etdim. Bu gün qonaqlıqda. Küçədə, kinoda, bağda, küçənin səs–küyündə, parkın yalqızlığında, kinonun xəlvətində. Asəf. Nərgiz. Onların ikisinin yaşını üst–üstə gələndə yenə də mənim yaşımndan az çıxırdı.

Çıq. Telefon asıldı. Döşəmədə yenidən kölgə göründü. "Allo, indi gəlirəm": Bilirdim. Bu axırıncı anlardır. Mən beş sayacam. Kölgə yox olacaq. Bir, iki, üç, dörd, beş "Allo, indi gəlirəm". Yox, hələ də əsir, titrəyir. İndi onacan sayacam. Bir, iki, üç, dörd, "Allo, indi..." beş, altı, "Allo", yeddi, səkkiz, "yox, sırayla saymaq lazım deyil, elə belə, sırasız, necə gəldi. Bir, doqquz, yeddi, üç, allo, allo, allo, allo, iki, altı, on səkkiz.

On səkkiz... Döşəmə. Boz, boş, çirkli döşəmə. Çəpəki, kölgəsiz işıq.

Nərgiz otağa girdi. Kaman kimi incə, kaman kimi dümdüz,

şümal. Səsi də kaman səsi...

Neçin ömür keçdi, gün keçdi, neçin cavan olmaram bir də mən..

–Yaxşı, mən getdim. Sağ olun.

Şövkət xanım dedi:

–Sağ ol. Gec gəlmə. Elə indi də gecdi. Qaş qaralıb. Necə gedəcəksən?

Birdən mən dedim;

–Dayan, Nərgiz, getmə. Mən səni ötürərəm. O tərəfə gedirəm.

–Lap yaxşı. Onda taksi götürərik, yoxsa yaman kecikmişəm.

Mən paltomu geyinənəcən Nərgiz durna boylu güldandan seyrək–seyrək düzölmüş qırmızı gülləri uzun barmaqlarıyla yığırdı. Haradansa başıma qəribə bir sual-cavab gəldi. Guya məndən soruşurlar: "Həyatının ən xoş, ən gözəl, ən incə xatirəsi nədir? – Al qırmızı gülləri ağ güldandan yığan uzun barmaqlı bir qızın yaşıl paltarı..."

Nərgizin yaşıl paltarı vardı.

Nərgiz gülləri Asəfçün yığırdı. Asəf Nərgizin nişanlısı idi. Nərgiz Şəmsinin qızı idi. Şəmsi mənim dostum idi. Mən dedim:

–Mən hazır.

–Əşi oturaydın. Nərgiz özü gedər. Otur sənə Murtuzdan danışacam. Zalım oğlu elə özündən bədgümandı ki. Dünən kafedranın iclasında...

Şəmsi deyinirdi...

3

Nərgizlə mən tində dayanmışıq. Taksi gözləyirdik. Yağış yağırdı.

Yadımdadır. Vaxtilə mən başqa bir tində, başqa bir qadınla dayanıb taksi gözləyirdik. Budur, yenə tin. Yenə mən. Yenə qadın. Yenə taksi. O gündən çox illər keçmişdir. O gündən çox taksilər getmişdir. Lakin neçin bu yağışlı axşam mənə o günəşli gündüzü xatırladır?

Axı, hər şey dəyişmişdir. Tin o tin deyil. Başqa küçənin tinidir. Nərgiz vaxtilə mənim ötürdüyüm qadın deyil. O qadın da cavan idi. Nərgiz kimi. Lakin o qadın neçə illər bundan qabaq cavan idi. O zaman mən də gənc idim. Nərgiz isə indi cavandır. Mən indi yaşlı kişiyəm.

Mən vaxtilə sevdiyimi taksiylə göndərən, ağrıyan, amma eşqimə də, həsrətimə də biganəliklə baxan adam deyiləm. Onsuz da vaxt hər yaraya məlhəmdir, – deyən adam deyiləm. Vaxt özü mənə isbat etdi ki, hər yara sağalan deyil. O mənə anlatdı ki, əbədi gedən taksiləri saxlamaqçün bəlkə bir ömür boyu piyada qaçmalı olsan belə, qaçmalısan, heykəl tək durub "dərin" fəlsəfə yürütmək bir peşə deyil. Vaxt verdiyi dərslərə görə saçlarımın gümüşü bahasını aldısı da, hər halda onun öyrətdikləri bu qiymətə dəyərdi.

Bəli, hər şey dəyişmişdi. Onda isti gündüz idi. İndi yağışlı axşamdır. Onda ömrümün səhər üzü idi. İndi yolum gecəyədir. Amma yenə o vaxtkı kimi taksi gözləyirdik.

Nə qadın o qadıncı, nə mən o vaxtkı "məndim". Bəli, hər şey dəyişmişdi. Amma yenə o vaxtkı kimi mən sevirdim. Sevirdim və itirirdim.

Bəli, hər şey dəyişmişdi. Mən indi bilirdim ki, səadət var və insan onun uğrunda döyüşməlidir. Bilirdim ki, əgər səadət üfünə bənzəyirsə, bu bənzəyiş çatılmazlıqda deyil, bu bənzəyiş ondadır ki, üfünə tək səadətə tərəf gedəndə də biz yeni-yeni aləmlər tapır, təzə-təzə həqiqətlər, doğrular kəşf edirik. Səadət uğrunda, doğru uğrunda çarpışdıqca biz vaxta qalib gəlirik. Mən indi bunu bilirdim. Bəli, hər şey dəyişmişdi. Amma yenə o vaxtkı kimi mən tərəddüd içindəydim. Deyim, deməyim? Desəm etirafım bomba partlayışı təsiri bağışlayacaqdı. Təşbeh çeynənmişdir. Lakin inanın, and içirəm ki, bütün bu illər ərzində mən ayrı təşbeh tapa bilmədim.

Deyirlər gözələ al da yaraşır, şal da. Biz yağışın altında dayanmışdıq. Yağış gözəlləri belə isladıb büzüsdürür, aciz, yarıq, çirkin eləyir. Ancaq Nərgizə yağış da yaraşır.

Saçlarının qıvırcıqlarından sallanmış yağış damcıları kiçilmiş, miniatürləşdirilmiş üzüm salxımlarına bənzəyirdi. Saçında, qaşında, kirpiklərində parlayan yağış danələri mirvariyə, inciyə oxşayırdı. Üst-başına səpələnmiş yağış gilələri xırda dağ çiçəklərini andırırdı.

Yağış onun saçlarını dağıtmiş, yanağını, qaşını, kirpiyini yuyub yalamış və elə bil qara su olub gözünün gilələrinə yığılmışdı. Yağış onu hər budağından narın çiçək, ya da xırda meyvə sallanan ağaca oxşadırdı. Ona yağış da yaraşdı.

Bəli, hər şey dəyişmişdi. O, cavandı, gözəldi, Mənim yaşım ötmüşdü. Bu mütərəddidlik də o zamankı qərarlılıq deyildi. O vaxt qarşımda yalnız öz biganəliyim, öz laqeydliyim, öz dəruni "soyuğum" dururdu. İndi isə real keçilməz sədlər. Yaş. Adamlar. Rəylər. Əxlaq normaları. Hər şey dəyişmişdi. Lakin bu duyğular mənə tanışdı. Mən onları simfoniyanın sonunda birinci hissəsinin mövzusunu tanıyan kimi tanımışdım. Bu mövzu bütün əsər boyu keçir. Dəyişir, ayrılır, özgələşir. Şadlıqdan keçir, kədərdən keçir, dalgınlıqdan keçir. Ancaq axırda onu yenə də tanıyırsan. O dəyişmişdir və dəyişməmişdir. O həm köhnə tanışdır, həm də yeni dost. O, həm ondakıdır, həm indiki.

Bəli, hər şey dəyişmişdi. Amma yenə də lap o vaxtkı tək mən istəmirdim, heç istəmirdim ki, taksi gəlib çıxsın.

Lakin onda da, indi də taksi gəlib çıxdı. Tindən buruldu. Yanı da dama–dama naxışlı, qabaq şüşəsi də yaşıl işıqlı.

–Allo, taksi.

Saxladı. İkimiz də dalda əyləşdik.

Küçələr parıldayırdı. Lak çəkilməmiş qara çəkmə kimi. Küçənin yaş qara aynası üzərində rəngbərəng işıqlar üzürdü. Yaşıl, sarı, qırmızı. Maşınların qabaq faraları küçələri sarı işıqla süpürür, dal faraların qan qırmızısı isə yol boyu ardlarınca sürünürdü. Al lenta təkin. Işıqforlar küçələrə yaşıl yarpaqlar səpmişdi.

Göydə kələğayı buludlar. Bulud yarpaqlarından görünən

səma. Göz işlədikcə işləyən əngin. Bir də soyuq ay. Gecənin sarı xalı.

Yerdə şəhər. Küçələr. Adamlar. Bu taksi. Bu taksidə dördümüz. Sürücü. Nərgiz. Mən. Bir də mənim əcaib məhəbbətim. Yox, bir də mənim yaşım – taksi sayğacının rəqəmləri kimi bir-birini təqib edən illərin sayı. Bir də qiyabi adamlar. Onların nəsihətləri, anlayışları, Bir də mənim kədərim. Bir də onun nə ağıla, nə tərifə, nə də bu maşına sığmayan gözəlliyi. Aşıq demişkən "tamam bir kəndə dəyən" yox, tamam bir şəhərə dəyən gözəlliyi. Bir də onun beynində və qəlbində, arzularında, yaddaşında, qulaqlarında, gözlərinin içində yer eləyib qalmış qarabuğdayı, qonur gözlü bir gənc, ağıllı, kamallı, həm də bir az dəli-dolu gənc.

Qəflətən maşınımız dayandı. Elə bil işıqfor yelləncək kimi üstümüzə axdı.

Küçə qəndillərində – yol boyu düzülmüş işıqforlarda sarı işıq qırmızıyla əvəz olurdu. Küçə boyu-qırmızı işıq dairələri. Gecənin lalələri. Soyuq, namehriban, isintisiz işıqlar.

–Demək eyib olmasın, bu vaxt o tərəflərdə sizin nə işiniz var?

Bu sözlərdə, onların deyiliş tərzində cavan bir qızın əmisinə, dayısına, yaxud yaxın ailə dostuna olan bir məhrəmlik duyulurdu. Mən də eyni şıltaq-qəməzəli ədayla cavab verdim:

–Hər şeyi deməzlər ki...

İşıqfor göz vurdu. Yollar açıldı. Maşın tərpendi. Mən dedim:

–Bəs sizinki nə məclisdi?

–Asəfin ad günüdür, – mən bilirdim. – Ata-anasını tovlayıb evdən qaçırtmışıq. İndi ancaq özümüz olacayıq.

Mən dedim:

–Yəni ancaq cavanlar. Gör indi nə vur–çatdasın olacaq?

O, yəqin ki, səsimdəki həsədi sezmədi. Rıqqətləndirici bir sadəlövhüklə təsdiq etdi.

–Hə, – sonra əlavə etdi, – gəlin siz də gedək.

Bu təklif quru nəzakət deyildi, riyakarlıq da deyildi. Bu

təklifdə təmiz körpə sadəliyi vardı. Mən bilirdim ki, bu təklifi mən də bax beləcə, uşaqqasına qəbul etsəm və razılaşsam, getsəm orada cavanların arasında bu aldanış çox tez aşkar olacaqdır. Orada, onların içində mən nə qədər yad görünəcəyəm. Zaman qürbətinə düşmüş qərib. Yaşını azmış biçarə. Onlarla dil tapmaq, özünü cavanlığa, mənə nisbətə arsızlığa qoymaq, yaşı, çoxdan ötmüşkən şux bir gənc və yaxud kefcil bir gənclik dostu rolunda çıxış etmək fikri isə məndə yalnız ikrah hissi oyadırdı. Lakin bir an, nə az, nə çox, düz bir an məndə dəli bir istək oyandı. Oraya getmək. Məhz Nərgizlə birlikdə getmək və orada bütün istedadımı, bütün həvəsimi, bütün təcrübəmi, məndə nə varsa, məndə nə qalıbsa, məndə nə sönməyibsə, hər şeyi atmaq, onlarla, o parlaq, hazır cavab, şux gənclərlə döş-döşə gəlmək, Nərgizi onlardan almaq, onlardan aparmaq. Bu xülya idi. Lakin bir an, nə az, nə çox, düz bircə an mən bu xülyaya inandım. Məni başa düşün. Mən o gəncləri sevirdim. Onlar ağıllı, sağlam, atəşli, gözəl gənclər idi. Mən onlarla yalnız bircə şey üstündə çarpışmaq istəyirdim. Mən Nərgizi onlardan, oradakı oğlanlardan, qızlardan, Asəfdən, onun tay-tuşlarından, yaşdaşlarından almaqla öz gəncliyimi qaytarmaq istəyirdim, gənclikdə itirdiyim qadını Nərgizdə tapmaq, bu gecikmiş məhəbbətdə təsəlli aramaq istəyirdim. Nərgizin dikdaban çəkmələriylə gənclik fəlsəfəmin amansız laqeydliyini tapdamaq istəyirdim. Bir də 20 yaşında, o vaxt, o gün, saat üçə on beş dəqiqə qalanda qaytarmadığımı, qaytarmağa cəhd etmədiyimi taksini indi geri döndərmək istəyirdim. Lakin mən bilirdim bu xülyadır və mən bilirdim ki... olan oldu, keçən keçdi. Mən bilirdim getməyəcəm.

Aralığa sükut çökmüşdü. Biz susurduq. Sükut yayın bürküsü kimi əziyyət verirdi. Bəlkə məhz bu ağır sükutu pozmaqçün Nərgiz birdən dedi:

–Bu axşam televizora baxın ha.

–Niyə? Nə var ki?

–Maraqlı veriliş var.

–A... – sonra soruşdum, – Sən də baxacaqsan?

–Hə. Əlbəttə.

Mən dedim:

–Onda mən də baxaram.

Maşın sola buruldu. İndi o sakit, adamsız küçələrlə gedirdi. Asəfgil bu həndəvərdə olurdular.

Mən düşündüm: "Budur, bax, indi Nərgiz düşüb gedəcək. Onun paltosunun üstündən geydiyi bu yağışlığı heç mənim xoşuma gəlmirdi. Lakin mən xatırladım ki, qışda bəzi şəhər ağaclarını cürbəcür yöndəmsiz, qaba – saman-həsir örtüklərə bürüyürlər, ört-basdır edib qışın sazağından, ayazından gizlədirlər. Qışda onlar şaquli qoyulmuş nataraz odunlara oxşayır. Lakin qış keçir. Şaxta keçir. Örtükləri açırlar və onların kobudluğu altından nazik, zərif, gözəl, yaşıl bahar çıxır. Mən düşündüm ki, Nərgiz indi maşından düşəcək, görüşüb gedəcək, orada bu yöndəmsiz yağışlığını, paltosunu çıxaracaq, onu soyuqdan qoruyan bu kobud bürümələrin içindən isə kövrək, incə yaşıl paltarlı bir bahar çıxacaqdır. Bu bahar rəqs edəcəkdir. Güləcək, danışacaqdır. Könlünün nəvazişini, istisini insanlarla bölüşəcək, mehribanlıqla sevindirəcək, etinasızlığıyla qüssələndirəcəkdir və haçansa məclisin şirin yerində bir neçə dəqiqə qonaqlardan, rəqslərdən, tostlardan, komplimentlərdən ayrılacaq, televizora qapılacaq, verilişə baxacaqdır. Mən də evimin kimsəsizliyində bu verilişə baxacağam. Bu bir neçə dəqiqə o mənimlə olacaqdır. Daha doğrusu, onun fikirləri, hissləri, təəssüratı mənimkiylə eyni olacaqdır. Biz eyni şeydən həzz alacağıq, eyni şeyə güləcək, eyni şeydən riqqətlənəcəyik. Deyirlər qabaqlar sevişənlər bir-birlərindən ayrı düşəndə aya baxarlarmış: gözlər, xəyallar orda birləşərmiş. İndi isə televizora baxmaq olar. Baxışlar, qəlblər onun ekranında birləşər. Bu təsəlli deyildimi?

Sürücü dedi:

–Çatdıq? Buradır?

–Hə.

Maşın dayandı.

Nərgiz maşından düşdü. Düşərkən məndən soruşdu:

–Pul vermək lazımdır, hə?

Mən zarafata saldım:

–Bəs necə ki? Yoxsa elə bilirsən ki, sənın qara gözlərindən ötrü...

Lakin cümləni qurtarmayıb susdum. Onun qara gözlərini görüb susdum.

Mən dedim:

–Ay qız, sənınçün eyib deyil, mən dura–dura...

Nərgiz gülümsündü:

–Yaxşı, nə deyirəm ki...

O getdi.

Dikdaban, zərli, balaca çəkmələriylə küçəni, yağışı döyə-döyə getdi. Uzun-uzun ardınca baxdım. Ardınca baxa-baxa qaldım. Uzaqlaşdı. Mən yalnız onu görürdüm. Ətrafı görmürdüm. Nə küçəni, nə gecəni, nə evləri, nə adamları, nə də ki, yağışı. Elə bil o gedən yolun iki tərəfi divar idi. Elə bil o, baxışlarımin koridoruyla gedirdi.

Addımlarının səsi get-gedə yavaşdı, özü get-gedə balacalandı, dəhlizə girib görünməz oldu.

–Sür.

Maşın hərəkətə gəldi. Sürücü radionu qurdu. Məqalə oxunurdu. Səs qırıq–qırıq, xırıltılı gəlirdi. Gah itir, gah eşidilirdi. Başqa stansiyalar da qatışıb mane olurdular.

Yalnız ayrı–ayrı sözləri başa düşmək olurdu: "Siyasi dairələr... olunmuş... Son məlumat... dünən... xarici işlər..." Sanki uzaq bir şəhərlə telefon danışığıydı.

Sürücü soruşdu:

–Arvadındır?

–Yox.

–Nişanlındı?

Sürücü bizə diqqətlə baxmamışdı, danışığımıza diqqət

yetirməmişdi. Mən dedim:

–Yox.

–Deməli, elə–belə, gəzirsiniz.

Sürücü gündüz işığında bizimlə üzbəüz gəlsəydi, belə sual verməzdi. Əlbəttə, o mənə və Nərgizə bircə kərə işıqda baxsaydı...

Mən dedim:

–Yox.

–Aaa...

O, əliylə qeyri-müəyyən bir hərəkət elədi. Mənə tərəf döndü. Bıç–bıç gülümsündü. Başını yellədi.

–Aydındı, – dedi.

Mən tutuldum.

–Nə aydındı? – deyə sərt soruşmaq istədim.

Soruşmadım.

Mən bildim ki, o Nərgiz haqqında pis düşünə bilər. Mən onu fikirlərdən daşıdırmaq üçün olanı deməliydim, onun bu aldanışını bircə kəlməylə, ya bircə hərəkətlə ona anlatmalıydım. Lakin mən düşündüm ki, bir də bu adam yəqin ki, ömründə nə mənə, nə də Nərgizə rast gələcəkdi. Nə məni, nə Nərgizi tanıyacaqdı və onun bu aldanışı heç kəsə zərrə qədər də ziyan gətirməz. Bu fikir yalnız onun öz içində qalacaq, o da bir axşam, bəlkə bir neçə saat, bəlkə bir neçə dəqiqə – gələcək sənişinə qədər. Mən kədərləndim ki, heç bir vaxt bu adama rast gəlməyəcəm, məni və Nərgizi ər-arvad, yaxud nişanlı, yaxud elə–belə sevişən sayan bu yeganə insanla bir neçə dəqiqədən, bir neçə metrədən sonra əbədilik üzülüşəcək və bir də heç bir vaxt, heç bir vaxt görüşməyəcəyəm. Doğrudur, maşının nömrəsini yadda saxlamaq olardı. Amma nə fayda? Məgər bu təsəllimidir?

–Belə gedəcəyik?

–Bəli, bu döngəni burul, saxla.

Birdən mən istədim, yaman istədim, sürücüyə deyəm ki, bəli o qız nişanlıdır, bu yaxında isə arvadım olacaq. Bəli, biz

evlənəcəyik. İstədim deyəm ki, bax, sən elə bilmə ki, biz bircə axşam, hətta bircə bu axşam bir–birimizdən ayrı dura bilərik. Yox, biz ayrılmadıq. Mən onu özgələrin yanında qoymadım. Onun axşamını, təbəssümünü, saçlarının iyini başqalarına vermədim. Yox, bu müvəqqətidir. Bilirsən, dostum, nə var, mən onu müvəqqəti olaraq ora – xalasıgiləmi bilmirəm, bibisigiləmi bilmirəm, apardım. Bir balaca işi var. Bir balaca işim var. Yarım saatdan sonra taksi tutub dalıycan gedəcəyəm, onu götürüb gətirəcəyəm.

Mən demək istəyirdim ki, mən vaxta qalib gəlmişəm, bu yağışlı axşam, çox–çox illər bundan qabaq isti gündüz çağı itirdiyimi tapmışam və tapdığımından elə muğayət olacağam ki, bir də itirməyim, ömür gecəsinin sonuna kimi itirməyim.

–Buyur.

Maşın dayandı. Gəlib çatdıq. Pul verdim. Düşdüm. Heç nə demədim, heç nə deyə bilmədim. Taksi tərpendi. Yaxasında yaşıl düymə.

Ardınca baxdım, baxdım və birdən qərara gəldim.

–Ey, saxla, saxla, görüm ey! Taksi!

Taksi elə bil diksinib dayandı. Çağırdım. Qayıtdı. Oturdum. Sürücü qaranlıqda təəccüblə mənə baxırdı. Mənim üzüm gülürdü.

–Fikrimi dəyişdim, – dedim, – sür gedək.

–Hara?

Mən dedim:

–Qızı düşürdüyümüz yerə, – sonra inamla əlavə etdim.–
Nişanlımı...

–Aa... çox gözəl.

Sürücü də gülümsündü. Gülümsündü də sözdü. Lap ağız getdi qulağının dibinə. Vallah, bu dəqiqə o mənə qardaşımdan əziz idi. Mən ən yaxın bir adam kimi onunla qəlbimdəkiləri bölüşdürmək istəyirdim.

–Bilirsən, – dedim, – bir balaca qonaqlıq kimi var. Qızın dostlarıgildə. Mən getmək istəmirdim, işim vardı. Amma

birdən fikirləşdim ki, qızı nahaq tək qoydum. Nə biləsən orda kim olacaq.

Sürücü böyük həvəslə razılaşdı:

–Əlbəttə, əşi... insan çiy süd əmib...

Mən ona papiros təklif etdim. Spiçka çəkib papirosunu yandırdım. Sonra papirosumu da odladım.

–Hə, – dedim, – fikirləşdin ki, işim sabaha da qalsa olar. Qoy gedim nişanlığın yanında olum.

Mən özüm öz dediklərimə səmimi surətdə inanırdım. İnanırdım ki, hər şey məhz mən danışdığım kimidir. Yaxud mən dediyim kimi olacaq. Fərqi yoxdur.

Sürücü yenə mənə baxdı və yenə də bic-bic güldü.

–Tamamilə doğrudur, – dedi. Sonra zarafatyana əlavə etdi. – Onu da deyim ki, nişanlığın səninçün yaman darıxıb. Lap burnunun ucu göynəyir.

Mən inamla dedim:

–Bəs necə ki, əlbəttə! – Sonra təəccüblə soruşdum: – Bəs sən hardan bilirsən?

Sürücü mənalı-mənalı baxdı:

–Necə yəni hardan, papirosundan, – dedi.

Mən anlamadım.

O, izah etdi.

–Gör papirosun necə alışıb. El içində söz var, əlamət var: deyir papirosun bir tərəfi yananda, bir yanı alışanda, bu o deməkdir ki, kimsə səninçün yaman, yaman darıxır.

Yağış azalmışdı. Küçə adamlarla dolu idi. Axı, bu gün bazar axşamıydı. Adamlar kinolara, teatrlara, konsertlərə tələsirdilər. Bəziləri də elə belə küçədə gəzməyə çıxmışdılar.

Havada bahar iyi duyulurdu. Soyuq idisə də, bu mart soyuğu idi, baharın ərəfəsi.

Könlümdə də mart idi. Baharın ərəfəsi.

Musiqi səsi gəlirdi. Aydın, təmiz eşidilirdi. Sanki radio dalğaları uzaq şəhərdən Bakıya qayıtmışdılar. İşıqforun yaşıl bəzəkləri bütün yol boyu sapa düzülmüşdü.

Mən qəribə bir duyğu keçirirdim. Nədənsə, mənə elə gəlirdi ki, mağazadan qiymətli və çox kövrək bir güldən oğurlamışam. Bunu başqaları öz qiymətinə, öz dəyərinə, qanuni yolla pul verib alacaqdılar. Mən isə bir an içində xəlvətcə bu güldən götürüb qaçmışam. Mən hey qaçır, qaçır, qaçıram, hara qaçıram – bilmirəm. Qorxuram ki, tələsdiyim, həyəcanım, təlaşım, nigaranlığım nəticəsində büdrəyib yığılam, güldən sındıram. Qorxuram ki, məni haqlayalar, güldən tutub əlimdən alalar. Qorxuram ki, ürəyim partlaya, yığılam, öləm, güldən aparıb çatdıra bilməyəm. Amma büdrəməsəm də, məni haqlamasalar da, yığılıb ölməsəm də hara gedirəm? Hara qaçıram? Hansı ocağa pənah aparıb, hansı evdə sığınacaq tapacağam? Hara? Hara?

4

Qapıda tanımadığım bir qız dayanmışdı.

– Kimi istəyirsiniz?

Otaqda bir həngamə, bir vur–çatdasın vardı ki, ağız dəyəni qulaq eşitmirdi. Musiqi, səs–küy, qədəhlərin, çəngəl–bıçağın cingiltisi...

–İçəri keçin.

İçəri keçmək sərhəddi keçmək deməkdi. Calayış olmaq deməkdi. Gənclik dilində danışanlar içində əcnəbi, sevinc, şuxluq dəryasında tənhalıq adası olmaq deməkdi.

Birdən mən otağın açıq qapılarından Nərgizi gördüm. O rəqs edirdi. Yaşıl paltarının yaxasına bayaqkı al qırmızı güllərdən biri sancılmışdı. Çiyinləri çılpaq idi. O müasir qızdı. Saçları gödək, danışıq tərz, düşüncə tərz, yaşayış tərz müasir. Zövqü müasir, gülüşü müasir, şüuru müasir, geyimi müasir. Amma indi o qədim bir rəqs oynayırdı. Qədim bir Qarabağ rəqsi. Onun oyununda qəribə bir ahəng vardı. Sümüklərinin, əzələlərinin plastikası iləmi, üzündəki ifadənin işvəkarlığı iləmi, hərəkətlərinin şirin, naz qəmzəsi iləmi, deyə bilmərəm, amma nə iləsə bu rəqs xəyalımda heç bir vaxt görmədiyim keçmişləri, çox qabaqlar yaşamış gəlinlərimizi, qızlarımızı

66

canlandırır. Heç bir vaxt kişi üzünə çıxmayan, kişi nəzəriylə oxşanmayan, sığallanmayan, qanadlanmayan gəlin-qızların qədim həsrəti bu axşam kişilər-gənclər içində rəqs edən müasir qadının bütün hərəkətlərinə, bütün varlığına aşılarmışdı. Bu gün kişilər içində rəqs edən bu qız sanki əsrlərlə qara çadrələr altında boğulan qadınlıq hissənin ən kövrək, ən xəfif, ən inçə gizlinlərindən, sirlərindən, intizarlarından danışırdı.

Birdən mən başa düşdüm ki, artıq mənə heç bir şey lazım deyil. Artıq nə istəsəm bayağılıq olardı. Bu obraz, bu nigaran duyğulardan başqa mənə heç nə lazım deyildi. Bu təsəvvür, bu xəyal yaddaşımın, xatirələrimin, əbədi, vəfalı, həmdəmi olacaqdı. Ayrı mənə heç nə, heç kim lazım deyildi. Qız xəbər aldı:

–Axı, sizə kim lazımdır?

–Heç kəs, – dedim. – Bağışlayın, yanılmışam, səhv gəlmişəm, azmışam.

–Aaa.

Axırıncı pilləni düşünəcəm musiqi səsi aydın eşidilirdi. Yorğun ahəngli sərkərdən bir melodiya sanki öz aramını, sakitliyini, sonunu axtarırdı, tapa bilmirdi.

Küçəyə çıxdım. Taksi getmişdi.

Nə fərqi var! Piyada gedə bilərdim, ya da ayrı taksi tuta bilərdim. Bəlkə təsadüfən bayaqkı taksiyə rast gələ bilərdim.

Eh! Taksini qaytarmaq çox asandır...

1961

BAYRAM HƏSRƏTİNDƏ

Fatma xala dovğa bulayırdı. Məstan pişik tənbel-tənbel döşəmənin üstünə sərələnməmişdi. İri divar saatının kəfiri sağdan-sola, soldan-sağa var-gəl eləyirdi. Küçədən qutab satan arvadın cır səsi eşidilirdi:

–Qutab var a! Qutab var a!

Bürkü idi. Kimsə radionu bərkdən qurmuşdu. Muğamat konserti verilirdi. Hərdənbir küçədən keçən maşınların səsi eşidilirdi. Həyətdəki iri şah tutun altında bir dəstə ali məktəb tələbəsi imtahana hazırlaşırı. Aşağı qonşular dalaşırdılar. Yuxarı qonşular paltar sərirdilər. Sağ tərəfdəki qonşular bərkdən şaqqıldayıb gülürdülər. Sol tərəfdəki qonşular evdə yox idilər. Həyətdə uşaqlar oynayırdılar. Bir oğlan və bir qız ipi tutmuşdular, başqa bir qız ipin üstündən o yana, bu yana tullanırdı. Kimsə həyətdəki kranı bağlamağı unutmuşdu, su hey axır, axırdı. Nimsəşalan həyətdə girib bir qədər qışqırdı. Ona köhnə, paslı çaydanı təklif elədilər. Bir qədər danışdılar, çənə-boğaz oldular. Sövdələri baş tutmadı. Nimsəşalan çıxıb getdi. Fatma xala bir əlini dovğanı buladığı qaşıqdan ayırmadan o biri əli ilə qazana bir çimdik duz atdı.

Gülərə dərsdən qayıtdı. Fatma xala indicə qızının: "Yenə dovğa, yenə yemək, yatmaq, sabah yenə dərs" – deyib deyincəyini gözləyirdi.

Amma Gülarənin gözləri gülürdü. Həmişə günün bürkü, əzici, tənbelləşdirici vaxtında radio həzin musiqi verib adamı daha da qüssələndirir, yorğunlaşdırırdı. Bu gün də radio çalırdı. Həmişəki kimi həyətdə uşaqlar oynayır, qutab satan arvad bağırır.

Bu gün də hər günkü kimi idi. Amma Gülarənin gözləri gülürdü. O gəlib anasını qucaqladı. Dovğanın çürüməsindən qorxan Fatma xala əlini qaşıqdan ayırmadan, qanrılıb qızının alnından öpdü.

–Hə, neçə beş almısan?

–Bir dörd almışam.
–Nədən?
–Fizikadan. – Hiss olunurdu ki, Gülarəni bu söhbətlər maraqlandırmır, o, anasına nə isə başqa bir şeydən danışmaq istəyirdi.
Fatma xala isə:
–Canın sağ olsun. Sabah beş alarsan, – deyə qızına təsəlli verirdi.
–Lap yaxşı bilirdim. Başladı əlavə suallar verməyə.
–Əşi, zərər yoxdur, canın sağ olsun.
–Hə, onsuz da bu rübdə fizikadan iki beşim var.
–Rüblük beş olacaq?
–Yəqin. İki beş, bir dörd, gərək beş olsun. – Sonra Gülarə əlavə etdi. – Amma onu bilmək olmaz. Elə əntiqə adamdır ki. Bir də görürsən bəhanə gətirdi ki, beşləri əvvəl almısan, dördü sonra, demək axıra yaxın korlamısan. Beş versəm arxayınlaşarsan, gərək dörd verəm ki, çalışasan.
–Onda bir də cavab ver, beş al.
–Hardan? Sinifdə otuz adam var. Rübə az qalıb. Mənə növbə çatmaz,.
– Hə-ə!..
–Onsuz da tarixdən – dörd olacaq. Nə təfavütü var, bir dörd, ya iki dörd.
– Qalanlar beşdir?
–Hə. İdmandan üçdü, amma o heç.
–Hə, əşi, idmandan zərər yoxdur. Amma çalış gələn rüb hamısını beş elə.
– Niyə?
Fatma xala təəccüblə baxdı.
– Necə yəni niyə?
–Eh! Nə təfavütü var? Beş olsun, dörd olsun, üç olsun.
Fatma xala istehza ilə dedi:
–Ay bərəkallah! Əcəb ağıllı sözlər danışırısan! – Sonra əlavə etdi. – Səhərdən acsan! Yəqin ona görə belə hətərən-pətərən

danışsən. Yemək istəyirsən?

–Hə!

–Dovğa hazır olana qədər götür, bir az pendirən çörək ye.

Gülərə rəfdən çörək və bıçaq götürdü. Bir parça çörək kəsdi, üstünə bir az pendir qoydu, həvəssiz, iştahasız yeməyə başladı.

–Ana!

–Hə!

–Hə, nə deyirsən?

Hiss olunurdu ki, nə isə bir söz gəlib xirtdəyinə dirənmişdi. Bu sözü çıxarmaq istəyirdi. Amma bacarmırdı. Cürətini çatmırdı?

Nəhayət qərara gəldi:

–Ana, bu bizim qonşumuzun oğlu var, ha? Bəstəkar.

Səsi əsirdi. Fatma xala bunu duydu:

–Hə... Nədi ki?

–Əşşi, qəribə axmaq oğlandır.

–Niyə, ay Güllü, axmaq niyə olur ki?

–Əşi, bu gün dərsdən evə gəlirəm... O da yuxarıdan eyvandan baxır...

Gülərənin dili dolaşırdı.

–Hə... Yuxarıda dayanıb... Əlində bir dəstə gül vardı... Mən həyəət girəndə düz qabağıma atdı... Bilmirəm, bəlkə də əlindən düşüb. Güllər düz qarşıma səpələndi. Yəqin əlindən düşüb, – deyə Gülərə yenidən tələsik əlavə etdi. Elə bil o, inanmadığı bir şeyə inanmaq istəyirdi.

–Gülləri götürüb yığdın? – deyə Fatma xala soruşdu:

–Yox, onun nökrü-zadı deyiləm ki! – Gülərə yalançı bir məğrurluqla cavab verdi, – əlindən salıb, özü yığsın! Mən o saat evə qaçdım ki, birdən mənə deyər gülləri gətir, sonra aparmasam, yaxşı olmaz.

–Hə!..

–Qəribə adamdır o, bir dəstə gülü də əlində ağıllı–başlı saxlaya bilmir.

Fatma xala gülümsündü:

–Yox, Gülarə, – dedi, – yəqin o, özü qəsdən gülləri sənə atıb.

Ən xəfif, ən gizli, öz-özünə belə etiraf edə bilmədiyi, arzuladığı bir şeyi eşidərkən Gülarə qərribə bir hal keçirdi. Bu, onunçün bayram idi. Bu, hələ məhəbbət bayramı deyildi. Axı Gülarənin vur-tut on beş yaşı vardı. On dörd-on beş. Lakin bu, başqa bir bayram idi. Bu, qadın qəlbində məhəbbətdən çox erkən oyanan və məhəbbətdən çox sonra sönən bir hissini, rıqqətləndirici və güclü bir istəyin – diqqət istəyinin, pərəstiş, səcdə, xəfif, həssas, incə bir nəvaziş istəyinin bayramı idi.

Gularə pörtüb həyəcanla pıçıldadı:

–Biy, mənə niyə atsın ki?

–O, uşaqlıqdan səni çox istəyirdi. Sən bir yaşında idin, o da on yaşında bir oğlan idi. Tez–tez səni qucağına alardı. Bir dəfə səni qucağına alanda sən yaramaz oğlanın burnunu dişləmişdin.

Gularə uğunub getdi.

–Doğrudan?

–Hə. Özü də, səni yaman çox istəyir. "Mənim balaca bacım"– deyir. İndi gülləri də sənə sataşmaqçün atıb. Bilib ki, sən qorxub qaçacaqsan. Uşaqlıqda da həmişə sənə sataşardı. Səni inandırmışdı ki, guya ayda yaşayır, gündə ordan təyyarəylə uçub gəlir.

Gularə hələ də gülürdü.

–Doğrudan?

O, aramsız gülürdü.

–Bilirsən, – deyə indi daha artıq cəsarətlə danışmağa başladı, – srağagün mən evə gələndə o, yoldaşlarıyla dayanmışdı, mən keçəndə...

Bu vaxt qapı açıldı. Qonşu Dilşad xala gəldi. Gülarə susdu.

Dilşad xala Fatma xala ilə bərkdən danışmağa başladı.

–Nə var, nə yox? Dovğa bulayırsan?

–Hə.

–Həngaməni də eşidirsən də.

–Nə həngamə?

–Ay arvad, eşitmirsən? Həyətdə bir həngamə qalxıb ki! Yuxarıda Xədicəgil paltar sərir. Suyu bütün həyətdə süzülüb. Hər yandan qonşular çıxıb, dava başlayıb. Dəmir tutqac da Xədicənin əlindən düz Faiqin başına düşüb. Az qalıb uşağın başı yarılısın.

Gülərə söhbətə diqqət verdi.

Dilşad xala fasiləsiz danışdı.

–Gör yazıq uşağın başına necə bərk dəyib ki, əlindəki gülləri də töküüb həyətdə.

Fatma xala məzəmmətlə Dilşada baxıb başını buladı. Dilşad heç bir şey başa düşmədisə də, Fatma xalanın tutulduğunu görüb təəccüblə susdu.

Fatma xala yenə dovğasını buladı.

Məstan pişik tənbel-tənbel döşəməyə sərələnib özünü günə verirdi. İri divar saatının kəfkiri sağdan-sola, soldan-sağa var-gəl edir, küçədən qutab satan arvadın cır səsi eşidilirdi:

–Qutab var a! Qutab var a!

Bürkü idi. Kimsə radionu bərkdən qurmuşdu. Muğamat oxunurdu.

Həyətdəki su kranını bağlamağı unutmuşlar. Su hey axır, axırdı...

Gülərə başını mizin üzərinə qoydu, için-için ağladı...

12 sentyabr 1958

KÖNLÜMÜZÜN GECƏSİ

–Hə, bəs o necə oldu?

–Kim?

Rüstəm, Əjdər və Şəhla dəniz kənarında qumun üstündə uzanıb özlərini günə verirdilər.

Əjdər təəccüblə Şəhlaya baxdı.

–O da – deyə təkrar elədi.

Şəhla başa düşdü.

–Hə, o? Məktəbə girdi də.

–Orta məktəbə?

–Hə. Birinci sinifə.

–Axı o deyəsən institutda oxuyurdu.

–Bəli. İnstitutu qurtardı, sonra da getdi girdi birinci sinifə.

Rüstəm belə üstündə uzanmışdır. Başını qaldırır: – yenə başladınız – deyə narazı baxışlarla Əjdərə və Şəhlaya baxdı. Şəhla həvəssiz gülümsündü. Əjdər dedi:

–Buna bax, inanmır. Kişi birinci sinifdə oxuyurdu da.

–Hə də – deyə Şəhla söhbəti davam elədi.

–Oğlunu birinci sinifə götürmədilər. Odur ki, özü gedib girdi.

–Hə. Sonra öldü. Öləndən sonra evləndi. Evlənəndən sonra arvadı öldü. Arvadı öləndən sonra uşağı oldu. Uşaq "uşi" sözüdür. Yəni qulaq asmaq. Qulaq cinayətkar olduğu üçün onu asmışlar və s. və s. və s. – deyə Rüstəm bacısını və onun ərinə yamsıladı – bu səfsəfələr zəhlənizi tökmədi?

Şəhla Rüstəmə baxıb gülürdü. Əjdər nədənsə birdən birə dalğınlaşdı.

Araya sükut çökdü.

Şəhla dedi:

–Yaxşı, neyləyək, sən susursan, biz də danışanda acığın tutur.

–Danışın e, amma ağıllı bir söz danışın da, yoxsa dəli kimi

səfəhləyirsiniz.

Şəhla dedi:

–Ağıllı söz danışmaqçün çox fikirləşmək lazımdır. Fikirləşəndə də, çox fikirləşəndə də – deyə o əlavə etdi – adam axmaq işlər görür.

Əjdər dedi:

–Ağıllı sözlər hamısı deyilib qurtarıb. Yalnız axmaq sözlər qalıb.

Yenidən susdular.

Sonra Rüstəm:

–Amma bu gün yaman istidir – dedi.

Şəhla:

–Hə – dedi – həm də günün ən isti vaxtıdır. Saat neçədir ki?

Əjdər kənara qoyduğu ağ parusun şalvarının cibindən qol saatını çıxarıb baxdı, saat neçə olduğunu bildi, lakin Şəhlaya deməyi unutdu.

Rüstəm ayağa durdu:

–Gedək çimək, sonra çıxmaq gedək.

–Hara tələsirsən.

–Yox, daha bəsdir. Həm də mən şəhərdə tez olmalıyam.

Əjdər və Şəhla etiraz eləmədilər. Bu gün Leyla gedirdi.

Hər üçü dənizə yüyürdülər.

Suda Əjdər özünü bəxtiyar hesab eləyirdi. Ona elə gəlirdi ki, o, daha cavan, daha sakit, daha yaxşıdır. Ona elə gəlirdi ki, bütün işlər düzələcək, bütün problemlər həll olunacaq və o, öz həyatını yenidən qurmağa əzm və iradə göstərə biləcəkdir. O, Şəhlaya baxır, onun qeyri-adi, göz qamaşdırıcı gözəlliyini görür və qəribədir ki, heç də izzətə çəkmir, əksinə sevinirdi.

Şəhla dedi:

–Dayan orda suyun altıyla yanına üzüb gələcəm. Amma tərpənmə. O, suya baş vurub üzməyə başladı. Yaxınlaşanda Əjdər bir addım dala çəkildi. Şəhla sudan çıxıb:

–Ay haramzada – dedi – dala çəkildin.

Əjdər özünü tülkü ölümcülüyünə qoyub danmaq istədi.

Amma həvəsi gəlmədi.
Şəhla dedi:
–Gəl ötüşək.
Əjdər cavab vermədi.
Rüstəm dedi:
–Yaxşı, bəsdir. Çıxaq. Mən elektrik qatarına çatım.
Şəhla dedi:
–Dizelnən get. Hər yarım saatdan bir gedir.
Qəfilcən Əjdər dedi:
–Şəhla gəlsənə mən də şəhərə gedim.
–Sən niyə?
–Bir az işim var. Onsuz da sabah getməliyəm. Qoy elə bu gün Rüstəmlə bir yerdə gedim. Rüstəmi də maşınla apararam.
–Özün bil.
Şəhla qurulandığı dəsmalın bir ucunu Əjdərə uzatdı.
Rüstəm dedi:
–Yox mənə görə gedirsənsə, mən dizelnən də gedə bilərəm.
Bir də artıq zəhmət çəkmə.
–Yox elə.
Şəhla dedi:
–Onda şəhərdən gələndə yağ gətir.
–Nə qədər?
–İki kilo bəsdir. Bir də darçın al.
–Yaxşı.
–Daha bir şey qalmadı ki – deyə Rüstəm qumun üstündən ayaqqabılarını götürdü və ətrafa nəzər saldı.
Əjdər:
–Yox – dedi. – hər şeyi götürdük yığışdırdıq.
O saçını darayırdı.
–Onda gedək.
–Dayan qoy Şəhla da gəlsin.
Şəhla çimmək paltarını dənizdə yaxalayırdı.
–Şəhla – deyə Rüstəm çağırırdı.
Şəhla paltarını sıxa-sıxa onlara tərəf gəldi. Paltardan damcı-

damcı tökülən sudan qumun üstündə zəncirli bir iz qaldı.

Qayaların yanında qızmış qum ayaqları yandırır. Ayaqqabılarını geyindilər.

Rüstəmlə Əjdər otaqda geyinəndə Şəhla dedi:

–Əjdər bağdan bir az üzüm yığ. Leylaya apar.

Rüstəm etiraz eləmək istədi.

–Yox, yox. Qoy aparsın. Leyla yolda yeyər. Orda üzüm harda görəcək.

Əjdər sanki ilk dəfə Leylanın çox uzun müddətdə tamamilə başqa bir yerə getməsi haqqında düşündü. Və nədənsə bir qədər kədərləndi.

Səbət yaman ağır oldu. Rüstəm və Əjdər ikisi götürməli oldular. Şəfiqə onları qapıya qədər ötürdü. O arxayın və rahat idi. Əjdərin ürəyi dumanlı idi. Rüstəm fikirli idi.

Gecə saat 12-də Leyla, Rüstəm, Əjdər və Leylanın anası Zeynəb xala aerodroma gəldilər. Əjdər neçə gün idi ki, Leylanı görməmişdi.

–Niyə heç bağa gəlmədiniz – dedi.

–Nə bilim vallah, yola hazırlaşdım. – Leyla özü nə qədər incə və zərif idisə səsi bir o qədər qalın və yapışıqsız idi. – Başım yaman qarışıqdı.

Əjdər dedi:

–Təqsir Rüstəmdədir. Gərək o sizi mütləq gətirəydi. Bağın indi çox yaxşı vaxtıdır.

Leyla gülümsündü.

"O nahaq yerə pomada çəkir – deyə Əjdər düşündü. – Belə gülüş solğun dodaqlara daha yaxşı yaraşar. Amma bəlkə də Rüstəm pomadalı dodaqların gülüşünü daha artıq bəyənir".

Təyyarəyə minmə başladı. Leylayla Zeynəb xala bir-birlərinə sarmaşdılar. Zeynəb xala ağlamağa başladı. Əjdər qərribə bir maraqla Leylayla Rüstəmin görüşməsinə gözləyirdi. Leyla Rüstəmə əlini uzatdı. Əjdər elə bildi ki, Rüstəm onun əlindən öpəcəkdir. Amma Rüstəm sadəcə olaraq nişanlısının əlini sıxdı. Əjdər kimi.

10 dəqiqədən sonra Leyla qara damsız göydə güclə seçilən iki yaşıl bir qırmızı işıqdı.

Zeynəb xala dalda, Rüstəm qabaqda oturdu. Aerodromdan şosseyə çıxanda Əjdər yenidən göyə baxdı. İki yaşıl bir qırmızı işıq... Lakin bu bəlkə də içində Leyla olan yox, başqa təyyarə idi.

Çoxdan Əjdərin ürəyi xoş və sevincli olmurdu. Nədən belə? Əjdər gecə maşın sürməyi çox sevirdi. O, bu ləzzətin qurtaracağı haqqında düşünmək istəmirdi. Hələ yol çox uzun idi. Rüstəm və Zeynəb xalanı Bakıya aparmaq, sonra da tək bağa qayıtmaq.

Düzdü Şəhla onu gözləmirdi. O, elə bilirdi ki, Əjdər səhər gələcək. İki kilo yağ gətirəcək. Bir də darçın. Amma Əjdər bu əsrarəngiz səyahətinin ləzzətindən əl çəkmək istəmirdi. Düzdür o bu ləzzəti sabah gecə, biri gün və hər hansı başqa bir gecə də ala bilirdi. Amma məhz bu gün istəyirdi. Məhz bu gecə xüsusi həvəsi vardı. Yağış çisələyirdi. Şosse par-par parlayırdı. Maşının qabaq faralarının işığı yolun aynası üzərində üzürdü.

Yol, təyyarə, göy, gecə, Rüstəm, Zeynəb xala, Şəhla, yol, Leyla, Şəhla, təyyarə, Rüstəm, yol, Zeynəb xala, Bakı, Şəhla, yol, təyyarə, Leyla, Bağ, Şəhla, Səhər, yağ, iki kilo yağ, Şəhla, darçın, yol, Leyla, təyyarə, Leyla, Rüstəm, gecə, Leyla, yol, Şəhla, bağ, dəniz, Şəhla, darçın, Şəhla, Leyla, yol, yol, təyyarə, gecə, Şəhla, Şəhla, Rüstəm, yol, Şəhla, yol, yol, Şəhla, yol, yol, Şəhla, Şəhla, Şəhla, hə Şəhla. Şəhla mən səni sevirəm. Ürəkdən sevirəm. Lakin bu azdır. Bu heç bir şeyi həll etmir. Şəhla, mən səni lap çox istəyirəm. Lakin bu bayağı dünya həqiqi, əbədi, ülvi məhəbbətçün layiq yer deyil. Mən səni sevirəm Şəhla. Sevirəm. Amma könlümüzün gecəsindən kimin xəbəri var? Çətindir, Şəhla çətindir. Könlü mıxlamaq olmur, Şəhla. Mən səni sevirəm Şəhla, lakin bu problemləri həll etmir. Mən səni sevirəm Şəhla, çünki dünyada səndən gözəl qadın yoxdur. Lakin mən neyləyim, neyləyim, neyləyim ki, darçın, darçın, darçın...

–Yatmısan?
–Hə. – Əjdər diksindi. Cəld sükanı sola burdu. Sağ tərəfdən vıyılıyla keçən yük maşını az qala onları vurmuşdu.
Əjdər Rüstəmi söhbətə tutdu.
Əvvəl Zeynəb xalanı evlərinə apardılar.
Zeynəb xala Rüstəmə müraciətlə:
–Bizi yaddan çıxartma – dedi – Əjdəri də gətir.
–Mütləq
Əjdər birinci sürətə qoşdu. Maşın tərpendi.
Şəhər yuxulu və səssiz idi.
Əjdər birdən dedi:
–Nahaq Leylanı tək buraxdın. Gərək özün də məzuniyyət alıb onunla gedəydin. – O əlavə etdi – nə olar öz hesabına alaydın.
Rüstəm cavab vermədi.
Ayrı vaxt olsaydı Əjdər inciyərdi.
İndi kefi kök idi.
–Gecən xeyrə qalsın.
–Sağ ol – deyər Rüstəm maşının qapısını çırpdı.
Yol hərəkətsiz, gediş–gəlişsiz idi. Tək–tük maşınlar böyük sürətlə gedirdilər. Əjdər də sürəti 100 qaldırdı. Onun qəlbi fərəhlə doluydu. Pencəksizdi. Külək üzünə vurub köynəyini dalğalandırırdı. Amma üşümürdü. Küləyi toxunulan bir şey kimi qucmaq, saxlamaq istəyirdi.
Hardansa Əjdərin fikrinə belə qərribə bir sual–cavab gəldi:
–Əjdər, həyatınızın ən gözəl, ən xoş, ən sevimli, ən təsirli xatirəsi nədir?
–Qara damsız göydə güclə görünən iki yaşıl, bir qırmızı işıq. Leyla Rüstəmin nişanlısı idi. Rüstəm Şəhlanın qardaşı idi. Şəhla Əjdərin arvadı idi. Əjdər arvadını ürəkdən sevirdi. Lakin o heç bir vaxt Leylanı xörəyə darçın tökən görməmişdi.
Səhər Əjdərlə Şəhla çay içirdilər. Şəhla deyirdi:
–Mən elə düz bilmişdim ki, yağı yaddan çıxaracaqsan.
Əjdər düşündü: "Görəsən darçını da yadına salacaq". O

ürəyində bir şey tutmuşdu. Əgər Şəhla darçını soruşsa – onda belə, soruşmasa – belə.

Şəhla dedi:

–Yaxşı yadıma düşdü. Darçın da almadın hə.

Əjdər dedi:

–Şəhla.

–Hə.

–Heç. – Əjdər fikrini dəyişdi.

Şəhla dedi:

–Leylanı elə sənnən Rüstəm ötürürdü?

–Yox anası da ordaydı.

–Zeynəb xala?

"Görəsən Leylanın Zeynəb xaladan başqa anası da var?"

Əjdər özünü ələ aldı və sakit cavab verdi:

–Hə. Zeynəb xala.

Birdən Əjdər soruşdu:

–Şəhla sən məni sevirsən?

–Biy...

Şəhla təəccüblə Əjdərə baxdı. Sonra başa düşdü. Ciddiləşdi:

–Hə. Əlbəttə. Sevmək söymək sözündəndir. Mən səni sevirəm, deməli, söyürəm, çünki...

Əjdər dedi:

–Dayan Şəhla. Mən zarafat eləmirəm. Ciddi soruşuram bu çox vacibdir.

Şəhla bunu da bilirdi.

–Mən də lap ciddi deyirəm ki, – lakin o birdən Əjdərin üzünün ifadəsini görüb susdu. Sonra təəccübləndi. Gülümsündü və dedi:

–Əlbəttə sevirəm, Əjdər, özün bilmirsən. Birdən bunu niyə soruşdun.

Doğrudan da o bunu niyə, axı niyə soruşdu?

Sonra Şəhla nə haqqındasa düşündü və soruşdu:

–Bəs sən? Sən necə, sən də məni əvvəlki kimi sevirsənmi?

Əjdər dedi:

–Sevirəm. Lap-lap çox sevirəm. Əvvəlkindən də yüz dəfə çox. Min dəfə, milyon dəfə, milyard dəfə çox.

O doğrudan da Şəhlanı lap, lap çox istəyirdi, sevirdi. Məhz buna görə də onlar ayrılmalı idilər. Bu Əjdərin son və qəti qərarı idi. Amma o bilirdi ki, heç bir vaxt bu qərarını icra edə bilməyəcək.

–Şəhla mənə bir stəkan çay tök.

–Bu saat, qaynasın.

Sonra onlar dənizə çimməyə getdilər.

Bakı, 1958

SABAH BİZ AYIQ OLACAYIQ

Biz günortadan oturub içirdik.

Mən. Bir də Aydın.

Əvvəl araqnan pivədən başladığ. Sonra keçdik konyaka. İndi də ki hələlik çaxırın üstündə dayanmışıq.

Çaxır. Al qırmızı şərab. Portveyn. Yaxşı çaxırdır. Şip-şirin. Lap elə pis olsun. Bizimçün indi heç bir təfavütü yoxdur. Nə cür olur, olsun, cəhənnəmə ki...

Kefimiz yaman kökdür. Aydın dünən arvad-uşağını Moskvaya yola salıb. Səhər mənə zəng elədi ki, gəl bura. Gəldim. Gördüm, bəli, məclis tamamdır. Məclis deyəndə, yəni ki, bir mən idim, bir də Aydın. Amma butulkalar, bir cavan şairin yazdığı kimi "qoşun təkin stolun üstünə düzölmüşdölər". Bəli başladıq, başladıq, nə başladıq.

Dörd-beş saat olar ki, içirik. Əlbəttə ara verə-verə. Çoxlu söhbət eləyirik. Kefimiz yaman kökdür.

–Sən öl, da o gecə evə necə gəlib çıxdığım yadımda deyil. Əşi zalımın qızına deyirəm...

Biz hər şeyi açıq danışa bilmirik. Aydının anası Rüksarə xanım o biri otaqdadır. Amma elə belə, üstü örtülü danışanda da hər ikimiz hər şeyi başa düşürük.

Mənim yadıma yay əhvalatı düşür:

–Yadında, Aydın, – deyirəm, – Plyajda, Lyalyaynan.

Aydın gülüb özündən gedir.

–Lap yadımdan çıxmışdı – deyir – Axı bir ay bundan əvvəl Lyalyanı gördüm. Ərə gedib.

–Yox əşi?

İndi mən gülməkdən özümü saxlaya bilmirəm.
Aydın gücnən özünə gəlib:
–Sən öl – deyir – Bir nümunəvi arvad olub ki. Deyir ərim məni bir saat gözündən iraq qoymur.
–Əşi mən ölüm düz deyirsən?
–Vallah, Zeynal canı.
–İnanmaram. Dünyasında belə şey ola bilməz.
Mən doğrudan da inana bilmirəm ki, yer üzündə bu cür məzəli möcüzələr ola bilər. Lyalya ha? Ay səni, Aydın.
Aydın var gücüylə məni inandırmağa çalışır.
–Canınçün öz gözümle görmüşəm.
–Əşi yeri attanmağının dalıycan, mən guya Lyalyanı tanımıram.
–Sluşay, sənə söz deyirəm. Da Lyalya o sən görən Lyalya deyil e.
–Bəs Mura necə? – Mən gülməkdən sözümü qurtara bilmirəm – Yoxsa Mura da... ha, ha, ha-mən gülüşdən boğula-boğula – yoxsa, yoxsa Mura da... ərə gedib – deyirəm.
–Mura? Ha, ha, ha... Mura.
Aydın gülür, gülür və kürsüdən yerə yığılır. O ayağa qalxa bilmir. Mən yanaşıb onu qaldırmaq istəyirəm. O dartıb məni də yerə yıxır. Biz parket döşəmənin üstünə sərələnik. Rüksarə xanım gəlib bizə baxır, məzəmmətlə başını yelləyir və dinməz o biri otağa keçir.
Mən döşəmənin üstündə özümü o qədər rahat hiss eləyirəm ki, heç durmaq istəmirəm. Gözlərimi tavana zilləmişəm. Tavan lap alçaqdır. Tavanda yaşıl yarpaqlar, sarı, qırmızı güllər çəkilmişdir. Elə ala-bəzəkdir ki, elə bil qusublar. Hardansa yadıma knyaz Andrey Balkonski düşür. Lap yaxşı yadımdadır ki, oda hardasa, hansı çöldəsə bax beləcə mitil kimi sərələnik göylərə tamaşa edirmiş. Hardasa oxumuşdum ki, bir tənqidçi deyir ki, Tolstoy bu yerində ceyranı lap gözündən vurub, yəni əntiqə yazıb. Dahiyanə yazıb. Mən bunu Aydınə danışmaq istəyirəm, ona başa salmağa çalışıram ki, Andrey Balkonski

niyə çöldə uzanıb göyə baxırmış və niyə görə bu dahiyənədir. Aydın qanmaz heç nə başa düşmək istəmir. Ancaq pis-pis söyüşlər söyür.

–Zəhləmi tökmə, əl çək.

Mən onun yaxasından yapışıram.

–Ay axmaq, heç bilirsən Andrey Balkonski kimdir?

Aydın əlini yelləyir.

–Svoloçdur.

Mən razılaşıram.

Aydın deyir:

–Əsgər də svoloçdur?

–Hansı Əsgər?

–Muradov.

–Yaxşı. Mən razı. Yüz əlli faiz.

Aydın deyir:

–Muxtar Hüseynov da svoloçdur.

Mən məmnuniyyətlə razılaşaram.

Aydın bir qədər fikrə gedir, sonra deyir:

–Sən də svoloçsan.

Mən etiraz edirəm.

–Aydın canı yox – deyirəm.

Aydın deyir:

–Amma mən svoloçam. Həm də əclaf.

Mən deyirəm:

–Onda mən də svoloçam.

Aydın razılaşır.

–Yaxşı, onda biz ikimiz də svoloçuq.

–Oldu. Çox gözəl, çox da pakizə.

Birdən mənim yadıma Knyaz Andrey düşür.

–Biz svoloçuq – demirəm – Andrey Tolstoy dahidir.

Aydın deyir:

–Cəhənnəmə ki. Kefini pozma! Bütün dahilər bir az o söz.

O barmağını gicgahına qoyub fırladır. Mən təəccüblə baxıram. Axı, adamın heç inanmağı gəlmir. Aydın lap qəti

deyir:

–Sən öl, mən lap yəqin bilirəm.

Sonra nə isə yadına düşür. Mənə baxıb gülür:

–Axı sən də bir vaxt dahi olmaq istəyirdin, yadında?

Mənim də yadıma düşür. İkimiz də gülməkdən ölürük. Hələ bu harasıdır; Aydın daha da gülməli xatirələr yadına salır:

–Yadında, Zeynal, bir bina tikmək istəyirdin e, fırlanan, ha, ha, ha. Necə oldu tikdin? Ha, ha, ha. Jalki çertojnik. Muxtar Hüseynovun mladşi pomoşnikinin starşi zamestiteli. Ha, ha, ha.

Məni gülmək boğur. Bir təhər nəfəsimi dərib:

–Hə, tikdim – deyirəm, – tikdim. Hamamın tipovoy proyektini dünən köçürürdüm. Bəs hamamın içindəki duş fırlanmır? Hə, Aydın, fırlanmır?

–Ha, ha, ha.

Biz doyunca gülürük. Sonra Aydın deyir:

–Amma mən uşaqlıqda şarlatan olmaq istəyirdim.

–Niyə?

–Mən elə bilirdim ki, şarlatan 1 Mayda o rəngbərəng şarları satana deyirlər. O şarlardan yaman xoşum gələrdi.

–Yox əşi?

Öz canımçün. Həmişə məndən soruşarlardı ki, Aydın nəçi olacaqsan. Deyərdim: şarlatan. Hamı gülməkdən ölüb gedərdi.

Biz yenidən qəhqəhə çəkirik. Ayaqlarımızı bərk-bərk yerə döyürük və "Qubanın ağ alması" havasını oxuyuruq:

Qubanın ağ alması,

Yeməyə bağ alması,

Yar gələne qalib

Aydın balqabaq oxuyur ki, "yaz gələne qalib", deyirəm, ay mən deyən" yaz yox, e, yar, elə kor dediyin tutan kimi əl çəkmir, yaz ki, yaz. Deyirəm ay küdü", yar, e, yar, bilirsən "yar" nə deməkdir"?

Rüxsarə xanım içəri girir və bu səfər bizə acıqlanır.

–Yekə kişisiniz. Bu nə gündür.

Aydın deyir:

–Ana sənə qurban olum – yüyürüb onu öpmək istəyir. - səndən başqa mənim heç kimim yoxdur. – Rüksarə xala cəld o biri otağa çəkilir.

Mən durub kürsüdə otururam. Aydın da qalxır.

–İçək?

–Əlbətməkin. O nə sözdür?

Biz yenə içirik.

Kefimiz lap əladır. Aydın anasına nə dedi? Nə qədər çalışırımsa yadıma sala bilmirəm. İndicə e, bax bu saat. Nə isə mənə təsir etdi. Amma nə dediyini yada sala bilmirəm. Biz bir də içirik. Kefimiz lap əladır. Amma nə isə mən hiss eləyirəm ki, nə isə, niyəsə tamam bəxtiyar ola bilmirəm. Nə isə yaddaşımın, ya ürəyimin, bilmirəm heç haramın harasında nə isə bir tikan batıb bir az zoqquldayır, məni tamam bəxtiyar olmağa qoymur. Ha fikirləşirəm, tapa bilmirəm.

"Yaxşı nə ola bilər?"

Sabah tezdən işə gedəcəm? Nə olsun. Tezdən durmağı çoxdan vərdiş eləmişəm. İlk günlər bir az çətin olurdu. İndi öyrəşmişəm.

Muxtarın çertyojlarını da dünən hamısını köçürdüm verdim. Yaxşı bəs nə olub? Nə olub? Nə?"

Aydın yenə nə isə oxuyur. Məndən soruşur ki, mən niyə oxumuram. Mən də oxumağa başlayıram.

"Uca dağ başında, ceyran... yaxşı ev kirəsini də vermişəm. Heç kəsə borcum da yoxdur. Yol eylər... Ürəyimin başında... Dişimi də çəkdirmişəm. Çəkməm sıxmır. Evim dammır. Peykan yol eylər. Yaxşı bəs onda nə olub, axı, nə olub? Axı nədi? Fikrim dumanlıdır, yada sala bilmirəm.

Aydın nə isə çərənləyir. Fikir vermirəm. Axtarıram.

Bu gün. Dünən. Sırağa gün. Bir həftə, bir ay, aylar, il, illər...

Aha, tapdım.

–Kamilə – deyirəm.

–Nə? - deyə Aydın təəccüblə soruşur.
–Kamilə.
–Hə.
Aydın mənə çaxır tökür.
–İçək?
–İçək.
İçirik.
Aydın arvadının hoqqalarından danışır.
–Mənə deyir ki, yaşıl paltonu geyinmə, xoşuma gəlmir, deyirəm, Sevda bu yaşıl palto deyil, qaradır, deyir, gərək elə həmişə mənim acığıma bu yaşıl paltonu geyinəsən.
Aydın bərkdən şaqqıldayıb gülür və söhbətini davam eləyir:
–O gün kinoya gedirik...
Mən Aydına baxıram.
–Kamilə – deyirəm.
Aydın:
–Hə deyir – Bərdi Zeynal. Onu deyirəm axı, kinoya gedirik...
O mənim gözlərimə baxıb susur. Sonra deyir:
–Bu barədə düşünmə Zeynal. Unut. Gəl içək. Kefimiz əməlli başlıdı, sən allah soğan doğrama. Öz qanını da qaraltma mənimkini də.
Aydın haqlıdır.
–Əlbəttə əşi – deyirəm mən yenidən bayaqkı kimi şən olmaq istəyirəm – içək.
İçirik. Mən tam bəxtiyar deyiləm. Amma zərər yoxdur. Qoy heç olmasa kefimiz kök olsun. Mən məzəli bir əhvalat danışmağa başlayıram.
–Dünən vağzalda... – deyirəm. Hiss edirəm ki, dalın danışmayacam. Həvəsim qaçdı. Aydın mənə baxır.
Mən deyirəm:
–Kamilə.
Aydın birdən-birpə ciddiləşir.
–Unut.

–Unuda bilmirəm.

–Onda iç.

–İçə bilmirəm.

–Gedək yat.

–Yata bilmirəm.

–Onda ağla.

–İstəmirəm.

–Bəs nə istəyirsən?

–Zəng eləyəcəm.

–Hara

–Kamiləyə.

Aydın təəccüblə mənə baxır. Heç bilmirəm bu haradan mənim ağılıma gəldi dedim. Amma indi ki, dedim sözümün üstündə duracam. Birdən Aydın bərkdən şaqqıldayıb gülür.

–Axmaq adam, niyə gülürsün? Telefonunuz hanı?

Aydın yenidən ciddiləşir.

–Deyəsən pyansan.

–Özünsən pyan. Mən...

Mən onu vurmaq istəyirəm. O üzümdə nə ifadə görürsə qorxur. Telefonun yerini göstərir. Mən onsuz da bilirdim ki, telefon hardadır.

Telefona tərəfə getmək istəyirəm. Aydın zəif bir təşəbbüs eləyir.

–Zeynal, vallah lazım deyil.

Mən onu itələyirəm. Götürüb bir stəkanı doldurub başıma çəkirəm. Sonra səndələyə-səndələyə telefona yanaşırım. Dəstəyi götürüb fikrə dalıram.

İndi zəng eləyəcəm və xoşbəxt olacağıq. Bəxtiyar olmaq necə də asan imiş. Bir şüşə araq, bir şüşə konyak, bir də çaxır. Vəssəlam. Qurtardı getdi. Hə, bir də telefon. – Flan - flan - flan - filan. "Alla, sizsiz Mələk xala Salam meleykim. Kamiləni çağırın. Kamilə, salam. Zeynaldır. Bəli. Gəlsənə gəzməyə çıxacaq. Bəli. Yaxşı gəlirəm".

Bütün problemlər necə də asan həll olunurmuş. Bir şüşə

araq, bir şüşə konyak, bir də çaxır. Vəssəlam.

Sonra isə Kamilə. Qurtarmaz gəzintilər. Pərvanə tək başlarına dolanacağımız kvartallar. Qarış-qarış ölçəcəyimiz küçələr. Kölgəliklərində dincələcəyimiz bağlar.

Bəxtiyarlıq. Tam bəxtiyarlıq.

Doğrudur, fırlanan bina olmayacaqdı. Amma əvəzində Kamilə. Qurtarmaz gəzintilər. Kamilənin nəvazişləri. Səsi, Mələhəti. Bizə bu qədər çətin görünən problemlər necə də asan həll olunurmuş.

Aydın yeni bir təşəbbüs eləyir:

–Zeynal, qardaşımsan. Telefonun dəstəyini qoy yerə. Gəl otur. Yaxşı deyil. Məzəlilik eləmə.

O tamamilə ayılmışdır. Mən isə hiss eləyirəm ki, axırıncı stakan lap beynimin içinə axmışdır, başım dumanlanıb, odur ki, zəng eləmək istəyimin qarşısını heç nə ala bilməz. Tam bəxtiyarlıq üçün nə qədər az şey lazım imiş. Bir şüşə araq. Ya iki şüşə araq. İki şüşə olsa heç konyak-zad da lazım deyil. Daha da yaxşı. Konyakla arağı qatışdırmaq yaxşı olmur.

İki şüşə araq. Bəsdı. Hə, bir də telefon. Mən nömrələri yığırım.

–Flan - flan - flan - flan.

–Allo, sizsiz Mələk xala. Salam məleyküm. Zeynaldır. Aydın yüyürüb dəstəyi qapmaq istəyir. Mən itələyib onu yıxıram və dəstəyə deyirəm:

–Kamiləni olar?

Dəstək sükuta qərq olur.

Sonra Mələk xala titrək bir səslə:

–Dəli, dəli olmusan Zeynal? - deyir.

–Niyə dəli olmuşam Mələk xala, Kamiləni istəyirəm, Kamiləni, Kamiləni - deyə mən həsrətlə bağırıram - Neyləyim, axı neyləyim?

Bədbəxt qadın sonsuz bir iniltiyə:

–Kamiləni qoruya bilmədin, biçərə - deyə hönkürür - qara torpaqlara verdin.

–Bilirəm - deyirəm - Mələk xala, bilirəm. Məni bağışla.
Sərxoşam. Amma sabah ayıq olacam.

Mən dəstəyi asıram. Yenidən Aydınla oturub içirik. Axı hələ
səhərə çox var.

Hərdən bir Rüksarə xanım qapını açıb məzəmmətlə başını
yelləyir.

22 yanvar 1960-cı il.

Bakı

HEKAYƏ

Axşam! Vüsal onu qəfilcən duydu.

Nizami muzeyinin yanında 3 nömrəli trolleybusu gözləyəndə şəhərə hələ durğun və bürkü bir gündüz hakim idi.

Trolleybusun içində – nəfəsi od püskürən adamların basabasasında – isti daha artıq əziyyət verirdi. Üç dayanacaq arasındakı yol Vüsala sonsuz və yorucu bir səfər kimi görünürdü.

Neft meydanında – Dəniz bağının yanında trolleybusdan düşəndə Vüsala elə gəldi ki, o Gündüzdən Axşama səyahət eləmişdir; tünlük, havası ağır trolleybusdan sonra daha saf və geniş görünən Neft meydanının açıqlığındanmı, yoxsa yapalaq kölgəli ağacların günəşdən gizlətdiyi dəniz bağının yaxınlığındanmı Vüsal birdən–birə bütün günü bədəninə yaş paltar kimi yapışan çiriş–istin xos bir axşamla əvəzləndiyini duydu.

Axşam dənizdən gəlirdi...

O, bütün günü narın ləpələrin arasında yırğalanmış, nazlanmış, uymuşdu. İndi isə nəhəng yanar kos kimi bütün fəza boyu hərlənib dənizə dığarlanan odlu günəş onu ürkdüb oyatmış, axşam salxım-salxım dəniz yellərinin qanadlarında şəhərə uçurdu.

Gündüz cəhənnəm hərərətində çabalayan qızdırmalı şəhər susuzluqdan dodaqları cadar–cadar olmuş adam bulağa döşənən kimi Axşamı içirdi.

Axşam şəhəri aram və əzəmətlə öz himayəsinə alırdı. Onun rəngi, tərəvəti istidən cana gəlmiş adamları sakitləşdirir, tərlərini soyudur, xəfif meh onların saçlarını ana barmaqları kimi mehriban sığallayır, üzlərini, əllərini tükənməz bir nəvazişlə oxşayırdı.

Bəlkə heç kim yayda, illah da iyulun cırcıramasında qızmar

günəşi dənizə atıb batıran, harın gündüzlərin yanğına buzlu su təkin sərinlik çiləyən axşamların ləzzətini bakılılar qədər çəkmir.

Adamlar evlərindən, idarələrindən, məktəblərindən bulaq-bulaq axışaraq küçələrin insan selinə qovuşur, dolu, rəngarəng, gurultulu bir çay kimi Dənizə, Axşama, Sərinliyə tərəf axırdılar.

Vüsal işdən çıxmışdı. Evlərinə tələsirdi.

O, Azərneft binasının yanından burulub yaşadıkları evə tərəf addımladıqca sol yanda qalan dəniz bağının kölgələri Vüsalı cəzb edir, sərin yellərlə pıç-pıç pıçıl-daşan, xısın-xısın danışan ağaclar elə bil onu bu kölgəliklərin altında bir qədər dincəlməyə, təmiz hava udmağa çağırır.

Amma Vüsal indi dəniz bağına tərəf dönmür. O bura axşam tərəfi ailəsiylə birlikdə gələcək. Həmişə olduğu kimi bu axşam da onlar ta gecəyə qədər bu bağda gəzəcək, dənizin saf havasıyla nəfəs alacaqlar. Vüsal. Arvadı Pərişan. Bir də balaca qızları Xəyal. Vüsalla Pərişan balaca Xəyalın əllərindən tutacaqlar. Yumşaq, tumbul əllərindən. Yəqin ki, Xəyal yenə də həmişəki tək dondurma istəyəcəkdir.

–Ata, mənə dondurma al. Sən allah ata. Mənim yaxşı atam, mənim göyçək atam, mənim gözəl atam.

Köpəyin qızı elə qurd dillidir ki.

Bəlkə də onlar kinoya gedəcəklər. Görəsən bu axşam "Bahar"da nə gedir. Seans yəqin ki 8.30–dadır. Hava qaralanda.

Vüsal dayandı. O, maşın axınının qurtarmasını gözləyirdi. İşıq göstərəndə yaşıl rəng sarıyla, o da qırmızıyla əvəz olundu. Axın dayandı.

Vüsəlgilin evlərinin tinində sıx, zil qara, topa bıqlı Musa kişi çiçək satırdı. Musa bir dəstə Pərişanın sevdiyi çiçəklərdən, bir dəstə balaca Xəyalın çiçəklərindən, bir dəstə də özünün xoşladığı çiçəklərdən aldı. Bu ailədə hərənin öz sevimli çiçəyi vardı.

Onların balaca eyvanında gül-çiçək əlindən tərpnəmək olmurdu.

...8 il bundan əvvəl soyuq bir mart axşamı Vüsal Pərişanla ilk dəfə görüşə gələndə üç tər bənövşə gətirmişdi. Vüsalın etirafına ehtiyac qalmamışdı. Bənövşələr onun yerinə hər şeyi Pərişana dedilər. Soyuq martın ilk günlərində bir gəncin bir qıza bağışladığı ilk bahar müjdəçiləri – tər bənövşələr, toy ya da matəm çiçəkləri təkin heç bir izah tələb etmirdilər; onlar özləri izah idilər. Sonra Vüsal Pərişanı öpdü, sonralar onlar evləndilər və Vüsal tez-tez nişanlısına, arvadına cürbəcür çiçəklər, güllər gətirirdi. Hər çiçək onlar üçün bir xatirə, bir tarix idi. Elə tarix ki, o yalnız ikicə nəfərə aiddir və onu heç kəsə nə izah etmək olar, nə də onu heç kəslə bölüşmək olar. Elə çiçəklər də vardı ki, onlar yalnız Vüsalçün əziz idi, Pərişançün yox. Nədənsə Vüsal zanbağı bütün çiçəklərdən artıq sevirdi. Çiçəklərdən başqa hər şeydə onların zövqləri, fikirləri, istəkləri bir-birinə uyğun idi.

Vüsal şalvarının balaca cibciyindən açarı çıxarıb qapını açdı.

Qapı layları marçılıyla öpüşüb ayrıldılar. Bu səs nə qədər tanış idi. Həmçinin yarım qaranlıq dəhliz. Bu dəhlizdəki mixəyi asqılıq. Onun sınıq güzgüsü. Asqılıqdan asılmış yaşıl alınlıq. Onu Xəyal başına örtərdi. Qara şərf. Pərişanın şərfi. İndi asqılığın bu iki sakininin yanına üçüncü əlavə olunacaqdı. Vüsalın həsir şlyapası. Qışda həmin bu asqılıqda axşamlar yan-yana üç palto asılırdı. Göy, mavi, qırmızı. Vüsal, Pərişan, Xəyal. Yayda asqılıq çılpaq olurdu. Yalnız bir alınlıq, bir şarf, bir şlyapa.

Vüsal bu saat balaca Xəyalın "Atam gəldi, atam gəldi" – deyə çıxıraraq ona tərəf qaçacağını bilirdi. Amma onu heç kəs qarşılamadı. O asqılığa baxdı. Asqılıq lüt-anadangəlmə idi.

Vüsal otağa keçdi. Pərişanla Xəyal evdə yox idilər. O təəccübləndi. Onun işdən gəldiyi vaxt idi. Nahar vaxtı... Birdən yadına düşdü. Axı bu gün Xəyalın rəfiqəsinin ad

günüdür. Pərişanla Xəyal ora gediblər. Deyəsən gündüz saat ikiyə çağırmışlar. İndilərdə qayıdılar.

Vüsal bərk acımışdı. Amma nahar eləmədi. "İndi gələrlər bir yerdə yeyərik". Onlar həmişə bir yerdə nahar eləyirdilər. İndi yarım saat–bir saat üstündə ailənin bu gözəl ənənəsini pozmağa dəyərdimi? Vüsal bir stəkan çay süzdü, yumşaq kürsüdə rahatlanaraq qəzetlərə baxdı. Sonra yadına düşdü ki, bu gün idarədə baxmışdır. O radionu qurdu. Onların radiosu yaman gec qızırdı. Yəqin harasısa xarəbdir.

Vüsal mühəndis idi. Arvadı Pərişan uşaq həkmi idi. Qızı Xəyal ikinci sinfə keçmişdi. Onlar xoşbəxt idilər.

Bu kiçik ailədə elə bir ahəng, elə bir həmrəylik vardı, ərlə arvad bir-birlərinə qarşı o qədər həssas idilər ki, heç nə, heç kim bu evin sakitliyini poza bilməzdi. Heç nə, heç kim. Vüsal düşündü: əlbəttə, heç kəs. Onların özlərindən savayı. Onların özlərindən? Yəni kimdən?

Balaca Xəyaldan? Vüsal gülümsündü. Əlbəttə yox.

Pərişandan? Yox. Vüsal bilirdi ki, Pərişan heç bir vaxt onların səadətində, dincliyinə xələl gətirə biləcək bir iş etməz. Bəs onda kimdən? Vüsalın özündənmi?

Elədir. Vüsalın özündən. Onun qəlbinin heç bir vaxt yuxlamayan xatirələrindən...

Pərişana qədər olmuşlardan...

Yox, daha doğrusu bir nəfərdən... Bircə nəfərdən... Bir qadından...

Radio nəhayət qızdı. Səs bərkiyib bütün otağı tutdu. Konsert idi.

Kimsə, bir qadın müğənni həzin səslə "humayun" oxuyurdu... Pəsdən. Aramla. Bir qədər yorğun.

Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm

Müqayyəd oldu ol azad gördüyün könlüm...

Qəmdən, qüssədən ələmdən yoğrulmuş musiqi... Qərib payız axşamları kimi məhzun, qış gecələri kimi uzandıqca-uzanan...

Elə bil şərqin bütün dərdləri bu musiqi, bu ölümsüz sözlərdə yavaş–yavaş, bəm səslə axıb gedirdi. Lakin birdən–birə hər şey dəyişdi. Rəng başladı. Muğamatın dahiyənə musiqi dramaturjisi: əzəmətli bir matəm, sonra qayğısız şənlik.

Adamı əzən incidən, qəlbini sıxıb–sıxıb ağrıdan kədər, həsrət gecələrindən sonra sevinc səhərləri, bahar oyanışı, şadlıq şələləsi... Könülləri kövrəldən ağıları əvəzləyən şux, şıltaq kef nəğmələri... Yenidən bu şənliyin, şuxluğun yerinə qayıdan möhtəşəm müsibət, qəmginlik, fəryad, zarıltı və yenə də şadlıq, sevinc – yeni rənglər, diringlər, oyun havaları...

Bir-birini əvəz edən təzadlı hisslər, həyat kimi. Axı həyatda da kədər bəzən ona görə daimi olur ki, onun sevinc tənəffüsləri var. Həmişə qəmgin olmaq olmaz. Həmişə şad olmaq da mümkün deyil. Muğamatın bizə verdiyi ən böyük dərs bu deyilmə? Kədər də sevinc kimi keçəridir – əsrarəngiz musiqimizin ulu fəlsəfəsi bu köhnə həqiqəti bizə yenidən xatırlatmırmı?

Vüsal musiqi haqqında, yalnız tək bir musiqi haqqında düşünmək istəyirdi və düşünə bilmirdi. Musiqi sevdiyin qadın kimidir. Bəlkə də şəxsən onun özü haqqında düşünmərsən, amma bütün fikirlərin – bam-başqa, müxtəlif, özgə fikirlərin, bütün hisslərin, həyəcanların, bir sözlə bütün varlığın həmişə onunla dolu olur. Ayrı şeydən danışdırsa onu eşidirsən. Başqasına baxırsan – onu görürsən.

Vüsal özünə yaxşı bələd idi. O, bilirdi ki, ailəsinin sabit xoşbəxtliyinin pozulması haqqındakı fikirlər və musiqinin yorğun, qılığagirici ahəngi – onun, Vüsalın fikirləri, duyğularını müəyyən bir yerə – haradasa, şüur, yaddaş, hiss yorğanının altında bir gözü açıq mürgüləyən bir şeyə, bir obraza, bir xatirəyə, mehriban bir gülüşün uzaqlardan eşidilən son əks–sədasına gətirib çıxaracaqdır. Səhər oyanışlarını acılaşıran əbədi itirilmiş şirin bir yuxu, keçmişin get-gedə dumanlanan, unudulmağa başlanan və heç bir vaxt bəs–bütün unudulmayacaq bir səhifəsi... Bir qoxu... Qırıq bir səs. Heç

vədə yaddaşa qayıtmayacaq, amma onun harasındasa dolaşan bir melodiya... Solub pozulmayacaq, əriyib itməyəcək təəssüratlar...

Qadın yenə axırsız bir hüznü bəmdən oxuyurdu:

*...Diyari hicrdə seyli-sitəmdən oldu xərab
Fəzayi-eşqdə abad gördüyün könlüm...*

O, son hecanı uzadır, sonra səsini yavaşdıb susurdu. Elə bil musiqi tüstü kimi uzaqlara uçub aramla havada əriyirdi.

...Nə gördü badədə bilməm ki, oldu badəpərəst
Mürid məşrəbü zöhhad gördüyün könlüm...

Alkoqolla mübarizə aparırlar. Amma musiqiyə heç kəsin işi yoxdur. Adamları yalnız alkaqolmu məst edir? Bəs musiqi? Şer? Gecə? Dəniz? Bir də ümid? Məhəbbət. Ayrılıq. İntizar.

Bir də yaddaşın zalım əyləncələri.

...Gətirdi əz görüb eşq müşkil olduğunu

Qamu hünərlərə ustad gördüyün könlüm...

Musiqi Vüsalın yaddaşında vurnuxurdu.

...Göm-göy don... Durna boylu düm ağ vaz.... Bir də bu vaza al qırmızı gülləri nəvazişlə, aralı–aralı, seyrək-seyrək düzən əllər... Aریق, nazik, zərif əllər...

Onların zərifliyini, incəliyini nəyə bənzətməli?

Aylı gecədə kaman iniltisinəmi? Dənizin xəfif xışıltısınınamı? Ya qaranquşların ilk civiltisinəmi? Bəlkə də hələ əriməmiş qarın altından pöhrələyib baş qaldıran ilk yaz güllərinə, narın qum üzərində körpə ləpirlərinə, daha nə bilim nəyə?

Görəsən dünyada elə bir şey varmıdı ki, ona bu əllərin şairənəliyini, incəliyini, lətifliyini bənzətmək olsun? Bu əllər... Nəvaziş və təsəlli əlləri... Məhəbbətin ilk tərcümanları... Saçlarımızın darağı... Üzümüzün dəsmalı... Əllərimizin əlcəyi... Öpülməkdən nazilmiş, adamın tükələrini ürpədən əllər... Utancaq və şıltaq, yumşaq və ürkək əllər... Bir də saçlar. Onun saçları. Vüsalın bu günə qədər sevdininin saçları... Dənizənin saçları... Dənizə. Vüsalın unutmadığı,

unuda bilmədiyi Dənizə.

Bir qadın ki, saçları şəlalə təkin çiyininin astanalarından tökülür. Bir qadın ki, güləndə, gülüb sakitləşəndə bütün üzünü sakitləşir, amma gülüşü hələ xəyali vaxt gözlərinin içində əriyir, bu gülüş gözlərinə qarışaraq, gözləri daha da mülayim edir. Bir qadın ki, gözləri iki zil qara gilədir – gecədən dammış kimi.

Şəfqət dolu gözlər. Təəssüf dolu gözlər. Təsəllili gözlər. Məlul gözlər...

Sənin gözlərin kimi Qərənfilim.

Gülüşü gülüşün kimi gözlərinin içində əriyir.

Saçların saçların təkin çiyinə axır.

Saçlarından saçlarının ətri gəlir.

Səsi də səsi kimidir, Qərənfil.

Qapımın zəngi çalındı. Mən qələmi kənara qoydum. Radionu söndürdüm və qapıya getdim.

Gələn Sürəyya və balaca Solmaz idi. Solmaz boynuma atılıb çığırdı:

–Atam gəlib, atam gəlib!

Mən onun üzündən öpdüm.

–Şeytan bəs hardaydın?

Sürəyya dedi:

–Bıy İlyas yadından çıxıb. Axı sənə demişdim. Bu gün Solmazın rəfiqəsinin ad günüdür. Ora getmişdik.

Asqılıq bəzəndi. Sürəyyanın yaşıl sumkası, balaca Solmazın yun jaketi mənim həsir şlyapamın qonşusu oldular.

–Yoldaşına nə aparmışdın Solmaz?

–Kukla aldım. "Ana" deyən kukladan.

O ağzını büzüb kukla kimi zırıldadı.

–Bəs "ata" demir?

–Yox – deyə o şıltaq-şıltaq güldü – "Ata" mən deyirəm.

O yenə kukla sayağı zırıldadı. Amma "ana" yox, "ata" deyə. Mən Solmazın yanağından çimdiklədim.

–Oy – deyə o ədayla çığırdı.

Mən onu bərk-bərk öpdüm.
Sürəyyə dedi:
–Nahar eləmişən hə?
–Yox sizi gözlədim.
Biz otağa keçdik.
–Çoxdan gəlmisən?
–Yarım saat olar.
–Bəs neyləyirdin?
–Heç bir balaca hekayə var onu başlamışdım.
–Hə.
Solmazla mən masanın arxasında oturdum.
Sürəyyə ev paltarını geyindi. Lopa-lopa sarı güllü xalat...
O mətbəxə keçib bir azdan bizə xörək gətirdi. Bozbaşın noxudu çox idi. Biz üçümüz də noxudu çox olanda xoşlayırıq.
Mən dedim:
–Dadlı bozbaşdır.
Solmaz dedi:
–Ana bu gün niyə belə dadlıdır?
Sürəyyə dedi:
–Hekayən nə haqqındadır?
Mən dedim:
–Qəhrəmanım neft mühəndisidir. Bir də onun arvadı, həkim.
Uşaq həkimi.
Solmaz dedi:
–Mənim anam kimi. Mənim anam da uşaq həkimidir.
Sürəyyə mənə baxdı.
Mən dedim:
–Yox. Anan qadın həkimidir.
Solmaz təslim olmaq istəmirdi.
–Yox, yox. Mən bilirəm. Bütün uşaqlar anam işləyən xəstəxanada olur. Anam lap-lap balaca uşaqların həkimidir.
Qadın həkimiylə uşaq həkiminin arasındakı fərqi balaca Solmaza başa salmaq çox mürəkkəb məsələ idi. Mən hekayəmin qəhrəmanının peşəsini dəyişəcəyimi qərara aldım

və söhbəti dəyişmək məqsədilə dedim:

–Hekayədə bir balaca şeytan qız da olacaq. Özü də lap sənin kimi höcət.

Solmaz sevinclə attanıb düşdü. Xörək masanın üstünə dağıldı. Sürəyya məzəmmətlə dedi:

–Ay qız bir sakit çörəyini ye, sonra danış də.

O masanın üstünü silməyə başladı.

Solmaz əl çəkmirdi:

–Ata o qızın adı nədir, hə, adı nədir?

Mən dedim:

–Vallah yadımdan çıxıb. Qoy kağızlarıma baxım.

Mən yazı masama yanaşdım.

–Əşi otur çörəyini ye, sonra baxarsan.

–Bu saat, gəlirəm. Adı... Amma Vüsal... seans... arvadı...

Xəyal, hə, adı Xəyaldır.

Mən yerimə qayıtdım.

Solmaz dedi:

–Bıy sən bir teatr yazmışdın e, yadımdadır orada da qızın adı Xəyaldır. Yadında hə?

Mən təəccüləndim.

–Qızda yaddaşa bax e.

Sürəyya dedi:

–İdarədə nə var, nə yox? Deyirlər bu gün sizin qəzetdə maraqlı bir felyeton çıxıb.

–Taksilər haqqında. Onu deyirsən?

–Hə taksilər haqqında.

–Hə. Sizin işdə nə var, nə yox?

–Bir elə şey yoxdur. Bu gün bir arvadı lap ölümdən qurtardıq. Nəfəsi kəsilmişdi.

–Halı indi necədir?

–İndi pis deyil. Böhran keçdi.

Biz yeyib qurtardıq və hərəməz öz boşqabımızı mətbəxə apardıq.

Sürəyya dedi:

–İndi də çay içək.
Solmaz ağlamsındı.
–Mən çay istəmirəm. Dondurma istəyirəm.
Mən dedim:
–Mən də bayaq içdim. İstəmirəm. Sürəyya sən çayını iç.
Sonra çıxmaq bir az gəzək.
Sürəyya dedi:
–İlyas, bu gün sən bizsiz çıx. Solmazla mən yaman yorulmuşuq. Bir az dincələk.
–Yaxşı.
Mən həsir papağımı qoyub küçəyə çıxdım. Dəniz bağına girdim. Bağ adamla dolu idi. Bağın oTRASında təzə düzəldilmiş fəvvarələr rəngbərəng və çox incə idilər. Külək onları sındırmaq, yıxmaq istəyirdi, amma yalnız əyə bilirdi. Sonra mən bağdan çıxdım və uzun zaman şəhəri dolaşdım. Bir də əlimi cibimə atıb "Kazbek" qutusunu açanda gördüm ki, axırıncı papiros qalıb. Evdən çıxanda qutunun yarısı doluydu. Nəhayət mən qərara gəldim.
Nizami küçəsindən burulub "Bahar" meydanına çıxdım. Mən telefon avtomat butkasına yanaşdım. İçəridə iki qız danışdı. Qızlar bərkdən şaqqıldayıb gülürdülər. Eynəkli bir kişi budkaya yanaşdı. Əvvəl içəridəki qızlara, sonra mənə baxdı və təəccüb içində çıxıb getdi. Küçənin o biri tərəfindəki boş telefon butkasına girdi.
Trolleybus gəlib dayanacağında durdu. Qarşı tərəfdən adamlar düşməyə başladı. Qadınlardan biri büdrədi. Kişi onun qolundan tutub kömək elədi. Trolleybusun dal qapısı açıldı. Adamlar növbəylə minməyə başladı. Uzaqdan radio səsi gəlirdi. Qarayevin "Leyli Məcnun" əsərinin axırı eşidilirdi. Sonra son xəbərlər verməyə başladılar. Ayrı–ayrı sözləri seçmək olurdu. "Buzovnanəft... Fərhad Məmmədov... İllik plan..."
Mən qol saatıma baxdım. Saat 9-a beş dəqiqə işləyirdi. Budkanın pəncərəsini döydüm. "Beş dəqiqədir danışırınsız" –

dedim və yazını göstərdim: "üç dəqiqədən artıq danışmaq qadağandır". Qızlar başlarını yellədilər və işarəylə "bu saat, bu saat qurtardıq" – deyə izah edirlər. Sonra yenidən şaqqıldamağa başladılar. Əslinə qalsa mən istəyirdim ki, onlar elə hey danışsınlar, danışsınlar ki, telefon azad olmasın. Lakin onlar telefonun dəstəyini asdılar və gülə-gülə çıxdılar. Qızların birinin uzun hörükləri vardı. O birisinin çənəsinin üstündə balaca xalı vardı. Xallı qız dedi: "Bağışlayın" onlar mənə baxanda xoş bir təbəssümlə gülümsündülər. Bu təbəssüm mənə aid deyildi. Kiməsə, başqasına aid olan bir gülüşün hələ üzlərindən silinib atılmamış qalıqları idi.

Mən budkaya keçdim və əlimi ciblərimə salıb çoxlu xırda pul çıxartdım. Mən istəyirdim ki, bu pulların içində 15 köpüklük olmasın. Ovcumun içindəki pullara baxdım. 20 köpük, 10 köpük, 5 köpük... Üç dənə də 15 köpük vardı. Biri bir qədər əyilmişdi, avtomata yaramazdı. İki düz idi. Hardansa yadıma düşdü: "Tbiri əyri, biri düz". Mən üç şahılıq telefonun yarağına saldım. Dəstəyi götürdüm. Səs gəldi: "Duuuu..." Mən üç nömrəsini çəkdim. Sonra 2. Sonra 5... Aparat qeyri-müəyyən bir sükuta qərq oldu. Başıma qərribə axmaq fikirlər gəlirdi. "Görəsən məhkəmə salonunda hökm oxunma ərəfəsində də belə qeyri-müəyyən bir sükut olurmu?" Mən bilirdim ki, indi O çəksəm və sonra da bir nömrəni çəksəm telefonda səslər eşidiləcəkdir. Əvvəl: "Duuuu... Pauza. Duuuu... Pauza. Duuuuu..." Sonra bir çıqqıltı. Elə bil tum çırtlayırlar. Sonra da bir səs. Həyatda mənə hər şeydən əziz olan bir səs: "Bəli".

Görəsən o yenə də "Bəlimi" deyir? Yoxsa "allo". Bəlkə də "dinləyirəm". Ya da başqa bir söz. Kim bilir?

Mən telefonu asdım. Üç şahılıq telefonun cibəyində düşdü. Mən onu götürdüm. Şalvar cibimə qoydum və evimizə qayıtdım.

Kağızları vərəqləyib yazdığım axırıncı cümləni oxudum:

"Şəfqət dolu gözlər. Təəssüf dolu gözlər. Məlul gözlər..."

Mən yazmağa başladım:

"Birdən Vüsal hiss elədi ki, heç bir vaxt Dənizəni unuda bilməyəcəkdir. Başa düşdü ki, o qadını hələ də sevir və sonacan sevəcəkdir. Başa düşdü ki, bütün bu şeylərlə – bu ahənglə, bu dinclik, sakitliklə – nə qədər özünü aldatsa da onun qəlbində bir yara qövr eləməkdədir və bu yara da nə Pərişanın nəvazişləriylə, nə də balaca Xəyalın şirin ləhcəsiylə sağalan deyil. Bu yaranın sağalması Dənizə gələnə qalıb. Ya da Vüsal Dənizənin yanına gedənə. Vüsal bilirdi ki, getsə məxfi getməyəcək. Getsə açıq-aşkar gedəcək. Onda ailəsindən keçməliydi. Ailə! Bu mücərrəd məvhum deyildi. Bu Pərişanın doluxsunmuş gözləriydi... Pərişan... Dənizə... məhəbbəti daşdan-daşa dəyəndən sonra Təsəllisiylə, Nəvazişiylə, Mehriylə, Şəfqətiylə ona sığnaq olmuş Pərişan... Bir də balaca Xəyal... Qurd dilli, qıvrıcaq saçlı Xəyal... Ciyər parası...

Bu ayrılmaz üçlük dağılmalı, ailə əbədi pozulmalı idi...

Bütün məsuliyyət ancaq və ancaq Vüsalın üstünə düşürdü. O qərar verməli idi. Bir tərəfdən Dənizə... Yuxularının bayramı... Sevdii insan... hamıdan, hər şeydən artıq sevdii qadın... O biri tərəfdən borc... məsuliyyət... və bu sözlərin dalında duran bir cüt doluxsunmuş göz... qıvrıcaq saçlar... gülüşü qarət olunmuş uşaq dodaqları.

Bəlkə adamlar elə ona görə tam xoşbəxt ola bilmirlər ki, həmişə kiminsə ya nəyinsə qarşısında məsuliyyət duyurlar, borclarını ödəməyə çalışırlar. Elə bir insan həyata haradasa, başqa bir dünyada düşdüyü borclarını qaytarmaqçün, heç bir zaman boyundan atılmayacaq, əbədi və əzəli bir məsuliyyət duymaqçün gəlirlər. Elə bil, bu həyatda hər şeydən, hər şeydən, hətta insanın bəxtiyarlığından belə yüksəkdir. Əlbəttə, hamı bunu inkaredilməz bir həqiqət sayır. Hamı bir ağızdan deyir: "Özün haqqında düşünmə"... Elə bil mən əvvəl də yaşamışam və o biri həyatda öz xoşbəxtliyimi artıqlamasıyla almışam, bu həyatda vəzifəm isə başqasının qeydinə qalmaqdır. Ya da elə bil bu həyatda elədiyim yaxşılıqların, fədakarlıqların əvəzi

haçansa, gələcəkdə, başqa bir aləmdə mənə qaytarılacaqdır. "Özün haqqında düşünmə"... Əlbəttə, dünyanın dərdləri haqqında düşün, ailən haqqında düşün. Yaxşı mən təqsirkarammı ki, ömrümün baharı, ən gözəl dəqiqələri Dənizəylə keçirdiklərimdir. Bəli, mən unuda bilmərəm ki, arvadım var, qızım var. Lakin axı mən o anları da unuda bilmərəm. Dənizə... Göz işlədikcə işləyən əngin. Sahilin yumşaq qumları, sahili oxşayan qıvrıq dalgalar. Dənizənin ipək saçları. Dənizin dən düşmüş köpüklənən qıvrım dalgaları... əlbəttə, bu mənzərələr heç kəsin ürəyində heç bir teli tərpətməz... Lakin onlar mənim qəlbimin ən incə musiqisidir. Axı siz yalnız sözləri görürsünüz. Mən rəngləri, işığı, kölgələri, balıqqulaqlarını, dənizin köynəyində ağ düymə kimi ağaran yelkənli qayıqları... Dənizin, sahilin, Dənizənin saçlarının qarışıq qoxusunu duyuram. Bəlkə də bu xırda hissələrdir. Ama mən Dənizəylə olanda özümü xoşbəxt sayıram. Mən ən adi bir insanam və ən adi insani səadətə mənim də haqqım vardır.

Deməli belə. Mən mütləq Dənizənin yanına getməliyəm...

Deməli, bütün məsələlər həll olundu. Yaxşı, bəs Pərişan? Pərişan. Nə olsun? Mən ki, onu sevmirəm: özümü də, onu da aldatmağın nə mənası var? Həqiqət bir dəfəlik aşkar olsa onunçün də, mənimçün də daha yaxşı olmazmı? Acı həqiqət şirin yalandan yaxşı deyilmi?

Yaxşı bəs balaca Xəyal?

Mən qələmi bir kənara qoyub otağımda var-gəl etməyə başladım. Mən qəhrəmanımın qarşısına çıxan axırıncı suala tutarlı cavab axtarırdım. Yataq otağından Solmazın səsi gəldi:

–Ata bura gəl.

Mən onun yanına keçdim.

–Qurtardın?

–Nəyi?

–Hekayəni də. Gəzişirsən mən elə bildim qurtarmısan.

Mən gülümsündüm.

–Yox, qurtarmamışam. Yat şeytan, gecdir.
Sürəyya dedi:
–Yat ay qız. Atana mane olma.
Mən Solmazın üstündəki yorğanı düzəltdim. Solmaz dedi:
–Ata hekayən acıdır, ya şirin.
Onun dilində "yaxşı, pis" məvhumları yox idi. Hər şey, o cümlədən mənim əsərlərim də ya "acı" ya "şirin" idilər.
Mən dedim:
–Acıdır, qızım, çox acıdır.
O bic-bic güldü. Güləndə onun yanaqlarında dairəvi çuxurlar əmələ gəlirdi.
–Ata məni öp, onda hekayən şirin olar.
Mən bərk-bərk onun yanaqlarındakı dairəvi çuxurlardan öpdüm, iş otağıma keçdim və hekayəmin hər yerində Xəyalın adını, eləcə də onunla əlaqədar olan bütün yerləri pozdum. Hekayənin əvvəlində bir cümlə əlavə etdim:
"Vüsalla Pərişanın uşaqları yox idi".
Mən mətbəxə keçdim. Özümə bir stəkan çay töküb içdim və hekayənin dalını yazmağa başladım:
"Bəli, Vüsal qərara gəldi ki, acı həqiqət şirin yalandan yaxşıdır. O, uzun illərdən bəri gizlətdiyi həqiqəti Pərişana açmağı qərara gəldi. O, Pərişana uzun bir məktub yazdı. O, özünə bəraət qazandırmırdı, o, məsələni izah etməyə çalışırdı. Vüsal kağızı yemək masasının üstünə duz qabının altına qoydu.
O bilirdi ki, Pərişan həmişə xörəyin dadına baxmazdan əvvəl ona duz tökür. Pərişan xörəyi duzlu yeməyi sevirdi. Amma bu gün yəqin nə duzsuz, nə də duzlu xörək yeyə bilməyəcəkdi. Biçarə!
Amma bəlkə də o kağızı xeyli müddət sonra görəcəkdi. Onda xörəyini yeyə də bilirdi. Bəlkə də...
Vüsal bu barədə düşünmək, bu mənzərələri gözü qarşısına gətirmək istəmirdi.
O həsir papağını geyinib küçəyə çıxdı. İki saat şəhəri veyilləndi. Sonra Bahar meydanındakı telefon-avtomat

budkasına yanaşdı. O, telefonun yarığından 15 köpüyü atıb dəstəyi qaldırdı. Telefonda səs eşidildi: Duuuu..." O 3 nömrəsini çəkdi. Sonra 2. Sonra 5. bir an tərəddüd etdi. Aparat qeyri-müəyyən bir sükuta qərq oldu. Məhkəmə salonunda hökm oxumaqdan əvvəl qeyri-müəyyən bir sükut olur. Sonra Vüsal nömrənin dalını çəkdi. 0. Sonra da bir nömrə. Telefonda səs eşidildi: "Duuu... Pauza. Duuu... Pauza. Duuuu..." Sonra bir çiqqıltı: elə bil tum çirtlayırdılar. Sonra insanı dəli eləməyə qadir olan axıcı bir səs.

-Bəli.

-Dənizə sənsənmi?

-Mənəm.

-Vüsaldır.

-Tanıdım.

Sükut çökdü. Telefonda Vüsal onun sıx-sıx nəfəs aldığıını eşidirdi. Onun özünün də səsi əsirdi.

-Dənizə, mən səni görməliyəm. Xahiş edirəm... çox xahiş edirəm... bu çox vacibdir... Mütləq, mütləq... Beşcə dəqiqəliyə.

Uzun sükut: bir ömür qədər uzun, ölüm kimi amansız... Sonra axıcılığı həyəcana ilişib bürəyən bir səs:

-Yaxşı... Gəl...

Vüsal telefonun dəstəyini asdı. Qərübədir ki, 15 köpüklük çiqqıltıyla yenidən cibə düşdü. Vüsal pulu cibinə qoydu, küçədə futbol oynayan uşaqların kənara çıxmış toplarına möhkəm bir təpik vurdu və Nizami küçəsinə tərəf – Dənizəgilin evləri səmtinə addımladı.

Səhər mən hekayəni qəzetə apardım. Redaktor oxudu və dedi:

-Bilirsən İlyas, pis deyil, hekayə mənə xoşuma gəlir. Amma özün başa düşürsən də çap eləyə bilməyəcəyik.

-Niyə?

–Bir çox səbəblərə görə...

–Axı hansı səbəblərə görə?

Redaktor fikrə getdi. Sonra mənə yanaşdı əlini çiynimə qoydu:

–Yaxşı, elə birinci ondan başlayım ki, sən bu qəhrəmanın Vüsaldı, Görüşdü nədi, əgər bu arvadını sevmir, niyə onunla evlənib?

Mən dedim:

–Hekayə də elə bu barədədir. O Pərişanla təsəlli tapmaqçün, ilk eşqini – Dənizəni unutmaqçün evlənib. Amma bir gün məlum olur ki, onu nə unuda bilmişdir, nə də təsəlli tapa bilmişdir. Bu rahatlıq, dinclik, səadət hamısı yalan üzərində qurulubmuş. O...

Redaktor sözümü kəsdi:

–Yaxşı bu Vüsal dediyin Dənizəni sevirmişsə niyə elə onu almayıb? Buna nə mane olub? Dənizə kimdir? Biz onun haqqında heç bir şey bilmirik.

Mən redaktorun təklif etdiyi papirosu götürüb damağıma qoydum.

–Bu məsələnin hekayəçün bir əhəmiyyəti yoxdur – dedim. İstəyirsən mən yetmiş iki min səbəb ya maniyə tapım ki, niyə Vüsalla Dənizə evlənməmişlər. İstəyirsən Dənizənin bütün tərcümeyi–halını yazım. Kimdi. Nəçidi. Amma bütün bunların hekayəyə dəxli yoxdur.

–Niyə?

–Çünki hekayə Dənizə haqqında, Vüsalla Dənizənin nakam məhəbbətləri haqqında deyil. Hekayə Vüsal haqqındadır. Sevmədiyi bir qadınla "rahət, dinc, xoşbəxt" həyat qurmuş bir kişi haqqındadır. Günlərin bir günündə onun qəlbində boğduğu, boğmağa çalışdığı hisslər baş qaldırır, onun yalnızı sakitliyini pozur, dəlicəsinə sevdidiyi bir qadının eşqi qarşısında heç bir şey dayana bilmir. O, çətin yolla, böyük qurbanlarla əsl səadətində doğru gedir.

Redaktor fikrə daldı. Sonra yenidən gözlərini mənə zillədi.

–Bunlar hamısı çox gözəl. Amma məsələ ondadır ki, bu adamı inandırmır. Çünki səciyyəvi deyil. Həyat həqiqəti yoxdur. Yaxşı, İlyas öz aramızdır, axı hansı kişi sənin qəhrəmanın kimi birdən-birə heç bir şey olmadan ailəsini, dincliyini, bir sözlə hər şeyi atıb başqa bir qadının dalınca cumar. Nə var, nə var radiodan muğamat eşidir. Yaxşı tutaq ki, radio musiqi verməyəydi onda...

Mən dedim:

–İş radionun verdiyi musiqidə deyil. Radionu söndürmək olar. Çətini qəlbə oyanan, könüldə çalınan musiqiylə bacarmaqdır.

–Harda çalınır çalınsın. Heç bir kişi belə haldan-laldan küçəyə atılmaz. Həyatda belə şeylər olmur.

Mən dedim:

–Yox, bəzən olur. Mən bir kişi tanıyırdım. Ailəsi, arvadı, hətta uşağı vardı. Bax o da beləcə bir gün lap mənim qəhrəmanım kimi hər şeyi atıb küçəyə cumdu. Uzun zaman küçələri veyilləndi və telefon budkasına yanaşdı.

Aralığa sükut çökdü. Redaktor dalını gözləyirdi. Mən susdum. Nəhayət redaktor soruşdu:

–Yaxşı avtomata getdi, sonra nə oldu.

Mən dedim:

–Sonra? Sonra üç şahılıq çıxarıb avtomatın yarığından atdı... Dəstəyi götürdü. 3 çəkdi. Sonra məsələ 2 ... Sonra 5.

Yenidən araya sükut çökdü.

Redaktorun lap səbri tükənmişdi:

–Yaxşı bəs sonra nə oldu? Dalı nə oldu?

Mən çırtmayla papirosun külnü tökdüm və dedim:

–Nə oldu? Heç nə. Kişi dəstəyi asıb evinə qayıtdı.

Redaktor sevindiyindən az qaldı atdanıb-düşsün. Onun gözləri parlayırdı. Elə bil onun öz arvadı belə fikirlərə düşüb sonra evə qayıtmışdı.

–Bax görürsən? Bəs mən nə deyirəm?

O, məni öz silahımla məğlub etdiyinə sevinir və mənə

rəhmdillik göstərirdi:

–Yox, mən demirəm. Belə fikir hər adamın, hər kişinin başına gələ bilər. Amma həmişə adam özünü ələ almağı da bacarır. Şüurla hərəkət eləyir. Ürəyə çox da aludə olmur. Ürək quş kimi bir şeydir. O, daima uçmaq, pərvaz etmək istəyiylə çırpınır. Amma onun üstündə çox böyük yük var. Əqlin, məsuliyyətin, rəylərin, tanışlıqların, öyrəncəli həyatın yükü. O bu yükləri atıb uça–qaça bilmir.

Bizim redaktor cavanlıqda şer yazırmış. O mənim hekayəmin üstündən qələm çəkmək istəmirdi. O mənə kömək etmək istəyirdi.

–Bilirsən nə var. Qoy sən qəhrəmanın da belə fikirlərə düşsün. Küçəyə çıxsın. Telefonla zəng eləsin. Nömrənin yarısını yığsın. Lap qoy axıracan yığsın. Əziz səsi eşitsin, sonra telefonu assın.

Mən dedim:

–Səsi eşitsə telefonu asa bilməz.

–Yaxşı onda elə nömrəni yığıb assın. Evinə, ailəsinin yanına qayıtsın. Başa düşsün ki, onun səadəti məhz ailəsindədir. Onda hekayənin ideyası da düzgün olar: İnsanda olan məsuliyyət hissi onun egoist istəklərinə qalib gəlməlidir. Elə deyilmi?

Mən dedim:

–Elədir – və özüm də təəccüb elədim ki, bu cür sadə və aydın ideya nədənsə mənim başıma gəlməmişdi.

–Yaxşı onda get, hekayənin axırını düzəlt, çap eləyək.

Mən ayağa durdum. O məni qapıyaçıq otürdü. Ona elə gəlirdi ki, hələ məni tamamilə qane edə bilməmişdir.

–Yox bilirsən, nə qədər həyata oxşasa bir o qədər yaxşıdır. Axı həyatda heç kəs bu cür gedib zəng eləmir.

Mən dedim:

–Düzdür. Zəng eləmərlər. Eləyəndə də nömrəni yarıya qədər çəkib asırlar.

Mən evə gəldim. Hekayəni bir də oxudum. Əvvəlinə dəymədim. Vüsalın nömrənin yarısını çəkdiyi yerdən ta axıra

qədər hamısını pozdum. Əvəzinə belə yazdım:

"Vüsal telefonun dəstəyini asdı və evə qayıtdı. O başa düşdü ki, onun səadəti məhz ailəsindədir. Ondakı məsuliyyət hissi eqoist istəklərinə qalib gəldi.

Mən əlyazmamı kənara qoydum. Papiros yandırdım. Masamın ardından durmaq istəyirdim ki, Vüsal dedi:

–Yox, mən evə qayıtmadım.

–Nə? Necə yəni qayıtmadın?

–İndi ki mən orda telefonu asdım, onda çıxıb o biri avtomatdan zəng elədim.

Mən dedim:

–Qərənfilə

–Yox, Dənizəyə.

Vüsal dedi:

–Məsələ adda deyil. Mən onsuz yaşaya bilmirəm. Əgər mənə məcbur eləsələr ki, mən evə qayıdım, nə olar, sabah zəng elərəm. Ya biri gün, ya bir ay sonra.

Mən dedim:

–Axı redaktor...

Vüsal dedi:

–Mən redaktor–zad tanımıram. Redaktorun nə həddi var mənəim həyatıma qarışır. Görəsən sənəin o redaktorun başa düşmür ki, bir qadını həyatından artıq sevmək nə deməkdir?

Mən dedim:

–Nə bilim. Deyirlər o arvadını yaman çox istəyir. Hər dəfə işdən qayıdanda ona marmalad alır.

–Bunun mətləbə dəxli yoxdur.

–Elədir. Amma əsas məsələ odur ki, həyatda belə olmur.

Vüsal dedi:

–Həyat sizə qalsın. Mən əsər qəhrəmanıyam. Həyatda olmur, qoyun heç olmasa kitablarda olsun.

Radio veriliş başladı. Yox, deyəsən, radio deyildi, televizor idi.

Mən dedim:

–Yaxşı, qoy sən deyən olsun. Nə cür istəyirsən o cür hərəkət elə.

Vüsal dedi:

–Biz bir daha görüşməyəcəyik. Mən Qərənfilin yanına gedirəm.

Mən dedim:

–Dənizənin. Niyə çaşdırırsan? Dənizə – bir gör nə gözəl addır.

–Ən gözəl ad sevdiyinin adıdır.

Mən dedim:

–Düzdür. İndi ki, belə oldu, məndən Qərənfilə salam de.

–Yaxşı. Əlvida.

–Gülə–gülə.

Mən pozduğum yerləri təzədən yazdım. Hekayənin axırına isə bu cümləni əlavə etdim: "O gedirdi, çünki getməyə bilməzdi. Ayrı nə etsəydi yalan olardı, saxta olardı".

Sonra mən hekayəni bir də başdan ayağadək oxudum. Sonra cırıb zibil qutusuna atdım. Zibil qutusu meyvə qabıqlarıyla dolu idi. Kağız parçaları yerə səpələndilər. Mən onları yığışdırdım və qaz piltəsində yandırmağa başladım. Mən kağızların necə yanmasına tamaşa edirdim. Onlar büzüşürdü, sonra qanrılıb qalxır, sonra kül olub sovrulurdular.

Mən oda baxırdım. Orda mənim hekayəm yanırdı. Eşq haqqında, bir də puç xəyalar haqqında yazdığım hekayə. Ədəbi gedib–qayıtmayacaqdan danışan hekayəm. Bütün kağızlar qaraldı. Bir kağız parçasının bir tərəfi qalmışdı. Mən onu götürdüm. Yalnız bir neçə hərf hiş olunmuşdu. "Duuuu..... Duuuuu.....Du".

O biri otaqdan Sürəyyənin səsi gəldi:

–İlyas çay içmək istəyirsən?

Mən dedim:

–Hə. Pis olmazdı.

Balaca Solmaz çağırırdı:

–Ata gəl televizora baxaq.

–Gəlirəm qızım.
Deyəsən televizorda maraqlı kino göstərirdilər.
Görərsən bu gün "Baharda" nə gedir. Seans yəqin ki 8.30-
dadır. Hava qaralanda.

*Payız 1959-cu il.
Bakı*

ASQILIQDA İŞLƏYƏN QADININ SÖHBƏTİ

Bizim idarədə, ağırın alım, beş yüzə qədər işçi var. Hərənin də bir cür, bir fason paltosu var. Mod deyirsiniz, nə deyirsiniz. Amma, allaha and olsun, hamısını bircə-bircə tanıyıram. Nömrə-zad olmasa da, heç vədə birinin paltosunu başqasınınkiynən dəyişik salmaram. Da, ay bala, yeddi ildi burda işləyirəm, elə olacaq dana.

Hələ, desəm bəlkə inanmayasan, hansı paltonu harda asmağı da bilirəm. Görürsən, məsəlçün kim ki, kimnən bir səmtə olur, onlar elə işə də bir gəlib gedirlər. Odu ki, onların elə paltolarını da yan-yana asıram. Hə, sözüm onda deyil... Bu əhvalat ki, danışırım, yəni əhvalat deyəndə, bir əhvalat da yoxdu.

İki-üç il bundan əvvəl, bax, bu yeri ki, görürsən, indi ora meşin palto asmışam ha, bax, həmişə o nömrəyə iki palto asırdım. Paltoların rəngi də yadımdadı. Arvad paltosu sarıydı, özü də çox əntiqə şeydi. Kişi paltosu qaraydı. Özü də köhnə, nimdaş: qolu-zadı getmişdi.

Mən burda işləyəndən bəri bu iki paltonu bir təhvil almışam, bir qaytarmışam. Görürsən, ildə-ayda bir dəfə elə düşürdü ki, işə gəlmirlərdi. Gəlməyəndə ikisi də gəlmirdi. Elə bil azarlayanda da bir yerdə azarlayırlardı. Bilmirəm də, ay bala, ər-arvaddılar yainki yar-yoldaş. Hər nəysə, mən ki, o paltoları bir dəfə də ayırı asmadım.

Hə, bir dənə də şərfləri vardı, belə ağ yun şərflər olur e, kişi şərfləri. Hə, bax ondan bir dənəsi vardı. Həmişə onu kişi paltosunun cibində təhvil alardım. Amma soyuq. olanda o şərf arvad paltosunun üstündə gələrdi.

Mən əvvəl sarı paltonu alıb altdan asardım, üstündən də qara kişi paltosunu.

Ay keçirdi, il keçirdi, bu paltolar bir gəlirdi ki, bir gəlirdi.

İstəyir işə tez gəlsinlər, istəyir gec, həmişə mən bax bu yeri

onlarçün saxlayırdım. Görürsən bəzi günlər heç paltoların çoxuna yer olmurdu, onlar da heç görürsən, o gün işə çıxmayıblar. Amma mən bu yeri boş qoyurdum, bilmirəm, ay bala, nəyə görəsə o yerdən ayrı palto asmağa ürəyim gəlmirdi, qıymırdım.

Hə, bir dənə də ayrı, mixəyi kişi paltosu vardı. Onu da həmişə tək asardım. Həmişə paltonu tək verərdi, bilirdim ki, adama yovuşmazdı. Bu idarədə bir tanışı, bir dostu, aşnası yoxdu ki, onunla bir yerdə gəlsin ya bir yerdə getsin. Bu mixəyi palto nədən belə yaxşı yadımda qalıb: bu palto çox təzəydi, özü də bahalı parçadandı. Amma heç vaxt asqısı olmazdı. Neçə dəfə demişdim, tikdirmirdi ki, tikdirmirdi. Axırda bir gün hövsələm çatmadı, götürüb özüm tikdim.

Nə isə, sözüm onda deyil... Günlərin bir günündə səhər işçilərin paltolarını alırdım. Yaman da basırıq idi, heç fikir vermirdim nəyi hara asıram. Gücbələylə çatdırırdım. Aralıq bir az sakitləşəndən sonra gördüm ki, balam, deyəsən sarı paltonu həmin o mixəyi paltoynan asmışam. Dedim, hə, yəqin çaş-baş salmışam. Qaranı mixəyinin yerinə asmışam. Getdim, baxdım, gördüm yox, qara palto heç yerli-dibli yoxdu.

Səhərisi gün yenə belə, sarıynan mixəyini bir verdilər.

Üç-dörd gün elə belə keçdi, bir gün gördüm, qara paltolu da gəlib öz paltosunu uzatdı. Tək verdi, mən də ayrı asdım. Neyləyəydim, a bala, ta bir yerə üç palto asa bilməzdim ki. O gün də yaxşı yadımdadı, bir az yağış yağmışdı. Yağış yağırdı deyəndə, heç ağıllı-başlı yağmırdı da, elə balaca çisələyirdi. Bütün paltolar azacıq islanmışdı, amma qara paltonu elə bil suya salıb çıxarmışdılar.

Bir müddət keçdi. Bir aya kimi. Bir gün qara paltolu mənə yanaşdı, qızın paltosunu istədi. Bilirsən, bala, bizdə belə qayda var: kim ki, hansı nömrəni verir elə həmin paltonu da alır. Lap istəyir atam oğlu, qardaşım olsun, nömrəsiz ona palto vermərəm. Həm də ki, özgəsininkini. Amma buna ürəyim gəlmədi. Qıymadım. Dinməz-söyləməz qızın sarı paltosunu

ona uzatdım. Aldı, baxdı, baxdı... Sonra qaytardı. Çıxdı getdi.
Bundan sonra bir də onu görmədim.

18

dekabr

1959

KEÇƏN İLİN SON GECƏSİ

Həmişə olduğu kimi indi də Həmidə xala yeni ili öz evlərində qarşılayırdı. Onun yaşı əllini çoxdan ötmüşdü. Yeni ili qarşılamaq dəb düşəndən bəri o, yalnız bircə dəfə, dekabrın otuz birində öz evlərində olmamışdı. O da təsadüfən; Həmidə xala əri Qəzənfərlə Moskvadan qayıdırdı. İş elə gətirdi ki, Mahaçqaladan bir az bəri qatarı saxladılar. Yolu qar basmışdı. Başqa sənişinlər kimi Qəzənfərlə Həmidə də qırx yeddinci ili qatarla qarşılamalı oldular.

Əlli ikinci ildə isə Qəzənfər vəfat elədi.

Həmidə xalagilin dörd uşağı vardı. İki yaşında vəfat eləmiş Sahib də dursaydı, beş olardı.

Böyüyü qız idi – Gülarə. Ondan kiçiyi – Rüstəm. Sonra Dilarə, bir də sonbeşik – Tofiq.

Gülarə ərdə idi. Əri Süleyman həkim idi. Gülarə ilə Süleymanın uşaqlarının adı Vaqif idi. O, yaşyarımında idi. Tofiqin on dörd, Dilarənin on yeddi, Rüstəmin iyirmi bir, Gülarənin iyirmi beş yaşı vardı.

Gülarədən başqa bütün uşaqlar evdə Həmidə xala ilə bir yerdə yaşayırdılar.

Keçən ilin son gecəsi idi. Saat doqquza on beş dəqiqə qalırdı.

Həmidə xala mətbəxdə idi. Plov bişirirdi.

Tofiq tez-tez telefonla danışır, hərdənbir mətbəxə, anasının yanına gəlirdi.

–Ana, Seyran da gələcək.

–Seyran kimdi, a bala?

–O sənin xoşuna gələn oğlan var ha. Deyirdin həmişə səliqəylə geyinir.

–Hə. Lap yaxşı.

Tofiq həyəcanlı idi. Həyatında ilk dəfə yeni ili öz

"kompaniyası" ilə qarşılayırdı. "Kompaniya" oxuduğu məktəbin səkkizinci sinif şagirdlərindən ibarətdi. Uşaqlar iki-üç ay əvvəldən söz qoymuşdular ki, yeni ili yığışib bir yerdə qarşılasınlar.

Tofiq:

–Gəlin, bizdə yığışaq, – deyə təklif etmişdi. – Bizdə anamdan başqa heç kəs olmayacaq. O da bizə mane olmaz.

–Bəs böyük bacın, qardaşın?

–Onlar heç vaxt yeni ili evdə qarşılamırlar.

Tofiq böyük bir sirr açmış kimi anasına xəbər verdi ki, siniflərinin qızları da öz valideynlərindən icazə alıblar, yeni ili Tofiqgildə qarşılayacaqlar. Tofiqin mərhum atasını – adlı-sanlı neft ustası Qəzənfəri hamı tanıyırdı.

–Ana, bəlkə Vasifin bacısı da gəldi. O, bizim sinifdə oxumur, amma qardaşıyla o da gəlmək istəyir.

–Nə olar, oğlum, qoy gəlsin, gözümüz üstündə yeri var.

–Bəs xörək çatar?

Həmidə xala gülür:

–Çatar, çatar, lap on beş nəfər də artıq olsa çatar.

Tofiq yenidən kiməsə zəng eləyir və nə barədəsə uzun-uzadı danışır. Dəstəyi asır, sonra başqasına zəng eləyir. Yenə uzun-uzadı danışır, asır. Sonra onun özünə zəng eləyirlər. Danışır, danışır... Ona elə gəlir ki, bu "kompaniyayı" bir yerdə yığmaq son dərəcə mürəkkəb və bəlkə heç baş tutmayan bir işdir: biri gec gəlmək istəyir, biri tez, biri uzaqda olur, biri Tofiqgilin evini tanımır, birinin telefonu yoxdur, biri də gəlməyə utanır. Elələri də var ki, birdən-birə, gözlənilmədən, görürsən gəlməkdən imtina edirlər. Ən çox naz edən, əlbəttə, qızlardır.

–Ana, görürsən, Firəngiz gəlmək istəmir.

–Niyə?

–Deyir mən elə bilirdim özümüz olaçağıq. Sənin böyük qardaşından, bacından utanıram.

– Yaxşı, neyləyək, a bala?

Tofiq acıqla otaqlara – Rüstəmlə Dilarə səmtinə baxır.

–Ayrı vaxt evdə oturmazlar. Bilmirəm bu gecə nə olub. Hamısı yeni ili evdə qarşılamaq istəyir, – deyə Tofiq şikayətlənir.

Həmidə xala gülümsünür:

–Neyləyək, a bala, güclə evdən qova bilmərik ki.

Tofiq məyus–məyus mətbəxdən çıxır və yenidən zəng eləyir. Yeni danışıqlar, vədələşmələr...

Dilarə Tofiqə acıqlanır:

–Bəsdi telefonu icarəyə götürdün. Bəlkə bura zəng eləyən var.

Qəribədir ki, Dilarə bu axşam evdədir. Axır dörd–beş ildə birinci dəfədir ki, Dilarə yeni il gecəsi evdə qalıb. Hətta Rüstəm də evdədir. O, yeni ili axırıncı dəfə evdə qarşılayanda hələ atası rəhmətə getməmişdi.

Qəzənfər sağ olanda onların evlərində yeni il hay–küylə qarşılanardı. Çoxlu adam olardı. Qəzənfər öləndən sonra ailə iki il yeni ili qeyd eləmədi. Ailə deyəndə, Gülarə ilə Rüstəm dostları, yoldaşları ilə gedərdi. Həmidə xala, balaca Dilarə və Tofiq isə axşamdan yıxılıb yatardılar. Sonralar yeni il axşamları Dilarə də getməyə başladı. İndi də Tofiqin növbəsi çatmışdı. Lakin bu gecə hamı evdə idi. Gülarədən başqa. Gülarəgil yəqin ki, qaynatası ilə olacaqdılar. Bir də Qəzənfər yox idi. O, yeddi ildi ki, vəfat eləmişdi... Gülarə evdə qalsaydı, ailənin bütün üzvləri bir yerə toplanmış olardı. Amma heç vaxt belə olmur. Həmişə kimsə çatışmır.

Divar saati doqquzu vurur. Tofiq son danışıqlardan sonra mətbəxə girir. O, bir qədər pərt və intizarlıdır.

–Nə olub, Tofiq, qonaqlarını yığa bilmirsən?

–Yox əşi...

Tofiq sözlü adama oxşayır.

–Axı, nə olub?

Nə qədər çətin olsa da, o kəsilə-kəsilə, utana-utana deyir:

–Bilirsən, ana... Rauf deyir ki, bizə gəlin. Onun atası, anası harasa gedirlər. Ta səhərə qədər. Biz özümüz olacağıq. Lap tək.

Bunu demək ona nə qədər çətin gəlirdi.
Həmidə xala onun başını sığallayır.
–Nə olar, oğlum, indi ki, istəyirsən, orda yığışın, nə olar?
Tofiqin gözləri işıldayır. Hiss edir ki, anası inciməmişdir.
–Amma orda yeməyiniz–zad olacaq?
–Hə, əşi, – deyə Tofiq şən cavab verir. – Bir şey taparıq.
Konservdən-zaddan.
–Bıy, bıy, başıma xeyir! Konserv–zad nədi? Qoy bu aşdan
bir az çəkim, apar.
–Yox, ana, əşi aşı neyləyirik ey. Qoltuğuma qazan vurub
aparsam məni dolayarlar.
Həmidə xala gülümsünür.
–Yaxşı, get.
Doğrudan da aşı neyləyirlər. Orda konserv yeyəcəklər və
özlərini sərbəst, xoşbəxt hiss edəcəklər. Burda aş yeyəcək,
amma özlərini sərbəst hiss eləməyəcəklər. Bir az yalandan
gülüşüb erkən dağılısacaqlar.
Bir az sonra Tofiq anasını bərk–bərk öpüb gedir.
Rüstəm yatıb. Hər halda gözləri yumuludur. O, öz otağına
çəkiləndə anasına: "Mən yatıram, məni oyatmayın", – demişdi.
Həmidə xala bu yeni il "yatmağının" səbəbini çox gözəl bilirdi.
Bir həftə idi ki, Rüstəm nişanlısı ilə küsmüşdü, hər ikisi acıqca
bir–birinə zəng eləmirdilər.
Dilarə özünə iş tapa bilmir, otaqdan otağa keçir, köhnə
jurnalları varaqalayır, televizora baxır. O nigarandır. Tez–tez
telefona yanaşır. Lakin telefon susur.
Həmidə xala mətbəxdə əlləşir.
Bir azdan zəng çalınır. Həmidə xala qapını açır. Qapıda
Gülərə, bir də əri Süleyman dayanmışlar. Süleymanın
qucağında Vaqif.
–Gəlin, gəlin, xoş gəlmisiniz.
–Xoş gördük.
–İçəri keçin, mən bu saat gəlirəm.
Onlar paltolarını soyunub içəri keçirlər. Həmidə xala

düşünür: əgər Gülarəgil onca dəqiqə əvvəl gəlsəydi, o elə xəyal edə bilərdi ki, bu yeni il gecəsi bütün ailə evdə olacaqdır. Nə yaxşı olardı! Hətta, sonra Tofiq getsəydi də, onun gedəcəyi məlum olmamışdan bir neçə dəqiqə əvvəl, Həmidə xala nə sevinərdi! Hayıf ki, Gülarəgil Tofiq gedəndən sonra gəldi.

Həmidə xala əlini yuyur, silir, otağa– qonaqların yanına keçir. Ordan–burdan söhbət eləyirlər.

–Sizdən nə əcəb belə?

–Niyə nə əcəb, gəldik sənə yeni ilini təbrik edək.

–Çox sağ olun.

Saat onun yarısını vurur.

Birdən qapının zəngi çalınır. Gələn Dilarənin məktəb yoldaşı Leyladır. O töyşüyə–töyşüyə danışmağa başlayır:

–Dilarə bilirsən...

–Ay qız, bir nəfəsini də görək, – deyər Həmidə xala onu sakit edir. – Nə olub?

–Əşi, qaça–qaça gəlmişəm. Direktor deyir ki, bu saat Dilarəni tap gətir. Heç onsuz müsəmirə olar?

Dilarənin gözlərində gizlin sevinc oynayır. Lakin üzündə soyuq ifadə var.

–Xeyr, bağışlayasınız. İndi Dilarə matah olub. Lazım olsaydı əvvəldən proqrama salardılar. İndi görəsən kim gəlməyib, onu əvəz eləməyə də adam yoxdur.

–Yox, ayzə, – Leyla onun fikrini dəyişməyə çalışır. – Ayzə, direktor bilməyib ki, səni proqrama salmayıblar, biləndə bilirsən necə acıqlandı.

Həmidə xala indi başa düşür ki, Dilarə niyə evdə imiş.

–Dur bu saat geyin, – deyər o qızına acıqlanır. – Naz vaxtı deyil. Çağırırlar, get.

O bilir ki, Dilarə onsuz da gedəcək.

Doğrudan da, bir azdan Leyla ilə Dilarə vidalaşmış gedirlər.

Həmidə xala qonaqlardan üzr istəyib mətbəxə gedir. Bir qədər sonra Gülarə də onun yanına gəlir:

–Ana, bilirsən, bizi Süleymanın bir yoldaşı çağırır, gərək

ora gedək. Vaqif sizdə qalsın. Yaxşı?

–Nə deyirəm ki, qalsın.

–Mən özüm bu saat onu yatızdıracağam. Elə bərk yatır ki, səhərəcən oyanmayacaq. Amma hərdənbir bax, üstünü açmasın.

–Arxayın ol. Amma indidən niyə yatızdırırsan? Qoy qalsın mənimlə, bir yerdə yeni ili qırşalayaq, sonra mən yatızdıraram.

–Əşi, o yeni il-zad nə qanır. Yuxusunun vaxtıdır, qoy yatsın.

–Yaxşı, neynək.

Gülərə otağa keçir. Onun və Süleymanın birgə səyi ilə Vaqif yuxulayır.

–Yaxşı, ana, daha biz gedək. Gözləyirlər, yaxşı deyil. Gətir bir üzündən öpüm, bax belə, hə, necə deyərlər, qarşından gələn təzə ilin mübarək.

–Siznən belə, siznən belə.

–Xoşbəxt olun, Həmidə xala.

–Sağ ol, bala, sağ olun, çox sağ olun. İkiniz də xoşbəxt olun, qoşa qarıyın.

–Xudahafiz.

–Xudahafiz, xudahafiz.

Qapı çırpılır. Həmidə xala öz-özünə:

– Xudahafiz, xudahafiz, sağ olun, xoş gəldiniz, – deyə-deyə mətbəxə qayıdır.

O, on beş adamlıq aşı bişirməyə davam edir. Sonra birdən nəyisə xatırlayır. Hə, Rustəm... Həmidə xala Rüstəmin otağına girib onu silkələməyə başlayır.

–Rüstəm, ay Rüstəm!

–Hə.

–Oyan, yeni ildə yatmaq olmaz. Bütün ili yatarsan.

–Əşi, qoy görək sən allah.

–Bura bax, dur, tez deyirəm, dur!

–Nədir? Qoy yatım.

–Dur ey, sənnən işim var. Bura gəl.

–Nədi ki?

–Deyirəm işim var. Gəl mənə kömək elə.
Rüstəm həvəssiz yerindən qalxır. Həmidə xala onun qolundan tutub o biri otağa aparır. Onlar telefona yanaşırlar. Həmidə xala deyir:
–Götür zəng elə.
–Hara?
–Özün bilirsən hara.
–Yox.
–Deyirəm zəng elə! Bax, uşaqlardan heç biri, elə içi sən qarışıqlı, heç vaxt mənim sözümdən çıxmayıb. Bu yeni il gecəsi sözümlü yerə salsan, ömrüm boyu sənənlə barışmaram.
–Ana, vallah... yox... axı...
–Deyirəm zəng elə, qurtardı.
–Axı...
–Əgər istəyirsən ki, bu axşam ürəyimi qırasan...
Rüstəm tərəddüd edir.
–Mən lap ciddi deyirəm. Səndən elə inciyərəm ki...
Rüstəm dəstəyi qalxızır. Anasına baxır:
–Bax, ancaq sənəin xətrinə görə...
"Qurtardı. Zəng eləyəcək". Həmidə xala balaca Vaqif yatan otağa keçir. Telefonun fırlanan dairəsinin səsini eşidir. Balaca Vaqif mışıl-mışıl yatır. Həmidə xala onun yanında əyləşir.
Rüstəmin səsi eşidilir.
–Hə... Salam...
Sükut. Buz kimi soyuq sükut.
–Görürsən ki, hə...
Sükut. Sonra istehza ilə:
–Yox əşi!
Həmidə xala düşünür. "Qız nə isə atmacalı söz dedi".
–Mən də həmçinin. Yüz faiz əmin ola bilərsən, – deyər
Rüstəm soyuq səslə dillənir. Çox təəssüf...
"Onlar niyə belə quru, soyuq, yalançı nəzakətlə, acı istehzalarla danışırlar? Axı onlar bir-birini sevirilər".
Birdən Rüstəm pıçılıya keçir. Həmidə xala heç bir şey

eşitmir. Bircə onu bilir ki, Rüstəm nə isə danışır, danışır. Özü də indi onun səsində nə soyuqluq var, nə də istehza.

Sonra o, yenidən bərkdən danışmağa başlayır.

İndi bu yenə həmişəki Rüstəmdir. Mehriban! Həssas!

–Hə. Mən də deyirəm axı...

O şaqqıldayıb gülür.

Sükut. Lakin bu isti, mehriban bir sükuttur.

–Aha!..

Rüstəm əsnəyir. Onun əsnəməsində belə rahatlığı, arxayınlığı hiss olunur.

–Nə var ki, sizdə?

"Yəqin ki, qız Rüstəmi evlərinə dəvət edir".

–Yox, bilirsən, anama demişəm ki, evdə olacağam.

Həmidə xala durub demək istəyir ki, zərər yoxdur, get, amma nədənsə durmur.

–Nə bilim vallah. Sizdə kim olacaq?

Həmidə xala durmur. Çünki buna ehtiyac yoxdur. Rüstəm onsuz da gedəcək.

–Yox, mənimki onlarla tutmaz. Özünüz tək olsaydınız...

"Ya getməyəcək?"

–Vallah özümü naza qoymuram. Bilirsən ki... amma yox, onlardan mənim xoşum gəlmir.

"Getməyəcək".

–Sənin yeni ilini əvvəlcədən təbrik edirəm, sənə çoxlu...

"Getməyəcək. Lap yəqin getməyəcək".

Sükut. Uzun sükut.

–Deyirsən yəni gəlir?

"Ya gedəcək?"

–Yox, sabah səhər görüşərik...

"Getməyəcək".

–Yaxşı, yaxşı, yenə başlama. Görüm, bəlkə gəldim.

"Gedəcək".

–Hə, yaxşı, onda bir yarım saata.

"Lap yəqin gedəcək".

–Nə? Saat neçədir ki? On ikiyə iyirmi dəqiqə işləyib? Yaxşı, gəlirəm!

Rüstəm dəstəyi asır və anasının yanına gəlir.

–Ana, bilirsən...

Rüstəmlə Tofiqin arasında yeddi yaş fərq var. Amma ikisi də eyni cür pərtləşir. Qəzənfər yazığa oxşayıblar. O da pərtləşəndə yanağı pörtərdi.

–Get, a bala, get... Məndən də çoxlu–çoxlu salam de.

Rüstəm kostyumunu geyib yenidən anasının yanına gəlir.

–Yaxşı, bəs colma–coçuq hardadır?

–Dilərə məktəblərinə getdi. Müsamirədə oxuyacaq, Tofiqgil də yoldaşığıldə yığışıblar.

–Tofiqə bax ey, sən allah. Qudurasan qurbağa.

–Nə olub ki, yekə oğlandır da.

–Yaxşı, sən lap təksən?

–Yox, niyə? Budey Vaqif də bizdədir.

Rüstəm gülümsünür:

–Yaman kavalərin var. – Sonra birdən ciddiləşir. – Bu olmadı da. Mən bilsəydim...

–Nə olacaq ki?

–Sən təksən də...

– Əşi, tək niyə oluram. O qıznan ikimiz oturub söhbət edəcəyik.

Rüstəm təəccüblə soruşur:

–Hansı qızla?!

Həmidə xala tam bir ciddiyyətlə deyir:

–O televizordakı qızla.

Rüstəm gülür.

–Bir də, Rüstəm, bilirsən ki, mən axşamdan yatanam. Bir azdan yerimə girib yuxulayacam. Siz gələndə qapını bərk döyün ki, oyanım.

–Hə, sən yeni ildə oturan deyilsən.

Əlbəttə, Rüstəm o vaxt uşaq idi. Yadına gəlməz. Qəzənfər sağ olanda onların evində yeni il məclisi səhər açılana qədər

dağılmazdı.

Rüstəm anası ilə görüşüb gedir.

Qəribədir. Mizin üstündə on iki adamlıq qab-qacaq var. Tofiqilin uşaqlarından bir neçəsi gəlib gündüzdən düzüblər. Ortada da iri bir bulud var. Ən qəribəsi odur ki, Həmidə xala da xörəyi bu iri buluda çəkir. On-on beş adamlıq. Sonra boşqabları düzəldib öz-özünə dodaqaltı danışmağa başlayır:

–Siz burda əyləşin. Rəhimlə Nəzifə qoy bu başa keçsinlər. Usta, sən də burda otur. Teymur, sən bura keç. Arvadının yanına. Uşaqlar, siz aşağı keçin. Sultan, sən burda otur. Axı, tamada sən olacaqsan.

Həmidə xala öz-özünə gülür:

–Mənim də deyəsən başım xarab olub. – O, eyvana çıxır. Küçə bom-boşdur... Bu axşam hamı haradasa bir ocaq başına yığılmışdır. "Görəsən heç bu saat küçədə gəzişənlər də varmı?" Elə bu vaxt küçədə iki nəfər görünür. Onlar mağazadan çıxıblar. Hər ikisinin qoltuqları içki şüşələrilə doludur. Soyuqdan büzüşə–büzüşə və bərkdən danışib gülə–gülə harasa, bir ocaq başına tələsirlər. Həmidə xala otağa qayıdır. Televizoru qurur. Diktor nə isə danışır.

–Bəs bu yazıq qız niyə burdadır? – deyər Həmidə xala öz-özündən soruşur. – Bu görəsən yeni ili qarşılıdır?

Həmidə xala stulunu qabağa çəkib televizordakı qızla söhbət eləməyə başlayır:

–Biy... qızım, sən burdasan? Yeni ili hamı öz evində qarşılayır, ancaq sən...

Qız Həmidə xalanın sözünü kəsir:

–Bu il mədəniyyətimizin nailiyyətləri sırasında gənc bəstəkar Yusifovun yeni baletini də qeyd etmək olar.

Həmidə xala düşünür: "Gənc bəstəkar Yusifov! Gənc bəstəkar Yusifov yaqın indi hardasa oturub dost-aşnasının, tay-tuşunun içində kef çəkir, heç bəlkə televizora da baxmır. Bu saat hamının başı qarışıqdır".

Həmidə xala yenə qıza müraciət edir:

–Qızım, sən də çıx get evinizə. Mədəniyyətimizin nailiyyətlərindən sabah danışarsan. Nə olacaq? Nailiyyətlər qaçmayacaq ki?

–Rəssamlıq sahəsində də bir çox görkəmli əsərlər yaranmışdır.

–Hələ on ikiyə iyirmi dəqiqə var. Maşına minsən çatarsan. Get dostlarının, yoldaşlarının yanına. Yəqin səni də gözləyənlər var. Axı, cavansan, gözəlsən. Yəqin nişanlım var. Sənsiz darıxır. Axı o da belə gecədə səninlə bir yerdə olmaq istəyir. Elə deyil, qızım, hə?

–Fazilovun çobanlara həsr etdiyi tablosu orijinal və təbiidir.

–Neynək, qızım. Qoy təbii olsun, amma sən get, bilirsən, deyiklin necə sevinər. Yaxşı qız, bilirəm özünün də ürəyin tələsir. Bütün Bakı sənə baxsa da, sən özün bircə nəfərin yanında olmaq istəyərdin, eləmi?

– Yeni kino–filmlər sırasında...

–Elədir, qızım, qulluqdur, bilirəm qoyub gedə bilməzsən. Amma bu gecə heç insafdır ki...

Birdən Həmidə xalanın ağına gəldi ki, bu qızın "kompaniyası" yəqin ki, söz qoyublar yeni ili Moskva vaxtı ilə qarşılasınlar. Həmidə xala təsəvvürünə gətirdi ki, qızın nişanlısı indi bir maşın tutub yuxarı televiziya studiyasına gedəcək, veriliş qurtaranda istəklisini götürüb birbaşa məclisə gətirəcəkdir. Qız heç paltarını da dəyişə bilməyəcəkdir. O həmin bu paltarda, Həmidə xalanın gördüyü paltarda, nişanlısı ilə, dostları ilə bir yerdə şadlıq, şənlik içində yeni ili qarşılayacaqdır. Lakin Həmidə xala artıq onu bu halda görməyəcək. Necə şadlandığını, adi həyatda necə davrandığını, necə danışdığını bilməyəcəkdir...

Həmidə xala daha qızı düşünmürdü. İndi o, radio diktorlarını düşünürdü. Amma bəlkə indi radioda da heç kəs yoxdur, ancaq yazılı lentləri buraxırlar. O, bunu bilmirdi.

Həmidə xala yenidən düşünməyə başladı: görəsən bu yeni il gecəsi daha kimlər evdə deyillər? Məlumat bürosunun işçiləri.

Həmidə xala telefona yanaşdı və 09 yığdı. Uzun zaman düşə bilmədi. 09 məşğul idi. Təkrar yığdı. Qadın səsi eşidildi:

– Məlumat bürosu sizi dinləyir.

– Salam, qızım.

– Hara?

– Deyirəm, salam, qızım.

Qadın təəccüblə dedi:

– Əleyküm-salam.

– Sizin yeni ilinizi təbrik edirəm.

Qadın daha artıq təəccüblə dedi:

– Çox sağ olun. Danışan kimdir?

– Heç, bir nəfər... Bilirsinizmi, mən sizdən soruşmaq istəyirdim, necəsiniz, bu axşam...

– Axı, kimdir? – deyə qadın yenidən səbirsizliklə soruşdu.

– Heç, bir nəfər, siz tanıyırsınız...

Qadın hirsələ:

– Telefonu məşğul eləməyin, – dedi və əlavə etdi: – hələ yeni il gəlməyib, indidən içib sərxoş olublar, – və telefonu asdı.

Həmidə xalanı gülmək tutdu. O, dəstəyi asdı və öz yerinə qayıtdı. Televizordakı qız qeyb olmuşdu. Verilişlər qurtarmışdı. Bakı vaxtı ilə artıq yeni il idi. Həmidə xala televizordakı qızın yox olmasına bir qədər heyfəsiləndi. İndi o, otaqda lap tək qalmışdı.

Telefonun zəngi çalındı.

Danışan Rüstəm idi.

– Ana?

– Hə.

– Yeni ilin mübarək olsun.

– Səninlə belə, can bala!

– Kimnən belə danışırıdın? Bayaقدan zəng eləyirəm telefon məşğuldu.

Həmidə xala Rüstəmi necə başa salaydı ki, o kimlə və nə üçün danışırıdı?

Sonra Tofiq zəng elədi. Təbrik elədi. Sonra Gülarə təbrik

elədi və soruşdu ki, Vaqif oyanıb ya yox?

Dilarənin yəqin ki, zəng eləmək imkanı yox idi. Yoxsa o da eləyərdi.

Həmidə xala reproduktoru qurdu. Radio musiqi verirdi. Həmidə xalanın xoşuna gələn musiqi deyildi, odur ki, radionu söndürdü. Onun sevdiyi musiqi Bülbülün nəğmələri idi. Onların maqnitofonlarında Bülbülün bir neçə nəğməsi yazılmışdı.

Həmidə xala maqnitofona yaxınlaşdı. "Görəsən niyə adama ömrünün axırında bircə bu cihazlar qalır?" – deyə düşündü və dərhal bu bədbin fikirləri başından qovdu: "Yox, mən haqlı deyiləm. Mənə yalnız tək bir cihazlar qalmayıb. Mənim gül kimi balalarım var. Hamısı da məni çox istəyir". Birdən Həmidə xalanın başına qəribə bir fikir gəldi. O, bu fikri nə qədər qovmaq istəyirdisə də, qova bilmirdi. O, bu işi etmək istəyirdi. Qorxurdu. Çünki evdə tək idi. Amma yenə də istəyirdi. O, Qəzənfərlə danışmaq; daha doğrusu, Qəzənfəri dinləmək istəyirdi. Qəzənfərin səsini eşitmək istəyirdi.

Qəzənfər öz sağlığında səsini maqnitofona yazmışdı. O, öləndən bəri evdə heç kəs bir dəfə də olsun bu səsə qulaq asmağa ürək eləməmişdi. Birdən hardansa Həmidə xalanın başına gələn bu fikir, onun iradəsinə hakim kəsildi.

O, axırda öz istəyinə tabe oldu. Balaca siyirməni açdı, lenti çıxartdı, maqnitofonu işə salıb dinləməyə başladı.

Qəzənfərdən əvvəl uşaqların və onun özünün – Həmidənin səsi gəlirdi. Gülüşlər, qəhqəhələr, səs–küy. Sonra qəfil sakitlik və Qəzənfərin mülayim səsi:

"Qulaq as, Həmidə..."

Həmidə xalanın əti ürpəşdi. Elə bil Qəzənfər o dünyadan onunla danışdı.

"Mən nə şairəm, nə filosof. Mən adi bir fəhlə babayam. Doğrudur, özümə görə adım–sanım var, beş kişinin içində hörmətim olub. Amma yenə deyirəm ki, mən adi bir adamam, elə bilmə ki, çox dərin qırıldatmaq ya filosofluq eləmək

istəyirəm. Yox. İntəhası mənim həyatda təcrübəm çox olub. Həyatın, necə deyərlər, hər üzünü görmüşəm, sənə də bir-iki söz demək istəyirəm. Görürsən, nə ədəbi cümlələrlə qırıldadıram. Bir gün olacaq ki, mən olmayacağam".

Maqnitofondan Həmidə xalanın etiraz dolu səsi eşidildi:

– Bəsdi, yenə başlama, sən allah, sənsiz bizim bir günümüz də olmasın.

O vaxt bu sözlər nə qədər təbii idi və nə qədər inkaredilməz görünürdü.

Qəzənfərin gülüşü eşidildi;

"Yaxşı, ay arvad, qırx-əlli ildən sonra. Qulaq as. Bir gün olacaq mən olmayacağam. Bax sənə birçə əmanətim bu uşaqlardır. Ömür vəfa eləsə, hamısını özüm böyüdüb başa çatdıracağam. Yox, işdi... Onda bax, bunları sənə tapşırıram. Demirəm ki, hamısına ali təhsil ver. Demirəm ki, hamısını doktor elə, injiner elə, amma adam olsunlar. Yaxşı adam olsunlar.

Sonra, Həmidə, bir gün gələcək, hamısı böyüyəcək, boya-başə çatacaq və yuvasından qanadlanan quşlar kimi bir-bir uçub gedəcəklər. Bax, onda onlara vəfasız demə ha!

Onu bil ki, hara getsələr, hansı ailəyə düşsələr, hansı mühitə düşsələr, səndən və məndən nə isə aparacaqlar, necə ki, biz də bir-birimizlə görüşəndə hərəməz öz ata-babalarımızdan nə isə gətirmişdik. Deyəcəksən Qəzənfər yenə filosofluq eləyir. Amma bax, mən, vallah belə fikirləşirəm. Adamlar hamısı nəsil-nəsil bir-birlərinə bir şey verirlər. O işi ki, biri başlayır, amma qurtara bilmir, o iş itmir, batmır, sonrakı nəslə qalır, o işi sonra gələnlər tamamlayırlar. Dünyada heç nə itmir, batmır, heç kəs ölmür. Yaxşı da, pis də keçir, nəsildən-nəslə keçir. Biz, Həmidə, mən biləni, yaxşı yaşamışıq, əlimizin zəhmətiylə çörək qazanmışıq. Qoy bizim həyatımızda yaxşı nə olubsa, uşaqlarımız özləriynən öz təzə həyatlarına, təzə nəsillərə aparsınlar. Həyat da elə budur da...

Hə, yaxşı, görək necə yazıb. Lentn də lap axırıdır".

Burada yazı qurtarırdı. Qəzənfər də qurtarırdı. Doğrudur, bir də başdan qulaq asmaq olardı. Amma neçə kərə qulaq assan da, Qəzənfər bir kəlmə də artıq söz deməyəcəkdi.

Lakin bu, Həmidə xalanı qüssələndirmirdi. Əksinə, onun qəmi-dərdi uçub getmişdi, qəlbinə sonsuz bir şəfqət, bir mülayimlik çökmüşdü. O təsəllisini tapmışdı, elə bil kimsə Həmidə xalaya onun həyatının mənasını açmışdı.

Həmidə xalanın ürəyində xoş bir hiss vardı. O, mizin üstünü yığışdırmadı. "Qoy dursun. Uşaqlar da gəlib görsün", – deyə düşündü.

Sonra kedib balaca Vaqifin yanına girdi, onun şəvə kimi qara saçlarını sığallayıb alnından öpdü və şirin, rahat, arxayın bir yuxuya getdi.

Yanvar 1960

DAĞINIQ VƏRƏQLƏR

Musiqi

Salonda işıq yanır. Böyük, ağ yaraşılıq qəndillər nə çı-
çıraqlıdır!...

Salon doludur. Adamlar necə də bəzəkli, necə də
gözəldirlər!.

Adamlar söhbət edirlər. Sözlər nə mənalı, cümlələr necə
dolğun, ifadələr, gözəl, hisslər yüksəkdir!...

Salon böyükdür. Onun havası təmiz, xoşdur...

Salonda kişilər var. Onlar sağlam, ağıllı, yaraşılıq, qeyrətli,
qoçaq, təmizdirlər...

Salonda arvadlar var. Onlar həzin, qəşəng, şairanə, zərif,
incə, məlahətli, mehribandirlər...

Salonda bir nəfər qadın da var. O bütün qadınların
hamısından gözəl, şairanə, ağıllı, şəfqətli, pak, nəcib, həssasdır.
O, mənim sevgilimdir...

Salonda mən də varam. Gözələm. Ağıllıyam. Adiləm.
Bacarıqlıyam. Qoçağam. Güclüyəm. Darıxmıram.
Kədərlənmirəm. Qüssələnmirəm. İstedadlıyam. Dünyaya
insanlara yeni söz deməkçün gəlmişəm. Demişəm. Deyirəm.
Deyəcəm. Bütün dünya mənə pərəstiş edəcəkdir. Keçmişim
ləkəsiz, indim xoş, gələcəyim parlaq. Dünyanın ən gözəl
qadınını, qadınların ən yaraşılığını sevirəm. O da məni...

Musiqi qurtardı.

Salonda işıq yanır. Hisli, yöndəmsiz qəndillər tutqundurlar.

Salon doludur. Adamlar zövqsüz geyinmiş, çirkin, keçəl,
cılız...

Sözlər mənasız, cümlələr boş, ifadələr çeynənmiş, hisslər
iyrənc...

Salon böyükdür. Havası ağır, bürkü.

Salonda kişilər var. Onlar zəif, axmaq, idbar, qeyrətsiz,

qorxaq, çirkab içində...

Salonda arvadlar var. Arvadlar – kobud, yaraşıqsız, qaba, çirkli, səliqəsiz, itməcaz...

Salonda bir nəfər qadın da var. O, gözəldir, şairanədir, ağıllıdır, pakdır, nəcibdir, məlahətlidir, həssasdır. Amma o mənim heç nəyim deyil.

Salonda mən də varam. Çolaq, çöpür, ağılsız, zalım, aciz, qorxaq. Darıxıram, kədərliyəm, qüssəliyəm. İstedadsızam. Heç kimə heç nə demək istəmirəm. Desəm nə olsun? Təzə bir şey deyə bilməyəcəm. Köhnələri təkrar eləyən onsuz da çoxdur. Keçmişim qara, indim boş, gələcəyim sönük. Heç nə gözləmirəm. Heç nə məni gözləmir.

Heç kəsi sevmirəm.

Heç kəs də məni sevmir.

Dahi sənətkar

Nadanlar, avamlar, cahillər, köhnəpərəstlər, anlamazlar, paxıllar, xainlər sağlığında onu daşqalaq edib öldürdülər. Amma o öləndən sonra həmin bu daşlardan heykəl yaptılar.

İki yazıçı

Şəhərimizi gəzən nabeləd adam hər vitrində, hər kitab mağazasında, hər plakatda eyni bir müəllifin adını görüb soruşdu:

–Bu ad nə məşhurdur. Görünür bu sizin ən böyük yazıçımızdır.

Ona cavab verdilər:

–Yox, böyük yazıçımız başqasıdır. Onun heç yerdə kitabı qalmamışdır. Hamısını alıb qurtarmışlar.

Televizor

Televizorda qadınların işıqlı həyata çıxması uğrunda mübarizə aparənlər haqqında veriliş verirlər. Ekranda mübariz qadınlardan birinin şəklini göstərəndə bu qadının

uşaqları analarının yanına qaçdılar:

–Ana səni göstərlər.

Onlar ekranda göstərilənləri analarına danışdılar. Çünki anası heç bir şey görmürdü. Sürgündə onun gözləri kor olmuşdu.

Yalqızlıq

Deyirlər onda dan ulduzunun kədəri varmış. Səhəri insanlara o xəbər verirmiş, amma özünə bir dəfə də olsun səhəri görmək nəsbib olmayıbmiş.

Deyirlər onda günəşin kədəri varmış. Hamını isidirmiş, amma özü yalqızmış. Çünki hamı onun istisindən əriməyə qorxaraq yaxın durmurmuş.

Sol çiyimdən bir az aşağı

–Ürəyin daşdır sənin.

–Hə. Çaxmaq daşı.

Mən öləndə həkim deyəcək:

–Ürəyi dayandı.

Bu yeganə insanın ürəyim haqqında dediyi yeganə doğru söz olacaqdır.

Görüş

Küçədə bir oğlan çoxdan bəri itirdiyi, sevdiyi qıza rast gəlib bu vüsaldan karıxdı, özünü itirdi. Onun dili–dodağı əsdi. İllərdən bəri hazırladığı sözlərdən birini də yadına sala bilmirdi. Hədsiz bir sevinc, hüdudsuz bir nəvazişlə yalnız bir bunu deyə bildi:

–Aman allah! Mən kimi görürəm.

Oğlan kor idi.

Təcrübə

–Qoyun gedim ora. Qoyun gedim ora.
–Yox.
–Axı niyə? Axı niyə?
–Mən ordan gəlirəm. Ora gedib gələndən sonra həyatda sənə heç bir istəyin qalmayacaqdır.

Sən

Küçədə gedən tramvay birdən dayandı. Zıncırovların zəhlətökən səsi kəsildi. Adamların danışıklarından xış-xış xışıldayan küçə buz kimi dondu, hərəkətsizləşdi, susdu. Adamların basa-bası kənara çəkildi. Pəncərələrin işığı söndü. Divardakı şəkillər dumanlandı. Sifətlər yekrəngləşib seçilməz boz bir kütləyə çevrildilər. Danışıklar qurtardı. Boşboğaz natiqin səsi eşidilməz oldu. Hər şey susdu, dayandı, qurtardı, kəsdi.

Adamların içində səni görmüşdüm .

Xoşbəxtlik və Bədbəxtlik

Mən dünyanın ən bəxbəxt adamıydım.
Mən dünyanın ən xoşbəxt adamı oldum.
Çünki bir gün qapım açıldı. Yarım gəldi. Səsim titrəyə-titrəyə:
–Bu gün getmə – dedim.
–Yaxşı – dedi.
Bir gün qaldı. Beş gün qaldı. On gün qaldı. Bir il qaldı. On il qaldı. Yüz il qaldı. Min ildir ki, mənimlədir.
Dünən getdi.
Mən dünyanın ən xoşbəxt adamı oldum.
Mən dünyanın ən bədbəxt adamıyam.

Taxta biti

Qayalar yumruq kimi dənizə uzanıb. Ay dənizə bir işıq xətti çəkib. Haradasa xor həzin bir nəğmə oxuyur. Mahnı uzaqlardan pərdə-pərdə dənizə yayılır. Ağ yelkənli qayıqlar dəniz üzərində çiçəyə bənzəyirdilər. Qayıqların birində mənəm, bir də odur. Yarımır. O gülləri yarpaq-yarpaq qırıb dənizə tökür. Şer oxuyur. Məhəbbətdən danışır. Məni sevdiyindən danışır. Mən də ona eşqimdən söhbət açıram. O xoşbəxtdir. Mən də xoşbəxtəm. O deyir ki, bu anlar həyatının ən xoş anlarıdır. Mən də deyirəm ki, bu anlar həyatımın ən gözəl dəqiqələridir. Kefim yaman kökdür. Xoşbəxtəm. Bircə qıçım yaman qaşınır. Qaşıyırım, qaşıyırım, qanayanacan qaşıyırım. Sakit olmur ki, olmur. Yenə cırmaqlaya-cırmaqlaya qaşıyırım və ağrıdan oyanıram. Taxta biti!

Ay görüm səni andıra qalasan taxta biti! Görüm səni ağ günə çıxmıyasan taxta biti! Görüm səni lənətə gələsən taxta biti! Ay taxta biti! Ay taxta biti!

Qara yangın

Atəş dayanandan sonra biz, bir dəstə jurnalist döyüş meydanını gəzdik. Böyük çöl meyitlə dolu idi. Diqqətimizi bəzi meyitlərdən eşidilən yeknəsək tıqqıltı səsi cəlb etdi. Məlum oldu ki, meyitlərin bəzilərinin üstündə saatları işləyir. Görünür bu adamlar ölümlərindən əvvəl saatlarını qurublarmış. Özləri bir neçə müddət qabaq ölmüşlər. Saatları isə laqeyd bir dəqiqliklə hələ işləyirlər. Qurum vaxtları qurtaranacan işləyəcəklər.

Sonra dayanacaqlar.

Ay

Dəniz. Gecə. Bir də ay. O mənə etiraf – eşq edirdi. Mən dənizi bir cərgə şumlamış ay işığına tamaşa edirdim.

Çox illər sonra yenə o dəniz dururdu. Gecə də dururdu. Amma o artıq mənə sevmirdi, mən aysız bir gecədə sahilə durub dənizə baxırdım və mənə elə gəlirdi ki, dənizin zülməti ayı udub həzm eləmişdir.

Şopenin balladası

Kişi taxtın üstündə uzanıb papiros çəkirdi. Qadın yumşaq kürsüdə oturub Stendalı oxuyurdu. Radio Şopenin balladasını verirdi. Bayırda yağış yağırdı.

Kişi dedi:

–Dünyada bundan gözəl nə ola bilər?

Qadın dedi:

–Nədən?

Kişi dedi:

–Səndən. – O Şopenin musiqisini nəzərdə tuturdu – Sənin saçlarından.

Qadın güldü və Stendalın kitabını qapadı.

Kişi:

–Bura gəl – dedi.

Kişi qadını öpürdü, saçlarını oxşayırdı və ona elə gəlirdi ki, o Şopenin musiqisini oxşayır.

Füzuli

O ölürdü. Arvadı dedi ki, onun xəstəliyi ağır deyil. Lakin o bilirdi ki, öləcək. "Ölüm allah əmridir, ayrılıq olmayaydı. İnsan çox-çox qədim vaxtlarda – allah mövcud olan bir zaman deyilmiş bu misraları ürəyində təkrar edir və onlara gülür. Ölümlə barışan ayrılığa etiraz edən bu misralarda kəsgin bir

təzad vardı. Bu təzad misraları mənasızlaşdırırdı. "Ayrılıq olmayaydı" Məgər ayrılıqların ən böyüyü ölüm deyildimi. Vüsalsız hicran ölüm deyildimi? Ölüm ayrılığı olmasaydı, bütün başqa ayrılıqlar əbədiyyətin adı, keçəri-gedəri bir epizodu olmazmıdı? "Ölüm allah əmridir" Allah çoxdandiki yox idi. Deməli onun əmri də gerçək ola bilməzdi. Amma ölüm gerçək idi. O labüd, əbədi, qaçılmaz bir qüvvə idi. O allahdan daha qədim idi. O, allah mövcud olan çox qədim zamanlarda onun əmri adlanırdı, lakin o allahdan güclü idi. O allahın özünə belə son qoymaq iqtidarında olan yenilməz bir qüdrət idi. O, insanlar ürəklərində və beyinlərində allahı basdırdıqdan sonra belə yaşayırdı. O, öldürməkçün yaşayırdı. O, hər gün, hər saat, hər dəqiqə hər saniyə öz işini görməkdə idi. Onun müxtəlif yerlərdəki müxtəlif əməllərindən biri də bu gün ölən insan idi.

İnsan ölürdü və bunu da yaxşıca bilirdi. Axırncı gün o arvadını çağırırdı və xahiş elədi ki, arvadı ona "Leyli Məcnundan" bir qəzəl oxusun.

Arvad oxumağa başladı:

Öylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir.

O dedi:

–Yetər. – O bu qəzəli əzbər bilirdi və o bəxtiyar idi ki, heç kim bu barədə Füzulidən gözəl deyə bilməmişdir.

Tolstoy

Sonra arvadı ona "İvan İliçin ölümünü" oxudu. O təəccübləndi. Nə cür olub ki, Tolstoy əvvəlcə ölüb, sonra isə öz ölümünü təsvir edə bilmişdir.

Kölgələr

Şəhərin kənarında böyük beş mərtəbə bir bina vardı. Bina yanmışdı. İndi o boş idi. Yalnız divarları qalmışdı. Hə, bir də divarların birində dəstəyi qaldırılmış telefon-avtomat qalmışdı. Bu binada kölgələr yaşayırdı.

Mən gündə işə bu evin yanından gedib gəlirdim. Mənim şəhərdə böyük bir otağım vardı. Mən bu otaqda tərə-tənha yaşayırdım və gecələr məni qara basırdı. Gecə mənə elə gəlirdi ki, otaqda məndən başqa da kimsə var. Mənə elə gəlirdi ki, bu naməlum adam mənim başımın üstündə dayanıb və hər an kırımışca, sakitcə mənim başımdan vurub cəhənnəmə vasil eləməyə hazırdır. Mən bilirdim ki, bu ancaq vahiməli yuxudur, oyanmaq istəyirdim və oyana bilmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, otağım tabutdur və mən çox qorxurdum ki, bir dəfə yuxulu-yuxulu öləm. Bir də mən yaman qorxurdum ki, bir gecə mənə zəng olsun. O boş yanmış evdə yaşayan kölgələr mənə zəng eləsinlər.

Bu dəfə gecə saat 4-də telefon zəngi eşitdim. Mən dəstəyi götürməyə qorxurdum. Işıqı yandırdım və səhərəcən daha yatmadım. Səhər bir dostum mənə dedi ki, gecə hardasa qonaqlıqda imiş və mənə zəng eləyirmiş. Mən sakit oldum, lakin axşam yadıma düşdü ki, dostum mənə nə isə bir söz də dedi. Məncə o demişdi ki, mənə yanmış 5 mərtəbədəki telefondan zəng eləyirmiş. Mən dostuma zəng elədim və bu barədə soruşdum. Təəccübləndi və dedi ki, yox, mən elə söz deməmişəm. Mən sənə qonaq olduğum evdən zəng eləmişdim, amma dünən yox, iki ay bundan qabaq. İndi niyə yadıma düşüb?

Gecə mən öldüm. Kölgələr məni nəhəng boş 5 mərtəbəli yanmış evə apardılar və orada öldürdülər. Qərribə də o idi ki, telefon avtomatın dəstəyi yoxdu, yoxdu.

Uşaqılıq

Uşaqılığım yadımdadır. Biz dəniz sahilində yaşayırdıq. Dəniz böyük, təmiz və hamar idi. Sahil sonsuz, hamar və adamsız idi. Uzaqda üfiq xətti görünürdü, göydə isə bir dənə də olsun bulud yox idi. Hər gün, günorta vaxtı üfünün o tayından təyyarələr uçub gəlirdilər. Onlar nizamla, bir sırada və çox-çox

hündürlərdə uçurdular. Dənizin üstündə onlar bir qədər fırlanır, sonra dənizə adam buraxırdılar. Böyük və ağappaq paraşütlər açılırdı və dəniz ağ çiçəklərlə dolurdu.

Onda hələ anam sağ idi. Və mənimçün də hər şey irəlidi idi. Bütün həyatım. Qeyri-müəyyən xəyallar və dumanlı istəklərlə dolu olan bir həyat.

Aniliklər

Mənə elə gəlirdi ki, onu unutmuşam. Lakin bir kərə küçədə gözəl, natanış, özgə bir qadın gördüm. Qadın çox xoşuma gəldi və mən anladım ki, heç bir zaman o biri qadını, birincini unuda bilməyəcəm. Haman o qadını ki, saçları Monenin şəkliindəki ot tayası kimim ətirli idi.

Qadınlar

O qadınlardan birinə belə dedi:

–Qadınlara ciddi münasibət bəsləyən adam ciddi adam deyildir.

Qadın incimədi və çıxıb getmədi.

Başqa bir qadına o belə dedi:

–Qadınları ciddi qəbul eləyən kişi yumor hissindən mərhumdur.

Qadın gülümsündü.

Çox sonralar o başa düşdü ki, qadınlar ona ciddi yanaşırdılar, ona görə ki, o özü qadınlara çox ciddi yanaşırdı.

Üfüq

Uzaqda üfüq xətti görünürdü. Göy tər-təmiz və göm-göy idi. Göydə tək-tük ağ-ağ buludlar vardı və onlar çiçəyə bənzəyirdi. Dəniz də göm-göy idi. Göm-göy idi və sakit idi.

Sahildə qumlar sap-sarı idi və çox hamar idi, torpaq isə mixəyi rəngdə idi.

O sahildə dayanmışdı. Onun paltarı göm-göy idi və mənə elə gəlirdi ki, o dənizin bir parçasıdır, sahilə düşmüşdür.

Sonra o soyundu və çimməyə getdi. Onun əynində sarı çimmək paltarı vardı və bədəni gündə mis kimi yanmışdı, tünd mixəyi rəngdə idi və mənə elə gəlirdi ki, o sahilin bir parçasıdır, dənizə düşmüşdür.

Mən onu sevirdim və buludları ona bağışlamaq istəyirdim. Amma o mənimçün üfiq kimi idi. Görünən. Uzaq. Çatılmaz.

1958-60-cı illər

**UŞAQLAR ÜÇÜN
İKİ HEKAYƏ**

ƏLİFBA

Mən balaca idim. Hələ məktəbə getmirdim. Nə yaza, nə də oxuya bilirdim. Heç öz adımlı da oxuya bilmirdim. Çünki hərfləri tanımırdım. Ancaq payızda məktəbə gedəcəyəm.

Əmim mənə bir neçə qəşəng kitab gətirdi. Dedi ki, birinci sifə gedəndə bu kitabları oxuyacaqsan. Hələlik şəkillərinə bax. Mən bilmirdim hansı kitabdan başlayım. Bu vaxt bir səs eşitdim.

–Məndən başla, məndən başla.

Təəccübləndim. Görəsən bu kimdir?

–Mənəm danışan, kitabam. Mən Əlifba kitabıyam. Məni vərəqlə, hər səhifəmdə sənə təzə-təzə sözlər deyəcəyəm. Mən ən böyük kitabam. Əgər uşaqlar səhifələrimdəki 32 hərfin hamısını öyrənsə bütün adları, bütün sözləri, bütün kitabları oxuya bilərlər. Mənim hər hərfimdən, bilirsən neçə söz başlayır. Məsələn, A hərfi ilə başlanan sözləri saymaqla qurtarmaz. İnanmırsan, özündən soruş.

–A... – deyə hərfi sözə başladı. – Əlbəttə, mən Əlifbanın birinci hərfiyəm. Ona görə neçə-neçə gözəl sözlər məndən başlayır! Ata, ana, adamlar. Azərbaycan. Mənim çoxlu dostum var. Azərlər, Adillər, Ariflər, Akiflər, Afətlər, Altaylar, Aslanlar. Hər il payızda mən onlara çoxlu alma, armud, alça alıram.

–Bağışla, bağışla deyə kimsə A-nın sözünü kəsdi. – Bəli, Bağışla. Mən də B hərfiyəm. Bəli – B. Doğrudur. Əlifbada A hərfi birincidir. Ancaq elə Birinci sözü də mənimlə başlayır. Bi-rin-ci. Bəli... Elə, Bəli sözü də B-nən başlanır. Belədir. Buna görə də mən heç vaxt "yox" demirəm, həmişə "bəli" deyirəm. Bəli, mən A-nın Bacısıyam. A dedi ki, ata sözü onunla başlanır. Mənimlə isə atanın atası, yəni Baba sözü başlanır. Bəli, baba. Bizim doğma şəhərimizin adı Bakıdır.

Bakı da mənimlə başlanır. Mənim dostlarım bir Balacalardır, bir də Böyüklər: Bədir, Bəkir, Bəşir, Bikə, Bilqeyis...

A dostlarına alma, armud, alça alır. Mən isə onlara bütün Bağları bağışlayıram. Bəli, biz A hərfi ilə Bacıyıq. A. B.

Kiminsə səsi eşidildi:

–Bəs heç məni yad etmirsiniz? V...A.B və V. yəni mən. Mən V-yəm. V-ni unutmayın. Vətən sözü mənimlə başlanır. B-nin Bəxti var. Mənim də Vaxtım... Mən hamı üçün Vacibəm, Vəfalyam, Varlıyam. Bütün Vahidlər, Validələr, Vaqiflər, Vəcihələr mənim vəfalı dostlarımdır.

–Qoymaram, qoymaram məni unudasınız. Mən Q-yam. Qorxuram, qeydimə qalmayasınız. Qoyun, mən də deyim. Mən də sizin Qardaşınızam. Qələmim də var, Qılıncım da.

–Dostlar! Dostlar! Mən də D hərfiyəm. Dostluq sözü mənimlə başlanır. Deyirəm Dost olaq. Deyirəm Dalaşmayaq. Deyirəm Danışmaq üçün sözü S hərfinə verək. Axı Sentyabra az qalıb. Dərslər başlayacaq. Daha nə deyim? Hə onu deyim ki, Dərslər məndən başlanır. Dərslər sözünü deyirəm. Dostluq olsa, dərslərinizi yaxşı oxuyarsınız. Dəftərlərinizi səliqəli saxlayın.

–Onda həmişə beş alarsınız – deyə B D-nin sözünü kəsdi.

D dedi:

–Sözü S Hərfinə verək. Bugün-sabah sentyabrın biridir. Söz sənindir, ay S.

S dedi:

–Salam. Salam Sevimli uşaqlar. Sentyabrın birində Səhər Saat səkkizdə məktəblər Sizi Səbirsizliklə gözləyəcəklər.

Mən Əlifba kitabı ilə belə tanış oldum. Əziz uşaqlar, bu kitabı vərəqləsəniz, o sizə də çoxlu maraqlı nağıllar, hekayələr danışar, şer oxuyar.

iyul, 1967.

SAYLARIN SƏRGÜZƏŞTİ

Günlərin bir günündə Bir İkiyə dedi:

–Ay İki, gəl dur yanımda olaq On İki.

İki cavab verdi:

–Yox, ay Bir, sən gəl dur mənim yanımda olaq İyirmi Bir, İyirmi Bir On İkidən çoxdur.

Bir dedi:

–Yox, mən gərək səndən qabaq duram, çünki mən səndən əvvələm.

İki dedi:

–Yox, mən gərək səndən qabaq duram, çünki mən səndən böyüyəm.

Bir dedi...

İki dedi...

Sözləri çəp düşdü...

Axırda dedilər kədək Üçün yanına, o bizdən böyükdür, davamızı o kəssin.

Üç çoxbilmiş idi, çox haqq-hesabdan çıxmışdı. Aşiq olanda, Vurulanda On İki də olurdu, lap İyirmi Bir də. Bildi ki, bu sövdə baş tutan deyil.

Amma Üçün könlündən ayrı şey keçirdi. O, çoxdan altı olmaq istəyirdi. İndi Biri və İkini görəndə fikirləşdi ki, əlimə əcəb fürsət düşüb. Bir ilə İki ikisi bir olsa onlarla bacarmaram, gücümüz tən gələr. Gərək ayrı-ayrılıqda ikisini də aldadıb özümə qatam.

Üç əvvəl İkini xəlvətə çəkdi, aldadıb özünə qatdı, sonra da Biri. Oldu Altı.

Dörd Beşə dedi:

–Gördün? Üç əvvəllər bizə aşağıdan yuxarı baxırdı. İndi Altı olub qudurub. Bizə yuxarıdan aşağı baxır.

Beş Dördə dedi:

–Eybi yoxdur. Gəl biz də birləşək onun qabağına Doqquz qoyaq.

Dördlə Beş birləşib oldular Doqquz.

Altı bunu eşidəndə coşub çıxdı özündən, dombalaq aşıb o da oldu... Doqquz.

Əvvəlki Doqquz bunu eşidib xəbər göndərdi ki, sən əsil Doqquz deyilsən, Yalançı Doqquzsan, Altıdan dönməsən. Çox o yan bu yan eləsən bir dənə çəkərəm kəllə mayallaq olub yenə dönərsən Altıya.

Altıdan dönmə Doqquz da əvvəlki Doqquza xəbər göndərdi ki, çox danışma, bir dənə vurram üç bölünərsən.

Daha bundan sonra bir-birinə sataşmadılar.

Günlərin bir günündə əvvəlki Doqquz fikirləşdi; nə vaxta qədər tək qalacağam. Gərək özümə bir yoldaş tapıb olam cüt.

Belə qərara gələndən sonra Doqquz Yeddiyə elçi getdi.

O biri Doqquz da fikirləşdi ki, mən də təkəm, gərək özümə bir çüt tapam. O da getdi Səkkizə elçi.

Əvvəlki Doqquz bunu eşidib təzədən fikrə getdi. Yaxşı mən Yeddiylə qoşa duranda olacağam Doxsan Yeddi. O biri Doqquz Səkkizlə qoşalaşanda olacaq Doxsan Səkkiz. Axı, nə səbəbə o məndən artıq olsun?

Belə fikirləşən kimi bu Doqquz Yeddini atdı, getdi o da yapışdı Səkkizdən.

Bir Doqquz Səkkizin bu başından tutub bu tərəfə çəkdi, o biri Doqquz Səkkizin o başından tutub o biri tərəfə çəkdi.

Səkkizin incə beli qırıldı, bir yumru qaldı bu Doqquzla, bir yumru qaldı o Doqquzla.

Əvvəlki Doqquz çox fikirləşdi ki, bu yumrunu neyləsin? Axır tapdı. Başladı yumrunu üfürməyə. Üfürdü, üfürdü, yumru şişdi, şişdi oldu Sıfır. Doqquz qoydu bu Sıfırı yanına.

Bunu görüb o biri Doqquz da başladı öz yumrusunu üfürməyə. Şişirdi elədi Sıfır, qoydu yanına. Ancaq qaranlıqda sağ, solu çaşdırdı. Sıfırı sağ tərəfdən qoymaقدansa, sol tərəfdən toydu. Odur ki, o Doqquz oldu 90, çıxdı göyün

doqquz qatına, bu doqquz oldu 09, düşdü yerin doqquz qatına.

Yerin doqquz qatındakı 09 göyün doqquz qatındakı 90-a qışqırdı ki, mənı burda qoyma, çək yanına. Axı, vaxtilə sən də doqquz olmusan, mən də.

Amma Doxsan Sıfır Doqquza istehza ilə baxıb cavab verdi: Düzdü, vaxtilə mən də Doqquz olmuşam, sən də. Amma indi sənın kimi "Doqquzu" mənım yanımda görsələr mənə dəli deyərlər, Doxsan Doqquz deyərlər.

Sıfır Doqquz dinmədi. Nə desin?

Dünyada qəribə işlər olurdu.

Bu iki rəqəmdən başqa say qalmamışdı, odur ki, məktəblərdə hesab dərsi keçilmirdi. Hesab müəllimlərinə doxsan manat təqaüd təyin edib evə göndərmişdilər.

Bazarda hər şeyin qiyməti 90 manat olmuşdu: istəyirsən doxsan xalça al, istəyirsən doxsan kibrit.

Havalar bəzi yerlərdə isti keçirdi, doxsan dərəcə, bəzi yerlərdə soyuq – doxsan dərəcə.

Futbol oyunları doxsan dəqiqə çəkirdi və hamısı eyni hesabla qurtarırdı: 0:9.

Yazıcılar nə qədər əlləşirdilər doxsan səhifədən uzun kitab yazı bilmirdilər.

Hamı telefonu götürəndə yalnız məlumat bürosuna zəng eləyirdi: sıfır doqquz.

Məlumat bürosundan cavab verirdilər:

–Doxsan dəfə demişik, hansı nömrəni istəyirsiniz istəyin, ya doxsan – sıfır doqquzdur, ya da sıfır doqquz – doxsan.

Təyyarələr, maşınlar, gəmilər, qatarlar hamısı doxsan dəqiqədə doxsan kilometr sürətlə gedirdi.

Rəyləri yalnız doxsan dərəcə dəyişmək olurdu.

Hamının boyu doxsan santimetr, çəkisi doxsan kiloqram olmuşdu.

Hamının doxsan yaşı vardı.

İclaslar səhər saat 9.0-da başlayır, axşam saat 9.0-da qurtarırdı.

Həm axşam saat 9.0-da yatır, səhər saat 9.0-da dururdu.

Mən də yəqin ki, bu nağılı o vaxt yazmış olsaydım belə başlardım: günlərin doxsan günündə...

Doxsan gün belə keçdi, axır adamlar darıxdı:

–Əşi, belə iş olar, – dedilər, – öz barmaqlarımızı sayıb bilmirik.

Gəldilər Doxsanın yanına.

–Yaxşı, ay Doxsan müəllim, – Dedilər, – orda yalnız qalmısan, darıxmısan?

Demə Doxsan elə bu sözə bənd imiş:

–Əşi, darıxırsan da sözdür. Qalmışam yalnız bu kəllə-çarxda. Bu Sıfırın da elə adı var, bilmirəm niyə bunu özümə calayıb Doxsan oldum. Gül kimi Doqquz idim. Tək idim. Kimə istəyirdim vurulurdum. Kim bilir, bəlkə elə günlərin bir günündə məni artırıb edəcəkdilər On.

Adamlar dedi:

–Yaxşı, Doxsan müəllim. Səndə nə desən tapılar. Gəlsənə özündən bir ayırasan. Bir birlə səni kim tanıyacaq?

Doxsan fikrə getdi. Deyəsən, bu söz onun beyninə batdı. Özündən Bir ayıraraq aşağı göndərdi.

–Ay sağ ol, Doxsan müəllim. Yox, bağışla. Səksən Doqquz müəllim.

Bundan sonra Səksən Doqquzdan Üç, Dörd, Beş, Altı, Yeddi, Səkkiz çıxdılar. Qaldı Əlli Dörd, onu da Altıya bölüb Doqquz qazandılar.

Bir, İki, Üç, Dörd, Beş, Altı, Yeddi, Səkkiz Doqquz yanına düzüldülər.

Adamlar üzlərini saylara tutub dedilər:

–Əziz dostlar, bunu bilin ki, hər sayın öz yeri var. Bir olmasa, On da olmaz, yüz də, min də, milyon da. Doqquz Sıfıra uyub çox yüksəklərə qalxdı, amma yalnız qalıb başa düşdü ki, sizsiz o heç nə eləyə bilməz. Odur ki, hərəniz öz yerinizi tutun, öz işinizi görün. Mehriban olun. Tez-tez görüşün. Cihazlarda, məktəb taxtalarında, kitablarda, layihələrdə. Üstə gəlin, çıxılın,

vurulun, bölünün!

Bundan sonra Bir, İki, Üç, Dörd, Beş, Altı, Yeddi, Səkkiz, Doqquz əl-ələ verib Nizami muzeyinin tinindəki təzə saata getdilər. On, On Bir, On İki onları orada gözləyirdi.

1967

ÜÇ SANDIQ HEKAYƏSİ

58-ci İLİN ÜÇ SANDIQ HEKAYƏSİ

Vaqif Cəbrayılzadəyə

Əzizim Vaqif!

Yadımdadır, bir neçə il bundan qabaq səninlə söhbətimiz olmuşdu; danışmışdıq ki, sən mənə bir şer həsr edəcəksən, mən də sənə bir hekayə. Sən vədinə əməl etdin, mənə o vaxtdan bəri təzə hekayə yazmadığım üçün sözümün üstündə dura bilmədim. Amma hər halda əhdə xilaf çıxmaq istəmirəm; ilk dəfə çapa verdiyim bu köhnə hekayələrimi sənə ithaf edirəm.

Otuz il bundan qabaq yazılmış bu üç hekayə az qala səninlə yaşıddır. Onları yazarkən sən in indiki yaşından çox-çox cavan idim. Güman edirəm ki, 19-20 yaşlı gəncin qələm məhsulları olan bu yazıların qüsurlarını onların səmimiyyətinə bağışlarsan.

Bu üç hekayənin qısaca tarixcəsini də sənə və oxuculara nəql etmək istəyirəm. 13-14 yaşlarımdan yazı-pozuyla məşğul olurdum, amma cızma-qaralarımı üzə çıxarmağa həvəs göstərmirdim. Anam hərdən zarafatla mənə: "Bəsdir, sandıq ədəbiyyatı yaratdın", - deyirdi.

Yalnız 1960-cı ildə bir neçə hekayəmi "Azərbaycan" jurnalına təqdim etdim. Onların içində "Nisbət nəzəriyyəsi" də vardı. Çap edilmədi, sonra qəzetə verdim, ordan da qaytardılar və nəhayət ilk kitabıma salmışdım, yenə də nəşrinə müyəssər olmadım, "Ürəyim ağrıyır" hekayəsini atama oxumuşdum. Çapa verməyi məsləhət bilmədi. "İztirabın vicdanı"nı isə atam bəyənmişdi, amma Ənvər Məmmədخانlı bu hekayəni oxuyub qəti surətdə pislədi. Hekayənin hifz olunmuş yeganə əlyazmasının son səhifəsində Ənvər müəllimin karandaşla yazılmış çox sərt rəyi durur:

"At peçə! Böyük, tarixi bir faciəni məzmunşuz bayağı bir

təlxəyin qara qışqırığının hədəfi etmək olmaz!".

Vaqif! Sənin və mənim dərin hörmət bəslədiyimiz Ənvər müəllimin fikriylə o vaxt razılaşmışdım və hekayəni heç yere təqdim etməmişdim. İndi bu rəyi tam şəkildə qəbul edə bilmirəm. Əlbəttə, bu hekayəyə də, o birilərinə də yüksək nəsr meyarları baxımından, bədiilik, peşəkarlıq, dil baxımından çox iradlar tutmaq olar. "İztirabın vicdanı" hekayəsinin melodramatik üslubunun, bəzi hind filmlərini xatırladan gurultulu adının bütün naqisliyini bu gün daha aydın görürəm. Amma otuz il sonra həmin yazını bir cümləsini, bir sözünü dəyişmədən olduğu kimi oxuculara təqdim edərkən xəcalət çəkmirəm. Təcrübəsiz müəllifin sənətkarlıq xətalərini bağışlamaq olar, amma həm fərdi yaş xüsusiyyətlərindən, həm də dövrün ab-havasından doğulmuş yazını peçə atmağı rəva bilmirəm. Nə deyim, bəlkə o dövrdə doğrudan da elə sobaya atılıydı... Amma məlum olduğu kimi əlyazmaları yandır - bu həqiqət dahiyənə əlyazmalarına da aiddir, mənimkilər kimi ən adi, ən iddiasızlarına da...

Bəzən bizim Azərbaycan yazıçılarını qınayırlar ki, necə olub hamınız nə yazıbsınızsa hamısını çap etmisiniz? Rus yazıçıları kimi sizin də o dövrlər nəşr oluna bilməyəcək və yalnız indi üzə çıxarıla biləcək əsərləriniz yoxdurmu?

Ədəbi "sandığımdan" çıxarıb çapa verdim bu üç hekayə həmin suala – irada cavab deyilsə də, hər halda Stalin dövründən sonra ədəbiyyata gələn gənclərin o vaxtkı duyğudüşüncələrini az, ya çox dərəcədə əks etdirən sənəddir, zamanın sənədi və buna görə də bəlkə müəyyən marağa səbəb olar.

Durğunluq dövründə mənəvi həyatımızın başı pambıqla kəsilənəcən belə mövzular düşündürürdü bizi, Vaqif. Vur-tut iyirmi yaşımız vardı axı...

ANAR
8 noyabr, 1988

NİSBƏT NƏZƏRİYYƏSİ

Hikmət ev paltarını geyinib kürsüdə rahatlanmışdı. Qəzetlərə baxırdı. Hərdən qəzeti kənara qoyub çayından bir qurtum içir və yenidən tənqidi məqaləni oxuyurdu.

Nəimə hələ işdən gəlməmişdi. Ceyhunla Rəna o biri otaqda oynayırdılar. Onların hay-küyü otağı basmışdı. Səs-küy Hikmətə mane olurdu. Amma o çağırıb cocuqlarına acıqlanmışdı. "Bir az yavaş" demirdi. Çünki səs-küysüz uşaq oyununun ləzzəti yoxdur. Uşaqlar oynayarkən çığır-bağır salmaqdan xüsusi həzz alırlar. Bu həngəmdə məqalə oxumaq çətindi. Amma Hikmət uşaqlara acıqlanmışdı. Onların səs-küyü qaldırmağa haqları vardı. Axı oynayırdılar. Hikmət səssizlik tələb etsəydi haqlı olardı. Uşaqlar susardı. Hikmət deyən olardı. Uşaqlar oynamazdılar. Darıxardılar. Hikmət haqsız olardı.

Hikmət heç bir şey demirdi. Uşaqlar səs salırdılar. Hikmət məqaləni böyük çətinliklə qavrayırdı.

Məqalə bir yazıçının romanı haqqında idi. Bu yaxınlarda romana uzun-uzadı bir tərifnamə çıxmışdı. Tərifnamənin müəllifi çox dürlü dəlillərlə romanın gözəlliyini isbat edirdi. O yazırdı ki, qəhrəmanın romanın axırında qısqanclıq üstündə intihar etməsi çox təbiidir. Bu həqiqi insana xas olan cəhətdir. Qəhrəmanın surəti dolğun çıxmışdır. Məqalə müəllifi fikrini təsdiq etmək üçün çoxlu əsaslar gətirirdi. Belə çıxırdı ki, o, tamamilə haqlıdır.

Amma indi tənqidi məqalə romanı heçə çıxarırdı. Tənqidçi dürlü dəlillərlə romanın yarıtmaqlığını isbat edirdi. O göstərirdi ki, qəhrəmanın intiharı artıqdır və lazımsızdır. İnanandırıcı deyil. Çünki onun fikirləriylə, dünyagörüşüylə, anlayışlarıyla uyuşmur. Yəqin bu tənqidçi də haqlı idi. Hikmət özü də romanı oxumuşdu. Xoşuna gəlməmişdi. Bir tərəfdən insan əlaqələrində

etinasızlıq, keçəri duyğuların pərakəndəliyi, pəjmürdə hisslər, bir tərəfdən qısqanclıq faciəsi. Əsər natamam, ziddiyyətli, qondarma idi... Hikmət romana belə qiymət vermişdi və ona elə gəlirdi ki, o haqlıdır.

Nəimə də bu romanı oxumuşdu. Bəyənmişdi. Onun fikrincə bu natamamlıq, bu ziddiyyət əsərin ruhundan doğur. Hisslərində, əlaqələrində sərbəst olan bir insan qəflətən qısqanclıq mərazinə tutula bilər və bu da faciəyə çevrilə bilər. Nəimənin rəyi belə idi və o öz rəyini izah etdikcə, məntiqi dəlillər, faktlar gətirdikcə Hikmət hiss eləyirdi ki, Nəimə də haqlıdır.

Ceyhun ağlaya–ağlaya o biri otaqdan gəldi.

–Ata, Rənanı görürsənmi, gəlinciyi mənə vermir. Mən topu ona verdim, o, gəlinciyi mənə vermir. Axı mən topu ona verdim. Gərək o da gəlinciyi mənə versin.

Ceyhun düz deyirdi.

Hikmət Rənanı çağırırdı.

–Nə olub? – deyə yorğun–yorğun, könülsüz soruşdu.

– Top onsuz da mənimdir. Anam bağışlayıb. Mən Ceyhuna tufəngi verirəm, çünki o oğlandır. Gəlinciyi isə qız oynadar.

Rəna da düz deyirdi.

Ceyhun dedi:

–Yox, mən elə gəlinciklə top–top oynayacam.

Rəna dedi... Ceyhun dedi...

Hər ikisi haqlı idi.

Hikmət dedi:

–Gedin oynayın.

Uşaqlar dedilər:

–Sən də bizimlə oyna. Qonşu uşaqların ataları həmişə onlarla oynayır.

Onlar haqlı idi.

Hikmət dedi:

–Vaxtım yoxdur. Məşğulam.

O da haqlı idi.

Hava qaralmağa başladı.

Ceyhun soruşdu:

–Anam haçan gələcək?

Hikmət: – İndilərdə gələr, – dedi.

Qapının zəngi çalındı. Uşaqlar:

–Ana, ana, – deyə qapıya yüyürdülər. Gələn Nəimə deyildi.

Hikmətin böyük bacısıydı. Zəhranın birinci sualı:

–Nəimə evdədir? – oldu. – Yox.

–Əlbət ki, hardan olacaq?!

Hikmət Zəhranın niyə gəldiyini, nədən danışacağını yaxşı bilirdi. Onun bu barədə danışmağa heç bir həvəsi yox idi. Amma o bilirdi ki, Zəhra bu barədə söhbət açmaqda haqlıdır. Hikmət onun qardaşı idi. Zəhra qardaşının taleyinə biganə baxa bilməzdi.

Zəhra uşaqların başını sığallayıb o biri otağa göndərdi. Özü Hikmətin yanında oturub müqəddiməsiz, girişsiz, hazırlıqsız birbaşa mətləbə keçdi.

Söhbət uzun, ağır, üzücü idi. Hikmət belə söhbətlərə sonsuz nifrət bəsləməkdə haqlı idi. Amma o bilirdi ki, Zəhra da danışmaqda haqlıdır.

Zəhra deyirdi:

–Camaat arasına çıxma bilmirəm. Hamı sənin biqeyrətliyini mənim başıma qaxır. Vallah, billah, binamus qardaşın bacısı olmaqdansa ölüm min yol yaxşıdır.

Hikmət sakit və etirazsız qulaq asırdı. Zəhra daha da özündən çıxırdı.

–Hamı Nəiməylə Ələsgərovdan danışır. Bircə sən bunu görmürsən. Elə indi də yəqin onunladır. Heç yerə girmirsən?

Ürəyini boşaldandan sonra Zəhra çıxıb getdi. Hikmət yenidən qəzetlərə baxmağa başladı. İki dövlətin bir–birinə məktubları dərc edilmişdi. Bir–birinə, qarşılıqlı ittihamlar verirdilər. Əks şeylər isbat edirdilər. Hər ikisi haqlı idi.

Az sonra Nəimə gəldi. Uşaqlar:

–Ana... ana... – deyə sevinclə yüyürdülər.

Onların sevinməyə haqqı vardı, anaları gəlmişdi. Nəimə heç onların üzünə də baxmadı. O da haqlı idi: qanı yaman qaraydı. Hikmətin üstünə düşüb:

–Sənin bu sözbaz bacın gen dünyanı başımıza dar eləyəcək, – deyə əsəbi danışmağa başladı. – İndi həyətdə məni tutub bir saat canıma döşəyib. Bilirəm, gəlib burda da məndən danışib. Birdəfəlik anlamır ki, mən onun kimi ara arvadı, avara söz gəzdirən deyiləm. Mən elmi işçiyəm. Min yerdə oluram. Min adamla oturub–dururam. Min adamla danışırım, min adamla işim olur. Bir gün evə tez gəlməli oluram, bir gün gec.

Onun belə danışmağa haqqı vardı. Hikmətin də onu Ələsgərova qısqaqmağa haqqı vardı.

Hikmət könülsüz:

–İndi hardaydın? – dedi:

–İşdə.

– Ələsgərovun yanında?

–Bəli, Ələsgərovlaydım – deyə Nəimə əsəbi cavab verdi. – Birdəfəlik başa düşün: Ələsgərov mənim elmi rəhbərimdir. Mənim bütün elmi fəaliyyətim onunla əlaqədardır. Mən müdafiə etməliyəm. Odur ki, günün çox hissəsini onunla işləməliyəm. Niyə bunu başa düşmək istəmirsiniz.

O haqlı idi.

Amma subay bir kişiylə gənc, gözəl bir qadını daima bir yerdə görəndə dedi-qoduçular da onların yalnız elmi məsələlər həll etmələrini şübhə altına alanda haqlı idilər. Onlar Zəhraya tənə vuranda, Zəhra qardaşını danlayanda, Hikmət bu işləri ürəyinə salanda, Nəimə tənbehlərdən, şübhələrdən, dedi-qodulardan cana gələndə haqlı idi. Bəlkə Ələsgərov Nəiməni ürəkdən sevirdi. Onda o da haqlı idi. Amma sevməsəydi də haqlı idi.

Hikmət bilirdi: Ələsgərovla Nəimənin Zəhra deyən əlaqələrdə olduğunu aydın-aşkar bilsə, öz gözüylə görsə belə namusu tapdalanmış ərini izzət və intiqamı haqlı olduğu kimi, həyatının son bayramından imtina etmək istəməyən sinli

professor da haqlıdır. Və nəhayət, Nəimə də haqlıdır. Yəqin onun da müəyyən səbəbləri, dəlilləri, əsasları, bəraəti var.

Hikmət bilirdi: Bu dünyada haqsız yoxdur. Hərə bir səbəbdən, hərə bir cürə haqlıdır.

Hikmət: – Mən bir az havaya çıxmaq istəyirəm, – dedi.

Küçədə milis təpikləyə-təpikləyə bir dilənçini qovurdu. Milis haqlı idi. Çünki cındırından cin ürkən dilənçi küçənin yaraşğını pozurdu.

Dilənçi də haqlı idi. Bu küçədə gedib-gələn, qazanc nisbətən çox olurdu. O biri küçələr adamsız idi.

Gecə Hikmət özünü asdı.

Arvadı, uşaqları, dost-aşna, qohum-qardaş yasa batdı. Hamı təəccüblənirdi.

–Axı nəyi çatmırdı. Xoşbəxt ailə. Ev-eşik. Cəmiyyətdə yüksək mövqe. Sağlamlıq. Şöhrət. Pul.

Onlar haqlı idilər.

Amma Hikmət də haqlı idi.

Sentyabr, 1958.

İZTİRABIN VİCDANI

*Mən ölsəm sənə qurban
Sən ölmə, yazığam mən.*

İki gündür ki, Moskvadayam. Dünən futbola getmişdim. Bu gün səhər Puşkin muzeyindəyəm. Oradan çıxıb kənd təsərrüfatı sərgisinə getdim. Üç–dörd saata qədər oranı gəzdim. Yağışa düşdüm. Metro yaman basırıq idi. Şəhərə güc-bələyla gəlib çıxdım. "Bakı" restoranında nahar eləyib mehmanxanaya gəldim. Yaman yorulmuşam. Kimsə qarımı döyür. Yəqin Rafiqdir. Vay mənim halıma! İndi baş-beynimi aparacaq. Gəldim, gəldim. Bu saat...

Gecə saat ikinin yarısıdır. Qonağım indi getdi. Rafiq deyildi. Ondan yalnız hələ pəncərədən uçub getməmiş papiros tüstüsü, bir də dolu külqabı qalmışdı. Bu bir neçə saat mənim həyatımın ən qəribə, ən maraqlı, ən dolğun, ən həyəcanlı, ən iztirablı, ən dəhşətli saatları idi. Bu bir neçə saat – tanımadığım, heç bir vaxt görmədiyim bir adamla məni üzbəüz qoymuş bu saatlar ömür selimin yatağını, fikir çayımın məcrasını dəyişdirdi, məni başqa, tamamilə yeni bir adam etdi. Bu bir neçə saatda gördüyüm və eşitdiyim şeylərin çoxu haqqında mən əvvəldən də düşünürdüm. Bu dəyişikliklər, bu yeniləşmə mənim bütün ömrüm boyu hazırlanır, püxtələşir, get-gedə yaxınlaşırdı. Amma bir haldan başqa bir hala keçməkçün müəyyən bir təkan, bir təsir, bir inqilab lazımdır. Bu bir neçə saat həyatımın ən böyük inqilabı oldu.

İndi gecdir. Mən yorğun və əzginəm. Amma bilirəm. Yuxlaya bilməyəcəyəm. Hələ çox həyəcanlı, çox pərişanam. Bu bir neçə saatın tarixini oturub elə indi yazmalıyam. Doğrudur, 50 il sonra belə mən bu axşamın ən kiçik təfərrüatını da unutmayacağam. Lakin nə qədər tez yazsam, lim-həlim dolmuş ürəyimi nə qədər tez boşaltsam, bir o qədər tez

asudələşər, rahatlanır dincələr, bəlkə də yata bilərəm.

Qapı döyüləndə elə bildim ki, Rafiqdir. Mənim yoldaşındır. Təsadüfən o da, mənimlə bir vaxtda Moskvadadır. Bəzən mənim yanıma gəlir. Yaxşı oğlandır. Qızıl kimi. Bir nöqsanı çox danışmaqdır. Adamın baş-beynini aparır. Özü də elə mətləbsiz şeylər danışır ki, o səfər nə bilim "Dinamo" komandasının 46-cı ildəki tərkibində hücumçuların müdafiəçilərdən güclü olması barəsində uzun-uzadı bir tarixi-nadir başlamışdı ki...

Ah, bağışlayın. Deyəsən, mən özüm də mətləbsiz danışırım. Bütün bunların mətləbə heç bir dəxli yoxdur. Elədir. Yazımın pərakəndəliyini bağışlayın. Mən bu saat elə haldayam ki... Yenə söz uzandı. Nə isə...

Qapı döyüldü. Gələn Rafiq deyildi. Qapıdakı adamı həyatımda birinci dəfə idi ki, görürdüm.

–Olar? – dedi:

–Buyurun.

–Bağışlayın, adınızı bilmirəm. Nə mən sizi, nə siz məni tanıyırsınız. Amma mən sizinlə danışmalıyam.

–Buyurun içəri gəlin, – dedim.

Pəncərənin ağzında oturdu. Kasıb geyinmişdi. Qara, bəzəksiz ucuz çəkməsi, gen balaqlı köhnə boz şalvarı, zövqsüz tikilmiş qara pencəyi vardı. Təmiz, lakin nimdaş köynəyinin iki üst düyməsi açıqdı. Tüklü sinəsi, tünd rəngli maykası görünürdü. Qara sıx saçlar, qabarlı və qaba əllər...

Saqqalını görünür təzə qırxdırılmışdı, lakin alnında və yorğun çöhrəsində dərin qırışlar, əzab izləri onun sifətini qoca göstərirdi. İztirab izləri sönük gözlərində daha çox qalmışdı. Pəncərənin yanında oturdu. Deyəsən, bunu demişdim. Gözlərini aşağı dikdi.

Kirpikləri örtülmüş kimi görünürdü. Bir neçə müddət dinmədi. Mən hətta elə bildim yuxuya getmişdir. Təəccüb məni bürümüşdü. Astadan ösgürdüm. Kirpiklərini aramla qaldırdı. Sonra məni heyran qoyan bir cəldliklə yerindən sıçradı, adətkar

bir hərəkətlə əllərini pencək ciblərinə döydü, sağ cibindən çiqqiltını eşidib kibriti çıxardı, mənə təklif etmədən papiros yandırdı və əsəbi halda gəzişməyə başladı. Bayaq qapıda durduğu vaxt üzünün utancaq ifadəsiylə indi əsəbi ifadəsi arasında sonsuz bir kontrast vardı. Bütün axşam ifadəsi min dəfə dəyişən bu adamın üzü sanki təzadlardan yapılmışdı. Gah uşaq kimi utancaq, gah dəli bir ehtirasla yanan, gah mehriban, gah qəzəbli, gah kinli, gah yaltaq, gah xoş, gah məsum, gah məğrur, gah yazıq.

Bir müddət gəzişdikdən sonra mənim qabağında dik dayanıb qəfildən soruşdu:

–O oğlan nəyinizdir?

–Hansı oğlan?

–O bayaq sərgidə danışdığınız. – Mənim gözümü döydüyümü görüb daha da əsəbiləşdi. – Azərbaycan pavilyonunda, qaraqaş, qaragöz, ünvanınızı ona verdiniz.

–Hə, Firuz?

–Bilmirəm.

–Yoldaşımdır. Siz onu tanıyırsınız?

–Mən heç kəsi tanımıram, – dedi.

Mən susdum. O yumşaq bir səslə:

–Məni bağışla, – dedi. – Qoy sən deyim. Çünki oğlum yerindəsən. Olar?

–Neynək.

–Bayaq sən o oğlana ünvanını verəndə eşitdim. Ünvanı yadımda saxladım. Gəldim səni tapdım.

–Məni tanıyırsınız?

–Dedim ki, heç kəsi tanımıram, – o yenidən əsəbiləşdi.

Mən onu qovmaq istədim.

–Bayaq sərgidə mən nədənsə sənə diqqət yetirdim. Sən mənə çox fikir vermədin. Lakin mən sənə dalına düşüb bütün sərgini gəzdim. Sən mənim oğluma oxşayırsan.

Mən bilmirdim nə deyəm. Nədənsə başıma:

–Oğlunuz da buradadır? – sualı gəldi. Kişi bic–bic

gülümsündü. Birdən güzgüdə öz-özünə göz vurub qəh-qəh çəkdi.

–Yox, oğlum uzaqdadır, – dedi.

Sonra qəfildən ciddiləşdi. Yenidən dərin iztirab izləri üzünə çökdü. Keçib əvvəlki yerində, pəncərənin qabağında oturdu. Kırpıqları örtüldü. Araya sükut çökdü. Az sonra qəbir sükutu çökmüş otağın sakitliyini güclü bir səs qılınc kimi yardı.

–Oğlumu öldürdülər,– deyə qonağım çılğın bir səslə çığırdı. Və yenidən susdu. Mənə elə gəldi ki, o ağlamsınır. Nə edəcəyimi bilmirdim. O, başını qaldırıb mənasız nəzərlərlə mənə baxırdı.

–Siz Bülbülü sevirsinizmi?

Mən deyəsən qonağımın gözlənilməz suallarına alışmağa başlamışdım. Odur ki, təəccüblənmədən:

–Sevirəm, – deyə dərhal cavab verdim.

–Mən o saat gördüm. Azərbaycan pavilyonunda Bülbülün səsinə eşidəndə sizin üzünüzdə sevinc çökdü. – Sonra o əlavə etdi – yəqin ki, o da Bülbülü sevərdi.

Mən kimin haqqında danışdığını təxmin etdim. Yarasını təzələməməkçün soruşmadım.

Yenə sükut çökdü. Sonra o yenidən danışmağa başladı:

–Yaxşı, balam, camaat sərgiyə, eksponatlara, kənd təsərrüfatı məhsullarına, cədvəllərə, şəkillərə baxmağa gəlir. Sizin isə gözünüz adamlarda idi. Sərgiyə baxanlarda. Mən diqqət yetirdim.

–Nə bilim vallah, mən sərgiyə də tamaşa edirdim.

O sanki mən deyəni eşitmədi.

Gözünü divarda bir nöqtəyə zilləyib:

–Elə onunçün də mən sizin ünvanınızı yadımda saxladım, yanınıza gəldim, – dedi. – Mən gördüm ki, sən hər şeydən qabaq insanlarla maraqlanırsan. Sən çox irəli gedəcəksən, – deyə o inamla əlavə etdi.

Mən sıxıntı çəkirdim. Təvazökarlıqla:

–Yox, mən... – deyə kəkələdim.

O, mehriban və nəvazişlə:

–Yox, oğlum, – dedi, – bundan utanmaq lazım deyil. İnsanın insana marağı, diqqəti, lazım gələrsə, köməyi və yardımı, müdafiəsi həyatın ən gözəl mənasıdır. Təəssüf ki, bəziləri rəqəmlər ardında insanları unudurlar.

–Elədir, – dedim, – elə mən də belə düşünürəm.

Ondan dəhşətli, arasıkəsilməz bir gülüş şalaləsi axdı. Mən diksindim. Sakit olduqdan sonra:

–Elə mən də bu saat onu düşünürdüm, – deyə ağzımı əydi. – Mərhum Cəfər sizdən "Sevil" əsərində yaxşı yazıb, – dedi. – Ay hay. Sən keçən qızların ayaqlarına baxdın, mən də sənə aşıq oldum ki, gör necə insanlara qarşı diqqətlidir. Ha, ha, ha! – yenidən arasıkəsilməz, sitizə bir gülüş – Bu insanlara maraq göstərir, kömək haqqında düşünür. Hələ ağzının südü qurumayıb. Sən nə bilirsən insan nə deməkdir. Mən sənün ünvanını götürdüm. Mən bura sənə könlümü açıb tökməkçün gəlmişəm. Lakin qürurlanma! Bu sənün xüsusi bir məziyyətin olduğundan deyil. Mən kiməsə danışmalıyam. İcimdəkilər məni boğur. Mən kiməsə ürəyimi açmalıyam. Sənün mənimçün heç bir əhəmiyyətin yoxdur. Mən divara da danışa bilərəm. Qulaq as.

Mən son dərəcə soyuq bir səslə:

–Bura baxın, – dedim. – Mən məşğulam. Cəfəngiyyata qulaq asmağa vaxtım yoxdur. Gedin, divara danışın.

Pərtləşdiyimi bürüzə verdiyimçün daha da hirsələnirdim.

Gözlərində yalvarıcı bir ifadə əmələ gəlmişdi. Yaltaq bir ədayla:

–Zarafatdan incimə, – dedi. – Sən mənim oğlum yerindəsən. Dinlə məni! Yalvarıram. Mən üç ildir ki, bir adam gözləyirəm. Üç ildir ki, həsrət məni dalayır. Eh nə üç il, iyirmi il, iyirmi beş il, bilmirəm neçə il. İllərin hesabını itirmişəm. Bura, tanımadığım bir adamın yanına gəlmək, yaralı həyatımı danışmaqçün cəsarət lazımdır. Bu cəsarətə mənə yarım şüşə konyak vermişdir. Sən dəli və dərdli, həm də üstəlik sərxoş bir

qocanı bağışla, oğlum. İstəyirsən mən sənə əlindən öpüm.

Kişi qarşımda diz çöküb öpmək üçün əlimi dartdı. Mən ilan vurmuş kimi sıçradım. Kişinin qolundan tutub qaldırdım.

–Siz nə edirsiniz. Məni bağışlayın. Mən sizi lap üç gün, üç gecə dinləməyə hazırım, – dedim.

–Oğul, məni dinləyən, məni anlayan, məni bağışlayan, başa düşüb bağışlayan bir adamı tapmaq üçün mən lap dünyanın o başına getməyə və orada onun ayaqlarını öpməyə hazırım.

Masamın üstündə Bakının mənzərələri vardı. Qonağım dalğın-dalğın götürüb baxdı və dərhal yerinə qoydu.

–Bu şəkil komplekti məndə də var, – dedi. – Almışam, amma baxmağa ürəyim gəlmir. – O xəfif gülümsündü. – Bildir mənə Bakıya getməyi təklif etdilər. Mənim Bakının şəkillərinə baxmağa ürəyim gəlmir, onda ki, ora hələ gedəm də.

–Siz burada olursunuz? – deyə soruşdum.

–Yox, uzaqda, Uralın şimalında yaşayıram.

–Bakıdan çoxdan çıxmısınız?

–Hə, belə iyirmi il olar.

–Haradaydınız? – deyə mən ehtiyatsızlıqla soruşdum.

O, xəbircəsinə güldü, sonra tam bir ciddiyyətlə:

–Kurortda idim, – dedi, – iyirmi illik sanatoriya var. Ordaydım.

Mən təəccüblə baxdım. Zarafat etdiyini zənn etdim, lakin onun üzünü əvvəlki kimi ciddi idi.

–Orda revmatizm və tuberkuloz qazandım. Üç il bundan qabaq qərara gəldilər ki, səhhətim lap yaxşıdır, daha məni sanatoriyadan buraxmaq olar, – deyə tam bir ciddiyyətlə davam etdi.

Mən onun nə demək istədiyini anlayırdım.

–Siz dustaq idiniz? – deyə xəbər aldım.

–Bəli, dustaq idim, – deyə sərt cavab verdi. – 37-ci ildə sürgün olunanlardanam.

–Yəqin siz çox əziyyət çəkmişiniz, – dedim.

–Yox, mənim vəziyyətim o biri dustaqlara nisbətən

yaxşıydı. Mən tutulan kimi sürgün edilmədim, uzun müddət dəlixanada yatdım. Bu mənim vəziyyətimi yüngülləşdirdi. Şair demişkən:

Kimisi qayıtmadı "qara qarğaya" girib,

Kimisi xoşbəxt oldu aqlını itirib..

Axı mən də şair idim – deyə birdən-birə əlavə etdi. Əlbəttə, çox istedadsız, onuncu, yüzüncü dərəcəli, əhəmiyyətsiz, mövqesiz bir şair idim. Bəxtim bir burda gətirmişdir.

Gözlərimdən "neçin" sualını oxuyub dedi:

–Çünki birinci demirəm, üçüncü, beşinci dərəcəli şair olsaydım, yazdıqlarımdan bir balaca işıq ucu gəlsəydi mən indi sağ qalmazdım. Amma bilmirəm sağ qalmağım doğrudan da xoşbəxtlikdirmi?

Birdən çılğın bir ehtirasla sıçrayıb çığırmağa başladı:

–Nəyə, kimə lazımdır? Kimi aldadırsınız, kimə nə isbat eləmək istəyirsiniz, sözlünüz nədir? Bütün o sərgi, bütün o cah-cəlal kiminçündür? Ruhulla olmayandan sonra bütün bu təmtərağın nə mənası var? Ruhulları, Cavid, Müşfiqi demirəm, ən adı, ən balaca, ən istedadsız, bax mənim kimi bir şairin, bir həkimin, bir alimin, bir mühəndisin, bir azərinin, rusun, ukraynalının, gürcünün qanı nahaq axıdılmışsa, bütün bu yuxarı qalxan qırmızı qrafiklər, bütün bu döşü dolu qəhrəmanların şəkli, bütün bu alma boyda alçalar və qarpız boyda almalar, bu qucağa sığmayan sünbül dərzləri, bu maşınlar, çilçiraq binalar, rəngbərəng su püskürən fəvvarələr kimin ürəyində fərəh doğura bilər?

–Heç bir cah-cəlal, heç bir nemət, heç bir sərvət qurbansız yaranmır, – dedim.

–Bilirəm, – deyə o dərhal cavab verdi. Elə bil bu dəlilin cavabı onun başında çoxdan bişib hazır olmuşdu. – Sən dinc işləyirsən. Üstünə düşmən gəlir. Oğlunu davaya göndərirsən. Oğlun ölür. Düşmən məğlub olur. Sən dinc əməyini davam etdirirsən. Oğlunun haqq yolunda məhv olduğunu, "torpağı tökdüyü qanı ilə vətən elədiyini" bilirsən. Bəlkə oğlun ölür,

düşmən də qalib gəlir. Yenə də sən oğlundan arxayınsan. O haqq yolunda həlak olmuşdur. Bəs özününkülər, heç bir ehtiyac olmadan, mənasız və dəli, vəhşi bir şiltaqlığa görə dinc işləyən oğlunu daş altına basdırıb üstündə saray tikəndə də sən sakit qala bilərsənmi?

Mən etiraz eləmək istədim. O, əsəbi hərəkətlə məni saxladı.

–Bilirəm. Bütün dəlillərinizi bilirəm, – dedi, – "A" qrupu. Ağır sənaye, vətənin müdafiəsi, ölkənin qüdrəti, düşmən əhatəsi, daxili fitnəkarlıqlar, azğın ministr və nəhayət, şəxsiyyətə pərəstiş dövründə sosialist qanunculğunun bəzi təhrifləri. Sən bilirsənmi ki, bütün zavodların qüdrəti insan damarlarından axan qanı yarada bilməz, bilirsənmi ki, heç bir elektrostansiya insan ürəyini döyündürə bilməz, bilirsənmi ki, hələ doğulmamış, anasının qarınında tələf olmuş körpə, hətta şikəst, xəstə, yarımçıq doğulsa belə bəşərin ən böyük möcüzəsi, insanların bütün nailiyyətlərindən böyük bir nailiyyət, bütün qələbələrdən ulu bir qələbə, 52 min peykdən daha yüksək bir varlıqdır.

–Buna abstrakt humanizm deyərlər, – dedim. – Sizcə bütün zavodlar dayanıb bir körpənin dünyaya gəlməsiylə məşğul olmalıdırlar?

–Yox. Mən daha kəskin deyirəm. Bütün zavodları saxlayın! İnsanlar, ay insanlar, axı neçin bu cavan oğlanın kefi yoxdur? Adamlar, yoldaşlarım, eldaşlarım, axı bu hər şeydən vacibdir. Bax bu gəncin, sənin, mənim, bizim, insanların kefi, əhvalı, fikirləri, hissləri, ürəyinin döyüntüsü bizə verilmiş bu balaca tənha planetdə ən vacib, ən ümdə şeydir, hər şeydən, hər işdən vacib, gərəkli, lazımlı bir işdir.

Bir zavodu partlatmaq olmaz. Amma yüz min adamın ruhunu və cismini məlum binaların qara padvallarında boğmaq, bədənlərini mənliklərini tapdalamaq olar? Neçin? Məgər bizim quruluş dünyanın ən adil, ən gözəl, ən təmiz və müqəddəs quruluşu deyilmi?

–Bunlar keçib getmişdir. Bunları unutmaq lazımdır, –

dedim. – Bu yaralar nə qədər tez sağalsa o qədər yaxşıdır.

–Yox, – o elə bərkdən qışkırdı ki, mən diksindim – olmaz! Bunlar unudulmamalıdır. Biz bunları heç vaxt unuda bilmərik. Unutqanlıq – cinayətkarlıq olardı. İztirabın vicdanı bütün yaraları bağlanmışların yaralarını qanatmalı, yaralar qövr etməlidir.

–Neçin?

–Neçinmi? Allah yoxdur. O dünya da yoxdur. Bəs diri–diri qol–qabırğası sındırılmış mələk xasiyyətli müəllim, əsl kommunist Pənahovun intiqamı haçan, harda, kimdən alınacaqdır?

Onun gözləri alışıb–yanırdı.

Mən onu sakit eləməyə çalışırdım.

–Sakit olun, – deyirdim. – Onların intiqamı alınmışdır.

–Ha, ha, ha – o, əsəbi və xırıltılı bir qəhqəhə çəkdi. – 5–10 cani güllələnmiş, bütün bu işlər "şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün ifratları" ifadəsinin dalına yığılmış, 5–10 adamın adına 5–10 qotur küçə və ya su budkası qoyulmuşdur. Sizcə bunu intiqamdır?

–Bəs siz intiqamı necə təsəvvür edirsiniz?

Mən beş–on adamı deyil, bütün xəbər dəllallarını şəhərlərin mərkəz küçələrində asar, üzlərini tüpürgah edərdim.

–Yeni qanlar, yeni dəhşətlər, yeni ifratlar. Axı bu əclafların, bu xəbər və qələm dəllallarının, bu çuğulların da günahsız ailələri, təqsirsiz uşaqları var? Bu intiqamlar nəhayət dayanmalıdırmı?

O ağlamağa başladı. Bərkdən, hönkürə–hönkürə ağlayırdı.

–Elədir, elədir, – dedi. – Dəhşət ondadır. Bu təzadlar, bu qərarlılıq məni boğur. Yüzlərlə, minlərlə nahaq getmişlərin xəyalları məni yatmağa qoymur. Lakin mən onların intiqamını kimdən alacağımı bilmirəm. Bəlkə məcburiyyət qarşısında satqınlıq edənlərdənmi, gündə bir rəng alan, gecələr qara binaların dal qapısından vətəni, xalqı, milləti misqal–misqal satıb, gündüzlər hündür kürsülərdən camaat qarşısında ağzı

köpüklənə–köpüklənə vətəndən, xalqdan, millətdən danışaraq şöhrət qazanan, hər havada yaxşı yaşayan, hər mühitə uyğunlaşan xamelyonlardanmı və yaxud ağızlarına su alıb içlərini yeyənlərdənmı? Heç kəs təqsirkar deyil. Bəs onda günah kimdədir, hə, kimdədir? Elə düşünməyin ki, mən dövrandan və yaxud quruluşdan şikayətlənirəm. Mən həmişə əmin olmuşam və indi də əminəm ki, bəşəriyyət heç bir vaxt kommunizm ideyasından yüksək bir fikrə çata bilməmiş, bilməyəcəkdir. İnsan zəkasının şah əsəri olan bu idealın parıltısı heç bir zaman mənimçün sönə bilməz. Mən sağ və sol əyintilərdən danışmıram, əsas ideyadan – insanın insanı istismar etmədiyi bir cəmiyyət ideyasından, kiçik–böyük olmadan bütün millətlərin birliyi ideyasından, nemətlərin, sərvətlərin yarananların onların yiyəsi olması ideyasından danışırım. Bu ideya bizim ölkədə həyata keçir. Mən bu ölkəni hüdudsuz bir məhəbbətlə sevirəm.

Allaha and olsun, orada Sibir sanatoriyasının şaxta və əzab müalicəxanaları içində biz hər xəbəri, dəmir barmaqlıqlar arasından, yolu–rizi itmiş yerlərdən, yaşayan və yaranan insanlardan gələn hər xoş xəbəri sevinc yaşları ilə, qəlb fərəhiylə qarşılayırdıq. Biz bilirdik ki, bəzi yerlərdə iş başında olanların bütün azgınlıqlarına baxmayaraq, namuslu adamlar bəlkə qapaz altında, bəlkə qorxa–qorxa, yan–yörəsinə baxa–baxa işləyir, yaradır, qurur. Müharibə, xain hücum bizi sarsıtdı. Bəzilərimizi cəbhəyə apardılar. Gedənlər ən qabaq eşelona, cəza batalyonlarına, od və qurğuşuna sipər olmağa, ölməyə göndərildiklərini bildirdilər. Amma hər bir dəhşəti görüb ürəkləri qərtməklənmiş bu adamlar uşaq kimi kövrəlir, sevincdən gülmür, ağlayır, atlanıb–düşürdülər. Məsələn yalnız onda deyil ki, bu adamlar dəhşətli sonu, sonsuz dəhşətdən yaxşı bilib ölüb canlarını qurtarmaq istəyirdilər. Məsələn bir də onda idi ki, bu adamlar ölkədən insanlar cərgəsinə qayıdıb, nömrələr və "ey tı" əvəzinə adlarını qaytarıb, adam olub ölməyə, adam kimi ölməyə, adamlıqlarını ölüm bahasına

qaytarmağa gedirdilər. Onlar xoşbəxt idilər. Onlar vətəni qoruyaraq, vətən yolunda döyüşərək öləcəkdilər. Bu labüd ölümə gedənlər qalanlardan xoşbəxt idilər. Qalanlar – mən də onların içində idim– hər şeyi unudaraq yalnız bir şey – döyüş, qələbə haqqında düşünürdülər. Ən dəhşətli əziyyətlərdən sonra belə incidənlərinə boyun əyməyən bu qaxac ürəkli adamlar qürurlarını tapdalayaraq azadlıqla təması olan hər adama yalvarır, itə sümük atılan kimi xəsis sözləri, xəbər qırıntılarını bir-biriylə bölüşür, var qəlbləriylə sevinir, ya kədərlənirdilər. Kiminsə, hardansa ələ keçirə bildiyi yeganə bir şüşə içkini qoşunlarımız hər şəhəri alanda 200 adam arasında damla-damla bölüb içirdik. Biz Vətənimizi sevirdik. Biz böyük Vətənimizi sevirdik. Biz vətən xaini deyildik. Biz inanırıdıq. Mən yenə də inanıram. Mən inanıram ki, kommunist – xəyallarımızın bayramını ləkəsiz, azad, gözəl cənnəti biz yaradacayıq. Lakin neçin mənim kimi bu ideyaya məftun, onun yolunda ölümə getməyə hazır olanlar, onun yolunda ölümə getməyə hazır olduqları üçün öldürüldülər. Onun adıyla, lakin onun bayrağını ləkələməkçün öldürüldülər. Cavabı kimdən alım? Lakin ən dəhşətli bu deyil. Qoy olsun. Min, yüz min əsl insan, mətin kommunist, gözəl yoldaş, həqiqi vətəndaş, istedadlı fərd nəhaq qana boyandı. Lakin bəs qalanlar? Mən yenə də bizim nəsildən ilişib qalanları demirəm. Onlar qalsalar da bizim kimi çeynənmiş, əzik, sönükdürlər. Bəs siz – gənclik? Sizi kim çeynəmiş? Bizim pis üzünü görüb yaxşı üzünə inandığımız bir şeyin siz neçin yaxşı üzünü görüb pis üzünə inanır, onu axtarırsınız. Neçin siz inanmırsınız? Siz nəyə inanırsınız? Suçlu–suçlu nəyi, kimi gözləyirsiniz? Sizin idealınız varmı? Sizin fəlsəfəniz həyatdan bacardıqca artıq nəşə qopart, gününü xoş keçirt fəlsəfəsi deyilmi? Ya da şəhvət, pozğunluq və kütləvi cütlük. Balaca istəklər, xırda həvəslər, cırıdan ehtiraslar, arzusuzluq, məqsədsizlik. Bu sizin sifətləriniz deyilmi? İnamsızlıq, imansızlıq. Siz insanlığın hansı dəyərlərini saxlamırsınız?

–Nə etməli? – dedim. – Bizim nəsil radiatsiya və inamsızlıqla zəhərlənmiş bir dövrdə yaşamalılı oldu. Artıq adamlar, itkinlər nəslil olan kimi yəqin biz də bir nəsilik: bezarlar nəslil, peşimanlar nəslil, inkisarı xəyala uğramışlar nəslil, yorğunlar nəslil, inamsızlar nəslil. Bilmirəm bu təyinlərdən hansı daha müvəffəqiyyətlidir?

–Yaxşı, onda bəs kommunisti kim quracaqdır? Azad, ləkəsiz, məqsədli, istəkli, alovlu, inamkeş, mətin, yorulmaz həvəsli gənclik – 20–ci, 30–cu illərin gəncliyi hamı?

–Bilirsinizmi, mən xoşbəxt gələcəyə inanıram, – dedim. – Atam bir dəfə qəribə bir sağılıq dedi. O, mənim sağılığıma içdi və dedi ki, arzu edirəm ki, sən biz görənləri görməyəsən. Sən daha xoşbəxt vaxtda yaşayasan. Mən buna inanıram.

–Yalan deyirsiniz. Siz buna zərrə qədər, bir an belə inanmırsınız. Siz bircə ona inanırsınız ki, həmin bu sözləri öz övladlarınıza deməli olacaqsınız.

–Yox, mən buna inanmaq istəmirəm. Mən bundan qorxuram.

O sanki heç mən deyənləri eşitmədən öz fikirlərinə cavab verirdi:

–Bilirsinizmi, orda sürgündə mən daha xoşbəxt idim. Mən düşünürdüm. İntiqam saatını gözləyirdim. Azadlığa çıxacağıam saatı, insanlara "mən günahkar deyiləm" deyəcəyimi saatı gözləyirdim. Mən azadlığa çıxdım. Mən, "biz günahkar deyilik" – deyə qışqırmaq istədim. Heç kəs qulaq asmadı. "Şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün təhrifləri" – bu bir cümlə ilə həm bağışladılar, həm təsəlli verdilər, həm də bizi öz yerimizə oturdular. Bəs bu bir cümlə ilə minlərlə insanların faciəsini necə ifadə etmək olar? Gərək bu barədə romanlar, poemalar yazılsın, rəsmlər, filmlər çəkilsin, hər şey olduğu kimi hamıya göstərsin, hamı bunları anlasın, həzm etsin, düşündüyünü desin, sonra bu ağır yaralar ox kimi ürəklərə sancılsın, sonra yavaş-yavaş bu yaralarını sağaldan təmiz, ləkəsiz, azad insanlar öz ləkəsiz gələcəyini qursunlar. Qoy izzirabın vicdanı gecələr

adamları yerlərində qovrultsun. Yaraların üstünə rəngli bayraqlar sarımaq, insanların ağ sümüklərini qırmızı qrafiklər arasında gizlətmək, zirzəmilərdə diri-diri basdırılmışların fəryadlarının səsinə üç yüz nəfərlik birləşmiş xorun şəhər mədəhiyyə nəğmələriylə batırmaq olarmı? Qoy bu dərdlər insanların ürəklərində qıçqırmasın. Qoyun dərdlərimizi qusaq, sonra yuyunmaq, gələcəyə təmiz gedək.

– Bunlar axı olub qurtarmış işlərdir. Təkrar olunmaz qara bir səhifədir, – dedim.

– Yox. Şəxsiyyətə pərəstiş dövrü. Axı biz bilirik ki, ayrı–ayrı şəxsiyyətlərin rolu əhəmiyyətsizdir. Tarixi xalq yaradır. Bəs bu ayrı–ayrı "əhəmiyyətsiz rolu olan" şəxsiyyətlər qanlı tarix yaradanda xalq hardaydı? Aldanırdı, eləmi? Bəs beləysə biz bu gün nə haqla bu aldanmış xalqa onun aldanmasını var səsimizlə bağırırmıyıq, onu ayıq–sayıq olmağa çağırırmıyıq? Niyə aldanmış xalqı izzətin vicdanıyla dağlamırıq?

O susdu. Nəfəsi kəsildi. Uzun bir öskürək onu iki bükdü. Su gətirdim. Bir qurtuma başına çəkdi. Su sanki onun qaynayan içini sakit elədi, ehtirasını, danışmaq həvəsini islatdı. Bir müddət susdu. Sonra çox yavaş və xoş bir şeyi xatırlayırmış kimi nəvazişlə danışdı:

– Axı mən onlardan çoxusunu tanıyırdım. Büllur kimi təmiz adamlar idi. İçlərində nacinslər də vardı. Amma bir nacinsin bütün varlığı yüz mərdin bir damla qanına dəyərmidi?.. Yadımdadır, bizim sevimli müəllimimiz Mirzə Sadıq xəstələnmişdi. Zəng elədim. "Mirzə, sənə dəyməyə gəlirəm" – dedim. Həmişə məni mehribanlıqla qarşılayan Mirzə: "yox, – dedi, – lazım deyil. Gəlmə!" Mən incidim. – "Niyə axı". O bir də sərt "gəlmə, deyirəm vaxtım yoxdur", – deyib telefonu asdı. Səhəri gün onu apardılar. Yəqin mənimlə danışanda aqibətini bilirmiş. Azad həyatının son işi mənim adımla qorumaq təşəbbüsü oldu. Sonralar eşitdim ki, son dərəcə səliqəli, təmiz geyinən və bir qədər "vasvası" olan Mirzə axır vaxtlar hər gecə yanına bir dəst təzə təmiz alt paltarları qoyarmış ki, onu aparmağa

gələndə geyinsin. Axı ORDA – getdiyi yerdə paltar dəyişmək imkanı olmayacaqdı.

Qonağım gözünü divarda bir nöqtəyə zilləyərək danışırdı. Onun danışığında bir qeyri-təbiilik hiss olunurdu. Elə bil o öz şahidi olduğu şeylər haqqında deyil, haradasa oxuduğu şeylər haqqında danışırdı.

–Nağıya axırını dənə 26–lar bağının qabağında rast gəldim. Küçəni keçməyə hazırlaşırıdım. Yolumu maşınlar kəsmişdi. Dayandım. Birdən kiminsə pıçıltıyla məni çağırdığını eşitdim. Dönüb baxdım. Dəhşətə gəldim. Məni çağıran Nağıydı. O məndən beş addım aralı dayanmışdı. Mənə baxmırdı. Düz qabağa baxırdı. Rəngi ağappaq idi. Pıçıltıyla: "Üzünü o yana çevir" – dedi. O mənimlə danışmağa qorxurdu. Məni ləkələməkdən qorxurdu. Mən o deyən kimi etdim. Yarım dəqiqə maşınlar ötüb-keçənəcən uşaqlıq dostum olan bu adamla belə yan-yana, lakin bir-birimizə baxmadan durduq. O pıçıltıyla: "Məndən nə eşitsən inanma" – dedi. Maşın axını qurtardı. Mən sağa, ölümə məhkum olunmuş və məhkumluğunu bilən, rəngi kətan kimi ağ, ürəyi donmuş diri meyit sol tərəfə getdi. Eh, danışmaqla qurtarmaq mı olar? Faciədən məzhəkəyə bir addımdır – deyirlər. Faciənin gülməli epizodları da olurdu. Bir müstəntiq bir həkimi dindirir. "Hansı əksinqilabi təşkilatın üzvü olmusan? Təşkilatda daha kimlər vardı? Məqsədiniz nə idi?". Hər sual bir şillə, hər sual bir qapaz, hər sual bir yumruq, hər sual bir kötək! Həkim çox kök idi. Onun dalınca kameraya gələndə bu 55 yaşlı kök kişi heyvani bir sövq-təbii hisslə qaçıb hıqqana-hıqqana, çarpayının altına pərçim olaraq girmək istəyirmiş. Onu darta-darta ordan çıxarır, istintaqa aparırlarmış. "Hansı əksinqilabi təşkilatın üzvü olmusan, təşkilatda daha kimlər vardı? Məqsədiniz nə idi?". Hər sual bir şillə, hər sual bir qapaz, hər sual bir yumruq, hər sual bir kötək! Həkim heyvani bir qorunma instinktiylə danışmağa, ağzına gələni, gözünə görünəni, insan fantaziyasının yarada biləcəyi bütün rəzalətləri danışmağa

başlayır. "Təşkilatımızın adı "Gənc Azər" idi. Üzvləri flankəs, flankəs, (yüzə qədər adam). Məqsədimiz qiyam edib bütün ölkəni dağıtmaq idi. Müstəntiq yazır. Birdən sanki ayılır. Adları çəkilən adamların çoxusu çoxdan ölüb. Bütün başqa məlumatlar da belə səf-səfədir. Həkim isə fantaziyası işlədikcə, dili tərpendikcə danışmaq, sonra bircə saat dəmir çarpayının yumşaqlığında dincəlmək istəyir. Müstəntiq qarşısındakı kağızı doldurmaq, yuxarıda şübhə doğurmamaq, dərisini qorumaq, başını saxlamaq istəyir. Həkim bircə saat yumşaq dəmir yataqda dincəlmək istəyir. Yaxşı məşq keçmiş boksçu zərbəsinin gücünü sınamaq istəyir. O, yenidən həkimi döyməyə başlayır. Müstəntiq yazdığı cəfəngiyatları bir qırağa qoyub yeni kağız çıxarır. Həkim dəmir çarpayının yumşaq yatağında dincəlmək istəyir. Onu yarımcan halda kameraya atırlar. Ayılanda başı üstündə yoldaşını görür.

–Səni kim dindirir?

–F.

–Eh. Onda işin yaxşıdır ki, balam sən Tibb İnstitutunda dərslər demirsən. Gəl sənə yolun öyrədim.

Səhər həkim istintaqı səbirsizliklə gözləyir.

–Hansı əksinqilabi təşkilatda iştirak etmişən. Daha kimlər iştirak edirdi? Məqsədiniz nə idi?

–Bu saat, bu saat yazın. Çox vacib məlumatlar verəcəm.

–Yenə cəfəngiyat?

Bir şillə.

–Yox, bu səfər əsl həqiqət. Daha vicdanım məni gizlətməyə qoymur. Yazın.

–Hə.

–Mən İnstitutda qadınlar arasında əksinqilabi iş aparırdım. Bir neçə adamı təşkilata toplaya bilmişdim.

–Hə. Kimləri? – Müstəntiqin gözləri sevinclə işıldayır. – Adların de.

–Bu saat, bu saat. Yazın R.S.D.Q. sonra V və bir də Kərimova Asiya.

Müstəntiq dik atılır.

–Necə?

–Hə, Kərimova Asiya, sonra...

– Dayan, dayan, Kərimova Asiya da vardı?

–Bəs necə, o ən fəal iştirakçılardandı. Başçılarından və təşkilatçılarından.

–Yox, yox siz yanılırsınız...

–Niyə? Onu tanıyırsınız ki? Müstəntiqin dili–dodağı əsir. O, dodağını çeynəyərək pıçiltıyla:

– O mənim arvadımdır – deyir.

O biri stolun arxasında oturan ikinci müstəntiq şübhəylə bu tərəfə baxır. Qəzavü–qədəri bilmək olmaz. Hər anın bir hökmü var. Ola bilsin ki, bir az sonra bu müstəntiqlərin biri o birini dindirəcək, onun özünün hamıya dediyi sözləri ona qaytaracaq:

–Biz hamısını bilirik, yaxşısı budur boynuna al.

Hələ bəlkə bir şillə də çəkəcək. Yox, lap yəqin mütləq çəkəcəkdir. İkinci müstəntiq otaqdan çıxır. Birinci müstəntiq yalvarıcı baxışla indicə şillələdiyi həkimə baxır:

–Bəlkə, bu adı çəkməyəsen. Mən də yazığam. Ailəmi pozma. Bizə əmr belədir ki, onsuz da boynunuza təqsir qoyub göndərəcəyik. Nahaq yerə mənim evimi yıxma.

–Yox, mən hər şeyi boynuma alıram, – deyə həkim cəlladından hayıf çıxır.

Faciədən məzhəkəyə bircə addımdır – demişlər.

Lakin dəmir barmaqlıqlar ardında xarüqələr də olurdu. Qocaqlıqları və iradələri tarixin ən böyük qəhrəmanlarını kölgədə buraxacaq igidlər də olurdu.

Mühəndis Cavad göstərişlərinin hər sətindən bir qol çəkmişdir. Bu o deməkdir ki, böhtanın hər sətrinə razı olmamışdan qabaq mühəndis şüurunu itirənəcən incidilirdi.

Utancaqlığından beş adam yığılanda danışmağa çəsərət eləməyən qoca yazıçımız Seyid bütün işgəncələrə dözərək bir nəfərin də yalandan adını verməmişdir. Şair Müslüm ölümə "Beynəlmiləl" oxuya–oxuya getmişdir. O, axıracan bayrağına

sadiq qalmış, onu bulayan, bu bayraqla örtülən cinayətləri və dəhşətləri bilə–bilə bayrağını ləkəsiz görmüşdü.

Həmişə bər–bəzəkli geyinən, yaraşıqlı gənc rəssam Əfrasiyab xaricdən alıb gətirdiyi və çox xoşladığı modalı ala–bəzək qalstukunu ilk dəfə türmədə taxmış, sonra özünü həmin o qalstukla asmışdır. Onun meyitini görənlər Əfrasiyabın vaxtilə qəşəng sifətinin eybəcərliyindən və tanınmazlığından dəhşətə gəlmişlər. Neftçi Beydulla silah tapmadığından damarlarını dişləyərək ölmüşdür. Beşinci ildən partiya üzvü, namuslu çekist və əsl kommunist Nuri Vəliyev həqiqətin yoxlanılması üçün bir məktub yazmış və günahsız olduğu haqqında Leninin qəbrinə and içmişdi. Lakin Leninin məqbərəsi susmuşdu. Onu iki tufəngli əsgər qoruyurdu. Bütün bunlar Leninsiz olurdu. Leninsizlikdən olurdu. Böyük Leninin adıyla onun silahdaşlarını tələf edirdilər. Kommunist ideallarından danışa–danışa kommunistləri güllələyirdilər. Bu insanların, bu diri–diri basdırılmışların səsi qulağımdadır. Bu səs gecələr məni yatmağa qoymur. Kimdən intiqam alım? "Millət uğrunda" özlərinə şöhrət qazanıb üç otağını yeddi edənlərə əl çalan bu bədbəxt millət neçin onun qeyrəti yolunda təkcə otağını belə qara, soyuq, rütubətli məhbəs kamerasına dəyişənləri unudur? Məsələ onların adına küçə, ya su budkası qoymaqda deyil. Məsələ onların böyük faciələrindən dərs almaqdadır. Onların ulu igidlikləri qarşısında diz çökmək, inqilab yolunda çarpışa–çarpışa əksinqilabda ittiham olunaraq güllənənlərə pərəstiş etmək, iztirabın vicdanını bir dəqiqə, bir an susmağa qoymamaq...

Birdən qonağım uşaq kimi məsum bir səslə dedi:

–Yaxşı, mən istedadsızam, mən bir heçəm, zibiləm. Axı o istedadlı idi, onun gələcəyi vardı. O ədəbiyyata, mədəniyyətə, xalqa çox şey verə bilərdi. O gözəl sənətkar ola bilərdi.

–Kim?

Cavab vermədi. Susdu. Aralığa ağır, zindan kimi ağır, əzici, müdhiş bir sükut çökdü. Bir, iki, beş dəqiqə keçdi. Mən artıq

heç bir cavab gözləmədim. Birdən o sonsuz bir həsrət duyulan ölü bir səslə:

–O mənim arvadım idi, – dedi.

Yenidən aralığa ağır, əzici, qatı bir sükut çökdü. Mən onun üzünə baxırdım. Üzü qırış–qırışdı. Sanki onun üzünü iztirabın kotanı şumlamışdı. Bayaqdan bəri min dəfə ifadəsi dəyişən bu çöhrə indi nə isə mənə agah olmayan, yalnız onun özünün duyduğu və yaşadığı xatirələr aləminin təsirilə yumşalır, işıqlanır, mehriban və nəvazişli olurdu. O danışmağa başladı, həzin, yumşaq, sevincli bir səslə danışmağa başladı. O, mənə müraciət eləmədi. Sanki mən heç otaqda yox idim. Mənə elə gəlirdi ki, o, bəlkə heç danışdığını duymur. O eşidilməkçün danışmırdı. O xəyalına gələn dumanlı xatirələri sözlərlə bürümək, ifadələrlə, cümlələrlə aydınlaşdırmaq, konkretləşdirmək, duyulacaq etməkçün danışdı.

–Yağış yağdı. Leysan deyildi. Amma hər halda güclü yağışdı. Kişi təzə ağ kostyum geymişdi. Bilmirəm zalım oğlu pencəyi nə cür tikdirmişdisə çiyinləri bax bu endə, köksü bax belə qabarıq durmuşdu. Di gəl ki, yağış başladı. Vallah, bu pencək islanıb bir cür büzüdü, bir cür balacalaşdı. Kişi cücəyə döndü. Sən demə zalım oğlu elə arıq imiş ki, özü qəsdən elə pencək tikdirib pəhlivana oxşasın. Yağış bunu islatdı, döndü cücəyə. Hələ arvad necə islanmışdı. Gəlib poçtun içərisinə girəndən bir saat sonra da üstündən şorhaşor su axırdı. Vay allah, adamlar neçə qaçırdılar. Yağış birdən gəldi deyən heç kəs evinə çata bilmədi. Hamı görürsən birtəhər özünü poçta salıb gözlüyüdü. Mən elə əvvəlcədən poçtaydım. Gəldim görüm Bakıdan kağız-zad yoxdur ki, yağış başladı, bayıra çıxma bilmədim. Amma yağış adamları nə günə salırdı. Vallah, bir eybəcərləşdirirdi ki, nə deyim.

Bilmirəm neçin bu xatirələr ona belə gülməli gəlirdi. Dəqiqəbaşı sözünü kəsib xəfif-xəfif gülümsünürdü. Uşaq kimi məsum və şən gülümsünürdü.

–Hə, yağış hamını eybəcərləşdirmişdi, çirkinləşdirmişdi.

Amma ona yağış da yaraşır. Saçlarının qıvırcıqlarından sallanmış yağış damcıları kiçildilmiş, miniatürləşdirilmiş üzüm salxımlarına bənzəyirdi. Saçına, qaşına, kirpiyinə düşüb qalmış yağış damcıları mirvariyə, inciyyə oxşayırdı. Yanaqları, biləkləri, əlləri paltarı üzərində sürüşən yağış damcıları xırda dağ çiçəklərini andırırdı. Yağış onun al yanaqlarını daha yumşaq və saf eləmiş, qıvırcıq saçlarını pərişanlandırmış, zil qara qaş və kirpiklərini hamarlayıb parlatmış və elə bil qara su olub gözünün gilələrinə yığılmışdı. Yağış onu hər budağından narın çiçək, yaxud xırda meyvə sallanan ağaca oxşadırdı.

Deyirlər gözələ al da yaraşır, şal da. Yağış hamını, o cümlədən gözəlləri də çirkinləşdirmiş, yazıqlaşdırmış, bürüşdürmüş, eybəcərləşdirmişdi.

Amma ona yağış da yaraşır.

O da yağışdan gizlənən bütün adamlar kimi poçtaya girdi. Yağış onu bəzəyirdi, o isə yağışdan qaçırdı. Poçtada gizlənənlər içində o hamıdan zəifdi. Lakin hamıdan məğrurdu. O, poçtaya qaça-qaça, töyşüyə-töyşüyə girmədi. O, yağış altında qalmaq istəmirdi. Amma yağışdan oğru kimi qaçmaq da istəmirdi. O, poçta aramla girdi. Büzüşmüş, qorxa-qorxa göyə baxan, qapıdan uzaqda dayanmağa çalışan, bir-birinə sıxılan adamlara baxıb gülümsündü. And olsun allaha, onun bu gülüşünü öləncən unuda bilməyəcəm. O burda hamıdan gənc, hamıdan gücsüz, hamıdan incəydi. Lakin bu yağışdan gizlənən adamlara bir ana kimi baxıb güldü. Güclü ana uşağının zəifliyinə, ələcsiz və bacarıqsız hərəkətlərinə baxan kimi nəvaziş və təəssüflə baxdı, gülümsündü. Sonra bir qıraqda dayanıb nə haqqında isə düşünməyə başladı. O xeyli dalğındı. Şuşada yağış yaman çox çəkir. Yağışın qurtarmasını gözləmək axmaqlıq olardı. Adamlar yağışın zəifləyəcəyini gözləyirdilər. Kimsə ondan nə isə soruşdu. O öz məlahətli səsiylə ona mehriban bir cavab verdi. Kimsə zarafatyana bir şəkildə ona sataşdı. O, sərt və kəskin bir cavabla zarafatçı adamı yerində oturtdu.

O ya dalğın, ya da çox həyəcanlı olurdu. O, Bülbülün nəğmələrini sevirdi. O, Şuşanın gözəl təbiətini sevirdi. O, Cıdır düzünün baş gicəllədən uçurumundan aşağıda köpüklənən çaya və İbrahim xanın güclə görünən sığnağına baxmağı sevirdi. Şuşada hamı və hər yer oxuyur. Hər çobanın zənguləsini beş dağ, beş dəre beş dəfə artıraraq bir-birinə çatdırır, hər bir daşın dibindən muğamat səsi gəlir. O, Şuşanı və Şuşanın hər bir dağını sevirdi. O, İsa bulağının sərin, buzlu suyunu, ucu görünməz ağacların mehriban kölgəliyini, hər ağacın altında qurulan məclisin nəşəsini, meşədə odun yığmağı sevirdi. O, adamı min dillə dindirən şuşalı arvadları, yanaqlarından qan daman şuşalı qızları, sinəsi nəğmə, qəlbi şer şuşalıları sevirdi. O, şairə idi. Bəlkə indi onun şerlərini oxuyanda onlar adama bəsit və dayaz gələrlər. Lakin axı onun vur-tut iyirmi yaşı vardı. Bəlkə, onun heç olmasa iyirmi üç yaşı olsaydı, o çox şey yazı bilərdi. Amma onun iyirmi üç yaşı olmadı. Heç bir vaxt da olmayacaq. O, Şuşa təbiətindən və Moskvada 1 May nümayişinin rənglərindən ilham alırdı. O, "Humayun"dan rıqqətlənir və "Beynəlmiləl" himnindən ruhlanırdı. O, şimal qütbünü fəth edən sovet təyyarəçilərindən, Bakının yeni məktəblərindən yazırdı. O, Şərq qadınını çadranı atmağa çağırırdı. O, eşqi, şəfəq çağı dənizin rəngini, aylı gecələri, çiçək açan alma ağaclarını, tərənnüm edirdi. O, Füzulidən, Sabirdən, Fikrətdən və Mayakovskidən həzz alırdı.

Mən indiyənəcən təəccüb edirəm. Necə oldu ki, belə ilahi bir varlıq məni sevə bildi.

Qonağım qəflətən mənə müraciət edərək:

–Doğrudur, – dedi, – mən də o vaxt indiki halımda deyildim. Amma mən hara, o hara? Hər halda qərībədir ki, o məni sevdi. Allaha and olsun o məni sevirdi. Özü də möhkəm sevirdi. Mənimçün isə o, mələkdə, pəriydi, huriydi, daha nə bilim nəydi. Allahın fəlakətində insanlara göndərdiyi təsəlli və şəfqət ilahəsiydi. Biz xoşbəxt idik. Kim və neçin bizim xoşbəxtliyimizi pozdu? Axı biz bəxtiyarlıqdan doya bilmədik,

sevindən usanmadıq. Mən xəbər alıram, bizim nə təqsirimiz vardı? Kim, neçin onu məndən aldı?

O bu sualları mənə verirdi, özü də ritorikəsinə deyil, məhz cavab almaqçün verirdi. O susub məndən cavab gözləyirdi. Mən nəinki təfərrüatını, hətta ən adi faktlarını belə bilmədiyim məsələ haqqında necə hökm verə bilərdim. O yenidən inadla:

–Kim? Neçin? – deyərək məndən soruşdu:

–Sizi həbs edib ayırdılar mı? – deyərək mənə suala sualla cavab verdim.

–Yox, – deyərək o tez cavab verdi – dəhşət ondadır ki, bizi həbs etmədən ayırdılar.

Qonağım yenidən təmkinlə danışmağa başladı:

–İncəsənət işçiləri evində üçüncü mərtəbədə bizim ikiotaqlı mənzilimiz vardı. Bütün evlərdə olduğu kimi bizim evin də birinci mərtəbəsində – giriş qapısının ağzında sakinlərin siyahısı – qara bir lövhə asılmışdı. Bütün evlərdə olduğu kimi bizdə də bu qara lövhənin üstündə ağ hərflərlə evin sakinlərinin familiyaları, mənzillərinin nömrəsi yazılmışdı. Həyatımızda Kərim dayı adlı bir xidmətçi vardı. Kərim dayı mağazadan qara rəng və iri bir rəngsaz fırçası almışdı. Ayda beş, ya daha çox, bəzən hər həftə, bəzən günəşir Kərim dayı səhər tezdən qara rəngini və fırçasını götürürdü, giriş qapısına yanaşır, lövhədə ağ hərflərlə yazılmış müəyyən bir familiyanı qaralayır. Lövhə çox qəribə və gülməli şəkildə almışdı. Məsələn, yuxarıda bir nömrəsi yazılmış, sonra aradan qara bir ara verilmiş, dalıycan məsələn 4 nömrəsi gəlmiş və lövhənin dalı da bu əcaib sıra üzrə düzülüb, get–gedə daha az qalan ağ hərflərlə yazılmış familiyalar yazıq, aciz, yetim və narahat görünürdülər. Lövhə çox qəribə və gülməli şəkildə almışdı. Lakin ona baxanda heç kəs gülmürdü. Boşalmış mənzillərə köçən təzə sakinlər nədənsə hələ öz familiyalarını lövhəyə yazdırmırdılar. Təzə sakinlərdən bir çoxunun familiyası yazılmamışdan pozulurdu.

Mən hər gecə bir şey edirdim. Arvadımdan qorxa–qorxa gizli edirdim. Duyurdum: o bilsə mənə nifrət edəcəkdi. Çünki

onun buna ehtiyacı yox idi. O güclüydü, mən isə onun kimi deyildim, mən zəif idim. Mən bunsuz bacarmazdım. Mən hər gecə on birdən gecə qalmırdım və hər gecə yatmadan əvvəl qüvvətli dozada yuxu dərmanı içirdim. Ondan gizli içirdim. O bilsəydi, mənə nifrət edəcəkdi. Çünki onun bu dərmana ehtiyacı yoxdu. O güclüydü. Mən isə zəif idim. Mən bu dərmansız qala bilməzdim. Məni qınamayın, mən hər gecə qüvvətli dozada yuxu dərmanı içirdim. Yerimə girən kimi və heç bir şey haqqında düşünməmək və o saat yuxulamaqçün içirdim. Təsadüfən gecə yuxudan ayılıb qulaqlarımı şəklənmək, hər pıçıltıdan, hər ayaq səmindən, hər şaqıltıdan diksinməmək, səssiz küçədən keçən hər maşının tormoz səsinə dinlənməməkçün içirdim. Gözlərimi qaranlıq tavana dirəyərək nəyisə, nəyisə, nəyisə gözlənmək, gözlənmək, gözlənməkçün içirdim. Kərim dayının qara lövhədə familiyamı pozan fırçasını yuxuda görməmək, ayrı, daha dəhşətli yuxular görməməkçün, bərk, daş kimi, ölü kimi yatıb yalnız səhər oyanmaqçün, bu gecə də keçdi – deməkçün içirdim. Mən kimdən və nədən qorxurdum? Bəlkə, mən adam öldürmüşdüm, ev yarmışdım, hər nəysə bir cinayət eləmişdim, ifşa olunmaqdan qorxurdum. Bəlkə, mən siyasi bir qəbahət eləmiş, qeyri-ciddi bir söz demiş və ya yanımda deyiləndə eşitmişdim. Yox, bu cəhətdən mənim vicdanım təmiz idi. Amma mən ondan qorxurdum ki, günahsızlığına başımla zəmanət verəcəyim 9 nömrəli mənzildə yaşayan, uzun illərdən bəri tanıdığım bəstəkar dostumun da heç bir təqsiri yoxdu, lakin bir səhər mən siyahi-lövhədən rəqəmlərin yeni düzülüş sırasını öyrəndim: səkkizdən sonra 10 gəlirdi.

Mən zəif, gücsüz, iradəsiz, aciz, bəlkə də qorxaq adam idim. Amma allaha and olsun ki, mən özümçün qorxmurdum. Mən onunçün qorxurdum – Şairə yoldaşımçün qorxurdum. Ən böyük qəbahət istedad, ən böyük cinayət ad-san, şöhrət, hörmət, ən böyük təqsir seçilmək və sevilmək, ən böyük günah öz ağılnla düşünmək sayılan bir çağda mən onun aqibətiçün

qorxurdum. Onun parlaqlığından, qurbanı olacaq parlaqlığından qorxur, onu gözləyən şeyləri təsəvvür edəndə dəhşətə gəlirdim. Onu şer kürsülərində gurultuyla, alqışla qarşılayan, qədəminə güllər tökən gənclərin fərəhi və pərəstişi müqabilində onu qara zirzəmilərdə gözləyəcək intiqam, hayıf, qisas məni dəli eləyirdi. Mən bilirdim orada xalq məhəbbətini, xalq fərəhini bağışlamırlar. Dinləyicilərinin gözlərində qürur və sevinc oxuyan şair ən ağır cəzaya məhkum olur. Xalqın məhəbbəti ona ən böyük ittihamnamədir.

Onu dinləyənlər özlərində insanlıq ləyaqəti, insanlıq qüruru, insanlıq fərəhi duyurlar. Onu eşidənlər özlərini azad bilirlər. Ona qulaq asanlar özlərini millət sayırlar. Məgər bu günahları ona bağışlamaq olardı? Mən bilirdim ki, ora düşsə, orada bu hayıfı onda qoymayacaqlardı. Bütün bunlardan başqa o qadın idi. İncə, gözəl, zərif, həssas və həzin sənətkar bir qadındı, şairə idi. Ora düşən kişilər haqqında danışılan dəhşətlər ən dahi bir rəssamın çəkə biləcəyi cəhənnəm mənzərələrindən müdhiş idi. Ora düşən qadınlar haqqında danışılanları, on beş dəmir qapı dalından süzülüb xeyli yumşalaraq bizə, hələ çöldə gəzən adamlara gəlib çatan müdhişliklər haqqında mən söhbət açmaq istəməzdim. Əvvəla ona görə ki, siz hələ çox gəncsiniz. Əgər siz daha yaşlı olsaydınız belə mən bildiklərimi və eşitdiklərimi danışmazdım. Belə şeyləri insan-insana danışmamalıdır. Belə söhbətlər, belə mənzərələr yaddaşda yara kimi qalan bu dəhşətlər qurd kimi adamın öz içini yeməlidir. Danışılmamalı-danışılmamalı – deyə o əsəbi və qırıq-qırıq deyirdi. – Adamlar belə şeyləri danışmamalı, yox ümumiyyətlə görməməli, bilməməlidir. Bunu görə, bilən, eşidən adam insanlıq ləyaqətini, nə isə ona insan olmaq haqqı verən bir hüququ itirir. Onunçün qadın ideali, əbədi qadın ideali yoxdur. Bunları eşidən, görə, bilən qadın haqqında, dəhşətsiz düşünə bilməz. Bunu eşidən, bilən, görə öz anası haqqında düşünməməlidir, onu xatirinə, yadına gətirməməli, gözləri qarşısında canlandırmamalıdır. Bunu görə, eşidən, bilən

bacısının gözünə baxmamalıdır. Bunu görən, eşidən, bilən allaha, allah yoxdursa, bilmirəm kimə, bəlkə mamaçaya dua etməli, yalvarmalıdır ki, heç bir vaxt ona: "Gözün aydın, qızın oldu" deməsin. Bunu görən, eşidən, bilən əgər arvadını bərk sevirsə onu öldürməlidir.

Qonağım qışqırıb hıçqırmağa başladı. Mən yenidən güclə onu sakit etdim.

O, dərhal yenidən danışmağa başladı:

–Ora düşən qadınlardan eşitdiyimə görə yalnız biri xoşbəxt olubmuş. Onun xasiyyətindəki qəribəlik haradansa qadının taleyini həll edənlərin qulağına çatıbmiş. Bu qadını xilas etmişdir. Bu qadın cavan və üzdən süfayi olmasına baxmayaraq "uşaqları" yalnız bir cəhətdən – "psix"liyi cəhətdən maraqlandırmışdır. Onlar qadının bir qədər qəribə olmasını və qorxu maniyasını şən zarafatlarına hədəf edərək gecələr müxtəlif qorxunc qiyafələrdə, maskalarda, əcaib səslər çıxararaq qadın qalan tənha və qaranlıq kameraya gəlir, qadını ürəyi gedənəcən qorxuzur, yalnız o hərəkətsiz qalıb qəşş edəndən sonra gülə–gülə çıxıb gedirdilər. Onlar bununla kifayətlənirdilər. Bu arvad xoşbəxt imiş. Düzdür, iki–üç belə seansdan sonra o sağalmaz bir halda dəli oldu və bir həftə sonra məhbəs xəstəxanasına düşdü. Ora düşən qadınlardan mən eşitdiyimə görə bu ən xoşbəxti imiş.

Qalanları isə... Siz boksçuların kim olduğunu bilirsinizmi? – deyə o birdən birə mənə müraciət etdi.

Mən cavab verməyə imkan tapmamış o sözünə davam etdi:

–Yox, o siz bilən boksçuları demirəm, idmançıları demirəm. Yəni onlar da idmançılarıdır. Onlarda da idman azarı, müəyyən həvəs və ehtiraslar var. Küçədə onları görsəniz bir-birlərini "bizim uşaqlarımızdandır" deyə adlandıran bu gənclər çox gözəl və səliqəli, son moda üzrə geyinmiş, son dərəcə mədəni, nəzakətli, həmişə bir qulağı ayıq, xoş təbəssümlü, kos bəbəkli adamlardır. Bəziləri hətta bu kos bəbəklərini bir anlığa bir nöqtədə saxlayıb insanların gözlərinin içinə düz baxmağı da

vərdiş etmişlər. Tramvaya minəndə qoca kişiyə yol verir, qadınlara yol göstərirlər, uşaqlara qalxmağa kömək edirlər. Lakin ora gələndə həmin bu mədəni, nəzakətli, sağlam və güclü gənclər cəld üst paltarlarını, vətəndaş paltarlarını çıxarırlar, öz iş formalarında qalır və işə başlayırlar. Onlar küçədə yol verdikləri qocaları yumruqla vurub yerə sərir, təpikləyib küncə itələyir, saçından, saç tükülüb, dəz, keçəlsə burnundan, ya qulağından tutub qalxızır, yenidən boksun son qaydası üzrə çənəsinin altından bir yumruq vurub yerə sərir, yenidən təpikləyir, yenidən qalxızır və yenidən vurub yerə sərir və yenidən və yenidən və yenidən... sonsuz kərə. Həmin bu durub yer verdiyi qadınlara...

O susdu.

–Bilirsinizmi, onlar gənc, güclü, sağlamdırlar. Hərəkətlərinə heç bir nəzarət, ehtiras və istəklərinə heç bir hüdud yoxdur, heç bir iman və inamları, heç bir əxlaq prinsipləri və anlayış normaları olmadığından pozğunluqları qəribə deyil. Ora məhkum, əli heç yerə çatmayacaq, səsini kimsə eşitməyəcək, yolu gedər–gəlməz olan qadın düşdükdə onlar...

Qonağım dodağından qaçacaq sözü sonuncu anda tutub saxladı və nəfəsini dərib dedi:

–Nə yaxşı ki, körpə uşaqlar ora düşmürlər – sonra əlavə etdi– hər halda mən eşitməmişəm.

Susdu. Nəfəsini dərdi. Sonra:

–Bilirsinizmi, bir dəfə balaca qız, – deyər gülümsündü. Deyəsən uşaqları çox sevirdi və indi xoş bir təbəssümlə onlardan nə isə məzali bir şey danışmaq istəyirdi. Lakin birdən bu fikirdən daşınaraq yenidən əvvəlki söhbətinə qayıtdı.

–Deyirlər onlar orada qoca, cavan, çirkin, gözəl qadınlara o qədər də fərq qoymurlar. Yalnız çox gözəl qadınları ayrıca seçirlərmiş.

Mən diksindim. O dərhal bunu sezdi.

–Bəli, – dedi – dəhşətli sözdür. Sarsıdıcı sözdür. Seçirdilər. At kimi, ev heyvanı kimi. Siz bilirsinizmi neçin seçirdilər?

O əyilib mənim qulağıma pıçıldadı.

Sonra susdu. Fikrə getdi. Gözlərində dəhşət oyandı. Rəngi daha da qaçdı. Yanağı əsməyə başladı. Elə bil nə isə güclü bir daxili ağrıyla çarpışırdı. Sonra ağır–ağır dedi:

–Bilsəniz mənim arvadım, necə gözəl, necə həzin, zərif idi. Aman allah. Bundan dəhşətli nə ola bilər? Ən pis, ən iyrənc, ən dəhşətli səhnələr mənə mələklər qədər pak və təmiz olan arvadımın, istəklimin, gözəlmin surətini xatırladır.

Mən:

–Lazım deyil, – dedim. – Danışmayın. Sizə danışmaq ağırdır. Mənə dinləmək.

O gülümsündü:

–Yox, – dedi. – O təmiz getdi. Ona dəyə bilmədilər. Vəhşi əllər, murdar barmaqlar onun aydan arı bədənində gözə bilmədi. O pak və tərtəmiz, ləkəlməmiş getdi. Mənim qızdırmalı xəyalımın yaratdığı dəhşətli şeylərdən heç biri olmadı. Sənən onun kəsilib atılmış dırnağına belə toxuna bilmədi.

–Sənən kimdir? – deyə mən təəccüblə soruşdum.

O birdən dayandı. Mənim Sənənə tanımamağım onu çox təəccübləndirmişdi. Sonra birdən nə isə yadına saldı, nə isə anladı və gülümsündü.

–Elədir, – dedi. – Axı siz Sənənə tanımırırsınız. Hardan da tanıyasınız? Deyirlər o indi hansı mağazadaca satıcı işləyir. İş vaxtı qurtaran kimi tez evə qaçır. Bayıra çox da tez–tez çıxmağa həvəs göstərmir. Elə geyinmək, elə yaşamaq, qalan ömrünü elə keçirmək istəyir ki, gözə çarpmasın, diqqətdən yayınsın, unudulsun, nəzərdən qaçsın, birtəhər başını gırrəsin və bəzi-bəzi adamlar bəzi-bəzi işləri ona xatırlatmasınlar. Bir vaxtlar isə bu Sənən bambaşqa idi. Geyinib-kecinib küçələri veyillənər, həmişə diqqət mərkəzində olar, həmişə gözə girərdi. Bu Sənən belə Sənəndi. Cavan, sağlam, yaraşlıq, bər–bəzəkli, ucaboylu, enlikürək, qarabıqlı, gözəl bir gənədi. İndi deyirlər onun bu cəh-cəlalından heç nə qalmamışdır. Solğun, miskin,

yazıq Sənan, balaca, zəif, gizlənən, başın girləyən Sənan.

O, sanki birinci dəfə idi ki, Sənanın aqibətini düşünürdü. Xəyalında canlandırıdığı surət həm onu sevindirir, həm də elə bil məyus edirdi. Sənanın dəyişilməsi onda təəssüfə bənzər bir hiss oyadırdı. Halbuki o deyirdi:

–Dünyada heç kəsə bu Sənana nifrət etdiyim qədər nifrət etmirdim. Mən onun nə işlə məşğul olduğunu yaxşı bilirdim. Və o təzə modlu paltosunu geyinib boynuna rəngbərəng şərf, üzünə məftunedici gülüş taxıb küçələrə düşəndə, nəzakətlə davranıb mədəni söhbətlər edəndə cin beynimə vururdu.

–İnsanlar, aldanmayın, yanılmayın – deyə bağırmaq istəyirdim – Bilirsinizmi bu kimdir? Bu adam məni, sizi, sizin ərlərinizi və arvadlarınızı, analarınızı və atalarınızı, bacılarınızı və qardaşlarınızı, hətta beşikdə yatan körpələrinizi belə üzündən bax bu məlahətli təbəssümü silib atmadan didə, parçalaya, döyüb, ya təpikləyib öldürə bilər.

Mən əlbəttə ki, heç bir vaxt bağırmadım.

O axşam da biz Sənanı gördük. İsti bir yay günü idi. Lap elə bugünkü kimi bir axşam idi. Mən arvadımla Sahil bağında gəzirdik. Birdən Sənan bir dəstə yoldaşıyla düz qarşımıza çıxdılar. Yol dar idi. Sənan vərdiş halına keçmiş bir nəzakətlə çəkilib arvadıma yol verdi. Üzündə həmişəki yapışdırılmış təbəssüm vardı. Amma gözlərinə baxanda, bir dəqiqə bir yerdə durmayan, quş axtaran ov tulası kimi ora–bura vurnuxan bəbəklərində mən ani bir ifadə sezdim. Bu ifadəni sözlə demək çətindir. Bəlkə nisbətən uyğun və yerində işlənmiş "istehza" sözü olardı. Amma bu istehza da deyildi. Yaxın görüşə, bizi görüşdürəcək hadisələrə bir işarəmi idi, bizə nə isə bir vədəmi idi, bir hədəmi idi, bir xəbərdarlıqımı idi? Amma hər halda təəssüf deyildi. Hər halda o bizə rast gəlməsindən narazı deyildi. Hər halda o nə isə bilir, nəyisə qəti bilir və bu NƏ İSƏ bizimçün ağır bir sarsıntı, onunçün xoş bir macərə idi.

Bu saniyənin yüzdə birində sezdiyim ifadə məni sarsıtdı. Lakin bu ani ifadənin yerinə gələn ifadə məni bəlkə daha artıq

dəhşətə gətirdi. Bu ikinci ifadəni aydın görmək və ona səhvsiz ad vermək olardı. Bu şəhvət ifadəsiydi. Sənanın ona – Mənim gözəlimə baxan murdar gözlərində çirkin bir ehtiras, iyrənc çılpaqlığı heç şeylə örtmək, bürümək istəməyən bir erkək intizarı, pis söyüş kimi sırtıq, həyasız bir şey, yaxın nəşəyə qəti əmin olan bir əxlaqsızın səbirsizliyi var idi.

Siz o dövrdə yaşamamısınız. O dövr barəsində sizə nə qədər və necə danışsalar belə siz onu təmamilə anlaya bilməzsiniz. Siz o qorxunu necə təsəvvür edə bilərsiniz, hər an, hər dəqiqə uçurum qırağıyla yerimək, həm də taytıya–taytıya yerimək, yanında səni hər dəqiqə sözsüz–danışıqsız girdaba itələməyə hazır olan adamların addımbaaddım səni izləməsi, hər gələn gecəni son bilmək, hər səhəri açanda yeni qarşıdan gələn gecənin dəhşətini düşünmək – bütün bunları danışmaqla anlatmaq olmaz.

Səsinin heç yerə çatmazlığını, haqsızlığın dəryasında boğulduğunu, heç kəsə, anana, atana, arvadına belə ürəyindəkiləri deməyi cəsarət etməməyi necə təsəvvürə gətirə bilərsiniz. Ən dəhşətli özünü mühakimədən sonra belə vicdanında bir təqsir görməyib hər an min günahla təqsirləndirilə biləcəyini duymağın əzabını sən necə hiss edə bilərsiniz? Bəziləri – günahsız olub müqəssirlikdə ittiham olunanlardan bir çoxu böyük bir intizarla vicdanlarını arayıb heç olmasa bir ləkə, bir təqsir tapmaq arzusunda olurlar. Onda heç olmasa onların təsəllisi olardı. "Günahındı, çək". Belələrindən bir çoxu vicdanlarını təmiz görüb məyuslaşır və bundan sonra şüurlu, ya yarımsüurlu bir halda qəsdən, ya da bəlkə yarımqəsdən bir qəbih iş görür, bir yasaq söz danışır və cəzanı nisbətən asan qəbul edirdilər. "Cəzamdır çəkirəm". Bu böyük təsəllidir. "Təqsirsiz getdimin" – zəhərindən yaxşıdır. O dövrdə bir tək Kərim dayı xoşbəxt idi. Kərim dayıya qansız, zülmkar, özgülərin dərdindən həzz alan bir adam demək olmazdı. Çuğul da deyildi. Müsibətlərə yuxarıdan baxan filosof da deyildi. Kərim dayı axmaq, ya səfeh də deyildi. Kərim dayı

arsız idi. Kərim dayı bəxtiyar idi. Hər səhər yuxudan duran kimi, çox vaxt da elə gecə vaxtı müəyyən məlumatlar toplayır və arvadına belə xəbər verirdi:

–Eşitdin də, arvad, Əsgərlinskini də tutdular. O artist vardı o, teatr çıxarırdı, "Şeyx Sənana" getmişdik ha, yadında? Hə, bax o Şeyx Sənani oynayanı da apardılar. Əmma əntiqə səsi vardı ha? Öz aramızdı, vraq narod da olsa səsi qiyamətdi.

Kərim dayı qonşu həyətin xidmətçisini görəndə deyirdi:

–Nə var, nə yox? Məndə sağlığın. Yuxarı mərtəbədə hələ bir ər–arvad qalıb. O urusu da apardılar. Pianino çalır o.

Ev sakinlərini görəndə ehtiyatla və şübhəylə, oğrun–oğrun, müştəri gözüylə baxırdı. Görəsən bunların hansı haqqında və haçan deyəcəkdi:

–Filankəs də belə getdi. Vay atonnan. Evin top dağıtmazdı. Deyir, ay namərd dünya, Süleymana qalmanın kimə qalacaqsan?

Kərim dayı nə təəssüf çəkirdi, nə də sevinirdi. O ancaq maraqlanırdı və uşaq həvəsiylə demək olar ki, hər gün, ya gūnaşırı müxtəlif adamlara:

–Eşitdiniz də, şairi tutdular, – deyirdi.

Onun müraciət etdiyi adamları elə bil ildırım vururdu, Kərim dayıya rast gəlməməyə çalışırdılar. Kərim dayı arsız idi. O bəxtiyar idi. Bütün bunları indi sizə anlatmaq əlbəttə çətindir. Bilmirəm siz mənim o vaxtkı halımı və hərəkətlərimi anlayacaqsınız mı? Məni qınamayın, o gün bulvarda mən nəticəsi haqqında düşünmədən elə buradaca adamların içində Sənani boğub öldürmək istəyirdim. Bunu gəlişi gözəl deyilmiş söz hesab eləməyin. Sizin yadınızdadır mən özüm də dəfələrlə təkrar etmişəm ki, zəif, iradəsiz, bəlkə qorxaq adamam. Amma siz bilirsiniz mi ki, dəlicəsinə qoçaq hərəkətləri ən qorxaq adamlar edir. İgidlik ələcsizlik, çarəsizliyin, ümitsizliyin, ələcsizlik, ümitsizlik, çarəsizlik isə qorxaqlığın övlədidir. Qorxaq və iradəsiz adam məhz qorxaq və iradəsiz olduğuna görə səbir, dözümlü igidliyinə qadir deyil, amma ani

qəhrəmanlığı, ən xarüqəvi qəhrəmanlığı, ölümə qurtara bilən bir qoçaqlığı bacarır. Mən də o gün Sənanı öldürməyə qadir idim. Çünki qorxurdum. Evə gedib yerimə girib, bütün yuxu dərmanlarına baxmadan, yuxlaya bilməyib gecənin sükutunda, qaranlığında, dəhşətində Sənanı gözləməkdən qorxurdum. Anı bir tərəddüd Sənanın həyatını xilas etdi. Mən onu evdə gözləyəcəm, gəlsə öldürəcəm – dedim. Amma dərhal bu işin əbəsliyini, uşaqqasına mənasızlığını, axmaqlığını duydum, – çünki bilirdim ki, o, gəlsə tək gəlməyəcəkdir. Bir adamı öldürmək heç bir şeyi həll etməyəcəkdir.

Nə isə, biz evə tərəf gəlməyə başladıq. Nədənsə mən evə getmək saatını dala atmaq istəyirdim. Nədənsə mənə elə gəlirdi ki, axırncı dəfə onunla Sahil bağını gəzirik. Mən nə xoşbəxtəm deyirdim. Bağ belə yaxşı, dəniz belə gözəl, sevgilim, gözəlim, yaraşıqlım mənimlə. O mənə sevir, mən onu sevirəm, səadətimizi heç nə pozmur. Biz nə bəxtiyarıq.

Mən heç bir şey haqqında düşünmək istəmirdim. Mən bu dəqiqənin sevincini udmaq istəyirdim. Lakin məndən asılı olmayaraq bu dəqiqələrin sevincinə qorxu zəhəri qatışırdı. Mən heç bir şey haqqında, nə gecə, nə səhər, nə həyat və vaxt haqqında düşünmədən, danışmadan, hər şeydən mücərrədləşərək bu xoşbəxt anları yalnız məcburən deyil, məcburiyyətsiz, xoş, sevincli, səmimi, şən anlar kimi duymaq, bu anları zamanın durmaz və müdhiş axınından dişimlə, dırnağımla qoparıb saxlamaq istəyirdim. Lakin bu həyatımın axırncı xoşbəxt saatlarında da mən xoşbəxt deyildim. O, isə xoşbəxt idi. O, hər şeyi duyurdu. Lakin o məndən güclü olduğu üçün hər şeyi daha mətin keçirirdi. O, səadətçün yaranmışdı. O, səadəti duya bilir, dolu ciyərlərilə, sevinclə nəfəs alır və təlaşını, intizarını ürəyinin zirzəmilərində basdırırdı. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, o, hələ hər şeyi anlamır. Amma o hər şeyi bilirdi. Mən fikirlərimi ondan gizlətməyə çalışırdım. Lakin bir dəfə qeyri–ixtiyari olaraq söhbət həmin məsələdən düşəndə o dedi:

–Mən çox gözəl bilirəm ki, məni və səni nə gözləyir. Lakin hələ heç bir şey yoxdur. Bilirsən nə var? Bu barədə düşünmə. Bəla gəlməmiş yas qurmaq lazım deyil. Heç bir şeydən qorxmadan, heç bir dəhşət gözləmədən yaşamaq, ciyər dolusu, ürək dolusu, beyin dolusu yaşamaq, işləmək, yaratmaq, qurmaq, sevinmək və xoşbəxt olmaq lazımdır.

Belə danışmaq onunçün çətin deyildi. O güclü və mətin idi. O xoşbəxt olmağı bacarırdı, o heç nədən qorxmurdu.

Bəs mən? And olsun allaha, mən yalnız onunçün qorxurdum. Lənətə gəlmiş xəyallarım mənə dəhşətli lövhələr çəkirdi. Mən o gözəli, o zərifi, o incəni Sənanın və Sənan kimi dodağına gülüş yapışdırılmışların qıllı əlləri arasında çapalayan görürdüm.

Aman, bu vahiməli lövhələr indi də mənim gözlərim qarşısındadır. Onlar ölənə qədər məni təqib edəcəklər.

O, axırncı sözləri boğuşuq hıçqırıq içində dedi. Sonra yavaş–yavaş özünü ələ aldı. Susdu və sakit davam etdi.

–Onlar elə həmin gecə gəldilər. Amma bilirsinizmi, bu təfərrüat da maraqlıdır. Həmin gecə yerimizə girməmişdən əvvəl o qəflətən mənə dedi:

–Bu gecə iki doza at. Oyanmayasan.

Mən dik atıldım. O gülümsündü. Məni elə bil ilan çaldı. Deməli o hər şeyi bilirmiş. Mənə elə gəldi ki, o mənə nifrət edir. Mən ona sual verməyə cəsarət etmədim. Yerimin içində qovrulurdum. Birdən onun səsinə eşitdim.

–Hələ yuxulamamısan ki?

–Yox.

–Onda yuxulamamışdan sənə deyim, bil. Dünyada heç kəs mənə səndən əziz olmamışdır.

Nədənsə məni ağlamaq tutdu.

O dedi:

–Geçən xeyrə qalsın.

Qarşı qonşumuzgildə qonaqlıq idi. Musiqi səsi gəlirdi. Yorğun səslə bir qız qəmli bir muğam oxuyurdu. Deyəsən

"Humayun" idi.

Həmin o gecə mən yuxumda dənizi, bulvarı və arvadımı görürdüm.

Həmin bu gecə saat on üçün qarşıdakı qonşugildə qonaqlar toplanmağa başlandı. Qarşı qonşumuzgilin oğullarının ad gününü bayram edirdilər. Bir neçə gün əvvəl ev yiyəsinin yaxın dostu tutulmuşdu. Bu işdən zərrə qədər də qəmlənmədiyini və bu köhnə dostuyla heç bir əlaqəsi olmadığını camaata isbat etməkçün qonşumuzgil bu gecədəki ziyafəti xüsusi bir təntənəylə hazırlamış və xüsusi bir hay–küylə keçirirdilər.

Həmin bu gecə saat on birdə Kərim dayı bir həftə işlənmədiyinə görə qabda quruyub bərkimiş rəngə və qərtməklənmiş firçasına baxıb arvadına dedi:

–Çoxdandı bir səs yoxdu a – tavana, yuxarı mərtəbələr səmtinə baxıb mənalı gülümsündü.

Həmin bu gecə saat on ikidə Sənan geyinib çıxmağa hazırlaşdı. Qoca anası:

–İşin necədir? – deyə soruşdu:

Sənan dedi:

–Sən yat. Mən gec gələcəm.

–Paltonu çiyinə sal, soyuq olar, – deyə ana böyük bir nəvazişlə oğluna baxdı. Sənan əyilib anasının alnından öpdü və səssizcə qapını ardınca bağlayıb getdi. Ananın gözlərində sonsuz bir fərəh vardı.

Həmin bu gecə saat birdə bizim qapımız döyüldü. Oyanmazdan bir qədər əvvəl (real həyatda bir neçə an, yuxuda isə bu bir neçə an mənə uzun bir müddət kimi göründü) kimsə məni döyürdü. Ağrı hiss etmirdim.

Lakin kəsik–kəsik, aramla, səbirlə vurulan zərbələrin səsini eşidirdim. Oyananda bu zərbələrin qapıya vurulduğunu anladım. Saniyənin yüzdə biri belə keçmədən hər şeyi qavradım. Sanki axır ayların bütün dəhşətli hissləri, ən amansız şübhələrim, ən qorxunc fərziyyələrim, qorxularım, təlaşım, intizarım birləşib təmkinli zərbələrlə qapını döyürdülər. Mən

nə edəcəyimi bilmirdim. Bu saatları min–milyon dəfə xəyalımda canlandırır hər anını, hər hərəkətini yüz dəfə ölçüb–biçmişdimsə və hər şey də məhz mənim zənn etdiyim kimi olurdusa da hər halda mən nə edəcəyimi bilmir, milyon dəfə hazırladığım, düşündüyüm, hətta məşq elədiyim sözləri və hərəkətləri bir an içində unutmuşdum. Bir-birindən dəli fikirlər başımda atlanıb–düşürdü. Qapını açmamaq, sındıranacan gözləmək. YOX, pəncərədən atılmaq, xurd–xəşil olub ölmək. YOX, ağır kağızbasanı içəri girən birinci adamın başına çırpmaq, YOX, əlimə nə keçsə qapıya, hələ açılmamış qapıya vıyıldatmaq, sonra yenidən əlimə nə keçsə girənlərin başına çırpmaq, YOX, tutulanacan vuruşmaq, qollarım bağlanandan sonra vuruşmaq, yerə sərilmək, dişləmək, yıxılmaq, təpikləmək, öləncən, ürəyim partlayanacan fiziki müqavimət. BƏS O? YOX, içəri girənlərin ayağına yıxılmaq, yalvarmaq, YOX, bədənimdən atılıb çıxmaq, quş olub uçmaq, YOX. Allaha, bu dəqiqə inandığım Allaha yalvarmaq, YOX, ağlamaq, YOX, qəhqəhə çəkib gülmək, YOX, sakit olub uzanmaq, özünü yuxululuğa, ölülyə qoymaq, YOX, attanıb düşmək, YOX, oturmaq, YOX, dəli olmaq, YOX, pəncərədən bağırıb kömək istəmək, YOX, özümü ələ alıb, mühakimə və tədbirlə tərpənmək, rahat ürəklə qapını açmaq, xoş üzlə, təmiz vicdanla qarşılamaq, YOX, qaçıb stolun altında gizlənmək, YOX, onu yuxudan oyatmaq, YOX, oyatmamaq, YOX, bəs nə etmək, nə etmək, nə etmək?

Birdən kəsik–kəsik, aramla, səbirlə, inamla döyülən qapı tappılıtlarının tənəffüsündə, axırncı tappılıtların səsi əriyib sükuta qarışanda və yeni tappılıtların başlanacağı araya çökmüş lal bir sakitlikdə əsməyən, amiranə, arxayın və əmin bir səs eşitdim.

–Qapını aç.

Bunu o dedi. O ayıq imiş. Amma gözləri qapalı idi. Üzü sakit idi. Qaranlıqda rənginin qaçıb–qaçmadığını təyin etmək çətin idi.

Mən ovsunlanmış kimi onun əmrinə itaət etdim. Amma qapını açmamışdan onun özünün bu günlərdə həyətdə itilətdiyi və gecələr yanıma qoyduğum, mətbəx bıçağını cibimə soxdum. Fikirlərimdə onu həmişə Sənanın bağına sancırdım. Nədənə əmin idim ki, bizə məhz Sənan gələcəkdir. Yanılmamışdım.

Otağa birinci Sənan girdi. O tək deyildi. Işıq yandırdılar. Gözləri otaqda vurnuxan adamlardan biri onu yataqda görüb.

–Geyin – dedi.

Sənan dərhal:

–Əvvəl kağızı göstər, – dedi.

O, həmişəki kimi nəzakətli idi.

Mən əyilib kağıza baxdım. Qeyri–ixtiyari:

–Bəs mən? – dedim.

Gələnlərin dodağı qaçdı:

–Tələsmə, sənin növbən də çatacaq. Sənan mənə "siz" deyə müraciət elədi.

–Görürsünüz ki, kağız yalnız arvadınızın adınadır. Biz kağızsız heç kəsi apara bilmərik. Odur ki, arvadınızı bizə etibar etməli olacaqsınız.

O bərkdən güldü. Bu həmişəki maska gülüş – mədəni təbəssüm deyil, ən alçaq və rəzil bir pozğunun sitizə hırıltısı idi. Bıçaq cibimi yandırmağa başladı. Lakin mən hələ özümü saxlayırdım, hələ şüuruma nəzarət edə bilirdim. Şüurum isə: Nə olsun? Nə olsun? – deyə yanıb–sönürdü. Bir Sənanı öldürdün. Bəs o birilər? Birincisi Sənanı öldürsəm, özümü demirəm, özüm cəhənnəm, arvadımın işi daha ağırlaşacaqdır. Ondan daha da intiqam alacaq, şübhələnəcək, onu daha çox incidəcək, daha pis təhqir edəcəklər. Sənanı yox, başqa birisini öldürsəm, yenə də həmin vəziyyətdir. Yox, mən lap div olub bütün otaqdakıları öldürsəm belə neçəsi qapının dalında, pilləkəndə, həyətdə, küçədə durub, neçəsi başqa mənzillərdə həmin əməliyyatı aparır, neçəsi maşının içərisində, neçəsi məlum binada marıqdadırlar. Lakin mən heç bir şey etməyə də bilməzdim. Mən yaxşı bilirdim ki, sabah, bəlkə elə bu gecə iki saatdan sonra mənim də dalımca gələcəklər. Bəs mən bu gecəni,

bu günü, bu iki saati, on dəqiqəni onsuz, həm də onun hara, kimlə və neçin getdiyini bilərək necə yaşaya bilərdim. Mən onu aparən "qara qarğanın" dalıyca cəhənnəmə, cəhənnəmdən daha dəhşətli yerlərə sürünməyə hazırdım. O şəh kimi zərif, ayın suya saldığı işıq cığırı kimi incə, həzin idi. Mən onun büllur kimi təmiz və kövrək, şüşə kimi sınımlı bədənini, ruhunu Sənana və Sənan kimilərə necə etibar edə bilərdim. Bəs mən nə edəydim, deyin nə etməliydim, necə çıxış tapaydım.

Qonağımın gözləri məhvərindən çıxmışdı, o yaxamdan tutub silkələyir, məndən cavab gözləyirdi.

–Qarşımda oturmasaydınız – dedim – "mən çıxış yolunu bircə sizin intiharınızda görərdim".

O yaxamı buraxıb gülümsündü:

–Elədir – dedi. – Bunu sizə mən özüm pıçıldadım. Zəifəm, qorxağam, iradəsizəm, qorxaqlıq qoçaqlığın rəhnidir və sairə. Bunlar hamısı belədir, əlbəttə. Məhz qorxaq, zəif və iradəsiz olduğuma görə arvadımın pis gününü, namusumun tapdalanmasını görməməkçün, bütün dəhşətlərə birdəfəlik son qoymaqçün dostunu düşmən əlində qoyub qaçan namərd kimi cibimdəki iti bıçağı bağrıma sancıb xilas olmalı, qurtarmalı, dincəlməliydim. – O, böyük bir qürurla mənə baxdı – İnanın, – deyə davam etdi, – miskin həyatımda yeganə fəxr elədiyim şey varsa o da o gün, orada, xainlik etməməyim, əlimdə imkan ola-ola özümü öldürüb canımı qurtarmamağım, onu Sənanların əlində təhqir və dəhşətçün qoyub qaçmamağım.

Dəhşətli bir güman – ölüm nəfəsi kimi ürəyimə toxunub məni səksəndirdi. Səsim əsə-əsə:

–Bəs neylədiniz? – deyə soruşdum və sualımdan özüm də peşman oldum.

Onun üzünün ifadəsini öləncən unutmamam. İztiraba heykəl qoyulsa onu bax bu an, bu sifətdən yapmaq lazımdır. Mən qorxurdum. Mənə elə gəlirdi ki, nəhəng mehmanxananın bütün mərtəbə və nömrələri boşalmış, küçələr susmuş, bütün şəhər ölmüş, bütün dünyada yalnız bu yeganə mənim nömrəmdə iki

nəfər ac canavar kimi göz-gözə durmuş, hələ deyilməmiş, lakin duyulan dəhşətli sözləri gözləyirdilər.

O dili-dodağı əsə-əsə:

–Mmmən ççıxış... tıapdım... Axı o gün... o gün... otaqda bbir nəfər də... vıvardı...

Saçlarım biz-biz oldu.

–Mməni qınamayın... Bu... yeganə ççıxış yıyolu... idi. – deyə o kəkələyirdi. Mən qızdırmalı kimiydım, sanki onun səsi çox uzaqlardan gəlirdi:

–Gələnlərdən biri çarpayıya yanaşdı "Dur" – dedi. O: – o biri otağa keçin – dedi – mən geyinməliyəm. Gələn adam: – Pah – deyə istehzayla dedi: – Guya ki...

Sənan onun ağzını yumdu. – Səbrin olsun – deyə murdar bir ifadəylə göz vurdu.

Qonağım hönkürməyə başladı.

–Aman allah, mən nə etdim, aman nə etdim.

Mən qışqırmaq, köməyə çağırmaq istəyirdim. Lakin tərpnə bilmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, yuxudayam, məni qara basır, tərpnəmək istəyirəm, tərpnə bilmirəm, qışqırmaq istəyirəm, qışqıra bilmirəm, oyanmaq istəyirəm, oyana bilmirəm.

O get-gedə özünü ələ aldı, sakit bir tonla dedi:

–Mməni qınamayın... bu yeganə ççıxış yıyolu idi. Onu Sənana və Sənan kimilərə verməməkçün bu yeganə ççıxış yıyolu idi. Ayrı yol yox idi.

Qonağım nəfəsini dərdi və titrək, lakin yavaş bir səslə – Bıçağı o öz əliylə iki gün əvvəl itilətmışdi – dedi.

Birdən-birə pəncərədən görünən Kreml ulduzu söndü. Tavandakı lampoçka qarayla örtüldü. Otağın divarları üstümə gəldi. Bütün dünyayı-ələm, vaxt və məkan qarşımdakı iki dodaqda cəmləşdi, ilk dəfə olaraq üst dodağın azca sezilən çapığını belə aydın gördüm. Onun sonrakı danışıqlarını beş hissimdən hansıyla qavradığımı anlamaq çətin idi. Lakin dəhşətlər hələ qurtarmamışdı. Qonağım dəli kimi gözlərilə məni qamarlayıb:

–Sən mənim qızıma oxşayırsan. Sən mənim qızıma oxşayırsan, – deyə aramsız təkrar eləyirdi.

Mən kəkələyə–kəkələyə:

–Axı, siz dediniz oğlunuz, – deyə başlayıb qurtara bilmədim.

–Bəlkə də qızım idi, bəlkə də oğlum idi, mən bilmirəm, bilmirəm, bəlkə də oğlum idi. Bəlkə də qızım idi, – deyə o kəsik–kəsik təkrar edirdi: – Bəlkə də qızım idi, bəlkə də oğlum idi.

Birdən "nəğməsinə" kəsib kəskin bağırırdı:

–Mən nə bilim nə idi, o ki doğa bilmədi. Mən onu hamilə öldürdüm. – Sonra cümləsinin quruluşunu dəyişib yenə həmin fikri təkrar elədi – Mən onu öldürəndə hamilə idi, – və yenidən:

–Bəlkə də oğlum idi, bəlkə də qızım idi – deyə oxumağa başladı.

Bunun nə qədər davam etdiyini deyə bilmərəm. Özümü ələ alıb yenidən hər şeyi qavramağa başlayanda görünür bir xeyli vaxt keçmişdi. O da sakit olmuşdu. Mümkün qədər təmkinli olmağa çalışaraq yenidən danışmağa başladı.

–O gecə mən bütün iradəmi toplayaraq bıçağı sərrast vurdum. Sonra ürəyim getdi. Sonra heç bir şey yadımda deyil. Həkimlər mənim ən ağır bir ruhi xəstəliyə tutulduğumu qərarlaşdırmışlar. Bu məni xilas etdi. Mən yalnız beş ildən sonra sağaldım və sürgün edildim. İki il qabaq amnistiya düşdüm. İndi siz hər şeyi bilirsiniz, – deyə o mənə müraciət etdi, – məni azad etmişlər. Mən bəraət qazanmışam. İndi siz deyın, əgər ümumi, mücərrəd bir həqq, bir insanlıq məhkəməsi varsa, deyın mən onun qarşısında bəraət qazana bilərəmmi? Məni insan saymaq olarmı, məni bağışlamaq olarmı?

Aralığa sukut çökdü.

Sonra o:

–Cavab verməyə tələsməyin, – dedi. – Yaxşı–yaxşı fikirləşin. Anlayın.

Mən aramla dedim.

–Mənim sizi bağışlamağa, ya ittiham etməyə heç bir

hüququm yoxdur. Amma əgər məndən soruşursunuzsa, mən sizi anlayıram.

–Bir yaxşı–yaxşı düşünün. Mən caniyəm. Mən adam öldürmüşəm. Mən arvadımın qatiliyəm.

–Siz cinayətinizin cəzasını çəkmisiniz. İztirab sizin günahınızı silmişdir.

–Belə bir cinayətin cəzası varmı? Hansı cəza bu cinayətə layiqdir?

–Yox, – dedim. – Bu cinayət məcburidir. Siz arvadınızı sevdiyiniz üçün öldürmüşsünüz. Sizin ayrı yolunuz yox idi.

–Tələsməyin, – deyə o qışqırdı – Yalvarıram, tələsməyin. Unutmayın ki, bütün danışdıqlarımı siz mənim baxışından qəbul etmisiniz. Bəlkə bütün bu dəhşətli mənzərələr mənim qorxaqlığımın böyüdücü şüşəsinin altından göründüyüçün bu qədər dəhşətlidir. Bəlkə orada mənim arvadımı heç də dəhşətli şəhvət oyunları gözləməmiş. Bəlkə...

Mən etiraz etmək istədim. O, ağzımı açmağa qoymadan davam etdi:

–Axı mən tək arvadımı öldürməmişəm. Mən həm də onun bətnindəki yeni bir insan həyatını tələf etmişəm. Oğlumu, ya qızımı, bəlkə gələcək dahi bir rəssamı, bəlkə insanları xərçəng xəstəliyindən xilas edəcək bir təbibi öldürmüşəm. Dünyada insan həyatının yaranmasından böyük möcüzə və insan həyatını məhv etməkdən böyük cinayət varmı? Bunu da bağışlamaq olarmı? Mən isə birini yox, gör neçəsini öldürmüşəm. Arvadımı. Bir. Onun uşağını. İki. Bəlkə arvadım əkiz doğacaqmış. Onda üç. Üç nəfər. Yox, dörd.

–Dörd niyə? Dördüncü kimdir?

–Dördüncü də mən özüm. Axı mən də ölmüş kimiyəm. Mənim yaşamağımın heç bir mənası yoxdur. Məndən də böyük cinayətkar varmı? Hamısı da qorxaqlığımın üstündə. Axı mən sonra bildim. Arvadımı heç bir təhlükə gözləməmiş. Onun başından bir tük belə əysik olmayacaqmış. Onu tutmağa yox, şahidliyə də yox, elə–belə söhbətə çağırırlarmış. Tamamilə

başqa bir məsələ üçün. Tamamilə kənar bir məsələ üçün. Mən bunu çox sonralar bildim. Onu kənar bir məsələyəçün çağırırlarmış, eşidirsinizmi, çağırırlarmış, tutmurlarmış, yox, o bir–iki saatdan sonra evə qayıdacaqmış, eşidirsinizmi, qayıdacaqmış. Mən onu nahaq öldürmüşəm, eşidirsinizmi, nahaq? Qorxaqlığımdan.

Mən dedim:

–Bir də zamanın hökmündən. Hər gecə mənzilləri boşalan qonşularınızın taleyi, Kərim kişinin qara fırçası, Sənanın azğın zarafatları üzündən. Mən bunların hamısını çox gözəl başa düşürəm. Özünüzü qınamayın. Siz arvadınızı dəlicəsinə sevirsinizmiş. Sizi əfv etmək olar.

–Sizi əfv etmək olar, – deyə o məni yamsıladı. Sonra o mişar səsini, diş yonan maşın səsini andıran pəsli və xırçılıtlı, adamın bütün əsəblərini yerindən oynadan bir gülüşlə qaqqıldadı. Ağzını düz üzümə tutub:

–Sən hər şeyi bağışlayırsan? – dedi – Bilirsənmi mən kiməm?

Mən onun üzünün ifadəsindən və səsindən diksindim. Bilmirəm nədən, lakin məndə belə bir hiss vardı ki, bütün bu axşam eşitdiklərimdən daha qərribə bir şey eşidəcəm. Bu sövqi-təbii hiss məni aldatmadı.

Qonağım:

–Bilirsənmi mən kiməm? – deyə bağırırdı, – bu çapıqı görürsənmi?

Qonağım ilan kimi yumşaq, sürüşkən, çiriş bir səslə, qılığa girici, aldadıcı bir ahənglə qulağıma pıçıldayırdı.

–Sənanın gözləri qırmızıydı. Qara bığları vardı, qulaqları kiçikdi, burnu düzdü, dodaqları – o bərkdən gülməyə başladı – dodaqlarında... – yenidən gülüşlə sözünü kəsdi – dodaqlarında bax belə çapıq vardı – deyə kəskin hərəkətlə yerindən qalxdı.

–Çapıq? – Elə bil məni ıldırım vurdu. Deyəsən, ağlım çaşırdı. Birdən özüm dəli kimi qışqırmağa başladım.

–Sənan sənsən, Sənan sənsən!

O tam bir sakitliklə:

–Mənəm, – dedi.

Məni gic gülmək tutdu. Qarşımdakı kişiyyə baxıb durmadan gülürdüm:

–Deməli, deməli siz – deyə heç sakit ola bilmirdim – sürgündə zadda olmamısınız, ha, ha, ha.

O ciddi və sakit idi.

–Yox, – dedi. – O gecə mənim də taleyimi həll etdi. Bayaقدan bəri sizə öz adımdan danışdığım əhvalat doğrudan da olmuş işdir. Doğrudan da belə bir kişi vardı. Doğrudan da o öz arvadını bərk sevirmiş. Nədən bilirəm? Ondan ki, yalnız çox bərk sevərkən o edəni etmək olar. Mən bu ailə haqqında bircə onu bilirdim ki, onlar xoşbəxt idilər, bizi gözləyirdilər, mənə, Sənana böyük nifrət bəsləyirdilər... Bir də onu bilirdim ki, onlar xoşbəxt ola bilərdilər. Lakin ola bilmədilər. Çünki biz qoymadıq. Ən qəribəsi də o idi ki, bizim doğrudan da onları tutmaq fikrimiz yox idi. Lakin bir də o vardı – siz dediyiniz kimi, – onların qonşularının mənzilləri tez-tez boşalırdı. Kimin tutulması, kimin qalması o zaman məgər boş bir təsadüfdən asılı deyildimi. Hə, Kərim kişi və onun firçası da uydurma deyil. Lakin o başqa evdə idi. Mən o dövrdə gördüyüm müxtəlif şeyləri, necə deyərlər, bir növ ümumiləşdirib sizə danışırım. Mən bu barədə bir əsər yazmışam. Odur ki, bu mənimçün o qədər də çətin deyil. Bəli, mən bu şeylər haqqında çox fikirləşdim və qərara gəldim ki, bildiklərimi yazmasam olmaz. Qoy başqaları da bilsin. Lakin belə əsəri heç yerdə çap eləmək istəmirlər. Odur ki, mən də şifahi danışmağa məcburam. Mənim bütün hiss-həyəcanlarım da artistlik deyildi. Bütün bu şeylər bu günə qədər məni sarsıdır.

O susdu. Qulaqlarıma inanmırdım. Təəccüblü baxışlarımı görüb sözünə davam etdi:

–Yəqin sizə qəribə gəlir, nə cür olub ki, mən, həmin Sənan, indi...

Haqlısınız... Özümə söz vermişdim ki, rolumu axıra qədər

oynayam, adım açmayam. Əsəri də o kişinin adından yazmışam. Lakin niyyətimi yerinə yetirə bilmədim. Odur ki, bir-iki kəlmə də sizə öz taleyimdən danışım. Bəli, həmin gecə o kişi ancaq nağıllarda olan yüksək bir məhəbbətlə sevdiyi qadını öldürəndən sonra doğrudan da dəli oldu və az sonra başını türmə xəstəxanasındakı çarpayının dəmirinə vurub öldü. Lakin o, arvadını (uşağı–zadı yoxdu, lakin bizim güllələdiyimiz başqa bir qadın hamilə idi) və özünü öldürüb dünyaya yeni bir insan gətirdi, yeni bir insan doğdu. Bu yeni insan mən idim. Mən o gecə bir çox şeyləri başa düşdüm. Bəlkə bundan dəhşətli şeylər də görmüşdüm. Onlar mənə yaddaşımda mərtəbə–mərtəbə, qat–qat yığılırdı. Lakin onlar mənə mane olmurdu. Onları nəşə və şəhvət altında örtüb basdırırdım. "Aldanırdım" demək istəmirəm. Biz çoxumuz elə o vaxt bilirdik bu müəyyən fərdlərin vəhşi şıltaqlıqlarıdır, məfkurə–zad mübarizəsi deyil. Vicdan? Mən əlbəttə vicdansız deyildim. Amma vicdanımla belə sevdələşmişdük: sən mənə dəymə, mən sənə. Özümü heyvan sayırdım, birdəfəlik özümü insanlar cərgəsindən çıxarmış və heyvan kimi xoşbəxt idim. Uşaqlıqdan çox kitab–zad oxuyardım. Odur ki, çox vaxt mənə müəyyən əxlaqi problemlər məşğul edirdi. Həyatımçün müəyyən fəlsəfi bir əsas da tapmışdım. "İnsan olmağa çalışma: bir erkək kimi xoşbəxt yaşamağa çalış. Əgər həyatın sonunda heçlikdən başqa heç nə yoxsa, dözümlü və təmiz həyat kimə lazımdır? Əgər həyatın sonunda heç nə yoxsa, ömrü ləzzət və keflə başa vurmaq pismidir? İncitdiyimiz adamları axmaq sayırdım. Çünki onlar bu aydın fəlsəfəni başa düşmürdülər. Başa düşsələr xoşbəxt olardılar. Xoşbəxt olmağın isə o dövrdə yalnız bircə yolu vardı. Bizə qoşulmaq. Doğrudur, bizə qoşulmayanlar və tutulmayanlar da vardı. Lakin onlar xoşbəxt deyildilər. Çünki onlar hər an tutulacaqlarının qorxusunu çəkərək içlərini yeyirdilər. Mənə qəribə gəlirdi ki, onlar tutulacaqlarından qorxa–qorxa yenə də öz "safliqlarını" saxlayır və bizə qoşulub xoşbəxt olurdular. Onda bu mənə qəribə gəlirdi. Bir şeyi unudurdum ki, onlar da, hətta tutulanlar da xoşbəxt idilər. Axı insan olmağın, özünü insan

saymağın xoşbəxtliyini heç bir başqa xoşbəxtliklə tən qoymaq olmaz. Bəlkə də bu xoşbəxtliyin iki müxtəlif anlayışı idi. Məşəqqətlərə, əziyyətlərə dözüb insanlıq ləyaqətini saxlamaq xoşbəxtliyi. Bir də insanlığını unudub kef çəkməyin xoşbəxtliyi. Mən ikinci növ xoşbəxtlərə mənsub idim. İnsanları inçidirdim. Və daxilimdən qalxan etirazımı keflə, şəhvətlə batırırdım. İnsanlığımı unutmuşdum. Özümdə insanlığın bir zərrəsini belə görmürdüm. Anamı belə unutmuşdum.

O gün, daha doğrusu o gecə mənə böyük və müdrik bir həqiqəti açdı. İnsan heç bir vaxt insanlığını itirmir. İnsanda insanlığın oyanması üçün bəzən dəhşətli faciələr lazım olur. İnsanlığın oyadan faciənin qurbanı bu ailə oldu.

Mənimlə o gecəki əməliyyatda iştirak edənlərdən heç birisi bu hadisədən sonra dəyişmədilər. Lakin əminəm ki, müəyyən bir gün, müəyyən bir iş onların da damarlarına düşüb onları da dəyişəcəkdir. Mən isə üç gün sonra işdən çıxmaq haqqında ərizə verdim. Bunun nəticələrini çox gözəl bilirdim. Hər şey məhz mən zənn eləyən kimi oldu. Əvvəl təəccübləndilər, sonra fikrimdən daşındırmağa başladılar, sonra şübhələndilər, sonra hirsləndilər, sonra hədələdilər, sonra tutub basdılar. Rütubətli kameraların tənhalığında çox düşündüm və özümdə insanlığın bir zərrəsini tapıb xoşbəxt oldum. Qoca anamın gətirdiyi yemək içərisindən bir soğan götürüb kameranın torpaq yerində əkdim. Gözətçilərdən gizlədə–gizlədə onu bəslədim, böyütdüm, onunla yaşadım, onunla sevindim, onunla həyata, cavanlığa, diriliyə qovuşdum. O məhbəsdə qaldığım bütün müddətdə böyüyən, yaşıllaşan soğan mənim həyatımın rəmzi oldu. Ölüm gözləyirdim. Lakin xoşbəxt idim. İnsan olurdum və insan olanların xoşbəxtliyini də anlayırdım. İnsan olurdum və bu insanlığımdan bir nişanə olaraq adamlara bir şey qoyub getmək istəyirdim. İmkanım daxilində olan yeganə şey bu soğan idi. Məndə zərrə qədər, kiçik olsa belə hələ ölməmiş insanlığımın səbəbi anam idi. Bu soğanı mənə o gətirmişdi. Soğanı məndən sonra bu kameraya gələnə qoyub getmək

istəyirdim, insan olmağıma, insan ölməyimə bir işarə, bir nişan qoymaq istəyirdim. Lakin məni öldürmədilər. Sürgün elədilər. Vətən həsrətini mən yalnız orada duydum. Gənc yaşlarımdan Vətənimə şair-şair, müəllim-müəllim güllələyən mən, yalnız orada vətənin şirinliyini, əzizliyini, sənətindən tutmuş, torpağının iyinə qədər, səmasından tutmuş yaşıl otlarına qədər, şerindən tutmuş xərəklərinə qədər, musiqisindən tutmuş dilinə, ən adi sözlərinə qədər necə doğma olduğunu hiss elədim. Orada mən öz-özümə azərbaycanca danışdım. Yox, şer oxumurdum. Ədəbi cümlələr də qırıldıtmırdım. Nə qədər səy etsəm də heç olmasa bir misra şer, ya ədəbi cümlə yada sala bilmirdim. Öz-özümə ən adi sözlər deyirdim:

–Hava əntiqədir a. Suda balıqlara bax a. Bu nə iyidir gəlir? Nə yatardım – və s. Mən öz-özümə danışdım. Çünki öz dilimdə danışmağa adam yoxdu. Mən ən adi, sizin, xalqımın orada öz ana yurdunda gündə danışdığı sözləri deyirdim. Mən bu sözlərin musiqisindən həzz alırdım "hava, göy, torpaq, azadlıq, yuxu, çörək". Nədənsə ən çox "çəhrayı" sözünü təkrar edirdim. Bu söz öz sədaləri etibarilə mənim qulağımı oxşayırdı. Mən dönə-dönə təkrar edirdim: "çəhrayı, çəhrayı, çəhrayı, çəhrayı"...

Hamı elə bilirdi ki, mən dəliyəm. Təzəcə ağıllandığım zaman adımları gicbəsər qoymuşdular.

Bağışlayın. Deyəsən təzə dastan başladım. Axı dedim ki, özümdən danışmayacağam. Öz taleyimdən şikayətlənmirəm. Çox əclafliqlar eləmişəm. Amma amnitsiyanı mən verməmişəm axı... Bu amnitsiyaya layiq olduğumu doğrultmağa çalışacam, bildiklərimi danışacam, vəhşiliklərimi ifşa edəcəm, həqiqi qəhrəmanları tanıdacam. Mənə kömək edin.

–Mən sizə nə cür kömək edə bilərəm?

O məyus-məyus baxdı:

–Elədir, – dedi. Heç kəs mənə kömək edə bilməz. Hər şey olub qurtarır. Öz daxilimi heç kəsə açma bilməyəcəm. Bu heç

kəsi maraqlandırmır. Heç kəs də o kişinin faciəsindən xəbərdar olmayacaq? Bəs nə etməli. Onların, o bədbəxtlərin, yüzlərlə bədbəxtliyin təqsiri nə idi? – Onun səsində yenidən faciəvi xallar eşidilirdi – Bəs onların, arvadını, uşağını öldürən, özü də dəli olub başını çarpayının dəmirinə çırpan, qanadan, qan aparıb ölən, onların, yüzlərin, minlərin, insanların, həqiqi insanların, günahsızların təqsiri nə idi?

–Elə cavabsız suallar var ki, – dedim – onlara cavab axtarmaq lazım deyil. Gələcəyə, ləkəsiz gələcəyə, qoy olsun, siz dediyiniz kimi izzətin vicdanıyla dağlanmış, lakin daxilən bütöv, yarasız və sağlam gələcəyə, yer üzündə insanlığın qələbəsinə inanmaq lazımdır.

Onun haçan və necə getdiyini duymadım. Bir də başımı qaldırıb qarşımdakı stulu boş gördüm. Mən onu yuxu, xəyal bilərdim, amma külqabı dolu idi, papiros tütüsü də açıq pəncərədən yavaş-yavaş uçub gedirdi. Otaqda bir mən, bir də məni dağlayan izzətin vicdanı qalmışdı.

1958-ci il
Avqust-sentyabr
Moskva-Baki

ÜRƏYİM AĞRIYIR

Vallah, heç bilmirəm nədən danışım ki, mənim qoca riyaziyyat müəllimim demişkən, işin içindən iş çıxmasın. Yaxşı, ta keçib, qoy qudamgilə getməyimi və qudalarım, həm də gəlinimlə, eləcə də onun bacısı və qardaşıyla tanış olmağımı sizə nəql eləyim. Bəli, bir gün oğlum dirədi iki ayağını bir başmağa ki, gərək mən səni gəzdiyim qıznan tanış eləyəm və həm də ki, onun ata-anasıyla, odur ki, gərək bəs onlara qonaq gedək. Nə qədər elədimsə də ki, əşi, nə vacib olub, dedi yox ki, yox. Və mən ən nəhayətdə aman–zaman bircə oğlumun könlünü sındırmaq istəmədim və doğrusu, elə özüm də gələcək gəlinimi görməyə maraqlanırdım. Və odur ki, təyin elədim bir gün qudamgilə qonaq getməyə və oğlum da bu barədə onlara xəbər çatdırdı. Özüm qəsdən elə bir gün təyin eləmişdim ki, maaşımı aldığı gün olsun. Məqsədim də bu idi ki, gəlinimə, yainki onun kiçik qardaşına, ya özünən balaca bacısına, yaxud da elə bəlkəm, ata–anasına qabiliyyətli bir hədiyyə alım və beləliklə də təzə qohumların yanında nə oğlum başaşağı olsun, nə də ki, mənim üzüm qara. Deyir əyyamda düşər şənbəyə novruz. Gətirdi maaş aldığı gün də düşdü şənbəyə. Nə olar, şənbə daha yaxşı. Bəli, oğlum xəbər elədi ki, sabah sizə gəlirik. Bazar günü axşamtərəfi çıxdım eyvana, əyləşdim, bir az qəzetə-zada baxdım, üç-dörd stəkan pürrengi çay içdim, sonra da durub təzə köynəyimi ütələdim, geyindim, kostyumumu da geyindim və təxminən belə saat altı olardı, çağırdım oğlumu ki, yavaş-yavaş yola düzələk. Evdən belə tez çıxmağımızın səbəbi güman ki, sizə aydındır. Mağazalar bağlanmamış bir yaxşı şey almaq fikrində idim ki, həmin şeyi aparaq təzə qohumlarımıza hədiyyə. Yolda oğlum elə hey gəzdiyi qızı və onun ailəsini tərifləyirdi. Ay belə yaxşı adamlardır, ay belə kulturnudular, axsıranda üç dəfə üzr istəyirlər, ayaqlarını beş dəqiqə silməmiş

otağa girmirlər, da nə bilim nə! Mən də lap sevinirdim. Vallah, mənim də bu dünyada elə bircə sevincim varsa, o da oğlumdur. Min əzabını çəkmişəm. Anasız uşaq böyütmək asan iş deyil. Anası rəhmətə gedəndə yazıq uşağın heç bir yaşı olmazdı. İndi maşallah, bir gör nə boydadır. Boy–buxun... üzdən çox xoşsifətdir. Ali məktəbi bildir qurtardı. İndi altı aydır ki, injinar işləyir. Məvacibi də özünə çatır. Bir az da canına cəfa bassa, ailədə dolandıra bilər. İndi də ki, göylünə yatan qız tapıb, qoy evlənsin. Allah xeyir versin. Atanın arzuladığı nə olar? Evladının xoş günü, xoş yaşayışı... İndi ki, xoşuna gəlib, göylü sevib, xoşbəxt olsunlar. Bu fikirlərlə gəlib mağazaya çatdıq, gördüm bağlıdır. Yazısına baxıb barmağımı dişlədim. "Ey dili–qafil", – dedim, – fikrin hardaydı, huşun qaçıb? Axı bu gün bazardır. Mağazalar iki saat tez bağlanır. Lənətə gələsən kor şeytan, gərək gələcək qohumların evinə əliboş gedək. Bu heç yaxşı olmadı".

–Bura bax, oğlum, – dedim, – bəlkə səfərimizi təxirə salaq.

Cavab verdi ki, yaxşı çıxmaz, çünki iki gün əvvəldən xəbər eləyiblər və qızın anası da "Mudrost çudaka ili Jan Jak Russo" adlı bir piroq bişirib və hamısı da əməllicə hazırlayıblar və məni gözləyirlər. Və qızın anası həm də əlavə edib, ki, əgər bu gün gəlməsəniz, piroq qıvcırar və odur ki, mütləq getməliyik. Bu sözlərdən mən lap oldum pərişan və həm də çox pərt oldum. Ondan ötəri kim, əli ətəyindən uzun getməli olurduq. Nə isə, oğlum darta-darta apardı məni.

İzdihamlı bir küçəyə çıxdıq və oğlum dedi ki, bu elə həmin onların küçəsidir və bax odur, onların dəhlizi də. Elə dəhlizlərinə olsa-olsa beş-on addım qalmışdı ki, baxdım divarın dibində qəribə bir şey görünür. Hava qaralmaq üzrə idi və gözüüm də pis gördüyündən əvvəl seçə bilmədim ki, bu adamdı, yəni başqa bir şeydi. Və adam deyildisə də nə idi? Doğrudur, rəngi boz idi, amma ki, daş ola bilməzdi, o səbəbdən ki, çox böyük idi və güman eləmək olmaz ki, şəhərin belə mərkəz küçəsində bu boyda daşı qoysunlar qalsın. Yavuş gəlib gördüm

ki, bu bir dilənçi arvaddı. Bürünüb köhnə bozarmış çarşaba. Elə büzüşüb, elə büzüşüb və çarşaba da elə bürünüb ki, heç üzü də görünmür və bunun zənən cinsindən olduğu tək bir çarşabından bilinir. Görünür, xəzri bu biçarəni bir günə salıb ki, elə üşüdüb ki, o da öz əsas peşəsini, yəni ki, dilənməyi yadından çıxarıb və heç kəsdən də heç bir şey istəmirdi. Və çarşabına da elə bərk–bərk bürünmüşdü ki, guya bu nimdaş çarşabın bir istisi var. Arvad başını, üzünü, bütün vücudunu çarşab altında elə yaman gizlətmışdi ki, heç barmağının ucu da çıxmırdı bayıra və elə də hərəkətsiz idi ki, doğrudan da, bunu daş bilmək olardı. Amma külək bərkidikcə o daha da büzüşürdü və məlum olurdu ki, çarşabın altındakı daş deyil, insandır və həm də canlı insandır. Mən buna pul vermək fikrinə düşdüm və bu məqsədlə də saldım əlimi cibimə. Əmma ki, bütün xırda pullarım qalmışdı o biri şalvarımın cibində və bu şalvarımın cibində isə hədiyyə almaq üçün götürdüyüm bir şax əllilikdən savayı bir qara köpük də tapılmadı. Mən də ki, allah şahiddir o varlı şəxslərdən deyiləm ki, hər tində dilənçiyə bir əllilik bəxşiş eləyəm. Əslin istəsən heç varlı adamların içində də, hələ əllilik demirəm, heç onluğu da yolçuya paylayana mən rast gəlməmişəm. Və bu da əlbəttə haqdı. Adam yolçuya onluq bağışlasa, bəs onda daha hörmətli bir adamın evinə qonaq gedəndə ona neçəlik hədiyyə alıb aparsın gərək? Məsələn, uzağa niyə gedək? Heç insafdı ki, mən indi qonaq getdiyim adamlara, yəni ki, canım-ciyərim bircə oğlumun canı-ciyəri olan adamlara əlli manatlıq hədiyyə almaq istədiyim bir halda heç tanımadığım bir dilənçini də layiq görüm həmin məbləğə? Yox, əlbəttə, yox! Və mən dilənçinin yanından düz keçdim və heç vicdan əzabı da çəkmədim, ona görə ki, bu dilənçi heç istəmirdi də bir şey məndən. Əgər o istəsəydi və mən verməsəydim, bəlkə onda bir narahatlıq duyurdum. Amma yenə də özümü təmamən sakit eləmək üçün müraciət etdim oğluma: Adə! Xırdan yoxdur ki? Oğlum fikirli halda başını buladı, amma mən əmin idim ki, o, heç mən dediyimi eşitmədi də,

çünkü bu dəmdə onun fikri tamamilə ayrı bir yerdə idi və indi o yaşayırdı başqa bir aləmdə. Dəhlizə çatanda mən döndüm bir də dala baxdım və gördüm ki, bir nəfər milis dürtmələyə–dürtmələyə qarını qovur ki, bu küçədə dilənmək olmaz. Bir istədim dönəm, deyəm ki, yazıqdır, dəymə, o heç ağzın açıb dinmir, sora fikirləşdim ki, nə işimə?

Bu milis tayfasıyla iş açmaq cəncəldir. Bir də görürsən tutdu mənim də yaxamdan ki, gedək uçastaka. Bu bir məxluqdur ki, dinin–məzhəbin bilmək olmaz. Oğlum məni fikirlərimdən ayırıb dartdı yuxarı pilləkənlərinən. Mən yenə dedim:

–Ay Fərhad, axı yaxşı deyil əliboş getmək. Gəl qayıdaq, sabah bir şey alıb gələrik.

Amma Fərhad qoymadı ki, qoymadı. Dartdı məni düz üçüncü mərtəbəyə. Qarının zəngini basdı.

Mən bir də dedim: – Vallah, heç yaxşı olmadı. Biabırçılıqdır.

Sözümü qurtarmamışdım ki, qapı açıldı, kök bir arvad, deyəsən qızın anası idi, qarıya çıxdı və bizi görcək çığırdı:

–Oho, Farik, pırvet. Skolko let, skolko zim. Gta tvoy oteü?

Mən əvvəl duruxub qaldım. Gördüm ki, arvadın qaşı–gözü qarqaradır. Dedim, bəlkə məni ayrı millət bilib. Azərbaycanlı olduğumu bildirməkçün dedim:

–Xoş gördük.

Dedi:

–Pırvet! Pırvet! Zaxadi!

İçəri girdik. O biri otaqdan bir kişi gəldi. Deyəsən, kök arvadın əri idi. Arvad dedi:

–Paznakomsa Mikael, eta ates Farik.

Və Mikael deyilən mənə yanaşıb əl verdi: – Mı oçen rad – dedi – Kak delo?

Mən yaxşı başa düşmədim və odur ki, gülünc vəziyyətə düşməməkçün onun bu sualını cavabsız qoymağı daha münasib bildim. Bizi otağa dəvət elədilər. Yenə də urus dilində. Təəccüb məni bürümüşdü. Yəni ki, bu mənimçün təzə bir

məsələ deyildi. Mən çox gözəl bilirdim ki, bir çox mədəni ailələrdə başqa dildə danışmaq dəbdir, ələlxüsus da belə ailələrin gəncləri üçün öz dillərini bilmək mandır. Bilirdim ki, bəzi ailələrdə cavan oğlanlar öz ana dillərində yeddimərtəbə küçə söyüşündən qeyri heç bir söz bilmirlər və cavan qızlara isə söyüş söymək əyib və yaraşmayan bir iş olduğundan öz dillərini öyrənməyə də heç bir ehtiyac qalmır və bu səbəbdən də işti-şayət təsadüfən bir yerdə, məsəlçün azərbaycanca şer oxunduğun eşidəndə bu onlara Afrika meşələrində yaşayan buşmenlərin dili qədər əcaib gəlir və onlar qulaqlarını tutub qaçırlar. Bəli, bunlar hamısı öz yerində, bunların heç biri mənimçün təzə xəbər deyil. Məni ən çox təəccübə gətirən bu idi ki, Fərhad da bu işə zərrə qədər təəccüblənmədi. Və indiyə qədər danışmışdı mənə təzə qohumlarının hər işindən, ta taxtabitilərinin sayına qədər demişdi, amma bu xüsusiyyətlərindən heç bir şey deməmişdi. Hələ bu sənə peşkəş, ona nə deyirsən ki, Fərhad özü də bunlardan bunlar kimi qırıldadırdı. Bir istədim qurumsağın qulağından tutub şilləni çəkim üzünə, sonra öz-özümə dedim ki, ay axmaq, neynəyirsən, başına at təpməyib ki? Hə, sözün qıtası, əyləşdik otaqda. Otaqları çox bər-bəzəkli idi. Da nə sayım, bütün mədəni ailələrdə olması vacib olan şeylər burda cəm olmuşdu. Televizor, radio, yumşaq mebel, royal və i. a.

Az sonra qızın (gəlinimi deyirəm) özündən balaca bacısı və qardaşı otağa keçdilər. Məni görüb təəccüblə üzümə baxdılar.

Sonra qız şalvarımın balağına baxdı və barmağıyla qardaşına da göstərdi və o da baxdı mənim şalvarımın balağına və hər ikisi bərkdən qəhqəhə çəkib güldülər. Atası da bunların gülməklərini görüb oturduğu yerdən durub gəldi və mənim şalvarımın balağına baxıb qəhqəhə çəkdi, xeyli güldü və bir qədər sakitləşəndən sonra qışqırdı: Lyalya, Lyalya (arvadının adı Leyla idi) ti tolko basmatri qaqoy şiroki bryuk, pryama klyoş, mojno Meriçka öbka delat.

Və arvadı da mənim şalvarıma baxıb qəh-qəh çəkdi və xeyli

gülüb sakitləşə bilmədi. Gördüm Fərhad başını salıb aşağı, qıpqırmızı qızarıb və elə bir haldadır ki, çırtma vursan qanı damar. Və mən indi başa düşdüm ki, Fərhad nə üçün köhnə genbalaq şalvarını verib daraldırmış onların balağlarını. Deyən elə Mikael da Fərhadın pərtliyini hiss elədi və söhbəti dəyişmək məqsədilə dedi:

–A qde Meriçka, Alik pazavi Meriçka.

Meri mənim gəlnimin adı idi. Bu ad mənə yaxşı tanış idi. Eşqdən yuxusuz gecələr Fərhad həmin bu adı təkrar edərdi öz-özünə yüz kərə, min kərə. Və məni də yatmağa qoymurdu. Qoymurdu ki, eşq sözünü çoxdan yaddan çıxarmış sinni kişi rahatlınsın. Baş–beynim gedirdi: Meri, Meri, Meri...

Doğrusu, mən də oğlumun bu Merisini görməyə çox darıxırdım. Axı necə olsa aman–zaman bircə oğlumun həyatı bağlanacaq adam elə bu Meridi ki, var. Və indi də Merinin görünməməsi, yubanması həm tükəndirirdi mənim səbrimi və həm də mənə bir az xoş gəlirdi. Öz-özümə deyirdim gör nə həyalı qızıdır, yaş ötüb iyirmi beşi, necə deyərlər, ali təhsilli həkim babadır, hədd-buluğa çatmış bir şəxsdir, amma yenə də görünür gələcək qaynatasının yanına çıxmaqdan bir az çəkinir. Necə olsa cavandır da! Taxsır məndədir. Nə vacib idi gəlmək.

Elə bu vaxt Alik qaça–qaça gəldi və dedi ki, Meri gəlmir, radionun qabağında oturub əntiqə bir caz tutub və qulaq asır. Mikael dedi ki, get de Fariknən atası gəlib. Alik getdi və az sonra o biri otaqdan bir səs eşidildi ki, həmin səs yayıldı Fərhadın ürəyinə necə bir incə musiqi nəğməsi və Fərhadın üzü güldü və mən də bundan qandım ki, bu səs həmin onun istəklisinin səsidir. Meri çığırırdı ki, "Xoroşo da, slışala da, konçitsa pridu da. Dayte sluşat, ne ubequt je oni".

Mən fikir verdim ki, Meri də balaca bacısı və qardaşı kimi urusca səlissə danışır, atası, anası kimi yox.

Fərhadan soruşdum ki, bu caz deyilən nə şeydir ki, ondan ayrılmaq olmur. Bu sözümlə yenidən hamı qaqqıldadı və hiss elədim ki, Fərhad da xeyli pərt oldu, baxma ki, gülümsədi və

heç bir cavab vermədi və durub o biri otağa istəklisinin yanına keçdi.

Gətirib çay qoydular, növ-növ mürəbələr, qənfətlər, şakaladlar düzdülər. Arvad dadlı bir piroq gətirdi qoydu stolun üstünə və dedi ki: Spesalrı dlya vam priqatovil. Və əri də dedi ki, ay malades, şikarni piroq.

Yeyib-içməyə başladılar. Piroq doğrudan da çox dadlı idi. Amma ki, danışmağa söz tapmırdıq. Fərhad o qədər danışmışdı ki, mənə təzə qohumlarımın mədəniyyətindən və indi mən qorxurdum ağzımı açıb bir söz deməyə ki, səhv eləyəyəm və hamı mənə gülür, necə ki, bayaq. Bir "caz" sözünü bilmədim, üzümə belə güldülər, hələ dalımca necə şəbədəyə qoyub ələ salacaqlar. Dinməz otursam məsləhətdir. Dinməz iki stəkan çay içdik. O "caz" deyilən nə idisə görürük ki qurtardı, çünki Meri yanında da Fərhad bu otağa gəldilər. Merinin gözəlliyinə söz yox idi. Doğrudur, saçının burumu, həm də geyimi mənim xoşuma gəlmədi. Amma ki, bunlar hamısı boş şeylərdi. Saçuvu belə burmazsan, belə burarsan, olar yaxşı, Paltarı da ki, istəyirsən belə tikdirməzsən, belə tikdirərsən. Bir də axı nə olsun mənim xoşum gəlmir. Mən köhnə adamam və moddan-zaddan da yaxşı başım çıxmır. Bəlkəm elə saçın nə qədər gödək olsa, o qədər yaxşıdır baş ağrın da az olar.

Bir də lap düzü mənimçün heç gözəllik də əsas deyil. Hamı gözəl olmaz ki! Əsas odur ki, ağıllı olsun, xasiyyəti yaxşı olsun, qanacağı-qabiliyyəti olsun. Bu sarıdan da, yəni qanacaq-qabiliyyəti, mədəniyyəti deyirəm, Fərhad mənim beynimi elə doldurmuşdu ki, mən lap əmin idim: gəlinim mərifət, ədəb-ərkan dağarcığıdır və mədəniyyətə heykəl qoyulsa, gərək onun və ailəsinin heykəlini qoysunlar. Hə, hər neysə axır ki, Merini gördük. Qız mənə ağuzucu bir salam verib özün divana yıxdı və fit çalmağa başladı. Sonra da: Ma, mne piroq, – deyə çığırdı.

Dilim dinc durmadı, dedim:

–Qızım, dur özün götür də, sən ananın cavansan.

Meri təəccüblə mənə baxdı və dedi: – Çto? – Deyəsən dediyimi yaxşı başa düşməmişdi. Fərhad könülsüz tərcümə etdi və bu zaman qız ürəkdən bir: Püff! – eləyib üzünü o biri tərəfə çevirdi və fit çalmağa başladı. Mən dediyimə peşman oldum, amma insafən atası da mənim sözümə haqq verdi:

–Vı prav – dedi – Lyalya ix zabalaval.

Meri bu sözləri qəbul elədi, tam bir etinasızlıqla və lakin birdən ilan vurmuş kimi sıçradı və cəld radiocihazın üstünə cumdu:

–Çut ne zabıla, – dedi, – konsert. – Bir əcnəbi adı çəkdi ki, əməlli tanımadım.

Dərhal bacısı–qardaşı onun yanına qaçdılar və sevinclə attanıb–düşdülər və həmin adı təkrar edib:

–Ura! Ura! – deyə qışqırırdılar.

Radionu yandırıb hər üçü qayıtdı və əyləşdi divanda və böyük bir maraqla gözləməyə başladılar. Amma görünür, Meri vaxtı çaşdırmışdı, çünki bu dəm radiodan muğamat səsi gəldi, özü də Zülfü oxuyurdu.

Meri qaşlarını çatdı, sonra da nə isə düşdü yadına:

–Ax da, çerez ças, – dedi. – Ya zabıla, ved u nas zdes bakinskoe vremya, – və radionun üstünə cumdu söndürməkçün. Mən çoxdandı Zülfünü eşitməmişdim. Odur ki, böyük həvəs və ləzzətlə qulaq asmağa hazırlaşmışdım. Və görəndə ki, bu ləzzəti əlimdən alırlar, yalvardım:

–Qızım, keçirmə, – və başa düşsün deyə əlimlə işarə etdim.

Meri çiyinlərini çəkdi, geri qayıtdı, divanda oturdu və dedi:

–Ne panimaö, kak mojno sluşat takoe miçanie.

Və sonra eşitdim ki, Fərhad Meriyə döndü:

–Ya nə znayu, çto s nim, vabşe on toje preziraet muğamı.

Bu ağ yalandan qan vurdu beynimə. Amma yenə də özümü saxladım. Muğamatın kədər və möhnət dolu aləminə dalmağa başladım. Bir də gördüm Meri durdu.

–Nu znaeş, Farik, ə dalğşe ne v silax terpet eto – və o biri otağa keçdi. Bacısı, qardaşı da dalıycan. Az sonra Leyla:

–Prastite mine, – deyib otaqdan çıxdı və ən nəhayətdə Mikael də bir bəhanəylə sürüşdü otaqdan.

Otaqda bir mən qaldım və bir də Fərhad. Fərhad demə bayaqdan məndən yığılmış və indi tökdü hamısını üstümə. – Dur gedək, – dedi, – biabır olduq, elə gərək mədəniyyətsizliyimizi burda göstərəydik? Özünü belə niyə aparırsan, belə niyə danışırsan. Yaxşı olar ki, desinlər oğlunun forsuna bax, atasının mədəniyyətinə, savadına, qanacağına bax! Dur gedək heç olmasa bu biabırçılıq qurtarsın.

Dedim:

–Kəs səsüvü, köpəy oğlun qoduğu. Sən öləsən, Zülfü "Şur" təsnifini qurtarmayınca buradan çölə ayaq basan kişi deyil.

Farhad gördü ki, yox qırımım ayrıdı. Da söz demədi. O da keçdi öz istəklisinin yanına. Beləliklə də mən lap tək qaldım. Hə bir də Zülfünün yanıqlı səsi. Sən öləsən, ömrümdə muğamata belə ləzzətlə qulaq asmamışdım. Hərdənbir ev yiyələri gah o qapını, gah bu qapını açıb otağa boylanırdılar. Bilmirəm da nəyi yoxlayırdılar, muğamatın qurtarıb–qurtarmadığımı, yoxsa ki, mən getmişəm, ya yox? Axırda Fərhad içəri girdi dedi:

–Əşi, söndür bunu da. Bütün evi bu otaqdan didərgin salmışan.

Elə bu dəmdə muğamat qurtardı və radio dedi:

–Xosome Baku.

Dedim:

–Hə, indi söndürə bilərsən. Çağır qohum–qardaşuvu gəlsinlər, görüşək gedək.

Mikael, sonra arvadı, nəhayət iki qızı və bir oğlu gəldilər, görüşdük.

Mikael dedi:

–İnaqda zaxadite.

Meri dedi:

–Hm, da.

Arvadı dedi:

–Pirvet.

Oğul da başın yellədi və dedi:

–Poka.

Və birçə kiçik qızı heç nə demədi və mənim şalvarımın balaqlarına baxıb bir də qaqqıldadı.

Mən də bütün fikrimi cəmləyib dedim:

–Do svidaniə.

Hamı böyük bir ruh yüksəkliyi ilə dedi:

–Do svidaniə, da svidaniya, – və uzun zaman qapıdan ardımızca baxdılar.

Küçəyə çıxanda Fərhad soruşdu:

–Nu kak?

Da təəccüb eləmədim. Dedim ki, lap əsl sənə layiq adamlardı, xoşbəxt olun və artıq bir şey demədim. Onu orada buraxdım və izdihamlı küçədən qaranlıq dar bir döngəyə çıxdım.

Bu gün gördüyüm şeylər haqda düşünə-düşünə gedirdim ki, bir də gördüm kimsə lap ayağımın altında zarıdı:

–Ay bala, qurbanın olum, qabağında ölüm sənin, görüm sənə heç vədə neynim, necə eləyim deməyəsən, yazığın gəlsin, qurban olum, allah sənə ömür versin, möhtac qalmayasan, zaval görməyəsən, qurbanın ollam, ay bala.

Diksindim. Dönüb baxdım. Çarşabından tanıdım. Bu bayaq həmin gur, yaraşlıq küçədə büzüşüb üşüyən dilənçi idi. Oradan milis qovduğundan gəlib oturmuşdu bu dar qaranlıq dalanda, bilə-bilə ki, ayda-ildə bir adam keçmir bu dalandan.

Nədənsə həmin dəqiqədə qıçımın yandığını hiss etdim və elə o saat da anladım ki, qıçımı yandıran cibimdəki əllilikdir. Çıxarıb əlliliyi arvada uzatdım. Qaranlıqda seçə bilmədi, sonra da gözlərinə inanmadı və ən nəhayətdə pulu öpdü. Gözlərində bir ifadə vardı ki, ah, nə deyim?.. Onu bilirəm ki, 55 yaşına yaraşmayan bir çevikliklə qaçdım o yerdən uzağa.

Nə isə... heç bilmirəm bunu niyə sizə danışdım. Bilmirəm bu gün nə olubdur mənə. Baş-ayaq vururam. Özümü də yaman

pis hiss eləyirəm. Ürəyim ağrıyır.

1958

209

**60-CI İLLƏRİN
HEKAYƏLƏRİ**

DÖRD ÇAHAR

–Adam gərək hər işi görəndə vicdanla görə, – deyə Murtuz müəllim çaydan bir qurtum alıb stəkani qırağa qoydu. – Axı niyə elə iş görəsən ki, sabah ağzı göyçəyin birisi sənə irad tuta bilsin. Namus ki, var, ay Zəki, duru su kimi şeydir, bir damla çirk düşdümü, bulanacaq.

Murtuzla mən eyvanda oturub çay içə-içə söhbət edirdik. Yayın cırhacırı idi. Murtuz müəllim arvadını Kislovodskiyə göndərmişdi, özü də sabah Soçiyə gedirdi, mən isə yayı Bakıda qalmalı idim; qəbul komissiyasının üzvü idim. Söhbət də elə bu barədə gedirdi.

Murtuz müəllim hələ küncdə-bucaqda gizlənib qalmış bəzi-bəzi adamlardan danışır. Belə-belə adamların bəziləri bəzən görürsən hansı qaranlıq yollarla ali məktəb müəllimliyinə də yetişir və min fəndlə özlərini qəbul komissiyalarına saldırlar.

Murtuz müəllim qəndi stəkanda isladıb ağzına qoydu, çayından bir qurtum da içdi və söhbətinə davam etdi:

–Bəli, dəsgah onda başlayır. Bir ayın içində zalım balası görürsən özünü elə düzəldir ki, daha nə deyim. Altına o qədər yığır ki, ondan sonra evini top da dağıtmaz. Canımçün, Zəki, elə adam tanıyıram ki, hər balı düz min manata verir. Nəqd beş min sana, bir beş qiymət başının altında.

–Ay Murtuz, o haqq-hesabnan "iki" də gərək iki minə olsun ki...

–Sən zarafat elə! Canımçün, oğlanlar var ki, bir sessiyada əlli mini, yüz mini qatlayıb qoyur cibinə. Bəs yayın bu cırhacırında dəlidir qala Bakıda... Mənim kimi o da gedər özüyçün Soçiyə, Kislovodskiyə. Yox, bir il, iki il burda istidə bişə-bişə qalır ki, sonra bütün ömrü boyu kefi haraya gəldi gedə bilsin... – Birdən Murtuz müəllim duruxub susdu, üzündən bir kölgə keçdi və gözümün düz içinə baxıb əlavə

etdi: – Zəki, birdən ürəyinə ayrı şey gələr ha. Sən də bu yay qəbul komissiyasındasan, sonra deyərsən Murtuz mənə söz atır.

–Əşi, ay Murtuz, heç istəmədim, bilsən Əsəd başıma nə oyun açdı, güclə saxladı. Deyir...

Murtuz sözümü ağımda qoyub bərkdən şaqıldadı.

–Ay-hay! Rəhmətliyin oğlu, guya mən bilmirəm. Yox, qardaş, o sənin kimi, mənim kimilərin işi deyil, ona da xüsusi fərasət, bacarıq, zirəklik lazımdır. O özü də bir ustalıqdır. Amma, ay Zəki, istəmirəm o fərasəti də, o pulu da, o qorxunu da. Köhnə kişilərin sözü olmasın, haram malın bərəkəti də olmaz. Elə deyil?

–Əlbəttə, Murtuz, elədir. Amma, doğrusu, mən bu ali məktəblərdə rüşvət məsələsinə də çox inanmıram. Bəlkə indi Bakının on beş institutunun birində bir ya iki nəfər elə namussuz tapılar, ancaq görürsən bunu bəzən elə şişirdilər ki, nə bilim daha necə!..

Murtuz dərhal mənimlə razılaşdı.

–Elədir, Zəki, əlbəttə, düzdür, amma axı onu da adamın vicdanı götürmür. Qırx ildi Sovet hökuməti qurulub, göyə adam buraxırıq, sən də burda qanunsuz, çirkin iş görəsən? Yaraşmaz e, yaraşmaz! Nə cəmiyyətimizə yaraşan işdi, nə də xalqımıza! Mənə qalsa, mən belələrinə lap camaatın gözü qarşısında güllələyərəm!

–Bizim direktor Əsəd də elə deyir. Onun yanında bu barədə söhbət düşəndə deyir ki, boş danışıqlardan bir şey çıxmaz. Bax, mənim institutumda bircə nəfər elə adam göstərin, sonra tamaşa eləyin, dalısıynan işiniz yoxdur. Gör mən onun başına nə oyun açaram. Vallah, Murtuz, doğma qardaşı ola ha, bilə qanunsuz iş görüb, öz əliylə boğar. Yaman mərd adamdır!

–Ooo, Əsəd ayrı oğlandır. Kişi adamdır. Amma, Zəki, bilirsən də, o cür iş tutan elə tutur ki, fələk özü də gəlsə heç bir şey isbat edə bilməz. Dərd də ondadır da!

–Bəli.

İkimiz də dərindən köksümüzü ötürdük. Murtuz nərd taxtanı

açıb "uzun" düzməyə başladı. Mən atdım—"se". O atdı "pənc". Murtuz hər iki zəri əlinə alıb dedi:

–Zəki, indi öz aramızdır. Sən də milyon deyilsən də, ailən böyük, özün də aylıq məvacibə baxırsan. Çahar dü!

–Özümü zə çatır. Dübarə!

–Yox, onu demirəm. Pənc çahar. Bilirəm çatır. Bu çahar. Bəs pənc hanı? Yaxşı, bu da pənc. Amma kim istəməz ki, daha yaxşı yaşasın, daha gözəl dolansın. Yek oyna. Hə? Düz demirəm? Hamı istəyə axı.

–Doğrudur.

–Hə. İndi sən yerində o zalım oğlu fikirləşir ki, yaxşı, bu cəhənnəm istisində qalmışam burda. Özüm də xəstə. Cəhənnəmə, dünyanı mən düzəltməyəcəm ki, bir iyirmidən, otuzdan alıb qoyum cibimə. Gedim yeyim, içim, gəzim, kefimi çəkim, dünya beş gündür, mənim də damağım çağ olsun, o imtahan verib instituta girənin də.

Mən zərləri kənara qoydum:

–Yaxşı, mənim də damağım çağ oldu, instituta girənin də. Bəs instituta düşməyən necə? O bundan yaxşı bilirdi. Amma bu tapşırılmışdı, düşdü, o biri düşmədi. Bəs o düşməyən kefi-damağı necə olsun?

Murtuz əllərini havada yellədi.

–Məsələ də elə burdadır də. At zərivi. Yeقانlar! Burda ortalığa çıxır bir məsələ. Hansı məsələ? Namus, vicdan, qeyrət məsələsi. Şeş se. Bu şeş, bu da se.

–Bilmədin, se əldən idi.

–Hə, məsələ də ondadır, – deyə Murtuz sözünə davam etdi.
– Deyir tükürürəm sən otuz mininə də, əlli mininə də. Bir parça yavan çörəyimi yeyərəm. Namusum, vicdanım ləkəsiz qalar, gül kimi adımlı bədnam eləməyəm. Xalqımın da gözünün içinə dik baxa bilərəm. İki bir! Mən ölüm elədir, ya yox?

–Elədir ki, var, – dedim. – Şeş qoşa!

–Əsas xalqdır, Zəki, xalq! Biz gərək elə iş tutaq ki, xalqımızın başı uca olsun. Ali məktəb xalqın yüksəkliyidir.

Müəllim millətin fəxridir. Ali məktəblərdə çirkin işlər tutmaq olmaz. Müəllim gərək nalayiq hərəkət eləməsin. Xalq, millət bizdən haqq-hesab tələb eləyəcək. Bu andıra qalmış iki bir məndən nə istəyir!... Zəki, bilirsən, bizim millətin gözəl bir ənənəsi var. Döldülü! Bu da ondan ibarətdir ki...

Təəssüf ki, mən bu ənənənin nədən ibarət olduğunu bilə bilmədim. Zəng çalındı, mən qapıya getdim və Murtuzun sözü yarımçıq qaldı.

Gələn iki nəfərdən biri bizim əvvəlki evdə qonşumuz idi. İkinci kişini ilk dəfə göürdüm.

– Xoş gəlmisiniz, buyurun, Sadıq, içəri keçin.

– Zəki müəllim, bizim xalaoğluyla tanış ol.

– Çox şadam, Zəki İmanzadə.

– Teyyub Cahangirov.

– Zəki müəllim, deyəsən qonağın var?

– Hə, gəlin, tanış olun. Murtuz müəllim bizim hörmətli müəllimlərdəndir.

Sadıq əl verdi:

– Necə ki, adın çox eşitmişdik, amma şəxsən tanış deyildik. İndi şükür, feyziyab olduq.

Murtuz dedi:

– Yaxşı igidin adını eşit, üzünü görmə.

Sadıq irişdi:

– Yox, müəllim, igid elə igiddir. Adı da, özü də. Amma Zəki müəllim görünür sizdən də igid çıxıb. – O, nərdi göstərdi, – deyəsən marsdı?

– Yox, hələ demək çətindir. Yaxşı, Murtuz, oyunumuzu burda saxlayaq. Dalın sonra oynarıq. – Qonaqlara müraciət etdim: – Çaydan, çörəkdən?

Razılıq etdilər.

– Bilirsiniz də, arvad-uşağı göndərmişəm Şuşaya. Sizə yaxşı qulluq eləyə bilməyəcəm. Amma indi olandan...

– Ay Zəki müəllim, subaylıq-sultanlıqdır. Bildik təksən, dedik bir baş çəkək, görək nə var, nə yox.

–Hə, lap yaxşı. Çoxdan görünürsən, Sadıq.

–Əşi, iş-güc qoyur ki!

–Bir-birimizin kef-əhvalı haqqında, ailələr haqqında nə mümkünsə hamısını soruşub cavab aldım. Hava söhbəti də, necə deyərlər, tamama yetdi. Daha danışmağa söz yox idi. Sükut çökdü. Sadıq "Kazbek" çıxardıb hamıya təklif etdi. Murtuz çəkən deyildi. Teyyub alıb çəkməyə başladı. Sadıq bir qullab vurub dedi:

–Zəki müəllim, sən ki, maşallah, çəkən deyilsən, – sonra üzünü Teyyuba tutub əlavə etdi: – Zəki müəllim nə papiros çəkir, nə də o zəhirmardan dilinə vurur.

Teyyub nə isə anlaşılmaz bir şey fısıldadı. Bu kök, yekəpər, qırmızısiyə, şişman kişi bayaqdan bəri öz adından başqa bir kəlmə belə söz deməmişdi. O, yalnız parovoz kimi tövşüyür və üzündən salxım-salxım axan tərini silirdi.

Sadıq hırıldadı:

–Doğrusu, Zəki müəllim, qulağıma bir söz çatıb, amma heç inanmağım gəlmir. Deyirlər maşın almaq istəyirsən. Necə söhbətədi?

–Nədi ki, yetim əlində qoğal əcayib?

–Eh, ay Zəki müəllim, kaş elə mən də sənə kimi yetim olaydım!

Sadıq bunu deyəndə Teyyub bərkdən kişnədi. Güman ki, bu onun gülüşü idi. Sadıq irişə-irişə davam etdi:

–Adamın bir-iki nəfər sənə kimi "yetim" dayısı olsa, nə dərdi var? Zəki müəllim, sözüm ondadır ki, belə sənənlə maşın nə isə uyuşmur e. Sən belə təmkinli, sakit adamsan, suyu üfürə-üfürə içirsən, sənəni rül dalında heç təsəvvür edə bilmirəm. Hə, Zəki müəllim, mən ölüm, vur bura! – Sadığın üzünün ifadəsi ciddiləşdi. – Amma zarafat bir yana qalsın, lap yaxşı fikrə düşmüşsən. Maşın ayrı aləmdir! – O, Murtuza tərəf döndü. – Müəllim məndən yaxşı bilər, elə rəhmətlik Sabir kişi də deyib ki, əcnəbilər balona minib göydə mayallaq aşrlar, biz hələ avtomobilə də minmirik.

–Sabir bir az ayrı cür yazıb, – deyə Murtuz sözə qarışdı. – Amma ümumiyyətlə maşın yaxşı şeydir. Mən özüm də bir "Volqa"dan, "Pobeda"dan almaq istəyirəm. Oğlum iki ayağını dirəyib bir başmağa. Görək, gələn il düzəlsə...

Sadiq birdən Teyyubun çiyinə şappıltı ilə çəkdi və hər ikisi bərkdən qaqqıldadı.

–Necə yəni düzəlsə, ay rəhmətliyin nəvəsi! Teyyub lələnin canı sağ olsun! Bütün Bakının cəmi maşınları bu kişinin ixtiyarında! Ölməmişik ki, haçan desən qulluğunuzda hazırıq!

–Qul sahibi olasınız. Çox sağ ol, əzizim, çox razıyam.

–Yox, öz canımçün doğru sözumdür. Yaxşı, sən ki, Zəki müəllim "Volqa"nın açarını qoymusan cibinə!

Mən əvvəl başa düşmədim, sonra isə anlayıb güldüm.

–Ay Sadiq, bəxtəvərlikdən dəm vurursan. Açar-zad nədi, a kişi, qoy oturmuşuq. Hələ növbəyə yazılmışam, məndən qabaq yüzə qədər adam var. Özü də "Volqa"ya gücüm çatmaz, "Moskviç" almaq istəyirəm.

Sadiq və Teyyub elə bərkdən şaqqıldadılar ki, (Teyyub, daha doğrusu, kişnədi) elə bil qarşılarında mən – Zəki İmanzadə deyil, Molla Nəsrəddinin özü oturub ən duzlu lətifələrindən birini danışdı.

–Ay Zəki müəllim, ay Zəki müəllim, idealist olub qaldın! Ə kişi, növbəylə kim maşın alır! Növbəyə dursan, on il də duracaqsan!

–Camaat necə, mən də elə.

Hiss edirdim ki, şablon sözlər deyirəm. Ançaq bəzən elə şərait olur ki, həqiqəti, doğrunu məhz şablon sözlərlə ifadə etmək lazım gəlir.

Birdən Sadiq sanki nə isə xatırlayıb mənə baxdı.

–Dayan, dayan, Zəki müəllim, deyirsən "Moskviç" istəyirsən?

–Aha,

–Çox gözəl, çox da pakizə! – Sadiq əlini-əlinə vurub Teyyuba tərəf döndü. – Teyyub, bu saatca ağıma bilirsən nə

gəldi? Sən öl, sənin "Moskviç" in lap Zəki müəllimin malıdır!

Teyyub nə isə fısıldadı. Sadıq eyvandan əyilib, aşağıda qapımızın ağzında dayanmış yaşıl "Moskviç" i göstərdi. – Budur e, elə burda dayanıb. Teyyub "Volqa" alıb, odur ki, elə bu "Moskviç" i verməyə adam axtarırdı. Özü də qət təzə maşındı.

Murtuz xəbər aldı:

–Nə qədər gedib?

–Cəmi-cümlətani beş min iki yüz kilometr! Özü də, canımçün, motoru saat kimi işləyir. Hə, Zəki müəllim, sağlığına qismət olsun!

–Çox sağ ol, Sadıq, amma bu nisyə söhbətdir. Bu saat mənim maşın almaq imkanım yoxdur. Mən bir ilə, il yarımına nəzərdə tutmuşdum.

–Eh, ay Zəki müəllim, Teyyub elə oğlanlardan deyil. Götür, maşın olsun sənin. Pul-zad da lazım deyil. Mən elə bunu Teyyubun da adından deyirəm, neçün ki, xasiyyətinə bələdəm.

–Yaxşı qanmadım, necə yəni? – Mən bunu deyəsən bir qədər sərt dedim, çünki Sadıq nə isə tutulan kimi oldu və dərhal sözü dəyişdi.

–Yox, onu deyirəm ki, yəni qaççaqaç deyil ki, dostuq, aşnayıq. Adamın adama doverisi olar. Götür maşını işlət. Pulun da vamnən verərsən. Bir hissəsini indi, bir hissəsini bir il, il yarımından sonra, haçan kefin istəsə!

–Çox sağ ol Sadıq, amma bu havayı danışıqlardı, keç ayrı söhbətə.

Sadıq susdu və nədənsə əyri-əyri Murtuza tərəf baxdı. Bu baxışı mən də, Murtuz da tutduq. Az sonra Murtuz ayağa durdu:

–Zəki, telefon hardadır, mənim bir uzun-uzadı telefon söhbətim var.

Murtuz o biri otağa keçdi. Sadıq stulunu mənə yaxın çəkib səsini bəmə saldı.

–Zəki müəllim, vallah, sənin belə qəribə xasiyyətin var e!

A kişi, biz də sovet vətəndaşlarıq, vətəndaşlıq borcumuzu da bilirik və indi bacardığımızı, fərasətimizə görə yerinə yetirməyə də çalışırıq. Amma belə vasvasılıq da yaxşı deyil də, he, he, he! Zəki müəllim, yaxşı, sən maşını mağazadan yox, bizdən alsan, pulunu da birdən yox, erməni demiş "qamas-qamas" versən dünya dağılmaz ki, sovet hökumətinə bir şey olmaz ki, hə?

–Yox, olmaz.

–Nə olmaz?

–Sovet hökumətinə bir şey olmaz, amma o sən deyən iş də olmaz, baş tutmaz.

–Bax, bu olmadı da, Zəki müəllim, sən özünü bizə yad biləndə, biz də səni yaxın saya bilmərik, bir sözümüz, dərdimiz olsa, deyər bilmərik. Hə? Mən ölüm, necə sözdü?

Mən nəzakət və qonaqsevərlik haqqında bütün bildiklərimi səfərbər edib gülümsənən sayaq oldum.

–Yox, niyə ki...

–Bilirsən, Zəki müəllim, indi mən sənin yanına erk eləyib gəlmişəm. Bizim xalanəvəsi, Teyyubun oğlu sənin sənətini seçib. Deyir elə mən də Zəki dayım kimi olmaq istəyirəm. Hə, indi dokumentlərin də verib sizin instituta. Maşallah, çox zəkali, qabiliyyətli uşaqdır, amma bir az utancaqdır, bir də belə çox nervnidir, imtahan-zad olanda da lap özünü itirir, bildiklərini də yadından çıxarır, görürsən dili tutuldu, bir kəlmə danışa bilmədi. İndi, Zəki müəllim, uzun sözün qıyası, səni deyib gəlmişik. Teyyub mənə deyəndə dedim xalaoglu, sən lap arxayın ol, ürəyivi buz kimi elə, Zəki müəllim mənimlə qaranoydu, qardaş kimi yox, sözümü yerə salmaz. Zəki müəllim, gərək elə biləsən öz balandır. Necə deyərlər, əti sənin, sümüyü mənim, gərək ona kömək eləyəsən, biz orda səndən başqa heç kəsi tanımırıq. İndi sən özün bil də, kimi görmək lazım, nə lazımdı, göz üstə! Sən ancaq bizə papaq elə!

Teyyub nəhayət dilləndi:

–Xəcalətdə qalmarıq, – deyə fısıldadı.

Mənim ürəyim şiddətlə döyünürdü. Hiss edirdim ki, rəngim də qaçmışdır. Ağızımı açıb bir kəlmə danışa bilmirdim, elə bil nitqim tutulmuşdu. Sadıq yan cibindən balaca bir kağız çıxarıb mənə uzatdı:

–Bax, uşağın adı, qruppası, listin nömrəsi, hamısı burda yazılıb. Amma, Zəki müəllim, sən məndən yaxşı bilərsən, hamısı beş olmasa balı çatmaz, ha. Bir də ki, – o, yenidən küçəyə əyildi, – şərtimiz belədir, biz səni dost bilib, ərk eləyib uşağı tapşırıq, sən də gərək bizi dost biləsən, ürəyimizi qırmayasan, maşını qaytarmayasan.

–Peşkəşi qaytarmazlar ki, – deyə Teyyub bir daha fısıldadı.

Mən kağızı Sadığa uzatdım:

–Otuz il müəllimlik eləmişəm, Sadıq, – dedim. Hiss edirdim ki, həyəcədən səsim əsir, bir uşaq kimi əsəbiləşdiyimçün daha da pərtləşirdim, – sənənlə də beş il qonşu olmuşuq. Amma, doğrudan təqsirkaram, nöqsanımı boynuma götürürəm, bu günə qədər səni tanımamışam, nə yuvanın quşu olduğunu bilməmişəm. İndi tanıdım.

Sadıq belə gözləmədi. O, bir an karıxdı, lakin dərhal özünü ələ alıb dedi:

–Belə niyə, Zəki müəllim, niyə qanını qaraldırsan, biz sənə dost kimi...

–Mənim sən adda dostum yoxdur.

–Belə oldu?

–Hə, belə oldu.

–Axır sözüdür.

–Ümumiyyətlə sənənlə axır görüşümdür.

Teyyub fısıldaya-fısıldaya:

–Bacıoğlu, bəlkə "Moskviç"i bəyənmədin, "Volqa" düzəldərik, – dedi.

Ən dəhşətlisi o idi ki, bu adam bu sözləri kinayə kimi yox, ciddi təklif kimi deyirdi.

–Bu saat ikiniz də itilin burdan, yoxsa prokuror çağıraram.

Mən onların ardınca qapını çırpan kimi Murtuz təəccüblə

soruşdu:

–Nə oldu?

–Heç nə əşi. İti qovan kimi qovdum.

–Niyə axı, nə deyirdilər ki?

Biz eyvana çıxdıq.

Mən hələ də əsəbdən titrəyə-titrəyə məsələni danışdım.

–Əşi, bir toxta, belə nadürüslərlə neyləmək olar! Əsəbiləşmə! At! dü!.. Namus, vicdan ki, olmadı... çətindi. İki bir. Ən pisi də o oldu ki, bir şey eləmək olmur. İşi elə bic tuturlar ki: şahid yoxdur. Heç nə isbat eləməyəcəksən. Üstəlik sənə böhtançı adı da yaxarlar, kitab bağlanar.

–Bəli,– dedi, – bəla da ondadır. Amma, aşna, öz aramızdır, marssan ha.

–Hə, indi bir dörd çahar Murtuz lələşinçün dərmandır. Ay dörd çahar hardasan?

–Al, bu da dörd çahar. Sən istədin, mənə gəldi.

–İt sümüyüdür də, – deyə Murtuz həsrətlə zərlərə baxdı.

Maşın qapısının şappıltısı eşidildi. Çağrılmamış "qonaqlar" yaşıl "Moskviç"lərinə əyləşirdilər. Birdən gözüm maşının nömrəsinə sataşdı. Sən bir təsadüfə bax, nömrə mənim atdığı m zərlərin eyni idi: 44-44. Dörd çahar.

– Yaxşı, Murtuz, – dedim, – sən mars! Amma mən bunu necə oynayım axı? Nəyimə lazım idi mənə dörd çahar verdi?

Murtuz köksünü ötürdü:

–Allah ondan mənə vermir ki...

Bu əhvalatın nəticəsi sonrakı il oldu. Onu da deyim ki, o il Teyyubun oğlu birinci imtahandan üç aldı, mənim imtahanımdan isə bütün obyektivliyimə baxmayaraq (axı, uşağın nə təqsiri vardı?), bir suala belə cavab verə bilməyib kəsildi.

Gələn yay qəbul komissiyasına mənim yerimə Murtuz qalmışdı. Mən isə ailəmi bir "Pobeda"ya doluşdurub Göy gölə aparmışdım. Bir-iki yerdə az qala qəzaya uğramışdıq, amma ümumiyyətlə pis keçmədi. Avqustun axırında Bakıya qayıtdıq.

Sentyabr gəldi, dərslər başladı. Bir səhər qəzetləri gözdən keçirəndə gözümə bir felyeton dəydi. Ora-burasına baxdım, gördüm adlar tanışdır. Söhbət mənim bildirki qonaqlarımdan – avtomobil alverçiləri Teyyub Cahangirovdan və Sadıq Məhərrəmovdan gedirdi. Min cür fırlıdaq işlətməmiş bu qoşa haramzada indi məhkəmə salonunda da cüt oturmuşdular. Felyeton çox duzlu yazılmışdı. Yaman da geniş yayılmışdı. Küçədə, bayırda hamı ondan danışır. İnstitutda müəllimlərdən biri məndən soruşdu:

–Oxumusan?

–Hə.

–Amma yaman yazıblar. Çox tutarlıdır. Bilirsən də, hərifin oğlu bizim institutda oxuyur.

–Kimin oğlu?

–Əşi, Cahangirovun da. Odey, bax, həmin o gədədir. Uzunsaç.

Mən o göstərən səmtə baxdım və gözlərimə inanmadım. Bu həmin bildir kəsdiyim oğlan idi.

–Necə oxuyur? – deyə soruşdum.

–Necə oxuyacaq? Avaranın biridir! Dərsə-zadada gəlmir. Bilmirəm heç bura necə düşüb.

Birdən elə bil məni ildirəm vurdu. Yadıma düşdü ki, Murtuz deyirdi təzə maşını var. O, maşını institutun həyətidə saxlayırdı. Mən həyəətə qaçdım.

Bəlkə də məni təqsirləndirəcəksiniz, bəlkə deyəcəksiniz ki, Zəki maymaqdır, sadələvhdür, adamları tanıya bilmir, həmişə gec tərpənir. Amma hər halda mən həyətdəki yaşıl "Moskviç" in 44-44, dörd çahar nömrəsini görəndə kimi birbaşa Əsədin yanına getdim.

1960

DAĞ DAĞA RAST GƏLMƏZ...

Qadın bərbərxanası yaman tünlük idi. Necə deyərlər, tükü–tükdən seçmək olmurdu. Şıdırğı iş gedirdi, saçlarını vurduran kim, saçlarını burduran kim, saçlarını yuduran kim. Başlarını boyadanlar bir yanda, manikür edənlər bir yanda, pedikür edənlər bir yanda... Bir tərəfdən də ki, növbə gözləyənlər...

Bərbər qızlar əldən qıvraq idilər. Qayçılarla, daraqlarla, cürbəcür alətlərlə, elektrik qızdırıcı cihazlarla elə zirək, elə ustalıqla işləyirdilər, deyəsən mürəkkəb bir kosmik maşını idarə edirdilər. Kürsülərdə əyləşmiş qadınların başlarındakı əcaib qurğular – fenlər də əfsanəvi kosmik elçilərin skafandlarını andırırdı. Üstəlik bu "skafandrlar"dan təyyarə uğultusuna oxşayan səslər gəlirdi.

İki yanaşı kürsüdə iki gənc qadın oturmuşdu. Onların da başlarında hündür "skafandrlar" vardı. Qadınlar bir-birlərini görmürdülər, çünki başlarını yana çevirə bilmirdilər. Dümdüz qabağa, qənsərlərindəki güzgülərə baxırdılar.

Bərbər qızlar hey ora-bura şütüyürdülər. Nəhayət bütün bu dəsgah sona çatdı. Eyni vaxtda bərbər qızlar hər iki qonşu qadının başlarını qurğulardan azad etdilər, saçlarını ətirlədilər, tellərinə son dəfə sığal verdilər.

Qadınlar eyni bir vaxtda kürsülərdən qalxdılar, bərbərlərlə vidalaşdılar, yenə də bir-birlərini görmədən ikisi də asqılığa tərəf addımladılar.

Soldakı qadın asqılığa daha tez çatdı. Paltosunu aldı, geyinmək istəyəndə qoluyla o biri qadına toxundu və dərhal da nəzakətlə:

– Bağışlayın – dedi.

O biri qadın eyni nəzakətlə:

–Eybi yoxdur – dedi və öz şlyapasını başına qoydu.

Bu səsi eşidərkən paltolu qadın bir an ayaq saxladı, dönüb

diqqətlə şlyapalı qadına baxdı. Şlyapa sifətinin yarısını gizlətməmişdi, gözləri görünmürdü, ancaq paltolu xanım ərinmədi, əyilib aşağıdan qarşısındakı qadının düz gözlərinin içinə baxdı və sevinclə:

– Bıy, bıy, başıma xeyir, Validə, sənsən? – deyə çığırdı. Elə çığırdı ki, bütün salondakılar çevrilib onlara baxdılar.

Validə bir an quruyub qaldı, sonra ani bir şaşqınlıqdan sonra eyni çılgınlıqla qışqırdı:

–Az, az, az Xalidə? Ay qız, Xalidə, sənsən?

Validə və Xalidə bir-birlərini qucaqladılar, mehriban görüşüb öpüşdülər.

Xalidə:

–Ay qız, nə yaman dəyişmişən – dedi. – Küçədə görsəydim dünyasında tanımazdım. İndi də səsindən tanıdım.

Validə:

–Amma sən heç dəyişməmişən. Elə həmin Xalidəsən ki, varsan. Elə bil universitetdən dünən çıxıb ayrılmışıq.

–Eh, ay qız, nə danışırsan? Zarafat deyil e, üç il keçib.

–Üç ildən də artıq. Deyim sənə də... deməli indi oktyabrdir, həmi? Düz üç il, beş ay.

–Gör vaxt nə tez keçir e... Ay Validə, vallah, elə bil dünən idi. Yadında, ingilis dili müəlliməsi, yadında? Ay həv yu Ha, ha, ha...

–Hau du, yu du... ha, ha, ha...

Validə Xalidənin qoluna girdi. Rəfiqələr bərbərxanadan çıxdılar, şirin söhbət edə-edə küçəylə addımladılar.

Validə:

–Ay Xalidə, amma belə rəfiqəlik olmaz, belə dostluq olmaz ha... – dedi, – heç itirib axtarmırsan. Axı necə olsa beş il bir partanın dalında oturmuşuq.

–Day demə... Amma mən axı burda deyildim, iki il idi ərimlə xaricdə idik.

–Yoldaşın nəçidir ki?

–Həkimdir. Sən tanımazsan yəqin.

–Oğuldan-uşaqdan nəyiniz var?
–Bir oğlumuz var, bir qızımız... Bəs sən neçə Validə?
–Mənim yoldaşım da mühəndisdir. Bir qızımız var...
Yoldaşım yaman oğlan istəyir, amma elə bir uşaq da çətindir
e...
–Day demə, Validə. İkisi lap müsibətdir. Yenə şükür,
mənim işim... e... necə deyim sənə, müdir bir yaxşı adamdır,
icazə verib ki... belə də... deyir vacib deyil ki, bütün günü
mıxlanıb oturasınız iş yerində...
–O cəhətdən, şükür bizdə də yaxşıdır. Çünki, a Xalidə, bu
tədqiqat işidir, bunun kitabxanaya getməyi var, arxivə getməyi
var. İşə də dəyirik, əlbəttə, amma daha...
Xalidə gülümsündü:
–Arxivdir də... öz aramızdır – deyə pıçılıya keçdi və
saçlarını göstərərək əlavə etdi: – guya mən indi arxivdəyəm.
Validə də gülümsündü:
–Mən də... kitabxanada... – dedi və xəbər aldı: İş yerin evinə
yaxındır?
–İki addımlıqda.
–Bəxtəvər. Mən metroyla bir stansiya gedirəm. Bir stansiya
evimizin böyründədir, biri də lap idarəmizin altında... Ərin
yaxşı qazanır?
–Niyə, sağlığına, heç nədən korluq çəkmirik.
–Neçə otağınız var?
–Üç. Bəs sizin?
–Bizimki də üç Maşın?
–"Jiquli".
–"Moskviç".
–Görünür, maşallah, sizin də dolanacağınız pis deyil.
–Bola-bol çatır. Ərim də deyir mənə ki, axı sənənin maaşın
bizim nəyimizə lazımdır, çıx işdən, otur evdə. Deyirəm, xeyir,
heç elə söhbət yoxdur. İstəyirsən tanış-biliş mənə
domoxozyayka saysın. Bağışlayacaqsan. Mən elmi işçiyəm.
–Day denən sənənin ərin də mənim ərimin tayıdır ki, ay

Xalidə. O da həmin sözləri deyir, mən də elə sən verən cavabı verirəm.

–Əşi, ay Validə, işin də ayrı ləzzəti var, axı... yoxsa ki, otur evdə, küçə-baca görmə, qaxıl qal bozbaş qazanının yanında. Nə bir adam görəcəksən, nə bir səni görən olacaq. Harayçün geyinib-keçinəcəksən. Mətbəx üçün? Çaynik-piltə üçün?

–Həm də ki, sözüənə qüvvət, evdə oturdun, yapışıb qalacaqsan, nə bərbərxanaya, nə univərmağa... Daha evdə də deməyəcəksən ki, kitabxanaya, arxivə gedirəm.

–Hə də...

–İş yerin necədir, ay qız, razısan?

–Yerdən göyəcən... Bilirsən nə var, Validə, heç kəsən işim yox, mənimlə də heç kəsin işi yox. Başımı salmışam aşağı, ayda iki dəfə qol çəkib maaşımı alıram, vəssalam. Bəs sən necə, razısan?

–Razısan da sözdür. İş otağımızdan bir mənzərə açılır, gəl görəsən. İki göz istəyir tamaşasına. Yayda səpsərin – kurort, külək gup, gup, guppuldayır. Qışda – isti, hamam.

–Kollektiv, adamlar necədir?

–Vallah nə deyim? Hələ təzəyəm orda, işlədiyim vur–tut bir il üç aydır, tanıdığım elə bir müdirdir, bir də kassir. Müdir bıqlı bir kişidir, kassir də eynəkli bir qadın. Adları da yaxşıdır e... huş qalmayıb məndə, yadımdan çıxıb, amma bilirdim adların, fəmillərin... Nə isə, hər ikisi çox insan adamdırlar...

–Bizim idarənin kassirinə də söz ola bilməz. Çox mərifətli qadındır. Nəzakətli, qanacaqlı, görüb-götürmüş... Adı dilimin ucundadır e... zəhrimar, bu skleroz məni bir təhər eləyib, o biri işçilərə bələd deyiləm. Bircə onu bilirəm ki, mənim stolumun arxasında oturan yoldaş çox, belə həddən ziyadə səliqəli adamdır.

–Cavandır?

–Bilmirəm. Üzünü görməmişəm. Müdir ona icazə verib ki, günün ikinci yarısında gəlsin. Birinci yarısı kitabxanalarda işləyir. Mən də ki, olanda səhərlər oluram, günün ikinci yarısı

gedirəm... arxivə... Amma elə hey özümə deyirəm ki, bir gün yubanım, görüm kimdir axı mənimlə bir şöbədə, bir otaqda işləyən adam... Görüm bu səliqəli adamın vidi-fasonu nə sayaqdır.

–Eh, sənin bəxtin gətirib. Mənim şöbəmdə pintinin biri işləyir, özü də tərs kimi mənim stolumun arxasında oturur. Mən də hələ onun sifətini görməmişəm. O günün birinci yarısında olur, mən ikinci. İstəyirəm bir gün tez gəlim, bir baxım sir-sifətinə, deyim, ay insafsız, sən ki, bu qədər qoz-fındıq yeyirsən, barı qabıqlarını yığışdır dana... Niyə mən gəlib sənin tör-töküntünü yığışdırmalıyam axı...

Xalidə qəfilcə ayaq saxladı, diksinən kimi oldu. Validənin qolunu buraxıb diqqətlə onun üzünə baxdı, təlaşla:

–Necə? Qoz-fındıq? – deyə xəbər aldı – hə də – deyə bu təlaşın fərqi varmıyan Validə yastı-yastı söhbətinə davam edirdi, – gəlirəm görürəm otaq bom-boş, di gəl ki, stolun üstü dolu qoz-fındıq qabığı. Bilmirəm daha kişidir, ya arvad. Arvad olsa lap betər. Sən allah ay Validə, belə də pinti arvad olar?

Xalidənin sanki boğazı tutulmuşdu, lap sakit səslə:

–Validə, sən hansı idarədə işləyirsən? – deyə soruşdu.

Validə sola çevrilib 16 mərtəbəli binanı göstərdi:

–Bax o dey, o binada.

Xalidə daha da astadan:

–Neçənci mərtəbədə? – deyə xəbər aldı.

–On ikinci mərtəbədə.

Xalidə demədi, pıçıldamadı, yalnız dodaqları tərpendi:

–Doqquzuncu otaqda?

Validə təəccüblə:

–Bıy, sən hardan bilirsən? – dedi, sonra diqqətlə Xalidənin sifətinə baxdı – Ay qız, sənə nə oldu, niyə müc olub qalmısan?

Xalidə yavaş-yavaş özünə gələrək titrək səslə:

–Sən allah bağışla, Validə – dedi. – Vallah bilsəydim ki, sənsən, qabıqları yığışdırıb atardım.

Sonra o əlini cibinə atdı, bir ovuc qoz-fındıq çıxarıb

Validəyə uzatdı və bu an Validə də məsələni başa düşdü. Bir müddət ikisi də şaqqanaq çəkib güldülər, güldükcə güldülər. Ara bir "işə bax e"... "Gör e"... deyə ayrı-ayrı sədalar çıxarır və yenidən uğunub gedirdilər. Nəhayət Validə bir az toxtadı və saatına baxdı:

–Yaxşı – dedi – işin axırına bir saat qaldı, gedim bir idarəyə baş çəkim. Sən getmirsən?

Xalidə:

–Yox, – dedi – mən səhər gedib tabelə qol çəkmişəm. Sən get. Bu günün də zəhmətini çək, sabahdan stolun üstündə bir dənə qabıq filan görməzsən...

Rəfiqələr mehribanlıqla öpüşüb ayrıldılar. Validə Xalidəyə:

–Salamat qal, – dedi. – İnşallah, bəlkə yenə görüşdük. Babalar yaxşı deyib, dağ dağa rast gəlməz, adam adama rast gələr.

YAĞIŞ KƏSDİ

Buzovnadən Bakıya qayıdırdım.

Qəmərgil avtobus dayanacağına qədər mənimlə gəldilər, Qəmər, əri Sultan, Fuad, bir də balaca Tərən.

Tərən Qəmərlə Sultanın qızı idi. Qəmər, Fuad bacı–qardaşdılar. Fuad mənim ən yaxın dostum idi. Mən bir həftə burda onların bağında qonaq qalmışdım və indi ev yiyələri məni şəhərə ötürürdülər.

Həzin bir axşam idi. Dənizin qurtarmaz alqış səslərini andıran xışıltısı, soyumuş qumların hamar sığalı, Pirşağı tərəfə çəkilən günəşin qürub qızartıları – Abşeron axşamlarının şairanə, məhzun və bir qədər kədərli gözəlliyi...

–Avtobus dayanıb. Min, Bəxtiyar...

Sultan üzüm–əncirlə dolu səbəti mənə uzatdı. Fuad çantamı verdi. Qəmər gülümsündü.

Bir həftədə bir–birimizə elə alışıb isnişmişdik ki, heç ayrılmağımız gəlmirdi. Hətta bir qədər kövrəlmişdik. Elə bil mən uzaq bir yerə gedirdim. Elə bil bir həftədən sonra yenə görüşməyəcəkdik.

–Uşaqlar, salamat qalın.

–Sağ ol, yaxşı yol.

Avtobus tərpəndi.

Mən arxa şüşədən baxırdım. Göy dəniz, qızılı günəş, sarı qum, boz qayalar, öndə Fuad, bir də onun çiyində özünə rahat yer eləmiş balaca Tərəninin çəhrayı bantı. Yellənən əllər, tərpənən dodaqlar – bütün bunlar yəqin ki, əbədilik xəyalımda həkk olunacaq.

Avtobus uzaqlaşır, onlar kiçilirdi. Maşınımız döngəni buruldu. Avtobusun dal şüşəsinin şəffaf ekranında bir kadr başqası ilə əvəz olundu; indi kadrda evlər, hasarlar görünürdü. Çayxana qarşısında səkidə oturmuş kişilər, küçədəki su

quyusunun başına yığılmış uşaqlar. Mağaza vitrinləri, yoxuş, yoxuşun hündüründən açılan yeni mənzərə – dekorlarda çəkilmiş kimi görünən dəniz, sahil, üfüq xətti. Bazar, elektrik qatarı vağzal, şlaqbaum, yol. Bakı yolu. Mən çevrilib qabaq şüşədən baxmağa başladım. Dümdüz, uzandıqca uzanan yol. Necə deyərlər, yumurtanı yolun bu başından dığırdat, getsin çixsın o başına.

Mən dostlarım haqqında düşünürdüm. İyirmi il ərzində – yeddi yaşımdan tanıdığım və yoldaşlıq etdiyim Fuad haqqında düşünürdüm. İnsan nə qəribə...

–Vaxsey, vaxsey!

Diksinib başımı qaldırdım. Avtobusun içində kök, qarabəniz, yaşlı bir arvad haray-həşir qaldırmışdı.

–Nə olub? Nə olub?

–Vaxsey, vaxsey, portmanatımı salmışam, içində də olan–qalan pulum.

Qabaq cərgədə oturub təsbeh çevirən ağsaçlı, parusin kostyumlu kişi dedi:

–Eh, deyir kasıb çıxarın bilsə, geydiyi atlas olar. – Sonra arvaddan soruşdu: – Pulun çox idi?

–On beş manat pulum getdi. Şoğərib bəlkə dənizdən gələndə düşüb. Kül olsun mənim gic başıma.!

Arvad heç cür sakit ola bilmirdi. Təsbehli dedi:

–Fikir eləmə, bacı, keçənə güzəşt deyərlər. Başına da kül–zad tökmə, onsuz da əldən gedən qayıtmaz.

Mənim bütün fikrim-xəyalım dağıldı. Arvadın yorğun, qırıxmış sifətindəki dərd o qədər aydın oxunurdu ki, bütün sərnəşinlər, kimi mən də onun təəssüfünə ürəkdən şərik olurdum.

Yanımda arıq, sısqqa bir kişi oturmuşdu. Uzun burnu, pələş qulaqları vardı. Tülküyə oxşayırdı. Elə hey sual verirdi: Harda? Nə vaxt? Necə? Necə?

Kimsə dedi:

–Bəlkə çıxarıblar?

Kimsə ona etiraz etdi. Kimsə portmanatın rəngini soruşdu. Kimsə arvadın adı, famili ilə maraqlandı. Kimsə təklif etdi:

–Bəlkə saxlasın, düşəsən. Geri qayıt, axtar.

Arvad razılaşmadı:

– Sən də söz danışdın. Hardan tapacağam!

Təsbehli dedi:

–İt də getdi, ip də.

Arvad dedi:

–Yəqin tapıblar da, götürüblər də.

Təsbehli dedi:

–Tapan tapanın olsa, qoyun çobanın olar.

Kimsə təklif etdi ki, gəlin pul yığıb arvada verək. Arvad qəti etiraz etdi. Kimsə başqa bir təklif irəli sürdü. Arvad cavab vermədi. O, daha dinmirdi, deyirmirdi, gileysiz-şikayətsiz oturmuşdu.

Get-gedə söhbət soyudu, əhvalat boyatlaşdı, marağ sinsidi.

Yenə qoyub getdiyim bağ, meynələrin alçaq kölgələri haqqında, gündüz qumunun yalın ayaqlarımızı yandıran qızmarı, axşam qumunun oxşayıcı, xoş sərinə haqqında, ayrıldığı dostlar haqqında düşünməyə başladım. Fuadla mən uşaqlıq dostuyduq, biz orta və ali məktəbdə bir yerdə oxumuş, institutu bir bitirmiş, indi də bir idarədə işləyirik.

Birinci sinifdə – məktəb həyatımızın ilk günün də, sentyabrın birində tanış olmuşduq.

O vaxt mən yaman dəcəl idim. Fuad şabalıdı saçlarını üzünə tökmüşdü. Nədənsə bu, mənə dəydi. "Özünü göstərir, ədabaz, hoqqabaz". Ona sataşdım. Dalaşdıq. Mən kimlə dalaşsam döyərdim. Amma açığını desəm, özüm də kötək yeyərdim; mənə anam döyərdi. Çünki savaşıqlarımın valideynləri şikayətə gələrdilər.

Mən Fuadı da əzişdirdim, amma o heç kəsə şikayət etmədi və bu gündən dostlaşdıq.

Yadımdadır, bir dəfə... Eh! Danışmaqla qurtarmaq olarmı? Ürkək, köyrək xatirələrin dumanında itən günlərdə, ötən

günlərdə nələr olmamışdı? Bəlkə dost olmaq-həmxiatirə olmaq deməkdir?

...Fuadla mən bir-birimiz haqqında hər şeyi bilirdik. Mən Fuadı bütün yoldaşlarımdan çox istəyirdim. O mənimçün açıq kitab idi. Mən bu kitabın hər səhifəsinə, hər cümləsinə, hər sözünə bələd idim Amma bilmirdim ki...

Dünən az qala Tərən batacaqdı. Guya mən yaxşı üzgüçüyəm. Özümü elə itirmişdim ki, elə karıxmışdım ki, heç soyunub suya atılmağa təşəbbüs də etmədim. Qızın atası Sultanın da matı-qutu qurumuşdu. Üzünü tutub, heykəl kimi donub qalmışdı. Fuad dinməz-söyləməz, haray-həşirsiz özünü suya, burulqana vurdu, Tərənı çıxartdı. Bəlkə də burada təəccüblü bir şey yoxdur. Təəccüb doğuran Fuadın halı idi. O sakit və təmkinli idi.

Balaca Tərən yamanca qorxmışdu. Hələ yaxşı ki, bu işlərdən Qəmərın xəbəri olmadı, yoxsa bağı yarılardı. Gözünün qorasını sıxmaq üçün Qəmərə ancaq bəhanə lazımdır.

...Oğlan psixolojisi müxtəlif mərhələlərdən keçir. Müəyyən yaşa qədər qızlara marağını və yaxud onların sənə marağını ən böyük sirr kimi gizlədirsən, sonra, ikinci mərhələdə, əksinə, hamıya danışsən, hətta getdikcə daha artıq şişirdə-şişirdə danışsən.

Vaxt vardı... Fuadla mən hələ birinci mərhələdəydik. Qızlar bizi maraqlandırmırdı. Hər halda belə deyirdik. Qəmər isə böyük qız idi. Onun oğlan yoldaşları var idi. Ona tez-tez zəng olunardı. Fuadla mən isə həmişə ona sataşardıq. Telefona biz gedəndə heç vaxt Qəməri çağırmazdıq. Deyərdik evdə yoxdur. Mən hətta bir dəfə dedim ki, Qəmər təyyarə ilə Vladivostoka uçub. Qəmər cınlənib özündən çıxardı. Amma hirsli tez soyuyardı. "Neyləyəsən, hələ uşaqlıqları başlarından çıxmayıb!"

Əlbəttə, biz böyüdükcə Qəmərın də yaşı artırdı. Amma get-gedə yaş fərquimiz daha az duyulurdu. Yayın çox vaxt Fuadgilin bağında qonaq qalırdım. Mən Qəmərın yaxın sirdaşı

olmuşdum. O, Fuada demədiyi şeyləri belə mənə açırdı.

Bağda hamı miçətkən altında yatırdı; gecələr ağcaqanad, səhər üzü çibinlər aman vermirdi. Amma mən miçətkən altında yata bilmirdim. Əziyyət çəksəm də həmişə açıq çarpayıda yatırdım. Yerimdə uzanıb üfüqdən-üfüqə sərilmiş aydın yay səmasının nəhayətsiz ulduzluğuna tamaşa edirdim. Xeyallara dalırdım.

Məşhur futbolçuyam. Yaydır. Fuadgilin bağında qonağam. Qəmər radionu qurur. Futbol reportajı.

Qəmər: "Biy, biy, Bəxtiyar, sizin komanda oynayır, bəs sən nə əcəb oynamırsan?" Mən: "İstəmirəm, qoy mənsiz oynasınlar. Görək nə olar?" Radio: "hesab 4:0-dır. Məşhur futbolçu Bəxtiyarın olmaması onun komandasının qol-qanadını qırmışdır". Qəmər (həyəcanla): "Ah! Nə dəhşətli məğlubiyyətdir!" Radio: "Oyunun qurtarmasına iyirmi beş dəqiqə qalır. Nəticə məlumdur. Artıq heç nə komandanı məğlubiyyətdən xilas edə bilməz". Qəmər susur, lakin onun baxışlarında bir intizar var... Mən: "Yaxşı. Baxarıq". Ayağa dururam. Qəmər in gözlərində sevinc parlayır: "Hara, Bəxtiyar?" Mən: "İyirmi dörd dəqiqə qalıb, çataram". Qəmər (hədsiz sevinc, fərəh və həyəcanla): "Mən də sənənlə gedirəm!" Maşını mən özüm sürürəm. Jurnalda gördüyüm ağ, uzun, açıq maşını. Saatda 120 km. Yol basırıqdır. Əlimi siqnalda çəkmirəm ki, bütün maşınlar bizə yol versin. Çatırıq. Oyunun axırına doqquz dəqiqə qalıb. Qəmər keçiddə dayanır. Mən soyunub meydançaya yüyürürəm. Bu an qapımıza zərbə vururlar. Qapıcı yox, qapı boş... Mən atılıb başımla topu saxlayıram. Onu ayağıma alıb hücumu keçirəm, müdafiəçiləri bir-bir aldadıb topu rəqibin qapısından keçirirəm. Sonra ikinci, üçüncü, dördüncü topu vururam. Tribunalardakı tamaşaçılar hamısı ayağa durur. Stadion dəniz tək gurlayır. Radiokomentatorun boğazı quruyub. Qəmər in rəngi qaçıb. Oyunun qurtarmasına on saniyə var. Heç-heçə bizə sərfə deyil. Mütləq udmalıyq. Top yenə məndədir. Məni itələyib yırırlar.

Yıxılı halda da topu rəqibə vermirəm. Sıçrayıb yenidən hücumə keçirəm. Meydançanın ortasında yəm. Rəqibin qapısına yaxınlaşmağa vaxt çatmayacaq. Elə buradanca qəfil güclü zərbə ilə topu vururam. Qapıçı karıxıb bu gözlənilməz topu buraxır. Hakimin fişdırığı eşidilir. Oyun qurtarır: 5:4 biz udduq. Yoldaşlarım məni qucaqlayıb öpür. Futbol "bazları" meydançaya cumur, məni atıb tuturlar. Birtəhər qurtulub geyinirəm. Camaatı yarıb Qəmərən yanına gəlirəm. Maşına minirik, bağa qayıdırıq. Qəmər bütün yol boyu oyundan danışır. Mənim oyunumun ayrı–ayrı təfərrüatını xatırlayır. Radio xəfif melodiyalar verir. Külək mənim nazik ipək köynəyimi yelləyir. Qəmər: "Tərlisən, deyir, – sənə soyuq dəyər". O yun jaketini çiyinəmə salır. Xoşbəxtəm, bəxtiyaram. Bircə qıçım yaman qaşınır. Bu nədir? hə, ağcaqanad. Xəyallardan ayrılıram, ağı qıçımın üstünə çəkirəm. Eh, ağcaqanad, görüm səni andıra qalasan, ağcaqanad!

...Fikirlər dağılır, ağcaqanad aman vermir, dəniz xışıldayır, ulduzlar sayır. Məni yuxu aparır.

Yuxuda Fuadı görürəm. Anası Zivər xalanı. Bir də Qəməri. Yuxuda üşüyürəm. Qəmər yun jaketini çiyinəmə salır. Jaketi çiyinəmə salanda əli boynuma toxunur, saçları yanağımı sığallayır, bədənim gizildəyir... Yadımdadır, bir dəfə, yalnız bircə dəfə Qəmər yuxuda məni öpdü və neçə illər sonra mən yuxuda yox, real həyatda, Qəməri yox, başqasını ilk dəfə öpəndə məndə belə bir duyğu vardı ki, bu, həyatımın birinci sevgi öpüşü deyildir, mən bu hissi, bu titrəyişi daha qabaq keçirmişəm.

–Tənbəl, tənbəl, a tənbəl, yatsan olar iş əngəl. – Qəmər silkələyib məni oyadır. – Dur, Bəxtiyar, bu qədər yatmaq olmaz.

Dənizə çimməyə gedirik.

–Sən say görək nə qədər suyun altında dayana bilirəm.

–Bir, iki, üç, dörd, beş, altı...

Qumlar ayağımızı yandırır.

Zivər xala:

–Gəlin çıxın da, – deyir, – acından qırılmadınız?

Sapsarı qayqanaq, yamyaşıl soğan, qıpqırmızı turp. Bundan gözəl hansı nemət var?

Sonra ağaclara dırmaşırıq. Qocaman tut ağacında mənim öz budağım var. Qəmər in öz budağı. Fuad isə heç vaxt ağaca çıxmaz, bütün günü kitab oxuyur. Ağacda Qəmər in yeri mənim yerimdən bir az hündürdür. Hərəmiz öz yerimizi tuturuq. Qəmər deyir:

–Amma bu gün su əntiqə idi.

–Hə, – tut dərib ağzıma qoyuram, – axşam yenə gedərik.

–Yox, mən şəhərə gedəcəm.

–Şəhərdə nə var?

–Heç, elə-belə.

–Sözlü adama oxşayırsan.

–Sənə bir şey demək istəyirəm.

–Nə barədə? – Gözüm iri bir tuta sataşır. Onu dərib ağzıma qoyuram.

–Heç, elə-belə. Qalsın sonraya. Axşam dənizə Fuadla gedərsiniz.

–Yaxşı...

–Bəxtiyar, sən Sultanı tanıyırsan?

Mən Sultanı tanıyıram. O, axır vaxtlar Qəmərgilə tez-tez gəlir. Həmişə oturanda şalvarının dizlərindən yapışıb yuxarı dartır, onun bu hərəkəti Fuadla mənə gülməli gəlirdi. Biz Qəmərə də bu barədə dedik. Qəmər izah etdi: "Belə eləyir ki, şalvar əzilməsin, dizləri torbalanmasın". Bu izaha baxmayaraq, yenə hər dəfə Sultan əyləşəndə Fuadla mən bic-bic baxışıyıq. Deyirdin ki, o, oturmur, əyləşir. Sultan hamı ilə, o cümlədən mənimlə də çox nəzakətlə danışırdı. Amma mənim nədənsə bundan xoşum gəlmirdi.

Mən bir tut da dərdim və Qəmərə cavab verdim:

–Hə, tanıyıram, nə olsun ki?

–Heç. – Qəmər bir an tutuldu və əlavə etdi: – O, payızda

bizə elçi göndərmək istəyir...

Axır vaxtlar mən Fuadın təsiri altında bir neçə kitab oxumuşam. Qəmər bu sözləri deyəndə özüm haqqında düşünürəm: "Sanki Bəxtiyarın qəlbi çilim-çilim olub yerə dağıldı. Artıq o, ömrü boyu bədbəxt olacaqdı".

Əlbəttə, mən ömrüm boyu bədbəxt olmadım.

–Hara, Bəxtiyar? – Qəmər ardımca qışqırdı.

O gün axşam bir bəhanə tapıb dənizə getmədim. İki gün bir az kədərli gəzdim. İkinci gün axşam Fuadla dənizə getdik. Mən suda Sultanın oyununu çıxardıb Fuadı güldürməyə başladım. İki gündən sonra bütün dərd-qəmimi unutdum. Qərübədir, iki gündən sonra unutdum, amma bu gün də bütün təfəsilatı ilə yadımdadır.

Sultan çox yaxşı oğlandır. Mən onu yaxından tanıyandan sonra ürəkdən bəyəndim. Qəmər də yaxşı qızıdır. Tərlandı elə şirin uşaqdır ki... "Ananın adı nədir, de görüm şeytan?" – Qəmər. "Ay sən dilinə anan quzulardan qurbanlar kəssin. Bəs atanın adı nədir?"

O ağacdakı söhbət gününü yadıma salanda gülümsünürəm. Bir az da kədərlənirəm. O gün Qəmər ağ zolaqlı göy paltarı vardı. Özü də arıq, nərmə–nazik bir qız idi. Uşaqdan sonra yaman kökəlib. "Bəxtiyar əmisi, gör nə ağıllı qızıdır. Nənənin adını de, nənənin adı nədir?"

O böyük tut ağacı qurudu, kəsdilər...

Nə isə...

Avtobus Buzovnadən uzaqlaşdıqca fikrim yenə Buzovnaya qayıdırdı.

...Dünən axşam Qəmərlə xeyli mübahisə etdik, Fuadla Sultan Mərdəkana getmişdilər. Zivər xala Tərlandı yatırdı. Qəmərlə ikimiz tək qalmışdıq. Elə bil Qəmər bu məqamı çoxdan gözləyirmiş. Ürəyini boşaltdı. Guya bütün bunları mən özüm bilmirəm. Guya mən Fuadı ondan pis tanıyıram, onun daxili nigarançılığından xəbərsizəm.

–Yox, Bəxtiyar, sən bilmirsən. – Zivər xala eşitməsin deyə,

Qəmər lap pıçılıya keçir. – Fuad ölüb qurtarıb.

Mən qaranlıqda Qəməri görmürdüm, həyəcanını yalnız titrək səsinə duyurdum.

–O, hər şeydən imtina edib. Şəxsi həyatı yoxdur Üst-başına, yeməyinə, yatmağına heç fikir vermir. Neçə dəfə zarafatla evlənməkdən söhbət salmışam. Eşitmək istəmir. Bütün həyatı, bütün marağı, bütün varlığı o təcrübələrdədir.

–Bilirəm, – dedim. Papiros çıxarıb kibrit çəkdim.

–İndi əgər elmi şuranız onun işini təsdiq eləməsə, Fuad bilmirəm neyləyəcək. Sən ona kömək etməlisən, Bəxtiyar. Əlbəttə, o, heç bir vaxt bu məsələ üçün sənə ağız açmaz. Amma mən bilirəm, o sənənin rəyindən yaman nigarandır.

–Gəl bu barədə danışmayaq, Qəmər. Qərar qəbul eləmək vaxtı gələndə mən öz borcumdan imtina eləməyəcəyəm. Burda isə mən bu barədə düşünmək istəmirəm. Bakıya gedəndə mən Fuadın təcrübələri haqqında ciddi və çox düşünməli olacağam. Gəl indi bu barədə danışmayaq. Gör bir nə xoş axşamdır. Gilavardır. Dənizə qulaq as...

...Bilet alın!

Başımı qaldırıram. Dünənki axşamın xatirələri yuxu kimi gözlərimdən çəkilir. Konduktor mənə yanaşır. Bilet alıram.

Konduktor o biri cərgəyə keçir. Növbə, pulunu itirmiş arvada çatır.

–Bacı, bilet al.

Arvad tərs–tərs konduktora baxır.

–Hardan alacağam? Olan-qalan pulumu itirdim.

–Mənə nə?

–Necə yəni mənə nə? Çölün düzündə düşməyəcəyəm ki!.. Özü də bu yağışda.

Yağış deyəndə, ağıllı-başlı yağmır da, amma hər halda çisələməyə başlayıb. Pəncərədən əyilib buludlu göyə baxanda gözüm "tülkünün" istehzalı gülüşünə sataşdı. Mən bu gülüşün mənasını duydumsa da, özümü o yerə qoymadım. Qonşum mənim başa düşmədiyimi zənn edib lap acığa keçdi:

–Abır yox, həya yox, yekə arvaddır, iki abbasılıq biletin dərdindən belə hoqqa çıxardır.

Qarşımızda oturan bacı da bizə tərəf çevrilib başını buladı və "tülkünün" sözlərini təsdiq etdi:

–Barı birçəyinin ağılından utanaydı. Dal cərgədən səs gəldi:

–Deynən, a zalım qızı, nəyə yığırsan, bir ayağın gordadır. Kimə qalacaq!

Hamı öz rəyini bildirdi. Bircə parusin kostyumlu qoca susur, fikirli-fikirli təsbəhəni çevirirdi; görünür o, münasib zərb-məsəli tapmamışdı.

"Tülkü" qonşum yenə irişdi. Mən ona baxdım. Onun üzündə yenə həmin rişxənd ifadəsi vardı. Üzdən oxşamasa da, nədənsə o, mənə Zivər xalagilin qonşusu mərdimazar Həsən kişini xatırlatdı. Qəmərgillə onun uşaqları beşdaş oynayanda dalaşmışdılar. Bu məsələni Həsən elə şişirtmişdi ki, daha nə deyim... Sən kişidə hikkəyə bax ki, ərinməyib, qışda durub bağa gəlib, Zivər xalagilin tut ağacının altını qazıb, ora əhəng töküüb, yüzillik ağacı qurudub. Bəli, dünyada əzvay adam az deyil.

Əzvay demişkən, dünən Qəmər zarafata salıb mənə bir "əzvayı" da gupadı:

–Yaxşı, əzvaylıq eləmə.

Fuadın məsələsinə görə deyirdi, Yaman istəyir ki, Fuadın işini müdafiə edim. Əlbəttə, istəyəcək. Bacı deyilmi? Özü də Fuadı yaman çox istəyir. İstəyir ki, elmi şura Fuadın təcrübələrini təsdiq eləsin. Amma Fuadın təcrübələri düz çıxsın, doğrudan böyük məsələdir, kəşfdir, ixtiradır. Onda Fuadın bütün çətinliklərinin, asket həyatının əvəzi çıxar. Bütün ölkə ondan danışacaq. "Hansı, Fuad? O məşhur preparatı tapan! A... a... a..., belə de!".

Qeyri-ixtiyari qulağım başqa bir mükəlimə də eşitdi. "Hansı Qəmər?" "O məşhur Fuadın bacısı Qəmər". Aaa, belə de!" Görəsən bu mükəlimə Qəmərini də qulağına gəlibmi? Kim bilir.

Əlbəttə, bacı məhəbbəti ən təmənnasız məhəbbətdir. Amma məşhur adamın bacısı olmağı kim istəməz.

Fuad... Öz aramızdır, dost olsaq da, mən həmişə onu cəsarətsiz, hətta bir az ağciyər, qorxaq bilirdim. Axı, o, uşaqlıqda da, böyüklükdə də, heç bir vaxt heç kəslə, nəinki dalaşmaz, vuruşmaz, ümumiyyətlə, qızğın mübahisəyə də girməzdi. O, həmişə kölgədə qalmağı, yan gəzməyi, az danışmağı sevirdi. Heç kəsə qarışmır, heç bir qalmaqallı, cəncəlli işdə iştirak etmir. həmişə sakit, həmişə dinc... Dünən Fuad şücaət göstərdi. Xilasedicilər gələncən cumdu dənizə. Doğrudan, görəsən Fuad dənizə baş vuranda onların qayığını gördümü? Yəqin yox. O uzağı pis görür. Dayan, dayan, axı, o, sahilə eynəkli idi. Hə, hə birinci dəfə cumanda tələsdiyindən eynəklə cummuşdu. Yadıma düşdü, sonra zarafatla deyirdi ki, aralıqda eynəyimi itirdim. Fuad cumanda qayığı görə bilirdi. Amma görmüşdümü? Bəlkə də görmüşdü.

Adamı tanımaq olmur. Bəlkə Fuad elə bir hərəkət edəcək ki, mən yenə bu fikri təkrar etməli olacağam. Bəlkə bu hərəkət yaxşı yox, pis hərəkət olacaq. Bəlkə mən heyrət içində dərk edəcəyəm ki, iyirmi il tanıdığım dostum bağlı kitabmış.

Elə isə yaxşı adam varmı? Axı, biz adamlara onların bildiyimiz, eşitdiyimiz hərəkətlərinə, sözlərinə, rəftarına görə yaxşı deyirik. Bəlkə bilmədiyimiz, eşitmədiyimiz, xəbərdar olmadığımız başqa hərəkətləri, sözləri, rəftarı da var. Bəlkə onları bilsək bu adamlara pis deyərik. Bəlkə Qəmər də, Sultan da mənim üçün yaxşı adamlardır, başqa birisi üçün, onları məndən yaxşı və yaxud məndən pis tanıyan adam üçün, lap qonşu Həsən kişi üçün dünyanın ən pis insanlarıdır. Bəlkə mərdimazar Həsən kişi özü də heç mərdimazar deyil, onun da öz məntiqi, öz əsasları, bəraəti, üzrü var?

Bəlkə mən də beləyəm. Qəmər, Fuad, Sultan məni sadıq dost, yaxşı adam sayırlar. Bir həftə sonra elmi şurada Fuadın işinin əleyhinə çıxsam necə, onda da belə sayacaqlarmı? İyirmi illik dostunun işini, həm də ona həyatı qədər əziz, əhəmiyyətli

bir işini yerə vuran adam yaxşı adam sayıla bilərmi? Bəs bu işi müdafiə etsəm, onda necə? Doğru olub-olmadığına şübhə etdiyim bir iş haqqında dostluq xatirinə müsbət rəy verən adam necə, yaxşı adamdırımı? Daxilən bu təcrübələrin doğruluğuna, yanlışlığına inanmadan onlara qəhmər durmaq? Nəyə görə? İyirmi illik dostluq naminə? Bu doğru hərəkətdirmi? Bəs onda dostbazlıq nədir? Sabah Fuadın əleyhdarları məni dostbazlıqda, şəxsi əlaqələrə görə elmi obyektivliyə xilaf çıxmaqda təqsirləndirərkən, yalanmı deyəcəklər? Nə isə, çətin məsələdir. Bir yandan da Qəmər... Həmişə də belə cəncəl işlər gərək mənim boynuma düşsə. Həmişə belə kələfləri mən açmalı oluram. Həmişə... həmişə...

Kefim xarab olduqca yaddaş iblisi haradansa köhnə dərdlərimi, umu-küsümü, gileylərimi qulağıma pıçıldaıır və mənim əhvalım daha da korlanırdı. Zarafat etmək iqtidarında olsaydım, "Qəribi burda ağlamaq tutur" ifadəsi lap yerinə düşərdi. Səbəb nə idi? Avtobusun Buzovnadən, heç bir şey haqqında düşünməyib dincəldiyim, dostlar arasında qayğısız günlər keçirdiyim Buzovnadən uzaqlaşıb Bakıya, ciddi və mühüm problemləri, çətin məsələləri həll etməli olduğum Bakıya yaxınlaşmasımı? Yoxsa, günəşli gündüzlərdən sonra bu yağışlı axşamın cansıxıcı, zəhlətökən tutqunluğumu? Ya da bəlkə iki abbasıdan ötrü camaatı ustalıqla aldadan ağbirçəyin hiyləsi? İnsana inam, etibar kimi məfhumların nisbiliyi? Başqasının hər bir həyəcanına, hər bir dərdinə, qəzasına şübhə ilə yanaşmaq zəruriyyəti?

–Saxla, saxla, qədov alım, bir əylən...

Bu səs yenə də məni diksindirdi. Avtobus tormozlarını xırçıldadıb dayandı.

–Bir dəqiqə gözlə.

Bayaqkı arvad maşından düşdü və tələsik küçəni keçdi. Maşının içi etiraz sədaları ilə doldu:

–Bilet almır, hələ bir istədiyi yerdə maşını da saxladır.

–Əşi, sür gedək. Daha qayıdan deyil.

–Arvadda bicliyə bax a!

Qonşum irişdi:

–Getdiyi yerə bezplatnı gəldi çıxdı, vəssalam. Daha səsi-sorağı tapılmaz.

Doğrudan da arvad küçəni keçib bir dalana girmiş, gözdən itmişdi.

–Şofer, sür gedək!

–Di ləngimə, gedək!

Şofer ayağını qaza basıb maşını hərəkətə gətirirdi ki, arvad hövlnak dalandan yüyürüb əl elədi.

–Dayan, dayan, qadov alım, bir dəqiqə saxla!

Onun yanında bir qız da var idi. Arvadla qız nə barədəsə danışmışdılar. Səssiz filmlərdəki kimi biz onların danışdıqlarını görürdük, amma eşitmirdik. Sonra qız arvada nə isə verdi və arvad maşına tərəf gəldi.

–Konduktor, ay konduktor. Al bu sənin iki abbasın. Di sağ olun, yaxşı yol.

Konduktor gülümsündü və bileti cırdı. Maşın tərpendi. İndi bütün sənişinlər maşının arxa şüşəsindəki "filmə" baxırdılar. Bu film insanlıq, düzlük, adamlara, doğruya, yaxşıya inam-etibar haqqında idi. İnsanlarda olan böyük və əzəli bir ehtiyac haqqında – sevinci də, dərdi də, fərəhi də, həyəcanı da bölüşmək ehtiyacı haqqında. Kadrda filmin baş qəhrəmanı, camaatın əlaqəsini bayaqdan bəri üç dəfə dəyişdirən, sifəti təəssüf və eyni zamanda nə isə bir arxayınlıq ifadə edən arvad idi.

O, get-gedə kiçilir, evlərin, ağacların, yeldəyirmanlarının arxasında qalıb gözdən itirdi. Amma o, konduktorun çantasındakı iki abbasıdan başqa avtobusda nə isə ayrı bir şey də qoyub getmişdi. Daha doğrusu, qoyub qalmışdı. Gedən biz idik. Şofer kabinəsindən boylanıb dedi:

–Rəhmətliyin qızı. Nə vacib imiş. Qiyamət ha qopmur. O sağ, biz salamat.

Canlı zərb-məsəllər almanaxı təsbehini çevirə-çevirə sözə

qarışdı:

–Elə demə. Biz qocalara çox da etibar yoxdur. Gedəndə borclu gedək?

Şofer dedi:

–Əmi can, borclu borclunun sağlığını istər.

–Elədir. Amma borc almaq başlanan yerdə dostluq pozular.

Şofer yenidən başını bu yana çevirdi:

–Borclunun duaçısı alacaqlıdır.

Sən demə zərb-məsəllər kitabının ikinci cildi rulun dalında imiş.

Qoca:

–Borc igidin qamçısıdır, – dedi.

Şofer buna da cavab tapdı:

–Borcdan qorxan qapısını gen açmaz.

–Borc gülə-gülə gedər, ağlaya-ağlaya gələr.

Şofer ağzını açıb cavab vermək istəyirdi ki, qoca əlinin işarəsi ilə onu saxladı:

–Oğul, – dedi,– sən öz işində ol. Bizi sağ-salamat şəhərə çatdır. Deyir borc verməklə tükənər, yol getməklə.

Bununla, da söhbətə son qoyuldu.

Mən sənişinlərə göz gəzdirdim. Bütün sifətlərdə, hətta yorğun sifətlərdə belə xoş bir təbəssüm vardı. Amma qəribədir, mənim yanımda boş idi. "Tülküsiyyət" qonşumun nə vaxt, harada və necə düşdüyünü hiss etməmişdim. Bəlkə də o, heç yox idi.

Əyilib pencərədən baxdım. Buludlar bir qədər çəkilməmişdi. Arvadın mehriban sifəti gözüm qarşısından getmirdi. Onun çöhrəsi xəyalımda Zivər xalanın obrazı ilə eyniləşirdi. Zivər xala da etibarlı insandır. Həm də mehriban, qayğıkeş. Bu qayğıkeşlik Qəmərə də keçib. Qəmər də ki, yaralı yeri Fuaddır. Məncə dünyada hamıdan artıq Fuadı istəyir. Fikir verirəm, həmişə gözü onun üzündədir. Mən bayaqkı fikirlərimi yada salıb utandım. Məgər Qəmərə Fuadın şöhrəti gərəkdir? Ona gərək olan yalnız qardaşının daxili rahatlığı, dincliyi, əsəb sakitliyidir. Şöhrət kimə lazımdır? Hər halda Fuadın özünə

lazım deyil. Fuada yalnız inam, etiqad lazımdır. Öz-özünə inanmaq, gördüyü işin xeyirliliyi, insanlara gərəkliliyi, etiqadı lazımdır. Əgər o, buna inanmasa, işinin səmərəsini, insanlara xeyrini görməsə onda... Yox, bu, belə olmamalıdır. Fuad meydana nə qədər mühüm şeylər – həyatının mənasını, ömrünün qayəsini, yaşayışının, diriliyinin məqsədini qoymuşdu. O, yanıla bilməz. Bu qədər şeyi meydana atmaq üçün cəsarət lazımdır. Belə cəsarət Fuadda varmı?

Dünən Tərlan az qala batmışdı. Xilas qayığı gələnəcən on adam batıb gedərdi. Fuadın özünün həyatı bir tükəndən asılı qalmışdı. Bir an içində onun özü də, ümidləri də, illərlə yuxusuz gecələrini, yorucu gündüzlərini qurban verdiyi işi də məhv olub gedə bilərdi. O, heç bir zaman üzgüçülük məharətindən, öz qoçaqlığından danışmazdı. Lakin biz özümüzlə gələnəcən o suya cumdu. Mən ki, onun xasiyyətinə yaxşı bələd idim, bəs neyçin onun dünənki hərəkəti mənə heyrətdə buraxmışdı? Hər halda mən Fuadı yaxşı tanıyırdım. Adamı tanımaq üçün bəzən iyirmi il, bəzən iyirmi dəqiqə lazım olur. Bayaqqı arvad heç fikrimdən çıxmır. Nə deyirsiniz deyın, amma adamı dərhal tanıyırsan, pis adamı bir az çətin tanıyırsan, amma aqibətdə onu da tanıyırsan.

Yəni doğrudanmı mən elmi şurada Fuadı müdafiə eləsəm, mənə pis adam, dostbaz sayarlar? Bəlkə elə mən bundan qorxduğum üçün Fuadı müdafiə etmək istəmirəm? Axı, mən "Bu təcrübələr mübahisəlidir" deyərkən səmimi qəlbədən danışmıram. Axı, mən bu cümləni deyəndə yalnız bircə məqsəd güdürəm – özümü dostbazlıq ittihamlarından qorumaq. Yox, mən heç kəsdən, heç nədən qorxmuram. Bəs onda məsələ nədədir Mən həştad faiz əminəm ki, Fuadın təcrübələri doğrudur. Bəs iyirmi faiz? Məsələ də bu iyirmi faizdədir...

Birdən Fuad müvəffəqiyyətsizliyə uğradı? Mən bundan qorxurdum. Yox, yox, dostbazlıq haqqında bayağı söhbətlərdən, məsuliyyət şərikliyindən qorxmurdum. Mən Fuadın elmi vicdanına, onun daxili inamına, öz-özünə olan

etibarına dəyəcək zərbədən sarsılacağından qorxurdum. Lakin indi elə bil aylardan bəri çəkdiyim bu qorxu birdən-birə yox olurdu. Məndə Fuadın işinə, onun mübahisəli təcrübələrinə elə inam, elə etibar hissi əmələ gəlmişdi ki, çoxdan bəri özümü belə arxayın hiss eləməmişdim. Əlbəttə elmi şurada çıxış etməzdən əvvəl dönə-dönə o təcrübələri yoxlamaq lazımdır. Mən onları şəxsən özüm yoxlayacağam. Mən bu yoxlamaların müsbət nəticəsinə artıq həştad yox, yüz faiz əminəm. Daha doğrusu, doxsan doqquz faiz elmi dəqiqlik tələb edir.

Kefim yenə durulmuşdu. Balaxanı şosesində avtobusa gənclər doluşdular. O saat da bərkdən "Ala göz" mahnısını oxumağa başladılar. Qabaq cərgədəki uşaq onlardan qorxub ağlamağa başladı. Təsbehli kişi zənbilindən bir salxım qara şanı çıxarıb uşağa uzatdı:

–Al, bala, al, ağlama, hə pişt, hə pişt.

Uşaq sakit oldu.

Avtobus Bakıya girdi.

Yağış kəsdi...

1962

QARAGİLƏ

Rübabə Muradovanın xatirəsinə

Musiqi şöbəsinin məsul redaktoru İmran bir əlində qələm sabahkı verilişlərin proqramını nəzərdən keçirirdi. Onun başı üstündə dayanmış Tahir izahat verirdi:

–7.15-də opera musiqisi. – "Koroğlu", "Sevil", "Vətən". – Sabahkı proqramı o hazırlamışdı – 8.20-də rəqslər. 9.40-da aşıq musiqisi. 10.15-də simfonik saat. 11.00. Muğamat konserti. 12.50-də... 13.30-da... 17.15-də....

İmran diqqətlə qulaq asırdı. Onun heç bir etirazı yox idi. Proqram rəngarəng, maraqlı tərtib olunmuşdu.

–20.30-da lirik mahnılar. "Küçələrə su səpmişəm", "Aman ovçu", "Bəxtəvər oldum" – Tahir susdu.

İmran başını qaldırdı:

–Yaxşı sonra?

Tahir bir an duruxdu, sonra qətiyyətlə əlavə etdi:

–Bir də Eldar Musayevin "Rəna" mahnısı.

İmran təəccüblə ona baxdı.

–Düzdür, İmran müəllim, – Tahir izah etməyə başladı, – bu mahnını bu gün vermişik, amma...

–Nə amma?

Tahir özü də bilmirdi "nə amma?". Amma o, İmrana necə başa salsın ki, mahnını bu gün ondan xəbərsiz veriblər, nahaq veriblər. Bu mahnı məhz sabah, özü də məhz 20.30-da getməlidir.

Gənc bəstəkar Eldar Tahirin dostu idi. Amma məsələ bunda deyil. Rəna Eldarın nişanlısıdır, mahnı ona həsr olunub, amma məsələ bunda da deyil. Məsələ ondadır ki, sabah Rənanın ad günüdür. Tahir Eldara söz vermişdi: onlar Rənağilə girib paltolarını çıxaran dəqiqələrdə Eldar cibindən hədiyyəsini – cib radiocihazını çıxaracaq, Tahir də deyəcəkdi: Eldar, bir Bakını

tut. Eldar da Bakının dalğasını tutacaqdı və bu zaman, düz dəqiqəbədəqiqə diktor elan edəcəkdı: Eldar Musayev: "Rəna". Və məlahətli bir səs Eldarın adından Rənaya vurğun bir könlün eşq–məhəbbət təranəsini oxuyacaqdı.

İmran dedi:

–"Rəna" mahnısını çıxart, yerinə ayrı bir şey sal.

Tahir dinmədi. Bütün bu səbəbləri izah etmək çox çətin olardı.

–Bəlkə qalsın... bilirsiniz... – deyə o zəif bir cəhd etdi.

İmran quru bir təzadə:

–Yox, Tahir, – dedi, – mütləq dəyiş. Bilirsən ki, gündə eyni mahnıları vermək olmaz, – o ayağa qalxdı – Yaxşı, mən studiyaya gedirəm – qapıya çatarkən bir də Tahirə tərəf döndü – əvəzinə bir xalq mahnısı sal. "Gül oğlan", ya "Qaragilə".

–Yaxşı.

Tahirin ovqatı təlx olmuşdu. O, Eldara nə deyəcəyi və Rənaya nə sürpriz hazırlayacaqları haqqında düşünürdü.

Kazım Təbriz yaxınlığındakı Hacı Yəhya çayxanasında bir küncdə oturub düşünürdü: hansı yaxşıdır – sıldırım qayadan uçuruma atılmaq, ya baş gicəlləndirən sürətlə gündə belədən-belə gedən Amerika hərbi maşınlarının altına tullanmaq?

Onun qərarı qəti idi.

Kazımın 37 yaşı vardı. Ömrünün on dörd ilini məhbəsdə keçirmişdi. On dörd il idi ki, o ulduzları, günəşi, istini, sazağı mil-mil barmaqlıqlar arasından görmüş, duymuşdu. On dörd il idi ki, o, anasının, Mihinin, dostlarının taleyindən, otların iyindən, quşların səsindən, cahan hadisələrindən, Savalandan əsən sərin mehdən – insanlardan, dünyadan xəbərsizdi. On dörd il idi ki, o haqqa, ədalətə inamını, xoşbəxt gələcəyə inamını qırıb sınıq güzgü kimi atmışdı. Ömrünün on dörd ilini Kazım məhbəsdə çürütmüşdü. İndi o azad idi. Neçə gün idi məhbəsdən buraxılmışdı.

Ümitsizliyin sal divarına dirənmiş adam belə özünə bir baba yolu qoyur. Kazım məhbəsdə ümid güzgüsünü sındıraraq atarkən bir parçasını saxlamışdı. Bu parçada onun son pənahı, son sığınacağı, ömrünün yeganə və axırını xilas çıxır – baba yolu əks olunmaqda idi. "Bəlkə, anam hələ yaşayır? Bəlkə, Mihin diridir? Bəlkə, dostlardan sağ qalanı var?". Səhərsiz məhbəs gecələrinin on dörd illik qaranlığında heç kəsin maraqlanmadığı, heç kəsin soruşmadığı Kazım bu nigaran fərziyyələrlə yaşamışdı.

Bir nəfər, heç olmasa bircə nəfər onu yada salmalı idi. Bir cüt göz ana gözləri, dost gözləri, ya da Mihinin qara gözləri onun yolunu çəkməli idi. Yoxsa hər şey mənasızlaşardı. Gərək o kiməsə, bir nəfərə, bircə nəfərə lazım olaydı. Lakin bu puç bir ümid idi. Anası altı il bundan qabaq ölmüşdü. Qardaşlarından biri itkin düşmüş, o biri asılmışdı. Dostlar... Uzun məhbəs illəri ərzində o dostları tez-tez yada salırdı. Qurban, Hüseyin, Əyyub... "Bizə dost demək olarmı? Hüseyinlə bir böyümüş, Qurbanla, Əyyubla bir oxumuşuq. Lakin yollarımız çox tez ayrıldı. Uşaqlıq, ilk gənçlik dövrü qurtaranda, yol seçmək məqamı gələndə biz ayrı-ayrı səmtlərə getdik... Daha doğrusu, onlar getdi. Mən getmədim. Öz yerimdə durdum. O vaxt mənə elə gəlirdi ki, ən doğru yol heç bir yol seçməmək, heç bir səmtə getməməkdir. Bir yerdə durub dayandığın yeri seyr etmək, dərk etmək, dərindən öyrənmək, sevmək. Günəşə baxmaq. Məgər günəşə baxmaqçün harasa getmək lazımdır. Günəş hər yerdən görünür. (Doğrudur günəş hər yerdən görünür, lakin bəzən ona dəmir barmaqlıqlar arasından baxmalı olursan – bu həqiqəti Kazım sonralar başa düşdü).

Məgər ayın, ulduzların, bahar yağışının gözəlliyini duymaqçün mütləq bir yol seçmək, baş alıb harasa getmək, bu uzun səfərdə yüz işgəncəyə, əzaba dözmək lazım idi...

Əyyub mənim müddəalarımın cavab verirdi ki, aya, ulduza, yağışa, küləyə, günəşə öz dilində ay, ulduz, yağış, külək, günəş

demək haqqıyçün, ömrü boyu bellərini büküb qara torpaqdan başqa heç bir şey görməyən insanların başını qaldırıb günəşə, aya, ulduza baxa bilmələriyçün mübarizə etmək lazımdır.

Qurban, Hüseyin, Əyyub mübarizə yolunu seçdilər. Bu yol Qurbanı və Hüseyini dar ağacına gətirdi, Əyyub isə...

On dörd il idi ki, Kazım Əyyubun aqibətindən xəbərsizdi. Ümid güzgüsünün hifz olunmuş parçasında o, tez-tez Əyyubun əksini görürdü.

Bəli, Əyyub sağ qalmışdı. Amansız qisasın cəllad əli ona dəyməmişdi.

Kazım məhbəsdən çıxandan sonra Əyyubun yaşadığı balaca daxmaya getdi, ona mərkəzi xiyabanda ikimərtəbəli evi nişan verdilər.

Mübarizə yolunun çoxlu kəsələri var. Bu kəsələrə düşüb geriye də qayıtmaq, başqa yollara gedib çıxmaq da mümkündür.

Əyyub indi fars dilində ruznamə buraxır. Günəş əvəzinə "şəms", yağış əvəzinə "baran" yazır və isbat eləməyə çalışır ki, gec-tez hamı belə deyəcək.

Kazım ikimərtəbəli evin qapısından içəri girdi. Əyyub əvvəl onu tanımadı, sonra tanıdı, sevindi, sonra pərtləşdi, nədənsə pörtüdü. Kazım da sıxılırdı. Çünki danışmağa söz tapmırdılar. Bu ağır sükuta son qoymaqçün Əyyub ailəsindən danışmağa başladı. Onun iki uşağı vardı. Arvadı Şəmsiyyə xanım fars idi, özü də yüksək rütbəli Tehran məmurlarından birinin qızı idi. Əyyubun gənclik bədrəmələrindən sonra onun taleyi üçün bu nigahın əhəmiyyəti çox böyük idi. Xoşbəxtlikdən Şəmsiyyə xanım məhdud milli hisslərdən çox yüksəkdə dururdu. Onun üçün azəri və fars anlayışları yox idi və məhz buna görə də o, uşaqlarını fars dilində tərbiyələndirirdi.

Əyyub Kazımı çöl qapısına qədər ötürdü. Həyətdə iki bağban əyilib qan-tər içində yer qazırdılar. Əyyub onlara göstərişlər verdi. Kazım düşündü: görəsən başlarını qaldırıb günəşə baxmağa bunların macalı olurmu?

–Ərbab nə buyuracaq?

Xidmətçi Kazıma yanaşmışdı. Kazım:

–Çay gətir, – dedi.

–Baş üstə, – xidmətçi getdi.

Kazım yenə ağır fikirlərə qərq oldu. Əyyubgilə bir həftə bundan qabaq getmişdi. Məhbəsdən çıxdığı bir aya yaxındı. Bəs o nəyi gözləyir, axı nəyi gözləyirdi? Məhbəsdən çıxdıqda o sanki özgə bir zamana, yad bir ölkəyə düşmüşdü. O heç kəslə ünsiyyət bağlaya, ülfət tapa bilmirdi. Onun varlığı, heç kimə, heç nəyə gərək deyildi. Onun həyatının heç bir mənası, məqsədi yox idi? Bəs o niyə yubanırdı. İlk gənclik illərində nigaran, qorxunc, vahiməli bir meyl kimi keçən, məhbəs illərində get-gedə durulan, aydınlaşan, sabitləşən, azadlığa çıxdıqdan, bir ayda şahid olduğu bütün bu şeyləri gördükdən sonra qəti qərar halına gələn bu fikri – intihar fikrini həyata keçirməyi niyə yubandırır, bu gündən sabaha keçirir, tərəddüd edir, günü günə satırdı?

O nə gözləyirdi, nə istəyirdi? O niyə yaşamaqdan, dirilikdən, həyatdan belə bərk-bərk yapışmışdı? Məqsədi nəydi?

Mubarizə, azadlıq, ədalət. O heç vaxt belə yüksək məqsədlər haqqında düşünmürdü. Mihin sağ olsaydı Kazım hər səhər onun saçlarını öpər, öpə-öpə Mihini yuxudan oyadardı – tək elə bir buna görə yaşamağa dəyərdi. Fəqət Mihin də yox idi.

–Bu da çay, buyurun, ərbab.

Kazım qarşısındakı isti çaya baxırdı. Amma isti çay, bürkü çayxana, Əyyubun ikimərtəbəli evi, on dörd illik məhbəs gecəsi, pəncərədən görünən on dörd gecəlik ay, gündə belədən-belə gedən Amerika maşınları, sıldırım qaya, intihar qərarı – hər şey, hər şey harasa dala çəkilməmiş, dumanlanmış, itmişdi. Kazım Mihini düşünürdü. Qısa sürən xoşbəxt günlərini düşünürdü.

...O zaman Kazım siyasətdən uzaq bir tələbə idi. Alman fəlsəfəsi, rus, fransız romanı, italyan incəsənəti, Şərq musiqisi,

bir də qəlb munisləri – Nizami, Hafiz, Füzuli... Kitablar, albomlar, vallar... Kazımın aləmi, Kazımın varlığı bu idi. Dostlar onu siyasətə cəlb etmək istəyirdilər. O, Xəyyamın bir rübaisini misal gətirərək boyun qaçırırdı. Dostlar ona milli istiqlaliyyətdən danışdı. O cavab verirdi: Milli hiss məhəlli hissədən nə qədər yüksəksə, ümumbəşəri hiss də milli hissədən o qədər yüksəkdir. Və əlavə edirdi – Göte bunu hələ XIX əsrdə deyib. İndi isə XX əsrdir. XX əsrdə millətlər yoxdur. XXI əsrdə isə dillər də olmayacaq. Mən nə azəriyəm, nə fars, nə ingilis, nə çinli. Mən bəşər oğluyam. Mən Füzulini azəricə oxuyuram, amma o mənimlə könlün dilində, tərcüməyə ehtiyacı olmayan bir dildə – Hafizin, Petrarkanın, Heynenin dilində danışır".

Kazım indi bu fikirləri xatırlayıb gülümsündü və sonra onu istintaq edən sərhəngi xatırladı. "İranda bir millət var – fars milləti, bir dil var – fars dili". – Sərhəng onunla nə Götədən söhbət eləyirdi, nə də Xəyyamdan. O harın bir qüvvətin dilində danışdı.

Acı məhbəs xatirələri bataqlıq kimi onun fikrini çəkir, lakin Mihinin işıqlı surəti yenidən Kazımın yaddaşında alışır, bayraq kimi dalğalanır, onun xəyalının üzərinə xoş bir axşam təəssüfə çökərək uzaqlara aparırdı.

"Axır ki, bir dəfə dostları tovlayıb onu yığıncığa apardılar. Təbrizdə yenicə açılmış Darülfünunun böyük salonunda toplanış vardı. Gənclər alovlu çıxışlar edirdi. Kazım sanki bütün bu sözləri birinci dəfə eşidirdi. Otaq mübahisələrinin tezisləri böyük salon dolusu bir izdihamı təlatümə gətirən çağırış, qüdrət olmuşdu. Kazımın başında bütün aləm qatışmışdı. Bir tərəfdən Şopenhauer və onun kədəri, bir tərəfdən Şah İsmayıl Xətai və onun Azəri dilində verdiyi fərmanlar.

Yığıncıqdan sonra müsəmirə oldu. Xanəndələr aşığı, rəqqasələr xanəndələri əvəz edirdilər. Sonra səhnəyə Mihinin qalxdı. O, xalq mahnısı oxudu.

Kazım Mihinə baxır, onun səsini eşidirdi və nədənsə ona elə gəlirdi ki, bahar çağы iyde ağaclarını iyləyir, iyde ətri duyur. Elə bil kimsə yüz illər boyu qoca Şərq şairlərinin yaratdıqları ən xəfif, ən kövrək məhəbbət beytlərini onun qəlbinə pıçıldayırdı.

Müsamirədən sonra Qurban Kazımı Mihinlə tanış elədi... Onlar yuxulu Təbriz küçələriylə gedirdilər. Mihin zümzümə edirdi, iyde ağaclarının iyi gəlirdi. Onlar yağışa düşdülər. Mihin bir ağacın altında dayandı, ağacın yarpaqlarından, budaqlarından onun başına damcı-damcı su yağırıdı. Kazım yağışın lap altında dayanıb Mihinə şer oxuyurdu: nə Petrarkadan, nə Hafizdən, Füzulidən oxuyurdu:

*Könüldə min qədim vardır ki, pünhan eyləmək olmaz,
Bu həm bir qəm ki, el tənindən əfqan eyləmək olmaz.
Nə müşkül dərd olursa, bulunur aləmdə dərmanı
Nə müşkül dərd imiş eşqin ki, dərman eyləmək olmaz.*

Yağış şiddətlənir, Kazım bu qəzəli oxuyur və başa düşürdü ki, Mihinə aşiq olmuşdur, bir də o həqiqəti dərk edirdi ki, Füzuli də, Petrarka da, Hafiz də könlün dilində yazmışlar. Lakin aşiq olanda italyalı sevgilisinə Petrarkadan oxuyur, fars Hafizi yada salır, Kazım isə bu yağışlı axşam qədim Azərbaycan şəhərinin ağacları altında qaragözlü bir qıza Füzulinin ölümsüz beytlərini pıçıldayırdı.

Mihinlə Kazım evləndilər. Kazımın qəlbini sarsıtmış Mihin, onun əqidəsini, siyasətdən gen gəzmək əqidəsini sarsıda bilməmişdi. Əksinə o, Mihinə təsir göstərməyə çalışırdı. "Mübarizəyə qarışma, istedadını, səsini, təbəssümünü siyasətə qurban vermə", – deyirdi.

Daş qayaya rast gəlmişdi. Mihini qayəsindən döndərmək mümkün deyildi. O, tez-tez fədailər qarşısında çıxış edir, Təbriz radiosuyla inqilabi mahnılar oxuyurdu.

...Bir-birindən ağır səhnələr Kazımın gözləri qarşısında

canlandı. Aləm dağılırdı. Minlərlə insanın ümidi, fərəhi, əməyi Tehran sərbazlarının təpiyi altında yerlə yeksan olur, əzilirdi... Xaraba qalmış evlər, söndürülmüş ocaqlar, dərbədər olmuş ailələr...

Kazım öz taleyindən arxayın idi – heç bir vaxt siyasətə qarışmamışdı, ona zaval yoxdu. O vicdan əzabı çəkirdi. Dostlar, qardaşlar, ən yaxşı adamlar qurban gedərkən kənarda qalmaq, öz başını gırləmək, sakit yerdə daldalanmaq kişilikdən deyildi. Nə etməli, vaxtında onlara qoşulmadı, indi də onların taleyinə şərik çıxıb bilməz. Kazım nə biləydi ki, bütün bunlara baxmayaraq on dörd il məhbəsdə yatmalı olacaq. O, düşünən, ziyalı, savadlı bir Azəri idi – deməli, şahənşah səltənətinin düşməniydi. Onun təqsiri – mübariz dostları idi. Onun günahı – arvadı Mihin idi. Səsini, təbəssümünü, istedadını inqilabın sərəncamına vermiş müğənni Mihin.

Şah qoşunları Təbrizə soxulduqları gün aləm qatışmışdı. Kazım böyük müsibətlə evlərinə çata bildi. O, dəli kimi otağa atılıb Mihini soruşduqda qoca anası: – gəlməyib, – dedi, – görənsən harda qaldı – qarı əllərini göyə qaldırdı, – Allah sən özün xətdən saxla.

Kazımın gümanı yalnız radio binasına idi. Lakin Radio mühasirə edilmişdi. O, binaya yaxın düşə bilmədi. İki saatdan sonra Kazımı da apardılar.

Məhbəsə çatan qırıq məlumatlardan aydın olurdu ki, mübarizlərin çoxu son gülləyə qədər vuruşmuş, son gülləni öz gicgahına sıxmışlar. Lakin ələ keçənlər də olub.

Kazım ələ keçmiş qadınlarla əsgərlərin vəhşi rəftarından çox şey eşitmişdi, çox şey bilirdi. Mihin haqqında, mühasirə olunmuş radio binası haqqında düşünərkən o həmişə Mihini həlak olmuş bilmək istəyirdi. Kazım xəyalən eşitdiyi fəryadlara – sərbazlar əlində çapalayan Mihinin fəryadlarına dözə bilmirdi. Bəzən o yuxuda Mihini görürdü. Kazım təhqir olunan, izzət çəkən arvadının imdadına yuxuda belə çata bilmirdi. O, bu vahiməli yuxudan oyanır, dəhşət onu basırdı,

doğrudanmı, Mihin bu vəhşilərin əlindədir, min əzaba, işgəncəyə dözüür. Yox, yox, – Kazım özünü sakit edirdi – "Mihinin ölüb, rahatlanıb, dincəlib".

Kazım Mihinin xəyali qəbrini gözləri önündə canlandırırdı. Bu onun təsəllisi idi.

Kazım indi o məzar haqqında düşünürdü. Bu qəbir daşı tək Mihinin deyil, onun, Kazımın da ömrünün sonluğu, ömrünün axırıncı mənzili idi.

Kazımın ümidi də, inamı, ömrünün mənası, məqsədi də məhz bu daşa dəyib çilik-çilik olmuşdu. Bu xəyali məzardan o yana yol yox idi. Kazım bunu bilirdi. Bəs ona nə qalırdı? Gec də olsa Kazım çox mətləbləri anlamışdı. O, xalqının qeyrətini yox, cəzasını çəkmişdi. O, məhbəsdən çıxdığı bu müddətdə dövlətin narahat, nigaran bir tələsikliklə apardığı farslaşdırma siyasətini görürdü, lakin Kazım bu siyasətə qarşı duranların iyini-sorağını belə eşitməmişdi. O bilirdi ki, təkbaşına mübarizə etmək ağılsızlıqdır. "Bəlkə, heç lazım da deyil" – deyər acı-acı sual edirdi. Tamam bədbinləşmişdi.

Kazım ətrafdakı söhbətləri dinləmir, lakin ayrı-ayrı sözləri eşidirdi. "Günəş, çörək, yağış". Birdən Kazıma elə gəldi ki, bu sözləri yalnız bax bu adamlar, bir də o özü – Kazım işlədir, başa düşür. Bu çayxananın çölündə, bütün bu şəhərdə, bu ölkədə, bu dünyada heç kəs, heç kəs bu dildə danışmır. Beş dəqiqədən sonra bu adamlar gedəcək, Kazım bir də heç vaxt onlara rast gəlməyəcəkdi.

Kazıma elə gəldi ki, ölməsə, bir az da çox yaşasa yer üzündə bu sözləri bilən, bu dili anlayan yeganə adam olacaq, o, bu aqibəti istəmirdi. Lakin o bu ehtimala qarşı mübarizə yollarına da bələd deyildi. İndi o, yalnız bircə şey istəyirdi: intihar etmək.

Çayxana dolur, boşalır, kimsə gəlir, kimsə kədir...

Künçdə oturub dərin fikirlərə dalmış, bayaqdan bəri yalnız bircə stəkan çay içib hərəkətsiz oturmuş adam heç kəsin diqqətini cəlb etmirdi... Kazım fikirlərindən ayrılıb adamlara,

onların hərəkətlərinə, danışmalarına diqqət verməyə başladı. Sanki həyatının bu axırını anlarında o gördüyü son insanların hərəkətlərini, danışmalarını – həyatın bir qəlpəsini özüylə ora, qaranlıq, mübhəm bir aləmə aparmaq istəyirdi. Qarşıdakı masanın arxasında oturan, kişilərdən biri xidmətçini çağırdı:

–Gədə, – dedi, – o nəməndir ora mindirmisiniz?

–Radiodur, ərbab, ağa onu Amerika dükanından alıb.

–Atan rəhmətlik, bə indi niyə lal Qulaməli kimi susub durub?

–Ərbab, indi Tehran ingilis dili dərsi verir, odur ki, radionu qurmuruq.

–Tehran olmasın, ayrı yer olsun, – kişi əyilib xidmətçinin qulağına nə isə pıçıldadı. Xidmətçi diksinib sıçradı. Xeyli həyəcanlı halda çayxana sahibinə yanaşdı. Nə isə ona dedi. Sonra çayxana sahibi qarşıdakı masaya tərəf gəldi. Kişiyə müraciətlə:

–Əziz qonağımın bir sözü iki ola bilməz, – dedi. – Ağa nəyə qulaq asmaq istəyirsə qulaq asa bilər. Əziz qonağa canımı da qurban verərəm.

–Qurbanın quzudan olsun. Mən dedim bir muğamata qulaq asa, – kişi qeyri-müəyyən bir səmtə işarə etdi. – O tayda yaxşı xanəndələr var. İcazə versəniz...

Kişi cavab gözləmədən ayağa qalxdı, radiocihaza tərəf addımladı. Çayxana sahibinin bənizi qaçmışdı, amma özünü o yerə qoymurdu. Kişiyə müraciətlə:

–Ağa, – dedi – ancaq siyasət...

–Arxayın ol, – kişi onun sözünü kəsdi. – Muğamata qulaq asa. Mən onların saatlarını bilirəm. İndi muğamat verirlər. Segahın da ki, nə urusu, nə ingilisi, segah elə segahdır da... hə, elə ki, keçdi kommunist təbliğatına, o saat səsinə batır.

Xidmətçi Kazıma yaxınlaşdı:

–Bəlkə, ərbab pulunu vermək istəyir.

Kazım:

–Yox, – dedi, – mən hələ oturacam. Bir çay da gətir.

Kişi radioyla əlləşirdi. Qarışıq səslər gəlirdi – ərəbcə,

türkcə, ingiliscə, firəngcə – hər millətin öz səsi vardı.

Birdən... çayxanaya iydə ağacının ətri doldu.

Birdən çayxana yox oldu, adamlar yox oldu, ətrafa uzaq Təbriz axşamı çökdü. Yağış yağdı. Ortada tək bir ağac qaldı. Ağacdən şırıl-şırıl su damcıları tökülməyə başladı. Bu damcılar ağacın altında dayanmış qaragözlü qızın saçlarına gildir-gildir axırdı, Kazım qızdırmalı kimi yerindən sıçradı, radioya tərəf cumdu. O, sanki radiodan gələn səsi qurtum-qurtum içmək, udmaq istəyirdi. Radiodan mahnı eşidilirdi.

*Təbrizin yolları dolanbadolan, Qaragilə dolanbadolan
Məni ki, sevmirsən get ayrı dolan, Qaragilə, get ayrı dolan.
Nə sənə qız qəhətdir, nə mənə oğlan, Qaragilə, nə mənə oğlan.
Qızılgül əsdi, səbrimi kəsdi, Sil gözün yaşın, Qaragilə ağlama bəsd.*

Kazım üzünü radio cihazının üstünə qoydu.

Çayxana əvvəlki çayxana idi. Çayxana sahibi oturduğu yerdə qovrulurdu. Xidmətçi elə hey udqunurdu. Adamlar musiqi dinləyib feyziyab olurdular. Kazım sayıqlayırdı: Odur... odur. Mihin.

Çayxana sahibi xidmətçiyə tərəf döndü:

–Dəlidir?

–Mən də elə güman edirəm, ağa. Bircə fincan çay içib, dörd saatdır oturub gözlərini zilləyib bir nöqtəyə.

Çayxanadakılar təəccüblə ona baxırdılar. Hərə bir söz deyirdi. Radiodan isə nakam bir eşqin yanıqlı nəğməsi çağlayıb axırdı:

*Göz yaşım ilə sularam Tehran yolunu, Qaragilə, Tehran yolunu,
Bir ildir görməmişəm yarın boyunu, Qaragilə, yarın, boyunu.*

–Bir il? On dörd il, Mihin, düz on dörd il, – Kazım radioya pıçıldayırdı. – Sən sağsanmış, Mihin, sən yenə oxuyursan. Öz nəğmələrini oxuyursan, bizim nəğmələri. Oxuya bilirsən, oxumağa ixtiyarın var. Sən məni də unutmamısan, Mihin, həmi?

*Gəlmişəm otağına oyadam səni, Qaragilə, oyadam səni...
Nə gözəl xəlq eləyib yaradan səni, Qaragilə, yaradan səni.*

Bu sözləri belə yanıqlı deyən dodaqlar onu – Kazımı, ilk eşqin yarasını unuda bilməzdi. O, bu mahnını da Kazım üçün oxuyurdu. Bəlkə də düz on dörd il idi ki, hər gün oxuyurdu. Kazım sağdırsa eşidəcək ümidiylə oxuyurdu.

*Qızılgül əsdi,
Səbrimi kəsdi...*

Bu on dörd ildə onun səbri kəsilməmişdi, o hər gün oxuyur, oxuyurdu.

...Sil gözün yaşın, Qaragilə, ağlama bəsd.

Vəsiqəsiz, vizasız radio dalğaların diliylə intizarlı Mihin sərhədsiz fəzalardan itkin sevgilisini haraylayırdı, təsəlli axtarır, təsəlli verirdi... Bədbin olma, kimsəsizləşmə, Kazım. Bax eşidirsənmi, mən oxuyuram, günəşə günəş, torpağa torpaq, sevgiyə sevgi, ayrılığa ayrılıq deyən bir dildə oxuyuram. Sən yaşamalısən, Kazım. Nəğmənin şıltaq sözlərinə inanma, bilirəm məndən ayrı dolana bilmirsən, bu gen dünyada sənə qız qəhətdir, mənə də oğlan, Kazım. Mən sənə ümidinlə, Təbriz küçələrinin xəyalıyla, iydə ağaclarının bahar ətriylə yaşayıram. Ağlama Kazım, ağlama...

Sil gözün yaşın, Qaragilə, ağlama bəsd.

Bu səs sanki qanad açıb çayxanadan çıxır, pərdə-pərdə, dalğa-dalğa həsrətli bir diyara yayılırdı...

–Təbrik edirik, təbrik edirik.
Eldar və Tahir Rənagilin dəhlizində dayanmışdılar.
Eldar cibindən balaca radiocihazı çıxardı, Rənaya verdi.
–Bu da sənə hədiyyən, – bir qədər pərt görünürdü.

Tahir:

–Düyməsini bas, – dedi.

Eldar tərs-tərs ona baxdı. Rəna radiocihazın düyməsini basdı. "Qaragilə" mahnısının son pərdələri mənzilə yayıldı. Rənanın gözləri sevinclə parladı:– Yaxşı burda niyə dayanmışıq. İçəri gəlin.

Otağa keçdilər.

İnsan həyatının müxtəlif məqsədləri ola bilər, Azadlıq, istiqlaliyyət, ədalət – bütün bunlar şübhəsiz çox yüksək qayələrdir. Lakin insanların bir çoxu belə ulu məqsədlərlə yaşamır.

Çox sadə, kiçik, adi məqsədlərlə yaşayanlar da var. Amma hər halda böyük, ya kiçik – məqsəd olmalıdır. Məqsədsiz, qayəsiz yaşamaq mümkün deyil.

Kazım intihar etmədi, yaşadı. Çünki indi onun da həyatında məqsəd vardı. Bəlkə bu çox da yüksək məqsəd deyil. Amma hər halda bu yaşamaqçün bir səbəb idi.

İndi Kazım işləmək, gecə-gündüz tər töküb işləmək, bir qədər pul yığmaq və bu pula bir radiocihaz almaq məqsədiylə yaşayırdı.

24 aprel, 1962

GECƏNİN SƏHƏRİ

37-ci il gecəsi.

Bakının sakit küçələrindən biri.

Küçənin ağzında iki böyük ev qarşı-qarşıya durub – ütü kimi ağır iki ev.

Evlərdən o tərəfə balaca bir bağ var.

Torpaq suyu hopduran kimi küçə də gündüz səslərini – danışıq, addım, təkər səslərini elə bil canına çəkib udub.

Bağ boşalıb, gülüşsüzləşib: skamyanın zolaqları yazı – ləkəsiz mil-mil dəftər vərəqlərinə oxşayır.

Tək bircə skamyada – üstünə qırıq qanad kimi ağac budağı sallanmış skamyada – iki nəfər bir-birinə qısılib; oğlan qızın saçını sığallayır,

Bağ, küçə, evlər qaranlığa qərq olub. Yalnız sağ əldəki dördmərtəbənin bir pəncərəsindən gecəyə zəif işıq süzülür.

Hamı yatıb. Amma hamı səksəkəli yatıb.

Gecə təxminən saat iki radələrində küçənin səssizliyi xırçılıqla iki bölündü – dördmərtəbəli binanın qabağında maşın dayandı.

Yeyin gələn və qəfil dayanan maşından pəslı tormoz səsi ev sakinlərinin yuxularını sanki bıçaqla kəsib atdı.

Heç kəs yatağından durmadı. Heç kəs eyvana çıxmadı. Heç kəs pəncərəyə yanaşmadı.

Çarpayılarında uzanmış adamlar qulaqlarını bir nöqtəyə zillədilər.

Dördmərtəbəli evin birinci mərtəbəsində bir nömrəli mənzildə sinli ər-arvad yaşayırdı.

Bəşir kişi domkom idi.

Arvadının adı Züleyxa idi.

Züleyxa yuxuda kəndlərini görürdü. Komalarının bacasından ağappaq tüstü qalxırdı. Kimsə bərkdən çığırdı: ay qız Züleyxa, apar bu qab-qacağı pak elə, gətir, harda qaldın, ay qız? Züleyxa yaxınlaşıb çağıranı tanıdı – anası idi.

Domkom Bəşir yuxuda çay içirdi. Pürəng çay armudu stəkanda ləzzətlə buğlanırdı.

Maşın dayanışı ikisini də birdən oyatdı. Dinləməyə başladılar: maşının qapıları açıldı.

Züleyxa pıçıltıyla:

–Allah, sən özün xətdən saxla, – dedi. İndicə gördüyü yuxunu yada salmaq və yozmaq istədi: Su – aydınlıqdı, anası...

Maşının qapısı çırpıldı.

Züleyxa:

–Allah, sən özün xətdən saxla, – dedi.

Addım səsləri eşidildi. Addım səslərinə görə Bəşir gələnlərin neçə iəfər olduğunu təyin etməyə çalışırdı: üç, ya dörd.

Binanın giriş qapısı açıldı.

Addımlar lap yaxında eşidilirdi – Bəşirgilin qapısının ağzında.

"Görəsən bu gecə kim getdi?" – Bəşir bu barədə düşünürdü.

Addım səsləri onların qapısından ötdü.

Bəşirin qapısıyla üzbəüz iki nömrəli mənzildə qoca dul bir arvad – Zəhra qarı yaşayırdı. Onun iki otağı vardı. Kişisi rəhmətə gedəndən bəri otaqlarının birini kirayə vermişdi.

Zəhra xalanın qulağı bir az ağır eşidirdi, özü də bərk yatırdı. Qulağının dibində top da atsaydılar oyanmazdı. İndi də oyanmadı.

Kirayənişini Səkinə adlı makinaçı idi. Səkinə otuz iki yaşlı, mülayim xasiyyətli, sifəti çirkin, başaşağı bir qız idi.

Maşın qapıda dayanan kimi o dərhal oyandı. Nigarançılıqla dinləməyə başladı. Addım səsləri onların mənzilinə yanaşdığı müddətdə Səkinənin başından əlli iki min fikir keçdi. Fikirlər onun beynində cıvə kimi xırda-xırda bölünüb dığırlanır, yenə qayıdıb toplanır, yenə parçalanır, yenə birləşirdi... Yaxşı, bircə hərfin üstündə ola bilməz, Əhmədovdan başqa heç kəs bilmir, Əhmədov heç belə şey edər? Yox-yox, düzdü söz mühüm sözdü, gərək elə-belə sözdə çaşaydım, andıra qalmış "z" hərfi

gərək elə "p" hərfinin yanında olaydı. Yox, inanmıram, Əhmədov elə şey etməz. Amma adamdı bilmək olmaz, bəlkə öz canının qorxusundan... yox, qorxaq adam deyil, yaxşı, axı kabinetdə ikimiz idik. Kim bilə bilərdi, bəlkə məndən ürüb. Mən də gərək elə-belə sözdə səhv eləyəydim, yəni kimin ağına gələ bilərdi ki bir hərflə belə məna dəyişər indi necə isbat eləyəsən ki qəsdən yox, təsadüfən belə çıxıb, axı niyə qəsdən eləyim. Balaca adamam kimlə nə işim var, yüz varaq şey yazıram bir hərf, əşi yox Əhmədov kişi adamdır məni tez-tez danlasa da elə namərdlik eləməz, yox, yox, ola bilməz inanmıram, amma nə deyəsən yox axı...

Səkinə başının altından özü tikdiyi naxışlı dəsmalını çıxarıb alnından soyuq təri sildi, addım səsləri pilləkənlərdən eşidilirdi.

İkinci mərtəbədə üç nömrəli mənzil Surxayın mənzili idi. Surxay subay bir memar idi. Küçəyə süzülən işıq onun pəncərəsindən süzülürdü. Surxay işləyirdi. O, yeni məktəb binası layihəsini qurtarıb sabah təhvil verməli idi. Odur ki, bütün gecəni işləyirdi.

Surxayın başı layihəyə elə qarışmışdı ki, heç nədən xəbəri yoxdu. O nə qapılarında dayanan maşının tormoz xırçılığını, nə də addım səslərini eşitmişdi. İndi addımlar lap onun qapısının ağzında səslənəndə də eşitmədi, addım səsləri ötüb keçdi. Dörd nömrəli mənzilə tərəf yönəldi.

Dörd nömrəli mənzildə yaşayan Qurban kişi köhnə firqəçi idi.

Son üç ay ərzində hər gecə Qurban kişi çarpayının yanına iki dəst təmiz alt paltar, diş tozu, dişsilən və üç parça sabun qoyurdu – hələ lap cavanlıqdan dostları ona vasvası deyirdilər.

Maşın dayanan kimi Qurban kişi gözlərini açdı. O hələ yuxulamamışdı. Axır vaxtlar pis yatırdı. Amma sakit və toxtaq idi.

Addım səsləri pillə-pillə qalxanda Qurban kişi: deməli, 37-ci il aprelin 14-ü, – deyə düşündü.

İnsan ömrünün bir neçə ən vacib günü olur – yaddaşında həkk olunan günlər, doğulduğu gün, ilk sevgi günü, ata-analıq

günü, əzizinin matəm günü, böyük ümidinin doğulduğu gün – yaddaşında həkk olunan günlər, bir də bir gün – yaddaşda həkk olunmayan, yaddaşın sönən günü – ölüm günü – insan ömrünün ən vacib günləri.

Addım səsləri Qurban kişinin qapısına tərəf yaxınlaşdı.

Qurban kişi: "14" aprel deyə bu rəqəmi təkrar edir və nədənsə ömrünün ən vacib günlərini yaddaşında canlandırır.

7 dekabr. 1903-cü il. İlk gizli tələbə yığıncağı. 18 avqust. 1904-cü il. İlk tələbə nümayişi.

28 aprel. 1920-ci il. Bakı. İnkılab səhəri.

22 fevral. 10 sentyabr. 8 iyul.

çar sürgünləri,

inkılab illəri

vətəndaş müharibəsi.

5 oktyabr. Filankəslə son ciddi toqquşma.

Bu gündən bəri keçən yeddi ay ərzində Qurban kişi ömrünün bir vacib gününü, daha doğrusu, bir vacib gecəsini də gözləmişdi. Hər gecə gözləmişdi. Bu gecəni gözləmişdi.

"Deməli 14 aprel gecəsi".

İndi artıq Qurban kişi bu tarix haqqında yox, başqa bir tarix haqqında düşünürdü. O bilirdi ki, bu gecə ömrünün vacib tarixlərindən biri olsa da, son vacib tarix deyil. O bilirdi ki, ömrünün bir vacib günü – bir vacib səhəri də var. Doğruya, ədalətə açılan səhər. Bu səhər haçan açılacaq? Hansı gün? Hansı ay? Hansı il?

Addım səsləri Qurban kişinin qapısına dirəndi.

Qurban kişi qapıya durmaq üçün çarpayısında dirəkləndi, ayağını sallayıb qaranlıqda gecə məstini axtardı. Yalın ayaq döşəməyə toxunub üşüdü, əsasıyla yol axtaran kor kimi qaranlıqda vurnuxub məsti tapdı.

Qurban kişi sağ ayağını məstə keçirdi, sol ayağını keçirmədi, hərəkətsizləşib qaldı, pillə-pillə uzaqlaşan addım səslərinə təəccüblə qulaq verdi.

Üçüncü mərtəbədə iki mənzil vardı.

Beş nömrəli mənzil iki həftə bundan qabaq boşalmışdı. Orda Fərəc adlı bir bəstəkar yaşayırdı. Hələ mənzilə heç kəs köçməmişdi.

Altı nömrəli mənzildə isə Cavanşir adlı bir nəfər, onun arvadı Tavus və altı yaşlı qızı Rəna yaşayırdı.

Maşın döngəni burulan kimi Tavusun belində gəzən əl – Cavanşirin sağ əli – hərəkətsizləşib dondu. Bir az sonra Cavanşir arvadından aralanıb dik atıldı. Tavus da gərginləşib susdu. Dinləməyə başladılar.

Balaca Rəna mışıl-mışıl yatırdı: yuxusunda böyük, işıqlı, mavi rəngli pəncərə görürdü – pərdəsiz bir pəncərə. Kimsə ona say öyrədirdi: bir, iki, üç, dörd, beş.

Bir, iki, üç, dörd, beş. Bir, iki, üç, dörd, beş.

Maşın dayanıb addım səsləri binada eşidilən kimi Cavanşir Tavusa yalnız bircə kəlmə söz dedi:

–Qurban.

Yəqin bunu deməyə onun əsası vardı. İki həftə bundan qabaq beləcə maşın səsi gələndə də Cavanşir arvadına bircə kəlmə söz demişdi:

–Fərəc.

Mətləbdən təzə agah olanda Tavus bir müddət qaş-qaşağını salladı. Cavanşir "Sən arvadsan, – dedi. – kişi işinə qarışma". İki gündən sonra Tavusun qaş-qaşağı açıldı. "Mənim nə işimə, – deyə fikirləşdi. – Kişidi, özü bilər". Həm də bu müəyyən dərəcədə arxayınçılıq demək idi. Onlar barışan gecə Cavanşir arvadının boynunu öpə-öpə pıçıldaırdı: "Mən heç nə uydurmuram, artırmıram, soruşanda bax, bu iki qulağımla eşitdiyimi deyirəm".

Addım səsləri Qurbanın qapısından ötüb pilləkənləri qarmaqlayanda yataq ər-arvadı dalamağa başladı? Cavanşir əlini çarpayının yanından asdığı pəncəyinin cibinə atdı, titrəyən barmaqlarıyla damağına papiros apardı. Yandırmadı, quruyub qaldı, dinlədi, pusdu, diqqətlə, diqqətlə dinlədi.

"Bəlkə səhv salıblar, – deyə düşündü, – yaxşı, bilmirlər

məgər ki, bu mərtəbədə yalnız iki mənzil var. Beşinci boşdu, altı da ki, məninkidi..."

–Bura bax, Tavus, sən artıq-əskik danışib eləməmişən ki...

–Nə deyirsən, ay Cavanşir.

–Axı sənin o podruqaların ağızlarını allah yoluna qoyub axvayı danışmağa pərgardılar.

–Ay Cavanşir, iki ay bundan qabaq səninlə danışdıq qurtardıq. Ondan sonra heç biri buraya ayaq basmayıb, mən də ki, onların üzünü görməmişəm. Özün ki, məndən yaxşı bilirsən bütün tanışlarla, qohumlarla salam-kəlamı kəsmişik. Heç kəsə durub-oturmuruq.

Addım səsləri beşinci mənzilin qabağından ötdü.

–Ay Cavanşir, – Tavusun səsi əsirdi. Bilmirdi desin, deməsin. Axır qərara gəldi, hər halda Cavanşir bilsə yaxşıdır, – Bilirsən, Rəna köpəyin qızı yenə o havanı oxuyurdu.

–Nə? – Cavanşir yerindən dik atıldı.

Sonsuz, dul bəstəkar Fərəc nədənsə bütün mehrini balaca Rənaya salmışdı. Təzə yazdığı məzəli uşaq mahnılarını ona öyrədirdi.

Srağagün Cavanşir qəzetlərə baxıb dünyanın işlərindən xəbərdar olurdu, birdən ilan çalmış kimi sıçradı: dünyanın işlərindən bixəbər olan Rəna balaca gəlinciyini yatızdırır, layla çalır, xalq düşməni Fərəcin yazdığı mahnını zümzümə edirdi.

Cavanşir özünü elə itirdi ki, qızına, ya arvadına bir şey izah etməmişdən qabaq o biri otağa atılıb Rənaya, bir–iki şapalaq çəkdi, handan-hana sakitləşəndən sonra Tavusa dedi ki, bir də küçüyünün dilindən belə şey eşitsəm özündən küs.

Addım səsləri Cavanşirin qapısına yapışdı.

Tavus nəfəsi kəsilə-kəsilə:

–Dünən gördüm yenə oxuyur, – dedi. – Yapışdım qulağından, deyir, ana, mən yadımdan çıxarmışdım, indi oxuyuram görüm hamısı yadımdan çıxıb, yoxsa yox.

Bu sözləri deyib Tavus əcaib bir iş etdi – gülümsündü.

Bu il, bu gecə, bu dəm bu mənzildə gülüş Cavanşirə ən ağır

xəyanət idi. O, Tavusun qolundan tutub:

–Sus görüm, – dedi və söydü.

Addım səsləri onların qapısından qopub aralandı. Cavanşir əsəbi hərəkətlə papirosunu odladı.

–Ay-hay, kül ağılıma, – dedi və güldü. – Tamam yadımdan çıxıb. Axı yuxarıda bir mərtəbə də var.

–Dördüncü mərtəbədə, – deyə Tavus ağlamsındı. Söyüşü hələ də onun qulağını yandırır.

"Dördüncü mərtəbə!" – deyə Cavanşir düşündü. Dördüncü mərtəbə? Kim ola? Kapitan? Neftçi?"

Dördüncü mərtəbədə iki mənzil vardı.

Yeddi nömrəli mənzildə Salayev yaşayırdı. O, Həştərxana gedib-gələn gəminin kapitanı idi. Həftədə üç gün evdə olurdu. Bazar ertəsi, çərşənbə axşamı, çərşənbə – dörd gün dənizdə.

"Bu gün cümədir – deyə Cavanşir fikirləşdi. – Deməli neftçi Zeynallı? İşə bax. Kim deyərdi. Forsu adamı yıxırdı. Axır vaxtlar heç salam–zad da almırdı".

Cavanşir qulağını şəkəlib dinləməyə başladı.

Addım səsləri yeddi nömrəli mənzilin qabağından ötüb səkkiz nömrəli mənzilin qarşısında susdu.

Sonra səkkiz nömrəli mənzilin qapısı döyüldü. Bərkdən döyüldü. Bütün ev eşitdi.

Altı nömrəli mənzildə Cavanşir düşünürdü: deməli belə. Vətəndaş Murad Zeynallı. Forsuva ki! Üç böyük işıqlı otaq da boşaldı. Görəsən kim köçəcək. Amma heç Zeynallının bozburutundan deyərdin ki, işləri yaşdı?"

5 nömrəli mənzildə... 5 nömrəli mənzilin qapısı möhürlənmişdi.

4 nömrəli mənzildə Qurban kişi var–gəl edir, düşünür, düşünürdü. "Bəlkə, birtəhər eləyib Moskvaya gedim, məktubu şəxsən özüm aparım. Görək..."

3 nömrəli mənzildə Surxay işləyirdi.

2 nömrəli mənzildə Səkinə için- için ağlayırdı. Zəhra qarı yatmışdı. Yuxu görmürdü.

1 nömrəli mənzildə domkom Bəşir arvadına öyüd-nəsihət verirdi:

–Arvad, boş-boş danışma, – deyirdi. – Təqsirsiz heç kəsi aparmazlar. Görəsən nə qələt elayıb. – Sonra o, dərindən ah çəkib əlavə etdi: – Eh! Süleymana qalmayan dünya, kimə qalacaqsan?

Dördüncü mərtəbədə 8 nömrəli mənzilin qapısı açıldı, içəri girdilər. Bir qədər sonra addım səsləri eşidildi.

Addım səsləri mərtəbə-mərtəbə endi. Binanın çöl qapısı açıldı, bağlandı. Maşın işə salındı. Maşın hərəkətə gəldi. Maşın səsi uzaqlaşdı itdi.

Küçənin sükutu sanki səsləri canına çəkib hopdurdu.

Qaranlığa qərq olmuş binada yalnız birçə pəncərədən gecəyə işıq süzülürdü.

Bağda – üstünə qırıq qanad kimi ağac budağı əyilmiş skamyada – oğlan qızın dodaqlarından öpürdü.

Səhər tezdən domkom Bəşir fırça və rəng dolu vedrə götürüb dəhlizə çıxdı.

Dəhlizdə qara bir lövhə üstündə ağ hərflərlə ev sakinlərinin ad-familləri yazılmışdı. Yalnız 5 nömrəsinin qarşısındakı famil qaralanıb oxunulmaz olmuşdu. Domkom Bəşir onu iki həftə bundan qabaq qaralamışdı.

Bu səhər də domkom Bəşir qara vedrəsini və fırçasını götürüb dəhlizə çıxdı.

Saat yeddi idi.

İşə tələsən ev sakinləri Səkinə, Cavanşir, Tavus dəhlizdə rastlaşdılar. Bir an ayaq saxlayıb domkom Bəşirə baxdılar. Səkinə üşüdü, örpəyini boynuna bir də doladı.

Bəşir kişi fırçanı qaldırıb "Zeynallı" familinə yaxınlaşdırdı.

Birdən...

Cavanşir və Tavus diksindilər.

Səkinə örpəyinin saçaqlarından yapışdı.

Domkom Bəşir durduğu yerdə mat-məəttəl donub qaldı.

Dəhlizin çöl qapısından boz sement döşəməyə çəpəki işıq

düşürdü. Qapının açıq qanadından küçənin bir hissəsi, qarşdakı evin pəncərəsi, pəncərənin məhəccərinə düzülmüş yaşıl səmənilər görünürdü.

Ancaq dəhlizdəkiləri mat-məttəl qoyan başqa şey idi.

Qapıda 8 nömrəli mənzilin sakini neftçi Murad Zeynallı dayanmışdı.

Murad domkom Bəşirə, lövhəyə, fırçaya, vedrəyə baxdı və dərhal hər şeyi başa düşdü, ancaq qapıdan çəkilmədi.

Cavanşir:

–Bəs... siz... dünən gecə... maşın... – deyə dolaşmaq kəkələdi.

Bəşirin arvadı Züleyxa da qapıya çıxdı. O da təəccüblə Murada və dəhlizdəkilərə baxdı.

Yuxarı mərtəbədə pillələri tez-tez düşən bir adamın addım səsləri eşidildi. Surxayın qoltuğundakı layihə kağızları boru şəklində burulmuşdu,

Murad güləndə ağız qulaqlarının dibinə gedirdi, dümağ sağlam dişləri görünürdü. Murad:

–Bədniiyyət olmayın, – dedi. – Təcili yardım maşını idi. Fəridəni doğum evinə apardıq. Bu gecə oğlum oldu.

Tavus əlini alınına çırpdı, – aaa, vaxsey, – dedi..– Tamam yadımdan çıxıb. Fəridə axı qarnı burnunda gəzirdi.

Züleyxa:

–Doğrudan a, heç ağılımıza gəlməyib, – dedi. – Allah saxlasın. Boya-başaya çatsın. Atasıyla, anasıyla.

Cavanşir nədənsə saraldı. Tələsik papiros çıxardı.

Səkinə nədənsə qızardı. Başını aşağı saldı.

Taqılı eşidildi, fırça domkom Bəşirin əlindən sürüşüb yerə düşdü.

Surxay:

–Gözün aydın, təbrik edirik, – dedi və tələsik çıxıb getdi.

Bu gecə dünyaya gələn uşaq mən idim.

Hər ildə müxtəlif günlər olur, sevincli, kədərli günlər.
İş günləri, bayram günləri, matəm günləri.
Amma elə illər var ki, insanların hafizəsinə berrənglə həkk olunur.

Bizim nəsil anketlərimizdə doğum ilimizi 1937-ci il yazırıq.
Biz böyüyəndə bildik ki, bu qara il olub, xalq yaddaşında qorxu, nigarançılıq ili kimi qalıb.

Amma bizimçün bu il ömrümüzün ən vacib ilidir.
Günəşi, ağacları, dünyanı ilk dəfə gördüyümüz il.

1964

GECƏ YARISINDA HADİSƏ *(Sənədli hekayə)*

Bir mart axşamı benzin kalonkasına yan almış TMoskviçU 412 markalı, AVA 31-75 nömrəli maşının sürücüsünə Dövlət Avtomobil Müfəttişliyinin işçisi yaxınlaşdı və sənədləri tələb etdi. Maşının sürücüsü (və sahibi) Azərbaycan Dəniz Neft Tikinti montaj trestinin beş nömrəli kontorunun altıncı dərəcəli elektrik montyoru Mazan Əliyev idi. DAM-ın işçisi sənədləri gözdən keçirib Mazan Əliyevə qaytardı.

–Yaxşı deyil, Əliyev, – dedi, – mənim sizə hörmətim var, müharibə əlilisiniz. Ancaq bu cür təkərlərlə maşın sürmək olmaz. Bunlar ki, lap "dazdırlar". Məgər bilmirsiniz bu təhlükəli işdir?

M.Əliyev izah etməyə başladı. Dedi ki, bu yolla işə gedir və evə qayıdır. İşlə evi tamamilə ayrı səmtdədirlər. 8–ci kilometrə yaşayır. İşlə isə şəhərdən 40 kilometr aralıdır. Bundan başqa təxminən ayda bir dəfə Lənkəranda yaşayan oğluna baş çəkir. Odur ki, təkərlər də köhnəlib. Mazan təkərlərin şinlərini çoxdan dəyişərdi və hətta bunun üçün gərək olan məbləği də toplayıb. Amma indi tərs kimi satışda "Moskviç" şinləri yoxdur. M.Əliyev ətraflı, yerli yataqlı danışdı. O, ümumiyyətlə hər bir şey haqqında müfəssəl, əsaslı danışmağı sevirdi və DAM-ın işçisi əlini papağına aparıb dedi:

–Bu səfərlik ancaq xəbərdarlıq edirəm, amma bilin ha, gələcək səfər cəzalandıracaqam.

Mazan Əliyev təşəkkür etdi və maşını işə saldı. Maşını əllə idarə etmək üçün əlavə sükanlar var idi, çünki Mazan müharibədə sol qıçını itirmişdi. Üçüncü dərəcəli müharibə əlili kimi Mazan bu maşını 1971-ci ildə Azərbaycan İctimai Təminat Nazirliyi xətti ilə almışdı.

Mazan Həmid oğlu Əliyev 1923-cü ildə Masallı rayonunda

doğulmuş, 1941-ci ilin avqustunda ordu sıralarına çağırılmış və 1946-cı ildə ordudan tərxis olunmuşdu. Topçu serjant kimi o bütün müharibəni keçmiş və onuncu qırıcı əleyhtank polkun tərkibində Almaniyaya çatmışdı. Üç dəfə yaralanıb. Birinci dəfə sol qolundan, ikinci dəfə qarnından. 1945-ci il martın 18-də sol qıçından aldığı üçüncü yara hamısından ağır oldu; bu yaranın nəticəsində dizdən aşağı qıçını kəsməli oldular. Döyüş təlifatları var.

Müharibədən sonra neft mədənlərində işləyə–işləyə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun energetika fakültəsini bitirmişdir. 1946-cı ildə ilk övladı – oğlu Qurbanəli anadan oldu. 1971-ci ildə doğulan qızı Jalə Mazangilin 11-ci uşağı idi. Lənkəranda musiqi müəllimi işləyən oğlu Qurbanəlidən başqa M.Əliyevin bütün ailəsi 8-ci kilometr qəsəbəsində üç otaqlı mənzildə yaşayır. Böyük övladları ali təhsil alıblar. Övladlarından üçü işləyir, qalanları (lap körpələrindən başqa) oxuyurlar. Mazanın arvadı, qəhrəman ana Dünyaxanım da işləyir.

Yuxarıda dediyimiz kimi Mazan Əliyev trestdə işləyir. Bir həftə dənizdə olur, bir həftə evdə. Donluğun ayda iki yüz manatdır, əlavə 35 manat təqaüd alır.

Mazan Əliyev orta boyludur, arıqdır, çəlimsizdir. Xasiyyətcə xoşsifətdir, kara gələndir, bir qədər utancaqdır. Zəhmət sevəndir, məqsədinə çatandır, alın təri ilə qazandığının qədrini biləndir, həyatda bəxtinə düşən sınaqlar ona çox şey öyrədib; ən çox da mərhəmətli olmağı.

Bir mart günü gecə yarısı başına qəribə, hətta möcüzəli işlər gələn bu adam haqqında ən qısa məlumat belədir. Bizim hekayətimiz də məhz bu gecə yarısında – 1974-cü il martın 25–də baş verən hadisələr haqqındadır.

Bu hadisələrin iştirakçısı olan üç nəfər haqqında. Bir neçə saat haqqında ki, həmin saatlarda insan həyatının və ölümünün, cinayətin və cəzanın, amansızlığın və iradənin, mərdliyin və qorxaqlığın bir çox əsaslı problemləri sıxılıb-sıxılıb üzə çıxıb.

Sıra ilə başlayaq.

25 mart 19–30.

Gündüz Mazan Əliyev eşidib ki, Hüsü Hacıyev küçəsində Təzə univermaqda Erevan şinləri satılır. O, işdən qayıdıb bir qədər dincəldi və saat 19-30-da şin dalınca getməyi qərara aldı. Bu məqsədlə pul da toplamışdı – beş yüz manat. Üç yüz manatı Lənkərandan oğlu göndərmişdi. İki yüzünü isə Mazan Əliyev özü yığmışdı. Pullar arvadında idi. Mazan ondan istədi və arvadı ona 480 manat verdi. 20 manatı isə hər ehtimala qarşı gələn maaşa qədər saxladı. Beləliklə Mazan Əliyev cibində 480 manat pul saat 19-40-da "Moskviç"inə minib 8-ci kilometr qəsəbəsindən yola düşdü.

Təqribən saat 8 radələrində o Təzə univermağa çatdı və maşını Nizami küçəsində, səkinin qırağında saxlayıb özü mağazaya girdi. Cavan satıcı dedi ki, şin yoxdu, dünən vardı qurtarıb. Bəlkə bazada bir şey qalıb, bilmirəm. Müdir yoxdur. Qoy Mazan Əliyev sabah gəlsin, onunla danışsın. Bu söhbəti hekayətimizin digər iştirakçıları eşidiblər-eşitməyiblər, məlum deyil. Hər halda Mazan Əliyev univermaqdan qanı qara çıxdı və "Moskviç"inə minib maşını Nizami küçəsi ilə başıyuxarı sürdü. Univermaqdan bir az yuxarı Poluxin küçəsinin tinində iki oğlan dayanmışdı. Onlardan biri əlini qaldırdı və Mazan saxladı.

Oğlanlardan biri (boyca o daha uca idi) olardı təxminən 22-23 yaşında, o biri təxminən 16-17 yaşında. Oğlanlar dedilər ki, Şəki rayonundandırlar. Bakıya oxumağa gəliblər, otaq tutublar amma kirayəni vaxtında ödəyə bilmədiklərinə görə otaq sahibi bu axşam onları qovub. İndi yatmağa yerləri və pulları yoxdur. Ona görə çox xahiş edirlər ki, onları Kürdəmirə çatdırsın. Yaşca böyük olan oğlanın bacısı Kürdəmirdə yaşayır. Bacısı onlara borc verər və onlar elə bu axşam, daha doğrusu gecə yarısınıca geri qayıdalar.

Mazan Əliyev xasiyyətə kara gələn adamdı. On bir uşaq atası olduğuna görə onda cavanlara xüsusi bir diqqət, qayğı

hissi də vardı. Dedi ki, oğlanların halına yanır və həvəslə onlara kömək göstərirdi, amma iş ondadır ki, maşının təkərləri tamam "dazdırlar" və belə təkərlərlə bu cür uzun yola çıxmağa qorxur. Böyük oğlan elə bil bu sözə bənddi.

–Bu lap əla oldu, – dedi, – yeznəmin qəttəzə şinləri var, dördünü öz qiymətinə sizə verər.

Mazan Əliyev buna şirnikdi və razılaşdı. Böyük oğlan arxa tərəfdə əyləşdi, kiçik – qabaqda, sürücünün yanında.

"Moskviç" yerindən tərpənməmişdən əvvəl arxada oturan oğlan dedi:

–Ancaq bircə dəqiqəliyə bu küçədəki evə dəyməliyəm, şeylərimi götürməliyəm. O evi göstərdi və Mazan Əliyev maşını geri döndərüb Poluxin küçəsindəki 20 nömrəli evə tərəf sürdü. Maşını saxlayan kimi böyük oğlan cəld çıxdı və evin qarşısından içəri girdi. Kiçik oğlan maşında qaldı. Hava qaranlıq olsa da Mazan maşının güzgüsündə oğlanın alnındakı çarığa diqqət yetirdi. İstədi soruşsun, sonra fikirləşdi: bəlkə bu çarıq elə bir hadisə ilə bağlı idi ki, oğlan heç onu yada salmaq istəmir.

Və təbii nəzakəti, qanacağına görə Mazan heç bir sual vermədi. Ancaq oğlan özü sualı–suala calayırdı. O, əllə idarə etmək üçün əlavə sükənlərlə maraqlanırdı. Və Mazan da hər şeyi ona ətraflı başa salırdı. Oğlan dedi ki, o da maşın sürə bilir. Mazan: – Çox gözəl, – dedi. – Geri qayıdanda yorulsam, sükənlərin arxasına sən keçərsən. Bu əlavə sükənləri öyrənmək çətin iş deyil, mənim sürməyimə diqqət elə və hər şey sənə aydın olacaq.

Evin alaqapısından böyük oğlan göründü. Əlində kiçik çamadan vardı. Qolunun üstünə açıq rəngli pləş salmışdı, boynuna şərf sarıtmışdı. Mazan maşından düşdü ki, yük yerini açsın, ancaq oğlan çamadana ora qoymaq istəmədi. Dedi ki, içində sınaq şey var, yanıma qoysam yaxşıdır. Mazan keçib maşına oturanda ona elə gəldi ki, alaqapının qaranlığından onlara kimsə baxır. Ancaq baxan adamın kölgəsi içəri çəkilib

qeyb oldu.

Təxminən saat 20-40-da onlar Azərneft meydanına çatdılar. Mazan dedi ki, gərək evə zəng vurum, arvadıma deyim, nigaran qalmasınlar. İki qəpikliyi yox idi. Oğlanlardan istədi. Onlarda da olmadı. Xırdalamaq istədi, amma ətrafdakı bütün köşklər, mağazalar bağlı idi.

Böyük oğlan:

–Əşşi gecə yarısına qədər qayıdacayıq da, – dedi və Mazan Əliyev evə telefon etmək cəhdindən vaz keçdi. Oğlanlar yaman deyib güləndilər. Özlərindən, dərslərindən danışdılar. Böyüyü dedi ki, adım Adildir. Politexnik institutunun hazırlıq kursunda oxuyuram, kiçik oğlan:

–Mənim də adım Aydınır. Mən də Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun hazırlıq kursunda oxuyuram,– dedi.

Mazan:

–İşə baxa, – dedi, – mənim də ortancıl oğlumun adı Aydınır. Bir qızım da elə həmin Xalq Təsərrüfatı İnstitutunda oxuyur.

Aydın bu sözə maraq göstərdi və Mazan qızını təsvir edəndə oğlan dedi ki, institutdan belə bir qızı tanıyır, yəqin elə həmin o qızıdır.

Söhbət uşaqlardan düşdü. Mazan dedi ki, 11 uşağı var. Ailənin istəklisi kiçik qızı Jalənin şeytan dillərindən danışdı. Uşaqların musiqiyə olan həvəsindən söz açdı. Dedi ki, böyük oğlu Qurbanəli Lənkəranda musiqi dərsi deyir. Kiçik oğlu – sənin adaşın – Aydın isə yaxşı kamança çalır. Onun barəsində hətta qəzetdə yazıblar, televizorda da çıxış edib. Mazan özü də hərdən-birdən tar çalmağı sevir. Yaxşı sədəfli tarı var. Mazan davadan danışdı. Neçə-neçə başqası kimi nə qədər iztirab, ağrı çəkməsindən danışdı. TDavanın lap axırına yaxın, 45-in axırında üçüncü dəfə yaralandım. Yaralı halda mühasirəyə düşdüm. Üç gün meyitlərin içində qaldım. Almanlar məni də ölü bildilərU. Bizimkilər bu ərazini alandan sonra Mazan Əliyevə tibbi yardım göstərildi, qıçını kəsməli oldular.

Oğlanları Mazanın halına yanırıdılar. Kiçiyi dedi:

–Ay dayı, sənin başın nələr çəkib.

Mazan:

–Bəli, – dedi – biz çəkənləri siz çəkəsi olmayasınız. Siz xoşbəxt nəsilsiniz. Oxuyursunuz, təhsil alırsınız gələcəyiniz var.

Onlar "bəli-bəli" deyirdilər və əlavə edirdilər ki, doğrudur, bəzən onlar da çətinliyə düşür; pulları, yatmağa yerləri olmur, ancaq bu çətinliklər müharibə illərinin əziyyəti müqabilində nədir ki?

Trest olan rayondan keçərkən öz iş yerini göstərdi. O, Neft daşlarındakı işindən, dəli Xəzərin qoynunda estakadalar ucaltıqları çətin vaxtdan danışdı. Deyirdi ki, dəniz qazma işinin məşhur pionerləri ilə, unudulmaz Kaveroçkinin briqadasında, adı dillər əzbəri Qurban Abbasovla bir buruqda işləyib. Mazan o zamanlar gəmilərin estakadaya nə çətinliklərlə yan almasından, titrəyib əsən taxtaların üstü ilə dəmir adaya keçmələrindən, sürüşüb dənizə yığılma təhlükəsindən və hətta bir dəfə özünün az qala dənizə düşməsindən danışdı. Böyük oğlan diqqətlə qulaq asırdı. O, Şəki rayonunda doğulmuş bir neçə görkəmli neftçinin adını çəkdi. Dedi ki, bizim qohumlarımızdır. Kiçiyi susmuşdu. Ancaq o da diqqətlə və nəzakətlə qulaq asırdı.

Oğlanlar ümumiyyətlə çox nəzakətli idilər. Papiros yandırmamışdan əvvəl izin istəyirdilər. Papiroslarını maşının alışqanından odlayırdılar. Əvvəlcə qabaqda oturmuş oğlan yandırırdı, sonra da alışqanı geri ötürürdü.

Böyük oğlan meyxana deməyə, kiçiyi isə çirtiq çalmağa başladı. Mazan bir qədər təəccübləndi. Axı institut tələbələri hara, meyxana demək hara?

–Eh, ay dayı müəzirlərdən, seminarlardan başımız çatlayır – deyə böyük oğlan cavab verdi. – Bir az şənlənmək də lazımdır da...

Təqribən saat 11-15-də onlar Qazıməmmədlüyə çatdılar. Və Mazan maşını yeməxananın qabağında əylədi.

–Uşaqlar, – dedi, – yəqin acmısınız. Bəlkə bir toqqanın altını bərkidək.

Kiçik oğlan:

–Bizim pulumuz yoxdur – dedi.

–Canınız sağ olsun, mən qonaq edərəm.

Oğlanlar razı olmadılar. Böyüyü:

–Bacım gilə çataq, orda bir şey yeyərik – dedi. Kiçiyi isə Mazan təklif elədi ki, Qazıməmmədlidən bir qədər aralı benzin kolonundan maşının bakını doldursun. 15 dəqiqədən sonra onlar benzin kolonuna çatdılar. Və Mazan baki doldurmaq üçün maşından çıxdı. Cibindən talonları çıxardarkən pulları da çıxartdı. Bu, şinlərin məbləği idi.

Oğlanlar maşında oturub nə barədəsə xıslın–xıslın danışdılar.

Mazan sükan arxasına keçdi və onlar yola çıxdılar. Kürdəmirə 30 kilometr olardı. Vaxt gecə yarısına yaxınlaşırdı. Onların yolu gecə qaranlığına qərq olmuş balaca tərələrin yanından, adamsız bir çöllü–biyabandan keçirdi. Mazan qol saatına baxdı. On ikiyə on dəqiqə qalmışdı. İki kilometr də keçdilər. Böyük oğlan kiçiyinə:

–Siqaret ver, – dedi.

"Bu saat alışqanı basacaq" – deyə Mazan düşündü və bu Mazanın aydın şüurla düşündüyü son fikir idi. Kiçik oğlan siqareti arxaya uzatdı və elə həmin andaca Mazan boynunun sağ tərəfində bərk ağrı duydu. Elə bil boynuna mismar batdı.

Bir an sonra ondan da bərk ağrını bir qədər aşağıdan hiss etdi. Mazan ayağını qazdan çəkdi, sükanı buraxdı. Kiçik oğlan ruldən yapışdı və Mazan yeni bir nöqtədən ağrıdı. O artıq dərk edirdi ki, zərbələri vuran arxadakı oğlan idi. Sivrilib çıxmaq, kənara atılmaq istədi, ancaq indi kiçik oğlan bərk–bərk onun əllərini tutmuşdu.

Mazan hələ:

–Uşaqlar, nə edirsiniz – deyə bildi. Onun beynində vəziyyət yavaş–yavaş durulurdu və eyni zamanda dözülməz ağrı

şuurunu dumanlandırır. –Axı mənim balalarım var, 11 uşağım var.

Kiçik oğlan nalayiq sözlərlə onun uşaqlarını söydü.

Mazan:

–Götürün hər şeyi, maşını, pulu, öldürməyin – deyə bildi, ancaq bıçaq zərbələri bir–birini təqib edirdi. Mazan sol əlini boynunun üstünə qoydu. Və fin bıçağı iki yerdən onun əlini deşdi.

"Bıçaq ADR-da düzəldilib. Bıçağın tiyəsi poladdandır. Uzunluğu 11 sm, eni 2,07 sm, qalınlığı 0,2 mm–dir. Tiyənin əks tərəfində uzunluğu 7,05 sm üçbucaqlı şəklində mişarvarı sahə var. Bıçağın dəstəyi, cüyür ayağından düzəldilib. Üstü sarı tükə örtülüb. Dəstəyin ucunda qara rəngli iti dırnaq var. Həmin bıçaq deşici, kəsici, soyuq silahdır. Fəal hücum və müdafiə üçündür". (Məhkəmə ekspertizasının çıxardığı nəticədən).

Böyük oğlan həmin bu bıçaqla Mazana 11 zərbə vurdu. Mazan yıxıldı. Kiçik oğlan dirsəyi ilə Mazanın qarnını basıb üstündən aşdı. Bu da dəhşətli ağrı oldu, çünki Mazanın qarnında müharibə yaralarının izləri dururdu.

Böyük oğlan:

–Cibindən pulları çıxart – dedi.

Kiçik oğlan Mazanın cibinə kirdi. Benzin talonları ilə birlikdə orada olan 480 manat pulu çıxartdı. Və saymadan geriyə uzatdı. Sonra öz şəxsi təşəbbüsü ilə Mazanın saatını da dartıb qolundan çıxartdı.

Əgər Mazan siqnal quruluşunu işə sala bilsəydi maşın akkumulyatoru yatana qədər siqnal verəcəkdə. Ancaq Mazan bunu edə bilmədi. Kiçik oğlan motoru işə saldı. Və Mazanın öyrətdiyi tərzdə əl sükanlarından istifadə edərək maşını irəli sürdü. Böyük oğlan bıçağın 12-ci zərbəsini Mazanın gicgahına vurdu. Bıçaq gicgahdan girib, ağız boşluğundan keçdi. Dilini parçaladı. Dişlərinin arasından keçdi. Və onun ucu Mazanın boğazından, hülqumunun yanından çıxdı.

Böyük oğlan dartıb bıçağı çıxartmaq istədi, bacarmadı. Bıçaq çox bərk pərçim olunmuşdu; onun mişarvarı tiyəsi Mazanın dişlərinə möhkəmcə ilişmişdi.

Şoseyə baxa-baxa kiçik oğlan:

–Bəlkə ölməyib – dedi.

Böyük oğlan qürurla:

–Elə vurmamışam ki, sağ qalsın – deyə cavab verdi.

–Deyəsən gözlərini açdı. Gözlərini çıxart – bunu kiçiyi dedi.

–Bıçağı dartıb çıxara bilmirəm, – böyüyü belə cavab verdi.

–Yaxşı indi bunu neyləyək?

–Şirvan kanalına atarıq.

–Uzaqdır?

–60 kilometr olar.

–Yox, uzaqdır. İtə qurda rast gələrik. Gəl elə burda ataq. Mazanın bədəni maşının sağ qapısına söykənmişdi. Böyük oğlan onun saçlarından yapışıb qaldırdı. O biri əli ilə qapını açanda Mazan Əliyev iti sürətlə gedən maşından şoseyə düşdü.

"Moskviç" sürətlə uzaqlaşdı.

Politexnik institutunun birinci kurs tələbəsi Həmzəyev Sadıqı dərstdən dekanın yanına çağırıdılar. Dekanın yanında tanımadığı bir adam da oturmuşdu. Bu adam:

–Həmzəyev Sadıq sizsiniz? – deyə soruşdu.

–Bəli.

–Bu sizin çertyojdur?

Bu kurs işi idi: "Epyurada nöqtənin izlərinin qurulması". Həmyəzəv onu bu yaxınlarda çəkmişdi. Çertyojun güncündə onun adı və famili, institutlarının adı yazılmışdı.

–Dostlarınızdan, tanışlarınızdan heç birinin başına bir iş gəlməyib ki?

Sadıq:

–Yox, – dedi və sapsarı saraldı.

–Dostlarınız, tanışlarınız kimlərdir?
Birinci olaraq Sadıq kiçik qardaşının və otaq qonşularının
– Aydın və Əvəzin adını çəkdi.
–Onlara bir şey olub? – deyə nigaran soruşdu.
Tanımadığı adam:
–Narahat olmayın, – dedi və səliqə ilə Aydın Cəlilovun,
Əvəz İbrahimxəlilovun adlarını yazdı.
–Sizin bu çertyojunuz onların hansında ola bilərdi?
–Martın 25-26-da axşam və gecə siz hardaydınız?
Suallar bir-birinin dalınca gəlirdi.
Sadıq həyəcanlı və dolaşiq cavablar verirdi. Artıq anlamışdı ki, qarşısındakı müstəntiqdir. Martın 25-də axşam o dərsdə idi. Dərslər saat onda qurtardı və o yoldaşları ilə birlikdə institutdan çıxdı, trolleybusa mindi, öz dayanacağına çatdı, oradan piyada Poluxin küçəsindəki 20 nömrəli evə getdi. Bu evdə Sadıq iki yoldaşı ilə birlikdə – Aydın Cəlilov və Əvəz İbrahimxəlilovla birlikdə kirayənişin idilər. Hər üçü Şəki rayonundandır. Bir institutda oxuyurlar. Sadıqın çertyoju Aydında da ola bilərdi, Əvəzdə də. Çünki bu çertyoj artıq Sadığa lazım deyildi və Sadıq onu atmışdı – ya zibil qutusuna ya da bəlkə divanın altına. Sadıq kağızlarını, dəftərlərini, kitablarını divanın altına yığırdı. Ancaq onun – birinci kurs tələbəsinin çertyoju dördüncü kursda oxuyan tələbələrin nəyinə gərəkdirdi?
–Bəs o axşam sizin otaq qonşularınız harda idi?
–Əvəz axşamlar işləyir. Aydın evdə idi. Bütün axşamı evdə idi.
Bəs Sadıq hardan bilirdi ki, Aydın bütün axşam evdə idi.
–Mən evə qayıdanda Aydın mənə dedi ki, Əhməd gəlmişdi.
Əhməd kimdir və niyə gəlmişdi?
–Əhməd tanışımızdır, o da şəkildir. Bir neçə gün bizdə yaşayıb. "Fərhad" kafesində tanış olmuşuq. Adətən şəkili uşaqlar orada yığışırlar. Dedi ki, yatmağa yerimiz yoxdur və biz razı olduq ki, bizdə gecələsin. Təxminən on gün bizdə

qaldı. Sonra rayondan Aydın Cəlilovun anası gəldi və onda biz Əhmədə təklif elədik ki, getsin. O getdi, ancaq şeyləri bizdə qaldı. Bu, martın ortalarında olmuşdu. Amma axşam – martın 25-də Əhməd gəlib şeylərini götürüb. Aydın da deyib ki, Şəkiyə gedirəm.

–Əhmədin familiyası nədir?

–Bilmirəm.

...Aydın Cəlilov eyni ilə Sadıqın dediklərini dedi. Bəli, təxminən axşam saat 8 olardı, Əhməd gəldi çamadanını, plaşını götürdü, dedi ki, Şəkiyə gedirəm. Aydın çıxıb onu ötürmək istədi amma Əhməd qərribə bir söz dedi: küçəyə çıxma, şübhələnərlər...

Kim? Kimdən? Nəyə görə? Əhməd dəqiqləşdirmədi.

Aydın əlaqapıda dayandı. O, 412 markalı "Moskviç" maşınına diqqət elədi. Nömrəsinə fikir vermədi. Ancaq sürücünün qaraltısını gördü. Maşının arxa tərəfində yük yerinin yanında dayanmışdı, sonra Aydın çamadanla maşına minəndə, sürücü də keçib sükan arxasında oturdu. Qabaqda da deyəsən kim isə oturmuşdu. Amma kim? Aydının yadında deyil. Sürücünü də yadında saxlamayıb. Aydın evə qayıtdı, bir azdan Əvəz gəldi, iki saatdan sonra da Sadıq. Gecə yarısına yaxın hamısı yığılıb yatdı.

Müstəntiq şərfi Aydınə göstərdi:

–Bu şərfi tanıyırsınız?

Aydın:

–Bəli, – dedi, – Əhmədin şərfidir.

Qaz-9 nömrəli maşın köpüklü dağ çayını keçib Şəki rayonunun Kiş kəndinə çatdı. Üç nəfər maşından düşdü və bir evin həyət qapısını döydülər. Ev sahibi yaşlı kişi qapını açdı və gələnlərdən biri o birini təqdim etdi:

–Yoldaş Abdullayev OBXS-dəndir, – dedi, – sizdən şikayət yazıblar. Həyətinizin sahəsi çoxdur. Gərək təzədən ölçək.

Ev sahibi Ağaməmməd Əbdülrəhimov Şəki ipək kombinatının fəhləsi idi. Bir neçə ay bundan qabaq böyük oğlu gül alveri üstündə Rostovda tutulmuş və məhkum olunmuşdu.

–Bizə məlumat gəlib ki, həmin gülləri siz bu sahədə yetişdirirsiniz, Rostova da onları kiçik oğlunuz Əhməd aparıb. İndi də bu məqsədlə Əhməd Rostova gedib.

Əbdülrəhimov təəccübləndi:

–Siz nə danışırırsınız? – dedi – Əhməd ömründə Rostovda olmayıb. Bakıda idi. Üç gün bundan qabaq qayıdıb. İndi də hardasa kənddədir, bir azdan gələr.

Buna baxmayaraq gələnlər həyəti gəzib dolanır, ölçürdülər. Qonşu həyətlərdən də maraqlananlar yığışmağa başladı. Kənarında bir arvad dayanmışdı, qəlyan çəkirdi və diqqətlə gələnlərdən birinin üzünə baxırdı. Gözlərini zillədiyi adam Fazil Axundov idi. Fazil Axundov arvadın baxışlarından nə isə oxudu, məqam tapıb ona yanaşdı. Arvad ağzını açmadan, yalnız dodaqları ilə pıçıldadı:

–İzə düz düşmüşünüz. Burdan əl çəkməyin.

–Gecə yarısı Əhməd Əbdülrəhimov gəlib çıxdı.

Üzündə yara yeri vardı. Fazil Axundov Əhmədə dedi ki, gərək bizimlə rayon mərkəzinə gedəsən və bu günlərdə Rostovda olmamağın barədə sənədə qol çəkəsən.

Axundov qabaqda əyləşdi.

Abdullayev və üçüncü yoldaş Əhməd Əbdülrəhimovla birlikdə arxada oturdular.

Maşın dolama dağ yolları ilə gedirdi. Qəfilcə Axundov geri çevrildi və sözarası Əhməddən soruşdu:

–Üzündən başqa hardan yaralanmışsan?

Əhməd ani olaraq:

–Belimdən, – dedi və dərhal tutuldu. Bəlkə məhz bu dəqiqə o hər şeyi başa düşdü; başa düşdü ki, yanındakılar istintaq işçiləridir və rayon mərkəzinə onu heç də kağıza qol çəkmək üçün aparmırlar. Bir an içində hər şeyi dərk edərək o, maşından atılmaq üçün cəhd göstərdi. Ancaq starşına Əmralı

Abdullayevin tapançasının lüləsi Əhmədin qarnına dirəndi.

Əməliyyatın birinci hissəsi uğurla başa çatdı. Əhməd qaça, gizlənə bilmədi. Və indi hər şeydən açıq danışmaq olardı. Milis baş leytenantı Fazil Axundov Əhməd Əbdülrəhimovdan 25 mart gecə yarısı Qazıməmmədli ilə Muğanlı qəsəbəsi arasında şose yolunda baş verən hadisələr haqqında danışmağı tələb etdi. Əhməd Əbdülrəhimov hər şeyi boynuna aldı və əlbir olduğu yoldaşının da adını dedi. Məmməd Əhmədov Şəki şəhərində Şəki fəhləsi küçəsində üç nömrəli evdə yaşayırdı. Bir neçə dəqiqədən sonra Əli Bayramlı rayonu operativ milis işçiləri F.Axundov və Ə.Abdullayev Əhmədovların evinə gəldilər və Məmmədi apardılar. (Bir gün sonra Məmmədin anası, gözü yaşlı Salatın milis idarəsinə gəldi, iki yüz manat verdi və dedi: – Bu gün evi süpürərkən bu pulları təsadüfən tapmışam. Bizim deyil bu pullar, özgəninki isə bizə lazım deyil.

Bu, Mazanın pulları idi. Əbdülrəhimovun ifadə verdiyi kimi tən yarı bölünmüş pulların 80 manatını onlar Kürdəmirdən Şəkiyə gələrkən yolda xərcləmişdilər.

Cinayətkarlar 25 mart gecə yarısında cinayət işlədikləri rayona, Əli Bayramlı rayonunun milis şöbəsinə gətirildilər. O gün o baş, bu başa F.Axundov və Ə. Abdullayev 20 saat yolda oldular və müvəffəqiyyət qazandılar. Bu dəqiq əməliyyata görə hər ikisi Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyinin əlaçı nişanı ilə təltif olunmuşlar.

O gecə hadisələr isə belə cərəyan edirdi. Mazan Əliyevi şoseyə tulladıqdan sonra Məmməd (o adını Aydın demişdi) və Əhməd (adını Adil demişdi) yollarına davam etdilər. Məmməd az-çox maşın sürə bilirdi. Və bəlkə məhz bunu bilə-bilə Əhməd yetkinliyə çatmamış bu oğlanı əməlinə cəlb etmişdi. Əməli isə çox sadə idi. Hər hansı bir şəxsi maşına minmək, xəlvət yerdə sürücünü öldürmək, maşını sökmək və hissə-hissə satmaq.

Bu plan martın 26-sı gecə saat birin yarısına qədər müvəffəqiyyətlə icra olunmaqda idi. Mazanı maşından atıb cinayətkarlar Şəkiyə çatmağa tələsirdilər. Təbii ki, Kürdəmirdə onların heç qohumu-filanı yox idi.

Məmməd hələ çox təcrübəsiz sürücü idi. Cinayətkarlığı da "ilk işi" idi. Bəlkə bu səbəbdən, bəlkə də ona görə ki, o "Moskviç" in əl sükanları ilə idarə olunmaq xüsusiyyətlərini hələ yaxşı mənimsəməmişdi. Qorxu, həyəcan, tutduqları işin vahiməsi düşüdüklərindən güclü oldu. Bir yandan da həmin o bədnam "daz" təkərlər. Hər halda bu səbəblərin hansındansa ya da elə hamısının nəticəsində hadisə yerindən otuz kilometr uzaqlaşmamış, Padar kəndinin yaxınlığında onlar qəzaya uğradılar. Saatda yüz kilometrə gedən maşın üç dəfə aşaraq 30 metr kənara atıldı. Mat qalınasıdır, amma həqiqətdir: cinayətkarlar yalnız yüngülcə zədələnərək maşından sağ-salamat çıxdılar. Əhməd plaşını və çamadanını götürdü, amma şərfi yadından çıxdı maşında qaldı. Şərfi bir də Həməzəyevin çertyoju. Kim bilir nə səbəbdən, nə yolla bu çertyoj onda idi, amma hər halda cinayətin tez açılması və canilərin tapılmasında maşında unudulub qalmış bu kağız parçasının son dərəcə böyük əhəmiyyəti oldu. Oğlanlar çölə tərəf getdilər. Gecəni tərənin dalında keçirdilər. Səhər tezdən yola düzəldilər. Yolda yaxşıca yeyib içdilər. 80 manat xərcləyərək gəlib Şəkiyə çıxdılar. Pulların qalanını Əbdülrəhimov yarıya böldü. Əlbəttə əzilib tanınmaz olmuş maşını söküb hissə-hissə satmaq barədə daha söz ola bilməzdi. Odur ki, canilər üçün bu əməliyyatın yeganə maddi faydası dörd yüz manat pul oldu – hərəsinə iki yuz.

Ancaq o gecə hadisələr başqa bir istiqamətdə də cərəyan edirdi və həmin işin ən qəribə, maraqlı cəhəti də elə budur: məsələ ondadır ki, Mazan Əliyev diri qalmışdı. Bəli, bəli, möcüzə baş vermişdi. Davada dönə-dönə yaralar almış, sol

qıçını itirmiş, arıq, bədəncə zəif, 51 yaşlı Mazana 23 yaşlı, fiziki cəhətdən güclü cani fin bıçağı ilə on iki zərbə vurur, onun taqətsiz bədənini tam sürətlə gedən maşından yola tullayırlar, o isə ölmür, ağır–ağır qalxır, yol kənarındakı arıxdan ovuclarına su alıb üzünə çəkir və şosenin kənarında dayanıb keçən maşınları saxlamağa cəhd edir. İki maşın ötüb gedir – sürücülər onu görmür. Mazan Əliyevin başı hərlənir, gözləri qaralır, barmaqlarını hülqumunun yanına çəkir – ordan bıçağın ucu çıxıb – Mazana elə gəlir ki, mismarın ucudur. Bıçağın dəstəyi isə gicgahındadır. Mazan bu dəstəkdən yapışır, amma dözülməz ağrıya tab gətirə bilməyib dərhal buraxır. Ağzında dilini tərpedə bilmir, ağzı qanla dolub. Ancaq o hələ tam dərk edə bilmir ki, bütün bunlar – hülqumun yanındakı "mismar ucu", gicgahdakı dəstək, ağızdakı qan, ağrı, əziyyət – hamısı vahid bir əşyayla – soyuq silahla, fin bıçağı ilə əlaqələndir. O bıçaqla ki, dəstəyinin ucu – cüyür ayağındandır.

QAZ-51 markalı maşın Mazanı faraları ilə işıqlandırdı və dayandı. Bu maşında "Şirvanneftin" fəhlələri gecə növbəsindən qayırdılar. Sürücüyə və sənişinlərə elə gəldi ki, vahiməli yuxu görürlər. Qanına qəltan olmuş adamın alnında, gicgahında buynuz vardı – sarı tüklü ucu qara sümük dırnaqlı – tək buynuz!

Mazanı qan aparırdı, amma o güclə dilini tərpedərək yolu göstərdi:

–İki şəkili balası maşınımı qaçırdılar, qovaq çataq onlara.

Sürücü:

–Əşi sən öz halına qal – dedi. – Səni bu saat təcili yardım məntəqəsinə çatdırmaq lazımdır.

İyirmi dəqiqədən sonra Mazan Əliyevi Qazıməmmədli şəhərinin təcili yardım məntəqəsinə çatdırdılar. Bıçağı heç cür çıxartmaq olmurdu. Gecə gözətçisi bərk–bərk Mazanın çiyinlərindən yapışdı, cavan həkim kətilin üstünə çıxdı və var gücü ilə bıçağın dəstəyindən tutub dartdı. Bıçaq çıxan an Mazan Əliyev hadisələr başlanandan bəri ilk dəfə olaraq

huşunu itirdi və yalnız üç gündən sonra özünə gəldi.

Məhkəmə – tibbi ekspertizanın rəyi belədir:

"1.Vətəndaş M.H.Əliyevin boyun, baş nahiyəsi, bel və sol əlinə çoxlu deşici-kəsici yaralar vurulmuşdur... Təsvir olunan xəsarətlər; uzun müddətdə ümumi iş qabiliyyətinin üç də birdən artıq dərəcədə itirilməsinə səbəb olduğuna görə ağır bədən zədələri hesab olunmalıdırlar.

2.Birinci maddədə təsvir olunan xəsarətlər edilən zaman həyat üçün təhlükəli olmamışlar. Ona görə ki, şokla, qan itirilməsi ilə müşayiət olunmamışlar, yaralar bədənə dərin işləməmişlər".

Sonralar, məhkəmə iclasında çıxış edərkən Azərbaycan SSR Səhiyyə Nazirliyinin baş məhkəmə-tibbi eksperti professor Ə.Atakişiyev izah etdi ki, on iki bıçaq yarası Mazan Əliyevə ağır xəsarət yetiribse də (zahirən bu xəsarətin nəticəsi belə təzahür edir: Mazan boynunu döndərə bilmir, dönəndə bütün bədəni ilə dönür, baş ağrısını azaltmaq üçün daima gickahını ovxalayır) və bu xəsarət çox ciddi sayılmalıdırsa da, xoşbəxtlikdən, bu yaraların heç biri vacib həyat mərkəzlərini zədələməmişdir. Adama möcüzə kimi görünür, amma hətta gicgaha endirilmiş on ikinci zərbənin belə yönü bir qədər başqa olsaydı, bıçaq sümüyü dağıdardı və ani ölümün qarşısını almaq olmazdı. Görünür maşının alçaq damı daha sərrast zərbə vurmağa mane olub. Və bir də – bu artıq tibbi ekspertin fikri deyil, həyatın paradoksudur – bıçağın pərçim olması, dartılıb çıxmaması Mazanı daha pis aqibətdən xilas edib: axı gözlərini qan tutmuş, öz amansızlıqlarından məst olmuş canilər, qızıqıb yeni-yeni zərbələr vura bilərdilər.

Ümumiyyətlə bu əhvalatın paradoksları çoxdur. Məmməd Əhmədovun təqsirini – heç bir bəraəti olmayan təqsiri bir qədər azaltmağa çalışan vəkil, bəlkə də peşəsindən doğan məcburiyyət səbəbinə, belə bir fikir dedi ki, Məmmədin Mazan

Əliyevi maşından atmaq təklifi – bir növ onun həyatını xilas eləyib, axı Mazanı Əhməd dediyi kimi, Şirvan kanalına tullasaydılar, o hökmən tələf olacaqlı.

Martın 28–də Mazan Əliyev özünə gəldi. Adını, ünvanını dedi, xahiş elədi ki, evlərinə zəng vursunlar, ailəsini sakitləşdirsinlər. Onu da dedi ki, müstətiqlə söhbət etmək iqtidarındadır. Müstətiqin Mazanın dilindən yazdığı sözlər onun bu işdə ilk ifadəsidir. Bu ilk ifadə mahiyyəti etibarilə onun sonrakı ifadələrindən – sağalma və şüurun normal fəaliyyəti zamanı verdiyi ifadələrdən – fərqlənir. Varsa yalnız kiçik fərqlər var, bunun da səbəbi aydındır: belə bir sarsıntıdan üç gün sonra verilən ifadədə qeyri–dəqiq detallar təbiidir. Ancaq detallar! Mazanın ifadəsində bizim yuxarıda nəql etdiyimiz hadisələr təsvir olunur. Univermağa gəlmiş dəqiqədən, Poluxin və Nizami küçələrinin tinində maşına iki gənci mindirdiyi vaxtdan ta o saatacaq ki, gicgahında bıçaq, Qazıməmmədli təcili yardım məntəqəsinə gətirilir. Oxucu artıq bu hadisələrin gedişinə bələddir. Yalnız bircə cəhəti qeyd etmək istəyirəm: bıçaqla yaralanmış və sürüşüb oturacağı yığılmış Mazan – canilər onu ölü saysalar da hər şeyi eşidir və dərk edirdi, ölüb–ölmədiyini barədə şübhələri də, yeni zərbələr vurmaq təklifini də, "bıçağı çıxartmaq olmur" cavabını da (kiçiyin maraqlı replikası: "Dayıma nə cavab verəcəyəm?", böyüyün cavabı: "Pulunu verərik"), gözləri deşmək haqqında, Şirvan kanalı haqqında sözləri də, hamısını eşidirdi və cıqırını çıxartmırdı. Cıqırını çıxartmırdı, çünki bilirdi: hər bir həyat əlaməti onun üçün ölüm deməkdir. Bunu mən ona görə yazıram ki, bir daha Mazanın iradəsini, igidliyini, yalnız fiziki yox, həm də ruhi möhkəmliyini nəzərə çatdırım.

–Caniləri sizə göstərsək tanıyarsınız mı?

–Onları qaranlıqda görmüşəm, sifətlərinə də əməlli–başlı baxmamışam. Axı həmişə yola baxırdım. Amma, hər halda,

mənə elə gəlir ki, tanıyaram.

Eyni boy-buxunlu altı oğlan gətirdilər. Mazan onları sanki duman içində, sanki tor dalından görürdü, amma dərhal oğlanların birinin alnındakı çapığa diqqət yetirdi və həmin andaca onu tanıdı.

–Aydın budur – dedi.

"Aydın" – yəni ki, Məmməd Əhmədov lal–dinməz dayanmışdı. Heç nəylə nəzərə çarpmaq istəmirdi. Hətta elə bil sakit idi, guya bütün bu işlərin ona nə dəxli var?

Əhməd Əbdülrəhimov bilmirdi ki, onu kameradan çıxarıb hara aparırlar. Dünən də onunla Məmmədi hadisə yerinə aparmışdılar – onlar həmin yeri tanıdılar, qəza baş verən yeri də göstərdilər, dalında gecələdikləri təpəni də... Mazanın şilküt qoyduqları maşınını da tanıdılar. Məmmədi hətta sınaqdan keçirdilər: sükanın arxasında oturdular (təbii ki, başqa maşınını) və nə dərəcədə maşın sürə bildiyini yoxladılar. Ancaq indi nədənsə Əhmədi xəstəxanaya gətirmişdilər və o hələ heç nə anlamırdı. Hər şeyi və birdən-birə Əhməd o zaman başa düşdü ki, üz-gözü sarıqlı adamın gözlərini gördü və diksindi-öldürdükləri adam "xortlamışdı". Bu anda Əhməd hansı hissləri keçirirdi? Ağına-bozuna baxmadan irəli atılmaq, yataqdakı taqətsiz şəxsi boğub öldürmək, üç gün qabaq başa çatdıra bilmədikləri cinayəti tamamlamaq? Ya başqa bir hiss? Yalvarıb-yaxarmaq, üzr istəmək, əfv diləmək? Bəlkə də sevinc hissi. Bəlkə o sevindi ki, cinayətin bütün ağırlığına baxmayaraq tale onu daha ağır bir günahdan qurtardı – formal surətdə də olsa o, qatil deyil, müharibə əlilini öldürməyib, on bir uşağı yetim qoymayıb. Yox, yox, Əhməd nə duyur-duysun, bu sevinci duymurdu. İndi görəcəyik ki, duymurdu.

Mazan gözlərini bayaqkı tək eyni boy-buxunla seçilmiş yeddi oğlanın üzünə zilləmişdi. Əhməd maşında arxa yerdə oturmuşdu və onun sifətini Mazan Məmmədinkindən də pis xatırlayırdı. Ancaq diqqətlə yeddi oğlanı süzüb Mazan beşini buraxdı.

–Bu ikisi qalsın – dedi.

İkisindən biri Əhməd idi. Onların baxışları toqquşdu – caninin və cinayət qurbanının gözləri! Və Mazan tərəddüdsüz göstərdi:

–Budur.

Bəlkə də o, sifət cizgilərini yadda saxlamamışdı, amma gözlərinin ifadəsindən hər şey oxundu – bu gözlərdə qorxu vardı, amma qorxunun da dibində amansızlıq, qansızlıq, insafsızlıq vardı. Gecə yarısı maşında o zərbələri vuran əllərin və o sözləri deyən dilin sahibi məhz bu cür gözlərə sahib olmalıydı.

Cavab da yubanmadı:

–Heyf səni bərk vurmamışam ki, canın çıxaydı bir dəfəlik, – bu sözləri Əhməd dedi.

Onda müstəntiq Əhmədə bir şillə vurdu. Elə buradaca – Mazanın və tibb işçilərinin gözü qabağında.

Şəxsən mən vəzifə başında olan şəxslərin öz hüquqlarının həddini keçmələrinin qəti əleyhinəyəm. Amma burada mən müstəntiqə rəğbət bəsləyirəm. O, şilləsinə bu sözləri də əlavə etdi:

–Mən səni Mazanın yerinə vurdum, onun əlləri sarıqlıdır, səni vura bilməz.

Azərbaycan SSR Ali məhkəməsinin cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyası Ali məhkəmə sədri Abdulla İbrahimovun sədrliyi ilə, xalq iclasçıları A.Qaradağlı və F.Aydazadənin, prokuror Y.Yusifovun, müdafiəçi S.Mədətova və S.Əfəndiyevin iştirakı, F.Daşdəmirovun katibliyi ilə 1974-cü il oktyabrın 12-18-ində bu işə baxmışdır. Məhkəmə prosesində ictimaiyyətin nümayəndələri – V.İ.Lenin adına API-nin psixologiya kafedrasının müdiri professor Ş.Ağayev və Azərbaycan Mərkəzi müəllimləri təkmilləşdirmə institutunun direktoru, pedaqoji elmlər namizədi B.Vəliyev iştirak edirdilər.

Respublikada ilk dəfə olaraq məhkəmə prosesində professor-psixoloq və dosent-pedaqoq iştirak edirdi və bunun səbəbi də müttəhimlərdən birinin – Məmməd Əhmədovun yeniyetmə olması idi – cinayət baş verən vaxt Məmməd 16 yaş yarımında, məhkəmə vaxtı 17 yaşında idi.

A.İbrahimov yoldaş məni də bu prosesə dəvət etmişdi.

Məhkəmə prosesindən bir neçə gün qabaq işlə tanış oldum. İki qalın qovluqda zərərçəkmişin, müttəhimlərin, şahidlərin ifadələri, üzləşdirmənin protokolları, sənədlər, arayışlar, bıçağın, hadisə yerinin, əzilmiş maşının fotoları və s. toplanmışdı. Hadisənin özündən başqa işdəki bəzi detallar da adamı mat qoyur. Hər iki cinayətkar elə ilk dəfədən öz cinayətlərini danmırlar. Əhməd boynuna alır ki, bıçaq zərbələrini məhz o vurmuşdur. Məmməd boynuna alır ki, cinayətdən sonra maşını məhz o sürmüşdür. Ancaq ən dəhşətli şeyləri boyunlarına götürə–götürə, onlar bəzi təfərrüatdan imtina edirlər. Bir qədər sonra, məhkəmə iclasından danışarkən mən bu barədə söz açacağam. Qabaqcadan deyim ki, məhkəmədə cinayətin əvvəlcədən düşünüldüyü, planlaşdırıldığı inkar olunmaz dəlillərlə, tamamilə dəqiq sübuta yetirildi. Amma ilk istintaq ifadələrində hadisələrin ardıcılığı və motivləri müxtəlif cür izah olunur. Məni ən çox sarsıdan Məmmədin ifadələrinin birində verdiyi izah oldu: biz əvvəlcədən onu öldürməyi istəmirdik. Ancaq benzin kolonunun yanında o maşından düşəndə mən Əhmədə dedim: yaxşı bu yolun pulunu necə verəcəyik. Axı bizim pulumuz yoxdur. Əhməd cavab verdi: gəl onu öldürək. Mən razılaşdım.

Yol pulunu verə bilmədiklərinə görə sürücünü öldürmək! Mən deyə bilmərəm, hansı daha dəhşətlidir. – Düşünülmüş, planlaşdırılmış, qarət məqsədi güdən (əslində belə idi) cinayət ya da bax bu cür psixoloji vəziyyət, bu cür düşüncə tərz (əgər bu sayıqlamanı düşüncə adlandırmaq caizsə), bu sayaq əxlaqi eybəcərlik: başqa bir insanın həyat və ölüm məsələsinin belə laqeydliklə, biganəliklə həll olunması, axı bu fikrin ağlasığmaz

sözaltı mənası budur ki, pulumuz yox idi, yaxşı düşmürdü, odur ki, xəcalətdə qalmamaq üçün, onu öldürmək qərarına gəldik. Bir vaxtlar Fransada deyərlərmiş ki, saçdakı kəpəkdən canı qurtarmaq üçün ən asan yol, başın kəsilib atılmasıdır!

Etiraf edirəm ki, işlə tanış olanda da, sonralar məhkəmədə də məndə şübhə oyanmışdı. Bu oğlanlar sözün tibbi, psixiatrik mənasında normal adamlardır mı? Bir başqa sual da doğurdu: cinayət gecəsi sərxoş olmayıblar ki, ya bəlkə anaşa çəkiblərmiş? Bu sualların cavabı mənfidir. Nüfuzlu tibbi ekspertiza onların şüurlarının psixiatrik cəhətdən tam normal olduğunu təsdiq edir. Hadisə gecəsi hər ikisi tamamilə ayıq imiş və nəşə–filan da çəkməyiblərmiş. Bunu qəti şəkildə zərər çəkmiş iddia edir, iydən, danışıqdan, özlərini aparmaqlarından Mazan bunu dərhal hiss edərdi. Bəs onda necə olsun? Əxlaqi şüurun dəhşətli eybəcərliyi, xarakterin mənəvi pozğunluğu bir yana qalsın, işdə belə detallar, təfərrüatlar da var ki, onlar tibbi, mən təkrar edirəm, tibbi cəhətdən normal adam nöqtəyindən nəzərdən izah olunmazdır. Mən hadisə yerində qalmış əşyayi–dəlilləri demirəm – hələ cinayətkarlar lazımı peşəkar təcrübəyə malik deyildilər. Məni, indi aşağıda gətirəcəyim fakt da mat-məəttəl qoyur və hadisələr bu qədər faciəvi olmasaydı, bu fakt həтта məzəli görünə də bilərdi. İşin 64–cü səhifəsində yazılıb ki, ilk istintaq zamanı, bir dəfə Əhməd Əbdülrəhimov prokurorla görüş istəyib, deyib ki, işlə əlaqədar olaraq ona deyiləsi vacib sözüm var. Prokuror şahidlərin iştirakı ilə onu qəbul etdiyi zaman, Əhməd deyib ki, heç bir vacib sözü–filanı yoxdur, amma prokurordan otuz manat borc pul istəyir! Buna nə deyəsən? (həmin sənəd ciddi protokol üslubunda yekunlaşdırılır: "prokuror müttəhimin istəyini rədd etdi").

İşdə bir maraqlı sənəd də var – boz kağız parçasında Məmməd Əhmədovun yazdığı məktub. Həmin məktubu o gəzinti vaxtı Əhməd Əbdülrəhimovun kamerasına atıb. Məktub belədir (üslubu olduğu kimi saxlayıram):

"Salam Əhməd. Əhmədcan işimiz haqqında bilmək

istəyirsənsə, yazdığımıza qulaq as. Əhməd, vəziyyət belədi. Özün də bilirən ki, yaşlısan, az-çox iki nəfər getsək bizə çox iş verərlər, gəl bu işi götür sən boynuna, bu işdə cinayətkar sən gedirsən... Əhməd sən inan ki, mən qurtarsam sən də çıxarsan, onu da sənə kişi kimi söz verirəm. Papam kişiyənən danışıb. Hər şey öz yerindədi. Mən evdən, həm də vurduğumuzdan məktub almışam. Yazırlar ki, mən çıxsam işimiz çox yüngül olar. Papam deyir ki, maşını mən düzəltdirəcəyəm, düzəldirlər... Mən qurtarsam sən işin də az olar, mən nə yazıram sən razı ol. Əhməd burda heç bir şey yoxdur, mən burada başa salıblar. Mən can atıram çıxmağa və sən işin asan olmağa, mən sənə əksinə nə desəm ona razı ol. Atalar sözü var, dost-dosta yaman gündə lazım olar. Əksinə nə desəm sən onu satmaq kimi hesab etmə, ona görə ki, biz bunu öz qurtarmağımız naminə edirik. Elə bil ki, mən qurtarsam, sən də qurtarırsan. Ona görə biz çörək kəsmişik – dost olmuşuq. Mən nə desəm sən onu boynuva götür, vurulan kişi, mənim atam, sən atan da razı olub, ona görə ki, sən işin də az olar, səni məndən qabaq çağırıb soruşsalar, deyənə onu mən məcbur etmişəm. Əhməd, mənim sənə rəhmim gəlir, ona görə səni də çıxarmaq lazımdır. Mən sənə əmr etmirəm ki, sən razı ol. Bu işlər səndən asılıdır. İndi mənə yaz, özü də indi göndər. Kağızı da yandır, mən burada öyrədiblər.

İmza: Mamed"

Fikir verin, söhbət dostluqdan gedir, atalar sözü yada salınır: "dost-dosta yaman gündə lazım olar", "çörək kəsməkdən" danışılır. O, "kişi kimi söz verir".

Əhməd Əbdülrəhimov məktubu müstəntiqə verir. Sonralar Məmməd göstərmişdir ki, eyni məzmunlu belə bir məktubu ona Əhməd də yazıbmiş, amma o, Məmməd həmin məktubu Əhmədin xahişi ilə yandırmışdır. Doğrudan da belə bir məktub olub ya olmayıb? Məmməd aldadır ya bu dəfə düzgün deyir? Məsələ bunda deyil. Bir şey aydındır – "dostlar" bir-birinə tən gəlir. Onlar öz eybəcər əxlaq prinsiplərinin çərçivəsində,

cinayət sövdası çərçivəsində belə bir-birinə xəyanət edir, bir-birini satırlar. "Əksinə nə desəm razı ol, satmaq hesab eləmə, hər şeyi öz boynuna götür ki, mən canımı qurtarım. Sonra sənə də çıxardırıq, kişi kimi sənə söz verirəm" – məktubun "sadələvh" hiyləgər məğzi bundan ibarətdir. Axı deyəsən yeniyetmə şüuru üçün bir az qəliz görünür. Yox, bəlkə bu da sadələvhlükdür? Sadəlikdən məktub yazıb, sadəlikdən aldığı məktubu yandırıb. Xeyr, sadəliyin burada izi-tozu görünmür.

"Papam deyib ki, maşını mən düzəltdirəcəm". (Onu da deyim ki, bütün bunlar yalandır – heç kəs bu barədə Mazanla razılığa gəlməyib və Mazan da türməyə heç bir kağız-filan yazmayıb.) Ancaq məsələ tək bunda deyil. Maşını düzəltməkdir olar – deməli hadisənin bütün mahiyyəti yalnız maddi zərərdə imiş, maddi zərəri isə sövdalaşmış ödəmək olar. Xırda haqq-hesab, alçaqlıq, pulun hər şeyə qadir olması əqidəsi-öldürmək də mümkündür, cəzadan qurtarmaq da, cinayət "dostunu" satmaq da, sonra asudə, rahat yaşamaq da – bax budur Məmmədin məktubunun və dünyagörüşünün əsası! (Əlbəttə "dünyagörüşü" kimi siqlətli bir sözün ona şamil edilməsi caizsə). Pulun sonsuz qüdrəti haqqında zəhərli ideya – məlum deyil hansı yolla bu ideya bəzi gənc və qeyri-gənc şüurlara hakim kəsilib – ciddi təhlükədir. Və bəlkə elə bu təhlükənin ciddiliyi A.İbrahimov yoldaşı ancaq ilk baxışda adi cinayət işi görünə biləcək bu hadisə haqqında dərin-dərinə düşündürür.

Əlbəttə pul ehtirası, sərvət hərisliyi, varlanmaq həvəsi belə ciddi hadisələrə, bu cür mənəvi eybəcərliyə gətirib çıxarmaya da bilər. Amma bu ehtirasın mayasında bizim cəmiyyətimizə yad olan, bununla belə müəyyən təhlükə törədən bir keyfiyyət var. Bizdə belə dünyagörüşə zəmin olacaq fəlsəfi, psixoloji, ictimai səbəblər yoxdur, ancaq bununla belə elə adamlar peyda olur ki, (onların arasında cavanlar da az deyil) nəinki həmin dünyagörüşünü passiv surətdə mənimsəyirlər, həm də onun prinsiplərini aktiv şəkildə həyata keçirməyə cəhd edirlər.

Rüşvət, daşbaş, oğurluq bizim fəlsəfəmizə, əxlaqımıza, dünyagörüşümüə qarşı, necə deyərlər iqtisadi təxribat formalarıdır. Bunlardan bir addım, bəlkə yarım addım o yana isə – cinayətkarlıq, qatillik, amansızlıq, zor dayanıb.

–Bəzi cavanlarımızda bu amansızlıq, zalımlıq hardandır? – bu fikirlər Abdulla İbrahimovu daima narahat edir. Axı lap bəsit düşünsək belə, bizə aydındır ki, bu gənclər müharibələrdə amansızlaşmamışlar, ictimai-siyasi sarsıntıları da yaşlı nəsle nisbətən qat-qat az görüblər, yaşlı adamların rastlaşdığı həyat çətinlikləri ilə üzləşməyiblər. Bəs məsələ nədədir. Niyə görə bizim istintaq orqanları bəzən cinayətin zalımlığına görə cinayətkarın yaşını səhsiz təyin edə bilirlər. 20-25 yaş. Niyə səbəbsiz cinayətlərin sayı artır? Bu problemlər haqqında danışmaq lazımdır və bərkdən danışmaq lazımdır. Müəyyən problemlər haqqında susmaq – onları həll etmək demək deyil, əksinə bu sükut xəstəliyi şiddətləndirə bilər. – Bu məsələlərdə səriştəsi və təcrübəsi olan ali məhkəmə sədrinin fikirləri barədə ciddi düşünmək lazımdır.

İnsanaqənim bir burjua nəzəriyyəsi var, həm də guya bu nəzəriyyə statistikaya əsaslanır. Bu nəzəriyyəyə görə, guya uzun zaman müharibə qırğınları olmadıqda səbəbsiz cinayətlərin sayı artır, zalımlıq şiddətlənir.

Biz müharibə fəlakətlərinə, insan qırğına dolayısı ilə və açıqdan-açığa haqq qazandıran bu cahil nəzəriyyəni rədd edirik. Biz təcavüzkarlığın, qaniçənliyin, amansızlığın insanın anadangəlmə bioloji keyfiyyətləri olması fikrini qəbul eləmirik.

Ancaq biz də öz cavabımızı verməliyik – elmi, siyasi, emosional cavabımızı – belə adamlar necə meydana gəlir, nə cür formalaşırlar. Axı 20-25 il bundan qabaq doğulmuş bu adamlar radioya qulaq asır və filmlərə baxırlar, onlar öz yaşlılarını görürlər – şəhərlər tikən, tarlalarda çalışan, kosmosu fəth edən, yerin və dənizin dibindən neft çıxaran yaşlılarını, onlar müharibənin və dağıntı dövrünün çətin sınaqlarından çıxmış yaşlı nəslə görürlər, onlar cəmiyyətimizdəki ən yüksək

və ən işıqlı şeyləri görürlər və bununla belə, onların əli qalxır ki, soyuqqanlıqla dünyada müqəddəsdən-müqəddəs insan həyatına – başqa birisinin həyatına qəsd eləsin. Bizim ictimai mühitdə bu rəzillərdə pula, dövlətə belə yüksək hörmət və insan həyatına belə alçaq hörmətsizlik necə meydana gəlir. Mən diqqət verdim ki, məhkəmədə sədrin protokol suallarına cavab verərkən Əhməd Əbdülrəhimov həvəssiz–həvəssiz bir təhər adını, familini, doğulduğu yeri, ili deyə bildi, amma doğulduğu ayı və günü heç cür yadına sala bilmədi. Və bu yalan deyildi. O doğrudan da bu günü – hər insan həyatının ən vaçib gününü, möcüzə gününü, dünyaya gəldiyi günü yaddaşına yük eləmək istəmirdi. Mənə elə gəldi ki, bu təsadüfi deyil. Bu kiçik də olsa çox xarakterik təfərrüat idi. Həyata, ümumən insan həyatına və o cümlədən də öz həyatına etinasızlıq əlaməti idi bu. Nə fərqi var dünyaya haçan gəlmisən, nə fərqi var dünyadan haçan və necə gedəcəksən – bəlkə maşında qəzaya uğrayıb öldün, bəlkə bıçaqlandın, bəlkə gülləyə məhkum edildin – nə fərqi var...

İlk dəfə məhkəmə salonunda gördüyüm bu canilərin sifətlərində məni ən çox sarsıdan – biganəlik ifadəsi idi. Üzlərində qorxu ifadəsi də vardı. Əhməd hətta bir neçə dəfə isterikaya da qapıldı. Aldatmaq, kələk gəlmək, yalan danışmaq cəhdləri də oldu. Ancaq onlara hakim kəsilmiş əsas hiss – laqeydlik hissi idi, bütün duyğuların, emosiyaların süstlüyü, dünyada hər şeyə qarşı, o cümlədən öz aqibətlərinə qarşı da tam bir biganəlik...

Mazanı təsadüfən seçmişdilər – onun maşınına da minə bilərdilər, başqa bir maşına da – ondan qabaq keçən, ondan sonra keçənə. Məhz bu adamı – əlili, on bir uşaq atasını da öldürə bilərdilər, başqa birisini – subayı, sonsuzu da, qocanı da, cavanı da... Seçdikləri adam müharibə yaralarından, neftçi əməyindən də danışa bilərdi, Afrika qadınlarından, Soçi plyajlarından da... fərqi yox idi. Xoşxasiyyət olsun, ya çılğın – bunun da təfəvütü yoxdur. Söhbətçil, ya qaradınmız, şux ya

kədərli? Nə fərqi var? Şəxsiyyətin heç bir əhəmiyyəti yox idi. O yalnız obyekt idi. Hələ onu tanımamışdan öldürmək qərarına gəlmişdilər. Amma axı sonra onu tanıdılar – adamı, xüsusən də Mazan kimi istiqanlı adamı yolda daha yaxşı tanıyırsan – bəli, tanıdılar, amma əvvəlki fikirlərindən zərrə qədər daşınmadılar. Söhbətə qoşulmuşdular, Mazana "dayı" deyirdilər, siqaret çəkəndə izin istəyirdilər, onun sözlərinə diqqət verir, razılaşırdılar, əslində isə Mazanın danışdıqlarının heç biri onların boşalmış – necə? Haçan? Nə səbəbdən boşalmış – kim bilir? – Ürəklərində ilişib qalmırdı. Nədən danışır-danışsın – əziyyətli həyatından, mehriban ailəsindən, müharibə çətinliklərindən, bugünkü dinc və xoş ömründən – təfavütü yox idi. O bir dildə danışdı, bunlar başqa dildə qulaq asırdılar. Azacıq da olsa tərəddüdləri oldumu? Bəlkə ürəklərinə bir an gəldi ki, cinayət planını saxlamaqla obyektə dəyişsənlər, odun-alovun içindən həyatını qoruya bilməmiş bu xoşxasiyyət adama yox, başqa birisinə qəsd eləsinlər. Yəni bu tərəddüdlər heç cür oyana bilməzdi? Heç olmasa o vaxt ki, Mazan onların ac olub-olmadığını soruşdu, qonaq eləmək istədi. Mazan bu təklifi Qazıməmmədlidə yeməxananın qabağında saat 23-15-də eləmişdi. Onlar isə bunun müqabilində ayrı təklif elədilər – maşını benzinlə doldurmaq haqqında: axı sonra, o işdən sonra benzinlə məşğul olmağa macal qalmayacaqdı, həm də xatası çıxıb bilərdi. – Pulunuz yoxdur canınız sağ olsun, mən sizi qonaq edərdəm – Mazan bu sözləri saat 23-15-də demişdi; saat 23-20-də yəni 5 dəqiqədən sonra o benzin kolonkası yanında maşından çıxarkən oğlanlar qətlin vaxtını və yerini müəyyənləşdirdilər, 5-10 dəqiqədən sonra 5-10 kilometr buradan aralı.

Heç bir şey onları qərarlarından döndərə bilməzdi. Mazan yalnız obyekt idi. Yaxşı bəs məqsəd nə idi? Nə niyyətlə onu öldürmək istəyirdilər. Maşını qaçırmaq, söküb hissə-hissə satmaq? Turalım belədir. Yaxşı, axı Mazan indi xatırlayır ki, onu "öldürəndən" sonra oğlanlar dərhal maşının aqibəti

haqqında danışmağa başladılar, Məmməd dedi ki, bu maşının içində qalmaq xatadır, gəl bu maşını ataq getsin, Əhməd isə dilini sürüyə-sürüyə cavab verdi ki, bəlkə Şəkiyə qədər gedək, orda söküb sataq?

Mazanı yola atandan bir neçə dəqiqə sonra "Moskviç" aşdı. Onlar özləri də həlak ola bilirdi. Hər halda planları boşa çıxdı, varlanmaq niyyətləri baş tutmadı. Kədərləndilərmə? Yox, mənə elə gəlir, çox da kədərlənmədilər.

İkicə hiss onlara hakim idi–laqeydlik və qorxu. Laqeydlik hətta qorxuya üstün gəlirdi. "Adam öldürmək?" Nə var ki? Axı maşını da sata bilmədilər. Eyb etməz! Hələ maşında ikən "öldürülmüş" Mazanın yanında danışdırmış ki, bir azdan sonra başqa bir maşın da qaçırdırıq, təbii ki, sürücünü öldürmək şərti ilə – cinayətkarların necə deyərlər iştahları diş altındaymış. Ancaq ilk dəfədən ələ keçdilər. İndi onları məhkum edəcəklər. "Bəxtləri gətirmədi".

Heç bir şey ifadə etməyən, dadsız-duzsuz sözlər – qəlb boşluğunun nişanələri. Belə hisslər ancaq elə boş ürəklərdə yaşaya bilər ki, bu boşluqda qorxu belə özünü tək, yalqız bilir.

Yolda meyxana deyirlərmiş. Bəlkə qorxudan? Bəlkə; özləri-özlərini sakit eləmək, bir-birinə ürək-dirək vermək üçün? Bəlkə də... Ancaq mənə elə gəlir ki, onların oxumaqları, fit, çirtiq çalmaları da etinasızlıqdan və biganəlikdən imiş. Görmək istədikləri hər halda çox ciddi bir işə belə etinasız münasibətdən doğurmuş bu ovqat.

Ən dəhşətlisi o idi ki, oğlanlarda öz qurbanlarına qarşı heç bir nifrət hissi yoxdu. Onların qəlblərində heç bir alınmamış intiqam, qisas, unudulmamış təhqir duyğuları qövr etmirdi. Axşam saat səkkizdə onlar yer üzündə belə bir adamın – Mazan Əliyevin olduğunu heç bilmirdilər də. Dörd saat bir yerdə yolda olublar, eyni hava ilə nəfəs alıblar, söhbət ediblər, gülüşüblər. Mazanın özü haqqında danışdıqları ona qarşı nə

nifrət, nə həsəd, nə paxıllıq hissi oyada bilərdi. Və hətta biri Mazanın əllərini tutanda, o biri bıçaqla zərbələr vuranda da, nifrət yox idi. Amansızlıq, zalımlıq var idi, amma nifrət hardan olaydı? Bəlkə onlarda Mazana qarşı nifrət yalnız onun diri qaldığını biləndə baş qaldırdı. Və indi məhkəmədə yəqin ki, doğrudan da nifrət edirdilər. Mazan diri–diri onların qarşısında dayanmışdı, boynunu nə çevirirdi, nə də əyirdi. Çevirmirdi, ona görə ki, çevirə bilmirdi, yaraların yeri qoymurdu. Əymirdi, ona görə ki, yaşadığı ömür heç kəsin qarşısında baş əyməməyə, hamının gözünün içinə düz baxmağa haqq verirdi. O elə bir ömür yaşamışdı ki, qarşısındakı oğlanlara belə bir ömrü nə yaşamaq, nə də anlamaq nəsb olacaqdı.

Məhkəmə iclası ittihamnamənin oxunuşu ilə başladı. İttihamnaməni xalq iclasçılarından biri, Azərbaycan radiosunun diktoru Aydın Qaradağlı oxuyurdu. Azərbaycan dinləyiciləri üçün Aydın Qaradağlının səsi bütün ölkəmizin dinləyiciləri üçün Levitanın səsi kimidir – bu səslə xəyalımızda dövlət əhəmiyyətli məlumatlar, rəsmi, təntənəli mətnlər bağlıdır.

Öz əməlləri haqqında rəsmi sənədin dəqiq cümlələrini, canlı radio səsi ilə eşidərkən canilər hansı hissləri keçirirdilər. Axı elə bil, qanunlarını və əxlaqını tapdaladıqları dövlətin özü danışırdı. Bu fikri məhkəmə prosesi zamanı onlara dönə-dönə A. İbrahimov da təlqin etməyə çalışırdı. O deyirdi ki, siz yalnız konkret bir şəxs qarşısında zərər çəkmiş M.Əliyev qarşısında deyil, həm də daha artıq dərəcədə cəmiyyət qarşısında günahkarsınız. O cəmiyyət ki, öz üzvlərini layiqli adam kimi yetişdirib tərbiyə etmək naminə xeyli maddi vəsait sərf edir.

Sonra Mazan Əliyev danışdı. O, ətraflı danışdı. Yerli-yataqlı danışdı, oxuculara artıq tanış olan hadisələrin gedişini bərpa edirdi.

Mən səbirsizliklə müttəhimlərin ilk sözlərini gözləyirdim. Özlərini necə aparacaqlar, nə deyəcəklər, hansı sözlərlə,

dəlillərlə özlərini təmizə çıxartmasalar da, heç olmasa əməllərini izah etməyə çalışacaqlar.

Məmməd də, Əhməd də ağızlarını açan kimi Mazan Əliyevi qeyri-dəqiqlikdə, düz danışmamaqda təqsirləndirməyə çalışırdılar. Bəli, bəli məhz qeyri-dəqiqlikdə, təfərrüatın qeyri-dəqiqliyində. Çünki hadisənin əsas mahiyyətini və öz rollarını onlar inkar etmirdilər.

Məmməd sanki mənliyi təhqir olunmuş bir şəxs kimi inad edirdi: – Düz demir, dirsəyimlə qarnını basmamışam, maşından çıxdım, maşının qabağından keçdim, o biri qapısından girdim. Mazanın üstündən aşmamışam.

–Yaxşı, tutalım belədir, aşmamısan. Amma əllərini ki, tutmusan? Dostun da bu vaxt ona bıçaq vurub.

–Yox, əllərini də tutmamışam, mən ruldən yapışmışdım.

–Mazan Əliyev sizə yalvarırdımı ki, onu öldürməyəsiz?

–Bəli, yalvarırdı.

–Bəs sən nə etdin?

Sükut.

–Deyirdimi ki, on bir uşağım var, yazığam, mənə öldürməyin?

–Bəli, deyirdi.

–Sən də onun uşaqlarını nalayiq sözlərlə söydün.

– Yox söyməmişəm.

–Cibindən 480 manat pul çıxardıb Əhmədə vermişəm?

–Bəli.

–Qolundan saatını dartıb çıxartmışam?

–Yox.

–Demişəm ki, deyəsən ölməyib.

–Bəli.

–Əhməd nə cavab verdi?

–"Elə vurmamışam ki, sağ qala".

–Sən də təklif elədin ki, gözlərini çıxardaq.

–Yox.

–Yaxşı, bəs dedin ki, bu meyi neyləyək?
–Bəli.
–Əhməd də təklif elədi ki, Şirvan kanalına ataq
–Bəli.
–Sən də dedin ki, yox, itə-qurda rast gələrik.
–Bəli.
–"İt–qurd" deyəndə kimi nəzərdə tuturdun?
–...
–Deməli Mazanı yola atdınız.
–Mən atmamışam.
–Bəs nə cür oldu ki, yolun üstünə düşdü?
–Qapı təsadüfən açıldı və o yıxıldı.
–Siz də maşını saxlamadınız?
–Xeyr.
–Benzin kolonkası yanında Əhmədlə nə barədə danışdınız?
–Beş-on kilometrədən sonra Mazanı öldürmək barədə.
–Və belə danışdınız ki, Əhməd səndən siqaret istəyəndə, bu işarə olacaq.
–Yox.
–Bəs necə?
–Elə belə, o, məndən siqaret istədi, mən də verdim.
–Və elə həmin an siqareti yandırmayıb zərbə vurmağa başladı?
–Bəli.
–Deməli, deyirsən, bu işarə deyildi?
Sükut.
Elə düşünmək lazım deyil ki, Məmmədin bəzi detalları danması təsadüfi xarakter daşıyır, ya da həqiqətin bərpa olunması naminə edilir. Yox, məsələ ondadır ki, ibtidai həbsdə olduğu müddətdə "kamera qonşuları" ona cinayət məəcəlləsinin bəzi maddələrini başa salıblar. O, cinayəti ağırlaşdıran cəhətləri də bilir ("gözlərini çıxarda", "ataq yola"), yüngülləşdirən cəhətləri də ("Əlini tutmamışdım, ruldən yapışmışdım", "elə belə, siqaret verdim" yəni bu işarə deyildi, işə başlamaq

haqqında işarəni mən verməmişəm və sairə). Məmməd özünə qarşı nifrəti artırma biləcək sırf emosional cəhətləri də nəzərə alır. Odur ki, Mazanın uşaqlarını söydüyünü danır. Həddən ziyadə zalım görünmək istəmir. Odur ki, "qarnına dirsəyimi basmamışam, qapıdan çıxıb, maşının qabağından keçmişəm" – deyir. Deməli, meyiti narahat etmək istəməyib! Əhsən belə mərifətə!

–Məqsədiniz nə idi?

–Maşını qaçırtmaq, sökmək, hissə-hissə satmaq.

Bu danılmır.

–Bakıya haçan gəlmisən?

–Martın 23-də.

–Əhmədlə harda və haçan tanış olmusunuz?

–Şəkidən tanışıq.

–Sonra harda və haçan görüşdünüz?

–Bakıda. Martın 24-də.

–Necə?

–Təsadüfən. Küçədə.

–Bəs sonra?

–Bütün günü şəhəri gəzdik. Sonra TFərhadU kafesində nahar elədik. Əhmədin pulu yox idi. Mən qonaq elədim.

–Bu iş haqqında söhbəti harda başladınız?

–Elə orada, kafedə.

–Ətraflı danış.

–Əhməd mənə dedi ki, gəl bir xüsusi maşın saxlayaq, sürücüdən xahiş eləyək ki, bizi şəhərdən kənara aparsın, xəlvət bir yerdə onu öldürək və maşını qaçırdaq.

–Sən də razılaşdın?

–Bəli.

–İndi tutduğun əməldən peşmansanmı?

Sukut.

Bu sükut hər şeydən dəhşətli idi. Sonra məhkəmənin axırında son sözündə Məmməd (görünür onun aqibətini yüngülləşdirməyə çalışan vəkilinin məsləhəti ilə) öz

peşmançılığı haqqında danışdı. Dedi ki, tutduğu iş üçün xəcalət çəkir, Mazan Əliyevin qarşısında özünü günahkar bilir. Ancaq nə əvvəldə, nə də proses ərzində o bu sözləri deməmişdi. Ona görə yox ki, qəsdən demək istəmirdi. Ona görə ki, o, doğrudan da peşmançılıq hissləri keçirmirdi.

Əxlaqca pozulmuş şüur üçün cinayət yalnız açılan zaman cinayət olur, şahidlər varsa cinayət sayılır. Bu qəribə variantda isə şahid diri qalmış qurban özü idi. Açılmamış, sübuta yetirilməmiş, şahidsiz cinayət əxlaqca pozğun şüur üçün cinayət deyildir. Belə şüur üçün cinayətin açılması və deməli cəza qorxusu yeganə qoruyucu səddir. Bütün qalanlar isə – vicdan əzabları, daxili iztirablar, işlənmiş günah üçün qorxu və bir vaxtlar deyildiyi kimi allah xofu – heç bir əhəmiyyətə malik deyil. Tutulmamasan – oğru deyilsən, şahid yoxdur–qatil deyilsən, sakit yata bilərsən. On bir yetimi heç xatirinə də gətirmə.

Yox tutulmamasan, başqa məsələ. Tutulmamasan deməli öz əməlini o axşam "Fərhad" kafesində olduğu kimi qeydsiz-şərtsiz bəyəmə bilməzsən. Ancaq əslində nə Məmmədin psixologiyasında, nə onun əxlaqi anlayışlarında heç bir dəyişiklik olmamışdı. Əgər cinayət baş tutsaydı, onlar ələ keçməsəydi Məmməd bəlkə də ömrünün axırına qədər heç bir vicdan əzabı çəkməyəcəkdi. "Vicdan?! O nədi elə? Adam öldürmək pisdir? Zalımlıq pisdir? Satqınlıq pisdir? Niyə?".

Caninin hərəkət tərzindən və düşüncə məntiqindən doğan bu sayaq suallara cavab vermək çətindir. Doğrudan da ona necə izah edəsən ki, xəyanət pisdir. Zalımlıq pisdir. Vicdan ulvi anlayışdır. Əgər sözləri isbat etmək, əyani konkret formalarda göstərmək, insan nəcibliyinin, qəhrəmanlığının, fədakarlığının, mərhəmətinin yüksək örnəklərilə təcəssüm etdirmək mümkün deyilsə, belə sözlərin mənası nədir? Dedyimiz yüksək anlayışlara müasir həyatdan, tarixdən, bədii ədəbiyyatdan nümunələr gətirmək olar. Tarix? Tarix onları maraqlandırmırdı. Kitablar? Oxumurdular. Yaxşı, bəs müasir həyat? Axı ola

bilməz ki, onlar mərhəmətli, namuslu, nəcib adamlara rast gəlməsin? Necə yəni rast gəlməyiblər. Neç olmasa elə Mazanın özünü götürək. Onun tərcümeyi-halı tamamilə real olmasaydı, qeyri-inandırıcı dərəcədə nümunəvi görünə bilərdi. Müharibə illərində döyüşçünün çətin yolu, Neft daşlarında fədakar əmək günləri, möhkəm, sağlam, çox uşaqly ailə. Üstəlik şəxsi keyfiyyətləri: xoşqılıqlığı, həssaslığı, əməksevərliyi. Amma nə olsun, bütün bunlar zərbə endirən əli saxlamadı, gözünü deşməyi təklif edən dili susdurmadı. Məsələ nədədir? Görünür bu tipli adamların başqa bir qiymət cədvəli var. Və həmin qiymət cədvəlində bütün normal adamlar üçün fəna olan bir şey, heç də fəna deyil. Həmiyə şər kimi görünən bir şey, heç də şər deyil. Vicdan, mərhəmət, insaniyyət? Sözlər, sözlər, sözlər... Yaxşı bəs pul, dövlət, bunlardamı ancaq sözlərdir? Yox, bu başqa məsələ. Pul Bakı şəhərinin ən adi yemək yerlərindən olan "Fərhad" kafesində kef çəkib yemək-içmək deməkdir. Dondurulmuş balıq, tutma xiyar, bir şüşə, yaxşı iki-üç şüşə neft təmi verən pis Bakı araqı – bir axşama on beş-iyirmi manat. Yaxşı bir axşam olmasın, on axşam olsun. Yüz axşam olsun. Bunun yolunda – bəli məhz bunun yolunda – çünki canilərin son dərəcə kasıb daxili aləmi "ləzzətli həyatın" başqa keflərindən bixəbər idi. Ancaq tək bircə bunlardan ötrü qarşına çıxan adamı öldürmək olar. Əgər xüsusi avtomobili varsa.

Amma bəlkə məsələ ayrı cürdür? Bəlkə iş elə gətirib ki, onlar həyatda yalnız pis adamlara tuş olublar. Yalançı, satqın, əzazil adamlara. Bəlkə bir, ya iki nəfər belə bir şəxs onların xarakterini tərbiyə edib. Təsadüfi deyil ki, Əhmədin vəkili Məmmədin əlinin üstünə çəkilmiş döymə şəkillərə diqqət yetirdi. Bu şəkilləri Məmmədin çox erkən yaşından pis yola düşməsi kimi qiymətləndirdi. (Bu prosesdə vəkillərin işi çətin idi. Hər biri müdafiə etdiyi şəxs üçün yüngülləşdirici cəhətlər tapmayıb o biri müttəhimin təqsirini artırmaq istəyirdi.)

Budur şahid sifəti ilə Məmmədin atası, Şəki ipək fabrikinin

fəhləsi çıxış edir. Bu 58 yaşlı kişi ixtiyar bir qocanı andırır. Oğlunun müsibəti onun da qəddini əyib. Çal tük basmış sifətində iztirab izləri var. Hakim xahiş edir ki, özü haqqında danışsın. O danışır. Zəhmət içində keçmiş həyatından danışır. Deyir ki, 16 yaşından beş baş külfət saxlamalı olub. İndi kombinatın boyaqçı sexində işləyir. Arvadı da orda işləyir. Məmməd də Bakıya bu uğursuz səfərinə qədər orda işləyirmiş. (Maaşı 60 manat.) Məmməd gözləri qarşısında atasını görürdü. Amma bəlkə bu nümunədə Məmməd onun əsil mənası ilə daban-dabana zidd olan başqa bir şey görürdü. Bəlkə o atasının həyat yolunu lazımsız fədakarlıq kimi qiymətləndirir və düşünürdü ki, bu nəciblik heç bir xoş güzərana səbəb olmayıb, necə deyərlər özünə gün ağlaya bilməyib. Bəlkə maddi cəhətdən təmin olunmamış namuslu həyat – yetişməmiş şüur üçün pis misaldır, əks müddəanı sübut edir.

Məhkəmə zamanı canilərin və zərərçəkmişin özlərini necə aparmalarını müşahidə etmək çox maraqlı idi. Mazan Əliyev daha həyəcanlı görünürdü. O, az-çox sağalmışdı. Amma indiyə qədər mənəvi sarsıntıdan özünə gələ bilməmişdi. Bıçaq yaraları sağalırdı. Amma indiyə qədər o anın təəccübü keçməmişdi: ona bu yaraları kim vurur? Bir dəqiqə bundan qabaq onunla şən zarafatlaşan, oxuyan həmin oğlanmı? Nə üstündə? Bu suallara indi məhkəmədə də cavab tapmaq çətindir. Axı lənət şeytana, bədə-bəddə maşını qaçırmaq, sökmək olardı. Daha sürücünü öldürməyə, həm də belə zalımcasına qətlə yetirməyə nə hacət? Mazan anlamağa çalışır. Hər bir təbii hisslərlə, normal əxlaqi şüurla yaşayan adam kimi, o da bunu heç cür anlaya bilmir. Və bəlkə məhz buna görə Mazan ona bu qədər iztirab gətirmiş canilərə nifrətdən artıq təəccüblə baxır. Bu yerdə belə bir söz nə qədər qərribə görünsə də, hətta, müəyyən qayğı ilə yanaşır. O çıxışlarında dönə-dönə belə bir ifadəni təkrar edirdi: "Axı onlar mənim balalarım kimiydi". (Əlbəttə yaş mənasında). Məhkəmədə Əhməd Əbdülrəhimovun halı xarab olanda və o su istəyəndə Mazan

yanındakı "Badamlı" şüşəsindən stəkana su süzüb müttəhimə yaxınlaşdı. O, özünü göstərmirdi. Bu hərəkət nifrət və şər anlayışları ilə deyil, elementar insaniyyət, xeyir anlayışları ilə yaşayan bir adamın təbii davranışı idi.

Məhkəmədə bir təsirli hadisə də oldu. Məhkəmə sədri Mazana zərbə vurulan fin bıçağını əşyayi-dəlil kimi göstərdi. Hakim bıçağı göstərən kimi Mazan əlləri ilə üzünü tutdu və başını aşağı saldı – o bu silaha baxa bilmirdi.

–Siz bu bıçağı tanıyırsınız?

Mazan başını qaldırmadan:

–Yox, – dedi, – axı mən onu görməmişəm.

–Təsdiq edirsiniz ki, sizi məhz bu bıçaqla vurublar?
(Cavabınız protokola yazılmaq üçün lazımdır.)

–Madam ki, bu bıçağı mənim başımdan çıxardıblar deməli elədir.

–Yaxın gəlin, bıçağa baxın və təsdiq edin.

Mazan:

–Yox, – dedi. Və pıçıltı ilə əlavə etdi: – Qorxuram.

Hakim gülümsündü:

–Qorxmayın, indi bıçaq mənim əlimdədir.

Mazan qərribə sözlər dedi:

–Onların yanından keçməyə qorxuram.

Dedi və müttəhimlər kürsüsünü göstərdi.

Düz beş dəqiqə bundan əvvəl o nəinki bu kürsünün yanından keçmişdi, hətta bir stəkan su ilə Əhmədə yanaşmışdı. İndi isə görünür şüurun nəzarət edə bilmədiyi sırf fizioloji impulslar, qoruyucu instinktlər təsir göstərirdi. Ancaq Mazan buna da qalib gələ bildi, hakimə yanaşdı, diqqətlə bıçağa baxdı və sanki mat-məəttəl qaldı. İndi də onun keçirdiyi hal qəzəbdən daha çox təəccüb halı idi. Müttəhimlər kürsüsünün yanından geri dönərkən o, yenə də çox qərribə sözlər dedi:

–Ə, sizin insafınız hanı ə... Adamı da belə bıçağnan vururlar. Barı yumruqnan vuraydınız.

Sözlər qərribə idi, onların deyiliş tərzini daha da qərribə... Bu

qəzəbli bir ittiham deyildi, yüngül bir tənə idi. Elə bil kosla pəncərə şüşəsini sındırmış nadinc uşağı mehriban dayısı tənbeh edirdi.

Mən Mazan Əliyevin arvadı Dünyaxanımın şahid kimi çıxış edərkən dediyi sadə sözlərə yüz faiz inanıram. Hakim xahiş edəndə ki, Dünyaxanım əri haqqında danışsın Dünyaxanım belə cavab verdi:

–Nə deyim, bilmirəm. Gör neçə ildir ki, bir yerdə yaşayırıq. Bir onu deyə bilərəm: o belə adamdır ki, əgər siz indi ona ixtiyar versəniz, bax elə buradaca bu oğlanları buraxar getsin.

Mən Dünyaxanımın sözlərinə yalnız ona görə inanmıram ki, Mazanın xasiyyətinə yaxşı bələdəm (mən onu yaxşı tanımıram) yaxud xristian şəfqəti ideyasına məftunam. Mən ayrı şeyə inanıram. Başı çox bəlalar çəkmiş insanın başqa insanlara qırılmaz etibarına inanıram. Bu etibar deyir ki, hər hansı bir adamda zalım və murdar cəhətlər varsa belə, onların dibində nə isə həqiqi, yaxşı cəhət də ola bilər və bu yaxşı cəhəti xilas etmək hələ bəlkə də gec deyil.

17 yaşlı Məmmədi xilas etmək olarmı? (Hələlik söhbət yalnız ondandır.) Doğrusu işlə tanış olanda da və xüsusən sonra məhkəmədə həyasızlıqla Mazan Əliyevin yalanını çıxartmağa cəhd etdiyini gördüyüm zaman da mən onun düzələ biləcəyinə şübhələnirdim. Bu şübhələrim professor Ş.Ağayev ona mücərrəd, amma çox vacib bir sual verərkən, Məmmədin cavabını eşitdiyim zaman daha da artdı. Professor: "Məmməd, bax bu saat səni burdan buraxsaydılar nə edərdin?" – deyə soruşdu. Məmməd: " – Evimizə gedərdim" – dedi.

Onun heç ağlına da gəlmədi ki, başqa bir cavab da verə bilərdi: "Gedərdim Mazanın ayağına yığılardım, yalvarardım ki, məni bağışlasın, günahımı yumağa çalışardım".

Ancaq bir an mənim şübhələrim sarsıldı.

Şahid sifəti ilə salona Məmmədin anasını, Salatın Əhmədovanı çağırıdılar. Salona 40 yaşlı, xoşsifət, başına kəlağayı örtmüş bir qadın daxil oldu. Onun sifətində kədər və

eyni zamanda şəffaf bir təmizlik vardı (mən bilmirəm oğlunun pis tərbiyə almasında bu qadının məsuliyyəti nə qədərdir. Hər halda istintaq orqanlarına tapdığı 200 manatı məhz o gətirib. "Bizə haram pul lazım deyil" – deyib)...

O, suallara yavaş səsle, kədərlə və dəqiq cavab verirdi. Onu deyim ki, Salatın xanımın cavablarından biri həqiqətin dəqiqləşməsinə yardım göstərdi. Bu barədə sonra deyəcəyəm. İndi söhbətim ondan deyil. Məhkəmə salonunda hamının qəlbini titrədən ən təsirli epizodlardan biri haqqında danışmaq istəyirəm. Şahidlər kürsüsündə ana dayanmışdı. Və ana adi suallara cavab verirdi – adı, famili, doğulduğu il. Və bu zaman Məmməd ağlamağa başladı. Bərkdən hönkürə-hönkürə ağlamırdı. Xıssın-xıssın, hıçqıra-hıçqıra, acı-acı ağlayırdı. Dəcəllik etmiş uşaq kimi. Bütün bu iş müddəti ərzində həmin dəqiqələr Məmmədin ilk təbii və həqiqi emosional halı idi. İndi o, nə başqasının həyatına, insan qanunlarına yuxarıdan aşağı baxan bir "qəhrəman", nə Mazanın xırda təfərrüatda yalanını çıxartmağa çalışan bir həyasız, nə taleyinə biganə və laqeyd, bütün sözlərə, məsləhətlərə kar olan etinasız bir adam idi. İndi onun varlığına bircə hiss hakim kəsilmişdi: onu anlamağa qadir olan yeganə bir adamın yaxınlıqda olması. Elə bir adamın ki, onu sevir, hətta tutduğu pis əməllərinə baxmayaraq sevir. Çünki hansı əxlaq meyarları ilə ölçürük-ölçək ananın övladına – övlad nə iş tutmuş olursa olsun – məhəbbətindən yüksək heç bir şey ola bilməz. Ana övladını cəzalandıra bilər, ondan üz döndərə bilər, onu ittiham edə bilər və başqaları tərəfindən onun ittiham olunmasını qəbul edə bilər. Cinayətinin müqabilində övladının hər hansı bir cəzaya məhkum olunması ilə razılığa bilər. Bu cəzanı ədalətli sayır da bilər. Ancaq bütün bunlarla bərabər o yenə də övladını sevir. Çünki o, övladını sevməsəydi, hətta onun cinayətkar olduğuna görə belə sevməsəydi, bu özü də həyat və təbiət qanunlarına, əxlaqi insan qanunlarına qarşı cinayət olardı. Qanunun humanist prinsipinə hətta ölümə məhkum olmuş adama belə tibbi yardım

göstərilməsi daxildir. Məhz elə bu sayaq, ana məhəbbəti də ədliyyə qanunlarını inkar etmir.

Məmməd anasını görüb, onun səsinə eşidib ağlayarkən məndə ilk dəfə olaraq ümid oyandı. Mən bilmirəm, o cəza müddətini çəkib həbsdən necə qayıdacaq. Yaxşını-pisi anlamış, tərbiyə olunmuş bir şəxs kimi, ya qəlbi daha da daşlaşmış, cinayətin peşəkar cəhətlərini mənimsəmiş bir zalım kimi. Ancaq hər halda anası gələrkən Məmmədin gözlərindəki yaş kövrək bir ümid üçün əsas verir...

Sırf praktik cəhətdən isə bu emosional səhnə məhkəmədə dönüş nöqtəsi oldu. Məmməd tab gətirmədi və indiyə qədər inkar etdiyini boynuna aldı.

Məsələ ondadır ki, o da, Əhməd də, hələ Şəkiddə danışib söz qoyduqlarını, Bakıya müəyyən bir niyyətlə gəldiklərini danırdılar.

–Bakıda necə görüşdünüz?

Hər ikisi:

–Təsadüfən – deyirdi.

Məmməddən soruşurdular:

–Bakıya niyə gəlmişdin?

Cavab verirdi:

–Elə belə.

Cavab verirdi:

–Gəzməyə.

Cavab verirdi:

–Nişanlımın yanına.

–Onu gördün?

–Yox, çıxıb getmişdi.

Cavablar qondarma idi. Ağına gələni deyirdi. Amma ayrı cavab vermirdi.

Məmmədin atasından soruşurdular: "Oğlunuz Bakıya niyə gəlib. Gedəndə sizə nə dedi?"

–Dedi ki, gəzməyə gedirəm.

–Kimin yanına?

–Demədi.

Həmin sualları anasına da verdilər.

–Dedi ki, gəzməyə gedirəm, mən də deyirəm a bala, böyük şəhərdir, kimin yanına gedirsən. Orada axı heç kəsi tanımırısan. Orada nə bir tanış-bilişimiz var, nə bir qohumumuz. Dedi ki, yox dostum var orada.

Hakim:

–Dostu kimdir, adını çəkdimi? – deyə soruşur və salona sükut çökür.

Salona indicə daxil olmuş, nə ərinin, nə də oğlunun ifadələrini eşitməmiş Salatın xanım:

–Bəli, – deyir.

Ancaq onun bu "bəli"sinin səbəbi bəlkə yalnız əvvəlki ifadələrdən bixəbərliyi deyil. Səbəb bu qadın üçün yalan danışmağın qeyri-mümkünlüyüdür.

–Dedi ki, bax bu Əhmədin yanına gedirəm.

Salondan hənirti keçir. A. İbrahimov Məmmədə müraciət etdi:

–Eşitdin anan nə dedi?

Məhkəmənin lap əvvəlində A.İbrahimov müttəhimlərə onların qanunla təmin olunan haqlarını və imtiyazlarını izah etmişdi. Qanuna görə onların yalan danışmaq imtiyazı da vardı. Şahidlərdən fərqli olaraq müttəhim öz xeyirinə yalan da danışa bilər. Və buna görə məsuliyyət daşımır.

A.İbrahimov:

–Təkrar edirəm, sənin belə bir haqqın var. Yenə də yalan danışa bilərsən. Bunun üçün məsuliyyət daşımırısan. Deyə bilərsən ki, anam yalan deyir, mən ona Əhmədin adını çəkməmişəm. Hə, nə deyirsən?

Dərin sükut. Göz yaşları. Bəlkə də həyatda ilk dəfə olaraq oğlanın ürəyində mürəkkəb bir çarpışma gedir. Sonra güclə dörd kəlmə söz deyir:

–Mən tənəffüsdən sonra danışacam.

Tənəffüs elan olunur.

Əhməd Əbdülrəhimov məhkəmədə özünü başqa cür apardı. Əvvəl o da Məmməd kimi xırda şeylərdə Mazanın yalanını çıxartmaq istədi. İsrar edirdi ki, guya Mazan onları Kürdəmirdə şin almaq vədinə görə deyil, qiymət danışıqlarına görə, 50 manat məbləğə aparmağa razı olub. Siqaretin şərti işarə olunmasını o da danırdı. Deyirdi ki, Məmməd ona 480 manaq pul verməyib. Axı bu müddət ərzində Əhməd də şifahi və qiyabi şəkildə cinayət məəcəlləsinin müəyyən maddələri ilə tanış olmuşdu. Pul, yəni qarət söhbəti olmasa bəlkə onun işi bir qədər yüngülləşdi. Maddələrin biri azaldı.

Ancaq sonra Əhməd özünü ayrı cür aparmağa başladı. Özünü xəstəliyə vurdu. Doğrudan da məhkəmə başlananda o, Məmməddən pis halda idi. Rəngi ağappaq ağarmışdı, əsib titrədirdi və hətta bir dəfə ürəyi getdi. O bilirdi ki, yeniyetmə Məmməddən fərqli olaraq ən ağır cəzaya məhkum oluna bilər. Ona, ittiham olunduğu maddəyə görə güllələnmə də düşür. Məhkəmə prosesində Əhmədi üç dəfə xüsusi dəvət olunmuş həkimlər-terapevt, nevropatoloq, psixiater-müayinə etdilər. Onlar təsdiq etdilər ki, Əhməd Əbdülrəhimovun orqanizmində heç bir üzvi dəyişiklik yoxdur və vəziyyəti bütün göstəricilərə görə normaldır. Buna baxmayaraq Əhməd suallara cavab vermirdi, bir dəfə yeməkdən də imtina etmişdi. Məhkəmə zamanı o əcaib bir hərəkət etdi: Hakimlərə əl eləyib şən səslə "salam, salam" dedi. Başqa bir dəfə qışqırdı: "Atamı öldürmüsünüz, mənə də öldürmək istəyirsiniz" (atası sağ salamatdır, heç bir vaxt heç bir təqibə məruz qalmayıb). Əhməd onu istəyəndə və Mazan ona su gətirəndə stəkanı rədd etdi: "zəhərdir, zəhərdir, mənə zəhərləmək istəyirsiniz"– deyə çığırdı.

Xüsusi dəvət olunmuş psixiatr-həkim, professor Ağabəy Sultanov təyin etdi ki, bütün bunlar oyundur, kələkdir. Bununla belə professor qeyd etdi ki, müttəhim əsəbi vəziyyətdədir.

Həyəcanlıdır. Lakin bu vəziyyət onun hər şeyi normal qavramasına mane olmur və onun şüuru hər şeyi aydın dərk etmək iqtidarındadır. Professor A. Sultanovun rəyi rol oynadı. Əhməd daha özünü dəliliyə qoymadı, Məmməd danışmağa başlayarkən o da danışdı.

Tənəffüsdən sonra Məmməd:

–Bəli – dedi. – Biz Şəkidə danışmışdıq. Əhməd dedi ki, mən Bakıya gedirəm, bir neçə gündən sonra sən də gəl. Maşın qaçırdırıq, sökərik; satarıq, kef çəkərik.

–Bakıda dərhal görüşdünüz?

–Yox, mən gələnin sabahı günü.

–Bəs gəldiyin gün nə edirdin?

–Kinoya getmişdim.

–Hansı kinoya?

–"Mazandaran pələngi" (!)

–Sabahı günü görüşdünüz...

–Bəli. "Fərhad" kafesində. Sonra Poluxinin tinində bu maşını saxladırıq.

–Deməli cinayətə səni Əhməd cəlb edib?

–Bəli.

–Müttəhim Əbdülrəhimov! Düz deyir?

–Yox – Əbdülrəhimov danışmağa başladı.

–Məni Məmməd yoldan çıxartdı. Beş dəfə təklif etdi, axırda razı oldum.

Əhməd Əbdülrəhimov yalanmı danışır? Çox güman ki, hə. Görünür cinayət planı məhz onun beynində doğulub. Məmmədi də bu işə ona görə cəlb edib ki, onun maşın sürdüyünü bilib. Əlbəttə bu heç bir vəchlə Məmmədin günahını azaltmır. Məmməd öz dediyi kimi, tərəddüdsüz–filansız dərhal Əhmədin cinayətkar təklifini qəbul edib.

Əhməddən soruşurlar:

–Bıçağı hardan tapdınız?

–"Fərhad" kafesində bir oğlan verdi.
– Adı nədir?
–Fikrət.
–Famili?
–Bilmirəm.
–Harda yaşayır, harda işləyir?
–Bilmirəm.

Son vaxtlar Əhməd heç yerdə işləmirdi. Ancaq bundan əvvəl bir müddət Zığ qəsəbəsində xarrat işləyib. Əhmədin atası da var, anası da. İki böyük qardaşı alver üstündə tutulublar. Əhmədin atası: "Oğlanlarım fərli olsaydı, mən də bu sinli yaşımnda işləməzdim" –deyib.

Əhməd evlidir, uşağı var. (İşdə Əhmədin arvadı Mahirənin müstəntiqə məktubu var: "Üç aydır ərimin üzünü görməmişəm. İndi mən nə edəcəm, bu uşaqla hara gedəcəyəm. Evimizi də özünüz gördünüz, heç nəyimiz yoxdur, kömək edin mənə".)

Arvadının ifadəsində göstərilir ki, martın 26-da Əhməd evə gəldi və köynəyini çıxartdı. Köynək qan içində idi. Arvadı köynəyi yudu. Məhkəmədə Əhmədin ailəsindən heç kəs iştirak etmirdi. Nə atası, nə anası, nə arvadı, nə bacısı. Bədnam hadisədən bir neçə gün qabaq Əhmədin bacısının uşağı ölüb və bu xəbəri ona Bakıda Məmməd deyib. İki böyük qardaşı dediyimiz kimi həbsdədirlər. Doğrudan da ağır vəziyyətdir. 23 yaşlı gəncin başına müsibət müsibət üstə gəlir. Bu bəlalər az da olsa onun cinayətində yüngülləşdirici cəhətlər sayıla bilərdimi? Əlbəttə ki, yox. Ancaq bəlkə bu cəhətlər ədliyyə qanunlarına görə deyil, psixologiya qanunlarına görə nəzərə alınmalıydılar. Əlbəttə caninin psixoloji vəziyyətini nəzərdən qaçıрмаq olmaz, əgər... əgər Əhməd Əbdülrəhimov maşında şux meyxanalar deməsəydi, çirtiq çalmasaydı, zarafat eləməsəydi, gülməsəydi, "Fərhad" kafesində hadisədən bir gün əvvəl soyuqqanlı və işgüzar tərzdə cinayət planlarını müzakirə etməsəydi. "O gün

(yəni martın 24-də) yaxşı kef çəkdik".

Bəlaya düçar olmuş adam özünü belə aparmaz. Əbdülrəhimovlar ailəsinin başına gələn müsibətlərdən ona görə söz açdım ki, Əhmədin dünyada hər şeyə, o cümlədən yaxınlarının dərdinə, bəlasına tam etinasızlığını qeyd edəm. Qardaşları tutulandan sonra atasına yeganə arxa ola biləcək Əhməd qardaşlarının yolu ilə, amma daha da uzaqlara getməyə tələsdi. Ailələrinin vəziyyəti onun vecinə deyildi. Axı heç formal surətdə, özünü müdafiə etmək üçün belə demədi ki, ailəsinə pulla kömək etmək üçün cinayətə və qarətə əl atmışdır. Belə desəydi yenə də bir məntiq, ifrat, eybəcər bir "məntiq" olardı. Yox, "ailənin başına müsibət gəlib, mənə nə var, mən öldürəcəyəm, bu pullara isə "Fərhad" kafesində kef çəkəcəyəm!".

Yeri gəlmişkən bu kafe barəsində. Məhkəmədə həmin kafenin adı dönə-dönə çəkildi. Məlum oldu ki, bəzi başqa rayonlardan gəlmiş gənclər ayrı kafələrdə görüş verdikləri kimi, Şəkidən gəlmiş gənclər də bu kafədə görüşürlər. Zəhləm getmiş yerliçiliyin iyi gəlsə də, bu dəbi öz-özlüyündə pisləmək istəmirəm. Başa düşürəm ki, uzaq rayondan gəlmiş gənc ilk vaxtlar böyük, yad şəhərdə özünü tənha, naqolay hiss edə bilər. Tanış tapmaq, "özünükdəndən" kimləsə rastlaşmaq istəyi təbiidir və belə olan surətdə müəyyən bir yer-tutalım kafetibarlı görüş yeri ola bilər. Bəlkə də bu öz-özlüyündə pis iş deyil. Ancaq görüş yeri başqa bir şeyə çevriləndə, elə bir yer olanda ki, burada ancaq "özünükdələr" tapışırlar, bu barədə narahat olmaq lazımdır. Burada bir qapalılıq, sözün pis mənasında "məhrəmlik" yaranır. Və məhz belə bir qapalılıq, "məhrəmlik" şəraitində, "özünükdələrə" yalançı etibar şəraitində bir gənc başqasına cinayət planını açə bilər, üçüncü bir gənc isə onların əlinə bıçaq verir. Axı, arxayındır: "özünükdə satmaz". (Famili? – Bilmirəm. – Harda işləyir, yaşayır? – Bilmirəm.) Bu barədə çox ciddi düşünmək lazımdır.

Ciddi düşünməli şeylər çoxdur. Çox şükür ki, biz amansızlıq

və zalımlıq axını barədə danışmalı oluruq. Çünki bizim cəmiyyətdə belə şeyləri kütləvi şəkildə yaradan mənəvi atmosfer yoxdur. Bizim kitab köşklərində cinayətlərdən ağızdolusu danışan komikslərə rast gəlməzsən. Bizdə zorakılığı, seksi, qızıl hərisliyini tərənnüm edən sənət yoxdur və ola da bilməz. Bütün bunların elementləri olan xarici filmlər bizim ekranlara demək olar ki, yol tapmır. (Demək olar ki, ifadəsi təsadüfi deyildir. Bizim prokat idarələrinin də xırda günahları var. Kassa gəlirləri naminə ibtidai şüurlara müraciət edən və məhz buna görə də belə şüurlar üçün xüsusilə təhlükəli olan filmlər bəzən bizim ekranlarımıza da yol tapır. Nəql etdiyimiz hadisəyə, bu tipli filmlərdən olan "Mazandaran pələngi"nin adı əbəs yerə düşməyib ki...) Əlbəttə bütün bu əhvalatı "Mazandaran pələnginə" və ümumən kinomatoqrafa bağlamaq lazım deyil. Ancaq bu əhvalatın nəticələrindən biri, mənəcə, məsuliyyətə çağırışdır. İnsanlarda mənəvi cəhətlərin tərbiyə olunması işi, onların duyğularının, əxlaq keyfiyyətlərinin tərbiyələnməsi və zənginləşməsi işi üçün kinonun, televiziyanın, radionun və s. məsuliyyəti böyükdür. Bu xüsusilə gənc nəsə aiddir. Axı gəncliyin nisbətən bəsit həyat təcrübəsi qəliz əxlaqi sınaqlarda kafi pərsəng deyildir. Əlbəttə haqlarında danışdığımız cinayətkarlar istisna təşkil edirlər. Bizim həyatımız üçün tipik deyillər. Hətta kiçik məhkəmə salonunda belə necə deyərlər müsbət nümunələr üçün uzağa getmək lazım deyildi. Burada Mazan Əliyevin böyük uşaqları var idi. Zəhmətkeş, uşaqlıqdan dəqiq həyat prinsipləri olan adamlar. Burada şahid sifəti ilə Aydın Cəlilov və Sadıq Həmzəyevi də dindirdilər. Politexnik institutunun inşaat fakültəsinin tələbələri olan bu təvazökar, başısağrı oğlanlar dolayısı ilə əlaqədar olduqları hadisədən sarsılmışdılar. Axı Əhməd Əbdülrəhimov bir neçə gün onların evində yaşamışdı, onlarla çay içmişdi, söhbət etmişdi. Və məhz elə bu zaman onun pozulmuş şüurunda cinayət planı yetişmiş.

Heç kəs təsadüfi tanışlıqlardan, əlaqələrdən xali deyildir.

Ancaq necə olub ki, bu gənclər Əhmədi tanıya bilməyiblər. Bir evin içində onun əsil mahiyyətini duymayıblar. Doğrudur, onu daha zəngin həyat təcrübəsinə malik olan Mazan da tanıya bilməyib. Amma məsələ ondadır ki, Əhməd Mazanla oynayırdı. Amma axı otaq yoldaşlarına ürəyini açmağa da bilərdi. Yox. Elə iş ondadır ki, Əhməd müvəqqəti otaq qonşularını onlar onu tanıyandan daha yaxşı tanıyıb və ona görə də ürəyini açmayıb. Buna baxmayaraq bəzi hərəkətlərinə görə otaq yoldaşları ondan şübhələnməyə başlayıblar və imkan düşən kimi (Aydının anasının gəlməsi bəhanə imiş) Aydına deyiblər ki, onların otağından çıxсын. Onların, normal şüura malik adamların, heç ağına da gəlməzdi ki, Əhməd belə bir iş tuta bilər. Ürəkləri yumşaq olduqları üçün onlar yatmağa yeri olmayan bir adamı evlərinə buraxıblar. Sən demə bu adamın beynində cinayət fikri yaşayırmış. Hər şeydən başqa məni belə bir məsələ də maraqlandırır: bütün bu hadisələrdən həmin iki tələbə hansı emosional və psixoloji nəticələr çıxardacaqlar. Yəni, başqa sözlə desək, onlar belə bir fikrə gələcəklərmi ki, heç kəsə etibar etmək olmaz. Biri "yatmağa yerim yoxdur" – deyə yalvarırsa belə, onu evə buraxmaq olmaz-birdən canidir. Əgər bu hadisənin acı təcrübəsindən hər iki tələbə belə bir nəticə çıxarıblarsa və gələcəkdə buna görə heç kəsin qolundan tutmayacaqlarsa, çox heyif! Bu barədə Sadıq şahid sifəti ilə dindirərkən A. İbrahimov da çox gözəl dedi. İşdən tamamilə bəlli idi ki, Sadıqdan da, Aydından da heç kəs şübhələnməz. Amma buna baxmayaraq məhkəmədə onlara da bir sıra ciddi suallar verildi. Axırda isə A.İbrahimov dedi: "Bütün şübhələri, fərziyyələri araşdırmaq istintaqın və məhkəmənin borcudur. Yalnız hər şey aydınlaşandan sonra şübhələr aradan qalxır. Ancaq siz bu salondan belə bir əqidə ilə çıxsanız ki, bütün adamlara şübhə ilə yanaşmaq lazımdır, hər adamı potensial cinayətkar bilsəniz, bu çox pis olar. Mən inanıram ki, belə olmayacaq".

Müdafiəçilər çıxış edir.

Əhməd Əbdülrəhimovun vəkili onun cinayət cəhdində olduğunu və qanunsuz olaraq soyuq silah daşdığını ittiham maddəsi kimi qəbul edir, ancaq üçüncü bir maddəni–qarət maddəsini tətbiq etməməyi xahiş edir.

Məmməd Əbdülrəhimovun müdafiəçisi qarətkarlıq (necə olsa evindən 200 manat pul tapılıb) və qanunsuz (sürücü hüquqları olmadan) maşın sürmək haqqında ittiham maddələrini qəbul edir və üçüncü bir maddənin – qətl cəhdi maddəsinin tətbiq olunmamasını xahiş edir.

Prokuror Əhməd Əbdülrəhimovu 15 il, Məmməd Əhmədovu 10 il, müddətində həbs cəzasına məhkum etməyi tələb edir.

Məhkəmə məşvərət üçün ayrıca otağa çəkilir.

Mən salondakıları–zərərçəkmişin və cinayətkarın ailə üzvlərini müşahidə edirəm. Mazanın arvadı, uşaqları, özü Məmmədin ata və anasıyla söhbət edir.

Onlar kənar məsələlərdən danışırlar. Məhkəməyə, hadisənin özünə toxunurlar. Məişət qayğılarından, maaşlarından, mənzil, iş şəraitlərindən, xırda-para əgər-əskiklərindən söz açırlar. Mən düşünürəm ki, məişət, həyat tərzi, anlayışlar cəhətdən bu iki ailə arasında ümumi şey nə qədər çoxdur. Qayğı, maaş və sairə cəhətdən bu ailələr arasında daha çox ümumi cəhət var, nəinki onların hər birinin prokuror, hakim, vəkil, professor-ekspertlərin ailəsiylə.

İstər–istəməz söhbət hadisəyə qayıdır. Kənardan kimsə məsləhət verir: – Öz aranızda danışaydınız gərək. Maşını düzəldərdi, sizə qaytarardı, siz də bunların halını yüngülləşdirərdiniz. Mazan təmkinlə cavab verir:

–Mən qanımla alver eləmirəm. Maşınımı isə özümdən də ağır yaralayıblar, özümdən çox zədələyiblər...

–Qalxın, məhkəmə gəlir!

Sanki reproduktordan səslənən, Aydın Qaradağlının oxuduğu hökmü ayaq üstə dinləyirik:

...Aydın Əbdülrəhimov 12 il azadlıqdan məhrum edilsin.

–...Məmməd Əhmədov 8 il azadlıqdan məhrum edilsin...

–İşdə olan əşyayı dəlil-200 (iki yüz) manat pul sahibinə, zərər çəkmiş Mazan Əliyevə, şərf sahibinə, Əhməd Əbdülrəhimova qaytarılsın. Bir ədəd bıçaq məhv edilsin.

–...Mazan Əliyevin maşın haqqında iddiasına ayrıca, mülki iş kimi baxılsın.

–Hökm qətidir. Və ondan kassasiya qaydasında şikayət və protest vermək olmaz.

Məhkəmədə çıxışlarının birində Mazan Əliyev dedi:

–Mən öləm deyiləm.

O, həmin sözləri həyəcan keçirməsinin səhhətinə zərəri barədə hakim qayğıyla verdiyi sualın cavabında dedi:

–Heç nə olmaz – dedi – mən öləm deyiləm. Müharibədə məni neçə dəfə öldürmək istədilər, üç dəfə yaraladılar, üç gün meyitlərin arasında qaldım. Düşmənlər elə bildilər ki, ölmüşəm. Amma mən ölmədim. Bunlar da bax məni on iki yerdən bıçaqladılar, maşından tulladılar, elə bildilər ölmüşəm. Amma mən ölmürəm.

Mazan bu sözləri elə ciddi və elə möhkəm bir inamla deyirdi ki, hamı gülüşdü. Hamının üzünə xoş bir təbəssüm qondu. Hətta onun öz uşaqları belə gülümsünürdülər. Mən düşündüm ki, bu sadə sözlərin dərin simvolik mənası da var.

Yamanlığın sifətləri çoxdur. Müharibənin yamanlıqları var-düşmən sənə güllə atır. Ancaq dinc dövrün yamanlığı da var-insan həyatına cinayətkar qəsd edir. Hər iki halda məqsəd eynidir. İnsanın həyatını qırmaq. Və hər iki halda bu bəd niyyətə qarşı həyat sinə gərir.

Mazan Əliyev mən bunu bir daha, sonuncu dəfə təkrar edirəm – bütün davanı keçib, yaralanıb, ayağını itirib, amma sağ qalıb, işləyib, institutu qiyabi qurtarıb, dənizdə buruqlar

tikib, on bir uşaq böyüdüb tərbiyələndirib, boş vaxtı olanda sədəfli tarını çalıb. Müharibənin axırınıc atəşlərindən 29 il keçəndə, bu atəşlərdən altı və on iki il sonra doğulmuş iki gənc Qazıməmmədlidən on kilometr aralı bir mart gecəsi Mazanı on iki yerdən bıçaqlamışlar. Mazan isə yenə sağdır. Mənə elə gəlir ki, bu yaşarılıq, dirilik yalnız konkret bir şəxsin uğurlu aqibətini deyil, eyni zamanda daha böyük bir anlamı, ümumən həyatın qələbəsini simvolizə edir. Arıq, çəlimsiz bir adamın, on bir uşaq atasının bu qəribə diriliyi, yaşarılığı həm də xalqın diriliyi, yaşarılığıdır. Nəsildən-nəsilə zorakılığa, zülmə, ölümə, şərə qarşı səd çəkmiş, əbədi xeyiri, yüksək əxlaqi dəyərləri nəsildən-nəsilə keçirən və qoruyan xalqın.

1974

LƏYAQƏT

Bir dəfə iş elə gətirdi ki, mən bir gün ərzində az qala bir-birinin eyni olan iki oxşar əhvalatın şahidi oldum və görüb eşitdiklərimin müqayisəsi məni bəzi məsələlər barədə düşünməyə vadar elədi. Səhər-səhər yüksək səviyyəli bir müşavirədə iştirak eləyəsi oldum, həmin müşavirədə böyük rəislərdən biri öz işçilərini asıb-kəsir, onlara ağzına gələni deyirdi. Tələbkarlıq və ciddilik - rəhbər işçi üçün vacib keyfiyyətlərdir, lakin açığı deyim ki, bu ortayaşlı lovğa rəisin yaşca özündən böyük, vəzifəcə kiçik rəislərlə davranışı məni böyük heyratə saldı. O, vəzifəcə özündən kiçik rəisin üstünə çığıraraq deyirdi ki, sən məsuliyyətsizlik göstərirsən, işə səhlənkər yanaşırsan, öz vəzifənin nədən ibarət olduğunu qanmırsan. Dikbaş rəisin özündən xeyli yaşlı adama "sən" deməsinə hələ birtəhər dözmək olardı, məni ən çox pərt edən o idi ki, danlanılan ahıl kişi oğlu yaşında adamın qabağında mil durmuşdu, bütün təhqirlərlə müticəsinə razılaşır; rəis onu maymaq, əfəl, avara adlandırdıqca yalnız gözlərini döyürdü. Ağzını da açanda bircə bunu ərz eləyirdi ki, tamamilə doğru buyurursunuz, filankəs müəllim...

Təsadüfən həmin gün axşamüstü başqa bir müşavirədə iştirak etməli oldum. Özü də bu müşavirədə ən böyük vəzifə sahibi, səhər mənim və bir çox başqalarının gözü qabağında söyülüb-təhqir olunan, alçaldılan həmin ahıl kişiydi. Qərribə burasıydı ki, cəmi bir neçə saat qabaq qulaqburması almış bu adam indi özü hamının üstünə qışqırır, hamıya hədə-qorxu gəlirdi. Orada o, "balaca" rəis idisə, burada ən "böyük", baş rəis idi. Səhər alçaldılan, təhqir olunan bu adam axşam özü başqalarını alçaldıb təhqir eləyirdi. İndi onun qarşısında başqa bir rəis mil dayanmışdı; bəli, bəli, məhz rəis, doğrudur, vəzifəcə daha kiçik, yaşca isə daha sinli rəis. Və o da farağat

dayanıb özündən böyük rəisin onun ünvanına dediyi avara, fərsiz, maymaq təbirləri ilə sakitcə razılaşırdı. Maraqlısı bu idi ki, sözlər də, təbirlər də elə səhərkiyəydi. Bilmirəm, təzə sözlər, təbirlər axtarıb tapmağa istedadımı çatdırmırdı onun, yoxsa bütün bunlar qəlibə salınmış təbirlər, sözlərdir... Bəlkə, səhər abırdan salınmış bu adam indi bilərəkdən, yaxud heç özü də dərk etmədən səhər-səhər aldığı mənəvi zərbənin əvəzini çıxırdı bu yolla?! Orada zahirən itaətkar, müti olan bu adam burada başqa bir zahirən itaətkar və müti rəisdən həzz duya-duya intiqam alırdı.

Mən "zahirən" sözünü əbəs yerə xüsusi qeyd eləmirəm. Mənə belə gəlir ki, səhər-səhər orada öz ünvanına yağıdırılan təhqirləri qeydsiz-şərtsiz qəbul etməsi sadəcə olaraq, riyakarlıq, saxtılıq idi və bu riyakarlıq indi burada ona istədiyi şəkildə hikkəsini soyutmağa, ürəyini boşaltmağa müəyyən imkanlar yaradırdı. Özündən böyük rəisin "sən"inə saxta bir nəzakətlə "siz" deyə cavab verməsiylə o, özündən aşağıdakılara istədiyi kimi müraciət etmək səlahiyyəti qazanırdı.

Şahidi olduğum bu iki oxşar hadisə haqqında düşündükcə mən daha çox əmin olurdum ki, bunların kökündə dayanan inzibati subordinasiya, iş, vəzifə etikası, adi əxlaq problemləri deyil. Xeyr. Bu məsələlərin əsas mahiyyəti insan ləyaqəti problemi ilə bağlıdır. Daha doğrusu, haqqında danışdığım o iki adamın, həmin gün danlayıb söyülmüş o iki rəisin davranışında ləyaqətin olmamasıdır. Zənnimcə, burada, hadisələrin üçüncü iştirakçılarının - rəislərdən böyüyünün də xarakterini təsəvvürə gətirmək çətin deyil.

Gördüklərimə əsaslanıb onu tamamilə başqa vəziyyətdə - daha böyük rəis tərəfindən söyülən, təhqir olunan adam yerində asanca təsəvvür edə bilirəm. Bu heç də təəccüblü deyil, adətən başqalarının ləyaqətini ləyaqəti olmayan adamlar tapdalaya bilirlər. "Yuxarıdakıların" təhqir və danlaqlarına dözən, vəzifəcə özündən böyükklərin havasına oynayanların özlərini dartması, qüdrət sahibi kimi göstərməsi ən azı gülüş doğurur.

Şərəf hər üzə bir səmtə baxan ikiüzlü Yanus deyil. Lakin belə adamların əqidəsinə görə, iyerarxiya sisteminin öz yazılmamış qanunları var, mənəb pillələriylə irəliləmək istəyirsənsə, gərək bu qanunları bilib onlara əməl edəsən, məsələn, gözlərini çəkmədən yaltaqcasına aşağıdan yuxarı bir xeyli baxsan, özündən aşağıdakıları təkəbbürlə yuxarıdan seyr etmək imkanı qazanırsan...

Biz - əsarət zəncirini yetmiş ildən də çox bundan qabaq atmış bir ölkənin vətəndaşlarıyıq. Biz - sinfi, iqtisadi, ictimai bərabərsizliyi aradan qaldırmış, bürokratik məmur ədəb-ərkanına, pul kisəsinin hökmünə, zümrə bölgüsünə son qoymuş bir inqilabın övladlarıyıq. "Biz kölə deyilik, kölə biz deyilik" - bu sözlər təkə savadın ibtidası, təməli deyil, həm də yeni əxlaqın, yeni dünya duyumunun - insanın öz ləyaqətini dərk etməsinin başlanğıcıdır. Qorqinin inqilabdan əvvəl dediyi "İnsan - bu ad necə də qürurla səslənir" sözləri yeni sosializm cəmiyyəti vətəndaşının simasında öz real, konkret təəcəssümünü tapdı. Bütün bunlar şəksiz bir həqiqətdir. Lakin iyerarxiya psixologiyasının qalıqları hələ də şüurlardan tamamilə silinməmişdir, bunun nəticəsidir ki, hər hansı bir nazirliyinmi, müəssisəninmi, rayonunmu rəhbərinə heç də xalq hakimiyyəti tərəfindən ciddi nəzarət olunan, müəyyən zaman çərçivəsində konkret bir vəzifəni ifa edən şəxs kimi baxmırlar. Bəziləri bu vəzifə sahibini müəyyən bir rayon, vilayət, yaxud şəhər miqyasında hakimi-mütləq kimi bütləşdirir, vəzifə başında olduğu müddətdə haqq-nahaq nə iş görürsə, hamısını haqlı sayırlar; baxmayaraq ki, belə rəhbər haçansa qapazaltı olmağa məhkumdur - vəzifədən götürülər-götürülməz təkə öz günahları deyil, "sevimli" rəislərinin "pəklığına səmim-qəlbədən" inanan saysız-hesabsız əməllərinin səhvləri, günahları da onun ayağına yazılacaq. Nədir bunun səbəbi? Yəne də insan ləyaqəti. Eləcə də bu ləyaqətin olmaması. Nə vəzifə başında olan rəisin hər hərəkətinə, hər sözünə ləbbey deyənlərdə, nə də rəis taxtdan düşən təkə ondan üz

döndərənlərin heç birində insan ləyaqətindən əsar-ələmət yoxdur. Əslində, hakimiyyəti altında olanların "ürəklərinin ən dərin guşəsindən" gələn bir səmimiyyətlə qulluq göstərməsinə, naşılıqla və ya ustacasına yaltaqlanmasına imkan və şərait yaradan, bütün bunları təqdir edən rəisin özü də ləyaqətdən büsbütün məhrumdur. Tabeliyində olan və buna görə də öz mənafeyi naminə, öz yerini "isti eləmək" xatirinə rəisin şəninə təriflər deyən, mədhiyələr söyləyən adamın təmənnəsizliyinə, sözlərinin səmimiliyinə necə inanmaq olar?! Ünvanına tərif söyləyənləri mükafatlandıran rəis bu hərəkətilə hər şeydən əvvəl öz ləyaqətini alçaltmır? Təmkinli, təvazökar rəis görəndə ki, əlinin altında işləyən, necə deyərlər, "ştatda olan" məddahlar qələmlərini itiləyib onun şəninə qəzəl-qəsiddə toqquşdurmağa başlayıblar - bunun nə demək olduğunu uzaqgörənliklə duyub fikrə getməlidir: açıq-aşkar, birbaşa yaltaqlığın artıq işə keçmədiyini dərk eləyən buqələmunlar, mənsəbpərəstlər arxadan və cinahlardan lağım atmağa, onu tora salmağa cəhd etmirlərmi? Küləyin haradan əsdiyini əlbəəl duyub, şəraitə uyğunlaşmağı bacaranlar, son dərəcə çevik, mütəhərrik olurlar. Bir də ki, minüzlü adam üçün maskasını dəyişmək heç də çətin deyil. Hələ dünənə kimi səhvlərimiz, kəsirlərimiz haqda söhbətləri qərəzçilik, qarayaxma adlandıran, həyatımızın bütün məlum və ağlagəlməz sahələrində yalnız və yalnız nailiyyətlər qazanıldığından, evlərimizin, müəssisələrimizin, tarlalarımızın, küçələrimizin, bazar və mağazalarımızın ideal qəhrəmanlarla aşıb-daşdığından hayküylə dəm vuranlar bu gün elə həmin o "vətəndaşlıq ehtirasıyla" sevinc və təntənə dalğasını tənqid dalğasıyla əvəz etməyə tələsirlər. Həqiqət haqqında danışmaq həqiqəti deməkdən, əlbəttə, çox-çox asandır.

Hər cür yeniləşmədən, istehsalatda, təsərrüfatda, sosial iqtisadi sahələrdə, cəmiyyətin əxlaqi və mənəvi həyatında bütün əsaslı dəyişikliklərdən həmişə qorxmuş və elə indi də qəlbinin dərinliklərində qorxmaqda davam edənlərin iclas və

yığıncaqlarda "dəhşətli dərəcədə cəsarətli" nitqlərini eşidəndə mat qalırsan. Belə adamların daxili inamı və məntiqinə görə, "rüsxətli cəsarət" - tufanın ötüb keçməsinə, hər şeyin öz məcrasına qayıtmasını gözləməyin üsullarından yalnız biridir. Və bu da insan ləyaqəti anlayışı ilə sıx surətdə bağlıdır. Ləyaqətli şəxs - "dünən ehtiyatlı idim, bu gün cəsarətliyəm, sabahsa - necə buyursalar elə olaram, dünən təəssüf eləyirdim, bu gün ifşa edirəm, sabahsa..." - prinsipi ilə yaşamağı özünə heç vaxt rəva görməz.

Onu da deyək ki, belə adamlar nəinki insan ləyaqətindən məhrumdurlar, onlar həm də zamanı vahid, qırılmaz mənəvi substansiya kimi dərk edib qavraya bilmirlər, onların əqidəsincə nə Dünən var, nə də Sabah. Olan bir əbədi Bu gündür.

Lakin məlum olduğu kimi Dünənsiz və Sabahsız Bu gün yoxdur. Sabahın necə olacağı onu Bu gün necə qurub-düzəltməyimizdən asılıdır və bu vaxt biz Dünənə söykənməliyik... Yaddaş da Zaman kimi mənəvi kateqoriyadır. Bəzilərinin "yaddaşsızlığı" hamının yaddaşının korşaldığı barədə yalançı inama əsaslanmamalıdır. "Tarixi skleroz" - ictimai bəlaların ən təhlükəlisidir.

Əlbəttə, kinlilik, qisasçılıq cəmiyyətimizin bütövlükdə ruhuna yaddır və dünənki səhvlərimiz üçün məsuliyyət daşıyanların çoxuna əsaslı şəkildə - həm iş üsulu, həm insani münasibətləri, həm də daxili, psixoloji baxımdan dəyişməyə imkan verilmişdir. Zamanın sınağından ləyaqətlə çıxanlar ölkəyə, xalqa hələ çox xeyir verə bilərlər. Lakin zamanın irəli sürdüyü yeni vəzifələrin öhdəsindən gələ bilməyəcəklərini başa düşənlər eyni bir ləyaqətlə öz yerlərini buna gücü çatanlara versələr yaxşıdır... İmtina etmək cəsarəti, yeri gələndə, ləyaqətlə kənara çəkilmək mərdliyi kimi anlayışlar da mövcuddur. Çox təəssüf ki, üçüncü bir yol da var, ləyaqətdən uzaq olan ictimai dəyişiklik yolu, ürəyincə olmaya-olmaya, "lazımı" davranışı yamsılama yolu. Şəxsi rifahını qoruyub-

saxlamaq naminə əqidəyə xəyanət etmək yolu - pusub gözləmə siyasəti.

Sov.İKP XXVII qurultayı həyatımızın yeniləşməsi prosesinin qarşısını almaz olduğunu, uzunmüddətli əsaslı dəyişikliklər strategiyasını qəti və ciddi şəkildə təsdiq etdi... Qurultay "ev bizim, sirr bizim" fəlsəfəsinə əsaslanan siyasəti bütün dünyanın gözü qarşısında ifşa edərək, kəsirlərimizi, səhvlərimizi açıq-aydın şəkildə göstərdi... Yaşadığımız evin içini silib süpürmək qətiyyəti dilə-düşə düşmək xofuna üstün gəlməlidir. İctimai yeniləşmənin əsası, məğzi mükəmməl şəxsiyyət problemidir. Cəmiyyətin ləyaqəti onun üzvlərinin - mənən zəngin, işgüzar, yüksək səviyyəli, həssas adamların insani ləyaqəti ilə müəyyən edilir. Vicdan, şərəf, əsl insani ləyaqət belə hərtərəfli şəxsiyyətin ən vacib keyfiyyətləridir.

Vicdan kimi ləyaqət də sabit anlayışdır, şəraitdən asılı olaraq rezin tək dərtilib-yığıla bilməz. Vicdanı müəyyən dövrə, zamana qədər yuxuya vermək, dondurub saxlamaq gülüncdür. Dünyaya bir dəfə gəlmişik. Bir məqamda ləyaqətinin tapdalanmasına dözüb vaxtı çatanda, imkan düşəndə ləyaqətli olduğunu sübut edəcəyinə ümid bəsləmək ən azı sadələşmə olardı. Təkəbbür, dikbaşlıq, lovğalıq ləyaqətin birbaşa antipodlarıdır. Bir qayda olaraq, bunlar bir-birini inkar edən xüsusiyyətlərdir, doğrudur, bəzən biz aldanıb təkəbbür və lovğalığı əsl ləyaqət kimi qəbul edirik. Mən həmişə dik-dik gəzən, ədalətli, üz-gözündən təkəbbürlü-laqeyd ifadə əskik olmayan adamları az görməmişəm. Əslində, mən "həmişə" sözünü yerində işlətmədim. Çünki bəşəriyyətin böyük bir hissəsinin yuxarıdan aşağı, təkəbbürlə baxan bu adamlar bu və ya digər dərəcədə asılı olduqları şəxslərlə münasibətdə dərhal dəyişir, onların sərt, soyuq baxışları yumşalır, yaltaq bir ifadə alır, bayaqkı məğrurluqlarından əsər-ələmət qalmır. Bunun özü də ləyaqətsizlikdir. Əgər sən gülürsən, xeyirxah, hazır cavab, qılıqlı adamsansa, çox gözəl, buna yalnız sevinə bilərik, bir şərtlə ki, bu gözəl məziyyətlərini müvafiq şərait, "faydalı"

adamlar üçün saxlamayasan, pinəçi ilə də, zavod, institut, sovxoz direktoru ilə olduğun kimi gülürüz, səmimi olasan. Yox, əgər təbiətən dinməz, qaraqabaq adamsansa, liftçi qadının salamını cavabsız qoyduğun halda, mötəbər məclislərdə bülbül kimi ötməyəsən.

Mən bir təkəbbürlü, şöhrətpərəst, özündən razı incəsənət xadimi tanıyırdım. Xəstəlik dərəcəsində xudbin və özünə vurğun bu adamın bir dəfə, hansısa fəxri adı almaq üçün necə dil töküüb yalvardığını, göz qabağındaca dəyişilib tamam başqa adam olduğunu heyrətlə müşahidə eləmişəm. Yəqin bu adamın ləyaqəti (daha doğrusu ləyaqətsizliyi) ona düşünməyə imkan verirdi ki, xalq arasında dik-dik gəzib, təşəxxüs satmaq, qürrələnmək xatirinə, xəlvət yerdə yalvarıb alçalmaq da olar. Mükafata yalnız və yalnız özünün layiq olduğuna lazımı adamları inandırandan, müxtəlif yalan və doğruların köməyi ilə çoxdan tamarzı olduğu mükafatı alandan sonra həmin sənət xadimi gözlərini yerə dikərək, "təvəzökarlıq"la bildirdi ki, bu mükafata heç də onun özü yox, onun şəxsinə bütün həmkarları, bütün xalq, bəlkə də bütün tərəqqipərvər bəşəriyyət layiq görülüb...

Görəsən, dünyada elə bir fəxri ad, elə bir titul varmı ki, onun yolunda insan həyatının ali mükafatından - ləyaqətdən imtina eləsin?

Bir rəis... Yox, daha rəislər haqqında yetər. Yüksək dairələrdən enib, hər gün, hər saat ovqatımıza, iş qabiliyyətimizə, vaxt bölgümüzə bu qədər təsir göstərən, qərribə görünsə də insan ləyaqətiylə bu və ya digər şəkildə daim təmasda olan, bəzən isə ona meydan oxuyan çox adi bir sahədən - xidmət sahəsindən danışmaq.

Başqa şəhərdə ezamiyyətdə olarkən, mehmanxanaya yer almağa gəlmisiniz. Xoş gəlib, səfa gətirmisiz, amma ehtiyatlı olmağınız məsləhətdir, vizit vərəqini allah eləməmiş bir az gec

çıxarsanız, general ədasıyla (azı polkovnik təşəxxüsüylə) qapının ağzını kəsdirib dayanmış şveysar sizə elə pis-pis baxar ki, lap özünüzün də özünüzdən zəhləsi gedər; işdir vizit vərəqini itirmiş olsaz və başqa müvafiq sənəd tapa bilməsəz, o nəinki sizinlə heç kəlmə də kəsməz, bəlkə, hələ qolunuzdan tutub mitilinizi çölə atar. Əhsən, afərin, belə qapıçıya. Mehmanxanalar və mehmanxana tipli göydələnlər üçün təsdiq edilmiş qayda və təlimatların keşiyində necə də vüqarla, ayıq-sayıq dayanıb! Bəs onda nə üçün tunc heykəl kimi əzəmətlə dayanıb durmuş bu general ədalı qapıçının ovcuna, yaxud cibinə bir üçlük, lap elə əzik bir təklik basanda, onun bayaqkı məğrur yenilməzliyindən əsər-ələmət qalmır? O nəinki çamadanınızı, hətta sizin özünüzü də əl üstə alıb aparmağa hazırdır... Bayaq qarışqaya baxan kimi sənə baxan bu "məğrur" insan indi qarşında elə canfəşanlıq edir ki, adamı xəcalət təri bürüyür. O nəinki dilənçi payını özünə ar bilmir, əksinə, bu payı umur, bu paya ümid eləyir...

Doğrudur, tapşırılmış sahəyə nəzarət eləmək onun borcudur, amma ədəbsizlik, heyvərəlik hesabına yox. Ədəbsizliyi isə ondan irəli gəlir ki, özündə ləyaqət olmadığından sizin də ləyaqətinizi alçatmağa ehtiyac duyur. Mən tək-cə mehmanxanaya gələnlərə ayıq-sayıq göz qoyan tələbkər şveysara deyil, əzik-üzük manatdan hiddətlə üz döndərən (beləsini hələ görməmişəm) şveysara da hörmətlə baxardım... Mehmanxana qapıçısı bir yana, pulumuzun artığını vüqarla geri qaytaran ofisianta çoxmu rast gəlmişik?..

...Gündüzlər müştərisi olmayan boş restoran. Ezamiyyətdəsən, restorana da eyş-işrət üçün yox, adi bir nahar eləməyə gəlmisən. Salonda qırx boş yer, üç müştəri (sən dördüncüsən) və cavan, sağlam, bəy balası kimi geyimli-kecimli on iki ofisiant var. Hamısı da bir yerə yığılıb sənə məlum olmayan, amma görünür çox vacib və təxirəsalınmaz mövzuda şirin-şirin söhbət edirlər. Bu boy-buxunlu "pəhləvanların" səndən yan ötən, laqeyd, saymazyana

baxışlarını tutmağa çalışaraq, vaxtın belə qıt olduğu bir dövrdə itirdiyin dəqiqələrə, saatlara heyfşilənirsən... Bir xeyli ümid və yalvarışla baxandan, him-cimlə, başınla, əlinlə çağırırdıqdan sonra boynu bantlı "pəhləvanlardan" biri, deyəsən, rəhmə gəlib, tənbel-tənbel sənə ancaq ona görə yaxınlaşır ki, bu stola xidmət göstərilmədiyini bildirsin. Nə üçün xidmət göstərilir? Niyə məhz bu stola? Məlum deyil. Bilmək olmur ki, bu stol qabaqcadan sifariş vermiş müştərilər üçün saxlanılıb (sifarişi kim verib, və vaxt verib, necə verib, hansı müddətə verib?), yəni minalanıb bu stol - arxasında oturmaq qorxuludur. Başlayırsan ürəyində özünü danlamağa: salonda qırx boş stol olduğu halda, məhz bu stolun arxasında oturmaq hardan ağlına gəldi? Ancaq əminəm ki, harda otursaydım da dəxli yoxdu, məhz həmin stola xidmət göstərilmədiyi məlum olacaqdı. Burada əsas məsələ, mənim xidmət göstərilən stolu "hesablayıb" tapmaq bacarığında deyil, ofisiyantın öz məni sübut və təsdiq etmək istəyindədir. Əsas məsələ ondadır ki, sən adi bir həqiqəti dərk edəsən; həyatının müəyyən və çox qısa bir məqamında ofisiyant sənə xidmət göstərməyə məcbur olsa da, elə bu fürsətdəncə istifadə eləyib, taleyin bu haqsızlığının (o heç şübhəsiz ki, özünü səndən layiqli, lakin bəxtsiz hesab eləyir) əvəzini çıxmağa çalışacaq. Burada hakimi-mütləq odur və bunu sənə sübut etmək üçün yüz üsulu var. Məsələn, səni bəyənib seçdiyini yerdən qaldırıb başqa yerdə əyləşdirər. Qırx boş stol ola-ola, bir dəstə adamın yeyib-içdiyi, şənləndiyi stolun arxasında oturda bilər. Özü də dəxli yoxdu ki, tanımadığın bu adamların məclisində çağırılmamış qonaqsan, bəlkə onlar heç sənənlə bir yerdə oturmaq istəmirlər, onların söhbətinə mane olursan, öz yersiz gəlişinlə keflərinə soğan doğrayırsan. Nəhayət, bəlkə, heç sənənlə özün başqaları ilə bir yerdə çörək yemək istəmirsən. Bəlkə yemək yeyəndə ağzını marçıldadırsan... Yaxud onlar marçıldadırlar... Bir sözlə, ayrıca stolun arxasında oturmaq istəyirsən. Bir halda ki, salonda bu qədər boş yer var. Nə üçün də bu kiçik istəyin yerinə

yetməsin?! Buna sənin haqqın var. Ancaq tələsmə. Buna haqqın olduğunu hələ sübut eləməlisən. Yaxşı, deyək ki, əlləşib-vuruşub sübut elədin və böyük güzəşt göstərüb səni yerindən tərpətmədilər, başqa stol arxasında oturtmadılar. Nə dəxli, sənə dərs vermək üçün ofisiyantın sərəncamında hələ çox üsullar var. O, "bu dəqiqə", "bu dəqiqə" deyib səni neçə saat gözlədər və sonra da bildirər ki, sanitar saatının vaxtı yetişdi, daha restoran bağlanır. "Yaddaşım yaxşıdır, yaxud qələmim yoxdur" deyə sifarişinizi qeyd eləməz, sonra da qovurma əvəzinə toyuq kotleti gətirib gələr və inandırmağa başlayar ki, sən məhz bu yeməyi sifariş vermişdin və ümumiyyətlə, bu sənin ən xoşladığın xörəkdir. Bir sözlə, adamın kefinə soğan doğramağın yolları çoxdur. Hər şey ofisiyantın fantaziyası və ruhi vəziyyətindən asılıdır. Səninsə cansıxıcı mübahisəyə girişməyə, hansısa qanunlara istinadən haqqını tələb eləməyə, uzun-uzadı münasibətləri aydınlaşdırmağa nə vaxtın, nə həvəsin var, onsuz da bütün günü əsəb içindəsən. Bir də ki, sən bura höcət etməyə, əsəblərini korlamağa yox, qarnını doydurmağa gəlmisən, ən başlıcası isə istəmirsən ki, bu cür vecsiz və xırda işdən ötrü ləyaqətini alçaldasan.

Kobud ofisiyantın bütün günahlarından yenə də keçərdim, mən ona yalnız bir şeyi — zəhrimara dönmüş yeməkdən sonra məndən çay pulu alarkən, əsl aktyor kimi göz qabağında necə dəyişdiyini (Stanislavski sistemiylə) bağışlaya bilmirəm. Onun dəyişmə qabiliyyətinin dərəcəsi aldığı artıq pulun miqdarından asılıdır. Gözlərinə inana bilmirsən. Yox, bu, artıq həmin o adam deyil! İnsan bir dəqiqənin içində bu cür dəyişə bilməz! İndi qarşında büsbütün başqa ofisiyant dayanıb — qulluqdar və tərbiyəli, mülayim və nəzakətli, qılıqlı və hörmətçil; sən haqq-hesabı ödəyib ayağa qalxanda, cəld stulu kənara çəkir, sənə yol verir, pencəyinin tozunu çırpır.

Bu adamda ləyaqətdən əsər-ələmət yoxdur, di gəl, "Jiquli"si var, bizim verdiyimiz artıq pulların hesabına aldığı par-par parıldayan maşını restoranın qabağında onu gözləyir. İstər-

istəməz düşünürsən: ayrılarkən, pul bahasına ofisiantdan xoş bir təbəssüm qoparıb, onun ədəbsiz davranışını unutmağa çalışmaqla biz də öz ləyaqətimizi alçatmırıqmı?

Gəlin, addımbaşı belə günahlarla üzləşdiyimiz torpaqdan yenə də ayrılmaq — sözün həqiqi mənasında göylərə qalxaq; nəhəng və rahat hava gəmisinə minək.

Bir dəfə mən xarici səfərdən qayıdarkən, təyyarə ilə birinci dərəcəli salonda uçmalı oldum. Salonda normal temperatur olsa da, mənə gah qalın yun şal gətirirdilər ki, üşüməyim, gah sərinləşdirici içki təklif edirdilər ki, susuz qalmayım. Yarıyaşlıq stüardessalar diqqətçil və qayğıkeşdilər, yemək-icməyim, mütaliəmin qayğısına qalır, nazımı çəkirdilər.

İki gündən sonra mən "dərəcəsiz" adı təyyarədə daxili reyslə doğma şəhərimizə uçmalıydım; uçuşa, bir saatdan çox qalmış aeroporta gəldim. Onlarca başqa reys kimi bizim reys də qeyri-müəyyən müddətə təxirə salındı. Əslində, qeyri-müəyyən vaxta qədər yox, hələlik çəmi ikicə saatlığa. Bəla burasındaydı ki, reysimiz altı, on saat təxirə salınsaydı, vaxtımı ölçüb-biçər, ondan səmərəli istifadə edə bilərdik.

Amma iki saatlıq qısa vaxt səni müəyyən bir nöqtəyə - çamadanı qoyduğun yerə bağlayırdı, uçuş təxirə salındığından baqajı qeydiyyatdan keçirmirdilər, saxlama kamerasında isə yer yox idi.

İki saatdan sonra bayaqkı soyuq və laqeyd səsle elan edildi ki, bizim reyslə əlaqədar əlavə məlumat iki saatdan sonra olacaq. Məlumat bürosuna yaxınlaşmaq qeyri-mümkündü. Bu səadətə nail olanlarsa elə qısa cavab alırdılar ki, teleqraf üslubuyla məşhur olan Heminqueyin özü də bu yığcamlığa həsəd apara bilərdi: "Xeyr, bilmirəm. Elanı gözləyin".

Əlac nəydi, gözləyirdik. Səbirlə, itaətlə, səssiz-səmirsiz, ümitsiz halda gözləyirik. İki saatdan bir yenə vəd verib bildirirdilər, bəs, iki saatdan sonra uçuşun vaxtı haqqında əlavə məlumat olacaq. Düz on altı saat çamadanımın böyründəcə ayaq üstə durmalı oldum, bir yana tərpnəməyə imkan yoxdu.

Təxirə salınmış reyslərin çoxluğundan saxlama kamerası bağlıydı. Bufet piştaxtasına yalnız süvari həmləsiylə yol açmaq mümkün idi. Bütün stullar, kreslolar, divanlar, bir sözlə, oturusu, uzanması, söykəniləsi bütün yerlər çoxdan, özü də deyəsən, əbədilik zəbt olunmuşdu. Qadınlar, uşaqlar qəzet sərrib pilləkənlərdə uzanmışdılar...

Məni incidən fiziki yorğunluq, aclıq, susuzluq deyildi. Məni ağrıdan alçalmağım idi, təyyarə limanının sənişin xidməti işçilərinin qadın və kişilərin, qoca və uşaqların, sağlam və xəstələrin, güclü və zəiflərin bu dözülməz vəziyyətinə qarşı cinayətə biganəliyi, laqeydliyi idi. Onlar üçün əzab-əziyyət içində saatlarla təyyarəni gözləyən bu adamlar ayrı-ayrı vətəndaş və şəxsiyyətlər deyil, bir itaətəkar sənişin kütləsiydi.

Xalqımız ağırılı-acılı illərin bütün çətinliklərinə mətanətlə sinə gərdi. Evakuasiya - bumbuz, basırıq vaqonlar, küləklərin döydüyü sonu görünməyən gözləmələr... Amma onda müharibəydi... Rahatlıq yada düşmürdü...

İndi dünyanın bu düz vaxtında, heyrətamiz texniki tərəqqi, komfort və servisin təntənəsi dövründə müasir təyyarə limanı öz sənişinlərini kifayət dərəcədə çay, kofe, çörək, kreslo, ana və uşaq otağı, saxlama kamerası, uçuş haqqında dəqiq məlumatla təmin etmək iqtidarında deyil... Mən yerimdən tərpenmədən on altı saat nədir, lap bütün günü və gecəni ayaq üstə qalaram, tək haçan ucaçağımızın dəqiq vaxtını deyir, hər iki saatdan bir yalan vədlə məni tovlamayın. Axı siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, uçuş iki saatlığa yox, daha uzun müddətə təxirə salınıb. Bunu gizlətməyin, açıq deyir. Səbəbini izah edin... İnandırıram ki, bu halda əsəbilik, narazılıq, qanqaraçılıq yarım-azaldı... Qəzet sərrib quru yerdə, pillələrdə uzanmış uşaq qadından üzr istəyin.

Xoş bir sözləmi, musiqiyləmi, nəyləsə, adamların könlünü alın, qoy bilsinlər ki, mənən də olsa, onlara hörmət edir, onlarla hesablaşır, onların qayğısına qalırlar...

İndi isə belə çıxırdı ki, bu rüsvayçılıq — hər iki saatdan bir

üç-dörd kəlməylə baş aldatmaq normal haldır, guya elə belə də olmalıdır. Üzr istəmək nədir... "Üzr istəməyə, musiqi çaldırıb camaatı əyləndirməyə vaxt hanı, biz burada işlə məşğuluq" - yəqin ki, onların cavabı belə olardı. Adamlara insani münasibəti intelligent ədası, sentimentallıq və iradəsizlik hesab edən "sərt iş adamları" indi burada təyyarə limanında hansı işlə məşğul olduqlarını və bu fəaliyyətin hansı nəticələrə gətirib çıxardığını əyani şəkildə nümayiş etdirirdilər!

Reysimiz elan olunanda bir həngamə başladı ki, gəl görəsən. "Titanik" in sərnişinləri qayıqlara cuman kimi, biz də təyyarənin trapına tərəf yüyürdük Sankyulotlar Bastilyaya hücumə keçən kimi, biz də son gücümüzü toplayıb səmaya həmlə elədik. Təyyarədə güc-bələ yerimizi tutduq və bu xoşbəxtlik məqamından stüardessa diktör avazı ilə bildirdi ki, heyət dincəlməyə gedib, təyyarə ancaq səhər (gecəyarısı idi) havaya qalxacaq. Sonra da əlavə elədi ki (elandan məqsəd də elə bu idi), bütün sərnişinlər uçuşa qədər daha doğrusu, səhərə kimi təyyarəni tərk etməlidirlər. Bu artıq biz sərnişinlərin ləyaqətini tapdalamaq deyil, sağlam düşüncəyə meydan oxumaq idi. Buna görə qərara aldıq ki, sankyulotlar barrikada qurub müdafiə olunduqları kimi biz də kreslolara səngərə çevirək, min əziyyətlə əldə etdiyimiz "ərazidən" bir addım da geri çəkilməyək. Stüardessa hansısa qanuna istinadən bizi milislə hədələdi. Demə, qədəmləri mübarək bu qanun sərnişinlərə məcburi gözləmə vaxtı təyyarədə, rahat kreslolarda keçirməyi qəti qadağan etsə də onların saatlarla ayaq üstə qalmasına məşəqqət çəkə-çəkə gözləməsinə əsla etiraz eləmir...

Bir uşaq... vay-şivən saldı. Ana: — zəhmət olmasa, uşağa su verin, - deyə stüardessadan xahiş elədi:

Stüardessa laqeydcəsinə.

—Uçuşa və təyyarə lazımi yüksəkliyə qalxana qədər su butulkasını açmaq qadağandır, - dedi və sonra çox dəyərlə bir məsləhət verdi. — Səhərə kimi dözüün.

Uşaq daha möhkəm fəryad qopardı.

Mən özümün eynən bu cür "aeroflot" təyyarəsindəki "birinci dərəcəli" yerimi, sərnləşdirici içkiləri, yun şalı, jurnal-qəzetləri, xüsusi təlim görmüş stüardessaların nəzakətli davranışını xatırladım.... Onu da xatırladım ki, bizim ölkəmizdə "siniflər" bölgüsü ancaq təyyarələrdə qalıb, yaşadığımız cəmiyyətdə hamı bərabərdir və bütün idarələr, təşkilatlar, nazirliklər, komitələr, ittifaqlar, agentliklər və s., o cümlədən, bizim bu şanlı "Aeroflot" hansı dərəcə ilə hara, haradan uçmasından, getməsindən, üzməsindən asılı olmayaraq hər bir sovet vətəndaşının ləyaqət və şərəfinə ciddi hörmət etməlidir...

Axı, hər şey nəticə etibarlı ilə insan şəxsiyyəti, onun özünə hörməti, şəxsi ləyaqət hissiylə bağlıdır. Məhz, öz peşəsinə hörmətdən gələn ləyaqət hissi namuslu fəhləyə zay məhsul buraxmağa, bənnaya əyri-üyrü ev tikməyə, cərraha xəstəsinə başdansovdu tikiş vurmağa, kolxoz sədrinə "pripiska" ilə məşğul olmağa, şairə isə açıq-aşkar "xaltura" yazmağa imkan verməz. Hər bir adam, ilk növbədə, şəxsiyyət yalnız bundan sonra bu və ya digər peşənin nümayəndəsi olduğu kimi, onun məninin əsası da insan ləyaqətidir, insan heysiyyətidir.

İnsanlarda ləyaqət hissini korşılması bütövlükdə cəmiyyətə çox ciddi mənəvi ziyan vura bilər. Xidmət sahəsində, nəqliyyatda, məişətdə insan ləyaqəti faktoruna etinasızlıq yalnız zora tapınan, məzlum, gözüqırıq, heysiyyətdən məhrum insan tipinin yaranmasına gətirib çıxara bilər...

...Həmin gecə təyyarədə uşağa su verdilər. Yorğun, tabsız-taqətsiz, amma insan ləyaqətini itirməmiş sənişinlər bildirdilər ki, əgər stüardessa bu dəqiqə uşağa su verməsə, onun familiyasını göstərməklə lazımi yerə kollektiv şikayət məktubu yazacaqlar. Hədə-qorxu öz təsirini göstərdi, uşağa su verdilər. Uşaq doyunca su içib sakitləşdi. Bizinsə bundan artıq tələblər sürməyə cəsərimiz çatmadı. Yəqin sənişinlərdən hər biri ürəyində fikirləşirdi: "Səhərə kimi birtəhər dözərik,

susuzluqdan ölməyəcəyik ki..." Giley-güzarsız dözməyin özü də bir ləyaqətdir.

Səhər tezdən əməlli-başlı dincəlmiş, yuxusunu almış (bunu kinayəsiz yazıram: öz mürəkkəb işini dəqiq yerinə yetirmək üçün ekipajın yaxşı dincəlməsi vacib şərtidir) ekipaj təyyarəni göylərin ənginliyinə qaldırdı. Lakin bundan əvvəl, ekipaj üzvlərinin ardınca təyyarəyə öndəki trapla üzləri tərtəmiz qırılmış üç sənişin də qalxdı. Birinci salonun birinci cərgəsində əyləşdilər. Onlardan biri tanışım çıxdı.

O vaxtlar böyük vəzifə sahibi idi. Məni görüb təəccübləndi:

—Sən də bu reyslə uçursan? Bəs hardaydın ki, səni görmədim?

Mən son gün ərzində başıma gələnləri qısaca ona danışdım.

Vəzifəli tanışım səmim-qəlbdən dilxor oldu:

—Heyf, heyf ki, sənün burda olduğunu əvvəlcədən bilməmişəm, Vaxtımızı çox şən keçirdik. Maraqlı televiziya verilişinə baxdıq, şam elədik, şəhərə getdik, sonra da birbaşa uçuşa gəldik, az qala yatıb qalmışdıq... Heyf ki, heyf ki, sənün burda olduğunu bilməmişəm...

Yaradıcılığı bütün dövrlər üçün müasir və aktual olan C.Məmmədquluzadənin bir felyetonu yadıma düşdü: 1923-cü ildə yazdığı felyetonda o, günlərin bir günü dəmiryol kassasında uzun bir növbə görməsindən söhbət açır. Camaat bilet növbəsində durubmuş. Başqa bir açıq kassa da varmış və bu "bilet sandığının" qabağında heç kəs yoxmuş. Qocaman yazıçını başa salırlar ki, ikinci kassa məsul işçilər üçündür. C.Məmmədquluzadə fikirli-fikirli deyir: "Bəs ən yaxşısı bu deyilmi ki, bir ayrıca, məsul işçilər üçün məxsusi dəmir yolu çəkələr ki, "qeyri-məsul" bəndələrə də dəmir yolu ilə gedib-gəlmək qismət olsun? Məgər onları cənab allah yaratmayıb?"

Mən çox şadam ki, əzab içində gözlədiyim vaxt tanışımla rastlaşmamışam və o məni özüylə televizor, kondisioner, yumşaq kreslolar və uçuş haqqında dəqiq məlumat olan yerə aparmayıb...

Heç getməzdim də... Belə bir vəziyyətdə olsa-olsa, ancaq bununla fəxr edə bilərəm...

MƏN, SƏN, O VƏ TELEFON

*Telefon nömrələri
Oxşamaz bir–birinə
amma hamısında
insan səsi...
...pis günlər
oxşamaz bir–birinə
birində özün susarsan,
birində telefon.*

Vaqif Səmədoğlu

Dünən sənin telefonun öldü. Ölən yalnız adamlar olmur ki... Telefon nömrələri də ölür. Ömrün boyu çox rəqəmləri unudacaqsan: pasportunun nömrəsini, axırıcı işində aldığı maaşını, dostunun avtomobilinin nömrəsini, aya qədər olan məsafəni, yaşadığın şəhərin əhalisinin sayını. Başqa rəqəmləri. Hamısını unudacaqsan. Bircə bu beş rəqəmdən savayı. Bu beş rəqəm, özü də məhz bu ardıcılıqda sənincün ən əziz hədiyyə idi. Beş rəqəm, onun səsi və telefon dəstəyindən gələn bənövşə ətri.

Bəzən mən qara telefonun dəstəyini elə qaldırırdım, elə bil royalın qapağını qaldırıram. Bəzən bu qara dəstəyi elə qoyurdum, elə bil tabutun qapağını örtürəm.

İndi bu nömrə yoxdur. Yəni ki, var, amma mənimçün yoxdur. Mənimçün bu nömrə indi yasaq ərazidir. Barmağımın altında telefon dairəsində yerləşən bu beş rəqəm indi mənim üçün keçilməz bir məsafədir – kilometrdir, millər, parseqlər. Mən bu məsafənin beşdə dördünü keçə bilərəm – dörd rəqəmi yığa bilərəm, amma heç vədə son rəqəmi – beşincini yığmayacağam. Sənin nömrən bağlı qapıdır – açarını itirmişəm.

Səni görməyə də bilərdim. Zəng edirdim, səsini eşidir və deyirdim: əzizim, əlin niyə belə soyuqdur?

Səni görməyə də bilərdim, amma məsafədən belə duyurdum. Sahil kəndlərinin sakinləri dənizi görməyəndə belə onu duyduqları kimi.

İndi isə dəniz qeyb oldu. Yoxa çıxdı.

Min dəfə təkrar olunan əhvalat mən, sən, bir də o, əlbəttə. Amma bir də telefon.

Hər şey Rasimin toyundan başladı.

Firuz tostunu davam etdirirdi:

–Biz beş yoldaş idik. Lap o filmdəki kimi, yadınızdami: onlar beş nəfər idi. Mən, Kamal, Murad, Rasim, Seymur. Bizi bir-bir fəth etdilər, bir-bir boyunduruğa saldılar. Bax, bunlar saldı – bizim xanımlar. Hələ evdə də bir çətin külfətimiz var – oğul-uşaq. Bəli, külfət bizi basdı, yaman basdı – hamı gülüşdü. – Bu gün də biz Rasimi itiririk. Heyf ondan. Əlbəttə, mən zarafat edirəm. Xoşbəxt olun Fəridə, Rasim. Mən sizə çoxlu səadət, cansağlığı, uzun ömür arzulayıram. Oğullu, qızlı olasınız. Amma sizin sağlığınıza içmişik, yenə içəcəyik. İndi bu badələri mən axıncı igidin saqlığına – bizim canımız-ciyərimiz Seymurun sağlığına qaldırmaq istəyirəm. Subaydı-sultandı. Sağ ol, var ol, bülbül ol, qəfəsdə olma.

Hamı mənə baxırdı, gülüşlərin və badələrin cingiltisi arasından tanış üzləri görürdüm – dostlarımin üzlərini. Üzlərdə sevincli, bir qədər də təəccüblü ifadə vardı.

Qonaqlar dağılışanda biz hamımız – Firuz, Kamal, Murad arvadlarıyla, bir də mən tək, bir yerdə çıxdıq. Biz yatmış şəhərin gecəli küçələriylə addımlayırdıq və birdən Firuzun arvadı mənim qoluma girdi:

–Yaxşı, Seymur, sənın toyunu haçan eləyirik?

–Uzaq gələcəkdə.

–Belə niyə? Yoxsa sən bu naqqalın sözlərinə inanırsan? – O, şiltaq bir nəvazişlə ərinin böyrünə qısıldı. – Elə bilirsən ki, ailə həyatı cəhənnəmdir.

Firuz:

–Özünə layiq qız tapa bilmir, – dedi.

–Doğrudan? Uşaqlar, eşidirsiniz? Gəlin Seymura bir qız tapaq. Səninçün Bakının ən gözəl qızını tapsaq, evlənersən?

–Mütləq, – dedim, – ancaq bir şərtlə. Gərək, bax elə bu saat, bu dəqiqə tapasınız. Yoxsa fikrimi dəyişərəm.

–Kamal:

–Gözümün işığı, – dedi, – gecənin bu vaxtında sənə hardan qız tapacağıq? Küçədən tapmayacağıq ki... həm də gecənin bu vaxtında küçələri gəzən qızı almazsan yəqin.

–Bəli, – dedim, – tamamilə doğru buyurursunuz. Odur ki, bu söhbəti xətm edək.

–Mənim bir təklifim var, gəlin Seymura telefonla qız tapaq. Budur, bax, avtomat da var.

–Gözəl fikirdir, – dedim, – amma iki qəpikliyim yoxdur. Hər tərəfdən mənə iki qəpikliklər uzatdılar. Budkaya girdim.

–Nömrəni deyin.

Firuz:

–Əşi, ağına gələn nömrəni çək, – dedi. – Məsələn... – birdən o, sözünü yarımcıq qoydu. – Yox, qardaş, keçəl suya getməz. Birdən qayınananla yola getmədin, yapışacaqsan mənim xirtdəyimdən.

–Qorxaq, – dedim, – məsələ də bundadır. Evlənmək ciddi işdir. Heç kəs məsuliyyəti boynuna götürmür. Kamal, bəlkə sən deyəsən.

–Mənim bir təklifim var, – deyə Firuzun arvadı sözə qarışdı. Onun həmişə bir təklifi olurdu, – heç kəs boynuna məsuliyyət götürmək istəmir. Gəlin onda məsuliyyəti bölüşək. Hərə bir rəqəm desin.

Firuz:

–Əla, – dedi. O həmişə arvadının təkliflərini bəyənidir. – İki. Mən iki çəkdim. Firuzun arvadı:

–Doqquz, – dedi.

Kamal:

–Sıfır, – dedi və arvadına baxdı, – sən de.

–Mən? Nə deyim, bilmirəm... yaxşı, dörd.

Murad:

–Beş, – dedi.

Bircə Muradın arvadı heç nə deyə bilmədi, çünki dəstəkdən artıq kəsik siqnallar eşidilirdi.

–Nişanlım yatıb, — dedim. Hamı gülüşdü. Mən dəstəyi asdım.

Yolumuza davam etdik, yavaş–yavaş dağılışdıq, hərə öz evinə getdi və mən, nədənsə, özümü çox tənha hiss elədim. Dəniz başına qayıtdım, uzun müddət adamsız bulvarı dolandım, qaranlıq dənizə və uzaqdakı rəngbərəng buylara baxırdım, birdən zəng elədiyim telefon nömrəsi yadıma düşdü. Gecə saat iki idi. Mən yaxındakı avtomat budkasına girdim, yarığa iki qəpiklik saldım və nömrəni yığdım.

Telefonun dəstəyindən qadın səsi eşidildi. Yuxulu səs də deyildi, belə – azacıq yorğun, azacıq da təəccüblü.

–Bəli.

–Salam.

–Salam. Kimdir?

–Mənəm. Gəlin tanış olaq.

Mən sillə kimi üzümə vurulacaq sərt cavab gözləyirdim. Ya da elə bilirdim ki, üzünə çırpılan qapı kimi dəstək də birdən asılacaq. Amma nə söydü, nə asdı. Səsi əvvəlki kimi sakit idi.

–Axı tanışlıq üçün vaxt bir az gecdir.

–Gecdir? Xeyr, əsla! Əsil vaxtdır. Mən bu saat ən yaxın bir yoldaşımın toyundan çıxmışam. Bu, mənim axırıncı subay dostum idi. Mənə elə gəlir ki, bu gün onun toyu yox, yası idi.

–Vay, vay, vay. Elə niyə deyirsiniz? Bəs siz özünüz evli deyilsiniz?

–Yox. Bəs siz ərdəsiniz?

O güldü.

–Tanışlığın elə birinci dəqiqəsindən hər şeyi bilmək istəyirsiniz?

–Bağışlayın, siz allah. Elə bilməyin ki, mən telefon xuliqanlarındanam. Yox, nədənsə, təklikdən bağrım çatlayır. Odur ki, dedim zəng eləyim, bir adamla danışım.

–Bəs mənim nömrəmi hardan tapdınız?

–Təsadüfən. Ağılıma gələn rəqəmləri yığdım, vəssalam.

–Əcəbdir.

–Bilirsiniz, bir az içmişəm, odur ki, özümü çox yalqız hiss eləyirəm.

–Olur, eybi yoxdur.

–Sizinlə görüşə bilərik?

–Yox, bax, bu baş tutan iş deyil. Gəlin belə danışaq. İndi gecdir. Gedin evinizə, yıxılıb yatın. Səhər duracaqsız, bütün dərdi-qəminiz uçub gedəcək. Görərsiz.

–Axı mən sizi görmək istəyirəm, heç olmasa danışmaq istəyirəm sizinlə.

–Telefonumu ki, bilirsiniz. Sabah ayıldandan sonra yenə də görsəz ki, mənimlə danışmaq istəyirsiniz, zəng eləyin.

–Doğrudan?

–Doğrudan. Gecəniz xeyrə qalsın.

–Xeyrə qarşı. Sabah sizə zəng eləyəcəyəm.

Gülməlidir vallah, amma dəstəyi asıb boş, adamsız küçələrlə addımlayarkən mənə elə gəlirdi ki, daha mən də tək deyiləm. Mənim də kimimsə var.

Səhərisi gün, təbii ki, mən zəng eləmədim. Bütün günü yüz əlli iki min işlə məşğul oldum və hər şeyi untdum. Bir neçə gündən sonra iş planının müzakirəsində laboratoriya müdirimizlə möhkəm toqquşdum. O həm də mənim elmi rəhbərim idi.

Müzakirədən sonra Firuz məni evlərinə apardı. Biz onunla bir institutda işləyirdik. Yolda o mənim başıma ağıl qoyurdu, deyirdi ki, cırtqoz olma, hər şey üçün partlama. Əgər haqlısansa da həqiqəti ifadə və müdafiə etməyin müxtəlif formaları var. Hamını özünə düşmən eləməklə heç kəsi inandıra bilməyəcəksən. Bir az rəftarın olsun, qılığın olsun.

Görürsən ki, biri düz danışmır. Denən ona ki, siz, görünür məsələyə hərtərəfli nəzər salmamısınız, mənə elə gəlir ki, bu məsələyə bir də baxsanız, mənimlə razılaşırsınız. Yoxsa sənin kimi: siz heç bir şey qanmırsınız, nadansınız, cahilsiniz. Ona görə də...

–Ona görə də, – dedim, – sənin bu siyasətçiliyin lap məni boğaza yığıb.

–Yaxşı, görürəm ki, səninlə adam kimi danışmaq olmaz. Gedək bizə çay içməyə...

Firuzun arvadı:

—Bilirsən, – deyirdi, – heç birimiz onu öyrətməmişik. Bilmirəm heç bu sözləri hardan bilir, özü tapıb, deyir: anna, atta.

O bir yaş təkə tamam olmuş oğullarından danışdı. Firuz o biri otaqda ev paltarlarını, məstlərini geyinib gəldi.

—Doğrudan, — dedi, — qəribədir. Bilirsən mən təkə bir nəzəriyyə icad eləmişəm. Mənə elə gəlir ki, dili uşaqlar yaradıblar. Böyüklər yox, məhz uşaqlar. Biz — böyüklər də onların düzəltdiyi sözlərdən istifadə edirik. Seymur əmisi, de görüm, harda belə şirin bala görmüsən, kimin belə oğlu var, hə?..

Nə qədər eləyirdim telefon nömrəsini yada sala bilmirdim. İkinci yarısı yadımda idi, əvvəlindəki iki rəqəmi də yadımda idi, üçüncü rəqəm sıfır idi, bəs ikinci – yadıma sala bilmirdim ki, bilmirdim.

–Bura bax, Səmayə, o axşam sən hansı rəqəmi dedin?

–Hansı axşam? Nə rəqəm?

İzah etməli oldum. Bir yığın zarafata, gülüşə, fərziyyəyə, məsləhətə qulaq asmalı oldum. Ələ saldılar, doladılar, başıma ağıl qoydular. Amma hamısı bir yana – qapıdan çıxanda Səmayə dedi:

–Hə, yadıma düşdü: doqquz. Mənim trolleybusumun nömrəsidir.

–Allo. Salam. Mənəm.

–Salam. Kimdir?

–Nə tez unutdunuz. Yadınızda, mən sizə zəng eləmişdim. Üç gün bundan qabaq. Elə bu vaxtlar idi.

–Onda səsizin başqa idi, – dedi və istehzayla əlavə etdi, – ya bəlkə bu səfər danışan başqa adamdır. Keçən səfər evlənin başqa dostu təklidən şikayət edir. Məşğulətçin telefon macəralarına qurşanmısınız.

O, sərt və kəskin danışmağı bacarırdı.

–And olsun ki, mənəm. Yəqin keçən səfər səsım sərxoş səsi idi, onunçun tanımadız. İndi necə, tanıyırsınızmı?

–Hə, indi tanıdım. Mənə elə gəldi ki, başqa adamdır, bağışlayın, – o, arxayınlıqla güldü. – Deməli, bu gün ayıqsınız.

–Yüz faiz. Ayıq vaxtımda zəng elədim ki, mənım haqqımda yanlış təsəvvürünüz olmasın. Sonra elə bilərsiz içkibazam. İldə-ayda bir dəfə içirəm.

–Yaxşı ki, zəng elədiniz, yoxsa bu axşam mən də yaman darıxırdım. Radiom xarab olub.

–Siz həmişə belə gec yatırırsınız?

–Hə, mən gecə yarısına qədər radioya qulaq asıram. Amma bu gün radiomun lampası xarab olub, lap dəli kimi yəm.

Dəstəkdən piano səsi eşidilirdi. Lap uzaqdan eşidilirdi.

–Siz suallara cavab verməyi sevmirsiniz, amma deyin, kimdir bu gecə vaxtı piano çalan?

–Aa, – o güldü. – Bizdə deyil, qonşudadır. Bir zəhlətökən qızıdır ki, səhərdən axşamacan çalır. Divarlar nazikdir, bu qammalar mənı lap cəzana yetirib. Radiom işləyəndə heç olmasa eşitmirəm onun çalmasını.

–Radioyla nəyə qulaq asırırsınız ki?

–Efir evimin içi kimidir. Bax burda həmişə gecə konserti var – elə bil mən onun radio-dalğaları üzərində gözən barmaqlarını görürdüm – burda da kəsik-kəsik melodilərdir, uzaq okeanların üstündən uçub gəlir. Burda həmişə tufan uğuldayır, burda da anlamadığım bir dildə danışır. Burda həmişə səs-küy olur. Konferansye zarafat edir, camaat gülür, əl çalır, mən sözləri

başə düşmürəm, amma hamı gülür, fit verir, əl çalır, mən də şənlenirəm. Burda da nə isə intim bir verilişdir. Kişilə qadın lap yavaş, pıçıltıyla danışrlar, mikrofondə nəfəslərini də eşidirəm. Radio qəribə şeydir. Elə bil bütün dünya mənim otağımdadır. Dünyanın gecəsi. Göy, melodiylar, dramlar, təyyarələr...

–Təyyarələr niyə?

–Qulaq asın, – dedi. Başə düşdüm ki, susub dinləyir, Mən də qulaq verdim və bir qədər sonra təyyarə uğultusu eşitdim. Görəsən bu təyyarə bizim evin də üstündən keçəcəkmə? Görəsən onun evi hansı səmtdədir, şəhərin hansı tərəfində?

–Radioyla təyyarələr qohumdurlar, eləmi? – deyə qəfilcə soruşdu.

–Hardan qohumdurlar ki?

–Səmadan, – dedi və yenə susdu. İndi dəstəkdən təyyarə uğultusu deyil, yenə də bayaqkı kimi yeknəsəq qammalar eşidilirdi.

–Mən elə hey danışırım, danışırım, siz isə susursunuz. Siz də mənə bir şey danışın.

Özüm də özümə təəccüblənə-təəccüblənə, bilmirəm heç niyə mən bu yad adama heç kəsə danışmadıqlarımı danışmağa başladım. İşdəki çətinliklərimdən, köhnə dostum Firuzla gündü-gündən uzaqlaşmağımızdan, elmi rəhbərimi neçin sevmədiyimdən, müzakirədə ona ağzımdan çıxanı dediyimdən və başqa-başqa bu kimi şeylərdən. Ona heç bir dəxli olmayan şeylərdən. Niyə mən bunları məhz ona danışardım? Özüm də bilmirəm. Amma özümü saxlaya da bilmirdim.

Birdən özümə gəldim. Tələsik onunla xudafizləşib dəstəyi asdım.

Evimə tərəf addımlaya-addımlaya düşünürdüm. Düşünürdüm ki, bunu kimə danışsam inanmaz. Doğrudan da tanımadığın, üzünü belə görmədiyin adama qəlbini necə açmaq olar. Mən onun haqqında nə bilirdim? heç nə. Bircə onu bilirdim ki, gecələr o, radio dinləməyi sevir, qonşusu isə

pianoda qamma çalır.

Bu hekayənin iştirakçılarında biri – telefondur. Mən telefon haqqında bir neçə kəlmə demək istəyirəm. Son vaxtlar mən telefonlar barəsində çox düşünürdüm: onlar mənə qəribə və müxtəlif cür görünürdülər. Bizim laboratoriya müdirimizin otağında – masanın üstündə qara bir telefon aparatı var. Hər dəfə bu aparata baxanda mənə elə gəlirdi ki, onun xətti dinamik məftilinə oxşayır. Müdirin daima nığaran, daima təlaşlı, qorxu çəkən gözlərinə baxanda mənə elə gəlirdi ki, bu telefonu onun otağına gec partlayan mina kimi qoyublar. O hər zəngdən, hər hərəkətdən diksinirdi. Yəqin ona elə gəlirdi ki, bu mina – telefon hər dəqiqə bəd bir xəbərlə partlaya bilər. Bir gün zəng eləyib ona deyəcəklər ki, səni işdən çıxarıblar, yaxud arvadın qaçıb...

Kanselyariyamızda da telefon vardı. Amma diski rəqəmsiz, bağlı, qara bir dairə idi, elə bil möhürlənmişdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu telefon təkərsiz maşın, ünvansız məktub kimi köməksiz və acizdir. O, sanki mütiliyin, asılılığın, passivliyin, təşəbbüslüzlüyün rəmzi idi – sənə zəng vura bilərlər, amma sən heç kəsə zəng vura bilmirsən. Bu tipli telefonların müqabilində telefon avtomatlar da mövcud idi. Telefon avtomatlar disksiz telefonların tam əksi idi. Sən zəng edə bilərsən, amma sənə cavab verə bilmirlər. Zəng elə ağzına gələni de, lap söy, kim səni tapacaq? Telefon avtomatlar – cəzasızlığın, məsuliyyətsizliyin, özbaşınalığın rəmzi idi. Onların üstünlüyü bombardmançı təyyarənin silahsız gəmi üzərindəki üstünlüyünə oxşayırdı.

Bilsəniz evimdə telefon olmamasına nə qədər hayıfılanırdım. Əlimə keçən iki qəpikləri Hacı Qara kimi xəsisliklə yığır, gizlədirdim. Tanış-bilişdən iki qəpik toplayırdım, imkan düşən kimi ayrı pulu xırdalayıb iki qəpiklik alırdım.

Hər gecə ona zəng eləyirdim. Həmişə də gec zəng eləyirdim. Bu, vərdiş və adət halını almışdı. Bu söhbətlərə

alışmışdım – onun bir az yorğun, bir az istehzal, bir az kədərli səsinə, divar dalından eşidilən yeknəsəq qammalara, radionun güclə sezilən nəfəsinə, təyyarə uğultusuyla dolu pauzalara. Mən indi onun haqqında bəzi şeyləri öyrənmişdim, amma çox az şey. Bilirdim ki, adı Mədinədir, tək yaşayır. Bilirdim ki, gözləri qonurdu, çəkməsinin nömrəsi otuz beşdir. Bundan artıq heç nə bilmirdim.

Bir dəfə soruşdum:

–Neçə yaşındasınız?

–Eh, qoca qarıyam, nəvələrim, nəticələrim var, – dedi və mən onun cavan səmindən duydum ki, məni dolayır. Və bir də bildim ki, nə yaşından danışmaq istəyir, nə işindən, nə də ailə vəziyyətindən. Mən də inad edib soruşurdum. O özü də bu barədə məndən bir şey soruşmurdu, amma bilirdi ki, iyirmi doqquz yaşım var, subayam, elmi idarədə işləyirəm. Bircə adımlı bilmirdi. Nədənsə ona əsil adı deyil, başqa ad demişdim: Rüstəm. Niyə? Bilmirəm. Bəlkə onun da əsil adı Mədinə deyildi, başqa idi.

–Axı biz haçan görüşəcəyik?

–Neylirsiz görüşməyi? – dedi. – Bəyəm belə pisdidi? Sizi bilmirəm, amma mənimçün bu telefon söhbətləri çox xoşdur. Həyatıma nə isə təzə bir şey gətirir. Mənə xoşdur ki, müəyyən saatlarda zəng gözləyirəm. Zəng eləyən adamı heç tanımıram, üzünü də görməmişəm, ona görə də onunla açıq danışa bilirəm, o da ürəyindəkiləri mənə deyə bilir. Məni heç vaxt görməyib, heç təsəvvür də eləmir ki, necəyəm. Məgər bu pisdidi?! Görüşərik, bir-birimizi bəyənmərik, hər şey də pozulub gedər. Əgər bir-birimizi bəyənsək belə yenə hər şey dəyişər, adiləşər, bayağılaşar. Gəlin əlaqələrimizi elə bu şəkildə saxlayaq. İnandırıram sizi, bu, daha yaxşıdır. Ondansa işinizdən danışın. O məsələ necə oldu? Davanızı deyirəm? Ötüşdü?

–Yox. Ərizə vermişəm, gedirəm ordan.

–Hara?

–Hələ bilmirəm. Siz nə məsləhət görürsünüz?

O, cavab vermədi və mən təyyarə uğultusunu eşitdim.

Yeni ili Firuzgildə qarşılayırdıq. Təzə bəylə gəlin – Rasimlə Fəridə də gəlmişdilər. On ikiyə on dəqiqə qalmış masanın arxasına keçdik. Masanı Firuzun arvadı, başqa arvadların iştirakıyla çox yaraşığılı düzəltmişdilər. Mən hamıdan gec gəlmişdim, soyuq idi, qarlı-çovğunlu küçədən sonra evin istisi, işığı adama daha xoş gəlirdi.

Saat on ikini vurdu, bir-birimizi qucaqlayıb öpdük, hamıya, hamıya xoşbəxtlik, səadət arzuladıq və Firuz dedi ki, bu il tarixi il olacaq – Seymur evlənəcək. Biz bir qədəh də içdik və Firuz məni kənara çəkdi. O, axşamdan içmişdi, lap dəm idi və qədəhin böyründən tutub tək bir mənim sağlığımıza tost deyirdi. Özü də ancaq mənə deyirdi.

–İçirəm sənəin sağlığına. Həmişə belə olasan. Mərd, prinsipial, amma bir az da ülfətli, qılıqlı, rəftarlı. Həyata açıq gözlə baxasan. Bilirəm ürəyində mənə gülürsən, bəlkə də nifrət edirsən. Elə bilirsən ki, mən də bax bütün bunlardan – o par-par parıldayan təzə mebelini göstərdi, – ya da Səmayənin şubasından ötrü mənlüyimi satmışam. Yox. Mən heç bir vaxt vicdanımın əleyhinə getməyəm, heç vədə elə söz demərəm ki, vicdanım onu qəbul eləməsin. Buna əmin ola bilərsən. Amma... – o, pauza verdi, – amma gərək adamın ağı başında olsun. Xoruz kimi atılmasın hər dəqiqə ortalığa. Elə yer var gərək çəkiləsən, güzəştə gedəsən, elə yer də var ki, gərək qabarasan, sözünün üstündə möhkəm dayanasan. Bəzi xırda işlərdə güzəştə getmək lazımdır ki, böyük işlərdə getməyəsən.

–Bəlkə də sən haqlısan. Amma mənimçün bu haqq—hesab çox qəliz məsələdir, burda geri çəkil, orda irəli çıx, mən belə idmandan baş çıxara bilmirəm.

O, əlini yellədi:

–Ay-hay. Yaxşı, gəl içək. Yeni ildən harda işləyəcəksən?

–Qəzetdə, – dedim. – Dünəndən əmrim verilib.

–Özün bilən yaxşıdır, amma məndən soruşsan nahaq getdin.

O, royalın arxasına keçdi, çalmağa başladı, arvadı da oxudu. Bizim radionun son mahnılarından biri idi. Birdən mənim yadıma qammalar, sonra isə radio düşdü.

–Tost demək istəyirəm, – dedim.

Hamı təəccüblə mənə baxdı, bilirdilər ki, mən heç vaxt tost-zad deyən deyiləm.

–Bax, biz hamımız burdayıq, bir yerdə, kefirmiz də sazdır. Gəlin amma fikirləşək görək bu axşam tək qalanlar neyləyir? Məsələn, növbətçilər, yol baxıcıları.

–Kim, kim? – deyə ordan-burdan səsləndilər.

–Yol baxıcıları deyirəm. Bəli, o yol baxıcıları ki, qatarların cədvəlini əzbər bilir, tərə-tənha daxmalarından gecə vaxtı, qarda-çovğunda yola çıxıb qatarları ötürürlər.

Rasim:

–Dinməyin, deyəsən aşnamız dəmdir, – Hamı bərkdən gülüşdü. Firuz tez mənə baxdı və ayağa durdu:

–Dayanın, dayanın, – dedi. – Deyəsən xətrinə dəydi. Xahiş edirəm gülməyəsiz, məsələ ciddidir. Deməli, yol baxıcılarının sağlığına, eləmi Seymur?

Hamı qədəhləri qaldırdı.

–Yox, — dedim, — mən yol baxıcılarının sağlığına demək istəmirdim. Sözümlü ağzımda qoyduz. Mən başqa bir adamın sağlığına içmək istəyirdim və bax, əgər dolayıb eləsəz, məndən inciməyin.

–Pah atonnan. Yaxşı, de gəlsin...

–Mən bir adamın, bir tək-tənha, yalqız adamın sağlığına içmək istəyirəm. İndi o, oturub radionun qabağında. O, bütün radiostansiyaların proqramını, cədvəlini bilir. Yol baxıcısı qatarların qarşısına çıxan kimi o da efirdəki konsertlərin qabağına çıxır. Bütün dünya onun otağındadır, bütün bu dünyayla birlikdə o necə təkdir...

Mən bir qurtuma qədəhi başıma çəkdim.

Hamı səssiz-səmirsiz içdi, təəccüblə baxışdı, amma bir şey demədi. Bir azdan sonra isə başqa şeylərdən danışmağa

başladılar.

Mən dəhlizə çıxdım, nömrəni yığdım və dinləməyə başladım. Dəstək susurdu. "Bu da sənin yol gözətçin – deyə düşündüm. – Nahaq sən onun dərđini çəkirsən. O da yəqin hardasa yeni ili qarşılıyır. Niyə də qarşılamaşın axı?"

Sonra mən yenə zəng elədim. İstədim ki, yeni ilini Moskva vaxtıyla təbrik eləyəm. Cavab çıxmadı, bir saatdan sonra yenə zəng elədim, Praqa vaxtıyla yeni ilini təbrik etmək istədim, yenə hay vermədi. Bir saat da keçdi, yenə zəng elədim. Hansı vaxtla yeni il idi bilmirəm, bəlkə Qrinviç vaxtıyla.

Nəhayət, səhər altının yarısında, küçədəki avtomatdan zəng eləyəndə cavab çıxdı.

–Sizi Atlantik yeni ililə təbrik edirəm, – dedim. Yəqii ki, nə demək istədiyimi başa düşmədi, mən də izah eləmədim.

–Sizsiz? İndicə girmişəm qapıdan.

–Bilirəm. Bütün gecəni sizə zəng vurmuşam.

–Rəfiqəmgildəydim.

–Dəxli yoxdur, – dedim, – yeni ildə mən sizə vacib bir şey demək istəyirəm. Mən sizi sevirəm. Özü də dəliçəsinə sevirəm.

–Belə de. — O güldü. — Əcəb şad xəbərdir. Yeni il pis başlamır.

–Siz mənim əzizim, gözümün işığısınız, bilmirəm hansı sözləri demək lazımdır, amma mən heç kəsi belə sevməmişəm. Bilirəm, sizə gülməli gəlir, axı biz heç bir–birimizi görməmişik. Amma neyləmək, bu belədir ki, var. Mən sizsiz yaşaya bilmərəm.

–Daha doğrusu, mənim telefonumsuz, – dedi. – Bilirəm, bu sözlər havayı söhbətdir, amma hər halda onları eşitmək xoşdur.

İlk dəfə idi ki, bizim söhbətimizi qammalar müşayiət etmirdi. Səhər açılırdı. Mən vaxtilə musiqi məktəbində oxuduğuma görə ağılıma belə bir bənzətmə gəldi – həyatın xromotik qamması – ağ və qara pərdələrin – gündüzlərin və gecələrin, yaxşı, işıqlı günlərin və pis, qaranlıq günlərin ardıcılığı...

–Mən sizi haçan görəcəm axı? Amma siz düz deyirsiniz, görüşməyək. Bu məhəbbətin ən gözəl formasıdır, bir-birimizə telefon xətləriylə bağlanmışıq. Gözəl əlaqədir.

–Birtərəfli əlaqədir, – dedi, – o, mənada ki, mənə zəng edə bilərsiniz, amma mən sizə yox.

–Bəli, ona görə də mən sizi görməliyəm. Ünvanınızı deyin bu saatca gəlim ora.

–Xahiş edirəm sizdən, — dedi və səsində ağrı duydu. — Xahiş edirəm bu sevinci məndən almayın. Belə təklifi mənə çoxları edir. Siz də etsəz, sizinlə də salam-kəlamım kəsiləcək, – susdu, sonra əlavə etdi, – amma sizə mən çox isnişmişəm. Siz ilk adamsınız ki, ərimin ölümündən sonra özümə yaxın, məhrəm bilirəm.

Yanvarın ikisində təzə işimə gəldim. Bütün günü böyük bir materialı redaktə etdim, işin axırına yaxın makinaçıya verdim. Dedim ki, mütləq səhərə hazır edin. Kanselyariyanın qabağında böyük bir siyahı asılmışdı – işçilərin fəmiliaları və telefon nömrələri. Mən gözücü bu siyahıya nəzər saldım və birdən diksindim – elə bil tanımadığım adamlar içində tanış bir sifət görmüşdüm.

–Vəlizadə kimdir? – deyə xəbər aldım.

–Bizim makinaçıdır. İndicə material verdiz e, ona... Nədir ki?

Mən pəncərədən baxdım. Qonur gözlü makinaçı pilləkənlərlə aşağı düşürdü. Dikdaban çəkmələri – tuk-tuk-tuk, – pilləkəndə səslənirdi və mən bilirdim ki, onun çəkməsinin nömrəsi otuz beşdir.

Bu, lap nağıla oxşayırdı. Tale bizi bir idarədə rastlaşdırmışdı, amma o hələ bu barədə bir şey bilmirdi. İndi o, makinasında mənim verdiyim böyük materialı yazarkən heç ağılına da gətirmir ki, bu materialı ona mən vermişəm, yəni, bilir ki, mən vermişəm, amma bilmir ki, mən oyam, yox, daha doğrusu, necə deyim, mən – mənəm.

Mən özümü saxlaya bilmirdim, bu yeniliyi ona çatdırmaq

istəyirdim, avtomatdan ona zəng elədim. İlk dəfə belə erkən zəng vururdum və telefon susurdu. "Zərər yoxdur, həmişəki vaxt zəng edərim, qoy sürpriz olsun".

Gecə ona zəng vurdum.

–Salam. İki saat bundan qabaq sizə zəng eləmişdim.

–Belə tez niyə? Rəfiqəmgildə idim. Əlimdə işim vardı, onlarda işləyirdim.

Gülüşümü güclə boğaraq:

–Nə işdi ki? – deyə soruşdum.

–Evə iş götürmüşəm. Təzə müdirimizin tapşırığıdır.

–Təzə müdir?

–Hə, bu gün idarəmizə təzə şöbə müdiri gəlib.

–Yox əşi, – mən yenə də gülməkdən özümü güclə saxlayırdım. — Hə, necədir təzə şöbə müdiriniz?

–Nə deyim vallah. Nə işə məni açmadı. Çox təkəbbürlüdür. Düzdür, ilk təəssüratla çətindir demək, amma, hər halda...

Mən quruyub qaldım. Bu variant heç mənim ağıma gəlmirdi.

–Niyə xoşunuza gəlməyib ki?

–Əşi, heç, birinci təəssürat çox vaxt səhv olur. Bəlkə də yaxşı adamdır. Hər halda özünü belə tox tutur. Hündür, göyçək oğlandır. Sifəti də gözəldir, amma bir az forsludur deyəsən... Adama elə bil yuxarıdan aşağı baxır. Danışanda da belə əmrlə danışır: sabaha çap eləyin.

İlk dəfə olaraq o öz peşəsi haqqında ağzından söz qaçırdı. Amma mən bu sözdən yapışıb, onun peşəsini soruşmadım, axı onsuz da bilirdim.

–Bəs sizin işiniz nə oldu? – deyə soruşdu. – Təzə işə düzəldiniz?

Onda mənim ağıma da gəlmədi ki, qərribə bir oyun başlayıram, amma ani olaraq hansı daxili qüvvəsə məni saxladı və belə cavab verdim:

–Yox, bilirsiniz, fikrimi dəyişdim. Köhnə yerimdə qaldım.

Səhərsə ilk dəfə Mədinəni, mənim Mədinəmi gördüm. Yəni

dünən də görmüşdüm onu. Amma dünən bu sifət başqa sifətlərdən biri idi, xoş, yapışıqlı bir sifət idi, amma xüsusi bir şeylə ayrılardan fərqlənmirdi. Adi bir sifət... Bəlkə hətta ona gözəl də demək olardı, amma nə isə solğun, tutqun bir gözəllik idi bu. Bütün bunlar dünən idi.

Bu gün isə hər şey bambaşqa idi. Onun çap etdiyi kağızlara baxa-baxa oğrun-oğrun özünə də nəzər salırdım. Onun mənə yad olan zahiri görünüşüylə bu qədər yaxın, doğma məhrəm səsi arasında, real varlığıyla telefon varlığı arasında bir ahəng, uyğunluq axtarırdım.

Mən onunla çox məhrəban, həssaslıqla davranırdım və çox maraqlanırdım görüm o bu dəyişikliyi duyurmu?

Bunu bilmək üçün axşamı gözləyirdim. Telefon saatını.

–Deyirdim də sizə, ilk təəssürat çox vaxt aldadıcı olur. Sən demə belə məhrəban, belə həssas adammış ki...

–İkinci təəssürata da çox inanmayın. O da aldadıcı ola bilər.

–Yox, yox, dünən onun gözlərinin içinə baxa bilməmişdim. Bu gün baxdım – "görəsən haçan baxıb ki, mən sezməmişəm", – deyə düşündüm. – Bilirsiniz gözləri nə təmizdir, ağıllıdır.

–Qısqanıram sizi ha, – dedim.

Bu oyun belə başladı. Mən artıq bu oyunun qaydalarını da bilirdim. O isə hər şeydən bixəbər idi.

Artıq mən heç bir şey edə bilməzdim. Hadisələr mənim nəzarətimdən, ixtiyarımdan çıxmışdı. Poçt qutusunda atdığı məktub kimi.

Bu oyunun öz çətinlikləri vardı. Gərək bütün sözlərini, ifadə, düşüncə tərzini dəyişdirəydin. Telefonda bir adam olaydın, işdə başqa. Hərəsinin də öz aləmi, öz davranışı, öz psixologiyası.

İşdə mən tamam başqa adam idim. Xeyirxah, amma arada pərdə saxlayan, bir qədər özünü çəkən. Telefonla o mənə mənim barəmdə danışdı, hər hərəkətimi, hər addımı, üzümün hər ifadəsini təhlil edirdi. Çox vaxt söhbəti mən özüm salırdım, amma axır vaxtlar hiss edirdim ki, mənim söz

açmağıma heç ehtiyac qalmır. O özü həvvəslə Seymur müəllimdən danışır. Rüstəmlə uzun–uzadı telefon söhbətləri zamanı danışır. Amma Seymurla heç vaxt Rüstəm barəsində danışmırdı. Ümumiyyətlə, onun telefon həyatı haqqında heç kəsin təsəvvürü yox idi. Mən bilmirdim sevinim buna, ya kədərənəm. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, onun bu barədə heç kəsə danışmamasına səbəb tam bir laqeydliyi, biganəliyidir. Bəzən də əksinə düşünürdüm. Düşünürdüm ki, o bunu ən titrək, ən əziz, ən sirli bir hiss kimi gizlədir, heç kəsə açmaq istəmir. Qəribə şey idi – elə bil duyğularım qatmaqarışlıq düşmüşdü. Təsəvvür edin, Seymur kimi mən onu telefon həyatına qısqanırdım. Gecə telefon söhbətlərində isə məni – Rüstəmi onun Seymur haqqında uzun–uzadı söhbətləri əsəbiləşdirirdi.

Bir dəfə ona:

—Gəlin, — dedim, — bir-birimizə "sən" deyək. Axı çoxdan tanışlıq.

—Yaxşı, gəl, — deyə telefonda cavab eşitdim.

—Sağ ol, gecən xeyrə qalsın, — dedim və uşaq kimi sevindim ki, indi Mədinə mənimlə "sən" deyə, onunla isə "SizU" deyə danışır.

Birdən ağıma gəldi ki, ilk dəfə özüm haqqında, özümün ikinci "Məni" haqqında özgə bir şəxs kimi düşünürəm.

—Mənə elə gəlir ki, sən bir balaca ondan kəsirsən?

—Nə bilirsən? — deyə işvəylə cavab verdi, — bəlkə o məndən bir balaca kəsir.

Mən hirsə dəstəyi asdım. Üç gün ona zəng eləmədim.

İşdə isə o gün həvvəslə mirt vururduq. İdarənin köhnə işçilərindən biri mənə yanaşdı:

—Əbəs yerə özünü yorma, — dedi və gülümsündü, — hələ heç kəs bizim bu balaca xanımın qəlbini fəth eləyə bilməyib.

Hər üçümüz güldük, Mədinə gedəndən sonra müsahibim dedi:

–Rahibə kimi bir şeydir. Heç kəs onun ürəyinə yol tapa bilmir. Vəfalı arvad imiş. Əri neçə il bundan qabaq həlak olub.

Öyrəndim ki, əri təyyarəçi imiş, göydə həlak olub.

O gün işdən gec çıxmışdım. Qapıdan çıxanda eşitdim ki, Mədinə makinada nə işə yazır. Onun uzun nazik barmaqları vardı və o, makinada yazanda adama elə gəlirdi ki, pianoda çalır.

Gecə ona zəng elədim.

–Salam.

–Salam. Deməli, sənin özündən çıxmağın da varmış. O gün niyə dəstəyi çırpdın? Sənin açığına bu gün Seymur məni evə ötürdü.

–Necə? – deyə mən təəccüblə soruşdum və təəccübümün səmimiyyətinə inana bilərsiniz.

–Elə, işim çox idi. Gec çıxdım. O da məni ötürdü. Çünki mərifətli adamdır.

"Daha doğrusu, mərifətsiz, gicin biridir" — deyə düşündüm. Kül ağılıma, elə gec qalmışdı, mən də vidalaşmış getdim, fikrimə gəlmədi ki, ötürüm".

Ancaq mən başqa şeyi də anlamışdım. Başa düşmüşdüm ki, onu ötürmək istəsəm, TyoxU deməz, hətta bəlkə ona xoş gələr. Bəlkə də acıqla deyirdi, telefonu çırpdığı üçün məni – Rüstəmi hirsləndirmək üçün deyirdi. – Deməli, o mənə – telefon tanışına da laqeyd, biganə deyildi. Ancaq bunu necə biləsən? Bunu bir vaxt bilə biləcəyəmmi? Gümanlar, fərziyyələr içində çaşmış qalmışdım. Amma bircə şeyi dəqiq dərk etmişdim və odur ki, gələn səfər o işdən gec çıxanda nə etmək lazım olduğunu bilirdim.

Biz gediş-gəlişi azalmış, adamları seyrəlmiş küçələrlə keçirdik və mən ondan soruşdum:

–Bəs işiniz olmayanda axşamlar neyləyirsiniz?

–Evdə otururam, – dedi.

–Elə tək-tənha oturursunuz evdə?

–Bəli, nədir ki?.. Oxuyuram, radioya qulaq asıram.

Görəsən radio haqqında danışdıqlarını indi də danışacaqmı? Amma tamam başqa məsələdən söz saldı və mən bununçün ona minnətdar idim.

–Bu da mənim pəncərəm, – deyə üçüncü mərtəbəni göstərdi.

–Bəlkə pilləkən qaranlıqdır, qoyun sizi yuxarıyacan ötürüm.

–Yox, — dedi.

Amma mən geri çəkilmək istəmirdim,

–Bəlkə məni evinizə dəvət edəsiz?

–Məmnuniyyətlə. Amma indi gecdir, – o, saatına baxdı və mən hiss elədim ki, əsəbiləşir.

–Gecdir? Siz belə tezdən yatırırsınız?

–Yox, amma... – o, narahat idi, söz tapa bilmirdi.

–Yaxşı, indi ki, mənə bir stəkan çay vermək istəmirsiniz, gəlin bir az da gəzişək, hava alağ.

O dinmədi. Biz bir neçə dəfə onların evlərinin başına hərləndik. Mən yaman getmək istəyirdim onun evinə. Telefon söhbətlərindən mənə bu qədər tanış olan bu ala-ışığı mənzili, radionu, yumşaq kürsünü görmək istəyirdim. Bəlkə də o gün məni evinə dəvət etsəydi, hər şeyi ona deyəcəkdim.

Ancaq dəhliz qapısının qarşısında ayrılarkən o, əlini tələsik mənə uzatdı.

–Yaxşı, hələlik Seymur müəllim. Çox sağ olun. Gecəniz xeyrə qalsın.

Gülümsündü, cəld çevrilib qaçdı.

Mən onun addım səslərini dinləyirdim və birdən hər şeyi başa düşdüm. Başa düşdüm ki, o niyə tələsir, əsəbiləşir, tez-tez saata baxırdı. O, telefon zənginə gecikməkdən qorxurdu. Mənim zəngimə.

Bir neçə gündən sonra bizim məsul katib istehsalat müşavirəsində axmaq bir çıxış elədi. Mən söz aldım və onu birtəhər elədim. O mənə cavab vermədi və birdən mənim yazığım gəldi bu kişiyyə. Neçə ildir qəzetdə işləyir, yəqin hələ heç kəs onunla bu tonda danışmayıb. Özü də adam içində.

Müşavirədən sonra mən özümü narahat hiss elədim, əvvəla ona görə ki, tamamilə haqlı deyildim, ikincisi ona görə ki, Firuzun məsləhətlərini xatırladım, üçüncüsü də ona görə ki, bu işdən də getmək istəmirdim. Axı Mədinə burda işləyirdi. Nə isə məsul katibin otağına getdim, üzrxahlıq elədim.

Gecə Mədinəyə zəng eləyəndə bilirdim nədən danışacaq.

—Bilirsən, Rüstəm, – onun səsində bir canlanma, həvəs vardı, – bizim Seymur bilirsən neçə mərd adamdır. Bu gün mən olmamışam, amma hamı danışır ki, müşavirədə durub məsul katibi birtəhər eləyib. Yaş yuyub, quru sərib. Ağzından çıxanı deyib. Bilirsən, hamı bundan danışır. Axı hələ indiyə kimi onun bir sözünü iki eləyən olmayıb. Özü də bu qədər adamın içində kişini biabır eləyəsən.

—Bilirəm, – dedim, – bu tipdə adamları mən yaxşı tanıyıram. İclaslarda alovlu nitqlər deyirlər, adamların içində basıb – kəsirlər, amma sonra təkliddə gedib üzr istəyirlər. Yəqin sənın Seymurun da iclasdan çıxıb gedib o kişinin yanına, şahidsiz-zadsız yıxılıb ayağına, başlayıb yalvarmağa.

O, kədərli səslə:

—Axı belə niyə danışırısan? — dedi. — Niyə sən onu sevmirsən?

—Ona görə ki, sən onu sevirən. Mən də səni sevirəm.

—Çox gözəl. Hamımız bir-birimizi sevək də.

—Əlbəttə, sən zarafat elə. Bəla ondadır ki, onunla sən görüşürsən, üzbəüz danışırısan, kinoya gedirsən.

—Kinoya? Nə bilirsən ki, onunla kinoya gedirəm.

—Niyə də getməyəsən?

O güldü. Görünür bu fikir ona xoş idi.

—Mənimlə isə ancaq telefonla əlaqə saxlayırısan.

—Axı biz səninlə danışmışdıq.

—Sən mənim haqqımda ona bir şey demisən?

—Nə danışırısan? Mən bu barədə heç kimə, heç vaxt bir kəlmə də deməyəcəyəm. Mənimçün bu, necə deyim, – o bir an susdu, söz axtardı, – müqəddəs bir şeydir.

Səhərişi günü biz onunla kinoya getmişdik. Film sınaqçı pilotlar haqqında idi və Mədinə qəhərlənmişdi. Bəlkə buna görə onda qəlbini boşaltmaq ehtiyacı vardı və biz bulvarla evə qayıdarkən o mənə həlak olmuş ərindən danışdı. Deyirdi ki, bizim bütün ömrümüz göydə keçdi. Göydə tanış olduq. O pilot idi, mən adicə sərnəşin. Sonra mən stüardessa işləməyə başladım ki, həmişə onunla olum. Evləndik. Bakıdan – Moskvaya, Moskvadan – Bakıya uçurduq və təyyarədə xəlvət guşə tapıb öpüşürdük. Sonra boynuma uşaq düşdü, məzuniyyətə çıxdım. Axırncı dəfə onu trapa qədər ötürdüm.

Ayrılanda onların dodaqları arasında məsafə yox idi, amma bilmirdilər ki, bu məsafə həyatla ölüm arasındakı məsafədir. Əbədi göylə, onun heç bir vaxt qayıtmayacağı əbədi göylə — yer arasında, Mədinənin onu daim gözləyəcəyi yer arasındakı məsafə.

Təyyarə yerindən tərpnəndə Mədinə onun arxasınca su atdı. Yəqin aviasiya tarixində ilk dəfə idi ki, müasir hava laynerinin ardınca, min il bundan qabaqkı adət üzrə su atırdılar. Sonra o, göyə qalxdı. Sonra yağış yağdı.

Mədinə ayaq saxladı, nəyəsə qulaq verməyə başladı. Bir qəddərdən sonra bu uğultunu mən də eşitdim və başa düşdüm ki, o bu səsi hamıdan qabaq eşidir. Biz göydə hərəkət edən rəngbərəng işıqlara baxırdıq və Mədinə dedi:

—Onun qəbri ordadır. Arvadlar ərinin qəbri üstə qəbiristanlığa gedir, mən də göyə baxıram.

Sonra Mədinə mənə danışdı ki, bəzən axşamlar aerodroma gedir, elə belə bir kənardə dayanır, düşən, qalxan təyyarələrə tamaşa edir. Sonra dedi ki, uşaq da ölü doğuldu, ərinin bu yadigarı da qalmadı.

Mən əlimi onun üzünə çəkib yanaqlarındakı göz yaşlarını sildim, sonra dəli kimi onu öpməyə başladım.

O:

— Yox, yox, yox, lazım deyil, — deyirdi və mən hiss edirdim ki, get-gedə o bu sözləri daha böyük çətinliklə deyir.

Mən onu ötürdüm və dərhal zəng elədim.

Səsi həyəcanlı və hətta bir qədər şən idi və mənim bütün romantiklərə – havada, yerdə, dənizdə həlak olmuş bütün biçarələrə yazığım gəldi.

—Bilirsən, — dedim. — İndi işdə də onunla "sən" deyə danışırıdım, — dünən biz ayrılan kimi sənə zəng elədim, telefonun məşğul idi. Gecənin o vaxtında kiminlə danışırıdın belə?

Mən heç gözləməzdim. Onun rəngi qaçdı, sifəti gərginləşdi. Amma tez özünü ələ aldı və dedi:

—Yəqin ayrı yerə düşmüşsən. Mən gələn kimi yatdım...

—Dünən səni yuxumda görmüşəm.

—Qəribədir, həyatda heç bir vaxt görmədiyin adamı yuxuda neçə görmək olar?

—Səsini görmüşdüm yuxuda. Bir də "Nerinqa" radionu.

—"Nerinqa"nı yenə təsəvvür edə bilərəm, amma səsimi necə görmüsən, heç ağılıma sığışdıra bilmirəm. Səncə, mən necəyəm? Heç məni təsəvvür edə bilirsənmi?

—Əlbəttə. Hündür boylu, uzun qıçlı, uzun saçlı —mən onun əsil görkəminə uyğun olmayan şeyləri deyirdim.

—Afərin sənə, —dedi. — Lap düz təsəvvür edirsən. İndi mən hər gecə sənin yuxuna girəcəyəm.

—Yəqin sən tək mənim yuxuma girmirsən...

—Yenə başladın?

—Yox, bilirsən, deyirlər Məhin Banu hər gecə yüz kişinin yuxusuna girirmiş. Sənin tirajın neçədir?

—Mən bircə nüsxəyəm və ancaq sənin yuxuna girirəm. Sən mənim gözümlə işığısan.

—Hədsiz dərəcədə minnətdaram.

—Bura bax, gözümlə işığı, bir məsələni səninlə məsləhətləşmək istəyirəm. Amma, xahiş edirəm, özündən çıxma, hay-küy salma, telefonu da atma.

Mən bu söhbəti üç gündü gözləyirdim. Üç gündü təəccüblənirdim ki, niyə bu barədə danışmır.

—Qulaq as. Amma əvvəl yanına gətir validol qoy.

—Yaxşı, ürəyimi çəkmə.

—Yaxşı. Üç gün bundan qabaq Seymur mənə təklif elədi ki, ona ərə gedim. Ürəyin getmədi ki?

—Yox, —dedim. — Nə cavab verdin ona?

—Hələ heç bir cavab verməmişəm. Səninlə məsləhətləşmək istəyirəm. Axı sən mənim ən yaxşı, ən əziz dostumsan. Ən əziz adamımsan.

"Qadın psixologiyası qəribədir. Başqasına aşıq olan kimi sən ən yaxşı dost, ən yaxın adam olursan".

—Lazım deyil — dedim və ən qəribəsi bu idi ki, mən səmimi deyirdim. — Heç kəsə getmə. Ya da mənə gəl. Mən səni sevirəm. Ay allah, kaş telefonla evlənmək olaydı.

O qəhqəhə çəkdi. Bir qədər əsəbi və süni gülürdü.

—Ağıllı oğlan ol. Axı sən hələ lap balaca uşaqsan.

—Mən? Nə bilirsən, sən ki, məni görməmişən.

—Mən hiss edirəm. Hər şeydən hiss edirəm, sənin səsindən, xasiyyətindən, mənə əlaqəndən. Yalvarıram sənə, həmişə belə qal, böyüməyə tələsmə.

—Nə bilirsən, bəlkə mən sənin Seymurundan böyüyəm.

—Yox, yox əzizim. Qadın hissləri heç vaxt aldatmır.

Bu lap məzhəkəyə oxşayırdı, amma mənim gülməyə həvəsim yox idi. Nə isə doğrudan da ağrı, kədər, intizar duyurdum.

—Lazım deyil, Mədinə, — deyirdim. — Bəs mən nə edəcəm? Axı ərin icazə verməyəcək ki, gecə sənə zəng vurum.

—Fikirləşib bir şey taparıq. Axı telefon əlaqəsi xəyanət deyil, günah deyil. O vaxta sənin də evində telefon olacaq, mən özüm sənə zəng eləyəcəm.

Axı ona necə başa salaydım ki, bu heç bir vaxt mümkün olmayacaq.

—Məni başa düş, — deyirdi, səsi ciddi və kədərli idi, —bax,

— siz kişilər hərdən təkliddən, tənhalıqdan şikayətlənirsiniz. Mənim lap gülməyim tutur, çünki siz əsil təkliyin nə demək olduğunu heç vaxt başa düşə bilməzsiniz. Elə təklik ki, onu yalnız qadın başa düşə bilir. Gecə ayılırsan, divarlar üstünə gəlir... nə isə, qəmli şeylərdən danışmayaq. Sən nə desən, onu edəcəm. İstəyirsən yox deyim.

Mən ona nə deyə bilərdim? O susdu, sonra mən təyyarə uğultusu eşitdim və başa düşdüm ki, bu özü elə cavabdır. Heç bir vaxt bizim heç birimiz — nə mən — Rüstəm, nə də mən — Seymur onun həlak olmuş ərinin yerini tuta bilməyəcəyik.

O axşam işdən sonra ilk dəfə məni evinə dəvət etdi. Mən dəhlizi və mərtəbəni bilirdim, amma mənzil qapısını tanımırdım. Qaranlıqda başqa qapını döydüm. Açıq olmadı. Kibrit çəkdim və qapının üstündə not vərəqində yazılmış "Açar qonşudadır" sözlərini oxudum. Not kağızını görən kimi qammalar yadıma düşdü və bildim ki, qapını çaşdırmışam. Çönüb qarşıdakı qapını döydüm.

"Nerinqa" radiosu, yumşaq kürsü, torşer — hər şey eynilə mən təsəvvür elədiyim kimi idi.

—Bu saat, Seymur, sənə əntiqə musiqi tutacam, — dedi. — Sən qulaq as, mən də çay qoyum.

Sonra mən onu öpürdüm, qucaqlayır, oxşayırdım. Hiss edirdim ki, ona qadınlığı xoş və çətin bir ağrıyla qayıdır. Divar dalında lap yaxınlıqda qamma çalmağa başladılar, birdən o mənim əllərimin arasından çıxdı və nəyəsə qulaq asmağa başladı. Mən də dinləyirdim. Bilirdim ki, bir neçə saniyədən sonra mən də bu uğultunu — təyyarə uğultusunu eşidəcəyəm. Amma heç bir təyyarə — filan yox idi. Birdən başa düşdüm ki, Mədinə nəyə qulaq verir. Mədinə telefonu dinləyirdi. Bu vaxtlar o zəng edərdi.

O, — yəni mən.

Bilirdim ki, o daha zəng eləməyəcək, daha heç bir vaxt zəng eləməyəcək, amma bir an mən də şübhələndim, mən də gözlədim və mən də möcüzə arzuladım-istədim, telefon

səslənsin.
Telefon susmuşdu.

1967

355

GÜRCÜ FAMILYASI

Bu nə qərribə teleqram idi: "Muradov Oqtaya 29 Bakıdayam Reys 203 Qarşıla" İmzasız! 203-cü reyslə uçan təyyarə Moskvadan gəlir. Amma axı kim ola? Moskvadan heç kəs gələsi deyil. Heç kimi gözləmirəm. Bu teleqramı kim vurub görəsən?.. Ağılıma heç kəs gəlmir.

Hələ yaxşı ki, teleqramı anam alıb. Bacım alsaydı, gör nə mərəkəydi. Düz bir il məni dolayacaqdı.

Səhər erkən aeroflot avtobusunun yumşaq kürsüsünə sərələnib öz-özümə fikir eləyirdim: yaxşı, axı mən kimi qarşılamağa gedirəm?

Avtobus şəhərin yuxulu küçələrindən keçirdi. Mən gələcək müsafirim haqqında düşünərək pəncərədən yatmış şəhəri seyr edirdim. Yavaş-yavaş yuxudan oyanan şəhərin səhər mənzərələri fikirlərimi yayındırırdı və mən naməlum teleqramın müəllifi haqqında qəti bir qərara gələ bilmirdim.

Şəhərə sübh obaşdandan baxasan. Ancaq o vaxt şəhərin əsl simasını, daş simasını, daş varlığını görə bilərsən. Bu zaman şəhər çılpaq, adamsız, hərəkətsizdir, yalxıdır, bəzək-düzəksizdir, səssiz-səmirsiz, danışsız, neon reklamsızdır. Vitrinlər də sükuta qərq olub, afişalar da. Daşlar donub, susub, uyuyub.

Tək-tənha bir piyadanın boş, adamsız, meydana damcılayan addımları. Asfaltı naxış-naxış bəzəyən narın yağış — səhər yağışı.

Moskvada və ölkənin başqa şəhərlərində yaşayan bütün dostlarımı, tanışlarımı xəyalıma gətirirdim — yenə bir şey çıxmırdı. Müxtəlif səbəblərə görə — heç biri ola bilməzdi. Bəlkə mənim Bakı tanışlarımdan, dostlarımdan biridir, Moskvadan gəlir, yox ki, yox. Heç biri ola bilməz, bircə Ceyhundan başqa.

Ceyhun kiçik qardaşımdır. Moskvada memarlıq institutunda oxuyur. Vaxtilə mən də oranı bitirmişəm. Bəlkə gələn Ceyhundur. Yox, ola bilməz, əvvəla srağagün onunla telefonla danışmışam, ovqatının təlx olmasından bildim ki, pulu yoxdur. Onun halını yaxşı başa düşürdüm. Özüm də belə vəziyyətə az düşməmişəm. Moskvada, evdən uzaqda pulun qurtara, illah da bayramqabağı. Ceyhuna dedim ki, darıxmasın, pul göndərərəm ona. Çox da olmasa, hər halda bayram xərcliyi üçün kifayət edər. Odur ki, çətin aqlım kəsir, bu söhbətdən sonra Ceyhun lapdan dura gələ Bakıya. Bir də axı gəlsə, daha adını niyə gizlədir?

Ağlıma bir fikir də gəldi. Amma bu fikir — xam xəyal idi. Qeyri-mümkün şey idi, baş tutan iş deyildi. Ola bilməzdi.

Nə isə, gümanlar, fərziyyələr içində vurnuxurdum ki, bir də gördüm bizim avtobus aeroportun təzə binasına yan alır. Bir memar kimi bu bina məni heç açmır. Mən, necə deyərlər, gənc və yenilikçi bir memar kimi var qəlbimlə hiss edirəm ki, binanın layihəsini çəkməyi mənə tapşırıydılar, elə bir şey tikərdim ki, hamının ağzı açıq qalardı. Sərnişinlər bu binanı görəndə kimi qəşş edib trapdan yığılardılar.

Bir neçə dəqiqədən sonra açıq eyvanda dayanıb indicə enmiş təyyarəyə sarı baxırdım. Təyyarənin qapısına trap çəkmişdilər, trapın başında hələlik tək bircə stüardessa durmuşdu. Mavi kostyumlu stüardessa. Sonra qapının haşiyəsində kök bir kişi göründü, yaşıl şlyapası vardı. Onun arxasınca cavan əsgər göründü, sonra uşaqly arvad, başqa bir qadın, kişi, qadın... Aman allah! Xam xəyal. Qeyri-mümkün olan şey. "Ola bilməz". Bəli, odur ki, var. Ağlıma gələn və aqlımdan qovduğum fikir. Trapla hündür bir qadın enirdi. Yaraşıqlı və əzəmətli. Cavan və gözəl. Saçının qəribə burumu, paltarının qeyri-adiliyi dərhal onu başqalarından ayırırdı. Mən onu bir an içində — günəşlik, qara eynəklərini geyənə qədər tanıdım. Bəlkə bu geyimdə, bu qiyafədə üstəlik qara eynəyi də gözündə olsaydı, heç tanımayaydım da. Amma tanıdım —

gözlərindən tanıdım.

Hər ehtimala qarşı bütün sənişinlərə göz gəzdirdim, amma artıq yüz faiz əmin idim ki, teleqram ondandır və indi ora-bura döyükdək məni axtarır.

—Salam, —dedim.

—Oqtay, ay allah, mən də dedim, bəlkə teleqramımı almamısan.

—Şeylərin hardadır?

—Heç nəyim yoxdur, əzizim, tez məni bir yerdə gizlət. Tez taksi tapa bilərik?

—Bu saat tapırıq. Gedək. Xanım xarici kəşfiyyatdan gizlənir?

—Taksidə hamısını danışaram. Heç inana bilmirəm ki, Bakıdayam. Əzizim, amma sən heç dəyişməmişən.

Taksinin arxa yerində oturmuşduq, o, geri qaçan aeroport binasına, yola, hündür çiraqlara hərisliklə baxırdı.

—Əcəb qiyamət aeroportudur. Lap Beyrutdakı aeroporta oxşayır. Çoxdan tikiblər bunu?

—Üç il olar, — dedim. — Bəlkə bir deyəsən görüm axı...

—Bu saat, bu saat, hirsənmə. Bilirsən səni görməyimə necə şadam. Elə səni görmək üçün gəlmişəm də...

"Belə olsaydı nə vardı ki —deyə düşündüm, —bu cür xoşbəxtliyə inanmaq olar? Özü də belə asan?"

—Çox gözəl, — dedim. — Yaxşı, bəs niyə belə gizlin, sirlili?

—Əcəb işdir, — deyə, təəccübləndi və pıçılıya keçdi. — Mən ərli arvadım, ilk eşqimin vüsalına gəlmişəm, deyirsən bəs heç bir sirr-zad olmasın?

Əsmər mənim uşaqlıq dostum idi. On il bir sinifdə oxumuşduq. Mənim qabağımdakı partada oturardı.

Vüsal, ilk eşq, filan... yalandır. Heç vaxt mən onun ilk eşqi olmamışam. O da mənim. Düzdü, bir az xoşuma gəlirdi. Necə deyərlər, bir az kəsirdim ondan. Amma ilk məhəbbət-filan... Heç yadıma gəlmir, mənim ilk məhəbbətim olub, yoxsa yox...

—Necə başa salım? Bu yaxında Bolqarıstandan qayıtmışıq.

Camalı Yaxın Şərqi ölkələrindən birinə göndərirlər.

Camal onun əridir. Böyük diplomatdır. Doğrudan, məcazi yox, hərfi mənada. Yalançılar sözü, Avropanın bütün ölkələrində işləyib. Az qala səfirdi, attaşedi nədi. Yox, əlbəttə, səfir yox, amma axır vaxtlar deyəsən, doğrudan da attaşə işləyirdi.

Adamlarda qərribə bir xasiyyət var — bir-biriylə əlaqələrini dramatik şablon üzrə qururlar. Məsələn, əvvəl mən filankəs haqqında çox yaxşı fikirdə idim, sonra onu tanıdım, gördüm nə yuvanın quşudur. Və yaxud: əvvəl o məni açmadı, amma sonra gördüm ki, qızıl kimi adamdır.

Bu şablonun, bu sxemin səbəbi, mənəcə, ondadır ki, hər adam sövqi-təbii bir dramaturqdur. Hər adamda dramatik inkişaf ehtiyacı, xarakteri açmaq, süjet hərəkəti yaratmaq, nə bilim daha nə ehtiyacı var. O ki, qaldı Camalla mənim münasibətlərimə — burda heç bir dramatik inkişaf, dəyişmə, xarakterin açılması və bu kimi şeylər yox idi. Əvvəlcədən Camal məni açmadı. Ondan sonra da heç vaxt fikrimi dəyişmədim. Xoşuma gəlmədi, vəssalam, bir dəfə gəlmədi və həmişə, daima gəlmirdi... Yəni sözün düzü, axır vaxtlar son yeddi-səkkiz ildə heç onunla görüşməmişdik də. Bir dəfə ötəri, Moskvada ona rast gəldim. Dedi ki, Əsmər doğum evindədir. Vəliəhd gözləyirik. Yadımdadır, elə beləcə dedi: vəliəhd gözləyirik.

Sonralar Bakıda bildim ki, qızları olub.

Əsmər Bakı torpağına düşəndə üzündə həyəcan, bir qədər süni, bir qədər qeyri-təbii çılğınlıq vardı, amma indi yavaş-yavaş bu həyəcan, bu çılğınlıq qrim təkin onun üzündən yuyulub-silinir, yerinə azacıq əsəbi nigaranlıq ifadəsi gəlirdi. Amma, kim bilir, bəlkə bu da onun maskalarından biri idi. Sənin neçə maskan var, — deyə vaxtilə mən ondan xəbər alardım. O vaxtlar, mənim belə suallar vermək yaşım çatmışdı, amma bu suallara özümün cavab tapmaq vaxtı hələ qarşıda idi.

—Bura bax, — deyə o, həvəslə sükutu pozdu, amma bu

həvəs özü bir qədər saxta idi, — bilirsən, hamıdan qaçmışam. Ərimdən, qızımdan, dostlarımdan, hətta dərzimdən — bu gün gərək onun yanına gedəydim. Düzdü, tamam, qaçmamışam, bircə günlüyə. Gecə uçuram geri. Gəldim sənə ad gününü təbrik edəm, amma görürəm sən çox da elə sevinmirsən.

—Boşla görək, həddindən artıq şadam ki, gəlmişən. Fədakarlığını da lazımınca qiymətləndirirəm, həm də ki, hadisələri qabaqlayırsan. Mənim bu fani dünyaya qədəm basdığım gün bu gün deyil, sabahdır.

—Necə yəni sabah? Bu gün 29-u deyil?

—Elədir. Amma mən 30-da anadan olmuşam. 1 May bayramına hədiyyə kimi.

—Yox, — bu sözü elə qəti dedi ki, az qala məni də şübhəyə saldı, mənim lap yaxşı yadımdadır ki, sizə ayın 29-da gəlmişdim.

"İlahi, gör nəyi yadında saxlayıb? — deyə düşündüm və hiss etdim ki, qəhərlənirəm. Qəhərlənirdim ki, bu qadın, indi mənə tamamilə yad olan bu qadın, Diorun geyimlərilə bəzənmiş bu qranddama mənim baş tutmamış ilk sevdam —uzaq və unudulmuş uşaqlıq rəfiqəm o axşamı, 29 aprel axşamını, illərin, ölkələrin, yad üzlərin, yad sözlərin içindən keçirib saxlamışdır. Lap mənim özüm tək. Axı mən də o axşamı dolaşmış ömrümün illəri, günləri içində itirib atmamışdım. İndi də o axşam — rəngləri, səsləri, qoxularıyla birlikdə içimdədir. O il biz məktəbi bitirirdik, anam icazə verdi ki, bütün sinfimizi qonaq çağırıram. Ad günümü də 30-dan 29-a, şənbə gününə keçirttik. İndi neçə illərdən sonra o axşam burada taksidə bizim aramızda — Əsmərlə mənim aramda idi. O axşam Əsmərin mənə gətirdiyi nərgizlər, bir də onun qısa vurulmuş saçları. Məhz o axşam Əsmər uşaqlıq illərinin uzun hörüklərini kəsdirmişdi.

Yadımdadır, bizim riyaziyyat müəllimimiz Babayev lövhənin qabağında bizə teoremi izah edərkən qəfilcən susardı, fikrə gedərdi, sonra əzbərdən Ömər Xəyyamın, ya Füzulinin bir

beytini deyərdi. O, Şərq poeziyasının bilicisi, aşiqi idi. Əsmərin uzun hörüklərinə o, — Şəbi Yelda deyərdi. Sonra da bizə başa salardı ki, Şəbi Yelda ilin ən uzun gecəsi — 22 dekabr gecəsidir. Əsmərin saçlarını qısa kəsilmiş görəndə kişinin az qaldı dili tutulsun. Düz bir həftə dərsdə ancaq riyaziyyatla məşğul olduq. Babayev indi ancaq teoremlər isbat edir, həll etdiyimiz məsələləri yoxlayır, tapşırıqlar verirdi. Bir həftə sonra lövhə qarşısında yenə bir teoremi izah edərkən. O, birdən dayandı, bizə tərəf çevrildi və Əsmərə baxdı: —İndi sən saçların 22 iyun gecəsidir, — dedi.

Bu obrazın Şərq poeziyasına heç bir dəxli yox idi. Onu bizim riyaziyyat müəllimimiz icad etmişdi.

Əntiqə kişi idi Babayev. Kök, yekəpər, ürəyiaçıq, gah hirsli, üzünü görmə, gah xoş, mehriban, gah acıqlı, gah şən. Həmişə də səslili-küylü. Amma öləndə sakit öldü. Sakit və səs-küysüz. Səssiz-səmirsiz dayanan saat kimi. Çoxumuz onun ölümünü neçə ay keçəndən sonra bildik. Belə uzun müddətdən sonra başsağlığına getmək gülünc çıxardı. Getmədim.

—Sən bildin ki, Babayev ölüb?!

O, qəmlənmədi, elə belə — üzünə kədər maskası taxdı.

—Hə, yazıq. Camal dedi mənə.

Camal da bizim müəllimimiz idi. O bizim məktəbə gələndə biz doqquzuncu sinifdə idik. Camal bizdən vur-tut yeddi-səkkiz yaş böyük idi. Bizə ingilis dili dərsi deyirdi.

—Yaxşı, bir danış görüm nə var, nə yox. Necə keçir ömrün?

—Belə də, — deyə həvəssiz cavab verdim və hiss etdim ki, cavabımın soyuqluğu ona toxundu, odur ki, dərhal soruşdum:

—Sən danış. Sən necə yaşayırsan?

—Əla — dedi. — Əladan da əla. Əsas etibarilə xaricdə ömür keçiririk. Amma Moskvada da həyatımız əla keçir. Yeni evdə üç otaqlı mənzil. Telefonu, altında qarajı, vannada qara kafel, döşəməsi plastik...

—Sənə nə olub? Niyə özündən çıxmısan. Məgər mən sənə bir şey dedim?

—Ah, nə qədər həssassınız. Qəlbiniz nə qədər incədir. Bir şey dedim? Daha nə deyəcəksən? Dur bir söy də məni. Bir buna bax, sən allah. Mən atıla-atıla ordan durub gəlmişəm bura, elə bilirsən asan məsələ idi mənimçün? Gəlmişəm ki, o uzaq axşamı qaytarım, o axşam ömrümün ən xoş günlərindən biri idi. Bu cənab isə özünü çəkib oturub, qoyub özünü dağ başına, heç bu gün ad günü də deyil.

Mən güldüm.

—Əzizim, — dedim, — inan ki, sənün gəlməyinə dünyalarca sevinirəm. Bu mənimçün bayramdır, ən gözəl hədiyyədir. Səmimi deyirəm. Amma mən yazıq, mən biçarə neyləyim ki, dünyaya bu gün yox, sabah gəlmişəm. Əşi, bunun nə əhəmiyyəti var? Əsas odur ki, sən gəlmisən. Bir şey danışmırsan axı, elə sirli görkəmin var ki, mən də qorxuram bir şey soruşum.

—Yaxşı, qulaq as — Bu, yeni bir maska idi. Qayğısızlıq, şən, oğlanvari şiltaqlıq maskası. — Moskvadakı, bolqar attaşesinin arvadı çoxdandır mənə təklif edirdi ki, Zaqorska gedək. Mən də razılıq verdim, sonra bir rəfiqəmi ona qoşdum, özüm də gəldim bura.

—Allah, sən saxla, bircə diplomatik əngəllər çatmırdı.

—Heç bir əngəl-flan yoxdur. Biz Camalla çoxdan Bakıya gəlməyə hazırlaşıyıq. Bilirsən neçə ildir burdan çıxanıq. Bura gələndə də gərək azı bir ay qohumlara-tanıslara qonaq gedək. Bir də axı neçə il xaricdə yaşayandan sonra gəlirik, adı böyükdür. Dünyanın yarısını gəzmişik. Hədiyyə-flan, özün bilirsən də... Mən daha bu illər ərzində hamıçün hədiyyə alıb hazırlamışam, amma heç macal eləyib gələ bilmirik. Yəqin bu il də gələ bilməyəcəyik. Bir aya yenə gedirik xaricə. Amma mənim... — birdən o lap uşaq kimi dodaqlarını büzdü, — İçəri şəhər yaman düşmüşdü könlümə.

Onlar İçəri şəhərdə yaşayırdılar. Tez-tez gedərdim evlərinə. Köhnə pilləkənin altında iki göz kiçik otaq. Otaqların birinin pəncərəsi balaca, çirkli həyəətə açılırdı. İkinci otağın yerli-dibli

pəncərəsi yox idi. Bu otaq indiki kimi yadımdadır. Balaca, lampanın zəif işığında ədəbiyyatdan ifadə yazıya hazırlaşardıq, qış aylarında Əsmərin anası kerosinkanı gətirərdi otağa — bir az qızınmaq üçün. Anası deyərdi ki, evdə kişi olsaydı, bu otağın divarını deşib küçəyə pəncərə açmaq olardı. Belə pəncərədən dəniz görünərdi.

Müharibə çağının başqa uşaqları kimi, Əsmərin də uşaqlığı çətin olub.

—Bəs niyə deməmişən Camala?

—Qəribə sual verirsən. Camalı tanımırısan? Yadından çıxıb? O heç dəyişməyib.

Yox, mənim yadımdan çıxmamışdı. Əsmər məktəbi bitirən kimi Camalla nişanlandı. Camal Əsmərə köhnə sinif yoldaşlarıyla görüşməyi qadağan etmişdi.

Hətta sinifdə oxuyan vaxtda da mən hərdən Camalın acıqlı baxışlarını tuturdum. Əsmər yoldaşlarıyla çox deyib güləndə. Bizim yaşımız — bizim ümumi vətənimiz idi və bu vətəndə Camal qərib idi. O bunu duyurdu. Ancaq mən bunu sonralar başa düşdüm.

Əsmər Xarici dillər institutuna daxil oldu. Camal orda dərs deyirdi, bir ildən sonra evləndilər, Camal ailəsindən ayrı, tək yaşayırdı, Əsmər də onun evinə köçdü. Bir gün Əsmər bizə zəng elədi və hamımızı qonaq çağırırdı. — TAncaq düz 12-də ha"

Biz hamımız gəldik — oğlanlar, qızlar, bir yerdə böyümüş, bir-biriylə qapaz-qapaz oynayan uşaqlar. İndi də gözümün qabağındadır, ö gün.

Başqa bir aləmə düşmüşdük. Tərtəmiz, hədsiz səliqəylə, hədsiz zövqlə bəzədilmiş bu mənzil tamam başqa bir dünya idi. Bu aləmin hər detalı, hər əşyası qeydi-adi idi və Əsmər də bu aləmin bir əşyası idi. Amma nigaran, öz yerini tapa bilməmiş, narahatlıqla bu yeri axtaran əşyası, sanki o yeri tapıb, əbədi o yerdə sabitləşmək, hərəkətsizləşmək, donub qalmaq istəyən bir əşyası.

Əsmər Camalın adını belə çəkmədən: "Leksiyadadır, — dedi, — ikiyə qədər leksiya olacaq. İki saat vaxtımız var", Bu sözlərdən hamı özünü daha da pərt, narahat hiss etdi. Ən çox da Əsmər özü.

Əsmər qızlara mənzili göstərirdi. Biz oğlanlar isə otaqda qalmışdıq, eşidirdik ki, hardasa siyirtmələr çəkilir, cürbəcür mexanizmlər və cihazlar quruldayır, hardasa su axıdılır. Biz özümüz də ağzımızı açıb servantın içinə tamaşa edirdik. Servantın içi növbənöv ekzotik içkilərlə və çeşid-çeşid xarici markalı siqaretlərlə dolu idi.

Sonra Əsmər hamımızı masanın arxasında oturtdu. Özü mətbəxə keçib, bir boşqab gətirdi. Boşqabda isə... İndi də bunu xatırlayanda boğazım qəhərlənir — boşqabda yeddi dənə ucuz kağıza bükülmüş dondurma var idi — hərəməzə biri. Əsmər düşüb, onları bizimçün almış və buz dolabının bir güncündə gizlətmışdi. O bizi bircə buna qonaq edə bilirdi.

O an ömrümdə ilk dəfə mənə elə gəldi ki, Əsməri sevirəm və birdən istədim onu götürüb burdan qaçam, heç bilmirəm hara, bəlkə yenə İçəri şəhərə.

Bundan sonra onu görmədim, bəlkə də təsadüfən bir-iki dəfə küçədə rastlaşmışdıq, bilmirəm, hər halda yadımda qalmayıb. Bir qədər sonra onlar Bakıdan köçüb getdilər.

—Bax deyəsən şəhərə çatmışıq. Evləri görürsən, bu lap təzə rayondur.

—Biz hara gedəcəyik?

—Bizə, əlbəttə, bizə.

—Yox, yox, nə danışırsan? Evdə anan, qardaşın.

—Bacım, —dedim, — qardaşım Moskvadadır. Oxuyur.

—Harda?

—Memarlıq institutunda.

—Sənin kimi, hə? Yaxşı, de görüm işindən razısan?

—Necə deyim, ümumiyyətlə razıyam. Bilirsən illər keçdikcə adamın ağılı gəlir başına. Daha özünü bəşəriyyətin dahisi hesab eləmirsən, Dərk eləyəndə ki, sən də başqaları

kimisən, başqalarından birisən, rahatlaşırsan. Əsəbiləşmirsən, hövsələdən çıxmırsan.

—Gözəl fəlsəfədir, hansı dinə tapınmısan? Zaqorska gərək sən gedəydin.

—Bax, bu təzə şeydir. Məni indiyəcən bir çox şeylərdə ittiham ediblər —köhnəpərəstlikdə və yalançı novatorluqda, konservatizmdə və modernizmdə, ənənələrin əsiri olmaqda və ənənəyə xor baxmaqda, moda dalınca qaçmaqda və modadan geri qalmaqda və sairə və sairə. Amma dindarlıqda hələ ki, ittiham olunmamışdım. Ağıllarına gəlməyib yəqin.

—Belə de. Harda belə səni ittiham ediblər. Deməli, sən böyük mübahisələr doğuran bir sənətkarsan, hə? Məsələn Pikasso kimi.

—Yox, yox, ağlın ora getməsin. Bütün bu qızgın mübahisələr bizim şöbənin daxilində cərəyan edir. Şöbəmizdə də cəmi-cümlətanı səkkiz adam var. Bəndənizin şəxsiyyəti və işi də orda müzakirə olunur.

—Yaxşı, axı sənin işin nədən ibarətdir?

—Rayon mehmanxanalarının layihələrini çəkirəm.

—Oy, Oqtay, əgər bilsəydin dünyada necə mehmanxanalar var. Bir mehmanxanalarda yaşamış, iki göz istəyir baxasan. Bolqarıstanda bilirən necə otellər tikiblər, Zolotiye peski, Solneçniy bereq — adamın ağı başından çıxır. Sən gərək görəsən onları. Camalnan mən...

"Camalnan mən" ifadəsi məni xeyli əsəbiləşdirdi və odur ki, mən onun sözünü ağızda qoyub bir qədər kəskin xəbər aldım.

—Yaxşı, nə deyirsən, bizə gedəcəyik?

—Yox, yox, mən bura gizli gəlmişəm. Məni gərək səndən başqa bir kimsə görməsin. Tanış-bilişi nəzərdə tuturam. Gəl elə belə şəhəri gəzək, göstər mənə Bakını, gecə də uçub gedəcəm. Geriyə bilet də almışam. Yaxşımı?

—Bəs şəhəri necə gəzəcəksən ki, istəmirsən səni görən olsun?

—Budey, bax, — deyə o, qara eynəyini gözüne keçirdi, —

kim mənə tanıyacaq? Kim tanıyacaq ki, mən həmin o Əsmərəm? Tanısalər da qoy isbat eləsinlər ki, mənəm, görək neçə isbat edəcəklər.

Sürücü mənə tərəf döndü:

—Yaxşı, xalaoğlu, — dedi. — Hara gedəcəyik.

—Bax, burda saxla, — dedim. — Gəlib çatdıq. Çox sağ ol.

Biz Dağüstü parka getdik, açıq yay kafesində yemək yedik. Bütün şəhər ayaqlarımız altında idi. Bütün şəhər. Göy dəniz, gömgöy dəniz, bir də ağ, ağappaq gəmi. Krasnovodska gedən "Qırğızıstan" gəmisini.

Bütün oğlan uşaqları kimi, biz də dəniz sərgüzəştləri haqqında düşünür, Xəzərə baxıb uzaq limanlar, fırtınalar və okeanları arzulayardıq. Belə vaxtlarda coğrafiyanı da unudurduq. Unudurduq ki, Xəzər ancaq böyük bir göldür. Dünyanın başqa dənizlərindən və okeanlarından ayrılmış qərib bir göl — təbiətin əcaib eksperimenti. Dünyanın ən böyük gölü. Ən böyük hovuzu. Ən böyük akvariumu.

"Qırğızıstan" açıq dənizə tərəf yönələrək uzun-uzadı fit verdi və bu fit səsi aramla şəhərin, dənizin üzərinə axıb əriyirdi.

—O adanın adı nədir? —Əsmər əlini üfüqə tərəf uzatdı.

—Nərgiz.

—Nərgiz?

—Əsil adı Narginidir. Amma mən ona Nərgiz deyirəm.

—Hə, hə, Nargin. Yadıma düşdü. Uşaqlıqda o mənə çox sirli və əfsanəvi görünürdü. Elə istəyirdim ki, bir ora gedim. Ora getmək olar?

—İstəyirsən dəniz gəzintisinə çıxarıq. Adaya çıxmayacağıq, amma onu lap yaxından görəcəksən.

—Nə yaxşı, gedək də onda.

—Axşam gedərik. Daha romantik olsun. —Hiss elədim ki, istehza ona toxundu.

—Gedək, — dedi.

—Gedək. Ya bəlkə bir şey istəyirsən?

—Yox, yox, nə danışsən? Bilmirsən arıqlamaqçün nə müsibət çəkmişəm. İndi, deyəsən, normadayam. Elədir?

—Yüz faiz.

—Mən yoq sistemiylə arıqlayırdım. Bilirsən yoq sistemi nədir?

"Yoq sistemi". İndi o, fransız xalçalarından, Kafkadan və Antonioninin filmlərindən, Qaliçin nəğmələrindən danışacaq. Aman allah, bu həmin o Əsmərdirmi? Həmin o Əsmər ki, səkkizinci sinifdə oxuyanda oğlanların tualetində bizim sinif jurnalını yandırmışdı. Ədəbiyyat müəllimi ona üç qoymuşdu. Bu Əsmərin həyatında birinci "üç" idi. O, bütün dərslərdən əla alırdı. Xətti də sinifdə hamıdan yaxşı idi. Ədəbiyyat müəlliminin bu "namərdliyi" Əsmərə elə yer eləmişdi ki, jurnalı yandırmaqla onun ürəyi soyumadı. Ədəbiyyat müəllimindən dəhşətli intiqam aldı. Nədisə bu müəllimdən heç birimizin xoşu gəlmirdi, özü də bilirdik ki, o, arvadından oddan qorxan kimi qorxur. Eşitmişdik ki, arvadı ona göz verir, işıq vermir, həm də yaman qısqancdır. Əsmər də bunu bilirdi. Bir gün — o gün ədəbiyyat müəllimi səhərdən ikinci növbənin axırına qədər məktəbdə dərslərdə olurdu — Əsmər kişinin evinə gedib yazıq bir görkəmlə (masqa taxmağı uşaqlıqdan bacarırdı) müəllimin arvadından soruşub: "Müəllimə nə olub, nigaran qalmışsınız, xəstə deyil ki? Bu gün məktəbə gəlməyib".

Bir fisqırıq qopmuşdu, gəl görəsən. Əsməri məktəbdən qovacaqdılar. Babayev birtəhər girdi qanının arasına. Ədəbiyyat müəllimi isə bir neçə gün özünə gələ bilmədi. Gözlərinin altında qapqara dairələr vardı.

—Əsmər, yadımdadı ədəbiyyat müəlliminin başına nə oyun açardığ? Ocaqçının əhvalatı yadımda?

Dedim ki, ədəbiyyat müəllimindən xoşumuz gəlmirdi, hər dəfə o, sinfə girən kimi, ayaqlarımızla yeri döyərdik, soruşanda da bu nədir, cavab verirdik ki, biz nə bilək, yəqin aşağıda ocaqçı işləyir. O, bizi başqa sinif otağına keçirdi və biz hər şeyi təzədən başladığımız. "Bu nədir, ocaqçı da bizim dalımızca

gəzir", deyə o, təəccüblənirdi.

Əsmər:

–Yox, —dedi. — Ocaqçı kimdir?

Ancaq mən onun yadına salmadım. Belə əhvalatları unutmusansa, danışmağın heç bir mənası yoxdur. Bütün təfərrüatıyla xəyalında yaşamırlarsa, indi onları danışarkən sənə nə gülməli gələcək, nə maraqlı, nə məzəli. Başa düşməyəcəksən ki, bunun duzu nədədir.

Dənizə tərəf çıxdıq. Səhərin bu çağında dəniz bağı qoca qarlıların, qucağı körpəli anaların, uşaqların ixtiyarında idi. Bir azdan sonra bura pensionerlər gələcək, təsbehli qoca kişilər. Əyinlərində köhnə pencəklər, əllərində təzə qəzetlər, arxalarında ötüb getmiş ömürləri. Sonsuz söhbətlər İldən-ilə, gündən-günə davam edən söhbətlər. Bəlkə də söhbətlər heç dəyişməzdi, söhbət edənlər dəyişirdi. Hər gün bura gələn qocalardan biri günlərin bir günündə gəlmir. Sonra başqa birisinin yeri boşalır. Bu yeri təzələri tutur. Təzə qocalar. "Yenibaşlayan" pensionerlər. Kimsə gəlir. Kimsə gedir.

Sonra axşam düşür. Bulvar orta yaşlıların olur. İş günündən sonra faydalı gəzintiyə — terrenkura çıxmış adamlar. Dəniz havasıyla ciyər dolusu nəfəs alan mötəbər kişilər, qadınlar... Ala-qaranlıq gizli xiyabanlarda isə cavanlar — sevişənlər skamyaların üzünü o biri tərəfə çevirib öpüşürlər.

Sonra gecə düşür. Gecənin bir yarısında tamamilə boş, adamsız bulvarda milisionerin addımları aydın eşidilir. O tərəfdən halay-valay vuran bir kefcil uzun çəkmiş məclisdən qayıdır. Sayıq milisioner diqqətlə onu izləyir. Amma kefcil gecəquşunun heç kəslə işi yoxdur. O heç bir qanunu pozmur. Özü üçün pəsdən oxuya-oxuya yoluyla gedir.

Amma indi səhərdir. Açıq, aydın bir səhər. Uzaq, seyrək ağ buludlar göy üzünə pərən-pərən dağılıb, günəşi tutmurlar, işığı gizlətmirlər. Bulvar da uşaqların ixtiyarındadır. Uşaqlar oynayır. Koslarını, oyuncaqlarını bir-biriylə bölüşürlər, qoğallarını, bulkalarını bir-biriylə bölüşürlər. Bir də ötən gün

ərzində dünya haqqında öyrəndikləri təzə xəbərləri, məlumatları bir-biriylə bölüşürlər.

Müəyyən lövhələr müxtəlif adamlarda bir-birinə bənzər düşüncələr oyadır, odur ki, Əsmər sualını verəndə fikirlərimizin eyni mənzilə gəlib çatmasına təəccüblənmədim.

—Sən niyə evlənmirsən?

Gülümsündüm və çiyrimi çəkdim. Nə mənzil şəraitimdən söz açmaq istəyirdim, nə də ailə vəziyyətimdən. İstəmirdim deyəm ki, evin böyük kişisi mənəm, anam qocadır, bacım Çimnaz Bakıda oxuyur, qardaşım Ceyhun Moskvada. Həm də bütün bunlar səbəb deyildi, həqiqətin ancaq bir hissəsi, bir çərəyi idi. Tam həqiqət deyildi.

—Yoxsa and içmişən ki, subay qalacaqsan?

Bəlkə də haqlıdır. Mənim xasiyyətim ailə həyatıyla, uşaqla, arvadla çətin uyuşa. Amma birdən istədim Əsmərə danışım ki, bir may günü, işıqlı, aydın bir may günü küçədə bir "Moskviç" gördüm. Mavi "Moskviç" bir evin qarşısında dayanmışdı. Maşının dal pəncərəsindən bir tor bağlama görünürdü. Bağlamada cürbəcür yemək-içmək şeyləri, meyvə, göyərtilər vardı. Maşının yanında sağlam bədənli, küləş sifətli, cavan bir kişi dayanmışdı. Əynində qısa qollu yüngül köynək vardı. Yanında arvadı dayanmışdı. Üzdən sifayi, səliqəylə və zövqlə geyinmiş cavan bir gəlin idi arvadı. Yanında da uşaqları. Gül kimi tərtemiz, səliqəli geyinmiş, daranıb sığallanmış uşaqları — yeddi-səkkiz yaşlı oğlan və dörd-beş yaşlı qız. Bir qədər kənarda bu ailənin dostları, onlar da arvad uşaqla dayanmışdılar və yəqin maşın gözləyirdilər. O vaxt birdən ani bir fikir keçdi başımdan ki, bütün bu şeylərdə bayağı heç nə yoxdur və mən özüm də azacıq istəyirəm bütün bunları.

Əsmər məni fikirlərimdən ayırdı:

—Bilirsən Moskvayla Bakının fərqi nədədir? Bakı dənizə dirənir, qatar son dayanacağına dirənən kimi. Bakı dənizdə qurtarır, bitir, necə başa salım səni, belə elə bil ki, dənizə tökülür, dənizə aşır, bax bu sahil evlərinin, ağaclarının əksiylə

birlikdə suya düşür. Amma Moskva... Moskva qurtarmır, bitmir, yavaş-yavaş yoxa çıxır, kənarlarında əriyib gedir...

—Bəlkə də sən düz deyirsən. Moskva tez-tez mənim yuxuma girir, istəyirəm hər şeyi atıb minəm təyyarəyə, lap sənin kimi, uçub gedəm.

—Belə çıxır ki adam həmişə hardansa harasa getmək istəyir.

—Dərin fəlsəfi fikirdir.

—Bəsdir məni doladın. İnciyərəm səndən bax.

Bulvardan çıxıb İçəri şəhərə tərəf getdik.

—Bir adamnan gəzib eləyirsən —deyə o, qəfilcə soruşdu.

—Yox, —deyə mən ani cavab, verdim, sonra düşünüb tələsik: —"hə" demək istəyirdim, —dedim. Gördüm ki, çox gic çıxdı və dərhal zarafata saldım, — mən bəzən "hə" yerinə "yox" deyirəm.

Əsmər sakitcəsinə:

—Olur, —dedi. — Mən də ömrümdə bir dəfə TyoxU əvəzinə ThəU demişəm. Amma bu başqa söhbətdir.

—İçəri şəhəri sökürlər. Köhnə evləri, küçələri...

—Sən nə danışırsan, — onun üzündə dəhşət ifadəsi vardı. —Ola bilməz. Bu, tarixdir, keçmişdir. Başa düşürsən, İçəri şəhər memarlığın folklorudur, onu əsrlərlə tikiblər, müxtəlif nəsillər, müxtəlif adamlar.

—Bilirəm, bilirəm, əzizim. Hər halda axı mən də memaram. Deyirsən ki, İçəri şəhər memarlığın folklorudur. Bunların hamısını mən bilirəm. Amma bir məsələ də var... Axı... adamlar belə bir şəraitdə yaşaya bilməzlər. Bu köhnə evlər, əyri-üyrü küçələr, natəmizlik...

—Düzdür, düzdür, razıyam səninlə. Qoy adamları köçürtsünlər.

—Evlər isə qalsın. Gözəl fikirdir. Bizim müdir eşidəydi sənin bu sözlərini. Şəhərin tən ortasında böyük, boş, adamsız bir ərazi — sentimental uşaqlıq xatirələrinin abidəsi.

—Dayan, Oqtay, dayan görüm. Bəsdir yuyub apardın məni. Bura bax, deyəsən bu döngə mənə tanış gəlir. Hə də, əlbəttə,

bax, bizim ev ordadır.

—Sizin ev orda yoxdur. Söküblər.

—Necə yəni söküblər? Anam rəhmətliyə təzə evdə mənzil verəcəkdilər, amma mən elə bilirdim ki, bu ev qalıb.

Biz Əsmərgilin evinin xarabalarına çatdıq. Qarşıda yarı-sökülmüş boş evin şüşəsiz-gözsüz pəncərələri bu xarabalara baxırdı.

—Bax bu evi gərək tanıyasan, sizin evin düz qabağındadır.

—Əlbəttə, tanıyıram. Məsmə xala bu evdə olurdu. Novruz qabağı şəkərbura, paxlava bişirəndə iyindən yata bilmirdik. Bütün gecəni bişirərdi. Bilirdik ki, səhər bizə də pay göndərəcək, amma sabaha qədər dözə bilmirdik.

Əsmər çıxıra-çığıra danışdı, çünki o taydakı üçmərtəbə evi dağdan buldozerin səsi qulaqlarımızı batırırdı. Vaqon dəhlizləri kimi dar küçələr, balkonları vaqon kupelərinin üst yerləri kimi az qala bir-birinə toxunan evlər. Bütün bunların yerində indi nəhəng boş bir meydan qalmışdı — daşlı, kəsəkli, tozlu, əhəngli meydan. Orda, burda atılmış lazımsız nimdaş əşya qırıntıları, hifz olunmuş divar parçasının gərəksiz şirli naxışı, sınıq aftafa, qırıq krant, paslı boru — boş meydan. Bu meydanın tən ortasında qədim heyvanları xatırladan xortumlu buldozer işləyir, sökür, dağıdır, uğuldayırdı, nədənsə onun nömrəsi yaddaşımda həkk olunmuşdu: QTP-44.

Bilmirəm, nədənsə, birdən şer oxumağa başladım. Buldozerin səsinə batırmağa çalışaraq Əsmərə şer oxuyurdum:

*Əyrin-üyrün,
Dar küçələrin,
Gündüzlər
otaqlarındakı bəyaz gecələrin,
damlarının yastısı,
içinin astası,
küçələrini
dolanan addımların*

*həmişə tənha səsi,
gecələrini
dünyada itən tarix tikəsi,
içindən bayır şəhərə,
böyük şəhərə çıxan təəccübüm,
oğrularından qorxan cibim,
ölüm ayağındadır indi.
Biçarə şəhər,
İçəri şəhər...*

—Kimin şeridir bu?

—Vaqif Vəkilovun, — dedim, — cavan şairdir. Yəqin sən tanımırısan.

—Bilirsən, — dedi, — İçəri şəhərdə biz elə bil böyük kommunal mənzildə yaşayan kimiydik. Hamı bir-biri haqqında hər şeyi bilirdi. Birinin radiosu çalırıdса, bütün məhəllə üçün çalırdı. Birinin dərdi, yası olanda ağlaşma səsi hamının evinin içində idi. Xörəklərin iyi də həmçinin. Bir uşaq qızılca oldumu, bütün uşaqlara dəyəcəkdі.

Əsmərin sözləri mənimçün nə qədər yaxın idi. Axı mənim aləmində də İçəri şəhərin təkrarsızlığı məhz bunda idi.

Biz İçəri şəhərə qala deyirik. Bir memar kimi, mənim fikrimcə, Qala — müasir şəhərlərdir, hərə öz qınına çəkilən kimi mənzilinə, öz hücrəsinə çəkilir, pilləkənlər, pilləkən meydançaları da yalnız körpüdür. Bu körpüdə qonşular yalnız təsadüfən görüşə bilərlər. Belə görüşlər heç vaxt tanışlığa, dostluğa, yaxınlığa səbəb ola bilməz. Körpülər, ya da vaqonlar arasındakı buferlər. Buferlərdə tanış olub dostlaşmaq olarmı? Hərə öz evinə — öz kupesinə çəkilir. Bu kupeli vaqonlar — müasir evlər müqabilində — İçəri şəhər ümumi vaqondur. Sevinci, kədəri, narahatlığı, yuxusu müştərək ümumi vaqon. Davaları, qeybətləri, iyləri — müştərək, toyları, yasları, qayğıları müştərək. Müasir şəhərin rahatlığı qarşısında İçəri Şəhərin nəyi var? Natəmizliyi, çirki, narahatlığı, yamaqları...

Qoca sifətinin qırıqları kimi əyri-üyrü küçələri. Yanpörtü dayanmış şikəst, əlil evləri. Bəli... Amma bir də insaniliyi, ünsiyyət sevinci, ümumi taleyin əvəzsizliyi ki, onun yerini heç nə verməz. Bir də bizim uşaqlığımız. Hər daşda izi qalan uşaqlığımız. —Budur, İçəri şəhər.

Babalarımızın yaşayışı, diriliyi, ömrü-günü.

—Bütün bunları nəylə əvəz edəcəksiniz, Oqtay, — deyə Əsmər yenə də mənim fikirlərimə cavab verirmiş kimi soruşdu: —Şüşədən və betondan təzə evlər tikəcəksiniz, eləmi, modern qutular?

—Bəli, — dedim, — çalış ki, hisslərini bir balaca cilovlayasan və ağıllı-başlı fikir elə. Adamlar gərək rahat yaşasınlar, evlərində hər bir rahatlıq olsun. Ona görə də onları burdan köçürmək lazımdır. Bəs evlər nə olsun? Əlbəttə, tarixi əhəmiyyətə malik olan binalar saxlanılacaq.

—Tarixi əhəmiyyətə malik binalar! Mənimçün tarixi əhəmiyyətə malik olan bina —anadan olduğum evdir. Anadan olduğum, böyüdüyüm, yaşadığım ev.

O məni əsəbiləşdirməyə başlayırdı.

—Yaxşı, — dedim, — çox gözəl, bəs onda niyə əlivi fürsət düşən kimi bu əziz-xələf evi tərk etdin? — Bunu deməyimə peşman oldum. Gərək deməyəydim.

O cavab vermədi. Bir neçə addım atdı. Keçmiş evləri səmtə. Dayandı. Evləri bax bu yerdə idi. Otağı da bax burda. Pəncərəsiz otağı. Çarpayısının yanına anası köhnə xalça vurmuşdu —evdə olan ən qiymətli şey bu xalça idi. Xalça Əsməri divarın rütubətindən qoruyurdu. Əsmər mənə sarı döndü.

—Gedək, — dedi.

İstədim onun başını qatam, qəmli xatirələrdən ayıram, İçəri şəhərin təzə planı haqqında danışmağa başladım.

—Dayan, — dedi. Dayandıq. O, nəyəsə qulaq verirdi. Mən də dinləməyə başladım. Küçənin o tayından iki arvad keçirdi və bir-biriylə danışdı:

—Ağz, qaragünə deyirəm, başıvın çarəsini qıl, şoğərİbnən İşin olmasın...

—Qadam onun ağzına, başında ağılı olsaydı, gədəni onun—bunun qapısına salmazdı ki...

Arvadlar tını buruldular və Əsmər mənə İngiltərədən danışmağa başladı. İki il bundan qabaq onlar İngiltərədə yaşayırdılar və Əsmər oranın səmasından danışırdı. Orda göy, —deyirdi, elə alçaqdır, elə bil əlini uzatsan çatar — Həm də elə bil solub. Elə bil buludları göyə divar kağızı — oboy kimi çəkİblər.

Sonra biz Xan sarayının içinə girdik. Daxili həyətlərdən keçdik, pillələrdə dayandıq. Görəsən institutda, işdə mən bu abidəni neçə dəfə tədqiq etmişəm, köçürmüşəm, çəkmişəm, öyrənmişəm. Amma elə bil indi onu ilk dəfə görürdüm. Mən onun səthlərinin dahiyənə ahənginə, tənəsüblərinin simmetriyasızlığına sanki yenidən valeh olurdu. Divanxananın mübhəm ala-qaranlığı, daxili həyətlərin sakitliyi, sarayın əzəməti — elə bil bütün bunlar ən dərin mənasını mənə ilk dəfə açdı. Xan sarayının böyük meydanında dayanıb İçəri şəhərin mənzərəsinə tamaşa edirdik. Mən daşın müdrikiyi haqqında düşünürdüm. Düşünürdüm ki, bütün bunlar nə böyük səadətdir. Mən İçəri şəhər küçələrinin ad lövhələrinə, hansısa diş həkiminin elanına baxırdım və ağılıma gəlirdi ki, bu yazılar İçəri şəhərin əbədi daşlarını təhqir edir, ədəbsiz görünür. Elə bil Miloslu Veneraya naxış vurublar.

...O axşam, aprelin 29-da bizdən dağılışanda, mən də hamıyla birlikdə çıxdım. Əsməri ötürəcəkdım. Bir az geri qaldıq uşaqlardan, birdən tinbaşında Əsmərin çəkməsinin dabanı çıxdı. Mən maşın saxladım və ömrümüzdə bəlkə də ilk dəfə taksiyə mindik. Özümü elə itirdim ki, sağa əvəzinə, sola gedək dedim.

Əsmər:

—Buğda, arpa, — dedi.

Bizim idman müəllimimiz belə deyirdi. Məşqlər zamanı bir

adam tələsəndə sağla solu çaşdıranda idman müəllimimiz deyərki ki, solu-sağı yadında saxlaya bilmirsənsə, yadında saxla arpa bu yana, buğda o yana. Bu da onun zarafatı idi. Biz taksiylə Əsmərgilin evinə çatıb maşından düşdük. Qapılarının ağzında ayrılarda Əsmər birdən diqqətlə (indiki vaxtım olsaydı deyərdim ki, işvəylə) mənə baxıb xəbər aldı:

—Bəs sən mənə bir şey demək istəmirsən?

Yenə də görünür ki, fikir axınımız bir mənzilə çatdı və Əsmərin sözlərinə bu səfər də təəccüblənmədim:

—Yadında o axşam mənim çəkməmin dabanı çıxmışdı, sən də məni ötürürdün. — Bir az susandan sonra əlavə etdi. —Hər şey başqa cür ola bilərdi.

Ancaq mən keçmişə çözlənmək istəməirdim. Uşaqlıqdan biz daima nə isə itiririk. Bəzən adam lap mat qalır. Adam harda, haçan bu qədər şey yığıb ki, elə hey itirə-itirə yenə də nə nə isə saxlayır.

—Acmamısan ki, hələ?

—Hələ yox. Bir-iki saatdan sonra.

—Yaxşı. İndi saat ikidir. İki saat da vaxtımızı öldürək.

—Əcəb nəzakətli sən. Deməli, mənimlə sən vaxtını öldürürsən.

—Yaxşı, sözdən söz çıxartma. İstəyirsən, gedək kinoya.

—Kinoya? Gedək.

Biz filmin lap əvvəlinə çatdıq. Sənədli film idi. "Yaponiya müharibələrində". Mən sənədli filmləri xoşlayıram — bu filmdə isə yapon xronikasının nadir kadrları vardı: ölümə məhkum pilotlar —kamikadzelər uçuşqabağı. Adamın əti ürpəşirdi.

—Bir onların sifətlərinə bax, —deyə Əsmər qulağıma pıçıldadı. —Dəhşətdir.

Uçuşdan qabaq onların hamısına sake-yapon arağı verirdilər, təyyarəyə qalxa–qalxa onları çəkən kino-kameraya baxarkən bilirdilər ki, qarşıda onları yalnız ölüm gözləyir və artıq heç bir şey onları bu ölümdən qurtara bilməz.

—Görəsən, onlar havaya qalxanda nə düşünürmüşlər? —deyə

Əsmər soruşdu. — Fikirlərini dəyişmirlərmiş ki?

Ona diktör cavab verdi:

—Kamikadzelər yerdən qalxan kimi həyatla əbədi vidalaşırdılar. Geri qayıtmaqçün onların təyyarələrinə benzin tökmürdülər.

Sağ əlimdə Əsmərin barmaqlarının əsəbi titrəyişini duydum. Sonra sağ yanağımda onun saçlarını, sağ çiyində onun başını hiss etdim. Lap yaxından onun vurduğu ətrin xoş, məstədici qoxusu gəldi. Məndə dəli bir uşaq istəyi oyandı, onu öpmək istədim, amma yenə də, neçə il bundan qabaqki kimi öpmədim. İşıq yandı. Film qurtardı.

—Bu dəhşətdən sonra yaxşıca nahar eləmək lazımdır, —deyə o, qayğısız və şən gülümsədi. — Yaman acmışam. Yaxşı kabab yemək istəyirəm. Deyirlər burda əntiqə bir kababxana açıblar.

—Hə. Biri var Binəqədidə. Amma ora uzaqdır. Biri də Bayıldadır. Gedək ora.

—Gedək.

Kababxana kişilərlə dolu idi. Əsmər qadın çinsinin yeganə nümayəndəsi idi. Onun qeyri-adi görkəmi, geyimi hamının diqqətini cəlb edirdi və bizi hər tərəfdən süzürdülər. Hamı bir balaca, ya əməlli-başlı dəm idi və biz bu baxışların tən ortasında dayanmışdıq. Hələ ki, ancaq baxırdılar, amma qorxurdum söz-zad da atsınlar, odur ki bura gəldiyimizə lap peşman olmuşdum. Yaxşı ki, bufetçi məni tanıdı, məsələni dərhal başa düşdü və bizə yanaşıb pəncərə qabağındakı masanın arxasına apardı. Mən arxam dənizə tərəf oturdum. Əsmər isə arxası camaata, üzü dənizə oturmuşdu və mən sifariş verən müddətdə çiynim üstündən dənizə və üfüqdə görünən çatılmaz Nargin adasına baxırdı.

—Nə içəcəyik?

—Şampan, — dedi. — Bilirəm, bu lap görməmişlikdir, kababla şampan içməzlər, amma mən istəyirəm. Yadındamı o axşam, sizdə...

Bəli, yadımda idi. Yadımda idi ki, o axşam bizdə Əsmər

həyatında ilk dəfə şampan içmişdi. Amma onun uşaqlıq xatirələrinin sentimental qüssəsi mənə yavaş-yavaş əsəbiləşdirirdi. Həyatın pozulmaz məntiqinə görə keçib gedənləri qaytarmaq cəhdi kimə gərəkdir. Əsmər niyə bütün olub keçənləri qaytarmaq, xatirələri oyatmaq istəyir. Bura niyə gəlib? Ötən günlərinə ziyarətəmi? Kimə lazımdır bu ziyarət? Hiss edirdim ki, ovqatım getdikcə təlx olur, qarşdakı pəncərədən səkiyə mismar kimi vurulmuş dümdüz ağaclara baxırdım və qanım daha da qaralırdı.

Kabab gətirdilər, göy-göyərtili, turşu...

—Yüz ildir kəvər yeməmişəm, —deyə Əsmər ləzzətlə kəvərə girişmişdi. Xidmətçi şampanları açırdı.

—Sənə gülməli bir şey danışım. Bir dəfə balaca bir diplomatik məclis vardı. Camal da xidmətçini gözləmədi, şampanı özü açmağa başladı. Tərs kimi şampanın tıxaçı sıçradı, gedib düşdü Latın Amerikasına ölkələrindən birinin səfirinin boşqabına. Camalın rəngi-rufu qaçdı, mən də qorxumdan əsirdim. Amma allaha şükür, səfir bəməzə adam imiş, zarafata saldı, keçib ketdi. —Əsmər bir qurtum şampan içdi. —Yaxşı, sağ ol, içək sənəin sağlığına.

—Yox, bir dayan, tələsmə. Birinci tost sənəin sağlığına. Mən çox şadam, çox, lap çox şadam ki, sən gəlmisən.

Birinci bədəni içən kimi başa düşdüm ki, bu gün mənə şampandan bir şey olmayacaq, daha əsaslı bir şey lazımdır.

—Etiraz etməirsənsə mən özümçün araq sifariş eləyim.

—Elə də.

Araq stəkanını başıma çəkdim və hiss etdim ki, bütün təfərrüatlar, xırda detallar hamısı əriyib gedir və əsas şeylər qalır. Mənim xəyalımda da keçmiş oyanırdı, tikə-tikə, parça-parça oyanırdı. Amma qeyri-real uşaqlıq illərinin keçmişi yox. O keçmiş illərin ərzində hissi varlığını itirmişdi, sadəcə hadisələr, faktlar sadalığı kimi qalmışdı, ona görə də heç bir duyğu oyatmırdı. Mənim xəyalımda yaxın keçmiş —hələ solub sönməmiş, uzaqlaşmış itməmiş keçmiş —təhsil illərim, Moskva

canlanırdı. O illər, o günlər ki, bütün həyatım hələ irəlində idi. Qəribə, dumanlı arzularla, xəyallarla dolu ömrüm —hələ ancaq gələcək idi. Ömür tərəzimin keçmiş gözü yüngül idi, göyün üzünə qalxmışdı. Gələcək gözü ağır idi, dolu idi, yükündən aşağı düşmüşdü.

Qarşımdakı həyat böyüklüyü və təxminiliyinə görə sərhədsiz-kənarsız, formasız və sahilsiz bir şey kimi görünürdü. Elə bil uzaqdan yaxınlaşdığı naməlum bir şəhərin peyzajıydı. Hər şey də bir az duman içində idi. Elə bil ekranda fokusu düzəlməmiş filmə baxırsan. Bu dumanlı mənzərədən-dumanlı şəhərin siqnal işıqları kimi, televiziya qülləsinin qırmızı işıqları kimi ayrı-ayrı nöqtələr görünürdü — hadisələr, qələbələr, döyüşlər. Ancaq bu gələcəyə yaxınlaşdıqca, yaşın artdıqca, kənd kinomexanikinə göstərdiyi filmdəymiş kimi fokus düzəlir, duman çəkilir, dumanın arxasından real həyat çıxır — real həyatın konturları, formaları, sahilləri, sərhədləri və onda bir çox şeyləri başa düşməyə, düzgün görməyə başlayırsan. Başa düşürsən ki, dünyanın rəngi bozdur və ayrı-ayrı hadisələr, qəribə işlər varsa da, onlar vadilər kimi vaxtın sonsuz səhrasında itib gediblər. Həyat elə uzundur ki, parlaq ola bilməz. Və ancaq sonda — axıb getmiş keçmişə dönüb nəzər salarkən çıxıb getdiyin, əbədi tərək etdiyin şəhərə baxan kimi, ona baxarkən, yenə də başa düşürsən ki, bu arxada qalan şəhər, bu mənzərə, bu axşam qaranlığında görünməzləşən keçmişində hər halda nəşə var — hadisələr, sevinclər, qələbələr, məğlubiyyətlər. Və indi onları görürsən — tərək etdiyin şəhərin axşam qaranlığında televiziya qülləsinin işıqlarını görən kimi.

İçən kimi başlayıram çərənləməyə, dərin qırıldatmağa. Necə deyərlər, stəkanda tufan. Amma su stəkanında yox, araq stəkanında...

Çaxırla dəm olmaq —ışdə pillə-pillə qalxmaq kimidir. Bəs araq? Bir stəkan bəsdir. Bir stəkandan sonra kim istəsən olursan. İçən kimi Moskvadayam. Təyyarəsiz, qatarsız, pulsuz,

biletsiz. Daraqomilov küçəsində yasəmənələr açır, bütün dostlarım yanımdadır, dünyada nə qədər gözəl şeylər var — axşam radio xoru, "küçələrə su səpmişəm" mahnısı, Moskva mayı, kişi dostluğu, arvad barmaqları —uzun sərin barmaqlar, dəniz, yazın erkən çağında torpaq, Zuğulbada aylı gecə, Ağsu dolamalarını keçəndən sonra yağış, Tallinin qışı, Kürüstan, bir də Heminqueyin yazdığı iri, ləng atlar —Monsuri parkındakı atlar... Monsuri parkı Parisdədir... Parisdə də, mən heç vaxt olmamışam. Bir də İçəri şəhərin əbədi daşları — heç kəsin dağıdıb sovura bilməyəcəyi daşlar. Əsmərə danışdım ki, bir dəfə bir dostumla İçəri şəhərə gəlmişdik. Qədim hamamı sökdülər. Kiminsə səhlankarlığı ucundan hamama tarixi abidə lövhəsini vurmayıblar, cavan, sarışın buldozerçi də entuziastlar mahnısını oxuya-oxuya müdhiş maşınını bu yazıq, biçərə, sanki qorxusundan büzüşüb qalmış tikintinin düz üstünə sürürdü. Biz haray-həşir qaldırdıq. "Mənə nə var, — dedi, — mənə deyiblər, mən də sökürəm. Yoldaşım qaçdı ora-bura zəng eləməyə, mən də oturdum buldozerin parçına. Buldozerçiyə dedim ki, hünərin var, məni burdan düşür.

—Bilirsən gəl nəyin sağlığına içək? Bax, sən Moskvadan uçub gəlmişən. Camalla dünyanın yarısını gəzmisiz. Amma ən yaxşı səyahət bilirsən hansıdır? Bilmirsən... Ən yaxşı səyahət araq şüşəsinin boğazından dibinə səyahət etməkdir. Gəl bax bu səyahətin sağlığına içək.

Bu mənim ənənəvi tostumdur. Kiminsə başını tovlamaq istəyəndə bu tostu deyirəm. Bəs Əsmərə niyə bunu dedim? Ancaq daha özümü saxlaya bilmirdim. Danışır, danışır, danışdı. Deyirdim ki, heç vaxt bir adam başqasını başa düşə bilməyəcək. Deyirdim ki, allah yoxdur, amma mən bir dəfə onu eşitdim: Açarların zəngindən eşitdim. Bu açarlarla o bizi — insanları təklik kameralarında bağlayıb, indi də gəzir özüyçün, açarlarını cingildədir. Amma bu təklik kameralarında insanlar hamısı eyni şeyləri görür —ulduzları, ayı, buludları, çarmıxa çəkilmiş səmanın bir tikəsini, bir udumunu, yağışı — bizim

ümumi ərazimizi. Hər adamın həqiqəti onun içində bağlıdır. Seyf kimi, ş kaf kimi. Bu seyfi, bu ş kafı başqası açə bilmir, çünki birinin açarı başqasına düşmür. Hər adam öləndə torpağa onun açarlarını da basdırırlar. Biz öləndə də torpağa bizi — heç bir vaxt açılmamış ş kafaları basdıracaqlar.

Aman allah, mən nə qədər boş-boş danışırdım. Dəm olsam da, birdən hiss elədim ki, o, mənə qulaq asmır və harasa baxır.

—Hara baxırsan? — deyə mən kəskin soruşdum.

—Orda güzgü var. Güzgüyə baxıram görəəm mən hansı cür ş kafa oxşayıram.

Dənizə tərəf getdik. Gəmiyə iki bilet aldım.

Dənizdən əsən külək Əsmərin saçlarının mürəkkəb səliqəsini alt-üst edirdi, o iki əllə yaylığından yapışmış, saçlarının birtəhər qorumağa çalışırdı. Mən onun çiyinlərini qucaqladım. Gəmi şəhərdən get-gedə uzaqlaşır, dənizin çil-çıraqlarının əksinə boyanmış işıqlı tərəfindən ağır qaranlığına doğru gedirdi. Televiziya qülləsinin konturları itmişdi, onun qırmızı işıqları-gecənin düymələrinə oxşayırdı.

Əsmər dəsmalıyla üzünü örtüdü, ancaq alını və gözləri açıq qalmışdı. Alını və gözləri gözəl idi. Mən onun baş yaylığını götürüb alını və gözlərini örtüdü. İndi burnu, dodaqları, çənəsi açıq qalırdı və onlar da gözəl idi. Mən yaylıqla onun sifətinin müxtəlif tərəflərini örtürdüm və hər dəfə qalan hissələr gözəl, kamil idilər.

Gəmi uzun bir fit verdi və geri dönməyə başladı. Mən barmaqlarımı onun sərin əlində gəzdirdim.

—Əzizim, — dedim, — sənin beş barmağın varmış.

—Qəribədir, eləmi, qəribədir ki, altıbarmaq deyiləm.

O bu sözləri yaylığın dalından dedi, mən yaylığı onun dodaqlarından qopardım və Əsməri öpməyə başladım. Mən hiss elədim ki, yaylığı boynuma keçirdi və bərk-bərk dartdı. Onun sifətinin bütün formalarını, bütün əzalarını duyur və Əsmərin pıçıldısını eşidirdim.

—Bax, görürsənmi, səni buxovladım, yaylığım.

...Biz aerodroma gedirdik və mənim fikirlərim quma batmış maşının çarxları kimi bir yerdə hərlənirdi. Hərlənib eyni bir cümləyə qayıdırdı: "Sahil boyu səpələnmiş balıqçı komaları..." Bu qırıq cümlə hardan düşmüşdü beynimə. Onun mənası nə idi, o kimdən, nədən danışdı və nəyə görə bu cümlə bütün qəlbimi titrədir, ağrıdır?

Əsmər mühacirlərdən danışdı. Müxtəlif ölkələrdə rast gəldiyi mühacirlərdən. Bəzilərinin görürsən güzəranı da pis keçmir, amma hamısının gözlərində eyni bir ifadə var — qəriblik, yalqızlıq ifadəsi.

Mən düşündüm ki, bəlkə biz də, Əsmər də, mən də mühacirik. Böyüklər diyarına uşaqlıq ölkəsindən gəlmiş mühacirlər. Geri qayıtmaq imkanından əbədi məhrum olmuş mühacirlər. Vətənləriçün qəribsəmiş mühacirlər.

–Deməli, bircə Həştərxanda düşəcəyik, səhər də Moskvadayam. Heyf ki, sənin ad gününə qala bilmədim, Bir gör sən allah... —sonra o əlavə etdi: — Hələ ki, Moskvadayıq, gəl. Camalla mən çox şad olarıq. "Yenə də Camalla mən!"

–Mən bilmirdim ki, Camal belə mənə qazanıb. Diplomatik məclislərdə şampan açmaq nadir şəxslərə nəşib olan səadətdir.

–Yaxşı, acıdıl olma, o, ayrı işlərlə də məşğul olur.

–Bilirəm, bilirəm, onun əlindən hər iş gəlir. Səhv eləmirəmsə, cavanlıqda çəkməçi olub.

–Sən isə cavanlıqda da axmaq olmusan, elə indi də axmaqsan. Bəli, Camal çəkməçilik eləyib, böyük ailə saxlayıb və özü də oxuyub. Belə şeyə rişxənd eləmək ayıbdır.

Mən doğrudan da xəcalət çəkdim. Təyyarəyə yarım saatdan sonra minəcəkdilər, biz aeroportun kafesində oturmuşduq, vaxt çox ağır keçirdi. Elə dəqiqələr olur ki, lim-həlim doludurlar, heç bilmirsən necə keçirlər. Boş dəqiqələr də olur, içilmiş şüşə kimi, bilmirsən onları neyləyəsən. Minik elan edəndə rahat nəfəs aldım

–Bağışla, bir az artıq-əskik danışdım, —dedim.

—Eybi yoxdur, — o hələ də incik idi.

—İndi dediklərim heç, bayaq kababxanada da çox səfeh sözlər danışmışdım.

—Keçər, —dedi və bu ondan eşitdiyim son sözlər idi.

Trapın yuxarı pilləsindən çevrilib, əl elədi, sonra təyyarənin qaranlıq qapısında qeyb oldu. Bir neçə dəqiqədən sonra o, uca qara göydə iki qırmızı, bir yaşıl işıq nöqtəsi idi. İyirmi dəqiqə də keçdi, ayın otuzu oldu və mənim sinnim bir yaş artdı. Bu vaxt mən şəhərə yaxınlaşmışdım və gecə vitrinlərinin işıqları soyuq, soyuq idi.

Amma nə isə xoş bir rahatlıq hissi, azadlıq, asudəlik hissi içimi doldurmuşdu. Mən işim-peşəm haqqında düşünürdüm. Düşünürdüm ki, sabah, yox, artıq bu gün səhər iş məsələmə ardına keçəcəm. Mənim üstündəki böyük ağ planşet haqqında düşünürdüm, fikirləşirdim ki, tuşun nə yaxşı iyi var, yaxşı qəddənmiş qələmlərin nə gözəl forması var. Bir də düşünürdüm ki, işdən, fəaliyyətdən gözəl dünyada nə var və bunların olmaması nə böyük faciədir. Böyük şəhər —mənim peşəm —üstümə axırdı.

Səhər məni yuxudan bacımın cingiltili səsi oyatdı.

—Təbrik edirəm, təbrik edirəm. Böyük oğlan olasan, balaca bacını incitməyəsən. —Əyilib məni öpdü, — sənə teleqram gəlib. Həştərxandan. Gürcüdür.

Mən teleqramı qapdım. İki söz. "Təbrik. Öpürəm." Bir də imza: "Kamikadze".

1967

DANTENİN YUBİLEYİ

(povest)

Yusif Səmədoğluya

- Bu gecə bu qoca bu ocaq.
- Bu gecə. Bu qoca. Bu ocaq.
- Bu gecə, bu qoca, bu ocaq.
- Yox, yox, bir də yox.

Tamaşa salonu bomboş və qaranlıq idi. Salonun orta sıralarından birində ikicə nəfər əyləşmişdi — rejissor və rəssam. Daha doğrusu rəssam rejissorun arxasında — daldakı sırada oturmuşdu, rejissorun çiyini üzərindən irəliyə əyilib səhnəyə baxırdı.

Rejissorun qarşısındakı kiçik masa zəif çıraqla işıqlanmışdı. Masanın üstündə çıraqdan başqa pərakəndə kağızlar, karandaşlar, külqabı, disksiz qara rəngli daxili telefon, bir şüşə "Badamlı" və bir stəkan vardı.

Məşq gedirdi.

Rejissor yerindən sıçrayıb iti addımlarla səhnəyə tərəf getdi. Sol proyektorla işıqlandırılmış səhnədə iki nəfər qrimtsiz aktyor dayanmışdı. Libasları da elə öz adi paltarları idi.

Rejissor qıvraq bir sıçrayışla pilləkənləri qət edib səhnəyə qalxdı, ön tərəfdə dayanmış qarabuğdayı sinli kişiye yanaşdı:

–Feyzulla, atam, qardaşım, — deyə sakit və təmkinlə da: nişməyə çalışdı, — özünə yazığın gəlmir, bizə gəlsin. Səhər doqquzdan burdayam, ağızıma bir tikə çörək almamışam. Atam-anam sənə qurban, axı biz də yazıyıq. Bütün əsərdə üç kəlmə sözün var; onu da fərri deyə bilmirsən. Axı bu zəhirmarın harası çətindir: Bu gecə. Bu qoca. Bu ocaq. Vəssalam.

Feyzulla çirkli, əzik dəsmalını çıxartdı, tələsik-tələsik

üzünün, alınının tərini sildi.

–Bu saat, bu saat, — deyə rejissoru sakitləşdirməyə çalışdı.

— Bu saatca, bu saatca deyəcəm, darıxma.

Rejissor papirosunu "Kazbek" qutusuna döyəclədi, üfürüb damağına qoydu, yandırmadı.

–Hə, di de görüm.

–Baş üstə, bu saat, bu saat.

Rejissor kibrit çəkdi, arxaya çevrilmədən gerisində dayanmış aktyora:

–Əlikram, replika, — dedi.

Arxada dayanmış aktyor Feyzullaya müraciətlə:

–Bəs hanı? — deyə soruşdu.

Feyzulla:

–Bu gecə bu qoca bu ocaq, — dedi.

Rejissor:

–Tfu, sənin... — deyə sözünü yarımçıq kəsib becid bir yerişlə səhnədən düşdü, yerinə qayıtdı, papirosu külqabıya basıb söndürdü. Sonra döş cibindən balaca həb çıxarıb dilinin üstünə qoydu, stəkana su töküb içdi. Oturdu.

Feyzulla:

–Əsəbiləşmə başına dönüm, əsəbiləşmə, — deyə rejissora yalvardı, — bir hovur səbr elə, bu saatca deyəcəyəm. Bilmirəm, mənə nə olub bu gün, karıxmışam.

Rejissor rəssama tərəf dönüb yavaş səslə:

–Guya ayrı günlər dağı dağ üstünə qoyur, — dedi.

Feyzulla:

–Olar? — dedi.

Rejissor cavab vermədi, yüngülcə başını tərpətdi.

Feyzulla:

–Bu gecə! Bu qoca! Bu ocaq! — dedi və rejissora baxdı.

Rejissorun üzündə heç bir ifadə yox idi. O, maddım-maddım səhnəyə, məchul bir nöqtəyə baxır, sanki heç bir şey görmür, heç bir şey eşitmirdi.

Feyzulla qeyri-müəyyən bir ifadəylə:

–Bu gecə, bu qoca, bu ocaq, — dedi.

Rejissorun yenə də halı dəyişmədi. Feyzulla sözlərini üçüncü dəfə təkrar etdi.

Rejissor ilan çalmış kimi yerindən sıçradı:

–Ay kişi, ay yoldaş, vətəndaş, müsəlman, erməni, moltanı, adam oğlusan axı. Ay... — deyə birdən-birə ovcuyla ağzını bərk-bərk yumub zarıdı.

Aktyorlar onun bu hərəkətinə bələd idilər, bildirdilər ki, ovcuyla ağzını yumanda dişinin dibindən çıxan söyüşləri saxlayır, saxladığı üçün, də zarıdır.

–Siyavuş, sakit, ol, —deyə rəssam əlini rejissorun çiyinə qoydu, —bir toxta görək.

Rejissor "Badamlı"nı stəkana tökmədən birbaşa şüşədən başına çəkdi. Bir qədər sakitləşib rəssama tərəf döndü:

–Görürsən də, görürsən də mənim günümü. Sən də deyirsən ki, bəs Brext belə gəldi, Meyerxold belə getdi. Adə, bu məxluqnan Brext olar, bu məxluqnan Meyerxold olar? Üç kəlmə sözü səhərdən adam kimi buna dedizdirə bilmirəm. Mən köpək oğlu Feyzulla Kəbirlinskiynən böyük sənət yaradacam? — Əsəbi titrək barmaqlarıyla papirosu götürüb yandırdı, sümürüb tüstünü ciyərlərinə çəkdi. — Balam, səndən yaxşı pinəçi olar, çayçı, aşpaz, mən nə bilim camadar, məsciddə mürdəşir olar, amma daha aktyor yox, atam, aktyor yox. Aktyorluq sənətdir ey, ay müsəlmanlar, açın qulağınızı eşidin, iskusstvo. Yaradıcılıq. Tvorçestvo. Burda istedad lazımdır. Temperament, hərarət lazımdır. Bəli, hərarət. 36,6 hərarətiylə sənət yaratmaq olmaz. Gərək qaynayasan, yanasan ki, yaradasan. Yoxsa səsinin zor yerinə salmaqnan iş keçməz, atam balası, çığır-bağırnan obraz yaratmaq olmaz. Səsin gurdur, çox əcəb, get məscidə, ol əzançı.

Feyzulla səhnədə lal-dinməz dayanmışdı. Pörtüb qıpqırmızı qızarmışdı. Bolluca tər tökürdü. Qırx ildi səhnədəydi və qırx ildə cürbəcür rejissorlardan, aktyorlardan bu cür sözləri, töhmətləri az eşitməmişdi. Amma indi ona yer eləyən

Siyavuşun son sözləri — məscid, əzan, mürdəşir söhbəti oldu. Teatrda hamı — Siyavuş özü də, Əlikram da bildirdilər ki, Feyzulla ruhani ailəsindəndir, atası müfti olub. Bunu bəlkə bircə cavan rəssam bilmirdi — teatra təzə gəlmişdi.

Rəssam pıçıldadı:

—Ay Siyavuş, sakit ol bir az, — dedi. — Axı bədbəxt neyləsin, bacardığı budur da.

—Bəs mən köpək oğlu neyləyim? — deyə Siyavuş partladı, — mənəim təqsirim nədir ki, cavan ömrümü belə insanların içində çürütməliyəm. İki eşşəyin arpasını bölə bilmir, gəlib çıxıb səhnəyə.

Rəssam ərklə:

—Ayıbdır, Siyavuş, —dedi, — atan yerindədir.

—Mənəim atam qələt eləyər. Mənəim atam çoxdan o dünyaya, mələklərə salam aparıb. Amma beləsi bilibtdən kimidir. Səni də, mənəi də basdıracaq, arxayın ol. Yüz il yaşayacaq. Niyə də yaşaməsın? Nə dərdi, nə qəmi var? Qışqırırsan üstünə quzu kimi boynunu bükür, lal-dinməz dayanır. Ürəyində də yəqin hələ mənə gülür ki, gör zalım oğlu nə özünü cırır. Bax, heç tükü də tərənəmır. Doğrudan da nə iskusstvo, nə teatr? Qırx ildi gəlir, üç kəlmə sözünü deyir, maaşını alır, çıxır gedir bozbaşını yeməyə. Qırx il də bundan sonra belə ömür sürəcək. Bizik axmaq, dəridən çıxırıq, sənət, yenilik, inkişaf... Kimə lazımdır bunlar hamısı, ay Zeynal, dünya Feyzulla dünyasıdır.

Rejissor ürəyini boşaldıb bir az sakitləşdi, yenidən papiros yandırdı, dərin bir qullab aldı, səhnəyə baxdı. Səhnədə Feyzulla mütilik heykəli kimi quruyub qalmışdı. Elə yazıq-yazıq rejissora sarı baxırdı ki, Siyavuş özünü saxlaya bilməyib güldü. Əvvəl dodağı qaçdı, gülümsündü, sonra bərkdən şaqqanaq çəkib güldü.

—Mən ölüm Kəbirlinski, — dedi. — Elə belə məzəyçün o replikanı bir də de.

Dəlisov xasiyyətli Siyavuşun gülüşünə cavab olaraq Feyzulla da mağmın-mağmın gülümsədi, hətta güldü də, amma

sonra nə edəcəyini bilmirdi. Bilmirdi rejissorun təklifi ciddidir, ya zarafat, məşqi davam etdirir, ya elə belə dilxoşluq edir. Bilmədi ki, necə desin, birinci dəfə dediyi kimi (onda rejissor bəyənəməmişdi, ayrı cürə göstərmişdi). Ya rejissor əvvəl göstərdiyi kimi, ya sonra göstərdiyi kimi, ya da tamam başqa bir tərzdə. Ya da bəlkə zarafatla desin. "Yox, zarafatı qoy özü eləsin, mən eləsəm, sonra xatası çıxar, bilmək olmaz düşər-düşməzi var".

Var qüvvəsini, hafizəsini, təcrübəsini səfərbər edib gərgin bir səslə:

–Bu gecə! Bu qoca! Bu ocaq! —dedi. Rejissorun şaqqıltısından diksindi:

–Afərin Kəbirlinski, oğulsan oğul. Kişinin sözü bir olar, üç saat məşqimiz — bir findıq.

Sonra Siyavuş qəfilcə gülüşünü kəsib ciddiləşdi və birdən–birə hamı rejissorun necə yorğun olduğunu aydın gördü. Sanki bütün bayaqkı ehtiraslı danışmaları, odlu şikayətləri, acı sözləri, bir qədər süni hərəkətləri — bütün bunlar hamısı bədən paltarını tarım saxlayan kimi onu gərgin və kip saxlayırdı. İndi birdən bütün varlığı çıxarılıb bir qırağa atılmış paltar kimi əzik, bürüşük, aciz və yorğun göründü. Ağır-ağır:

–Yaxşı, gedin, — dedi. — Məşq qurtardı.

Feyzulla teatrdan Əlikramla birlikdə çıxdı.

Əlikram:

–Gördün hərif na özündən çıxmışdı? — dedi. —Deynən səndən qabaq rejissor–zad görməmişik. Deynən başımızın tükü sanı sənə kimi rejissor görüb ötürmüşük.

Feyzulla:

–Ay Əlikram, sənənin başında tük var ki, o misalı çəkirsən? — deyər zarafat elədi, amma zarafatına nə özü güldü, nə də Əlikram. Bir müddət səssiz addımladılar.

Əlikram:

–Bəs bazara getmirsən? — dedi.

Feyzulla:

—Yox, — dedi.

—Niyə?

—İşim var.

—Nə işin?

"Allahu-əkbər, işə düşmədik?" — deyə Feyzulla fikirləşdi. Əlikrama demək istəmirdi ki, kinostudiyaya gedirəm, dublyajım var, bilirdi ki, bunu bilən kimi Əlikramın ürəyinin qurdları baş qaldıracaq. Amma ayrı bəhanə tapıb yalan deyə də bilmirdi. Yalan demək, bəhanə uydurmaqda həmişə çətinlik çəkirdi, — fantaziyası çatmırdı. Köhnə aktyorlar Feyzullanın bu cəhətini bilir və dərhal uşaq kimi onun yalanının üstünü açırdılar. İndi də:

—Elə belə, — deyə mızıldandı. Əlikram əl çəkmədi.

—Yenə olsun, — deyə qırsaqqız olub yapışdı.

—Kinostudiyaya gedirəm. Dublyajım var, — Feyzulla birdən düzünü dedi.

—Ay kişi, bu qədər pulu hara yığırsan? Buna sandıq—zad tab gətirməz.

—Bəxtəvərlikdən dəm vurursan, Əlikram. Yaxşı, sağ ol. Mənim avtobusum gəldi.

Avtobusun dal qapısı düz onların qarşısında dayandı. Amma açılmadı. Hələ qabaq qapıdan adamlar bilet alıb düşürdülər. Avtobus konduktorsuz işləyirdi. Sərnişinlər düşüb qurtardı, dal qapı açıldı və Feyzulla özünü birtəhər tünlük avtobusun içinə saldı.

Əlikram:

—Mən ac qalaram, amma dublyaja getmərəm. Əsil aktyorçun dublyaj xalturadır, — dedi, amma Feyzulla bu sözləri eşitmədi. Yəni elə Əlikram da bu sözləri daha çox özüyçün deyirdi, çoxdandı onu dublyaja çağırırdılar.

Feyzullanın ayaqları sızıldayırdı, səhərdən məşqdə ayaq üstə idi, həm də anadangəlmə yastıayaq idi, amma avtobusda oturmağa yer yox idi. Meşin, nikelli dəmir, tər iyinə qeyri-müəyyən bir iy də — məhz şəhər nəqliyyatına məxsus olan bir

iy də qatışırdı. Nədənsə bu iy Feyzullanın yadına müharibə illərini saldı. Yastıyaq olduğu səbəbdən Feyzullanı davaya aparmamışdılar. Teatrın işçilərinin bir çoxu, o cümlədən Feyzulla ixtisara düşmüşdü. Hə, hə, indi bildi ki, neçin bu iy ona müharibə illərini xatırlatdı, dava vaxtı düz üç il Feyzulla tramvayda konduktor işlədi. Dava qurtarandan sonra yenə teatra qayıtdı.

Avtobus studiyaya tərəf yaxınlaşdıqca adam seyrəldi, Feyzulla oturdu. İki dayanacaq arasındakı yolu oturaq gəldi.

Kinostudiyada liftə keçib dördüncü mərtəbənin duyməsini basdı. Lift üçüncü mərtəbədə keçəndə bugünkü dublyajın rejissoru Ağa Mehdi pilləkəndən Feyzullanı görüb:

–Kəbirlinski, Kəbirlinski, — deyə çığırdı.

Kəbirlinski dördüncü mərtəbədə liftdən çıxıb pilləkənlə aşağı düşdü. Ağa Mehдинin yanında Feyzullanın tanımadığı gənc, yaraşlıqlı bir rus qızı vardı. Zərif ətir iyi Feyzullanın burnunu çaldı. "Yəqin o Moskvadan gələn artistka budur", — deyə Feyzulla düşündü. Ağa Mehdi:

–Kəbirlinski, nahaq zəhmət çəkmişən, — dedi. — Dublyajı keçirtdik sabaha. Cavad bu gün gələ bilmir, məşğuldur, — sonra yanındakı aktrisaya müraciətlə əlavə etdi, — vot odin iz tex samix gkzemplərov, o kotorix mı tolğko çto qovorili.

Aktrisa gülümsündü. Gülüşü uzun məşqlər boyu cilalanıb kamilləşmiş məstədici bir təbəssüm idi.

–Oçəng priətno, — dedi və əlini Kəbirlinskiyə uzatdı: — Lena.

Feyzulla lap özünü itirdi, əl verən kimi, tələsik əlini çəkib cibinə saldı, dəsmal çıxarıb üz-gözünü sildi.

Ağa Mehdi:

–Amma dəsmalından olmaz, — dedi. — Satıb eləməli olsan, bizə xəbər elə.

Ağa Mehдинin kefi yaman kök idi. Aktrisa deyəsən söhbətin nədən getdiyini anladı, Feyzullanın dəsmalına baxdı, pıqqıldayıb güldü.

Ağa Mehdi aktrisaya:

–Platok Dezdemonı, — dedi və hər ikisi yenə güldü.

Kəbirlinski daha da özünü itirdi, tələsik dəsmalını cibinə qoydu, vəziyyətdən çıxmaq üçün:

–Deməli dublyaj sabaha qaldı? — dedi.

–Bəli, saat ikiyə. Gələ bilərsən?

–İkidə?

Cib dəftərçəsini çıxarıb baxmağa başladı. Axır illər yaddaşına arxayın olmurdu. Müxtəlif gündəlik işlərini, saatlarını əski əlifbayla balaca, qara, kağızları didilmiş cib dəftərçəsinə qeyd edərdi.

Ağa Mehdi aktrisanın qoluna girib pilləkəni düşməyə başladı. Qanrılıb Kəbirlinskiyə:

–Gələ bilməsən, zərər yoxdur, —dedi, — bir adam tapıb yazaram, bir də özünü zəhmətə salma.

Kəbirlinski dəftərçəsini büküb:

–Yox, gələ bilərəm, boşam, —deyə rejissorun ardınca qışqırdı. Ağa Mehdi laqeyd səslə:

–Lap yaxşı. Gələ bilərsən, gəl, — deyə aşağıdan cavab verdi və aktrisaya nə isə pıçıldayıb bərkdən güldü. Aktrisa da güldü və Feyzulla, onun sözlərini aydın eşitdi:

–A vı ihite tipaj. Vot vam pojaluysta otliçnyı tipaj. Prekrasnə tupə, morda.

–Da, no krome mordı, nujen eşe xotə bı minimalğnyı talant.

Kəbirlinski ağır-ağır pilləkənləri düşdü. Ürəyində kinostudiyanın telefonlarını söydü. Üç gün zəng eləyəsən düşmək olmur. Telefonlar ağıllı-başlı işləsəydi, zəng eləyib bilərdi, bir də bica yerə yorta-yorta bu boyda yolu gəlməzdi.

"Bu gün mənimki gətirmir. İndi gedək görək radioda başımıza nə gəlir?" Radioda üçdə olmalıydı, indi ikinin yarısıydı.

Evə gedib-gəlməyə çatmazdı. Evə radiodan sonra getsə yaxşıdır. Xörəyə. Dünən arvad ağzından qaçırdı — deyəsən bu gün bozbaş bişirəcək. Amma nə olardı! Bozbaşdan ləzzətli

xörək var? Yox, bozbaşı tələsik, atüstü yemək olmaz. Gərək kamal-ədəblə oturasan, yavaş-yavaş çörəyi doğrayasan, suyu hopsun çörəyin camına, qaşıqla kartofu, əti yaxşıca əzəsən, üstünə də sumaqı səpəsən, başlayasan baş soğanla yeməyə, bəh, bəh, bəh.

Bu fikirlərdən Feyzullanın lap ağzı sulandı, kinostudiyanın bufetinə girib kolbasa çörək aldı, qurdunu öldürdü.

Radionun yanında dizəldən düşdü, dik qalxıb binaya girdi, pilləkənlərin yarısını çıxıb dayandı, nəfəsini dərdi, tərini sildi.

Neçə il idi hər həftə bu gün, bu saatlar Feyzulla radioya — yazılışa gəlirdi. Daimi uşaq verilişində tülkü rolunun ifaçısı idi.

Redaksiyaya girib salam verdi.

—Salam gözəl qızlar, iyid oğlanlar, —dedi, —mən hazır.

Bu, ənənəvi salam idi.

Küncdə oturmuş balaca boylu, kök, kürən oğlan —Məcid:

—Tülkü lələyə eşq olsun! — dedi. — Bəs Məstan pişik hardadır?

—Gələr, gələr, — deyər Feyzulla onu sakit elədi. — Nə darıxırsan, maşını ayağının altında, harda olsa özünü yetirəcək.

Məstan pişik rolunun daimi ifaçısı gənc aktyor Cavad Cabbarov səhnənin təzə parlayan ulduzlarından idi. Səhnədə Hamleti, Elxanı, Otellonu, oynasa da radiodakı bu kiçik rolundan — onu balacalara sevirən Məstan pişik rolundan imtina etmirdi. Səliqəylə hər həftə yazılışa gəlir, radio işçilərinin onu Məstan pişik adlandırmasından qatiyyən incimirdi, əksinə xoşlanırdı.

Verilişin redaktoru Səfurə Feyzullanı görəndə bir balaca pərt kimi oldu. Məcid:

—Tülkü lələ, — dedi, — Səfurə xanımın sənə sözü var, amma utanır deməyə.

—Bıy, niyə utanır ki, mən bəyəm özgəyəm.

Səfurə:

—Yox, ona fikir verməyin, Feyzulla dayı, — dedi, — özüm indi deyəcəyəm. Məsələ belədir, deyir bir iş var, iki əməl. Heç

bilmirəm, vallah necə deyim.

Feyzullanın ürəyi düşdü. "Yox, bu gün bilmirəm nədir, mənimki gətirmir. Gətirməyəndə gətirmir də. Görəsən yenə nə olub, səsim kimin xoşuna gəlməyib".

—Nədi, qızım, de görüm, utanma.

—Bilirsiz Feyzulla dayı, bu verilişimizi kənar müəllif yazıb, nabələddi, tülkü rolunu götürüb qadına verib, heç bir şeyi də dəyişmək olmaz, çünki əhvalatı elə bunun üstündə qurub.

Feyzullanın bir an boğazı qurudu. Sonra özünü ələ alıb:

—Bəs necə olsun, —dedi, — deməli bundan sonra tülkü qadın olacaq?

—Yox, yox, yox, — deyə Səfurə tələsik danışmağa başladı —heç elə şey olar, biz ölməmişik ki, heç qoyarıq? Bircə bu səfər, bircə dəfə gələn səfərdən yenə gəlib öz rolunuzu oxuyacaqsınız.

Məcid:

—Bu səfər tülkü arvad çıxıb, —dedi. —Gələn səfər yenə döndərib eləyəcəklər kişi.

Səfurə ona baxıb məzəmmətlə başını buladı. Feyzulla:

—Neynək, —deyə stula çökdü. —Qoy oturub nəfəsimi dərim. Bu sizin dik lap adamın kələyini kəsir.

Məcid:

—Tülkü, tülkü, tənbəki, quyruq üstə nəlbəki, —dedi.

Səfurə yerinə qayıtdı. Elə bil ağır yükü çiyindən atmışdı. Feyzulla stulda oturub töyşüyə–töyşüyə nəfəs alırdı. Dəsmalını çıxarıb, alnında, bığ yerində puçurlanmış təri sildi.

Dəhlizdə hay-küy qopdu. Gur bir səs eşidilirdi:

—Salam, mirzə, salam, necəsən krasavitsa, xoş gördük, göyçək oğlan, özün necəsən e, canından, başından muğayat ol.

Səfurənin gözləri parladi. Sevinclə:

—Gəldi, çıxdı, —dedi.

Qapı taybatay açıldı. Hündür gənc bir oğlan içəri daxil oldu. Cavadın saçları, çatma qaşları və nazik bıqları zil qara, gözləri isə ala idi. Bu təzad onun yaraşıqlı sifətində qəribə bir ifadə

yaradırdı —yarıtəkəbbürlü, yarısadələvh, bir qədər çoxbilmiş, bir qədər məsum. Şıx geyinmişdi, qızartdaq məxmər pencəyinin altından qar kimi ağ ipək köynək, köynəyin yaxasında qırmızı zolaqlı qalstuk görünürdü. Saçlarını həmişəki kimi yağlayıb səliqəylə dala daramışdı. Barmağında iri qaşlı üzük parlayırdı. Cavad:

—Bütün əhli-məclisə atəşin salamlar, —dedi. —Səfurə xanıma xüsusi Privet, Kəbirlinski, Məcid, eşq olsun.

Məcid irişib:

—Privet, Məstan pişik, — dedi.

Səfurə:

—Gəl çıx da, — dedi. — Gözləməkdən gözümüzün kökü saraldı ki...

Cavad:

—Canınçun, maşını gücnən qovmuşam, — dedi. — Sizdən artıq olmasın, yaxşı bir məclisdəydim. Yarımçıq qoydum, durdum. Yalvardılar ki, getmə, dedim xeyr, siznən oturan Cavad Cabbarov idi, hər həftənin bu günü bu saati mən dönüb oluram Məstan pişik, ministr də gəlsə məni burda saxlayammaz. Qapını bağlasaz, pəncərədən atılıb qaçaram. Gərək cumam radioya.

Həmı gülüşdü. Məcid:

—Məstan pişik, —dedi, —çoxdan görünmürsən, otağımızda siçan əmələ gəlib.

Cavad ciddi bir təəccüblə:

—Bıy ay Məcid, bəs nə əcəb tutub yeməmişən? — dedi, həmı yenidən gülüşdü.

Cavad gülüşlərinə ara verib:

—Yaxşı, Səfurəcan, — dedi, — yarımca saat vaxtım var, balamın ölmüşünə kinostudiyada dublyajım vardı, sənin xətrinçün keçirdim sabaha.

Kəbirlinski:

—Düz deyir, Səfurə xanım, —deyə sözə qarışdı. — Mən allah şahidi.

Cavad:

—Görürsən ki, — dedi, — deyir yalançının şahidi yanında olar. Yaxşı, tez yazaq, gərək qaçam məktəbə, məni görüşə çağırıblar.

Səfurə:

—Bu saat yazacağıq. — dedi. — On dəqiqədən sonra studiya bizimdir. Hələlik al mətnlə tanış ol.

Cavad mətni götürüb gözucu baxdı, səhifələrə ötəri nəzər salıb bir–bir çevirirdi.

Səfurə yavaş səslə:

—Bura bax, Cavad, camaat cürbəcür sözlər danışır, —dedi.

Cavad:

—Nə sözlər? —deyə soruşdu.

—Nə bilim, sən bilərsən. Deyir guya Zərifəylə...

—Allahu–əkbər, —deyə Cavad kağızları bir qırağa qoydu, — belə müsibət olar, evində yatıb durasan, camaat səninçün söz çıxarda. Canımçün elə şey yoxdur. Gicəm arvadımı, uşağımı atam. Canınçün Səfurə, — o da səsini lap yavaşıtıdı, —axşam oturmuşam evdə, televizora baxıram, zəng olur. Arvad gedir telefona, bir də görürəm dili–dodağı əsir. Deyirəm, ay qız, nə olub? Deyir bəs, al, qulaq as. Bəli, alıram, zənən xeyləğidir. Zəng eləyib arvadıma yanığ verir ki, bax bu saat ərin mənim yanımda kefdədir, səni də maymaq kimi qoyub evdə. Deyirəm gördün, indi özün görürsən ki, necə ağ yalan olur. Durduğu yerdə adama necə söz çıxarırlar. Görürsən ki, burda, oturmuşam, nə deyir? Bax, bütün şayiələri də bu cür uydururlar. Kimə deyirsən? Sıxır gözünün qorasını ki, bir şey olmasa deməzlər. Deyir, kaş sən çaş, çopur olaydın, mənim də canım rahat olaydı. Neynirəm belə göyçək əri ki, ömrüm çəhənnəmə dönsün. Eh, nə isə... —o, mətni götürdü. —Yaxşı, gəl yazaq da, baxdım mətnə. Elə çevir tatı, vur tatıdır.

Səfurə:

—Gedək, —dedi.

Dəhlizdən keçərkən Cavad:

—Bəs Kəbirlinski nə oldu? — deyə soruşdu.
Səfurə əhvalatı ona danışdı.
Cavad ayaq saxladı.
—Yox, yaxşı deyil, Səfurəcan, —dedi, — allah onsuz da onu döyüb, siz də belə eləyirsiniz. Sinli kişidi, o boyda yolu durub gəlib bura.
—Yaxşı, mən neyləyim, yoxdur da bu səfər rolu.
Onlar bir neçə addım da atdılar. Sonra Cavad yenə dayandı, geri döndü:
—Kəbirlinski, ay Kəbirlinski, — deyə çağırırdı.
Kəbirlinski otaqdan çıxdı.
—Gəl bəri.
Kəbirlinski onlara tərəf tələsdi. Səfurə narahatlıqla:
—Ay Cavad, — dedi, — axı sənə söz dedim, yoxdur e rolu.
Cavad əlindəki mətn kağızlarını divara söykəyib cibindən qələm çıxartdı:
—Gəl bura, Kəbirlinski, —dedi, — bu saat səninçün bir şey düzəldərəm. Tülkü olmasın, çaqqal olsun, nə eybi var, hə? Təki on bir manat gəlsin, ay zalım. Stavkan neçədir?
Kəbirlinski:
—Yeddi manat, —dedi
—Yeddi? Zərər yoxdur. Yeddi manat da puldur. Çaqqalnan necəsən?
—Çaqqal?
—Həmişə tülkü olmusan, bir gün də çaqqal olarsan, —deyə Cavad şaqqıldadı —Ay lotu, vur bura.
Kəbirlinski də gülümsündü.
—Yox, axı, —deyə nə isə kəkələdi...
—Sən heç ürəyivi sıxma, —deyə Cavad əlindəki mətnə əlavələr edirdi. —Bax burda qoy tülkü desin: çaqqal sən də burdasanmış. Aha, çaqqal da deyir: hə, hə, tülkü lələ, mən də burdayam, hə, hə. —O, sanki çaqqalı yamsılayırmış kimi əcayib bir səs çıxartdı.
Səfurə:

—Cavad, — deyə məzəmmətlə ona baxdı, — axı müəllif birdən dedi ki...

—Qələt eləyir müəllif, — deyə Cavad onun sözünü kəsdi. — Çəm-xəm eləsə babalı mənim boynuma. Dənən Cavad Cabbarov dedi ki, mən bu "əsərə" çaqqal obrazını əlavə etməyi lazım bilirəm. Vəssalam. Hə, nədir? Azdır? Yaxşı bura da əlavə edək. Hanı? Hə. Tülkü: gedək. Çaqqal: —o, qələmini bir-iki dəfə termometr kimi çırpıb yazmağa başladı: —deməli, çaqqal: gedirsiniz? Mən də sizinlə gedirəm. Aha, belə, Axırda da: sağ olun, sağ olun. Kəbirlinski, sən də deyərsən sağ olun: Arada da qoşul bizə: hə, yox, bəli, filan. Əsas odur ki, səsin gəlsin. Çətini ölüncədir. Ay zalım. Yaxşı, oldu. Vay, vay, gecikəcəm. Getdik. Havayı yerdən səninçün yeddi manat düzəltdim, Kəbirlinski, qədrimi bilmirsən. Gərək o yeddi manata "Drujba"da mənə yaxşı bir qonaqlıq verəsən. Ha, ha, ha! Ay haramzada.

Studiyaya keçdilər.

Səfurə Məciddə:

—Cavaddır da, — dedi, — özü hay-küyçü, amma ürəyi nazik, yuxa kimi.

Məciddə:

—Mən getdim Eldardan muştuluq almağa, — dedi. — Atası tulküydü, dönüb oldu çaqqal.

Eldar radioda rejissor köməkçisi işləyirdi. Feyzullanın yazılışı olan günlər gözə dəyməzdi. Bunun səbəbini hamı bilirdi, bilirdilər ki, atasıyçün, daha doğrusu onun ifa etdiyi rollardan, bu rolları ifa edərkən çıxartmalı olduğu səslərdən xəcalət çəkir. On doqquz yaşı vardı Eldarın. Gündüzlər işləyir, axşamlar teatr texnikumunda oxuyurdu. Boylu-buxunlu, göyçək oğlan idi. Ancaq bir balaca axsayırdı, sol ayağını çəkirdi. Qazandığını əyin-başına verirdi, bəzən gəzdiyi qızları kinoya belə dəvət etməyə pulu olmasada, geyimində-kecimində heç kəsdən geri qalmırdı. Yaşına yaraşmayan bir ciddilik vardı üzündə. Hətta bir qədər qaraqabaq idi. Atasını tanıyanlar: "Elə

bil Kəbirlinskinin yox, Nəsrəddin şahın oğludur, — deyirdilər, — forsu adamı yıxır".

Amma Eldar forslu deyildi, xəstə və ifrat dərəcədə məğrur idi, sanki hamının nədənsə ona rişxənd, istehza edəcəyindən qorxurmuş kimi yeganə dostu Aydından başqa heç kəsə yaxınlaşmır, heç kəslə səmimi olmaq, ünsiyyət bağlamaq istəmirdi. Əsas səbəb, əlbəttə, atası idi. Feyzulla onun yaralı yeri idi. Atasının təxəllüsünü deyil, əsil familini daşıyırdı — Eldar Ələsgərov. Eldarın söyər yerini bilən bic-vələdüznalar, illah da Məcid onu daha da cırnadırdılar.

—Yaxşı, Eldar, atan Kəbirlinskidir, sən nöşün Ələsgərovsan?

—O sənin borcun deyil.

—Daha acığın nöş tutur, sözdür soruşuram da.

İndi də Məcid Eldar oturan otağa girib bərkdən:

—Eldar, gözün aydın, muştuluğumu ver, — deyərkən oğlan ələ bil nə isə duyubmuş kimi sim təki gərildi.

—Nə olub? — deyə qaşqabağını saldı. Məcid ağzını açmasaydı belə, Eldar onun kürən sifətini görcək qanı qaralırdı.

Məcid tam bir ciddiyyətlə:

—Gəldim sənə xəbər verim ki, atanı böyüdüblər, — dedi, — kişi əməlli-başlı inkişaf eləyib, tülkü rolundan keçib çaqqal roluna.

Eldarın yerindən sıçramasıyla Məcidin qapını çırpıb daban əl altı qaçması bir oldu.

Otaqdakı qızlar pıqqıldaşib güldülər. Amma Eldarın qırımını ayrı cür görüb dərhal özlərini yığışdırdılar.

Aydın:

—Əşi sən də bu düdəməninin sözündən niyə cırnıyorsan? — dedi. — O, adamdı ki, adam sözü danışsın. Görür ki, sən özündən çıxırsan, ayağı yer alır. Sən heç fikir vermə.

Eldar dodağını dişləri arasına alıb:

—Yaxşı, — dedi, — qoy mənə borc olsun. — Özünü ələ aldı, sakitləşdi və otaqdan çıxdı.

Məcid qaçıb studiyanın yanına gəlmişdi.

Feyzulla rolunu yazdırıb dəhlizə çıxdı, pul kağızına qol çəkdi.

Məcid gəlib onun yanında durdu.

–Kəbirlinski, — dedi, —oğlunu yığışdır. Mənə göz verir, işiq vermir.

–Neynir ki, sənə?

–Əşi, özün görürsən ki, mən cürübbəz zəifcanlı oğlanam, üfürsən yıxılaram. O, maşallah, göz dəyməsin, zırpı şeydir, elə yaxşı deyiblər ki, uzundraz beynamaz, xeyrə-şərə yaramaz.

–Bax bu olmadı da, dilivi dinc qoymursan, sonra da deyirsən ki, bəs belə.

–Axı mən neyləyim. Yapışıb məndən ki, gərək səni döyəm. Əşi bir dənə əngimdən qoysa, sağ tikəm qulağımın dibində qalar. Gücü var, getsin taylarına göstərsin. Gərək elə qolunun zorunu mənim başımda sınısın.

–Elə durduğun yerdə səni döymək istəyir? Bəlkə sataşib eləyirsən ona?

–Nə sataşırım? Soruşuram ki, nöşün atanın familiyası ayrıdır, səninki ayrı, a kişi, bunun üstündə heç adamı döyərlər.

Feyzulla bir an duruxdu, sonra aramla, təmkinlə danışmağa başladı.

–Bilirsən bala, ikimizin də familiyamız birdir, Ələsgərov. Kəbirlinski mənim təxəllüsümdür.

–Aton rəhmətlik. Bax adam kimi sən başa saldın, mən də bildim. Daha döymək, söymək nəyə lazım?

Bu söhbət əsnasında Eldar gəlib onlar dayanan yerə çıxdı. Məcid dərhal Feyzullanın böyrünə qısıldı.

–Bax, deyinən mənimlə işi olmasın, yoxsa bax, bir baş gedəcəyəm sədrin yanına.

Feyzulla:

–Eldar, bala, — dedi, — nə işin var bununla. Eldar cavab vermədi, qanlı-qanlı Məcidə baxır, amma atasının, adamların yanında özünü saxlayırdı.

–Yaxşı, sənnən mənimki qalsın, —dedi.

Məcid:

—Gördün, — dedi, — yenə məni hədələyir, bax, atandan soruşdum, məni başa saldı, amma sən çırtqoz kimi atılırsan ortalığa, çıxırsan özündən. Feyzulla müəllim, —Eldarın yanında "Feyzulla müəllim" deyirdi, amma bu müraciətin özündə bir istehza vardı, — Feyzulla müəllim, inciməyin, amma məni çox maraqlandırır, bu nə dəbdir belə, artistlər özlərinə təxəllüs götürürlər: Ərəblinski, Kəbirlinski...

O tam ciddiyyətlə danışdı, dodağı belə qaçmırdı, birçə gözlərinin içindən cin çıxırdı. Eldar istehzanı, masqaranı duyur və Məcidin bütün sifəti sanki Eldarın gözlərinin içinə, yaddaşına, canına hopurdu. Məcidin kürən saçları, qaşları, kirpiksiz gözləri, kosasayağı ətli sifətində qızıla çalan təkəm seyrək tükləri... Burun pəralərindən uzanan tüklər belə kürən idi... Danışanda, ilişəndə zarıldayan üç qabaq qızıl dişi, sallaq buxağı, kos kimi ora-bura dığırlanan, bir nöqtədə qərar tapa bilməyən göz bəbəkləri, pələş qulaqlar, yoğun, gödək barmaqlı toppuş əllər, ağ köynəyin kirli yaxalığı —Eldarın gözlərinə yapışır, hafizəsində həkk olunurdu.

Feyzulla tam bir sadələşməyə başladı:

—O vaxt mod eləydi, ay bala, — dedi, — hərə özünə bir təxəllüs götürmüşdü.

Məcidin vurnuxan gözləri arabir Eldarın nəzərləriylə tuşlaşır və bu ani baxışlarda hər ikisi bir–birinin halını başa düşürdü. Eldar içini yeyirdi. Məcid isə çoxdandı belə ləzzət çəkməmişdi. Kəbirlinskini Eldarın gözü qarşısında əməlli-başlı dolayır, daha doğrusu Feyzulla heç bir şey duymadan —öz danışığıyla özü özünü dolayır, Məcidə sonsuz zövq verir, Eldarı odsuz–tüstüsüz yandırır.

Bixəbər Feyzulla:

—Hərə bir ad götürmüşdü, — deyə davam edirdi. — Ərəblinski, Sarabski, Ağdamski...

Məcid asta-asta:

—Kəbirlinski, —dedi.

—Zəhrimar Kəbirlinski, çor Kəbirlinski, — deyə Eldar axır partladı. —Mən sənin ağzını dağıdaram, onda bilərsən...

Feyzulla təəccüblə oğluna baxdı.

—Biy, ay oğul, sənə nə olub, özündən çıxırsan, nə deyir ki...

—Ey, sən də bilmirəm, Aydan gəlmisən, Marsdan. Başa düşürsən nə deyir?

—Yoox.

—Elə başa düşməsən yaxşıdır, — dedi, çönüb getdi:

Cavad studiyadan çıxdı:

—Yaxşı, salamat qalın, mən qaçdım, — dedi.

Kəbirlinski:

—Cavad, başına dönüm, — dedi. Hansı tərəfə gedirsən? Bəlkə məni də aparasan?

Cavad bir an ayaq saxladı:

—Canımçün tələsirəm, — dedi, — yoxsa məmnuniyyətlə, — bir neçə addım da atdı, sonra Kəbirlinskiyə tərəf çevrildi. — Yaxşı, gəl, — dedi. — Baksovetəcən apararam.

—Ay sağ ol. Ordan özüm gedərəm.

Aşağı vestibüldən keçəndə kimsə:

—Kəbirlinski, Kəbirlinski, — deyə harayladı.

Feyzulla başını qaldırıb baxdı, rejissor köməkçisi Mamed onlara tərəf qaçırdı. Cavadla salamlayıb Feyzullanın qolundan yapışdı.

—Səni allah yetirdi bizə, Kəbirlinski, — dedi, — axşam boşsan?

—Yox, nədi ki?

—Tamaşan var?

—Yox, tamaşam yoxdur, amma ayrı işim var.

Mamed:

—Bu oldu əmiri, —dedi, — deməli belə, ayrı işivi keçirdirsən sabaha. Axşam televizorda verilişimiz var. Sadıq xəstələnib. Gərək onu əvəz eləyəsən.

—Yox, axı...

—Axısın, maxısın bilmirəm, yoxsa mənim boğazımı üzər.
—Mamed, bilirsən, mən sənın xətrını dünyalarcan istəyirəm, amma axşam dərnəyım var.
—Neçədədır dərnəyın?
—7-də.
—Deməli belə, 8-ə mən səni buraxaram. Keçirt dərnəyi bir saat gecə, nə olacaq?
Cavad qapıdan:
—Kəbirlinski, gəlirsən? —dedi. — Mən bax səni gözləyən deyiləm ha. Tələsirəm.
Feyzulla:
—Gəldim, gəldim, — dedi, sonra Mamedə tərəf döndü, — Yaxşı, Mamed, daha sənın sözündən keçə bilmirəm. Amma axı gərək hazırlaşam. Böyük roldur?
—Nə rol, adə, evinəcən sənın. Bircə kəlmə sözün var. Poçtalyondu, girir içəri ki, "sizə kağız gətirmişəm", vəssalam, şüt-tamam. Buna nə hazırlaşmaq, məşallah 40 ilin artistisən. Amma Kəbirlinski, başıva dönüm, mənı pədvadit eləmə ha, boğazımı üzərlər. Deməli belə, altıda burdasan.
—Yaxşı, arxayın ol. Söz verdimsə gələrəm.
—Yaşa, var ol. Səndən bir dənədir. İki dənə olsaydı arabaya qoşardıq. Ha, ha, ha... İncimə a, zarafatım var sənınlə, kiçiyinəm. Üzüm ayağının altına.
—Canın sağ olsun.
Mamed artıq qaçıb getmişdi, uzaqdan çevrilib: — Üzüm, yəni vinoqrad, — dedi, bir də güldü və harasa şütüyüb qeyb oldu.
Feyzulla qaça-qaça binadan çıxdı. Cavad artıq məşını işə salıb hərəkətə gətirirdi.
—Saxla, gəldim, — deyə Kəbirlinski uzaqdan əl elədi, özünü yetirib Cavadın yanında oturdu.
Cavad:
—Kəbirlinski, qan eləyirsən ha, — dedi. — Gündüz radio, axşam televizor.
—Əşi, ay Cavad, qoymazsan kasıbçılığımızı eləyək, —deyə

ərklə Cavada göz vurdu və məmnun gülümsündü...

Cavad başını çevirib ona baxdı. Cavadın gözlərinin ifadəsini görmək olmurdu — gözlərini iri qara eynək gizlətməmişdi.

Kəsik siqnalla trolleybusu ötdü, başaşağı yolla sürməyə başladı. Sükutu Feyzulla pozdu:

–Cavad, sən də mənim oğlum, ərklə eləyib sənə — bir şey demək istəyirəm.

–De görüm.

–Sən Siyavuş müəllimlə yaxınsan, deyinən ona adam içində mənimlə bir az yaxşı rəftar eləsin. Abrımı bükür ətəyimə. Axı mən də malçışka deyiləm. Bu səhnədə saç ağartmışam.

–Nə deyir ki?

–Nə bilim, qışqırır, söyür. Özü də camaatın yanında. Bayaq o rəssam da oturmuşdu. Cavan oğlandır. Aramızda hörmət-izzət var. Başlayıb onun yanında filan, peşməkan. Özümüz olsaq, cəhənnəmə, nə deyir desin. Bir də var kənar adam. Axı atası yerindəyəm.

–Nə deyir axı?

–Əşi, nə bilim başlayıb yenə məscid belə gəldi, əzan elə getdi. Axı mən neyləyim ki, atam müfti olub.

–Nə olub atan?

–Müftiydi də. Bəs bilmirdin?

–Yox, hardan bilim.

–Bəs mən elə bildim bilirsən. Hamı bilir ki, bu əhvalatı. Atam müfti idi, mən artistliyə gedəndə qovdu məni evdən. Öləncən mənimlə danışmadı. Üzünü də görmədim. Vəsiyyət eləmişdi ki, üstümə də gəlməsin. Amma yaman xiffət eləyirmiş. Anam deyirdi ki, kişini sənin dərdin öldürdü.

–Sənə də nə düşmüşdü artist olasan, ay Kəbirlinski.

–Nə bilim, yaman həvəsim vardı. Sən mənim beləliyimə baxma, bir vaxtlar rayonumuzda Oqtay, Aydın, Şeyx Sənan oynayırdım.

–Əşi, qoy oturmuşuq.

–Canımçün. Atamın aman–zaman bircə oğluydum, yaman

istəyirdi mənə də molla eləsin, əməlli–başlı farsca–ərəbcə öyrətmişdi.

–Gərək elə molla olaydın, Kəbirlinski, mollalar bilirsən necə qazanır. Hər ölənə bir yasin oxusan narodnı artistdən yaxşı dolanardın.

Feyzulla gülümsündü, hansı ötən xatirələrə yadına salıb başını yellədi:

—Quran ayələri indiyəcən yadımdadır, — dedi.

–Doğrudan? Bəs nə əcəb, mollalıq eləmirsən?

Feyzulla təəccüblə çiyinlərini çəkdi:

–Nə danışsın, ay Cavad, məndən molla olar?

–Niyə olmur?

–Bay, əşi sən nə danışsın? Mən hara, mollalıq hara?

–Axı, niyə olmur. Atan — müfti, sir–sifətindən möminlik yağır, özün də quranı əzbər bilirsən. Daha mollaya bundan artıq nə lazımdır?

–Qəribə söz danışsın e, — bu qəribə fikir Feyzullanı lap çaşdırmışdı, nəhayət o, əsas səbəbi yada saldı, — mən necə molla ola bilərəm ki, allaha inanmıram.

–Rəhmətliyin oğlu, neynirsən inanıb. Mollalar elə bilirsən özləri inanır? Sən mənim sözümə qulaq as, artistlikdən bir şey çıxmaz. Get mollalığa, bəy balası kimi dolan, Allahın da işin yoxdur, inanırsan inan, inanmırsan inanma. Mən quran oxumağı bilsəydim, bir gün teatrda qalmazdım. Dramatik artistlikdən axmaq sənət yoxdur. Ya gərək xanəndə, çalançı olasan, ya aşiq, ya molla. Toydan, yasdən gələn gəlir heç yerdən gəlmir. Yaxşı, Kəbirlinski, gəldik çıxdıq. Bu da Baksovet.

–Çox sağ ol, Cavad. Bircə dəqiqə vaxtını alacam, incimə.

–De görüm, yaxşı.

–Sən bir Siyavuşnan danış. Sənin sözündən çıxmaz. Dənən mənə incitməsin.

–Deyərəm.

–Bilirsən, teatralnı texnikumda dərs deyir, mənim oğlum da

orda oxuyur. O gün gəlib tələbələrə deyib ki, kürreyi-ərzdə hələ Kəbirlinskiyə bezdarnı artist anadan gəlməyib. Uşaq da pərt olur tay-tuşunun yanında, dost var, düşmən var.

—Qələt eləyir, Siyavuş, deyərəm ona.

—Hə.

—Bir də Cavad... Bir məsələ də var.

—Nə məsələ, a kişi, denən görək, sən də lap məni avara elədin.

—Vallah sənə ərkim çatır, ayrı kimə deyim axı... Bilirsən, mən elə şeyə fikir verən deyiləm, amma beş dost olanda, beş də düşmən gözü var. Bir yandan da arvad məni pələyir.

—Uzatma, Kəbirlinski, sən atovun goru, keç mətləbə görək...

—Mətləb deyəndə, yəni bu il mənim altmış illiyim tamam olur. İndi mən nə Ərəblinskiyəm, nə Abbas Mirzə, amma daha, azdan-çoxdan yenə bizim də xidmətimiz olub... Deyirəm, bəlkə zvanıyadan-zaddan... Mən elə şeyin düşkünü deyiləm, özün bilirsən, amma, görürsən dünənki uşaqlar gəlib olub əməkdar artist, yox, mən bir şey demirəm, halal xoşları olsun, amma indi biz də özümüzə görə, azdan-çoxdan neçə ildir külüng vururuq. Bir balaca...

—Bilirsən, Kəbirlinski, açığı, zvaniya məsələsi bir az çətindir, amma Siyavuşla danışaram, mestkomdan bir qramota-zad alaram sənincün. Di bağışla, lap gecikdim...

—Sağ ol, çox sağ ol, ömrün uzun olsun, — deyə Feyzulla öz-özünə danışa-danışa evinə sarı addımladı. Cavadın maşını çoxdan gözdən itmişdi.

Feyzulla avtomat-telefon budkasına girib karamel fabrikinə zəng elədi. Karamel fabrikində dramatik dərnəyin rəhbəri idi.

—Uşaqlara de ki, 7-də yox, 8-də yığışsınlar. 9-a on beş dəqiqə işləmiş.

Evlərinə gəldi. Köhnə evdə ikinci mərtəbədə yaşayırdılar. Həyətdə balaca, dar və qaranlıq idi. Həyətdə daima daman krantın altındakı daş suyun təsirindən qurbağa çəni kimi sürüşkən və yaşılmıtlı olmuşdu. Həyətdə krantdan başqa qapısı qıfıllı

ayaqyolu, iri zibil yeşiyi və ərzaq mağazasının boşalmış karton qutuları vardı. İkinci və üçüncü mərtəbələrə dəmir pilləkən qalxırdı. Pillələrə ayağını möhkəm basanda adama elə gəlirdi ki, bütöv bir zirehli ordu addımlayır. İkinci və üçüncü mərtəbələrin şüşəbəndləri həyətə baxırdı.

Feyzullagilin bir otağı və bu otağın qarşısında kiçik bir dəhliz kimiləri vardı. Bu dəhliz həm də mətbəxi əvəz edirdi — bura iki gözlü balaca bir pilotə qoymuşdular. Dəhlizin o biri tərəfi pərdəylə ayrılmışdı, pərdənin dalında açılıb—bükülən çarpayı qoyulmuşdu. Eldar burda yatırdı.

Eldar çarpayısının yanındakı divara iki kitab rəfi vurmuşdu. Rəflərə — teatra və kinoya aid kitablar, teatr və kinojurnalları düzülmüşdü. Rəflərin qarşısındakı divara Eldar başdan-başa şəkil yapışdırmışdı — kinoulduzlarının, əsasən aktrisaların — "Film" və "Ekran" Polşa jurnallarından kəsilmiş şəkilləri. Çarpayının yanında yerdə maqnitofon və çoxlu lent yazısı qoyulmuşdu — bura Eldarın 4 kvadratmetrlik aləmi, başkicəlləndirən xülyalar və mətbəx qoxusuyla dolu dünyası idi.

Otaq ala-qaranlıq idi. Yeganə pəncərədən düşən işıq nisbətən böyük otağa — iyirmi kvadratmetrlik otağa azlıq edirdi. Otaqda iki çarpayı, tünd mixəyi rəngli iri, zəhmli kamod, masa və dörd stul vardı. Kamodun üstünə küləbətinli süfrəcik salınmışdı. Çarpayıların üstünə hansı gözəlisə qaçırdan iki çaparı şəkli çəkilməmiş pluş örtük atılmışdı. Kamodun üstündəki güləbətinli süfrəcikdən biri də stolun üstünə çəpəki çəkilməmişdi (kleyonkanın üzərindən). Pəncərə pərdələri də televizor ekranını örtmüş ağ parça da həmin cür güləbətin naxışlı idi. Kiçik ekranlı "Luç" televizoru küncə qoyulmuşdu. Çarpayının yanındakı zivənin üstünə bozumtul örtük çəkilməmişdi. Çox yeri süzölmüş palazın aralarından qırmızı şirəli taxta döşəmə görünürdü. Divarda zərli çərçivələrdə güzgü və foto şəkillər asılmışdı. Feyzullanın arvadı Həcərin cavanlıq şəkilləri, Eldarın şəkilləri. Bu şəkillər

kiçik idi. Ortada isə başqa bir kişinin iri şəkli asılmışdı. Bu kişi — Feyzullanın mərhum bacanağı Həcərin bacısı Qəmər in əri akademik İsgəndər Muradəliyev idi. İsgəndər və Qəmər neçə il bundan qabaq avtomobil qəzasında həlak olmuşdu.

Feyzulla içəri girəndə Həcər dəhliz–mətbəxdə qonşu Anaxanımla söhbət edirdi.

Otaqdan və dəhlizdən qarışıq bir iy gəlirdi. Nəmişlik, rütubət, bulanıq qab-qacaq, semişka yağı, bir də paltar sabunu iyi.

Anaxanımla Feyzullanı görüb:

—Hər vaxtınız xeyir, — dedi, — sonra Həcərə tərəf döndü, —yaxşı bacı, mən getdim.

Feyzulla otağa daxil oldu, pencəyini çıxarıb səliqəylə stulun başına keçirtirdi, dəhlizə qayıdıb ləyənin üstündə əl–üzünü yudu.

—Bəs heç bozbaşın iyi burnuma dəymir, —deyə zarafatla Həcərə müraciət etdi.

Həcər dinmədi. Feyzulla cavab almağa tamamilə ümidini itirmişdi ki, Həcər birdən açıldı:

—Bozbaş! Yox bir cücəplov. Ət alıb gətirmişdin, bozbaş istəyirsən? Kolbasadan bişirəcəyəm bozbaş?

—Daha dava niyə eləyirsən. Mən elə bildim ət almısan.

—Görəsən hansı pula? Heç bilirsən neçəyədi ət bazarda? Sənin gətirdiyin pulnan gündə ət almaq olar? Odey dünənki dolmadan qalıb, qızdır ye.

—Neynək, dolma daha yaxşı.

O, mətbəxə keçib dünənki, daha doğrusu srağagün bişmiş dolmanı odun üstünə qoydu. Bir az sükutdan sonra Həcər yenə başladı:

—Bozbaş! Könlünə bozbaş düşüb, —o heç cür sakit ola bilmirdi. —Adam ayağını yorğanına görə uzadar. Yerə soxum boyunu, bu da adını kişi qoyub.

Loğma Feyzullanın boğazında qaldı:

—Ay arvad, nə düşmüşən üstümə, qoymazsan bir parça zəhirimarımızı yeyək.

–Ye də. Görüm heç yediyin boğazından keçməsin. Hamı ərə gedir ağ günə çıxır, bu da adını ər qoyub.

Feyzulla yorğun bir hərəkətlə başını qaldırdı.

–Axı nə olub yenə? —dedi.

–Nə olacaq? Odey, Anaxanım gəlmişdi. Ərindən, evindən, dolanışığından danışır, adam yanır–yanır yaxılır. Topal Səfdərin qızı elə dolansın, Dursun bəyin qızı belə.

Feyzulla söhbəti zarafata salmağa çəhd elədi:

–Neyniyim, ay arvad, özün mənə aşiq olmuşdun da. Özün mənə qoşulub qaçmadın?

–Kaş mənim qıçım sınaydı, sənə qoşulub qaçan gün, gözüm kor olaydı, səni görən gün. Kül mənim gic ağıma, uşaq idim, nə qanırdım, gəldin kəndə teatr çıxartdın, mənim də gözüm tutuldu. Mən Qəmərdən min pay gözəl idim, o, İsgəndər Muradəliyevə qismət oldu, mən də sənə...

Feyzulla boşqabını, çəngəlini mətbəxə apardı, səsi dəhlizdən gəldi.

–Utanmırsan, Həcər? Heç olmasa Qəmər yazığın adını çəkmə.

–Yazıq niyə olur Qəmər?

–Bəs yazıq deyil. O cür faciənin qurbanı oldular, o da, İsgəndər yazıq da. Nə yaşları vardı, ölməli vaxtlarıydı heç?

Həcər köksünü ötürdü, bir müddət susdu, sonra öz fikirlərinə cavab verirmiş kimi sözünə davam etdi...

–Zato bir gün gördü. Öldüsə də heç olmasa yaşayanda insan kimi yaşadı. Evi, eşiyi, pulu, varı, dövləti... Beş gün dünyada kefin çəkdi, dünyadan gedəndə də bir şey görüb getdi. Amma mən sabah yıxılıb öləndə nə deyəcəm. Nə gördüm bu dünyada? Sənin bu qıçqırmış sir–sifətini, bir də bu iylənmiş xarabanı... Budu mənim gördüyüm... Camaat kefində–damağında... eh, — deyə birdən özü öz sözünü kəsdi, —sənə dedim–demədim nə təfavütü var?

Feyzulla özünə çay töküüb gətirmişdi, balaca armudu stəkandan qurtum–qurtum içirdi.

—Həcər, —dedi, — görürəm bu gün sənin əhvalın özündə deyil. Anaxanım da gəlib səni fitdəyib.

—Məni fitdəmək–zad lazım deyil. Özüm koram, görmürəm, xalq necə dolanır, biz necə dolanırıq.

Feyzulla çayını içdi, aparıb stəkamı əlüzyuyanın altında suya çəkdi, otağa qayıtdı.

Həcər:

—Eldar dünən bir halda gəlmişdi ki, çırtma vursaydın qan damardı. Dərsə bir müəllim gəlib, səni yaş yuyub, quru sərib.

Feyzulla:

—Eşitmişəm, — dedi, — Aydın dedi mənə, Eldarın yoldaşı.

—Eşitməyindən nə olsun? Guya gedib o müəllimi asıb-kəsəcəksən. Kimdi sənin sözünə məhəl qoyan?

Feyzulla sakit qulaq asırdı. Ən ağır, ən kinayəli sözləri belə gündə eşidərsənsə, onlar artıq dəyərsizləşir, vərdiş halına keçir, odur ki, nə incidir, nə ağrıdır. Bəlkə bir qədər yorur, vəssalam.

Həcər isə yorulub usanmaq bilmirdi.

—Deyir, ay ana, mənim atam axı niyə belə fərsizdir. Mənə də deyir onun ucbatından hamı yuxarıdan aşağı baxır. Atam olmasaydı, deyir, heç olmazsa bilərdim ki, yetiməm, biri mənə gözün üstə qaşın var deyə bilməzdi, amma bu sağdır, hamı bunu körür, tanıyır, hamı buna gülür, rişxənd eləyir, ələ salır, mən də qalırım içimi yeyə–yeyə.

—Eldar heç vədə belə söz deməz.

—Yalan deyənün lap atab atasına lə'nət. —Həcər əlini stolun üstündəki kiçik çörək qırıntısına uzatdı, onu barmaqları arasında ovxaladı, — bax bu bərəkət haqqı, uşaq danışırdı, ürəyim qan olurdu. Mama, deyir, mən kimdən əysiyəm ki, kaş deyir mən də böyük bir adamın oğlu olaydım. Mən deyir cavanam, gözələm, öz üzərimdə deyir, çalışıram, gecəni gündüzə qatıb oxuyuram, biliyimi, savadımı artırırım. Görürsən, deyir, bir məclisdə, bir kompaniyadayıq. Qızların hamısının gözü məndədir. Mənim də deyir görürsən birindən xoşum gəlir. Tanış oluruq, danışıraq. Kitablardan, teatrlardan,

kinolardan, hardan deyir desə mən də xəbər verirəm, xəcalət qalmıram. Amma bir də görürsən deyir, axmağın birisi gəlir, nə bir savadı, biliyi var, nə də bir əməlli sir-sifəti, vücudu üç qəpiyə dəyməz, amma di gəl böyük bir şişqanın oğludur, ya da ki, atası kalandır, ayağının altında maşını, cibində pulu. Görürsən qıza dedi ki, gəl otur maşınıma, səni gəzdirim. Qız da deyir daha onu qoyub mənimlə gəzməyəcək ki...

Feyzulla:

—O cür qızla elə gəzməsə yaxşıdır, —dedi. — O nə qızıdır ki, pula, maşına qəlbini satır.

Həcər susub bir müddət maddım–maddım Feyzullaya baxdı, sonra iki əliylə ona boğma çıxarıb:

—Ala ey, külü qoyum ağılva, —dedi, —durdu, durdu, söz danışdı da... Elə bütün ömrünü belə əfəl olmusan ki, bu günə qalmısan da...

Feyzulla nəhayət hövsələdən çıxdı:

—Arvad, bilirsən nə var?—dedi. — Bəsdı. Sən dedin, mən dinmədim, amma daha cızıqdan çıxdın, ağ elədin. Mənim də özümə görə heysiyətim, mənliyim var.

Həcər:

—Sənin mənliyinə ki, — dedi, — yaxşı, yum, səninlə danışanda bütün qanım qaralır.

Feyzulla ayaqqabılarını çıxarıb çarpayısına uzandı. Həcər dəhlizə çıxdı. Ordan qab-qacaq səsi, çəngəl–bıçaq cingiltisi eşidildi. Feyzulla gözlərini yumdu, mürgülədi. Bir azdan Həcər yaş əllərini silə-silə otağa qayıtdı:

—Anaxanım deyir, bəs bütün artistlərə ad veriblər, əriyi niyə yaddan çıxarıblar?

Feyzulla cavab vermədi. Ya doğrudan yatmışdı, ya da yalandan özünü yuxuluğa qoymuşdu.

Həcər:

—Sən yat, —dedi, — sənə nə var ki, buğda yeyib cənnətdən çıxmısan.

Dəhlizə getdi, bir azdan yenə qayıtdı.

—Eldar deyir ki, kaş bircə dəfə mənim dədəm haqqında da qəzetdə bir kəlmə xoş söz yazaydılar. Yoxsa ya heç nə yazmırlar, ya da bircə kəlmə yazırlar ki, "Kəbirlinski yenə də rolunun öhdəsindən gələ bilmədi".

Feyzulla aramla gözlərini açdı, uzun—uzadı Həcərə baxdı:

—Həcər, — dedi. — Bəlkə məsələni açıb Eldara deyək.

Həcər birdən—birə elə bil dəyişib başqa adam oldu, sapsarı saraldı, sanki balacalaşdı, büzüşdü və qəflətən qocaldı. Boğuş səslə:

—Nə danışırısan, ay kişi? —dedi. — Ağlın çaşıb. Sən atovun goru heç o fikri başına gətirmə.

Gözləri dolmuşdu. Dəsmal çıxarıb gözlərini sildi, dəhlizə keçdi və Feyzulla evdən gedənəçən bir kəlmə də danışmadı.

Düz altıda Feyzulla televiziya studiyasında idi. Yavaş—yavaş artistlərin hamısı gəlib yığışdı. Rejissoru gözləyirdilər. İri projektorların işığı və istisi studiyanın içini hamama döndərmişdi. Mikrofonlar — budaqdan sallanmış armud kimi artistlərin başları üzərindən asılmışdı.

Cürübbəz, balaca boylu, çevik Mamed ora—bura şütüyür, bu qapıdan girib, o qapıdan çıxırdı, müxtəlif göstərişlər, sifarişlər verirdi. Tez-tez "deməli belə, deməli belə" deyə təkrar edirdi. "Deməli belə, sən burda durarsan, sən burdan girirsən. Aha, deməli belə, üçüncü kamera, sən bu tərəfdən nayezd eləyirsən, krupnı plan, sonra sən soldan götürürsən, ikinci kamera. Deməli belə, mən, işarə verəndə bas düyməni. Burax musiqini. Deməli belə, hamı burdadır, hamı öz yerindədir. Budey Siyavuş müəllim də gəldi".

Feyzullanın ürəyi düşdü. Nə biləydi ki, televizorun bu axşamkı verilişinə Siyavuş dəvət olunub. O, televiziya tez-tez gələn deyildi. Rejissorun Siyavuş olduğunu bilsəydi, mütləq boyun qaçırardı. Siyavuş da dərhal onu gördü.

—Kəbirlinski, — dedi: — balam, mən səndən qaçıram, sən də hara getsəm çıxırsan qabağıma. Ay kişi, qoymazsan gözümüzü açmaq.

Hamı gülüşdü. Siyavuşun özünün də deyəsən kefi kök idi. Mamedə müraciətlə yavaşdan:

—Bu zırramanı hardan tapıb gətirmisən? — dedi.

—Deməli belə, Sadıq bu gün zəng elədi ki, xəstəyəm, qaldım əlim yandıda, rastıma Kəbirlinski çıxdı, çağırdım.

Siyavuş başını buladı.

Mamed:

—Əşi cəmi-cümlətanı ikicə kəlmə sözü var, — dedi.

—Poz onu da.

—Nəyi?

—Kəbirlinskinin sözünü. Nə sözdü ki?

—Heç nə, kağızları gətirir, deyir... qoy bu saat baxım nə deyir — mətni vərəqlədi, — hə, deməli belə, "bu da sizin kağızlar".

—Poz getsin. Gəlsin, dinməz–söyləməz kağızları versin, izalə olub çıxıb getsin. Onun səsini eşidəndə təpəmdən tüstü qalxır.

Mamed güldü və cümləni pozdu. Sonra Kəbirlinskiyə yanaşdı:

—Deməli belə, Feyzulla, — dedi, — sözlərini saldıq ixtisara, elə belə dinməzəcə girərsən bax bu tərəfdən, kağızları verib çıxıb gedərsən, vəssəlam, bildin?

—Salam da verməyim?

—Yox, yox, sən atovun goru, xataya salma bizi, elə kağızı qoy çıx, bildin?

—Bildim, bildim. Baş üstə.

Mamed:

—Deməli, belə. Hərə öz yerinə keçsin, —dedi, —beş dəqiqədən sonra efirdəyik.

Hamı öz yerini tutdu, donub qaldı. Kameralar tufənk lüləsi kimi hədəflərə —aktyorlara tuşlandı. Siyavuş, Mamed, səs rejissoru idarə pultunun arxasına keçdilər, daxili ekranlarda müxtəlif kameralarla —müxtəlif görünmə nöqtələrindən göstərilən səhnə donub qalmışdı. Çay nəhrə tərəf axan kimi maddiləşmiş, sərhədlənib qalıba, məcraya salınmış televiziya

vaxtı qaçılmaz bir labüdlüklə saat yeddiyə doğru axırda —düz saat 7:00-də efirə çıxacaqdılar.

Yeddiyə 15 saniyə qalmış Siyavuş daxili mikrafonla:

—Diqqət! Efirdəyik, — dedi və düyməni basdı. Səs rejissoru musiqini buraxdı, birinci kamera verilişin titrlərini göstərdi. Veriliş başlandı.

Qırx dəqiqədən sonra Siyavuş papiros yandırıb ayağa durdu. Veriliş sona yetmişdi. Aktyorlar studiyadan çıxdılar.

Kəbirlinski Mamedin qoluna girib bir qırağa çəkdi.

—Mamed, başıva dönüm,— dedi, — pul kağızında mənim adım var da?

—Əlbəttə, Kəbirlinski, ayıb sözdür, havayı işləmirsən ki, hələ kommunizma gəlməyib, hələ sosializmadır —kommunizmaya keçid mərhələsi.

—Yox, bilirsən niyə soruşuram? Deyir başına kələm, başmaqçı olar. Bir dəfə də sözsüz çıxış eləmişdim, beləcə sözsüz rol idi. Buxqalteriyada adımları pozmuşdular.

Mamed:

—Yox, arxayın ol, —dedi, —gözüm üstündə olacaq.

—Ömrün uzun olsun. Yoxsa bu buxqalter yaman köpəkoğlu adamdır. Qoca kişidir, məndən beşbetər, gözü də görmür. Deyirlər taxır eynəyini, dayanır ekranın qabağında, bir–bir sayır, neçə nəfərdir, kim neçə söz deyib, sonra da dava–mərəkə qaldırır ki, mən dövlətin pulunu havaya səpələyə bilmərəm.

—Lap Məşədi İbadın hambalına döndü. Qənaəti gərək elə sənin bir manatında eləsin.

—Day demə.

—Yox, Kəbirlinski, xətirəm ol.

—Çox sağ ol. — Kəbirlinski minnətdarlıqla Mamedə əl verib görüşdü, hamıyla xudahafizləşdi, binadan çıxdı, uzaqdan trolleybusun dayanacağına tərəf getdiyini görüb qaçdı, birtəhər çatdı, özünü içəri saldı.

Azneftin yanında düşüb ayrı avtobusa mindi, saat 9-a on beş dəqiqə işləmiş gəlib karamel fabrikinə çıxdı.

Üç il idi Feyzulla karamel fabrikində dram dərnəyinə rəhbərlik edirdi. Dərnəyin hələlik altı üzvü var idi — dördü kişi, ikisi qadın. Kişilərdən biri Salman — qoca qarovulçu idi, tək yaşayırdı. Evinə getməyə darıxırdı, odur ki, gəlib dərnəyə yazılmışdı. İkinci kişi — Muxtar dərnəyə arvadı Rozaya görə yazılmışdı. Roza erməni idi, azərbaycanca pis bilmirdi, amma ləhcəylə danışırdı. Dürüst danışmağa səy göstərirdi, rəfiqəsi Bəhicə də ona bu işdə çox kömək edirdi. Dərnəyə də elə Bəhicəyə görə yazılmışdı. Bəhicə orta yaşlarında dul qadın idi. Kəbirlinskinin rəyincə əsil səhnə istedadına malik idi.

Üç ildə ki, Kəbirlinski dərnəkdə "Oqtay Eloğlu" tamaşasını hazırlayırdı, Bəhicəyə Firəngiz, Rozaya Nadya rolunu tapşırırdı. Oqtay rolunu Kəbirlinski özü hazırlayırdı.

Başqa rolları Muxtara, Salman kişiyə tabelşik Bəşirə və şofer Davuda vermişdi. Dərnəyin hələlik az üzvü olduğundan Kəbirlinskidən başqa hamı iki-üç rolda oynayırdı.

Roza həm Nadya, həm də aktrisa Tamara rolunu, Bəhicə həm Firəngiz, həm də Oqtayın bacısı Sevər rolunu ifa edəcəkdə.

Dərnəyin məşğələləri həftədə bir dəfə fabrikin qırmızı guşəsində keçirilirdi. Qırmızı guşə — divarlarına müxtəlif şüarlar, lövhələr və şəkillər vurulmuş bir otaq idi. Divarda qırmızı kətan üstündə "İncəsənət — xalqa məxsusdur" sözləri yazılmışdı. Cürbəcür cızıqlar və dairələr çəkilmiş bir lövhədə fabrikin illik planı və məhsulun hansı şəhərlərə göndərildiyi göstərilmişdi. Zər çərçivəli ikinci lövhədə — qırmızı pluş üzərində zərli hərflərlə — "İstehsalat qabaqcılları" — yazılmış və iyirmi nəfərin, o cümlədən şofer Davudun fotoşəkilləri yapışdırılmışdı. Sırayla düzülmüş bu şəkillərin üstündə Kəbirlinski knopkayla Cəfər Cabbarlının və Stanislavskinin şəkillərini vurmuşdu. Pəncərələrdə pərdə yerinə saralmış qəzetlər görünürdü. Otağın divarları təzə ağardılmışdı və əhəng iyi hələ də gəlirdi.

Kəbirlinski otağa girəndə dərnəyin üzvləri hamısı

yığışmışdı. Rozayla Bəhicə nə barədəsə pıçıldışırdı. Davud və Bəşir papiros çəkir, Muxtar isə Salmana bəzi sözlərin mənşəini başa salırdı.

–Məsələn, kolbasa, — deyirdi, — qol basan. Əti doldururdular bağırsağın içinə, qolnan basırdılar, qolbasan, qolbasan, indi gəlib olub kolbasa.

Salman:

–Əşi, dünyada işlər varmış, — dedi.

–Bə nə? Bax, məsələn, sən nəçisən, hə, de görüm nəçisən?

Salman özünü itirən kimi oldu:

–Mən? Nə bilim... Oxrannik.

–Ay sağ ol. Oxrannik, qarovulçu. Ruslar da, deyir karavul. Amma əsli bizim sözdür. Qara qul. Ya məsələn loşad nədi?

–Bilmirəm, —dedi.

Salman gözünü döydü.

—Loşad —alaşa at. Gördün?

Salman:

—Pay atonnan, —dedin, —əşi işlər varmış dünyada.

Kəbirlinski:

–Yaxşı, dostlar başlayaq işimizə — dedi. — Bağışlayın, bir az geçikdim. Televizora çağırılmışdılar.

Roza:

–V tot raz mən gördüm sizi televizorda, — dedi.

Kəbirlinski bir az tutulan kimi oldu.

—Əşi, — dedi, — lap başımı dəng eləyiblər, gündə çağırırlar. Televizora, radioya, kinoya, çoxundan otkaz eləyirəm. Deyirəm, yaxşı deyil, başqaları da var axı... Əl-qərəz, — istədi bu gün Cavadla maşınla getdiyini də desin, bilirdi ki, Bəhicənin Cavaddan xoşu gəlir. Kəbirlinski özü də bir balaca Bəhicədən kəsirdi. Amma bilmədi necə desin, nə bəhanə tapıb desin. Muxtar Salmana tərəf dönüb:

–Arvadlar xəz şuba geyir e, karakul, — dedi, —əsli nədi? Qara gül!

Salman "nırç" eləyib fikirli–fikirli başını buladı.

Feyzulla:

—Hə, o səhnəni hazırlamısınız? —dedi, —tamam hazır olanda Cavad Cabbarovu çağıraram gəlib baxsın, görsün Oqtayı necə oynayarlar, bu gün bir xeyli məni maşında gəzdirib, deyir Feyzulla müəllim, eşitmişəm bir əntiqə dərnək düzəltmisiniz, daha bizdən niyə gizlədirsiniz? Dedim tələsmə, hələ hazır deyilik, səbr elə, hazır olanda çağıraram, gəlib baxarsan.

Bəhicə:

—Yox, mən utanaram, — dedi, — Cavad Cabbarovun yanında oynaya bilmərəm.

Kəbirlinski:

—Niyə oynamırsan, lap yaxşı oynarsan, — dedi, — bəs Firəngizi görmürsən, hələ o zamanda atıldı çıxdı səhnəyə, qorxmadı, çəkinmədi.

Muxtar Salmana:

—Moskvada bir küçə var, —dedi, — Arbat. Bilirsən nə sözüdəndir: araba—at.

Kəbirlinski:

—Yaxşı, başlayaq məşqə, —dedi:

Firəngiz "Mənəm bu ananın doğma yavrusu" deyə səhnəyə atıldığı yeri məşq edirdilər.

Dolu əndamlı, yorğun baldırlı, cod dərili, başı vız, corabları həmişə buruq-buruq Bəhicəni gənc və məlahətli Firəngiz təsəvvür etmək bir qədər çətin idi, amma Kəbirlinski ifadan razı qalmışdı.

—Sağ ol qızım, — deyirdi, — Yaxşıdır. —Sonra hamıya müraciətlə əlavə etdi: sənət yanmaq deməkdir, yanmaq, yaratmaq! Burada yaradıcılıq, istedad lazımdır. Bir də hərarət. Bəli, hərarət! 36,6 hərarətlə sənət yaratmaq olmaz. Gərək qaynayasan, yanasan ki, yaradasan. Gərək sənətkar canını səhnəyə fəda etsin, yanıb kül olsun ki, tamaşaçı da onun yaratdığı, obraza inansın. Heç bilirsiniz Konstantin Sergeyeviç Stanislavski nə deyib?

Qarovulçu Salman Muxtara baxdı.

Roza:

–Moya jizn v iskusstve — dedi.

–Ay sağ ol, — dedi. — yəni ki, Salman qağa, mənim həyatım incəsənətdir. İncəsənət olmasa mənə yaşayıb eləmək lazım deyil, başa düşdün, Salman qağa.

Salman tez-tez başını yellədi.

Kəbirlinski:

–Sənət, səhnə, aktyor ki var, böyük sözdür. — dedi. — Sənət daimidir, həyat müvəqqəti. Bax, Bəhicə qızım, sən o sözü deyəndə ki, "Mənəm bu ananın doğma yavrusu" gərək salon zağ-zağ əssin. — Qəfilcən Kəbirlinski susdu, fikrə getdi. — Siz o günləri görməmişiz, mən görmüşəm. Rəhmətlik Cəfər hamısını olduğu kimi yazıb. İndi, maşallah bir rola on artistkamız can atır, o vaxt arvad rolunu oynamağa artistka tapa bilmirdik, özümüz məcbur olurduq oynamağa. Mən özüm o qədər Firəngiz, Gültəkin, Xumar oynamışam ki...

Roza:

–Vı Firəngiz? — deyə pıqqıldayıb güldü.

Kəbirlinski də gülümsündü.

–Bəli, bəli, elə günlərimiz olub. Əmim oğlu qaçaq idi. Xəbər göndərmişdi ki, gedin deyin o dəyyusa, bir də arvad tumanı geyib mütriblik eləsə, qəmedyə çıxartsa, onu da vuracağam, bütün artist tayfasını da. Gecəynən fayton tapıb kənddən qaçdıq. Eh, günlər vardı.

Roza:

–Bəs qorxmurdunuz Feyzulla Xudaverdiyeviç? — dedi.

–Ay rəhmətliyın qızı, qorxuya–zadə kim idi baxan. O vaxt nə pul gözümüzdə idi, nə şöhrət, nə zvanıya–filan. Kənd–kənd gəzib teatr çıxardardıq. "Şamdan bəy", "Zorən təbib", "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük", "Bizim kirayənişin özünü öldürdü". Camaatımızı ayılmaq, gözünü açmaq istəyirdik. — O, köksünü ötürdü. — Eh, deyir ötən günə gün çatmaz...

Xorultu eşidildi. Qarovulçu Salman oturduğu yerdə mürğüləyirdi. Muxtar dümsükləyib onu oyatdı.

Feyzulla boğazını arıtladı.

–Yaxşı, məşqimizi davam etdiririk, dedi, ayağa durdu, gərginləşdi, üzünün damarları çıxdı, rəngi pörtdü, gözü-başı qaynadı, üzünü Bəhicəyə tutub:

—O... Firəngiz, sənsən! Yuxumu görürəm. Of, ilan... Əqrəb. O... Fəqət... Bunu mənim yanına kim gətirdi? — deyə bağırırdı.

Bəhicə özünü itirdi, diksindi, əti biz-biz oldu, elə bil qorxub büzüdü. Sonra nədənsə ağladı.

Feyzulla evlərinə gecə on ikidə gəlib çıxdı. Həyət qaranlığa qərq olmuşdu. Göz gözü görmürdü. Hamı yatmışdı. Feyzulla dəmir pilləkənləri asta-asta çıxdı, açarını çıxarıb qapını açdı, otağa girdi.

Həcər yatmamışdı.

–Nə yavaş-yavaş gəlirsən, deyərsən quş lələyi üstündə yeriir.

Feyzulla təəccüblə:

–Nə olub ki? — dedi.

–Zəhirmar olub, çor olub. Bilmirəm, yoxsa niyə belə yeriirsən, dəmir pilləkənə ayağını basmağa qorxur ki, səs çıxar.

–Hə də, axı qonşular yatıb.

–Qonşuların dərдин çəkirsən! İnanan daşa dönsün. Sən qorxursan ki, səs olar, aşnan oyanar. Yaqut xanımın şirin yuxusuna haram qatılar.

Yaqut onların qonşusu idi, üçüncü mərtəbədə yaşayan cavan gözəl gəlin idi. Təzə köçmüşdü bu evə, Kəbirlinski onu cəmişi iki-üç dəfə pilləkəndə görmüşdü. Bir dəfə həyətdən vedrəylə su daşıyırdı, Feyzullayla pilləkəndə rastlaşdı. Feyzulla vedrəsini götürüb yuxarı qaldırdı. Həcər də bunu görmüş və indiyə qədər bağışlaya bilməmişdi. İndi də kişini alıb yatırdı:

–Arvadının, uşağının qaydına qalmır, o lotunun yuxusunun dərđini çəkir...

–Ay arvad, mən həmişə gec gələndə belə çıxıram ki, heç kəsi dəng eləməyim.

–Gec gələndə! Gec niyə gəlirsən ki, hansı xarabadaydın

yenə...

–İşdəydim də, kefdə, damaqda deyildim ki...

Həcər yenə nə isə deyir, deyir, deyirirdi. Feyzulla yerinə girib yorğanını başına çəkdi, dərhal yuxuladı və nədənsə yuxuda Konstantin Sergeyeviç Stanislavskini gördü.

Səhər tezdən Feyzulla teatra yollandı — tamaşaya ictimai baxış təyin olunmuşdu. Eldar da işə getdi, Həcər evdə qaldı.

Bir azdan Anaxanım gəldi.

—Bacı, sabahın xeyir, deyəsən paltar yuyursan. Mən də yuyacaqdım, suyumuz kəsildi zəhrimar. Nə var, nə yox?

–Sağlığın.

Anaxanım keçib stulda oturdu, əliylə üzünü yellədi.

–Puf istidi... Dünən gördüm ərivi televizorda, amma qaragün yenə-ağzını açıb bir kəlmə dinib danışmadı. Belə lal dinməz oyunu niyə oynayır, ay Həcər bacı!

–Nə bilim, ay Anaxanım. Amma onların sənəti belədir ki, şərt danışmaq deyil. Elə fərasət ondadır ki, danışmaya-danışmaya göznən, qaşnan, himnən-cimnən rol yaradasan. Belə rolları da uşaq-muşaq oynaya bilməz də. Gərək təcrübən, səriştən olsun. Belə rol olanda harda olsa bizim kişini tapıb çağırırlar. Nədi bələddirlər səriştəsinə, bilirlər ki, təcrübəsi çoxdur...

–Hə, belə də, yoxsa mən də deyirəm ki, bu qaragün niyə elə həmişə susub durur. Bir kəlmə söz demir.

Həcər yuduğu ağı çıxarıb burdu, bərk-bərk sıxdı.

–Ay Anaxanım, sənə də zəhmət verirəm, —dedi, — tut bunun o başından dart.

Arvadlar hərəsi ağın bir tərəfini tutub özlərinə tərəf çəkirdilər.

Həcər:

–Elə hey televizora çağırırlar. Kinoya çağırırlar, — dedi, — çoxuna özü getmir. Abrın, həyasın saxlayır, Yoxsa o, da başqaları kimi sırtıqsifət olsaydı, çoxdan ad da almışdı, ev də.

–Hə, mən də deyirəm də. Bayaq qızım gəlib ki, bu günlərdə

Feyzulla dayıgilin teatrında təzə teatr çıxardacaqlar. Deyirlər bir qiyamət şeydir, biletçün baş yarırlar. Deginən deyir Feyzulla dayı bizə də bilet gətirsin. Elə mən də sən deyəni dedim. Dedim Feyzulla dayı çox utancaq kişidir. Ağız açıb bilet-zad tapan deyil, tapan elə Həcər xalaya tapar da... qaragün evdən bayıra çıxmır.

Həcər qıpqırmızı qızardı. Anaxanın görməsin deyə, aşağı əyildi, guya yerdən nəşə götürəcəkdı. Sonra başını qaldırıb:

–Mənim özümün teatrla o qədər aram yoxdur, — dedi, — çavanlıqda o qədər baxmışam ki, ömürlük bəs eləyib. Yoxsa getsəm, niyə tapmır. İstəsəm hər axşam gedərəm. O tası ver bura, zəhmət olmasa. Ay sağ ol... İntəhası mənimki televizordur, oturub rahat baxıram özümçün.

–Yox, demə, teatrın öz yeri var. Televizora sən baxırsan, amma teatrdə həm sən baxırsan, — o, Həcərə göz vurdu, güldü, — həm də sənə baxırlar, ay Həcər bacı. Geyinib-kecinirsən, sırğadan, üzükdən nəyin var taxırsan, çıxırsan beş adam içinə. Ürəyivə ayrı şey gəlməsin ha, Həcər bacı, bilet-zad istəmirəm. Lazım olsa deyərəm qardaşım oğluna, əlli yerdən tapar. Belə, söz gəlişi dedim... Bazara gedirəm. Bir şey lazımdır, alım səninçün. Yaxşı ləpə qoz var... Beş kilo aldım. Bayramqabağı tapılmayacaq. Bir şey lazımdırsa, düzünü denən.

–Yox, yox, sağ ol. Səhər özüm getmişdim.

Tamaşanın müzakirəsi, qızgın keçirdi. Çıxış eləyənlərin əksəriyyəti quruluşu bəyənilir, yüksək qiymətləndirir, xırda-mırda kəm-kəsirləri qeyd edirdilər.

Kəbirlinski də başqa aktyorlar kimi səhnə libasını, qrimini soyunub, gəlib bir qıraqda oturmuşdu.

Axıra yaxın eynəkli cavan bir oğlan söz aldı. Feyzulla onu tanımırdı, Əlikram pıçıldadı ki, teatr tənqidçisidir, Moskvada qurtarıb təzəcə gəlib, özü də filankəsin oğludur.

Kəbirlinski:

–Maşallah, — dedi, — vallah belə cavanları görəndə adamın

ürəyi dağa dönür, görürsən necə bulbül kimi ötür. Millətimizin ümidi bunlardır.

Gənc tənqidçi:

—Mən bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm, —dedi, — kötöklər məsələsinə, — burada o, kiçik bir pauza verdi. Salonda bir hərəkət, bir pıçıltı gəzdi: "Necə? Kimlər? Nə? Nələr? Kötöklər".

Gənc tənqidçi güclə sezilə biləcək bir məmnunluqla bu pıçıltının susmasını gözlədi, camaatı bir az da intizarda saxlayıb:

—Bəli, bəli, kötöklər, — dedi. — O kötöklər ki, inkişaf yolumuza yığılıb bizi irəliləməyə qoymurlar. Bağışlayın, mən bir az sərt, kəskin danışırım, amma axır əvvəl bu məsələyə son qoymaq lazımdır. —O, qrafindən stəkana su töküüb, bir stəkan içdi və təmkinlə davam elədi, — ayrı-ayrı adamlara yazığımız gəlir, amma sənətimizə yazığımız gəlmir, ayrı-ayrı şəxslərin qeydinə qalırıq, amma səhnəmizin qeydinə qalmırıq, ayrı-ayrı qocamanların — "qocaman" sözünü açıq iztehzayla dedi, — bəli, ayrı-ayrı qocamanların hörmətini saxlayırıq, amma işimizin, peşəmizin hörmətini saxlamırıq.

O, yenə pauza verdi, yenə camaatı intizarda qoydu, görəsən kimi deyir, çoxunun ürəyi gup elədi, görəsən ad çəkəcəkmə, ya elə belə ümumi sözlər deyir. Əgər ümumi mücərrəd danışdırsa, hamı bu doğru fikirlərlə razılaşıacaq, hamı şərik çıxacaq, hamı bərkədən əl çalacaqdı.

Gənc münəqqid:

—Bax, məsələni, götürək bu güncü tamaşanı, — dedi. — Zövqlə işlənmiş müasir tamaşadır. Brext teatrının səmərəli təsiri duyulur. Rejissor, rəssam işi təqdirəlayiqdir. Cavad Cabbarov yadda qalan obraz yaradır. Amma bir aktyor görürsən kobud, biçimsiz oyunuyla, bütün ansamblı pozur, təəssüratı xarablayır. Mən e... — əlindəki kağıza baxdı, — e... Kəbirlinskiyə nəzərdə tuturam. Gərək ki, Siyavuş müəllim, o, tamaşada üçcə kəlmə söz deyir... E... bu qoca, bu gecə, bu,

oacaq?

Siyavuş yorğun gözlərini qaldırıb:

–Bəli, — dedi.

–Aha. Amma bu sözləri bir kökdə, bir tərzdə deyir ki, adam təəccüb edir, bu adam səhnəyə hardan və necə gəlib. Və ikinci sual: bu və bunun kimi adamlar səhnəmizdən necə və haçan gedəcəklər. Haçan səhnəni tərk edib çoxdan layiq olduqları qanuni istirahətə gedəcəklər.

"Qanuni istirahət" sözlərini deyəndə hamı gülüşdü.

Münəqqid də xəfifcə gülümsünüb davam etdi:

–Bu, xırda məsələ deyil. Mən bayaq Siyavuş yoldaşla bu barədə danışdım. Deyir, yazıqdır, necə atım bayıra. Yoldaş Siyavuş, bir nəfərə yazığınız gəlir, amma teatra, sənətə, nəhayət tamaşaçıya yazığınız gəlmir. Bilirsinizmi bu nədir? Xırda humanizm.

Siyavuş yerdən:

–İrisi hansıdır? — dedi.

Münəqqid:

–Bəli, bəli, — dedi, — xırda humanizm, mən deyərdim burjua humanizmi.

–Sən direktor olanda çıxardarsan, — deyə Siyavuş yenidən replika atdı.

Kimsə güldü.

Gənc münəqqid pərtləşdi, amma pərtliyini biruzə vermədi, dərhal özünü ələ aldı:

–Yox, liberallıq lazım deyil, — dedi və yerinə keçdi.

İclasın sədri:

–Deməli, tamaşanı qəbul edirik, — dedi. — Göstərilən nöqsanları da yoldaşlar işləyib düzəldərlər.

Salondakılar əl çaldılar və yerlərindən durdular. Bir-bir yanaşib Siyavuşu, Cavadı, rəssamı təbrik edirdilər.

Əlikram:

–Gördün də, — dedi — dəysin dədəsinə.

Kəbirlinski:

—O papurusundan görüm, —dedi.

—Sən ki, çəkən deyilsən.

—Hərdən-birdən çəkirəm.

Foyeyə çıxdılar.

Foyedə gənc münəqqid Siyavuşla və rəssamla dayanıb nə barədəsə qızğın mübahisə edirdilər. Kəbirlinski bir qıraqda sütuna söykənib dayanmışdı, onlara baxırdı. Sözlərini eşitmirdi, amma görürdü ki, nə isə çox odlu-odlu danışıqlar. Kəbirlinski onlara baxır və qeyri-ixtiyari zövq alırdı — üçü də cavan, gözəl-göyçək idi, səliqə və dəblə geyinmişdilər. İstedadlı, ağıllı-kamallı idilər, bütün ömürləri, şöhrətləri də hələ qabaqda idi. Birdən rəssam nə isə dedi, üçü də bərkədən şaqıldayıb güldülər, üçünün də eyni açıldı. Münəqqid ərkəyana əlini Siyavuşun çiyinə vurub onlardan aralandı, kiməsə öləri salam verdi, kiməsə əl elədi, kiməsə gülümsündü və qıvrıq addımlarla pilləkənləri düşməyə başladı.

Nədənsə Kəbirlinski də birdən onun ardınca getdi və aşağı foyedə ona yanaşdı:

—Salaməleyküm, — dedi. — Bağışlayın, tanış deyilik, amma çıxışınız mənim çox xoşuma gəldi. Təbrik edirəm.

Cavan münəqqid:

—Çox sağ olun, — dedi və çevrilib getmək istədi.

Kəbirlinski:

—Amma bircə məsələni sizə demək istəyirəm, — dedi.

—Nə məsələ?

—Dediz ki, Kəbirlinskini qovmaq lazımdır.

—Bəli. Düz demədim?

—Bəs necə olsun axı...

—Nə necə olsun. Sizin xoşunuz gəldi Kəbirlinskinin oyunundan?

Feyzulla:

—Kəbirlinski mənəm, — dedi. Gənc münəqqid diksindi.

—Siz? Kəbirlinski... — deyə karıxdı, amma yenə özünü ələ aldı quru bir tərzdə, — çox əcəb, — dedi, — qrimsiz sizi

tanımadım. Tanışlığımıza şadam. Amma fikrimdə qalırım.

Kəbirlinski:

–Mən qırx ildir aktyorluq edirəm, —dedi.

–Axı bu cavab deyil. Stajla talant ayrı–ayrı şeylərdir. Mən açıq danışmağı sevirəm, mənim fikrimcə, siz aktyor deyilsiz.

Kəbirlinski nədənsə münəqqidin pencəyinin döş cibində ucu görünən mil-mil göy dəsmala baxırdı.

–Oğlum, — dedi, — sən cavansan, talantlısan, ağıllı, savadlısan. Bütün ömrün də qabaqdadır. Qabağında da məşallah dağ kimi dədən var.

Münəqqid qızardı. Feyzulla sakit–sakit sözünə davam etdi:

–Amma mənim altmış yaşım var. Ailə saxlayıram, əlimdə də ayrı heç bir sənətim yoxdur. Olsaydı gedib pinəçi, ya qalayçı, ya dəllək olardım. Amma neyləyim, deyir, altmışında öyrənən gərunda çalar. İndi pis-yaxşı mənimki də bu artistlikdir. Çıxardıb atsalar acından ölərəm.

Hiss olunurdu ki, gənc münəqqid bu söhbətə darılır.

–Yox, mən elə demədim ki, bəlkə siz başqa rolların öhdəsindən gələ bilərsiniz, —deyə vəziyyətdən çıxmağa çalışdı. —Amma bu rolunuz, mənim fikrimcə, müvəffəqiyyətsizdir. Mən də öz şəxsi fikrimi dedim.

Kəbirlinski:

–Çox sağ ol, bala, — dedi, —allah səni xoşbəxt eləsin... sözü mərd–mərdanə deməyindən xoşum gəldi. Amma mənim də, vallah bir təqsirim yoxdur. Sırağa gün...

Gənc münəqqid:

–Bağışlayın, — dedi, — yoldaşlarım küçədə gözləyir məni... Sağ olun.

Kəbirlinski foyedəki güzgüyə tərəf getdi, uzun–uzadı baxdı.

Eldar radionun pilləkənləriylə qalxanda Aydınla rastlaşdı.
Aydın:

–Xəbərin var? — dedi. — Rəna ərə gedir.

Eldar udqundu:

–Yalan sözdür, — dedi.

–Nə bilim, dedilər mənə. Deyirlər bu gün elçi gələcək evlərinə.

Eldar dinmədi, Aydından aralanıb pilləkənlərlə ikinci mərtəbəyə qalxdı. Boş otaqların birinə girdi, daldan qapının cəftəsini vurdu.

Əvvəl papiros çıxartdı, titrəyən barmaqlarıyla kibrit çəkdi, yandırdı, kəsik-kəsik sümürdü, sonra dəstəyi götürüb zəng vurdu. Nömrə məşğul idi, asıb dərhal yenidən zəng elədi. Yenə asdı, yenə nömrəni yığdı. Dördüncü ya beşinci dəfə cavab aldı.

–Allo.

–Salam, — dedi, — mənəm.

–Tanıdım.

–Rəna, bir söz eşitmişəm.

Rəna sakit və bir qədər bezgin səslə:

–Düzdür eşitdiyim, — dedi. — Bu axşam elçi gəlir mənə.

Eldar yanındakı pəncərənin sınığını, laxlamış cəftəsini, pəncərə arxasındakı mənzərəni, şəhəri, evləri, tüstüləri, dənizi, gəmiləri sanki birinci dəfə görürdü. Həyətdə sürücü maşını heç cürə işə sala bilmirdi. Motor dişovan maşın kimi uğuldayır, sonra susurdu. Telefon sükuta qərq olmuşdu. Eldar əlindəki qələmlə stolun üstündəki kağıza "Eldar. Eldar Ələsgərov. Ələsgərov Eldar. Eldar. Eldar" sözlərini yazırdı.

Rəna:

–Eldar, məndən niyə inciyirsən, — dedi, — söhbətimiz yadında, özün demədin ki, hələ 5-6 il evlənmək fikrim yoxdur. Cürbəcür planların var, Moskvaya getmək, oxumaq, kino çəkmək. Kim bilir ondan sonra nə fikrə düşəcəksən. Bu qədər vaxta yəqin mənə də unudacaqdın. Altı ilə kim bilir nə, olacaq. İndi mənə yaxşı yerdən istəyirlər. Oğlanı da tanıyıram. İnsan adamdır. Anam da deyir axmaq olma. Dünən mən...

Eldar ardına qulaq asmadı. Dəstəyi qoyub otaqdan çıxdı.

Siyavuşla Cavad radioya çağırılmışdılar. Təzə tamaşaya həsr

olunmuş müsahibəyə. Onların çıxışlarını Eldar lentə yazacaqdı. O, studiyanın qabağındakı otaqda — səsyazan cihazlar olan otaqdaydı. Cavadla Siyavuş studiyanın içindəydilər. Bu otaq studiyadan qalın divarla və səs keçirməz iki qat şüşəylə ayrılmışdı. Şüşə divardan studiyanın içi aydın görünürdü, amma orda top atılsaydı, burda eşidilmirdi. Siyavuşla Cavad studiyada oturub yavaşdan söhbət edirdilər. Onlar radioya çoxdan gəlib gedirdilər, amma studiyanın kiçik bir fəndini unutmuşdular. Ya da heç buna fikir vermirdilər: mikrofonun açarı açıq olanda studiyada pıçılıyla deyilən söz belə qabaqdakı otaqda iri dinamikdən gur səslə yayılır. Studiyadakı adama elə gəlir ki, o, xısın-xısın, yavaş-yavaş danışır. Daha bilmir ki, o biri otaqda səsi gur–gur gurlayır.

Siyavuşla Cavad teatrda, tamaşadan, biri günkü premyeradan danışirdilər. Eldar onların söhbətinə fikir vermir, lentləri, cihazları rahlayırdı. Birdən o, studiyadan eşidilən söhbətə diqqət eləməyə başladı, ondan danışirdilər.

Siyavuş:

–Yox əşi, — dedi, — doğrudan deyirsən Kəbirlinskinin oğludur?

Cavad:

–Bəs bilmirdin — dedi

–Yox, hardan bilirdim. Bu ki, mənim tələbəmdir.

–Hə. Sən də o gün bunun yanında başlamısan Kəbirlinskini söyməyə. Kişi əməlli-başlı səndən inciyib.

Gülüşdülər.

Siyavuş:

–Kəbirlinski ayrı aləmdir, — dedi.

–O gün tutub məni ki, Siyavuşa de məni acılamasın. Yaxşı yadıma düşdü, deyirəm, axı sənə nə isə deməliyəm, yadımdan çıxır. Kəbirlinskinin könlünə zvaniya düşüb. O gün məni tutub ki, bəs altmış yaşım tamam olub, Siyavuşa de, mənə ad verdirsin.

–Deyəydin keçəl dərman bilsə öz başına elər də.

Hər ikisi güldü.

—Mən də deyirəm də. Deyirəm, a kişi, bu cür əjdahalar qalıb burda, sən də ad davası eləyirsən. Amma, zarafat bir yana bir Siyavuş, yazıqdı, qoca kişidir. Bəlkə belə xudmani yığışib öz aramızda ona yubiley-filan bir şey eləyəydik. Bir blaqodarnost, bir də pul yığıb vazdan-zaddan bir şey alardıq, vəssalam.

Siyavuş:

—Nə olar ki, mümkündür, — dedi. — Amma, bilirsən, iştah diş altındadır, Blaqodarnost verəcəksən, gələcək ki, maaşımı artır, maaşımı artırıcaqsan, gələcək ki, mənə baş rol ver.

Cavad:

—Yox, bu elə kişi deyil, allahın fağırındır, öz yerini də biləndir, — dedi, — amma bunun könlündən bilirsən nə keçir. İstəyir teatrda bir balaca yubiley düzəldək ona. Çağırırsın qohum-qardaşın, ləzzət çəksin.

—Pis olmaz. Feyzulla Kəbirlinskinin yubiley gecəsi. Hamlet. Otello. Od gəlini.

Fortinbrasın 3-cü əsgəri — Kəbirlinski.

Otellonun dördüncü gözətçisi — Kəbirlinski.

Beşinci ərəb — Kəbirlinski.

İkinci skelet — Kəbirlinski.

—Sən zarafat edirsən, amma, vallah, belə afişa versən, camaat tökülüb gələr. Kəbirlinskini kim tanıyır, amma zalım balasının adı gur-gur guruldayır: Feyzulla Kəbirlinski! Deyəcəklər görəsən bu haranın böyük artistidir.

Siyavuş:

—Bəli, — dedi. —Kəbirlinski, Ərəblinski. —Sonra üzünü şüşəyə tutub, — yaxşı, bu Kəbirlinskinin oğlu bizi niyə bu qədər yubadır, — deyə əlavə etdi, — yazsın çıxıb gedək işimizə də.

Eldar divara söykənmişdi. Rəngi sapsarı, dodaqları göm-göy idi. Şüşə arxasından Cavadın ona əl elədiyini görüb tələsik çevrildi, cəld otaqdan dəhlizə çıxdı. Qapıda Məcidlə toqquşdu.

Məcid onu görüb irişdi, üst dodağını çirmədi, qızıl dişləri

göründü. Çənəsindəki iri xalın üstündən qızılı tüklər uzanırdı.

Məcid:

—Privet Kəbirlinski, — deməyiylə Eldarın ona şillə çəkməsi bir anda oldu. Aydın dəhlizin o başından özünü atıb Eldarı qucaqladı, kənara dartdı...

Axşam Eldarla Aydın "Drujba"-da kiçik stolun arxasında oturmuşdular.

Masanın üstündə balıq kababı, göyərti, araq şüşəsi və qrafin vardı. Şüşədəki arağı içib qurtarmışdı. Əlavə sifariş verdikləri üç yüz qram hələlik qrafinin içində idi. Musiqçilər ritmik rəqs havası çalırdılar, oynayanlar da vardı. Xüsusilə bir oğlanla bir qız heç aradan çıxmaq bilmirdilər. Onlar müasir dəbdə bir-birindən aralı rəqs edir, hərə müstəqil surətdə öz rəqs hərəkətlərini icra edirdi: yalnız baxışlarıyla bir-birinə bağlanırdılar.

Eldar içib nəşələnmişdi, kefi bir az durulmuşdu. Elə bil o həmişəki qaraqabaq, qaşqabaqlı oğlan deyildi. Elə hey danışır, danışdı.

—Aydın, — deyirdi, — sən elə bilirsən mən o Məcid qurumsağı xub əzişdirə bilmərəm. Vallah qol-qabırğasını sındırıb şil-küt elərəm onu. Amma eləmirəm, niyə, çünki o saat gedəcək şikayətə, mənə qovacaqlar işdən. Mən bu işdən gedə bilmərəm, Aydın. Gərək iki il də işləyəm. İki ildən sonra...

Aydın:

—İki ildən sonra nə olacaq ki? — deyər soruşdu.

Eldar başını süfrədən qaldırıb dalğın-dalğın uzaqlara baxdı, üzünə xəyalpərvər bir ifadə çökdü, siqareti sümürüb tüstüsünü hələqə-hələqə havaya buraxdı.

—O, o... iki ildən sonra burdan diplomu alıb gedirəm Moskvaya, vıssi rejissorski kurslara.

—Necə düşəcəksən ora?

—Niyə düşürəm. Cibimdə diplom desən diplom, pul desən pul.

—Orda pul keçmir. O bizdədi pulnan ali məktəbə girmək.

—Asta ye, boğazında qalar, soruşub öyrənmişəm, lap yaxşı keçir. İntəhası bizdə nəqd puldur, orda podarka-filan, gərək lazım olan adamları qonaq eləyəsən. Orda komissiyada cavan qızlar-arvadlar çoxdu, bir-ikisinin başını tovlayacam, işim gedəcək yağ kimi.

—Ay zalım, deynən bazlığa gedirəm də.

Eldar:

—Yox, — deyə bərkdən qışqırdı. Elə bərkdən qışqırdı ki, ətraf stollar arxasında oturmuş adamlar çönüb onlara baxdılar. Eldar sərxoş bir inadla dönə-dönə bərkdən təkrar etdi, — yox, çanımcün yox, Aydınkanı yox, anamın ölmüşünə yox. Ancaq kurslara düşənəcən. Düşdüm, qurtardı, daha nə qız, nə içki, nə gəzmək, nə filan. Gecə-gündüz oxuyacam, Aydın, yuxu yatmayacam, çörəksiz, susuz qalacam, amma oxuyub hər şeyi öyrənəcəm. Ondan sonra gələcəm bura — o, qrafindən qədəhə araş tökdü, iri bir qurtum aldı, — pıf zəhirmar, — deyə üzgözünü turşutdu, çörəkdən bir tikə götürdü, — gələcəm bura... hə, onda baxarıq. Tamaşa onda olacaq. — Aydının düz gözlərini içinə baxdı. — Siyavuşu neyləyəcəm, Aydın, əgər bilsən?

Aydın:

—Mən nə bilim, — dedi.

—Siyavuşu götürəcəm özümə müavin.

—Yəni ministr-zad olacaqsan?

—Hələ bilmirəm. Amma hər halda bir böyük vəzifə tutacam. Siyavuşu da götürəcəm özümə müavin.

—Birdən istəmədi sənə müavin olmaq?

Eldar bir an susdu. Görünür, xəyallarında bu variantı düşünməmişdi. Nəhayət:

—Niyə istəmir? — dedi, — nə qədər istəsə maaş təyin eləyərəm. Lap öz maaşımdan da artıq. Amma gərək mənim müavinim olsun, mütləq. Zəngi basıb çağıracam yanıma. Girib içəri güləcək. Amma mən gülməyəcəm. "Gülməli nə var, yoldaş Siyavuş, — deyəcəm. Bəlkə deyəsiz biz də gülək. Yox,

deyəcək, Eldar, elə-belə. Eldar yox, yoldaş Ələsgərov — deyəcəm. Evinə qonaq gələndə Eldar deyərsiz, bura idarədir, burda mən yoldaş Ələsgərovam. Özü də zəhmət çəkin, işə vaxtında gəlin. Bu gün on beş dəqiqə gecikmisiniz".

Aydın:

—Fantansan, —dedi, — Siyavuşun bağı çatdır.

Eldar məmnun halda gülümsündü.

—Bəs nə bilmisən, — dedi. — Cavadı bilirsən neyləyəcəm?

—Onu da müavin eləyəcəksən?

—Yoox. Onu qoyacağam qalsın səhnədə, oynasın. Amma hər müzakirədə durub deyəcəm ki, Cavad yoldaş yenə primitiv obraz yaradır, yenə rolunun öhdəsindən gələ bilmir, Məcid...

—Hə, hə, Eldar, mən ölüm, — deyə Aydın ləzzətlə əlini əlinə sürtdü, — Məcidi neyləyəçəksən?

—Məcidi redaktorluqdan çıxarıb eləyəcəm artist, özü də ancaq bircə rolda çıxış eləsin —çaqqal rolunda.

Yenidən rəqs musiqisi başlandı. Yenə bayaqkı oğlanla qız ortaya çıxdılar. Amma indi aram rəqs çalınırdı, onlar qucaqlaşib oynayırdılar. Qız oğlanın köksünə qısılmışdı, başını onun çiyinə qoymuşdu. Oğlan qızın saçlarını oxşayırdı. Aydın acıq həsəd hissiylə onlara baxırdı.

Eldar:

—Gəl içək, sənin sağlığına, — dedi.

İçdilər.

Eldar:

—Gör hələ səninçin nələr eləyəcəm, — dedi.

Aydın:

—Yaxşı, bəs özün nə olacaqsan axı? — dedi.

—Özüm sənətkar olacam, Aydın, böyük sənətkar, o vəzifə-zad müvəqqəti şeylərdi, əsas isə mən fikrimi verəcəm rejissorluğa və aktyorluğa. Həm rejissor, həm aktyor. Öz teatrım olacaq e, məsələn, necə demirlər Tovstonoqov teatrı, ya nə bilim Oxlopkovun teatrı, bax mənim də elə teatrım olacaq. Aydın:

–Maşın da ki, sama saboy, —dedi.

–Əlbəttə, maşınım da olacaq. Özüm də sürəcəm, şoferim də olacaq. Hər dəfə premyera günü maşını göndərəcəm Rənagilə, on dənə də bilet özünə, ərinə, anası, atası, podruqaları, kimi istəsə gətirsin.

Aydın:

–İçək sənin sağlığına, —dedi.

–İçək. Mən bilirəm Aydın, sən elə bilirsən mən piyanam, amma özüm ölüm, zərrə qədər piyan deyiləm, bax, nə qədər içirəm tutmur məni, bilirəm, sən ürəyində inanmırsan mənə, bəlkə gülürsən, amma özüm ölüm, hamısı olacaq bunların, ad da, maşın da, kalan pul da.

–Bilirsən, Eldar, inanıram, hamısı olacaq. Amma çox gec olacaq e... Yaşımız ötəcək. Kaş onlar hamısı bax indi, bu saat olaydı, bu yaşımızda.

Musiqiçilər yavaş-yavaş alətlərini yığırdırdılar. Adam seyrəlmişdi. İşıqların bir qismi keçirilmişdi. Dəniz tərəfdən əsən külək pərdələri yellədir.

Həcər:

–Lül–piyan gəlib, — dedi.

–Harda içib, kimnən?

–Mən nə bilim, — sükutdan sonra əlavə etdi, — yazıq dərdindən içir də. Cavandır, geyinib-gəzmək istəyir. Gördüyü nədir, sənın sir-sifətin.

Feyzulla qaranlıqda Həcərin çarpayısına tərəf çevrildi.

–Bilirsən, Həcər, — dedi, — mən çox fikirləşirəm. Düz deyirsən, o mənə görə xəcalətli niyə olsun. Niyə düzünü açıb deməyə. Deməyə ki, bala, sən də balaca kişinin oğlu deyilsən. Sənin atan da beş kişinin biri idi.

Qaranlıqda Həcərin üzünün ifadəsini görmədi. Ancaq onun əllərini öz ağzında hiss elədi. Həcər ovcuyla bərk–bərk onun ağzını yumub:

–Sus, sus, görüm, — deyə pıçıldadı.

Feyzulla özü də bilirdi ki, heç bir vaxt ürək eləyib həqiqəti Eldara açma bilməyəcəkdir.

...İsgəndər Muradəliyev arvadı Qəməri və yeddi aylıq oğlunu Şuşaya istirahətə aparırdı... Yola axşamüstü çıxmışdılar ki, istiyə düşməsinlər. İyulun cırhacı idi. Xırdalan tərəfdə dəmir yoluyla şose yolu çarpazlaşan yerdən keçəndə qaranlıq idi. Yaxınlaşan qatarı görməmişdilər. Gözətçinin səhlənkarlığından şlaqbaum bağlanmamışdı. Dəmir yolunu keçəndə sürücü sürəti dəyişdi, üçüncüdən ikinciyə qoşdu, motor söndü, maşın qatarın qarşısında qaldı. Tale kimi qaçılmaz və müdhiş bir labüdlüklə üstlərinə gələn qatarın yaxın nəfəsini duyanda Qəmər qışqırdı, bayıldı. İsgəndər iradəsinin son fəal çırpıntısıyla uşağı Qəmər qəfəsindən qayıb yolun kənarına atdı. Uşaq salamat qaldı. Bircə sol qıçı şikəst olmuşdu. Qalan hamısı həlak olmuşdu. Qəməri məscidə gətirib yuyanda döşündən süd axırdı.

Həcərlə Feyzullanın övladı yox idi. Uşağı saxladılar, böyütdülər, öz adlarına keçirdilər, həqiqəti gizlətdilər.

Səhər Eldar masanın arxasında oturub qatıq içirdi. Ağrıdan başı çatlayırdı. Feyzulla üzünü qırxırdı. Geyinib çıxanda Həcər:

–Feyzulla, — dedi, — sabah premyeradı, bizə də bilet gətir. İkisən, Eldarla mənə, ikisən də Anaxanımgil istəyiblər.

Eldar:

–Mən getməyəcəyəm, — dedi.

Feyzulla:

–Həcər, çətindir, — dedi. — Biletçün qırğındır.

Həcər:

–Daha bu lap ağ oldu, — dedi, — özün işlədiyən teatra da bilet tapa bilmirsən. Allah bilmirəm niyə səni belə aciz–avara yaradıb.

–Yaxşı, yenə başlama. Anaxanıma söz vermə, Eldar da istəmir, sənə bir bilet düzəldərəm.

Pilləkənlərlə düşəndə arxadan Həcərin səsini eşitdi:
—Sən mənə bilet gətirmə, gör iki gözüvü bir deşikdən
çıxardaram, yoxsa yox.

Kassaçı:

—Yox, yox, yox, — dedi, — bir dənə də bilet qalmayıb.

—Axı mən bu teatrın işçisiyəm.

—Teatrın iki yüz yetmiş işçisi var.

Feyzulla administratorun yanına gəldi.

—Canımçün, Feyzulla, sabahla biri günə heç bir şey eləyə
bilmərəm, sonrakı günlərdən birinə gözüüm üstə, neçə bilet
istəsən.

Feyzullanın hər yerdən əli üzülmüşdü. Siyavuşun yanına
getmək istəmirdi, ancaq ayrı əlacı qalmamışdı. Siyavuşun
otağına elə hey adamlar girib çıxırdı.

—Necə yəni gələ bilmir, — deyə Siyavuş kiməsə qışqırırdı,
—gələr, canı da çıxar, sabah tamaşadı, bu nə oyundur çıxarır.

Kimsə:

—Bu səhər qaynanası ölüb, — dedi.

—İstəyir lap bütün qohum-əqrəbası qırılsın, sabah burda
olmalıdır, bu basabasda kimnən əvəz eləyəcəm onu.

Telefon zəng çaldı, Siyavuş dəstəyi qaldırdı:

—Yox, — dedi. — Sabah axşam. Biri gün gündüz və axşam.
Bəli.

Dəstəyi asdı.

—Aslan, — deyə qapının yanında dayanmış oğlana müraciət
elədi, — proqramlarda Səlimovun yerinə Hacıyevi qeyd elə.
Sabir, sən də denən səhnədə stolun üstünə qara yox, ağ telefonu
qoysunlar. O dünənkini.

Yenə zəng olundu. Siyavuş:

—Bəli, — dedi. — Bəli, mənəm, buyurun, əleykissalam.
Bağışlayın, indi imkanımız yoxdur. Bazar ertəsi zəng elərsiz.

Dəstəyi qoyan kimi yenidən zəng çalındı. — Bəli, bəli. Yox,
yox, heç bir şey eləyə bilmərəm. Bir bilet də qalmayıb.

Bilirəm, çox yaxşı, qəzetinizə böyük hörmətim var, amma sabaha heç bir şey mümkün deyil, biri günə tapşıraram.

Dəstəyi qoydu.

–Aslan, Şərifə xanıma de gəlsin mənə yanıma, — birdən küncdə dayanmış Feyzullanı gördü. — Kəbirlinski, sən nə deyirsən?

Feyzulla:

–Siyavuş müəllim, — dedi, — sizə bir işim düşüb, heç üzüm də gəlmir.

–Kəbirlinski, uzatma. De görüm nə deyirsən.

–Deyirdim bu gün mənə bir bilet bəlkə...

Siyavuş qəti səslə:

–Yox, — dedi.

–Hə?

–Dedim ki, yox. Mən bilet paylamıram. Bu iş üçün nahaq gəlmişən mənə yanıma, —zəng çalındı, — bəli, mənəm. Gəlirəm, siz başlayın, bu saat gəlirəm, — dedi. — Onsuz da başım qazana dönüb, Kəbirlinski, — tələsik otaqdan çıxdı.

Feyzulla yavaş–yavaş aşağı düşdü, teatrdan çıxıb radioya gəldi. Fikir onu almışdı. Arvada nə cavab verəcək, evə nə üzlə gedəcək.

–Nə olub, Kəbirlinski, qaşqabağın yer süpürür. — Məcid səsindən tanıdı.

–Heç, ay Məcid, — dedi, — fikirləşirəm.

–Xeyir ola, nə fikirləşirsən belə.

–Fikirləşirəm ki, mənə kimi bir insanın yer üzündə yaşamağının nə mənası var.

–Biy, sağ ol...

–Altmış il ömür sürmüşəm, nə bir qəpiklik iş görmüşəm, nə bir xətir–hörmətim var. Sabah yıxılıb öləm, kimin vecinə olacaq. Bir aydan sonra adım da yadından çıxacaq hamının.

–Nə olub, özünü tənqidə keçmişən?

–Yox, bilirsən, adam papağını qoyur qabağına, fikirləşir, bütün ömrüm lent kimi keçir gözümün qabağından, görürəm ki,

elə əvvəlcədən düz yolumla getməmişəm. Bütün ömrüm hədəyə çıxıb gedib, indi də daha gecdir.

–Nə olub, Kəbirlinski, bu gün yenə fəlsəfə qırıldadırsan? Bəlkə bir şey–zad deyən olub sənə, ürəyivə-zada toxunublar, vallah hamısını qataram bir-birinə, səni çöldən tapmamışam ki...

–Ey ay Məcid, qırx ildir teatrda işləyirəm, qarderobşik qədər hörmətim yoxdur. Adam yerinə saymırlar məni, it dəftərində adım yoxdur. Bir bilet nədir ki, onu da mənə çox gördülər.

Onlar dəhlizlə gedirdilər, Eldar qabaqlarına çıxdı, Feyzullanın Məcidlə danışdığını görüb üzünü yana çevirdi. Bu hərəkəti Məcidin nəzərindən qaçmadı. Məcidin gözlərində cinlər oynadı, bic-bic gülümsündü.

–Kefini pozma, Kəbirlinski, — dedi, ondan aralanıb uzaqlaşdı.

Feyzulla rolunu yazdırdı, bufetdə bulkayla kefir içdi, binadan çıxırdı ki, daldan səs eşitdi, dönüb baxdı.

Məcid ikinci mərtəbənin pəncərəsindən boylanıb onu haraylayırdı.

—Kəbirlinski, bir bura zəhmət çək.

Feyzulla geri döndü. Məcid pillələrdə onun qabağına çıxdı.

–Bayaqkı sözlərin yaman mənə yer elədi, Kəbirlinski, — dedi, — gedib mestkomla danışdım. Sənə ikiadamlıq dəvətnamə aldım. Amma sizin teatra yox, Akademiyaya. Özü də sabaha yox, bu günə. Sabah, bilirəm tamaşadı, məşğulsan. Bu gün vur arvadı da qoltuğuna gəl Akademiyaya — yaxşı yığıncaq var orda. Bax, görürsən, burda da yazılıb Dantenin yubileyidir. Dante məşhur italyan şairidir, 700 il bundan qabaq yaşayıb. Bax, adını da yazdırmışam.

Feyzulla dəvətnaməni alıb baxdı. Doğrudan da dəvətnamədə "ikiadamlıq" sözləri və onun adı, фамиliyası yazılmışdı:

"Hörmətli yoldaş Feyzulla Kəbirlinski! Sizi böyük italyan şairi Dante Aligyerinin anadan olmasının 700 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncağa dəvət edirik.

I — hissə Dantenin həyat və yaradıcılığı haqqında məruzə.

II — hissə Böyük konsert".

Gecənin tarixi də əllə yazılmışdı — mayın 11-i, yəni bu gün.

Məcid:

–Səliqəli geyin ha, Feyzulla, — dedi, — üst-başıva fikir ver, hökumət-zad olacaq.

Feyzulla dili-dodağı əsə-əsə:

–Çox sağ ol, bala, — dedi, — çox sağ ol, — ayrı söz deyə bilmədi. Qəhərlənmişdi.

Evinin pilləkənlərini quş kimi çıxdı. Amma içəri girəndə özünü tox tutdu, təmkinlə danışdı:

–Arvad, hazırlaş, — dedi. — Bu axşam Dantenin yubileyinə gedirik.

–Hara?

–Dantenin yubileyinə. Heç bilirsən Dante kimdir? Böyük İtaliya şairidir. Özü də yeddi yüz il bundan əvvəl yaşayıb.

Həcər:

–Biy, mənim orda nə işim var? — dedi.

–Bəs demirdin məni teatra, konsertə apar. Teatr, konsert bunun yanında nədir ki? Yubiley bilirsən nə olan şeydir? Təntənə, bayram. Doklad da olacaq, konsert də. Hələm–mələm adama bilet vermirlər.

–Bəs sənə nə əcəb veriblər, gün hayandan çıxıb.

–Bizə də bir gün düşər də. Altmış ildir külüng çalırım, saç-saqqal ağartmışam. Özü də adımlı da yazıblar e... Məxsusidir. Di yaxşı, hazırlaş, mənim də qara kostyumumu ütlə.

Feyzulla arvadıyla nə isə təzə bir tonda, yeni bir intonasiya ilə, göstəriş, əmr ədasında danışdı və qəribədir ki, arvad da bu tonu etirazsız qəbul edir, ərinin dediklərinə əməl edirdi. Qara kostyumu sandıqdan çıxartdı, çırpdı, üstünə su səpdi, səliqəylə ütülədi, şalvarın bükümünü taxta kimi dümdüz oldu. Yaş əskiylə Feyzullanın qara çəkmələrini də sildi, parlatdı.

Yeddiyə hazır oldular. Həcər arada vaxt tapıb bir Anaxanınqilə də baş çəkdi, təzə xəbərdən agah elədi onu, dedi

ki, İtaliyadan şair gəlib, biz də onun gecəsinə gedirik, Bakıda say-seçmə adamları çağırıblar. Feyzullaya məxsusi dəvətnamə göndəriblər.

Bu bahar axşamı Bakının küçələri adamlarla dolu idi. Cavan oğlanlar, qızlar qol-qola gəzirdilər. Feyzulla da Həcərin qoluna girmişdi. Həcər qara gülməxmər paltarını geymiş, çiyinə ağ ipək örpəyini salmışdı. Ayağında dikdaban qara lak çəkmə vardı.

Neçə illərdən bəri ilk dəfə idi ki, belə qol-qola küçəyə çıxmışdılar, neçə illərdən bəri ilk dəfə idi ki, deyişmir, dalaşmırdılar, Həcər də deyirmirdi, gülümsünürdü.

Feyzulla:

–Belə görünür, bizim teatrdan bircə mənə veriblər, — deyirdi. — Uşaqlardan heç biri bir şey demədi. Alsaydılar, o saat deyördilər.

Səkkizə beş dəqiqə qalmış Akademiyanın qabağına çatdılar. Qapını itələyib içəri girdilər. Qəribədir ki, qaranlıq idi, adam da gözə dəymirdi. Geniş mərmər pilləkənlərə tərəf addımladılar, birdən səs eşidib dayandılar. Kimsə boğuş bir səslə oxuyurdu, səsi binanı başına almışdı:

*–Ermani, ay ermani,
Paytona mindir mani.*

Feyzulla baxıb oxuyanı gördü. Qarovulçuydu. Qarovulçu da onları gördü. Oxumağına ara verib onlara yanaşdı:

–Kimi istəyirsiniz, ara? — dedi.

Feyzulla bayaqdan bəri ovcunda hazır tutduğu dəvətnaməni təmkinlə qarovulçuya uzatdı.

Qarovulçu dəvətnaməyə etina etmədən:

–Bu nadir? — dedi.

Feyzulla:

–Yubiley də, — dedi, qarovulçunun gözünü döydüyünü görüb əlavə etdi, — bəs jubiley burda deyil? Dantenin jubileyi... Qarovulçu patron kimi açıldı:

–Ha da, gündə birinin yubileyidir. Bir gün Davıdovun, sabah Mamedovun, onunçün dükanda spiçka tapılmır da... dünən əldən almışam. Beş korobka... on beş kopeyka.

Feyzulla və Həcər maddım-maddım qarovulçuya baxırdılar. Qarovulçu doyunca deyib ürəyini boşaltdı. Sonra onlara tərəf döndü:

–Yox, qardaş, — dedi. — Bu gün burda yubiley-zad yoxdur. Səhv eləmişiz. Yəqin ayrı gündür.

Feyzulla:

–Axı burda mayın 11-i yazılıb, — dedi.

Qarovulçu özündən çıxdı.

–Kişi, nə istəyirsən, nə qaribə adamsan, dedim yoxdur, vassalam. Burda heç kəs yoxdur, hamı gedib evinə, iş qurtarıb. Siz də çıxın gedin evinizə.

Pilləkənlərdən addım səsi eşidildi. Yuxarıdan eynəklən bir oğlan düşürdü.

–Nədir, Aristakes dayı, —deyə qarovulçuya müraciət etdi. Aristakes əyilib alimium çaynikdən bankasına çay tökür, zumzümə edirdi. Başını qaldırıb:

–Nə bilim, deyir yubileyə gəlmişik, deyirəm burda yubiley-zad yoxdur, elə manimla spor eləyir.

Cavan oğlan Feyzullagilə yaxınlaşıb salam verdi, dövətnaməni alıb baxdı, güldü:

–Əmi, kimsə sizinlə zarafat edib, — dedi, — bu yubiley bir həftə bundan qabaq oldu.

Feyzulla:

–Axı..., —dedi və udqundu, — burda yazıblar 11 may.

Oğlan:

–Kimsə əlnən yalandan yazıb. Kimsə zarafat eləyib, — dedi və xudahafizləşib getdi.

Ermani, ay ermani.

Paytona mindir mani.

Qarovulçu yenə bir ağız oxudu, səsi boş binada hamamdakı

kimi yayıldı.

Feyzulla ilə Həcər küçəyə çıxdılar. Feyzulla gözünü qaldırıb Həcərə baxa bilmirdi. Bilirdi ki, Həcər bu saat açılacaq: yerə soxum sənin fərsiz boyunu, mən də deyirəm axı... Kimdir səni adam yerinə qoyan?

Amma Həcər də dinmirdi. Beləcə lal–dinməz addımlayaraq metro stansiyasına çatdılar.

Həcər:

–Metro, —dedi.

Feyzulla boğuş səslə:

–Hə, —dedi.

Çırtma vursaydılar ona, qan damardı. Həcər Feyzullanın çoxdan yadırgadığı yumşaq və həlim səslə:

–Gəlsənə metroya gedək, gəzək, ay Feyzulla, — dedi.

Feyzulla:

–İstəyirsən gedək, — dedi, sonra xəbər aldı, — heç metroya minmişən?

Həcər ani sükutdan sonra:

–Yox, —dedi, — hələ minməmişəm.

Təbəssümə bənzər bir şey Feyzullanın dodaqlarına qondu.

–Bah, onda kef çəkəcəksən, — dedi, — bir özgə aləmdir.

Beş qəpikləri yarığa atdı.

–Keç.

Həcər keçdi.

Feyzulla:

–Beş qəpik atmasaydım keçə bilməzdin, — dedi, —o saat adamın qıçından vurur.

–Sən nə danışırsan.

–Bəli, bəli, görürsən, bu da yeriyən pilləkən.

Həcər:

–Bıy, ay Feyzulla, bu nə qiyamət şeydir, — dedi.

Feyzulla arvadının təəccübündən daha da həvəslənir, təcrübəli bələdçi kimi metronun müxtəlif möcüzələrini Həcərə göstərir, danışır, izahat verirdi.

Həcər də elə hər şeyə təəccüblənir, hər şeydən zövq alır, elə hey için çəkirdi.

Sabah yəqin ki, Həcər yenə deyəcək, söylənəcək, Feyzullanın gününü göy əskiyə düyəcəkdi. Amma bu gün onun könlünü qırmaq istəmirdi. İstəmirdi Feyzulla bilsin ki, düz iki aydır — metro açılandan bəri Həcər hər səhər həmin bu qatarlarla bazara gedib gəlir.

1968

MOLLA NƏSRƏDDİN — 66
(Zarafat)

Mirzə Cəlilə min rəhmət!

ZARAFATSIZ

Zarafatsız, əziz oxucum, sənə bir para ciddi söz demək istəyirəm və bir para mətləblərdən agah eləmək istəyirəm səni.

Zarafat bir yana qalsın, indi işdi-şayət, şər deməsən, xeyir gəlməz, günlərin bir günündə, məsələn, mənim bu yazım keçdi sənə əlinə. Təsadüfən elə oldu ki, o gün, ayıb olmasın əhli-əyalın uşaqları yığışdırdı apardı bacısıgilə. Və sən özün də iraq-iraq, bir balaca timo olduğun səbəbə görə onlara qoşula bilmədin və qaldın evdə. Televizorun da ki, bir balaca əngəl çıxarıb və radionu da xarabə olub. Axşamlar nərd oynadığın qonşun üç gündür köçüb bağa və axşamlar mırt vurduğun dostun iclasdadır. Və belə olan surətdə, niyyət olmasın, qismət olsun, sən bir balaca darıxırsan və özünə bir məşğuliyyət axtarırsan ki, başını birtəhər qarışdırasan və birdən gözün sataşır, ayıb olmasın, bizim bu cızma-qaraya və bekarçılıqdan götürüb başlayırsan bunun ora-burasını dildələməyə. Fələyin işini bilmək olmaz, birdən, məsələn, tutalım, sən bu səfsəfəni oxumağa başladın və hətta, dilim-ağzım qurusun, oxuyub başa çatdın və bu zaman da bəzi-bəzi məsələlər sənə üçün aydın oldu və bəzi-bəzi məsələlər sənə üçün aydın olmadı. O vədə sən istəyəcəksən ki, haman bu qaranlıq qalan zətləri bir allah bəndəsindən soruşub biləsən və aydınlaşdırasan. O vədə sənə artıq zəhmətə salmamaq üçün mən elə bu başdan bir iki kəlmə sözümü demək istəyirəm. Şərti şumda kəsək ki, xırmanda spor eləməyək.

Bəli, nuri-didəm, əgər ki, bu yazımı ayaqdan başa, yəni geridən qabağa yox, elə öz qaydasınca, yəni ki, başdan ayağa, əvvəldən axıra oxusan o vədə birinci səhifəni açıb görəcəksən ki, bəli yuxarıda yazılıb: ANAR və ondan bir az aşağıda yazılıb: MOLLA NƏSRƏDDİN-66 və onun altında mötərizə içində xırdaca-xırdaca yazılıb ki, "zarafat".

Bu yerində barmağını dişləyəcəksən ki, aya, görəsən bunlar nə deyən şeydir? Yəni ki, Anar nədir? Molla Nəsrəddin niyə olsun 66, tramvay-zad deyil ki və zarafat ləfzi niyə görə mötərizə içinə alınıb.

Əzizim, heç ürəyini sıxma, kefini pozma, bir hövsələni bas, bir səbr elə, toxda, darıxma, tələsmə, bu saatca hamısını sənə dürlü-dürlü, bircə-bircə deyəcəyəm. Anar — mənim ismi-şərifimdir, yəni ki, adımdır. 66, yəni bu yazını mən yazmışam miladın 1966-cı ilində və hicrinin... vallah, heç özüm də bilmirəm ki, hicrinin neçənci ili olur.

Zarafat ləfzinin mötərizəyə alınması o mətləbə işarədir ki, yəni hər yazının özünün bir məxsusu növü var, buna da frəng hükəmaları "janr" deyirlər. Məsələn, necə ki, roman, dram, komediya, hekayə və bunun sayaq. Bu janr ki var, onu adətə görə mötərizə içində və xırda yazırlar. İndi biz də, yalandan belə eləmişik ki, ayıb olmasın, özümüzü böyük-böyük yazıçılara oxşadaq. Yəni ki, bu cızma-qaramızın növü, ya bəistilahi-frənk janrı — zarafat janrıdır. Maşallah de, gözə gətirərsən.

Hə, o ki qaldı Molla Nəsrəddinə, burda məsələ bir az tuldur. Cümlə-cahan məxluquna məlumdur ki, bir Molla Nəsrəddin olub 600 il bundan əqdəm, biri də 60 il bundan qabaq (vallah, lap adamın yadına təzə pul-köhnə pul əhvalatı düşür).

Orasını deyə bilərik ki, bu birinci Molla Nəsrəddin əntiqə kişi olub, allah ona rəhmət eləsin, çünki diriyə də rəhmət var.

Miladın 1906-cı ilində şəhri Tiflisdə bir başqa Molla Nəsrəddin peyda olub və bu birincisindən də yaxşı kişi olub. Yığıb başına Mozalanı, Lağlağını, Qızdırmalını, Hərdəm-xəyalı bir mizah, gülgi məcmuəsi çıxardıb küllü-aləmdə məşhur olub.

Ay sənin canını yeyim, mənim gözəl oxucum, görürəm ki, arıfsən, bu yeri oxuyanda birdən qaşqabağını salladın, bir papiros çıxarıb tələsik damağına aldın, durub əsəbanə var-gəl elədin və ürəyində də dörd-beş dəfə dedin ki, "yox, bu lap ağ

oldu".

Sonra da mənim barəmdə bu tövr fikir elədin ki, "hərifin iştahasına bax.

Sən bir təkəbbürə bax.

Sən bir təfəkkürə bax.

Sən bir təşəxxüsə bax.

Sən bir təşəbbüsə bax.

Gör aşnam özünü kimlərnən yan-yana qoyur. Bu lap urus demişkən oldu "podtekst". Yəni, dediyi odur ki, bir Molla Nəsrəddin olub, ikinci Molla Nəsrəddin olub, üçüncüsü də elə mən özüməm. 66-cı ilin Molla Nəsrəddini. Anası ölmüşdü. Asta ye, boğazında qalar".

Yox, yox, atam balası, vallah yox, billah yox, əşədibillah yox.

Zarafat qalsın bir yana, mən nəkarayam ki, belə xam xəyallara düşəm. Mən hara, onlar hara? Gözlərimin işığı, mən qələt eləyib deyərəm ki, üçüncü ya otuz üçüncü Molla Nəsrəddinəm. Mənim dediyim odur ki, Molla nəsrəddinlərin vaxtında üstünə gülməli çox şey vardı, indi də azdan-mazdan tapılar...

Aşna, bu yerini oxuyanda bir udqundun, nəfəsini dərdin, durdun armudu istəkana bir xoruz quyruğu çay süzdün, üç para qənd saldın, iki dilim limon, başladın hirsənən qarışdırmağa, dedin öz-özünə — ay zalım, heç dinmə, tutmuşam, canımçün elə yerdən yapışmışam ki, nə qədər çabalasan da xirtdəyini əlimdən qurtara bilməyəcəksən. Səhvin belə zorbasını görməmişdim, ədə, a mən deyən, necə yəni o vaxt, necə yəni bu vaxt... əy, bəyəm bilmirsən bu söhbətdən nə iyi gəlir?

Qadan alım iynəmə, qurban olum iynəmə, başıva dönüm iynəmə. İynəmə, oturaq rubəru, adam balası adam kimi danışaq. Hirsivi də qoy cibivə lazım olar. Məni qorxutma, maralım, onsuz da qorxaçağam. Ürkərəm, ürəyim partlar, qanım qalar üstündə, balalarım var. Vallah, billah burda bir siyasi səhv-zad yoxdur. Axı sən qoymadın sözümlə deyib axıra

çixım, vurdun ağzımdan. Mənim dediyim nədir? Dediyim odur ki, gözəl, adamlar həmişə gülüblər. Lap elə pis vaxtlarda da, işləri fırtınalı olanda da gülüblər, indi işlər düzələndə, ömrələr fırtınalı keçəndə də gülüblər. Amma niyə gülüblər və nəyə gülüblər? Bax, qadası, məsələ də elə bundadır. Altmış il bundan qabaq Molla Nəsrəddin nəyə gülürdü? Gəlsənə bir sadalayaq; Molla Xəsrəddinə, mərsiyəxana, dərvişə, şeyxə, bəyə, xana, mülkədara, milyonçuya, qaradavoya, sansora... Mən ölüm elədir, elə deyil? Ay sağ ol, atan rəhmətlik. Deməli o vaxt Molla Xəsrəddin vardı, bəy, xan, mülkədar, milyonçu vardı, şeyx, dərviş, qaradavoy, sansor, zir-zibil vardı...

İndi hanı onlar? Yoxdu. Min şükür ki, yoxdur. Demək onlara güldük qurtardıq. Bəs indi nə var ki, o vaxt yox idi? İndi bax, bizim bu yaşadığımız şəhərdə neçə-neçə ali məktəb var, fabrik-zavod var, kitabxana var, teatr var. Neçə-neçə gözəl-göyçək bina var və bu binalarda da elə haman bu binaları tikənlərin özləri, ya tay-tuşları, yar-yoldaşları — gözəl-göyçək adamlar yaşayır. Hardaydı o vaxtın fəhləsində, bənnasında, malakeşində o baxt ki, özü öz əliylə tikdiyi uca imarətdə özü və kül-külfəti yaşayaydı.

O vaxtlar fəhlə-kəndçi, kasıb-kusub, fəqir-füqərə azarlayanda pulsuz xəstəxana üzü görürdü? Övrət çadrasız küçəyə çıxıb bilirdi? İntelgent qoçunun qorxusundan çıxqırını çıxardardı?

Getdi o dövranlar, çox şükür ki, getdi. Bir dəfəlik getdi. Gurumbultuyla cəhənnəmə bezbilet vasilə oldu. Bal da yəsə dirilməz.

Bəs belə olan surətdə bu qara günlərin qurtarıb getdiyini görəndə, ağ günlərin həmişəlik gəldiyini görəndə, adam sevinib gülməsin, əl çalıb oynamasın, neyləsin? Deməli, indi Molla dayı gülsə sevindiyindən, xoşlandığından güləcək.

Qaranoy, görürəm bu yerdə yenə gözün kirpik çaldı, əvvəlcə fikrə, sonra eyvana getdin, gözəl yaşıl şəhərimizin, qaşəng mavi dənizimizin, pambıq kimi ağ buludlarımızın seyrinə

daldın, handan-hana özünə gəlib dedin: "Belə de. Məsələ bu tövr imiş, deməli satira deyil, yumor, neynək, onda hər şey aydındır, necə deyərlər, tüstüsü düz çıxar".

Ağrın-azarın mənə gəlsin, gəl sən bu misalı çəkmə, xoşum gəlmir bu sözdən, bilmirəm kim dəb salıb bunu: tüstüsü düz çıxсын. Yaxşı söz deyil bu. Səksəkəli ürəklərin sözüdür. Özünə, dediyinə inanmayanların, inamından, əqidəsindən nigarançılıq çəkənlərin sözüdür. Gəl inamımızı, sədaqətimizi əyri-düz tüstüyə bağlamayaq. Tüstü ki var, xatalı şeydir —gülək belə əssə, belə çıxacaq, elə əssə elə. Əzizimən, gəl ürəyimizi, fikrimizi bayrağımızla düz eləyək. Al bayrağımızı ürəyimizdə dalğalandıraq, başına dönüm və bu bayrağın həqiqətinə sadıq qalaq, sözün doğrusuna inanaq, sözün doğrusunu deyək və sözün doğrusunu deməkdən qorxmayaq.

Sözün doğrusu isə budur ki, ceyranım, hələ zir-zibili tamam silib, süpürüb qurtara bilməmişik. Odur ki, sevincdən, fərəhdən gülməklə bərabər hərdən-birdən acığan da gülək, rişxəndlə, kinayəylə, hirsə gülək, yana-yana gülək, gülə-gülə yandıraq. Mən ölüm necə deyirəm? Sən bir kəlama diqqət elə!

Axmaq işlərə, əbləh söhbətlərə, mənasız hərəkətlərə gülək.

Altmış il bundan qabaq xanların, bəylərin, dərviş-rövşəxinin, əyan-əşrəfin kökü kəsilib, amma, a başına dönüm, qorxaqlığın kökü hələ kəsilməyib ha. Təkdən-birdən, ayda-ildə bir dəfə, görürsən işdi düşür, qorxaq adama da rast gəlirsən.

Gündüz çiraqla axtaranda, yəni sözün düzü, elə gecə çiraqsız axtarmayanda da bir də görürsən ki, qarşıya çıxdı kim? Ay sağ ol. Qorxaq.

Bəli, bəli. QORXAQ. AXMAQ. ALÇAQ. YALTAQ.

Bu "ağlar". Bir də var "xorlar" — RÜŞVƏTXORLAR, MÜFTƏXORLAR.

Bir də var "bazlar" — DƏSTƏBAZLAR, DOSTBAZLAR, SÖZBAZLAR, QOHUMBAZLAR, YERLİBAZLAR.

Bir də var "pərəstlər" — ŞÖHRƏTPƏRƏSTLƏR, MƏNSƏBPƏRƏSTLƏR və yenə YERLİPƏRƏSTLƏR.

Bir də var "karlar", yox, yox, şikəst karlar yox, RİYAKARLAR, SAXTAKARLAR.

Bir də var "çılar": BÖHTANÇILAR, YALANÇILAR, MİYANÇILAR.

Bir də var paxıllar, var, vallah var, billah var.

Bir də var — AVAMLAR, CAHİLLƏR, NADANLAR, QANMAZLAR, desən yoxdur, çanımcün, inciyərəm səndən.

Bir də var LAQEYDLƏR, BİGANƏLƏR, DƏYMƏ MƏNƏ, DƏYMƏRƏM SƏNƏLƏR, ƏŞİ MƏNİM NƏ İŞİMƏLƏR, dad onların əlindən, dad-bidad.

Bir də var... Əl qərəz, hamısını saysam, deyəcəklər, ifrata varırsan, boyaların tündüdür, bə hanı yaxşı "çılar" — əlaçılar, zərbəçilər...

Hanı yaxşı — "pərəstlər – həqiqətpərəstlər, vətənpərəstlər.

Hanı yaxşı "karlar" — sənətkarlar, fədakarlar.

Hanı mərdlər, qocaqlar, doğruçular, ağıllılar, gözəllər. Deyirsən, yəni yoxdur? Necə yoxdur, əzizim, əksinə çoxdur. Lap çoxdur. Pislərdən qat-qat çoxdur. Və elə ona görə də yaxşılardan yazan da qat-qat çoxdur, yaxşılardan qat-qat çox yazırlar və yaxşılardan qat-qat yaxşı yazırlar.

İndi ki, belə oldu, dostum, daha məndən umu-küsü eləmə, mən də bu cızma-qaramda qoy pisləri pisləyim, pislərə və pisləyə gülüm, orda-burda gözümə dəyən əyər-əysi, xırda-xuruşu, kəm-kəsiri çıxarım gün işığına, camaat tamaşa eləsin, gülən gülsün, gülümsünən gülümsünsün. Sənin də, quzu kəsim, işdi-şayət dodağın qaçar — mənim başımın ucalığıdır, deyərəm çox sağ ol, yox qaçmaz, neynək, yenə çox sağ ol, yenə var ol, yüz yaşa.

Amma bir xahişim var, bu ilan-qurbağanı oxuyanda, gözünü qıyıb oxumayasan ha. Neçin ki, sağ gözünü qıyıb sol gözünlə oxusan, hər şey sənə sağ görünəcək, sol gözünü qıyıb sağ gözünlə oxusan hər şey sənə sol görünəcək.

Gözlərin zəifdirsə, anam balası, neynək, tax eynək. Amma bax ha, məbadə qara eynək taxasan, zərərdir. Cəhrayı eynək də

taxma, zərəri daha çoxdur. Elə adicə şüşə tax.

Qorxuram dəcəl uşaqlar eynəyini sındıra, başlayasan zərrəbinlə baxmağa. Zərrəbinlə oxuma, qardaşım, özün-özünü ürküdərsən, gözüvə cin-şeyatin görünər.

Zarafat bir yana qalsın, bütün bu dediklərim ciddi sözüm idi ha.

Ciddi. Lap ciddi.

Zarafatsız.

Hə, indi bu yerdə ciddi söhbət qurtardı.

Keçək zarafata.

Zarafatçı

MƏLUMAT

*Xüsusi müxbirimiz Xəbərçi Xədicədən
Danabaş, 30 fevral.*

Yaşıl ayın başında burada qabaqcıl içkibazların simpoziumu açılmışdır. Səhər saat beşin yarısında müşavirə iştirakçıları toplaşmağa başladılar... Xoş xaş iyi ətrafı bürümüşdür. Qədəhlərin cingiltisi, stəkanların çıqqıltısı, şüşələrin açılışı gözəl bir ahəng yaradır. Hər tərəfdə şən əhvali-ruhiyyə hakimdir. İştirakçıların kefi ala buluddadır. Hamı, necə deyərlər, lül vurub, mil durub. Çoxdan bəri görüşməmiş köhnə tanışlar bir–birilə mehriban zarafatlaşırlar: Aşna, içmişən çaxır, gözlərin axır... və yaxud, xeyri yoxdur çaxırın, içmə açar paxırın. Foyədə noxud, pudralı limon, vobla balığı satılır. Divardakı lövhələrdə Ömər Xəyyamın, Bəhlul Danəndənin, Kefli İsgəndərin portretləri nəzəri cəlb edir. Prezidium masasının üstünə boş araq, çaxır, konyak, şampan, pivə şüşələri düzülmüşdür.

Tamada — qocaman içkibaz Lül Qəmbər məclisi giriş tostuyla açdı. Lül Qəmbər yoldaş içkibazlar məclisini mədəni həyatımızda əlamətdar bir hadisə olduğunu qeyd etdi. Sonra o, əsas tost üçün və əlavələr üçün reqlament təyin olunmasını təklif etdi, əsas tost üçün yarım litr, əlavələr üçün yüz qram reqlament təyin olundu.

Lül Qəmbər yoldaş dedi ki, iştirakçılar dörd seksiyaya ayrılıblar: araq, konyak, şərab və pivə seksiyalarına. Sonra L.Qəmbər yoldaş müşavirəyə başqa şəhərlərdən gəlmiş qonaqları salamladı və onlara bir-bir söz verdi.

Qonaqlardan Soobrazim Natroixov iki məsləkdaşın cütləşib üçüncüsünü axtarması metodunun səmərəli nəticələrindən danışdı. Sonra qonaqlardan Vipivenko, Kindzmarauli, Çaxıryan, Şaltay Baltayev və Aldıyatdı Batdıqaldıyev tost dedilər, allahverdisi iştirakçılara.

Əsas tost üçün söz Hayıl Mayılova verilir. H.Mayılov yoldaş içkibazlığın müvəffəqiyyətlərindən danışdı. Son iki il ərzində içki mağazalarının sayı on dəfə, vitrezvitellərin sayı iyirmi dəfə artmış, on yeddi min içkibaz milissiyaya düşmüş, onların on beş mini on beş sutkalıq həbs çəzasına məhkum olunmuş, yerdə qalanları müxtəlif satirik jurnallarda, satirik vitrinlərdə şəkillərini çap elətdirmiş, habelə işlədiyi idarələrdən töhmətlər almışlar. Məhkəmə qərarları, karikaturalar və töhmətlər fəxri sərgimizdə nümayiş etdirilir. H.Mayılov nöqsanlara da göz yummadı. Müxtəlif içkilərə aludə olan içkibazlar arasındakı ixtilaflardan da danışdı. O müxtəlif seksiyalara mənsub olan içkibazları geniş konsalidasiyaya çağırırdı. Dedi ki, nə içirik içək, araq ya çaxır, amma birbirimizin üstünə çaxır atmayaq. Birləşib ümumi düşməne — huşyarlara, ayıqlara qarşı mübarizədə ayıq, bağışlayın, sərxoş olaq.

H.Mayılov dedi ki, içkibazlar cəmiyyətinə üzv olmaq üçün çoxlu ərizə verənlər var. Lakin vitrezviteldən zəmanət gətirmədiklərinə görə onların ərizələrinə baxılmayacaq.

H.Mayılov içkibazlığın zəngin ənənələrindən danışdı. Təsadüfi deyildir ki, xalqımız hələ çox qədimlərdən bəri: çaxırı çaqqalın boğazına töksən, canavarı basar, — deyə içkibazlığı yüksək qiymətləndirmişdir. Biz Araq Şəmistanın ənənələrini deyil, Kefli İsgəndərin ənənələrini yaşatmalıyıq. H.Mayılov tostunda qınından çıxıb qınıni bəyənməyən bəzi cavan içkibazları kəskin tənqid etdi. Dedi ki, bu cavanlar çürük qərb modalarına aludə olur, milli zəminimizdən ayrılırlar. Belə üzdəniraq "içkibazlar", "orijinallıq" naminə ceçə arağı, tut arağı, "Atəşli" konyakı, Kəmşirin, Sadıllı, Alabaşlı çaxırları kimi milli içkilərimizə xor baxıb rom, cin, viski, kalvados, şerri-brendi kimi ikrahedici xarici markalar qarşısında diz çökürlər. Biz bu biabırçılığa birdəfəlik son qoymalıyıq.

Simpozium iştirakçıları H.Mayılovun bu sözlərini sürəkli alqışlarla qarşıladılar, qədəhləri bir qırağa qoyub milli şüşələri boğazından içməyə başladılar, cuşa gəlib bir ağızdan.

*Mişkə piyandır, ola bilməz,
Şəpkəsi yandır, ola bilməz...*

mahnısını oxudular.
Məclis öz işini davam edir.

GÜLMƏŞƏKƏR KƏNDİNİN SABAHİ

(Oçerk)

Maşınımız qəlbi dağlar boyunca məsafəni qət etdikcə sanki nazlı bir gəlin kimi kəlağayı buludların arxasında yaşmaqlanan zərif ayın cazibədar çöhrəsindən süzülən ziya yolumuzu izləyirmiş kimi asfalt şosenin üzərinə pul–pul gümüşü mirvarilər düzürdü. Qızmar günəşin zərrin şüaları yolumuzu əbədi məşəl kimi işıqlandırır. Dərələrdən yel kimi, təpələrdən sel kimi axıb gələn ilanvarı yol uzandıqça uzanır, enəldikcə enəlir, çoxaldıqca çoxalır, bizi sanki, əfsanəvi bir diyarın cazibədar üfüqlərinə doğru, ləcivərd göylərin ənginliyində bərq vurub sayrışan ulduzların füsunkar aləminə çəkib aparır. Möhtəşəm günəş maşınımızın şüşələrində əks olunur, açıq səma başımızın üzərində əlçatmaz, intəhasız bir ümman kimi açılır, narın yağış qara yağsız buludlardan əlini üzüb torpağa pənah gətirir, damcılar, gilələr, işini görüb qurtarmış, yorulub dincəlmək istəyən əfsanəvi bahadirlar kimi ana torpağın mehriban qoynunda əbədi sığınacaq tapır. Əbədi sığınacaq!.. Əbədi məskən! Məzar! Mənzil! Mərkəz!

Mə, mə, mə... — deyə qoyunlar mələşdikcə örüşdən qayıdan sürü bizi pəjmürdə xəyallardan ayırır, bu yerlərdə yaşayan, xarüqələr yaradan əmək cəngavərlərinin bütün xəyal və əfsanələrdən daha maraqlı, daha gözəl, daha cazibədar olan real həyatlarına qaytarır.

Çoban tütəyinin həzin iniltisi nikbin gümrah bir marş ritmində, gələcəyə, qələbəyə, irəliyə, qabağa, istiqbala, üfüqə, vuruşa, döyüşə, mübarizəyə, hücuma çağıran bir zəfər himni kimi, hünər simfoniyası kimi səslənirdi. Yol yoldaşım dərinədən köksünü ötürüb "heyf, səd heyf, min heyf" — dedi.

Mən onun bu yanıqlı ahını əlüstü dağlara ötürdükdən sonra, qəmlənməsinin və təəssüf etməsinin səbəblərini soruşdum.

O, yenə də mənim sualıma cavab vermədi: heyf bu

dağlardan, heyf bu torpaqdan, heyf bu gözəl, namuslu, əməksevər, zəhmətkeş, mehriban, gözüaçıq, gülürüz, mədəni, oxumuş, hazırlıqlı, fədakar insanlardan. Heyf, Gülməşəkər kəndinin bərəkətli torpaqlarından, heyf "Qırmızı pambıq" kolxozunun işgüzar kollektivindən...

–Dostum, belə təəssüf etməyinin səbəbi nədir?

Dostum:

–Heç, —deyib bir daha ah çəkdi, ahını dağlara ötürdü, papiros çıxardı, damağına qoydu, kibrit çəkdi, alovu papirosun ucuna tutdu, papirosu yandırdı, bir qüllab aldı, tüstünün bir qismini çiyərlərinə sümürdü, bir qismini burnunun sağ pərəsindən, bir qismini sol qulağından buraxıb ağır–ağır, tələsmədən, təmkinlə, aramla, səbrlə danışmağa başladı.

–Bilirsən, — dedi. — Bir vaxtlar "Qırmızı pambıq" kolxozu hər yerdə məşhur idi. Bu kolxozun tarlalarında becərilən pambıq o qədər yüksək keyfiyyətə malik idi ki, bu pambıqla rahatca baş kəsmək olardı. Bəs indi? Kolxoz sədri Yalan Planov, onun müavini Bəli Bəliyev və bir para tək-tük yaramazlar kolxozu yaman günə qoyublar. Nə uzadım, özün gedib görəcəksən...

Şər qarışanda Gülməşəkər kəndinə yetişdik. Axşamın xeyrindən səhərin şəri yaxşıdır, — deyə birbaşa sədrin evinə yollandıq. Sən demə yaman yerdə axşamlamışıq. Süfrəyə toğlu, kabab, qutab, şərab, gülab gəldi.

İçkidən imtina etdik.

Sədr:

–İnciyərəm, — dedi. — Elimizin adət-ənənəsi var. Köhnə bazara təzə nırx qoymaq olmaz. Qonaq ev yiyəsinin... hm... ceyranıdır, harda bağlasa orda durar. Geç gələn qonaq kisəsindən yeyər. Dar dağa rast gəlməz, adam adama rast gələr. Qonaq dediyin axşam gəlsin, sabah getsin. Qonaq qonmaq sözüdür. Bu gün siz bizə qonmusuz, sabah biz sizə qonarıq. Borclu borclunun sağlığını istər. Əl əli yuyar, əl də üzü. Örtülü bazar, dostluğu pozar. Sayanın quluyam,

saymayanın ağası. Qonşu qonşunun...

–Yaxşı, yaxşı, razıyıq — deyə yol yoldaşım sədri birtəhər sakit etdi. Bəli Bəliyev arağı stəkanlara tökdü. Sədr:

–Arağın biri qaydadır, — dedi.

Birini içdik.

Bəli Bəliyev:

–İkisi cana faydadır, —dedi.

İkincisini də ötürdük.

Yalan Planov: — Üçü heç.

Bəli Bəliyev: —Dördü keç, —dedilər.

Üçüncü və dördüncü stəkanı da vurduq bədənə.

Mən masabəyindən söz alıb:

–Keçdin beşə, vur on beşə, — dedim.

Yol yoldaşım:

–Araq nədir, say nədi, arağa tay nədi? — deyəndə sədr Bəli Bəliyevi anbara araq dalısınca göndərdi.

Sonrası yaxşı yadıma gəlmir. Onu bilirəm ki, sədr gözəl bir nitq irad elədi. Kişi sən demə, çoxdanın natiqi imiş. Ağzından elə bil dürr-cəvahir tökülürdü. Yol yoldaşım:

–Görürsən nə namuslu, əməksevər, zəhmətkeş, mehriban, fədakar, güləruz, müasir, oxumuş, hazırlıqlı, gözüaçıq yoldaşdır. Kəlamına diqqət elə.

Yalan Planov bir çox görkəmli şəxslərin hikmətli sözlərini yada saldı. Tez-tez Dəli Şeytandan tutarlı sitatlar gətirdi. Sözüünü Qurtarıb:

–Dəli Şeytan deyir: dur qadasın al bunun, — deyə mənim üstümə cumub marçamarç o üzümdən, bu üzümdən öpdü.

Bayaqdan bəri bir qıraqda kirimişcə oturan Dedi Qoduyev arəbir:

–Yox, mən partlayacağam... Yox, mən gərək partlayam... Yox, heç elə zarafat yoxdur, partlamalıyam, — deyə adda-budda sözlər atırdı. Ancaq onun bu pərakəndə danışıqlarına məhəl qoyan yox idi. Odur ki, o da axırda fənd işlətdi. Dəli Şeytana müraciət elədi:

–Dəli Şeytan deyir: aç sandığı, tök pambığı.

Bu yerdə mən daha dözə bilmədim. Masabəyindən söz istəyib dedim:

–Çox sağ olun. Kəndiniz, kolxozunuz, sahələriniz, tarlalarınız, təsərrüfatınız, texnikanız, mədəni–məişət, ələxüsus, yeyinti-içinti işləriniz çox xoşumuza gəldi. Amma necə deyərlər, dostluq olan yerdə gərək düzlük olsun. Ciddi nöqsanlarınız da yox deyildir. Nöqsanlarınıza göz yuma bilmərik. Məsələn, bax, siz yoldaş Dedi Qoduyev, ayıb deyilmi sizinçin ki, "Qırmızı pambıq" kolxozu pambıq planı sarıdan axsadiğı bir vaxtda siz, kolxozun baş hesabdarı, pambığı sandıqda gizlədirsiniz. El malını sandıqda gizlədənə ar olsun, ar!

Dedi Qoduyev etiraz etmək istədi ki, guya bura dağ yeriymiş, guya burda pambıq bitməmiş, flan, plan.

Onun sözünü ağızında qoyub:

–Haqlı tənqiddən incimək lazım deyil, — dedim. Tənqidin xeyri var. Tənqid gələcək inkişafımızın rəhnidir. Xeyirxahlıqla edilən tənqidə qulaq asmaq, səmərəli nəticələr çıxarmaq lazımdır.

Mənim bu sözlərimə hamı çəpik çaldı. Dedi Qoduyev utandığından başını aşağı dikmişdi.

Sübh ala-qaranlıqda maşınımız bizi qonaqsevər, mənzərəli, cazibədar, bərəkətli, füsunkar Gülməşəkər kəndinin mehriban, müasir, mədəni, namuslu, sadə, əməksevər, zəhmətkeş, güləruz, oxumuş, hazırlıqlı, fədakar adamlarından ayırub, dağlar boyu ilan kimi qıvrılan yollara düzəldi. Günəşin zərrin şüaları yolumuzu işıqlandırır, Gülməşəkər kəndinin işıqlı gələcəyinin rəmzi kimi şölələnirdi.

Boşboğazov

ZƏNCİR

Əvəz Əvəzov adında bir kişi vardı. Yaxşı oğlanlardan biri idi. Başı aşağı, saçı yuxarı.

Bir gün Əvəz Əvəzov küçəylə gedirdi, birdən bilmək istədi ki, aya görəsən, bu gün hansı il, hansı aydır, hansı gündür və saat neçədir, yainki saat neçəyə neçə dəqiqə işləyib və yaxud qalıb. Durdu, ayaq saxladı, fikrə getdi, xəyala daldı, yadına saldı ili, ayı, günü, amma saati nə qədər elədisə bilə bilmədi.

Çünki qolunda saati yox idi. Üç ay bundan qabaq qaranlıq bir döngədə beşbarmaq çıxardıb qolundan açmışdılar.

Əvəz Əvəzov bilmirdi ki, neyləsin, birdən o səkidə köhnə dostu Əli Əliyevi gördü. Yanaşdı Əliyə əl verdi, dedi:

—Köhnə dostum Əli Əliyev, nə yaxşı ki, sənə rast gəldim. Köhnə dostum, de mənə görüm saat neçədir. Əli:

—Mehriban dostum Əvəz Əvəzov, — dedi, — nə yaxşı ki, sənə rast gəldim. Saati deməyə deyərəm, ancaq, mehriban dostum, sən də mənə bir kibrit ver, indicə yerin məlum bir yaxşı quzu tapmışdıq, apardıq bizə qoyun kəsdi. Gərək mütləq dişimi qurtdalayam.

Əvəz:

—Canımçün, — dedi, — kibritim yoxdur, amma fikir çəkmə, odur bax canbirqəlb qonşum Vəli Vəliyev bu tərəfə gəlir, onda olmamış olmaz, bu saat alaram.

Əvəz Əvəzov Vəli Vəliyevlə görüşdülər, xoş, beş, on beş. Əvəz xahişini dedi.

Vəli:

—Baş üstə, gözüm üstə, — dedi, — qonşu qonşuya yaman gündə gərək olar. Bir kibrit nədir ki, sənə qıymayam. Amma qağa, sən də gərək bir papiros verəsən. Papirosum qurtarıb.

Əvəz:

—Bilirsən ki, — dedi, — papiros çəkən deyiləm. Amma

səninçün bu saat taparam.

Qaçdı tinə, papiros satan Məmməd Məmmədovun yanına.
Məmməd Məmmədov:

–Qurbandır sənə yer üzünün bütün papirosları, —dedi. —
Sən mənim köhnə müştərimdən. Eşitməmişən, müştəri,
düzəldər bütün işləri. Amma, müştəri, incimə məndən,
papirosu sənə bir şərtlə verərəm, sən də gərək mənə iki
qəpiklik verəsən. Bir canan var, istəyirəm zəng eləyib axşam–
axşam onunla dilxoşluq eləyim. Zdrasti, pəjalısta... ha, ha, ha...

Əvəz Əvəzov ciblərini ələk-vələk eləyib:

—Canımçün yoxdur, — dedi. — Amma əmidostumgil bu
yaxınlarda olur. Bu saat onlardan alıb gətirərəm.

Qaçdı əmisigilə. Əmioğlusu Əhməd Əhmədov:

—Əmioğlu, —dedi, — ayıb sözdür, mən bəyəm ölmüşəm
ki, sən iki qəpikçün dörd mərtəbəni yortub çıxasan. Buyur
onluq, iyirmilik, əllilik, yüzlük. Əmiyin, yəni mənim papamın
canı sağ olsun, xərclə ata malı kimi. Amma sənə bir balaca
işim düşüb. Həyə bilsən?

Əvəz Əvəzov maddım–maddım Əhmədə baxırdı. Əhməd
gözünü qıyıb:

–Hə, tap görüm, tapsan, bax bu yüzlük sənindir. Əvəz
gözlərini döyürdü. Əhməd şırtıq çalıb:

–Mül–mülkü nazad, mül–mülkü, — deyə bir ağız oxudu,
sonra soruşdu: — Hə, indi bildin?

Əvəz yenə bilmədi.

Əhməd:

–Ey dil bilməz, — dedi, — təzə indiyski kino gedir,
görmürsən? Əh, sənün dünyadan xəbərin yoxdur ki... Məsələ
belədir, əzizim, sənə işim, düşüb. O kinoya bilet tapmaq işi bir
az çətindir. Mən 17 dəfə görmüşəm, amma yoldaşım ilə bəhs
eləmişəm, gərək iyirmi dəfə baxam. Bu gün getmək istəyirəm.
Kininun qapıçısı Abbas Abbasov sizin həyətdə olur, gərək
aparıb məni buraxdırasan içəri.

Əvəzlə Əhməd getdilər kinoya tərəf. Əvəz qapıçı Abbasın

qulağına nə isə pıçıldadı. Abbas:

—Düzəldərik, — dedi, — amma, qaranoy, sən də gərək mənim sözüümü yerə salmayasan. Mən sənin əmioğlunu bezplatnı kinoya buraxdıraram, sən də mənim əmioğlumu gərək bezplatnı taksiyə şofer düzəldəsən.

—Necə yəni bezplatnı taksiyə? Yəni taksiyə sçetçik qoymasınlar?

Abbas qorxan kimi oldu:

—Tamam bezplatnı demirəm ha! Amma birdən verməsin, vamnan versin. Taksiyə düzəltmək üçün gərək bir başa 300 manat sanayasan Sadıq Sadıqovun ovcuna, onda da bir il səni salacaqlar rezervə. Bir ildən sonra təzə maşın almaq üçün gərək təzədən iki yüz tərləyəsən. Bizdə o pul hardandır? İndi əmioğlumu bezplatnı götürsün işə, o da üç ilin ərzində maaşdan, qazanıdan yavaş–yavaş verər qurtarar. Kooperativ ev tikdirmirlər, bax elənçiyənə? Necədir səninçün?

—Yaxşıdır. Amma, mən bilmirəm Sadıq Sadıqov kimdir? Tanımıram.

—Bu tindəki taksi parkının müdiridir, sən kulturnu adamsan, desən sözündən keçməz. Özün bil e... Mən səni zora salmaq istəmirəm. Seans başlayır ha. Sabahdan götürürlər bu kinonu.

Əmioğlusu Əvəzin yanında dayanıb;

—Mül-mülkü nazad, mül-mülkü — deyə zarıyırdı.

Əvəz:

—Yaxşı, burax bu uşağı içəri, — dedi, — görüm neyləyirəm.

Gəldi birbaşa Sadıq Sadıqovun idarəsinə. Sadıq Sadıqovun meydan boyda qəbul otağında bir xeyli adam oturub qəbul gözləyirdi. Adamların bir qismi həsrətlə qara meşin qapıya baxır, başqa bir qismi isə vaxtını boş keçirməmək üçün başlarını müxtəlif işlərlə qatırdılar: şahmat oynayan kim, nərd atan kim, şəkil çəkən kim, fala baxdıran kim, otağın bir güncündə dazbaş bir kişi şlyapasını çıxarıb fokus göstərir və

gözləyənlərin bir qismini əyləndirirdi. Əvəz Əvəzov katibəyə yanaşdı, dedi ki, yoldaş Sadıqovla işim var.

Katibə:

—Yoldaş Sadıqov bərk məşğuldur, — dedi. Başını qaşımağa macalı yoxdur. Mühüm tapşırıq alıb. Qırx gün, qırx gecə heç kəsi qəbul etməyəcək.

Əvəz Əvəzov məyus–məyus çıxıb getmək istəyirdi ki, katibə qəfilcə yerindən sıçradı, Əvəzin başından yapışıb özünə tərəf darddı, əlini onun saçlarına çəkdi. Əvəz lap özünü itirdi, otaqdakı adamlar da təəccüblə bu səhnəyə baxırdılar.

Katibə:

—Mojet bıt, — dedi.

—Nə?

—Bu duxunu hardan almısınız? Mən "Mojet bıt" ətri üçün sino gedirəm.

Əvəz Əvəzov cibindən bir flakon ətir çıxartdı.

—Buyurun, —dedi.

Katibə:

—Ah, —dedi, —buyurun.

Əvəzi birbaş Sadıqovun otağına ötürdü.

Sadıqov ucsuz–bucaqsız kabinetində iri bir masanın arxasında oturub dərin fikrə getmişdi. Karandaşının ucunu dişləri arasına almış, bir əlini ürəyinin üstünə qoymuş, o biri əlinin şəhadət barmağını gicgahına dirəmişdi. Baxışlarını məchul bir nöqtəyə zilləmişdi. Otaqda heç kəs yox idi.

Əvəz Əvəzov boğazını arıtladı, bir balaca öskürdü, bir kiçicik udqundu, bir xəfifcə asqırdı, əsnədi, üç-dörd dəfə ah çəkdi və nəhayət pəsdən "Şələbiyyə" mahnısını zümzümə etməyə başladı. Sadıqov bütün bunları heç eyninə almırdı.

Nəhayət Əvəzov yavaşcadan:

—Salam, — dedi.

Sadıqov dönüb ona baxdı və dedi:

—Dağlara getdi.

Əvəzov:

—Aa, — deyə razılaşdı, sonra xəbər aldı: —Kim?
Sadıqov:
—Dambadaram, — dedi, — zəhrimar gəlmir.
—Bəs niyə gəlmir?
—Mən nə bilim, zibil gəlmir ki, gəlmir. Bambaradam, tfu.
Əvəz Əvəzov:
—Çoxdan gedib? — deyə ehmalca soruşdu.
Sadıq Sadıqov tərs-tərs ona baxdı. Sanki yuxusuz gözlərinə qan dolmuşdu. Zəhmli səslə:
—Kim? —dedi.
—O da...
—Kim, o?
—Dağlara gedən.
—Hansı dağlara?
—Nə bilim, özüz dediz ki, dağlara gedib. Hələ gəlməyib.
Sadıqovu elə bil od götürdü.
—Yoldaş, siz kimsiniz? Məndən nə istəyirsiniz? Burda nə işiniz var? — deyə ağzı köpüklənə-köpüklənə danışmağa başladı. — Kim sizi bura buraxıb. Mənim şəxsi işimə niyə qarışırsınız? Kim sizə haqq verib ki, mənim iş prosesimə müdaxilə edəsiniz?
—Bağışlayın, özüz dediz ki, dağlara getdi, Gəlmədi. Özü də mənə dediz, çünki otaqda ayrı heç kəs yoxdu. Mən də soruşdum ki kim?
—Kim! Kim! Qəlbim! Bəli, qəlbim darlara getdi. Zəhrimar qafiyəsini tapa bilmirəm. Dambadaram, bambararam, heç biri gəlmir.
Əvəz:
—Aa, — deyə məsələni başa düşdü, — şer yazırsınız?
—Yox, bəs oyun oynayıram. Uşaq-zadam səninçün. Görürsən qan-tər içindəyəm. Bir həftədir gözümə yuxu getməyib. On min misra yazmışam, yağ kimi gedirdi, bircə zibilin axırını gətirə bilmirəm. Qəlbim dağlara getdi, qəlbim... tfu, hara getdi tapa bilmirəm.

Əvəz:

–Bağlara getdi, —dedi.

Sadiqov bir an mat–məttəl quruyub qaldı, sonra ilan çalmış kimi yerindən sıçradı, Əvəzin üstünə cumdu, març o üzündən, març bu üzündən öpdü:

–Əşşi, sən fontansanmış ki, — dedi. — Saçlarını daramamağından görürəm ki, şairsən, mən səni göydə axtarırdım, yerdə əlimə düşmüşən. Deməli deyirsən:

Qəlbim dağlara getdi.

Qəlbim bağlara getdi.

–Can! —deyə tələsik yazdı. Nöqtə qoydu.

–Vse. —dedi. —Znaçit poemanı yazıb qurtardıq.

Qalın bir qovluğu Əvəzə uzadıb:

–Mən ölüm bir qafiyələrinə–zada əl gəzdir. Sinəm doludur, amma qafiyə cəhətdən bir az axsayıram. Özün öz ayağınla gəlib çıxmısan. Bir əl gəzdir.

Əvəz Əvəzov bir üzr istədi, dedi ki, mən şair deyiləm, amma inişil avtobusda bir şairnən yol getmişəm. Ona verərəm, düzəldər, amma sən də gərək mənə işimi düzəldəsən. Açdı məsələni dedi.

Sadiq Sadiqov fikrə getdi, karandaşı ağzından çıxarıb başını qaşdı.

–Doğrusu, — dedi, — yaman şeyçün ağız açırsan. Deyir bəxşiş var xalvar–xalvar, hesab var dinar-dinar. Burda cibişdan məsələsi var. Özün bilirsən də, şer, sənət, yaxşı şeydir, amma ac qarına şer yazmaqdan nə çıxsın. Gərək cibin dolu olsun ki, təbin də fantan vursun, — sonra bir az fikirləşib əlavə etdi:

—Yaxşı, sən arif adamsan, mənə bu poema üçün neçə verərlər?

Əvəz nəyisə yadına salıb:

–300 manat, —dedi.

Sadiqov:

–Yaxşı, — dedi, — göndər adamıvı gəlsin yanıma. Katibəyə tapşırıram. Desin katibəyə dağlardan gəlmişəm, bağlara

gedirəm. Onda buraxar yanıma.

İri bir qovluğ u Əvəzə uzatdı:

–Bunu da ki, verirəm sənə, əti sən in, sümüyü mən in.

Əvəz Əvəzov gəldi birbaş Əsgər Əsgərovun üstünə:

–Əsgər müəllim, — dedi, — bəlkə yadınızda ola, inişil bir avtobusda yol getmişdik. Biletinizi də mən aldım.

Əsgərov Əvəzin qoltuğ undakı qovluğ u görəndə sapsarı saraldı.

–Yox... Yox... — deyə kəkələdi. — Xəstəyəm... vaxtım yoxdur... yadımda deyil... başqa şəhərə köçürəm... Nənəm rəhmətə gedib... Arvadım bolnisadadır... dayım damdan yıxılıb... sizi tanımıram...

Əvəz:

–Necə tanımırısan? — dedi. —Hələ mən in sklyari balığ ım vardı, xoşunuza gəlmişdi.

Birdən Əsgərin gözləri işıldadı;

–Sklyari?

Əvəz:

–Bəli, — dedi.

–Durur o balıq?

–Yox, öldü. Amma istəsəz, sizinçün düzəldərəm.

–Yəqin?

–Yüz faiz!

Əsgərov dərin bir ah çəkib:

–Yaxşı, — dedi, — əsərin adı nədir?

–Mən in deyil, tanışım in dır. Xahiş edirəm oxuyasınız.

–Oxumağ ına oxumayacağ am. Amma balığ ı tapıb gətirsən, rəy yazaram ki, çap eləsinlər.

Əvəz ordan gəldi bacanağ ı Namaz Namazovun yanına. Namaz Namazov zoomağ azada satıcı işləyirdi.

Namaz:

–Bildir gedən bildirçin, hanı sən in bir qıçın,—dedi,—nə əcəb, gün hayandan çıxıb, ay hayandan batıb? Sən də bizim qarımızı açarmışsan. Mənə görə qulluğ un?

Əvəz məsələni açdı. Namaz eynəyini taxıb:

—Əşi, mənim, bax belə bu dörd gözüm üstə, —dedi. —Bu nə işdir ki, sən boyda kişi o boyda yolu gəlmisən. Zəng vuraydın da. Amma hardan? Mənim də lap aqlım çaşıb. Skleroz-zəhirmar, yadımdan çıxıb ki, telefonum yoxdur, çəkdirə bilməmişəm. Görürsən, hərdən otururuq, arvad deyir, bacımçün lap burnumun ucu göynəyir, bir telefonumuz olmadı, zəng eləyib deyək bacılı-bacılı, can bacılı. Bura bax, Əvəz, deyirlər sənin ATS-də adamın var, bəlkə bu işə bir əncam çəkəsən. Canımçün sən boynuma bu boyda xəcalət qoysan, mən də qalaram pis vəziyyətdə ki, xəcalətindən necə çıxım?

Əvəz gəldi birbaşa ATS-ə Əkbər Əkbərovun yanına. Neçə il bundan qabaq ət oçeredində tanış olmuşdular.

Əkbər:

—Yadımdadı, —dedi, — yadımdadı o günlər? Yaxşı oldu ət işi düzəldi, mənə görə qulluğun?

Əvəz Əvəzov əvvəlcə:

—Qul sahibi olasan, —dedi, sonra məsələni açdı.

Əkbər Əkbərov:

—Yox, — dedi. — Çox çətin yerdən yapışmısan. Düzəlməyəcək. — Bir müddət susdu, durub otaqda var-gəl elədi. —Daha sənsən də Əvəz — dedi. — Səndən keçə bilmirəm. Təzə nömrə vermək imkanımız yoxdur. Amma pojarnı komandanın nömrəsini alıb verərəm sənin bacanağına. 01-lə necəsən? Həm qısa, həm rahat. Gülürsən, işin düzəlib. Ah, haramzadə, vur bura. Aşna, o gün səni futbolda qarmon çalan Qulu Quliyevlə yanaşı görüblər, olmaya dostsuz.

Əvəz:

—Yox, yerimiz yan-yana düşmüşdü. Yoxsa heç tanış deyilik.

Əkbər:

—Əlbəttə, — deyə qaş-qabağını tökdü. — Mənə gələndə tanış olmazsan da. Adama yaxşılıq yoxdu, ədə, mən sənə telefon düzəltmək üçün, atama od qoyuram, sən mənim

bacanağımın toyuna bir qarmonçunu gətirə bilmirsən? Deməli, belə oldu?

Əvəz Əvəzov Əkbər Əkbərovun yanından çıxıb gəldi uşaqlıq dostu Qulam Qulamovgilə:

—Qulam, — dedi, — ölmüşəm, gərək mənə yerdən götürəsən. Eşitmişəm, sən bildir qarmonçalı Qulu Quliyevin bibisinin dişini çəkmisən, qurban olum sənə, ona deyinən, Qulunu dilə gətirsin, bir tanış var, onun toyuna getsin.

Qulam:

—Əvəz, — dedi, — mən sözü adamın üzünə açıq deyənəm. Qulunu toya gətirmək mənimçün su içmək kimi asan işdir. Amma sən də gərək bizim bir işimizi düzəldəsən. O yan, bu yan yoxdur. Oğlum bu il necə olsa ali məktəbə girməlidir. Bıçaq sümüyə dayanıb. İnişil girəsi idi.

Əvəz:

—Canla-başla sənə kömək edərdim, — dedi. — Amma mən nə edə bilərəm?

—Çox şey. İmtahanı Bəşir Bəşirov qəbul edəcək. Vələdüzinanın biridir. Üç il yayı özü qalır qəbul komissiyasında. Bir il qaldı velosiped aldı, bir il qaldı —maşını aldı, bu il də qalıb, deyəsən tramvay almaq istəyir. İndi gərək sən bu Bəşiri bişirəsən.

Əvəz:

—Axı mənim onunla heç salam-kəlamım yoxdur, — dedi.

Qulam:

—Zato o Bəkir Bəkirovun dostudur. — dedi.

—Nə olsun, mən Bəkir Bəkirovu da tanımıram.

—Sən bir mənə qulaq as. Bəşir Bəşirov Bəkir Bəkirovun dostudur. Bəkir Bəkirov Bəbir Bəbirovla qardaş kimidirlər. Bəbir Bəbirov Bədir Bədirovla qonşudurlar. Necədir səninçün?

—Lap yaxşı, amma...

—Dayan, darıxma, dalına qulaq as. Bədir Bədirov bu yaxında oğlunu evləndirmək üçün Tələt Tələtovgilə elçi gedəcək. Tələt Tələtov Qüdrət Qüdrətovun dostudur. Qüdrət Qüdrətov Fikrət

Fikrətovla qardaş kimidirlər. Fikrət Fikrətov da Seyid Seyidovla bir evdə yaşayır. İndi bildin: Seyid Seyidov.

—Axı mən Seyid Seyidovu da tanımıram.

—Neynirsən tanımağı, Seyid Seyidovun bacısı var. Səidə Səidova. Səidə Səidova da Fəridə Fəridovanın yaxın podruqasıdır. Fəridə Fəridova isə... hə, deyim deməyim. Yoxsa bunu da tanımayacaqsan?! Fəridə Fəridova, eşitdiyimə görə cavanlıqda sənə bir qəlbdən min qəlbə aşıq olubmuş. Dünən bir kitabda oxumuşam ki, məhəbbət ölmür. Bunu oxuyan kimi barmağımı dişlədim. Dedim ay dili qafil dinmə, burda iş var. Gərək Əvəz Əvəzovun saqqalının altından keçəm. İndi, Əvəz, bax da. Taleyimizi sənə tapşırıram.

Əvəz Fəridə Fəridovanı təqaüdçülərin istirahət evində tapdı.

Fəridə uzun zaman eynək şüşələrini sildi, sonra eynəyini taxıb diqqətlə Əvəzə baxdı:

—Adını bir də de —qulaq aparatının ucunu onun ağızına tərəf tutdu, nəhayət birdən çəliyinə dirsəklənib ayağa qalxdı.

—Ah, şənsənmi, əşişim, — dedi, stəkandan dişlərini çıxarıb ağızına saldı və ürəyini tutub:

—Ah, — deyə qəşş etdi. Sonra özünə gəldi və başladı, nə başladı:

—Nə üçün belə gec gəldin, mənim göyərçinim. Neçin belə gec gəldin. Ayrılıq şərbətini mənə verəndə saqınmadınmı, yavrum, fəqət, bu bir aldanış, bir rəya, çəkil gözlərimdən ey təkrarsız gəncliyimin mənhus kölgəsi, mən yerləri, göyləri, məğrur buludları, şaqraq şələlələri eşqimə şahid çəkirəm. Bəsdir bu rəya! Bəsdir bu rəya! Bəsdir bu izzət! Ah! Qəlbimin titrək telləri xoş bir müjdənin bahar nəsimilə titrədi, çağladı, susdu, söndü. Sınıq rübabımın canalıçı sədaları ətraf qaranlığında həzin bir kaman kimi inlədi, fəqət əfsus! Əfsus! Artıq gecdir, zavallı! Unut məni! Əlvida! Əlvida müztərib cocuq! Əlvida vəfasız sığırçınım! Son hicran axşamına bir dəstə zərif hrizantem belə gətirməyi unuttun, sərsəri! Bumudur sənə çilgən eşqin, bumudur sənə insanı sərməst edən

vədələrin?!

Əvəz başa düşdü ki, xrizantemsiz söhbət açmağın köhnə pulnan iki qəpik xeyri yoxdur. Verdi özünü bazara. İlin bu vaxtında xrizantem–zad nə gəzir?

Tində iki cayıl dayanıb papaqlarını basmışdılar gözlərinin üstünə. Əvəz onlar dayanan yerdən gen keçmək istəyirdi, olmadı, cayıllardan biri onun yolunu kəsib o birinə müraciətlə:

—Bu saat bu kulturni yoldaşdan bilib öyrənərik, — dedi, sonra Əvəzə tərəf döndü və yoldaşını göstərdi:

—Mən ölüm, sən deynən, bu Balaqədəşə oxşayır, ya yox?

Əvəzi soyuq tər basdı. Nə desin? Oxşayır desin, oxşamır desin. Cavabı birinin xoşuna gəlsə, hər halda o birinin xoşuna gəlməyəcək. Öz–özünə "ölmək–ölməkdir, xırıldamaq na deməkdir" qərarına gəldi və ötkəm səslə:

—Sən öləsən, — dedi, — Elə bil fırt eləyib Balaqədəşin burnundan düşüb.

Elə bunu demişdi ki, bu biri çayıl çibindən bıçağı çıxardı və Əvəzin üstünə hücumə keçdi. Birinci çayıl onun qabağını kəsdi, dava-mərəkə qopdu və Əvəz fürsəti fəvtə verməyib aradan çıxdı.

Üç tin qaçdı, dördüncü tinin başında dayandı nəfəsini dərsin, bir də gördü göbəyindən bir az yuxarı soyuq bir lülə dirəyiblər.

Tapançanın sahibi:

—Salaməleyküm, göyçək oğlan, — dedi. — Mənim adım Balaqədəşdir, səninki nədir?

Əvəz Əvəzov tapbadan dəydi yerə. Ayılında gördü ki, Balaqədəş iri bir mauzerlə bunun üzünü yelləyir.

Balaqədəş:

—Poyezd gəlib astanada dayandı.

İçindəki çuşka-muşka oyandı, —

deyə bir ağız meyxana dedi, sonra soruşdu. — Nə oldu, oyandı, əcəb nervnisən. Lap nejni-marojnasan. Mənə bax,

belə bir iş var. Maşın almaq istəyirəm. "Volqa". Amma gələcəm pulun verməyə, deyəcəklər, sən göy satarsan, hardadır səndə bu qədər pul. Mənim də belə söhbətlərdən xoşum gəlməz. Neçə vaxtdır sən kimi bir kulturu axtarırdım, öz ayağınla gəlib çıxmısan. Bax "Volqa"nın qiyməti neçədir? Sən de. Əlli beş min, ay sağ ol. Sanıyıram ovcuva yüz min. Necədir səninçün? Üstündə də bir dəstə xrizantem. Gül sən, pul sən, ad sən, maşın mənim. Hə, necədir?

Əvəzin dili tutulmuşdu, danışa bilmirdi, başıyla işarə elədi ki, razıyam.

Əvəzin qayını Bəhram Bəhramov üç il bundan qabaq ev almışdı, üç ay bundan qabaq müdafiə eləyib kandidat olmuşdu, üç həftə bundan qabaq "Volqa" almışdı, üç gün bundan qabaq da adam basmışdı. Düzü heç adam zad da basmamışdı. Amma piyan bir kişi gəlib özünü yapışdırmışdı Bəhramın maşınına, özü də maşın duran yerdə. Maşınının içində heç kəs yox imiş. Bəhram bu vaxt evində oturub futbola baxmış. Bəli sərxoş kişi yıxılıb "Volqa"nın üstünə, elə bilib pianinadır, deyib gərək mən bir "Yabloçka" oynayam. "Volqa"nın maralı ilişib kişinin burnuna, qanadıb burnunu. Ayılıb yapışib Bəhramın yaxasından. Deyir mənə flən qədər pul verməsən, mən verəcəm səni suda. Kefivə bax. Bəhram soyulub qurtarıb. İstəyir maşını sata, bəlkə bu pula kişinin ağzını piyləyə.

Əvəz gəldi Bəhram Bəhramovun yanına.

Bəhram:

—Bu lap mənimçün göydən düşüb, —dedi. —Sataram Volqanı yüz min manatı qoyaram cibimə, əlli beşinə təzə maşın alaram, qalanını da... toy edərəm, evlənərəm. Bax, Əvəz, gərək mənə bir yaxşı qız tapasan. Evim var. Mebelim var. Pianina, xolodelnik, televizor, pılesos, polotyer, hamısını düzəldiblər mənimçün. İndi sən də gərək mənə bir yaxşı qız düzəldəsən. Lap açığı sən şöbəndə bir mamlı—matan var. Gözüm düşüb ona. Maşinistkadır. Rəhimə Rəhimova.

Əvəz işdən sonra maşinistka Rəhimə Rəhimovanı saxladı ki,

getmə, qızım, qal, yazım var, yaz.

Elə ki, otaqda tək qaldılar, Əvəz səsini yavaşdıb:

–Rəhimə, —dedi. —Yazı bəhanə idi. Yazım–zadım yoxdur. Səninlə şəxsi söhbətim var, məxfi. Məni düzgün başa düş.

Rəhimə yerindən sıçradı:

–Aaaa, ayıb olsun sizə yoldaş Əvəzov, — dedi. — Mən sizi bir abırlı kişi bilirdim. Heç utanmırsınız. Mən bir həyalı, ismətli, namuslu qızam. Qardaşım bilsə məni tikə-tikə doğrayar. Əmim oğlu başımı kəsər, dayım oğlu gözümü çıxardar. Ayıb deyil sizinçün. Arvadınızın gözünün içinə necə baxacaqsınız. Elə bu gün görmüşəm onu, gəlmişdi sizin maaşınızı almağa.

Əvəz qıpqırmızı qızardı:

–Ay qız, bir toxta görək, — dedi. — Sənin fikrin hara gedib? Məsələ tamam başqa cürdür. — Əl-qərəz məsələni Rəhiməyə açdı.

Rəhimə:

–A, — deyə fikrə getdi. — Belə de. Neçə otaqdır, deyirsiniz? Dörd? A beş?! Tək olur da. Atadan-anadan, bacıdan-qardaşdan heç kəsi yoxdur ki... Nə? Bacısı var? Hə, sizin arvadınızdır. Gediş-gəlişiniz yoxdur da? Aha, deməli, belə, çox yaxşı. Namizəddir, doktor? Namizəd? Doktorluğu nə haldadır, teması var, yazır, bir ilə müdafiə eləyər? Aha... Yaxşı, nə deyirəm, razıyam. Amma üç şərtim var.

–Yaxşı, de görək şərtlərini.

–Birinci maddə: kiçik bacım Rəhiləni uşaq bağçasına düzəldəcək. Ortancıl bacım Mədinəni musiqi məktəbinə düzəldəcək, özü də skripkaya yox a, pianinoya. Kiçik qardaşım Rəhimi instituta düzəldəcək. Ortancıl qardaşım Kərimi aspiranturaya düzəldəcək.

–Dayan Kərim, tfu, dayan görüm, ay qız, dedin üç şərt keçdin dördə.

Rəhimə:

–Halvaymış, — dedi. — Üç şərtim üç maddədən ibarətdir.

Mən hələ birinci maddənin a-sını, b-sini, v-sini və d-sini deyirəm. Hələ dalı var, q) böyükdən kiçik bacım Səkinəni kinoya prob eləyib bəyənəməyiblər, gərək bu işi düzəltsin, çünki qızın yaman həvəsi var çəkilməyə, e) böyük bacım Əminəni...

Əvəz cib dəftərinin əlifbasını açıb hərfləri saymağa başladı, saçı biz-biz oldu. Rəhimə:

–j) –dedi, — böyükdən kiçik qardaşım Səlimi Neftyanikə sol kənar hücumçusu düzəldəcək. Özü də dublidə yox a, sonra mənə kələk kələr, əsas heyətdə.

Əvəz zəif səslə:

–Neçə bacı-qardaşınız? —dedi.

Rəhimə:

–Məndən başqa doqquz, — dedi. — Hə, qaldı ikisi. İki əkiz qardaşım: Valid və Xalid. Validi gərək dama federasiyasına prezident düzəltsin, Xalidi də Dəlixanaya...

Əvəz:

–Dəlixanaya — prezident? — dedi.

–Yox, patsient.

Əvəz:

–Yaxşı, — dedi. — Birinci maddə qurtardı?

Rəhimə:

–Qurtardı, —dedi. — İkinci maddə odur ki, gərək mənə yaxşı bir kvartira düzəltsin, pəncərələri dənizə tərəf. Eyvanı da olsun.

—Kvartira neynirsən, ay qız. Bəhramın gül kimi kvartirası var.

–Ana-atamı, bacım-qardaşımı da Bəhramgilə köçürdəcəm, on iki baş külfətik, qalmışiq bir otaqda.

Əvəz köksünü ötürdü:

–Keç üçüncü maddəyə.

–Üçüncü maddə odur ki, ərim özü də, tanış–bilişi də gərək mənə Rəhimə yox, Rayeçka desinlər.

Əvəz sevincək:

–Bax, bu oldu, əla. — dedi.

Üçüncü maddəni elə birinci gün düzəltdi. Birinci maddəni yerinə yetirmək bir az uzun çəkdi. Rəhiləni bağçaya düzəltmək üçün üç yaponski tranzistor, iki cüt çex ayaqqabısı, bir dəst Rumıniya mebeli boyun oldu. Mədinəni musiqi məktəbinə düzəltmək üçün qırx adamliq qonaqliq verməli oldu. Bağını satıb Rəhimi instituta, Kərimi aspiranturaya qəbul elətdirdi. Səkinəni kinoya çəkdirmək üçün rejissor haqqında radioda yaxşı bir veriliş təşkil elətdirdi. Əminənin təyinatını kənddən şəhərə dəyişdirdi, Səlimi Neftyanikə sol kənar hücumçusu düzəltdi. Əvəzində kiməsə tapılmayan bir dərman boyun oldu, kiməsə fəxri ad. Validi şaşki federasiyasının prezidentliyinə itələmək üçün bir yaxşı yoldaşla mərc çəkib bir oturma 25-pors marojna yeməli oldu. Ən qəliz Xalidi dəlixanaya düzəltmək məsələsi idi. Amma buna da əlac tapıldı. Sən demə dəlixana direktorunun müavini filatelist imiş. Quş şəkli çəkilmiş markaları toplayırmış. Bütün quşları yığıb hacıleyləkdən başqa, Əvəz yerin deşiyindən hacıleylək markası tapıb Xalidi kamal səliqəylə dəlixanaya saldırdı.

Qaldı kvartira məsələsi. Bir səhər Əvəz rayon evlər şöbəsi müdiri Kamal Kamalovun qəbuluna gəldi. Əvvəlcə pəncərəyə baxdı. Çünki deyirlər ki, Kamal Kamalov adamlardan gizlənməkçün işə pəncərədən gedib-gəlir. Bir yaxşı kəndir nərdivanı da var. Gəldi gördü heç kəs yox, qapı taybatay açıq, gözlərinə inanmadı. Dedi yəqin yoldaş burda yoxdu. Keçdi katibəsinə salam verdi. Katibə:

—Ələk-salam —dedi. — Xoş gəlmisiz. Bizə görə qulluğunuz?

Əvəz dedi ki, yoldaş Kamal Kamalovu görmək istəyirəm.

Katibə:

—Buyurun, — dedi, — keçin içəri.

Əvəz Əvəzov daha böyük təəccüb içində içəri keçdi. Kamal Kamalov dərhal masanın arxasından durub Əvəzə tərəf gəldi.

—Salaməleykum, —dedi. —Xoş gəlmişsiniz, bağışlayın tanış deyilik. Tanış olaq. Kamal Kamalov. Çox şadam.

Əvəz:

–Əvəz Əvəzov, — dedi, əl verdi.
–Mənə görə qulluğunuz.
–Mənzil üçün gəlmişəm.
–Əcəb eləmisiz. Neçə otaq lazımdır?
–Üç-dörd.
–Üç-dörd, deməli yeddi. Çox gözəl. Şəhərin hansı rayonunda?
Əvəzə elə gəldi ki, yuxu görür, ya da Kamalov onu dolayır, amma fikirləşdi ki, nə olar olar.
–Mərkəzdə olsa yaxşıdır, — dedi. — Təzə evdə. Dənizə də balkonu olsun. Kamal Kamalov:
–Baş üstə, gözüm üstə, — dedi, — ərizə yazmırsınız?
–Xeyr.
–Oturun yazın. Bu kağız, yox dayanın, bu pis kağızdı, bax bunda yazın, əla yağlı kağızdır. Bu da qələm, bu tərəfi göy yazır, bu tərəfi sumaqı, bu tərəfi narıncı, heyf səkkiz rəngli qələmim evdə qalıb. Hansıynan istəsəz yazın. Yazdız? Lap yaxşı, verin dərkənar qoyum.
Kamalov Əvəzin ərizəsini götürdü, yaxşı bir dərkənar qoydu, altında da ili, ayı, günü yazdı, saati yazmaq istədi, qol saatına baxdı, gördü yatıb.
–Bağışlayın, — deyə, Əvəzə müraciət elədi. —Mənim saatım yatıb, saat neçədir?
Əvəz dedi ki, mənim də saatım yoxdur, amma bu saat öyrənərəm. Çıxdı katibədən soruşsun, gördü katibə gedib. Yüyürdü dəhlizə, gördü heç kəs qalmayıb, çıxdı küçəyə. Birdən o səkidə köhnə dostu Əli Əliyevi gördü. Yanaşdı Əliyə əl verdi, dedi:
–Köhnə dostum Əli Əliyev, nə yaxşı ki, sənə rast gəldim. Köhnə dostum, de mənə görüm saat neçədir? Əli:
–Mehriban dostum Əvəz Əvəzov, — dedi, — nə yaxşı ki, sənə rast gəldim. Saati deməyinə deyərəm, ancaq, mehriban dostum, sən də mənə bir kibrit ver, indicə...

(ardı var)

Əhməd Biqəm

RƏNG

Yanağov dünyaya gələndə yanaqları alma kimi qıpqırmızı idi. Anası:

—Ay allah, gör nə göyçək, gül kimi uşaqdır, — dedi. — Gül baladır, gül. Gəlsənə, ay kişi, adını elə Gülbala qoyaq.

Kişi:

—Malades arvad, — dedi. — Gül eləmisən. Kimin belə oğlu var? Gül oğlandır, gül. Gəlsənə, ay arvad, elə adını Güloğlan qoyaq.

Mərəkə qalxdı. Arvad dedi: Gülbala. Kişi dedi: Güloğlan. Axır dilbir olub uşağın adını qoydular: Gül.

Gül Yanaqov beş yaşına çatanda atasıyla küçədə gedirdi, bir əmiyə rast gəldi.

Əmi:

—Maşallah belə uşağa, — dedi. — Yanağından qan damır, —sonra əlavə etdi, — pişt, hə pişt. — İki dəfə çirtiq çaldı və uşağa bir qırmızı alma bağışladı.

Yeddi yaşına çatanda Gül Yanaqov məktəbə getdi. Sinfə girəndə qıpqırmızı qızardı və müəllim onu birinci partada əyləşdirdi.

Müəllim Gül Yanaqovun valideynlərini görəndə:

—Əhsən sizə, — deyirdi. — Yaxşı bala tərbiyə eləmisiz. Doqrudan da gül kimi uşaqdır. Adıyla böyüsün. Sınıfdə, bayırda ağzını açıb bir kəlmə söz danışmaz, dərsi soruşuram qıpqırmızı qızarır. Çox utancaq baladır. Maşallah. Varam belə tərbiyə verən ata-anaya. Pedsovet adından bu təşəkkürnaməni sizə təqdim edirəm.

Valideynlər təşəkkürnaməni Gülün çarpayısının başından asdılar.

Günlərin bir günündə Gül orta məktəbi bitirib kağız-kuğazını ali məktəbə verdi. Çağırdılar imtahana. Komissiyada

iki müəllim oturmuşdu.

Birinci müəllim soruşdu:

—Bala, adın nədir?

Gül qıpqırmızı qızardı. Heç nə demədi.

İkinci müəllim həlim səslə:

—Bala, — dedi, — niyə çəkinirsən bizdən? Biz adam ha yemirik. Adını desənə.

Gül Yanaqov daha da pörtdü. Birinci müəllim əyilib ikincinin qulağına pıçıldadı:

—Vallah, bizim zamanədə cavanlar elə sırtıqlaşblar, üzlərinin suyu elə tökülüb ki, belə utancaq gəncə rast gələndə adamın ürəyi dağa dönür.

İkinci müəllim:

—Canımçün, lap ürəyimdən tikan çıxartdın, — dedi. — Gəlsənə bu uşağı çox incitməyək. Sən canın, əlasın yaz, getsin.

—O da mənim lap gözüm üstə. Yazıq utandığından az qalır yerə girsin.

Birinci müəllim bərkdən Gülə:

—Get, oğul bala, — dedi. — Ayın birində dərsə gələrsən.

Beş il Gül Yanaqov institutda oxudu. Nə bir imtahanda cavab verdi, nə bir seminar da danışdı. Ancaq qızardı, utandı, başını aşağı saldı, pörtdü.

Şəklini çəkdirib əlaçılar lövhəsindən asdılar.

Gül Yanaqovla bir kursda Dünya Gözəlova adlı göyçək bir qız oxuyurdu. Bütün oğlanlar Dünyanın başına pərvanə kimi dolanır, ona şirin-şirin təriflər deyirdilər. Bircə Gül Yanaqov Dünya Gözəlovayla kəlmə də kəsməmişdi. Utandığından heç ona salam da verməzdi. Bir gün Gül Yanaqov küçədə təsadüfən Dünya Gözəlovayla rastlaşdı. Həyatında ilk dəfə ona:

—Salam, — dedi.

Dünya təəccüblə:

—Əleykəssalam, — dedi, ayaq saxladı. Gül Yanaqovu diqqətlə başdan ayağa süzdü və xəbər aldı: —Necəsən?

Gül Yanaqov qıpqırmızı qızardı.

Dünya:

—Ah, — dedi. — Bilirəm. Nə yaxşı ki, sən adama şit-şılıq komplimentlər deyən, qarabaqara adamın dalıyca düşən, zəng vuran, təqib edən, yüz yağlı dil tökən oğlanlardan deyilsən. Ancaq qəlbindəkiləri gözlərindən oxuyuram. — Bu yerdə Dünya da qızardı, baxışlarını yerə dikdi və xəfif bir səslə: — Mən də səni sevirəm. — dedi.

Doqquz gündən sonra evləndilər və doqquz aydan sonra bir gecə Gül Dünyanı doğum evinə apardı. Səhərisi həkim gülə-gülə Gülə:

—Gözünüz aydın, — dedi, — oğlandır.

Gül Yanaqov qıpqırmızı qızardı. Həkim: "Ah! Nə həyalı-abırlı kişidir", deyə düşündü və əlavə etdi:

—Özü də iki oğlandır. Əkiz.

Günlərin bir günündə yaxşı bir vəzifə azad oldu. Adam axtarmağa başladılar. Yığışib müzakirə etdilər. Biri dedi ki, əsil filənkəsin yeridir. Başqası dedi ki, yox, filənkəs çox BOZ adamdır. Gəlin filanı təyin edək, Üçüncüsü filana etiraz elədi, dedi ki, filan AĞ ciyərdir. Peşmənkəs yaxşıdır. Buna da etiraz olundu ki, peşmənkəsin qəlbi QARADIR.

—Bəs kim?

Kimsə dedi:

—Gül Yanaqov. Əlbəttə, Gül Yanaqov. Çox məsum uşaqdır. Böyük-küçük yeri biləndir. Söz deyirsən qıpqırmızı qızarı.

Birisi sual verdi ki, axı nə olsun qızarı. Onda bəhmənkəsi qoyaq, o, hələ həmişə qırmızıdır. Cavab bu oldu ki, yox, bəhmənkəs qırmızı adamdır. Həmişə QIRMIZIDIR. Amma Gül Yanaqov yeri gələndə qızarı, utandığından qızarı, bir sözlə, bu qızarmaq o qızarmaqdan deyil.

Əlqərəz Gül Yanaqovu qoydular bu qulluğa.

Ay keçdi, il dolandı. Yaxşı bir iclas çağrıldı. Dedilər gərək bu iclasda biri durub yaxşı bir məruzə eləsin. Biri dedi:

—Filənkəs.

Başqası dedi:
—Yox, o yaman QARAQABAQDIR.
Dedilər:
—Filan.
—Yox, sonra üzümüzə AĞ olar.
—Peşməkan.
—Yox, onu bilmək olmaz, rəngdən-rəngə düşəndir.
—Bəs kim?
—Gül Yanaqov. Çox təvazökar yoldaşdır. Özü də fağır elə utancaqdır, çıxacaq kürsüyə, utandığından bir kəlmə artıq-əskik danışa bilməyəcək.
Bəli, məruzəçi təyin olundu. Gül Yanaqov kürsüyə qalxdı. Qıpqırmızı qızardı. Alqış səsləri salonu sarsıtdı.
Bir gün dedilər, gərək xaricə adam getsin, özü də adam içinə çıxarmalı adam olsun. Yığışdılar məşvərətə.
Biri dedi:
—Filankəs.
Dedilər:
—Heyf ki, mümkün deyil, o, SARILIQ xəstəliyinə tutulub.
—Filan.
—Adam üzünə çıxması deyil. Üzü ALA-BULADIR.
—Peşməkan.
—Uşaqlıqda GÖY öskürək keçirtməyib, orda tutar biabır olarıq.
—Bəhmənkəs.
—Yox, o da bu yaxında kurortdan gəlib, gündə yaman QARALIB.
—Bəs kim?
—Gül Yanaqov yaxşıdır.
Gül Yanaqov getdi. Nə dindi, nə danışdı. Bolluca tər tökdü. Bolluca qızardı.
Bir gün dedilər gərək bir adam tapıb mükafat verək. Kimə verək?
Biri dedi:

—Filankəsə.

O biri özündən çıxdı:

—Sən elə nə olsa filankəsi təklif edirsən, çünki sən öz QARABAĞLINDIR. Ayıb deyilmi, filan dura-dura...

—Aldatdım deməzsən, — deyə o birinin sözünü kəsdilər, — filan sənin AĞSULUNDUR, onunçün o şirin düşüb. İndi ki, belə oldu, verək Peşməkana.

—Xeyr, bağışlayacaqsan, peşməkan sənin GÖYÇAYLINDIR. Bəhmənkəsə nə gəlib.

—O da sənin AĞDAMLINDIR.

—Bu da sənin AĞDAŞLINDIR.

—O da sizin tərəfdəndir — QARADAĞDAN.

—Bu da sizin tərəfdəndir — GÖYTƏPƏDƏN.

—QARAMƏRYAMLIDIR.

—SARIVƏLLİDİR.

—QIZIL AĞACDAN gəlib.

—BOZ DAĞIN ƏTƏYİNDƏNDİR.

—GÖYCƏ...

—GÖYGÖL...

Bir böyük yoldaş durub dedi ki:

—Ayıbdır, bəsdir, bir utanın. Mübahisə nəyə lazım. Gül Yanaqovu qoyub dağa-daşa niyə düşmüşüz? Mükafatı ona verməliyik. Çox insan adamdır, namuslu, vicdanlı, qeyrətli, adətli, zəkali, vəfali, abırlı, həyalı. Mükafatı verəcəyik qıpqırmızı qızaracaq. Dedilər:

—Yox, bu lap ağ oldu, Gül Yanaqov sənin yerlidir, onunçün hər yerə onu çəkirsən. Heç AĞINA-BOZUNA baxmırsan.

Böyük yoldaş:

—Bu lap ağ yalandır, — dedi, — Doğrudur, Gül Yanaqovla mən bir küçədə anadan olmuşuq, amma mən belə şeylərə məhəl qoyan adam deyiləm. Gül Yanaqov çox utancaqdır, mən ona görə onu xoşlayıram, dünən saati soruşdum, qıpqırmızı qızardı. Başqasına söz deyirsən, baxır dik gözünün içinə, sənə cavab qaytarır, səninlə razılaşmır, böyük-giçik tanımır. Amma

Gül Yanaqova söz deyirsən, görürsən bir qırmızı turp çıxdı bu yanağından, bir qırmızı turp o yanağından, bir turp ordan, bir turp burdan, bir turp, bir turp, bir turp, bir turp...

Böyük yoldaş elə cuşə gəlmişdi ki, özünü saxlaya bilmirdi, xeyli müddət: "bir turp, bir turp" — deyə o yanağına, bu yanağına ləpuq vururdu. Üzünə su səpib birtəhər sakitləşdirdilər və mükafatı Gül Yanaqova verdilər.

Bir gün böyük yoldaşın yaşı ötdü, yığışıb göndərdilər onu pensiyaya. Başladılar yerinə adam axtarmağa.

–Filankəs. Filan. Peşməkan. Bəhmənkəs.

–Yox, Filankəs yaramaz, çevirər boz üzünü, bozaranda adama elə bozarır ki, adamı ağ yuyub, qara sərir.

–Filan da olmaz. Qorxaqdır. Bir şey oldu sapsarı saralacaq.

–Peşməkan əsəbidir, gömgöy göyərəcək, ya da hirsindən qarqara qaralaçaq.

–Bəhmənkəs zəifdir. Üstünə qışqıracaqlar, dili dodağı əsəcək, ağappaq ağaracaq.

–Bəs kim?

–Əşi necə olub əvvəldən ağılımıza gəlməyib. Əlbəttə, Gül Yanaqov.

Gül Yanaqov nə bozarırdı, nə saralırdı, nə göyərirdi, nə ağarırdı, nə qaralırdı. O, yalnız qızarırdı: "Bir turp o yanağından, bir turp bu yanağından".

Bəli, Gül Yanaqov keçdi iş başına.

...Xoş bir bahar günündə Gül Yanaqov oturmuşdu öz böyük iş kabinetində, üstü qırmızı mahudlu masanın arxasında, yanında da dayanmışdı ağ, sarı, bənövşəyi, şabalıdı, innabı, firuzəyi, mavi, qırmızı telefonlar.

Gül Yanaqov eşq-məhəbbətə dair açıq-saçıq bir roman oxuyurdu və bala-bala qızarırdı. Onun çəhrayı sifətinin şöləsi stolun üstündəki şüşədə əks olunub bərq vururdu.

Birdən qırmızı telefon zəng çaldı. Gül Yanaqov diksindi.

Çünki bu telefon həmişə susardı. Dəstəyi qaldırdı, səs eşitdi:

–Gül Yanaqovdur?

Gül qıpqırmızı qızardı.
–İşdən çıxardılırsınız.
Gül Yanaqov həyatında ilk dəfə sapsarı saraldı.

Qara

Qara Dinməzov
Qışqırıqov

BAŞIMIZIN AĞASI

*(Əməkdar dəllək Davudun anadan olmasının 76
yaradıcılıq fəaliyyətinin 69 illiyi münasibətilə)*

Mən bu təntənəli yubiley məqaləmi müdrik bir mükaliməylə başlamaq istəyirəm. Deyir: ağsaqqalınız kimdir? Cavab verirlər: Kosa.

Bu gün anadan olmasının 76, yaradıcılıq fəaliyyətinin 69 illiyini qeyd etdiyimiz əməkdar dəllək Davudu təbiət kosa və keçəl yaratmışdır, amma o, öz namuslu əməyi, fədakar zəhmətilə ağbirçək, ağsaqqal adını qazana bilmişdir. Dəllək Davud (hamı məhəbbətlə onu belə adlandırır) yaxşı deyir ki, adam gərək özü öz əliylə hörmət qazansın, çünki hər kəs öz keçəlini qaşır, hərə bir tük versə idi, kosa da saqqallı olardı. Ancaq Davud (hamı onu məhəbbətlə belə adlandırır) onu da yaxşı deyir ki, öz-özlüyündə saqqal hələ heç nədir. Saqqalda feyz olsaydı keçə şıxlıq alardı. Saçın altında gərək başın olsun, saqqalı altında da dişin. Yoxsa başıvı yeyərlər. Məhz buna görə də Davudcan (hamı məhəbbətlə onu belə adlandırır) həmişə şən, gümrahdır.

Doğrudan da, kim deyər ki, 69 ildən bəri başlarımızı ixtiyarına verdiyimiz əməkdar dəllək Davudun yaradıcılıq fəaliyyətinin 69 ili, anadan olmasının 76 illiyi tamam olur. Bəli, bu belədir. 69 ildir ki, başlarımızı Davud dayıya (hamı onu məhəbbətlə belə adlandırır) həvalə etmişik, 69 ildir başlarımızı onun ixtiyarına vermişik. 69 ildir başımızın ağası odur. Davud dayı əslinə qalsa, elə dəlləkliyi də bizim başımızda öyrənib. Başımızı qaşımağa macalımız olmayanda belə Davudun yanına gəlib başımızı düzəldirmişik. Davud əmi də (hamı onu məhəbbətlə belə adlandırır) nə qədər başı qarışıq olsa da bizim başımızı qaydaya salmağa həmişə vaxt-tapıb, başlarımızla çox əlləşib, axırı başımızı bir yana çıxarıb. Həmişə

də gülüşlə-zarafatla, şirin sözlə, xoş rəftarla. Bəli; bizim Davud-qağa, (hamı onu məhəbbətlə belə adlandırır) belə Davud qağadır.

Davud qağanın öz başı da çox bəlalar çəkib. Bir vaxt dəlləxananın müdiri Keçəl Həsən idi. Davud lələylə (hamı onu məhəbbətlə belə adlandırır) yaman düşmüşdü. Bir dəlləxanada iki keçəl olmaz, — deyə Davudu sıxışdırırdı, — ya gərək mənim başıma saç gətirəsən, ya da burdan çıxıb gedəsən. Davud lələ — ay rəhmətliyin oğlu, keçəl dərman bilsə öz başına elər — deyə nə qədər onu ipə-sapa yatırtmaq istədisə də olmadı. Əlacsız qalıb ərizə verdi işdən çıxdı. Dövrən dəyişdi, günlərin bir günündə Keçəl Həsəni çıxarıb Həsən Keçəli dəlləxanaya müdir qoydular. Davud dayı: —Eh dünya! Dünya! — deyə yenidən köhnə yerinə qayıtdı.

Dəllək Davud indi dəlləklərin başbilənidir, cavan dəlləklər ondan söz düşəndə məhəbbətlə: — O, dəllək Davud, o... — deyirlər. Bu sözlər nə qədər səmimi, mənalı, hikmətli və haqlıdır. Doğrudan da Davud kişi (hamı məhəbbətlə onu belə adlandırır) öz zəngin təcrübəsini cavanlara da öyrədir. Davud kişi başını birtəhər dolandıran, bir sayaq başını gırrəyən başa bəla dəlləklərdən deyil. O baş açmadığı, başa düşmədiyi şeylərdən belə baş çıxarmağı bacarır. Burada mənim yadıma bildirki "Bığ-saqqal" əhvalatı düşdü. Bığ-saqqal məsələlərinə həsr olunmuş müşavirədə qızgın müzakirələr zamanı Davud baba (hamı məhəbbətlə onu belə adlandırır) aydın, prinsipial mövqe tutdu. Bəziləri iddia edirdilər ki, bığ köhnəlik əlamətidir, raket və atom əsrində bığ qoymaq gülüncdür, sabah biz Aya, Marsa, Günəşə bığla necə uca bilərik? Başqaları isə etiraz edib deyirdilər ki, bığ qoymaq bizim ata-baba qaydamızdır. Biz milli ənənələrimizə arxa çevirə bilmərik. Məlumdur ki, hələ Koroğlu bığını yeddi dəfə qulağının ardına burarmış, məlumdur ki, Qaçaq Nəbi də düşməndən intiqam almaq istəyəndə onun bığını qırarmış. Deməli, bu gün də bığı qırxdırmaq üfunətli yabançı təsirlərin altına düşmək deməkdir.

Əlbəttə, həyat inkişaf edir, dəyişir, məsələn, bu gün saqqal saxlamaq, doğrudan da köhnəpərəstlik olardı. Ancaq bığa söz ola bilməz, heç üz vurmayın. Mübahisə çox qızıxmışdı və bəlkə dəllək Davud işə qarışmasaydı məsələ həll olunmayacaqdı. Mirzə Davud (hamı onu məhəbbətlə belə adlandırır) mübahisə edənlərə müdrik xalq misalını xatırlatdı: yuxarı tüpürürəm bığdır, aşağı tüpürürəm saqqal. Sonra o saqqal qoymağın əhəmiyyətini tutarlı subutlarla əsaslandırdı və dedi ki, saqqal qoymaq çox vacibdir, çünki saqqalı olmayanın sözü keçməz.

Dodik (hamı onu məhəbbətlə belə adlandırır) belə Dodikdir.

Gəlin bu əziz yubiley günündə hörmətli Davud müəllimə uzun ömür, cansağlığı, başağrısız həyat arzulayaq. Mən məqaləmi yubilyarın şərəfinə şəxsən özüm yazdığım qısa bir şeərlə bitirmək istəyirəm:

*Yaşa, yaşa, yüz yaşa
Başçılıq elə yenə
Saqqala, bığa, başa.
Dəlləklilik peşəsində
Ömrünü xoş vur başa.*

S.Yüzbaşov

ƏL ƏLİ YUYAR VƏ YAXUD BOZBAŞ DƏSGAHI

Günəş öz iş gününü qurtarıb neçə deyərlər qızıl saçaqlı örpəyini şəhərin üstündən çəkən dəmlər idi ki, təzə başlayan romançılardan yoldaş nasir Dərə Düzov telefonun dəstəyini götürüb gənc tənqid həvəskarı yoldaş alim Qarın Quliyeva zəng elədi.

Xoş beş, on beş, filan-peşməkan.

Uzun sözün qıçası Dərə Düzov yoldaş Qarın Quliyev yoldaşı lütfən və səmimi qəlbədən öz xanə-xarabına dəvət elədi, bozbaş qonaqlığına.

Qarın Quliyev bir gənc alim və şatdankənar münəqqid kimi bir balaca nəm-nüm elədi, amma telefon dəstəyindən boz-başın iyi burnunu elə çaldı ki, qorxdu getməsə yaxşı düşməz.

Əgər ki, sizi əvvəlcə Dərə Düzovla (dostlar zarafata salıb ona Dələdüzov deyirdilər), sonra isə yoldaş Qarın Quliyevlə tanış etməli olsaq deməliyik ki, Dərə Düzov canlara dəyən oğlan idi. Əmiri nərd atardı, harda aşdı orda tamadaydı və ümumiyyətlə stili-üslubu da yaxşı, təzə, müasir idi: belə qısa, kəsik-qırıq cümlələr, amma ki, dərin mənalı, sözlər hamısı iki başlı, abzaslar yerli-yataqlı, fəsillər ködək, roman uzun. Dərə Düzov həyatı beş barmağı kimi bilirdi desək düz olmaz, neçin ki, bu ifadədə bir natamamlıq var. Niyə beş barmağı olsun ki, halbuki kişinin on barmağı vardı (hələ on dənə ayaq barmağı bir yana dursun).

Amma ki, Dərə Düzov həyata on barmağı kimi bələd olsa da belə, əsərlərinin mövzusunun barmaqlarından sorub çıxartmırdı. Baxmayaraq ki, təzə romanını "Əl əli yuyar, əl də üzü" adlandırmışdı.

Bir sözlə, Dərə Düzov az aşın duzu deyildi.

O ki, qaldı yoldaş gənc alim Qarın Quliyev müəllimə, o da

romantik xəyallı bir gənc və aspirant idi.

Qarın Quliyevin yaxşı yasin oxuması, üç otağı, zil qara bıqları, sarı "Volqa"sı, qızıl dişləri və çəhrayı qalstukı vardı, özü də, müxtəsəri yeyib içən oğlanlardan idi.

Bəli, mətləbdən kənar düşməyək.

Qarın Quliyev qabardin paltosunu geyib gəldi birbaşa Dərə Düzov müəllimilə və Dərə Düzov onu görüb dedi ki, Ay səni xoş gəlmisən, —və əlavə etdi ki, — Əşi, həmişə sən gələsən.

Dərə Düzovun həyat yoldaşı, rəfiqəsi və türkün sözü kəbinli arvadı Nənəm Nəhrə xanım mətbəxdən çıxıb gələn qonağı, yəni ki, gənc tərifi Qarın Quliyev qardaşı kamal-ədəblə salamlayıb dedi:

—Xoş gəlmisiz.

Dərə Düzov Qarın Quliyevi duz-buz kimi yalayıb hal-əhval tutandan sonra, türkün sözü arvadına xitab edib:

—Ey yoldaş həyat yoldaşım, — dedi. — Tez bizə bir nahar təşkil elə, yoxsa ki, acından qarnımız quruldayır.

Bu sözləri deyən kimi Dərə dodağını dişlədi:

—Aa, — dedi və əlavə etdi: — Əziz dostum Qarın, qarnım quruldayır deyəndə ürəyinə sonra ayrı şey gəlib eləməsin ha, elə söz gəlişi dedim. Eyham işarə-zad vurub eləmirəm. Əşi, atan—anan rəhmətliklər də sənə ad tapıb qoyublar da...

Qarın: — hə, — dedi, — heç demə.

Elə bu dəm bozbaşın iyisi-qoxusu mətbəxdən hücum çəkib bütün otağı basdı və Qarın Quliyev müəllim bir ehmallıca udqundu.

Dərə Düzov da elə bu dəm dedi ki, buyur keç süfrənin başına.

Qarın Quliyev də cavab verdi ki, bir əlimi yusaydım heç də pis olmazdı.

Dərə Düzov da dedi ki, suyumuz kəsilib, amma mən sənin əlinə su tökərəm, yuyarsan.

Mətbəxə keçdilər, Dərə Düzov su tökdü, Qarın Quliyev əlini yudu və elə bu zaman Dərə Düzov xəbər aldı ki, gənc tərifi

onun "Əl əli yuyar, əl də üzü" romanı haqda nə fikirdədir. Qarın Quliyev əllərini yuyub qurtardı və dəsmalla əllərini silə-silə cavab verdi ki, çox təəssüf hələ "Əl əli yuyar, əl də üzü" romanını oxuyub feyziyab olmayıb.

Dərə Düzov bir belə yüngülcə boğazını arıtladı və hər iki həmkar qələm sahibi otağa keçib süfrənin başında əyləşdilər.

Elə bu vaxt süfrəyə bozbaş gəldi, yamyaşıl göy-göyerti, qıpqırmızı turp gəldi, bir də o xoruz quyruğu zəhirmar. Dərə Düzov və Qarın Quliyev çirmələnib bozbaşə dөşəndilər, nə dөşəndilər. Bir balaca toxtayan kimi Dərə Düzov necə deyərlər söhbət köhləninin yügəninini gətirib bağladı həmin o incə mətləbə:

–Romanımı oxumamısan, — dedi, — canın sağ olsun. Amma bir iş var, iki əməl. Qoca dindar kişilər inqilabdan əvvəl demişkən allahdan gizli deyil, səndən nə gizlin. Bu gün axşam mənim və bütün bizim vilayətin düşmənləri, necə deyərlər, bizim arxamızı yerə vurmaq istəyir.

Elə bu dəm Nənəm Nehrə xanım otağa girib soruşdu ki:

–Qarın qardaş, necədi bozbaş, çiy deyil ki, odu zəif gəlirdi, qorxuram yaxşı bişməmiş olsun, çiy-zad deyil ki?

Qarın Quliyev:

–Yox, yox — dedi, — çiy deyil.

Nənəm Nehrə xanım yenidən mətbəxə qayıtdı və Dərə Düzov sözünə davam etdi:

–Bəli, onu deyirdim axı, bu axşama mənim romanımın müzakirəsi təyin olub. Ali məktəb müəllimləri və tələbələri, elmi institutun əməkdaşları, ümumən bütün ədəbi ictimaiyyət və maraqlananlar dəvət edilir.

Elə bu zaman Nənəm Nehrə xanım otağa girib soruşdu ki:

–Qarın qardaş, bağışlayın, duzu necə, az deyil ki, qorxuram şit ola.

Qarın Quliyev yoldaş:

–Yox, yox, — dedi. — Duzu lap yaxşıdır, şit deyil. Nənəm Nehrə xanım mətbəxə qayıtdı və Dərə Düzov yenidən sözünə

davam etdi:

–Mən bu tayfaya yaxşı bələdəm. Birini vurmaq istəyəndə əvvəldən çıxışçıları fitləyib buraxırlar, mən bu tayfaya yaxşı bələdəm.

Elə bu vaxt Nənəm Nehrə xanım mətbəxdən gəlib xəbər aldı ki:

–Qarın qardaş, bağışlayın, suyu çox olmayıb ki, qorxuram suyu çox olsun.

Qarın Quliyev:

–Yox, yox, — dedi. — hər şey öz qaydasındadır.

Nənəm Nehrə xanım mətbəxə qayıtdı və Dərə Düzov sözünə davam etdi:

–İndi görürsən də, yaman təkləyiblər məni, bibim oğlu Mərd Məzarov kurorta gedib, uşaqlıq dostum Heydərqulu-xəstə yatır, eloğlum Cızma Qarayev kəndə toya gedib, məhlə qonşumuz Hətərən Pətərənov da ki, məndən bir balaca inciyib.

Elə bu dəm Nənəm Nehrə xanım mətbəxdən gəlib Qarın Quliyevdən xəbər aldı ki, bibər necədi, şirindir?

Qarın Quliyev.

–Bəli, yaxşıdır, dedi, — şirindir.

Nənəm Nehrə xanım:

–Qarın qardaş, ətindən yeyin, — dedi, — bir yaxşı çeynəyin, görün necə yumşaqdır. Əntiqə həzm olunur.

Qarın Quliyev:

–Bəli, —dedi, —əntiqə həzm olunur.

Nənəm Nehrə xanım yenidən mətbəxə qayıtdı və Dərə Düzov sözünə davam etdi:

–Deməli, içirəm sənin sağlığına, Qarın, sən mənə qardaşdan yaxınsan, sağ ol, var ol, yüz yaşa, biz də kölgəndə dolanaq.

–Sağ ol.

İçdilər.

–Pff! Zəhrimar — deyə Dərə Düzov üz-gözünü turşutdu. — Gərək günahımdan keçəsən. Konyak cəhətdən yanında bir az

xəcalətəm. Ucuzudur — Üç ulduz. Gələn həftə bax bu Üç ulduzun yerinə Beş ulduz qoymaq mənim boynuma.

...Axsam müzakirəyə gələn kimi Qarın Quliyev siyahıya yazıldı. Ondan qabaq iki-üç nəfər danışdı.

Hamısı da ağızını yaman pis açdı. Əsərdə daş daş üstə qoymadılar. Dedilər ki, "Əl əli yuyar, əl də üzü" romanında yazıçı əli gəzməyib və romanın üzü astarından betərdir.

Dərə Düzov Qarın Quliyevin qulağına əyilib pıçıldadı ki:

–Ölmüşəm, gərək meyitimi yerdən götürəsən. Tutarlı danış. Obrazlı dillə.

Qarın Quliyevin yalnız indi yadına düşdü ki, əsəri oxumayıb öz yerində, tələm-tələsikdə baş qəhrəmanının adını soruşmağı da unudub. Oğlan ya qız olduğunu bilmir.

Amma necə deyərlər kürsüyə çıxmaq bir ayıb, kürsüdən düşmək iki ayıb.

Qarın Quliyevin içi od tutub yanırdı, dili-boğazı qurumuşdu, qrafından su töküb başına çəkdi və nitqinə başladı:

–Hörmətli qələm dostlarım və yoldaş ədəbiyyat həvəskarları. Məndən qabaq çıxış edənlərin fikrinə şərik çıxma bilməyəcəyəm. Niyə görə? Ona görə ki, halbuki əsər yaxşı əsərdir, niyə onu tənqid edib qaralayaq.

Yoldaş gənc müəllif Dərə Düzovun "Əl əli yuyar, əl də üzü" romanının əsas və başlıca məziyyəti ondan ibarətdir ki, bu əsər... çiy əsər deyil. Bişmiş əsərdir. Bəli, bəli, çiy deyil, bişmişdir. Bu əsərdə biz güclü od görürük. Gənc nasir müəllimin, müəllif qəlbinin atəşin odunu, bəli, bəli, odunu. Burda biz şit şeylərə rast gəlmirik. Əsər çox duzludur, bəli, bəli, şit deyil, duzludur. Dili şirindir, bəli, bəli şirindir. Bəzi-bəzi başqa yoldaşların bəzi-bəzi başqa əsərlərində olduğu kimi burada su çox deyil, yox, yox əksinə, əsərin suyu azdır. Təbiət təsvirləri yumşaqdır. Obrazlar ətli-qanlıdır, bəli, bəli ətli-qanlı. Dərə Düzov çeynənmiş vasitələrə, bəli, bəli çeynənmiş vasitələrə əl atmır. Ümumiyyətlə əsər tərəvətli, ətirli-qoxulu, dadlı, ləzzətlidir, yaxşı həzm olunur. Deyəcəksiniz heç nöqsanı

yoxdur bəs? Var, əlbəttə, var. Doğrudur, bu mənim şəxsi mülahizəmdir, müəllif mənim fikrimlə razılaşa da bilər, razılaşmaya da. Amma mənə elə gəlir ki, müəllif yoldaş gənc nasir Dərə Düzov fəsillərin arasında üç ulduz yox, beş ulduz qoysa daha məqsədəuyğun və qat-qat daha münasib olar.

...Müzakirədən Dərə Düzov və Qarın Quliyev bir qayıdırdılar. Şəhərə gecə düşmüşdü. Günəşin vəzifəsini müvəqqəti ifa edən Ay tənbel-tənbel yerə işıq səpirdi. Dərə Düzov qəsdən zümzümə edirdi. Birdən Qarın Quliyev əlini alnına çırpıb ayaq saxladı: — Vay səni, — dedi, — tamam yadımdan çıxdı. Demədim. Bir az yağlı idi.

—Nə?

*Aciz Avara
Fənd Fərəc*

BİR STƏKAN SU

Bir gün kəndə şəhərdən böyüklər gəlmişdi. Camaatı yığıb bir yaxşı iclas elədilər. Pambıqçı danışdı. Çoban danışdı. Meşəbəyi danışdı. Mexanizator danışdı. Zootexnik danışdı. Şəhərdən gələnlərdən biri dedi ki, bəs heç gözümə cuvarların nümayəndəsi dəymir. Yəni bu boyda kəndin bir qabaqcıl cuvarı yoxdur. Əl-ayağa düşdülər, dedilər necə yoxdur, heç elə iş olar? Əlbəttə var, harda olsa bu saat tapıb gətirərik. Getdilər suyu qurumuş dəyirmanın yanına, gördülər su çıxmaz arxın cuvarı Cəfər saman altdan su buraxır. Gətirdilər Cuvar Cəfəri birbaşa iclasa. Böyüklər — Ay sağ ol, Cuvar yoldaş — dedilər, hamı danışdı, dur sən də bir-iki kəlmə de!

Cuvar Cəfəri itələdilər kürsüyə sarı. Cuvar Cəfər lap özünü itirmişdi. Nə desin, nədən danışsın. Kişi elə karıxdı, elə çaşdı ki, vurdu kürsünün qırağındakı stəkanı saldı yerə, stəkan sındı, su dağıldı.

Cuvar Cəfər lap özünü itirib dili dolaşa-dolaşa:

—Eybi yoxdur, — dedi, — su aydınlıqdır.

Bunu deyib düşdü aşağı, getdi oturdu bir bucaqda.

İclasın axırında şəhərdən gələn böyüklərdən biri yaxşı bir nitq söylədi. Dedi ki, mən bir şeyi sizə xatırlatmaq istəyirəm. Suvarma işlərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Qabaqcıl cuvarların təcrübəsini dərindən öyrənmək lazımdır. Burada məndən əvvəl çıxış edən kəndinizin fəxri, adı dillərdə əzbər məşhur Cuvar Cəfər yaxşı bir söz dedi. Dedi ki, su aydınlıqdır. Mən bu sözə yüz faiz şərikəm, suyun qədrini bilin. Cuvar Cəfərin qədrini bilin. Su bizim gələcək qələbələrimizin rəhnidir. Su aydınlıqdır. Su aydınlıq gecələrin ulduzudur.

Cuvar Cəfərin ulduzu belə parladı. Göndərdilər Cuvar Cəfəri Özbəkistana təcrübə mübadiləsinə. Bəstəkar Nadir

Nikbin şair Bəkir Bədbinin sözlərinə bir mahnı yazdı, müğənni Süsən Sünbül oxudu, aləmə yaydı.

*Hər axşam, hər səhər
Yüz dəfə, yüz səfər
Arxlara su verib
Qazandın min zəfər.*

*Tarlanı, bostanı
Tez suvar, Cəfər,
Mən səni sevirəm
Ay Cuvar Cəfər.*

*Balam, ay Cuvar Cəfər
Gülüm, ay Cuvar Cəfər.
Canım, ay Cuvar Cəfər.
Belə ay Cuvar Cəfər.*

Bir gün Cuvar Cəfəri çağırdılar şəhərə. Samur-Dəvəçi Kanalıının 22 illiyi münasibətilə böyük məclis çağırılmışdı. Qəflətən sədr elan etdi ki, söz Cuvar Cəfərə verilir. Cuvar Cəfər lap mat-məəttəl qaldı. Nə bileydi ki, danışacaq. Amma daha geç idi. Hamı onu gözləyirdi, Cuvar Cəfər qalxdı kürsüyə, bir az ora-bura döyükdü, gözü sataşdı kürsünün qırağındakı su stəkanına, boğazını arıtladı və dedi.

–Bax, məsələn, götürək bu su stəkanını. Yaxşı deyiblər ki, su girdi qaba oldu içməli. İndi bax, məsələn, mən bu stəkandakı suyu götürüb içə bilərəm. Amma, məsələn, bu su burda üç gün qalsa, içə bilmərəm. Niyə? Çünki su bir yerdə qalanda iyiyər. Elə ona görə də kanal çəkirlər ki, su bir yerdə qalmasın, daima axsın, çuxuru tapsın, yaşasın bu kanalı çəkən əməkçi yoldaşlar!

Cuvar Cəfərə xeyli əl çaldılar.

Elə oradan çıxarıb basdılar onu qara "Volqa"ya, apardılar mitinqə. Mitinq köhnə hamamlara təzə tas qoyulması

münasibətilə çağırılmışdı. Cüvar Cəfəri maşından çıxarıb bir baş kürsüyə itələdilər.

Cüvar Cəfər:

–Götürək məsələn bu bir stəkan suyu, — dedi, — Niqalayski vremədə xozeynlər bu suyun üstündə zəhmətkeşləri çox incidiblər. Onları suya aparıb susuz kətiriblər. Doğrudur, bəzi vaxt gözdən pərdə asmaq üçün hamam-zad da tikiblər. Amma hamam suyuyla çamaatı dost tuta bilməyiblər. Eh! Danışmaqla qurtarmaq olmur. Çox söz hamamda yada düşər. Mən bu şanlı gündə köhnə hamamlara təzə taslar qoyulması münasibətilə sizin hamınızı təbrik edirəm.

Mitinqdən sonra Cüvar Cəfərdən xahiş etdilər ki, televizorla çıxış etsin. Cüvar Cəfər:

–Elərəm, — dedi, — amma bircə şərtlə, qabağıma bir stəkan su qoyun.

Bir saatdan sonra Cüvar Cəfər:

–Hörmətli televiziya tamaşaçıları, — dedi, — götürək, məsələn, bu bir stəkan suyu.

Bundan sonra bir həftə Cüvar Cəfər müxtəlif iclaslarda çıxış elədi.

Pioner balalarla görüşdə dedi ki, əziz balalar, unutmayın ki, yol böyüyündür, su kiçiyin. Baytarların müşavirəsində su görəndə susamaqdan, at görəndə axsamaqdan danışdı. Astronomların elmi konfransında suyun duru, ayın arı olması haqda mülahizələr irəli sürdü. Tərcümə problemlərinin müzakirəsində müəlliflərin yadına saldı ki, su gərək quyunun dibindən çıxsın, quyuya su tökməklə sulu olmaz. Qəzet müxbirilə müsahibə zamanı, müsbət qəhrəman və müsbət ideal haqqında öz fikrini belə ifadə etdi: suyun lal axanı, adamın yerə baxanı.

Bir gün lap böyük iclas çağırdılar və sözü Cüvar Cəfərə verdilər. Cüvar Cəfərin daha kürsü görəndə karıxan vaxtı çoxdan keçmişdi. Qazı-qazı kürsüyə tərəf addımladı, qalxdı, bir müddət təmkinlə salonu süzdü, boğazını arıtladı və dedi:

–Məsələn, götürək bu bir stəkan... — birdən Cuvar Cəfərin boğazı qurudu, rəngi sapsarı saraldı; xüsusi hörmət əlaməti olaraq Cuvar Cəfərçün bu səfər stəkanına su yox, pürürəng çay tökmüşdülər. Cuvar Cəfər dili dolaşa-dolaşa:

–Su... çay... göl... dəniz... batdım... — deyə adda-budda kəkələdi.

Çoxdan bəri ona həsəd aparan Çayçı Cəmil 13-cü sırada oturub rəqibinin çətinə düşdüyünü ləzzətlə seyr edirdi. Axırda özünü saxlaya bilməyib yerindən qışqırdı:

–Hə, nə oldu, aşna? Çayda balıq yan gedər?

O gündən Cuvar Cəfərin ulduzu batdı, Çayçı Cəmilin ulduzu parladı.

*Pinti Səfər
Həfçi Məlik
Xoca Zığzığ*

MARAQLI TƏDQIQAT

Gənc tədqiqatçı Səf Səfəyev neçə ildir ki, "Bir naməlüm şair haqda" adlı maraqlı mövzu üzərində ciddi tədqiqat işi aparır. Bu günlərdə o dissertasiyasını tamamlamışdır. Aşağıda həmin dissertasiyadan bir parçanı hörmətli oxucularımıza təqdim edirik:

"Tədqiqatımızın əsas mövzusunə keçməzdən əvvəl mən faydalı məsləhətləri, qayğıkeş münasibəti, dərin zəkası, həssas qəlbi, həlim xasiyyəti, mehriban davranışı, xoş niyyəti, iti qələmiylə mənə yaxından kömək etmiş hörmətli və məşhur alimlərimizdən A.-ya, B.-yə, V.-yə, Q.-yə, D.-yə... (Cəmişi otuz iki hərf — Redaksiyadan) öz səmimi və dərin təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Hələ bu işin yazılmasında yaxından iştirak etmiş şəxslərə — Mövzunu tapan Tələt Tələtova, mənbələri araşdıran Müdhət Müdhətova, mənbələri müəyyənləşdirən Əhəd Əhədova, dəqiqləşdirən Əsəd Əsədova, əlyazmaları oxuyan Qüdrət Qüdrətova, əlyazmaları tərcümə edən Hidayət Hidayətova, sözləri, adları və istilahları izah edən Fikrət Fikrətova, bu vasitəylə əldə alınan materialı sistemləşdirən Əhməd Əhmədova, ümumiləşdirən Məmməd Məmmədova, yekunlaşdıran Nemət Nemətova, dissertasiyanı karandaşla yazan Şövkət Şövkətovaya, mürəkkəb qələmlə yazan İzzət İzzətovaya, makinada yazan İsmət İsmətovaya və nəhayət. cildləyən Karapet Aristakesova öz dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Mənim elmi əsərim naməlüm əsərdə naməlüm bir şəhərdə yaşayan naməlüm bir şairə həsr olunmuşdur. Bəzi fərziyyələrə görə bu şairin adı təxminən Çinar olmuşdur. Biz onu şərti olaraq Çinar Girdimani-Beyləqani adlandırırıq. Çünki heç bir şübhə ola bilməz ki, əgər o, Girdimanda dünyaya gəlmişsə, tam

bir hüquqla Girdimani, Beyləqanda doğulmuşsa eyni haqla Beyləqani təxəllüsünü daşıya bilərdi. Çox təəssüf ki, uzun illərin araşdırmaları sayəsində Çinar Girdimani-Beyləqaninin şəxsiyyəti və tərcümeyi-halı haqqında heç bir məlumata rast gəlmədik. Ancaq tam bir cəsarətlə deyə bilərik ki, o, öz dövrünün gözüaçıq, savadlı, ensiklopedik biliklərə malik olan, daima istismar edilən xalqın tərəfini saxlayan məğrur və məşhur bir sənətkarı olmuşdur. Təəssüf ki, əlimizdə olan bir neçə şerin Çinar Girdimani-Beyləqaniyə aid olub-olmadığını qəti təsdiq etməyə əsaslı dəlillərimiz yoxdur. Ancaq heç bir şübhə ola bilməz ki, böyük humanist və realist sənətkar kimi Çinar Girdimani-Beyləqani ölməz şer bülülləri sırasında əbədi, möhtəşəm və özünəməxsus bir yer tutur. Bəzi alimlər göstərirlər ki, "Gülün qədrini bül-bül bilər" aforizmini ədəbiyyat tariximizdə ilk dəfə məhz Çinar Girdimani-Beyləqani işlətmişdir. Bəzi tədqiqatçılar daha irəli gedərək, hətta "Gül solanda, bül-bül ağlar" aforizmini də ona isnad edirlər. Biz bu sahədə daha cəsarətli bir addım ataraq, indiyə qədər müəllifi məlum olmayan bir ifadəni də məhz Çinar Girdimani-Beyləqani qələminin məhsulu saymaq istəyirik. Həmin ifadə belədir: "Gül-güllükdə bitər". Bizcə, bu ifadəni birinci dəfə Çinar Girdimani-Beyləqani işlətmişdir.

Bu müddəanı irəli sürdükdə nəyə əsaslanırıq: a) Bu ifadənin müəllifi məlum deyil. Çinar Beyləqani-Girdimaninin bu ifadəni yaradıb-yaratmadığı da məlum deyil. Deməli tam bir qətiyyətlə demək olar ki, bu ifadənin Çinar Girdimani-Beyləqani tərəfindən yaradılmadığını söyləməyə heç bir əsasımız yoxdur və beləliklə bu ifadəni ona aid etməyimizə də heç kəsin etirazı ola bilməz. b) Çinar Girdimani-Beyləqaninin əsərlərində dəfələrlə "gül" "güllük", "bitər" sözlərinə və defisə rast gəlirik. Deməli bu obrazlar, bu dil, ifadə tərz, təhkiyə onun üçün səciyyəvidir. v) Bu fikirdəki dahiyənə sadəlik, dərin hikmət, müşahidə və ümumiləşdirmə qüdrəti məhz püxtələşmiş bir sənətkarın, dünyanın hər üzünü görmüş, geniş həyat

müşahidəsinə malik olan bir dühanın qələmindən xəbər verir. Çinar Girdimani-Beyləqaninin neçə il ömür sürdüyü bizə məlum deyil. Deməli güman etmək olar ki, onun uzun, keşməkeşli və zəngin bir həyatı olmuşdur və qoca yaşlarında həyatın hər üzünü görmüş sənətkar müdrik bir kəlam söyləyirsə burada təəccüb doğuracaq bir şey yoxdur.

Aşağıda Çinar Girdimani-Beyləqaninin əruz vəznə ilə yazılmış və hələ tapılmamış "Divani-Çinarından" bir qəzəli oxucularımıza təqdim edirik.

DİVANI-ÇİNAR

*Necə ah eyləməyim gözləri qara getdi,
Dərdimə, möhnətimə dəvayi-çarə getdi.
Ol boyu sərv-rəvan, gözləri cənnət qapısı
Bizi cənnətdən edib qoydu avara getdi.
Dili-suzanımızı vədə ilə aldadıb
Yenə bu dərdi bizə bəxş edib hara getdi.
Canı qurban edəriz püstə dəhanına onun
Neylə küsdürdük onu, neylədik yara getdi.
Niyə zülm etdi bizə cövrü-cəfani kəsdi
Dərd–möhnət işinə verdi bir ara getdi.
Ol mah üzlü gözəlin dişləri dürdənə–sədəf
Özü xoş oldu qami verdi Çinara getdi.*

Qeyd: Bu qəzəlin "Divani-Çinardan" götürüldüyünü, "Divani-Çinarın" məhz Çinar Girdimani-Beyləqaniyə mənsub olduğunu, habelə belə bir divanın mövcud olub-olmadığını təsdiq edəcək faktlar, təəssüf ki, hələ əlimizdə yoxdur. Bəzi fərziyələrə görə Çinar Girdimani-Beyləqani qoşma da yazmışdır. Aşağıdakı qoşma, təxminən onunku ola bilərdi.

QOŞMA

*Başına döndüyüm gül üzli dilbər
Yanağın üstündə xal gərək olsun
Buxaq ağ yaxşıdır, züflərin siyah
Ləblərin yaqutu al gərək olsun.*

*Gəl çapaq atları Murov dağında
Çomərdlik vaxtında, iyid çağında
Toy-düyün günündə yar qabağında
Parça, ipək, atlaz, şal gərək olsun.*

*Yüz namərd yığılıb çıxsalar üzə
Biz laçın nəslirik, sar neylər bizə
Yarın mehman olub gələndə sizə
Süfrədə yağ, pendir, bal gərək olsun.*

*Əcəldən istəməm möhlət ya aman
Yaxşıya yaxşıyam, yamana yaman.
Çınarın qoşması oxunan zaman
Şairlərin dili lal gərək olsun.*

Qeyd: Göründüyü kimi xalq ədəbiyyatında qidalanan şair, qoşma janrını yeni boyalarla rəvnəqləndirmiş, yeni ifadə vasitələri, təşbihlər, qafiyələrlə zənginləşdirmiş, yeni poetik incilərlə parlada bilmiş, şer gülüstanımıza öz ətri, öz rayihəsi olan tər çiçəklər ərmağan etmişdir.

Çınar Girdimani-Beyləqaninin əlimizdə olmayan maraqlı şerlərindən biri də "S. hərfi" adlı şerdir. Bu şer sərbəst vəzndə yazılmışdır. Həmin fakt bir daha sübut edir ki, sərbəst vəznin yenilik olduğunu iddia edənlər yanılırlar, bu forma ədəbiyyatımızda hələ çox qədimdən məlum idi. Çınar Girdimani–Beyləqani hələ neçə yüz, bəlkə də neçə min il bundan qabaq sərbəst vəzndə şer yazaraq nəinki müasir ədəbiyyatın, hətta müasir texnikanın da bir çox nailiyyətlərini

uzaqgörənliklə qabaqcadan görə bilmişdir. Fikrimizin həqiqət olduğuna inanmaq üçün şerdəki "telefon" sözünə diqqət eləmək kifayətdir.

S. HƏRFİ

Qulaqımda telefonun dəstəyi
Titrəyib əsən
bir səs
səsləyir
səni
Qəsdən
pəsdən
Bəs sən?
Qulağımda telefonun dəstəyi
Qulağım səsdədir
Qulağım xəstədir
səsdən.
Bəs yoxmu
bir kəs
kəssin
əzsin
bu səsin
səsini
səsləyəndə
səni
sənsizləşərək
...Səs.
Yenə səs:
—Siz?
—Sus.
—sssssss.

Qeyd: Göründüyü kimi Çinar Girdimani-Beyləqani zəngin və çoxcəhətli bir istedadla malik olan sənətkar imiş. Bəzi

alimlərin fikrincə, Çinar Girdimani-Beyləqani adlı bir adam ümumiyyətlə yerli-dibli olmayıb. Biz hələlik bu barədə nə "hə", nə də "yox" deməkdən qəti boyun qaçırırıq. Çünki namizədlik dissertasiyamızda bu məsələni həll etməyi qarşımıza məqsəd qoymamışıq. Namizədlik dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonra, müəllif tədqiqatını davam etdirmək, doktorluq dissertasiyası yazmaq və Çinar Girdimani-Beyləqaninin mövcud olub-olmaması məsələsini ətraflı işıqlandırmaq fikrindədir.

SON SÖZ. Müəllif Çinar Girdimani-Beyləqaninin qəzəllərini yazan qəzəlxan Cümşüd Cümşüdova, qoşmanı qoşmuş aşiq Mürşüd Mürşüdova, "S. hərfi" şerini işləmiş kibernetik maşın "S. S.-Səksən Səkkizə" səmimi qəlbdən təşəkkürünü bildirir".

KƏLƏM QONAĞLIĞI

Şanlı məktub!

Əzizim Baldadaş!

Bazar ertəsi, yerin məlim, zavmaq Baloğlan, bizi fisincan plova çağırmışdı. Sağlığına yedik içdik, day kef boğazdan. Araq vurdu bazarkom Atobbanın başına, dedi, bəs siz öləsiz, bütün bu əhli-məclis kamal-ədəblə dəvət olunur sabah bizim xanə-xaraba, kababa...

Xas günü Atobbagildə, yerin məlim, iç-bağırsağı, lüləni, tikəni, ciyəri, böyrəyi, təzəcə qurtarıb keçmişdik ağ ətə ki, tovaroved Xosməmməd dedi, sabah gərək bizə buyurasız düşbərə qutaba. Çərşənbə axşamı yerin məlim, düşbərə qutabı bədənə vurub bəh-bəh deyəndə, zavsklad Ənnağı qalxdı ki, bəs sabah mənim qonağımsız, Səlyandan yaxşı balıq göndəriblər. Cümə axşamı, yerin məlim, balığın axırına çıxırdıq ki, elə bu dəm zavsex Nağdalı dedi: sabah bozbaş bizə təşrif gətirməsəz ta qiyamətəcən sizdən inciyərəm. Cümə günü, yerin məlim Nağdalıgildə bozbaş qonaqlığı çox çəkdi. Tamadanın sağlığına badə qaldırıb məclisi xətm eləyirdik ki, Baksovetin saati 6-nı vurdu, baza müdiri Burcəli dedi, bu saat burdan birbaş gedirik bizə xaş, baş-ayaq, dırnaq, kəllə-paça, xolodes yeməyə. Əsil məqamıdır. Yerin məlim, şənbə günü Burcəligilə getdik xaşa, həftəni vurduq başa. Qaldı bir bazar, bir də müəllim Əhməd Nəzər. Əhməd Nəzəri tanıyırsan da, müəllim babadır. Amma gördü ki, qeyrət vaxtıdır, boğazını arıtlayıb: sabah inşaallah bizə qonaqsız —dedi, —sizi dəvət edirəm kələm qonaqlığına.

—Kələm qonaqlığı? O nə deyən şeydir?

—Kələm qonaqlığı — yəni pervi kələm borşu — po yevropeyski, vtoroe kələm dolması — nasyonalni, treti də tutma kələm —internasyonalni.

—A, dinmə, bu nədisə ayrı aləmdi! —dedik.

Uzun sözün qıtası yığışb səhər gəldik Nəzər müəllimgilə.

Nəzər müəllim:

–Ay sizi xoş gəlmisiz, –dedi, — səfa gətirmisiz. Qonaq gəlməyən evə həkim gələr.

Burcəli töyşüyə-töyşüyə:

–Əmbə pilləkənlərin yaman hündürdür, —dedi, — adamın lap kələyi kəsilir.

Nəzər:

–Eh, ay dost, —dedi, —biz çıxan zirvələrin yanında bu pilləkən nədir ki...

Bəli, buyurduq içəri.

Nağdalı:

–Otağın nə dardır, ay Nəzər, —dedi.

Nəzər:

–Otağın darlığına nə baxırsan, — dedi, — adamın gərək qəlbi gen olsun.

Əyləşdik. Yemək-içməyə keçməzdən qabaq bir məşğuliyyət axtardıq.

Atobba:

–Ay Nəzər —dedi — nərdin var?

Nəzər:

–Nərdim yoxdur, dərdim var, — dedi.

Xosməmməd:

–Dərd düşməninin olsun, —dedi.

Nəzər:

–Düşmən ocaq başındadır, —dedi.

Mat-məttəl bir-birimizə baxdıq, da kəlmə kəsmədik. Elə bu vaxt Ənnağı durdu ki, bəs məni bağışlayın, gərək ayaqyoluna gedəm və sonra Nəzərdən soruşdu:

–Ha tərəfə gedim, ay Nəzər?

Nəzər:

–Ha tərəfə gedirsən, get, – dedi, — təki məqsədin aydın olsun.

Xosməmməd:

–Qaranlıqdır, ay Nəzər, — dedi, — işığı yandırsana.
Nəzər:
–İnsanın zəkası işıq saçmalıdır, — dedi, — elektrikdən bir şey çıxmaz.
Bəli qaranlıqda bir az da oturduq, lap darıxdıq.
Nağdalı:
–Ay Nəzər, — dedi, — Zəhmət olmasa bir stəkan su gətir, lap ürəyim yandı.
Nəzər:
–Ürək yangısını suyla keçirmək olmaz, —dedi.
Bir az gözlədik, gördük balam, kələm qonaqlığından nəinki xəbər-ətər, heç qoxu-ətir də gəlmir.
Bircəli:
–A kişilər, bu kələm nə oldu, — deyə soruşdu, — acından qırıldıq ki...
Nəzər:
–İnsanın ruhu tox olsun, qarnı ac olsa da eyb etməz deyəndə, barmağımızı dişlədik, məsələni başa düşdük.
Başa düşdük ki, Nəzər müəllim, sən demə bizi kələm qonaqlığına yox, kələm qonaqlığına dəvət eləyibmiş. Yerini məlim.

*Kiçiyin
Müfəttiş Miriş*

BİZİM MÜSAHİBƏ

Bu günlərdə müxbirimiz Çığır Bağirov planetimizin ən qoca sakini 299 yaşlı Kələmulla kişiylə görüşüb müsahibə aparmışdır. Aşağıda müxbirin suallarını və Kələmullanın cavablarını veririk.

Sual: Hörmətli Kələmulla, bu il siz 262 yaşından 299 yaşına qədəm qoymusunuz. Üç il bundan qabaq sizin 250 illiyinizi təntənəylə qeyd etdik. Bu barədə oxucularımıza nə deyə bilərsiniz. Daha doğrusu, 299 illik həyatınızda ən əlamətdar hadisələr hansılar olmuşdur.

Cavab: Nə deyim, a bala, hər halda 60 ilim lap yaxşı yadımdadır. Ondan qalanı yaxşı yadımda deyil, o vaxt uşaq idim, nə yadımda qalacaq?

Sual: Oxucularımız çox maraqlanırlar ki, siz Vaqiflə və Vidadiylə görüşmüşünüzmü?

Cavab: Bəli, əlbəttə, ayıb sözdür ki, ikisini də lap yaxşı tanıyırdım. Rəhmətliklər bərk dost idilər, həmişə qoşa gəzərdilər. İndiki kimi yadımdadır, rəhmətlik Vaqif həmişə rəhmətlik Vidadiyə deyərdi ki, ey Vidadi, sən bir bu gərdişidövrani gəc rəftara bax e, Vidadi də cavab verərdi ki, Vaqif, sən yaxşı bilərsən, görən bu durnalar nə məkandan gəlirlər?

Sual: Mirzə Fətəlini necə, görmüşünüzmü?

Cavab: Bəs necə? Mirzə Fətəlini lap yaxşı tanıyırdım. Bir dəfə parapetin tinində rast gəldim, dedi, heç bilmirəm Hacı Qaranı yazım yazmayım. Dedim yaz, babalı mənim boynuma.

Sual: Yəqin Sabiri də tanıyırsınız.

Cavab: Necə ki? Sabir həmişə məni görəndə deyərdi: nə xəbər var, məşədi?

Deyərdim: sağlığın, deyərdi: az çox da yenə? Rəhmətliyin yaman Mayakovskidən xoşu gələrdi. Deyərdi o kişinin mənə böyük təsiri olub.

Sual: Oxucularımıza bir qədər də özünüz haqqında məlumat verin.

Cavab: Nə deyim, a bala, ağır günlər olub, getsin gəlməsin. Mənim atam kankan idi. Onun-bunun qapısında işləyərdi. Ona-buna quyu qazardı. Anam həmişə ona deyərdi ki, a kişi, özgəyə quyu qazan özü düşər. Qazan demişkən, qəşəng bir əhvalat düşdü yadıma: bir kərə atam evə tez gəldi, qoltuğunda da iri bir qazan, dedi arvad plovdur, qoy dəmə, mən də bu saat gəlirəm. Amma mən gəlincə çəkmə. Hə, çəkmə demişkən, söz-sözü çəkər, bir qəşəng əhvalat da düşdü yadıma: bir gün atam mənə təzə çəkmə almışdı. İndiki kimi yadımdadır, çəkməni verdi mənə, bir təpik də vurdu. Dedi, bala, çəkmənin şirnişi təpik olar, papağınkı qapaz. İnşallah sabah sənə papaq alacam. Hə, qapaz demişkən...

Sual: Hörmətli Kələmulla...

Cavab: Dayan, sözümlü kəsmə. Kəsmə demişkən bir gözəl-göyçək, mamlı-matan, naz atan, qəmzə satan, canan vardı, ondan yaman kəsirdim. Səndən nə gizlədim, almaq istəyirdim onu. Atam dedi ki, alma. Hə, alma demişkən, alma ye, bala, utanma, gör nə şirin almadır.

(Müsahibənin ardını gələcək nömrələrimizdə oxuyun).

YENİ İL PLANLARI

Müxbirimiz Yazı Pozuyev bu günlərdə görkəmli bəstəkar Haray Həşirovla görüşüb söhbət etmişdir. H.Həşirov qeyd etmişdir ki, hazırda o, yazıçı Tez–Tonun "Nə əkərsən, onu biçərsən" faciəsi əsasında "Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına" musiqili komediyasını yazıb qurtarmaq üzrədir. Yeni ildə bəstəkar tanınmış şair Hərbə Zorbayevin sözlərinə bir neçə balet və istedadlı nasir Mənəm Mənəmovun təmsilləri əsasında bir neçə simfoniya yazmaq fikrindədir.

Müxbirimiz Qal Mağalov bu günlərdə bir neçə tanınmış yazıçı və bir neçə tanınmamış pozucuyla görüşmüşdür. Tanınmamış pozuculardan biri yaradıcılıq planları haqqında aşağıdakıları demişdir:

Hər il olduğu kimi bu il də mənim geniş yaradıcılıq planlarım vardır. Bu il mən 72 min ərizə, altmış iki min şikayət, əlli iki min qapalı məktub, qırx min açıq məktub, otuz iki min xəbərdarlıq, iyirmi iki min danos, on iki min siqnal, iki min teleqram yazmaq fikrindəyəm. Keçən illərdə yazdıqlarımı da toplayıb seçilmiş əsərlərimin yüz cildliyini oxuculara təqdim etmək istədim. Mənim böyük təvazökarlığımı bilirsiniz. Mən adlarının məşhurlaşmasına can atan şöhrətpərəstlərdən deyiləm, ömrüm boyu olduğu kimi bu ilki əsərlərim də imzasız, anonim olacaqdır.

XƏBƏRLƏR

Məlum olduğu kimi mərhum şairimiz Kalan Kalanov bizə zəngin irs, qiymətli xəzinə qoyub getmişdir. Bunu nəzərə alaraq Yüz min nömrəli Əmanət kassasına şairin adı verilmişdir. Kalanovun əsas sərvətləri bu kassada saxlanılırdı.

"Qonşubağrıçatdadan" atelyesi təzə işə başladığına baxmayaraq artıq böyük şöhrət qazanmışdır. Atelyenin əməkdaşları — təcrübəli dərzilər bir neçə gün bundan qabaq iynələrini yaxalarına sancıb təzə binaya köçmüş, yüz ölç, bir biç devizinə riayət edərək yeni modalar mənimsəməyə başlamışlar. Onlar sifarişçilərin dərisindən papaq, doqquz cür don tigiirlər. Qocaman dərzi Hacı Mənəbaxov xüsusilə mahir ustadır. O, bir bezin qırağından həm Fatıya tuman, həm də şeytana pəriş tikə bilir. Təcrübəli usta öz zəngin təcrübəsini cavanlara da öyrədir. Atelyeyə gələn sifarişçilər üz verəndə, onlardan astar da istəyirlər.

Şəhərimizin ən mənzərəli guşələrinin birində "Tamarzı" adlı yeni, müasir üslubda tikilmiş bir restoran açılmışdır. Müxbirimiz Ağzıayrıqov restoran müdiri Əli Əyriyevlə görüşmüşdür. Əli Əyriyev demişdir:

Restoranımızın müasir üslubda, yüksək zövqlə işlənmiş divarlarında qonaqlarımızın diqqətinin iki şüar cəlb edir. Birinçisi: "iştah diş altındadır".

İkincisi: "artıq tamah baş yarar".

Restorana gələnlərə müxtəlif ləzzətli xörəklər təklif edirik. Baş aşpaz Ətiaciyev, onun köməkçiləri Şitşılıqov və Şorgözov özləri üçün əriştə kəsə bilməsələr də, özgələre yaxşı umac

ovur, ucuz ətin şorbasını məharətlə bişirirlər. Harada aş, orda baş olan bu mahir aşpazlar, özləri də az aşın duzu deyillər, elə məharətlə işləyirlər ki, nə şiş yanır, nə kabab, əlindən gələni beş qaba çəkir, Əli aşından olanlara Vəli aşı, Vəli aşından olanlara Əli aşı təqdim edirlər, qonaqlara tutanda qatıq, tutmayanda ayran təklif edirik.

Axşamlar restoranımızda orkestr çalır və müğənni "Dadanmısan dolmaya, o da bir gün olmaya" mahnısını məlahətlə və məharətlə ifa edir.

Restoran müdiri Əli Əyriyev bizi mehribanlıqla yola saldı və dedi: Mənim sizə tövsiyəm budur: elə yeyin ki, həmişə yeyəsiniz. Unutmayın ki, çox yemək, adamı az yeməkdən də qoyar!

"Arzu-kam" nəşriyyatının baş hesabdarı Tanış Bilişov müxbirlərimiz Haray Həşirov və Çığır Bağirovla müsahibədə demişdir ki, bu il çap olunan kitabların tirajı cəmi bir nüsxədən — müəllif nüsxəsindən ibarət olacaqdır. Çünki onsuz da heç kəs heç kəsin kitabını oxumur. Bu il üç cüt, bir tək gənc şairin kitabı çapdan çıxacaqdır. Bu kitablar cib formatında olacaqdır. Beləliklə, yeddi gənc şairi bir cibə qoymaq mümkündür olacaqdır. Buna razı olmayanların kitabları bağlanacaqdır.

Bu günlərdə Quba meydanında qatığın rəngi haqqında maraqlı disput keçirilmişdir. İlk çıxış edən əhəngçi Həcət-Həcətov belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, guya qatıq ağdır. Ondan sonra çıxış edən kömürçü Tərs Məzhəbov bu fikri tamamilə inkar etmiş, qatığın tamamilə zil qara olduğunu iddia etmişdir. Malakeş Çox Bilmişov mübahisəni malalayaraq çıxış edənlərin ifrata vardığını, çox sol və çox sağ getdiklərini göstərmiş, məsələyə obyektiv cəhətdən yanaşmış, hər iki tərəfin mülahizələrindəki mənfi cəhətləri atmış, müsbət

cəhətləri götürmüş və çox doğru bir nəticəyə gəlmişdir ki, qatıq
nə ağ, nə də qaradır, qatıq bozdur. Bu mülahizə bütün
iştirakçıları təmin etmişdir.

SON POÇT VƏ YAXUD REPLİKA

Poema yaxud krossvord?

(Bir nöqsanlı yazı haqqında qeydlər)

Redaksiyaya məktub

(Bir qrup oxucu adından)

Hörmətli redaksiya! Mən özüm myaskombinatın işçisiyəm. Kolbasa şobəsinin təlimatçısıyam. Amma özüm ədəbiyyat həvəskarıyam. Bekar vaxtlarımda özüm də hərdən-birdən yazıram. Mətbuatı daima izləyirəm, çıxan kitabları sevə-sevə oxuyuram. Bu yaxınlarda gənc şair Hərc Mərcovun "Təpə" jurnalında çap olunmuş "Dırnaq" poemasını da maraqla oxumağa başladım. Poemanı oxuyub qurtardım, dönüb bir daha oxudum, amma təəssüf ki, yenə də bir şey başa düşə bilmədim. Bu yazı poemadan çox tapmacaya oxşayır, daha doğrusu krossvordu xatırladırdı. Çünki krossvord dolduranda olan kimi burda da müəyyən şeyləri tapmaq üçün beyin işlətməli, müxtəlif sahələrə aid biliklərə malik olmalısən. Şerin, ədəbiyyatın məqsədi bumudur? Axı istər orta, istərsə də ali məktəbdə bizi öyrətmişlər ki, şerin əsas məqsədi ruhu oxşamaq, insanın qəlbinə yol tapmaqdır. Əsil şer hissin, ilhamın məhsulu deyilmi, onun əsas məziyyəti rəvanlıq, axıcılıq deyilmi, onun yolu axmaq, axmaq, axmaqdır, ya yox? Bütün bu məsələlər mənə dərinlən düşündürdüyü üçündür ki, iş yoldaşlarım Pirqulu, Əliqulu və Xuduquluya müraciət etdim. Onlar mənim fikrimi bəyəndilər və Sizə müraciət eləməyi məsləhət gördülər. Bundan sonra iki nəfər daha bizimlə həmfikir oldu və mən indi bu məktubu çoxmilyonluq oxucu kütləsi adından yazıram.

Gənc şair Hərc Mərcovun "Təpə" jurnalında çap olunmuş "Dırnaq" "poeması" "zahirən" çox "sadədir". Amma müəllifin fikrincə, yəqin ki, həm də çox "mürəkkəbdir". "Poema" "orijinal" bir "formada" yazılmışdır. Məzmunu "yenidir", "maraqlıdır", poemada "formayla" "məzmun" arasında "üzvi" bir "vəhdət" var. Müəllif "novatorluq" etmiş, "təzə" "obrazlar" "işlətməmişdir". "Poemanın" "dili" "bədiidir", "gözəldir". "Qafiyələr" "müqəyyəd", "vəzn" "dürüstdür".

"Təpə" jurnalı belə bir "poemanı" oxuculara "təqdim" etməklə onları "çox" "sevindirmişdir". Onlara "layiqli", "hədiyyə" vermişdir. Arzu edirik ki, "Təpə" jurnalı "tez-tez" belə "yüksək" "sənət" "nümunələrini" "çap" "eləsin".

Mən məktubu bir az da uzada bilərdim. Ancaq yoldaşlarım məsləhət gördü ki, burda saxlayım, Dedilər ki, sonra məktubu çap eləmək üçün mətbəədə bu qədər "dırnaq" tapa bilməzlər.

Hörmətlə Qəmbərqulu

Redaksiyadan — tələbkar oxucularımızın haqlı tələblərinə təpədən dırnağacan şərik çıxırıq. İstər "Təpə" jurnalına, istərsə də "Dırnaq" "poemasının" "müəllifi" Hərc Mərcova 777-ci ciddi xəbərdarlıq edirik.

BİZ TƏNQİD EDƏNDƏN SONRA

Keçən nömrələrin birində idarə başçılarından Uşaq Muşaqovu kəskin tənqid etmişdik. Felyetonda Uşaq Muşaqovun bacarıqlı təşkilatçı, işgüzar rəhbər, namuslu işçi olduğunu deməklə bərabər eyni zamanda onun böyük bir nöqsanını —yaşca cavan olmasını tənqid etmişdik. Redaksiyaya göndərilən cavab məktubundan məlum olur ki, Uşaq Muşaqov tənqiddən doğru nəticə çıxarmış, nöqsanını düzəltməyə çalışmış, on gün ərzində on il qocalmışdır.

HİKMƏTLİ SÖZLƏR

*Gülmə qonşuna, çıxar qarşına.
Cücəni payızda satarlar.
Hər şeyin təzəsi, tostun köhnəsi.
Ehtiyac iyidin yaraşığıdır.*

Toplayanı: *Xeyir Söyləməzov*

ELANLAR

Kinostudiyada yeni TİR açılmışdır. Müəlliflər qəpiyə güllə atırlar.

AZYAZPOZ Birliyində ələkçiyə qıl vermək üçün ixtisaslı kadrlar tələb olunur. Hər gün (bazar ertəsi, xas, çərşənbə, cümə axşamı, cümə və şənbədən başqa) səhər saat 6-dan səhər saat 5-59-a qədər, 0-00-00 telefonu ilə arayışlar almaq olar.

48-ci paralel küçəsində 49 nömrəli evdə yaşayan Nərmə Naziyova həmin evdə yaşayan Yekə Qarınovdan boşanmaq haqqında məsələ qaldırır. Məsələyə şəhər məhkəməsi

baxacaqdır.

49-cu meridian küçəsində 48 nömrəli evdə yaşayan Dəymə Düşərov həmin evdə yaşayan Naz Qəmzəyevanı boşamaq haqda məsələ qaldırır. Məsələyə şəhər məhkəməsi baxacaqdır.

Bu gün saat 00.00 dəqiqədə Qır Saqqızov nadanşünaslıq elmləri namizədi adını almaq üçün "hırnan-zırın fərqi" mövzusunda dissertasiya müdafiə edəcəkdir.

Bu gün saat 00.00 dəqiqədə örtülü bazarda dostluq gecəsi keçiriləcəkdir.

Bu gün saat 00.00 dəqiqədə Filarmoniyada konsert başlanacaqdır. Məşhur ifaçımız Güngörməz Bayramalı toydan qayıtdıqdan sonra nağara çalacaqdır.

Bu gün saat 00.00 dəqiqədə Umu Küsiyevin anadan olmasının 50, deyinməyə başlamasının 48 illiyi münasibətilə təntənəli yubiley gecəsi keçiriləcəkdir. Ön söz, məruzə, çıxışlar, təbriklər və son söz yubilyarın özünüdür.

BİLDİRİŞ

Şəhər su idarəsi xəbərdarlıq edir ki, bir neçə ay ərzində suyu üfürə–üfürə içmək lazımdır.

DÜZƏLİŞ

Korrektorun xətası üzrə bir neçə səhv getmişdir: "Hər şey zəhləmgetmişlərinidir" əvəzinə "hər şey zəhmətkeşlərinidir" oxunmalıdır.

"Tartan Partanov ən səfeh alimlərdəndir" əvəzinə "Tartan Partanov ən fəsih alimlərdəndir" oxunmalıdır.

"Cavanlarımız gözəl kifirlərlə yaşayır" əvəzinə, "Cavanlarımız gözəl fikirlərlə yaşayır" oxunmalıdır.

MARALLARIM

Dünən qoltuğumda iri bir qovluq küçəylə gedirdim ki, təsadüfən bir dostuma rast gəldim. Öpüşüb görüşdük, əl verdik, əhval tutduq.

Dostum:

–Dostum, — dedi, — hara belə? O qoltuğundakı nədir?

Dedim ki, nəşriyyata gedirəm, təzə hekayələrimi aparıram.

Dostum dərindən bir ah çəkib:

–Sizin çörəyiniz də bir çörək deyil, — dedi. — Sizin sahədə elə marallar var ki, onların içində baş çıxarmaq hünərdir.

–Necə? — dedim.

–Belə, — dedi.

–Axı sən nə bilirsən?

–Başına gələn başmaqçı olar. Bilməsəm demərəm.

Gördüm dostumun sinəsi doludur. Çəkdim onu gözəl bir bağımlı xəlvət guşəsinə, iki pors morojna, bir şüşə limonad aldım, dedim, ye, iç, ürəyini boşalt.

–Günlərin bir günündə, — deyə dostum sözə başladı-mən bəxtiqara da bir hekayə yazmaq fikrinə düşdüm. Gördüm hamı yazır, upravdom yazır, avtoinspektor yazır, zavmaq yazır, dedim, bala, mən kimdən əskiyəm. Götürdüm bir hekayə yazdım, adını da qoydum "Birovuz". Hekayənin məzmunu bu idi ki, bir oğlan bir qızı sevir. Tərs kimi həmin qızı bir başqa oğlan da sevir. Qız da bilmir ki, könlünü bunlardan hansı birinə versin. Birinci oğlanın adını qoymuşdum Xəyal, ikinci oğlanın adını qoymuşdum Mələl. Qızın da adını qoymuşdum Macərə. Belə poetik adların bəziyəm yaman. Hə, nə başını ağrıdım, əhvalat uzundur, çox mətləblərə əl atmışdım, çox mühüm məsələlər qaldırmışdım, çoxlu hadisələri əhatə etmişdim və bir xeyli yerdə təbiət təsvirləri vermişdim. Ancaq bunları daha sənə danışmıram. Hekayə bu cür qurtarırdı ki, bir gün Macərə,

nəhayət insafa gəlirdi və Xəyala deyirdi ki, axşam saat düz 8-də mənə zəng vur. Xəyal düz saat 8-də telefon–avtomat budkasına girib Macərəyə zəng vurur. Amma bədbəxtçilikdən telefon–avtomat xarabdır, işləmir, çıxır ikinci, üçüncü budkaya girir, tərs kimi telefonların hamısı zay çıxır, beləliklə məqamı ötürür və Macərə da belə etibarsız oğlandan üz döndərüb o biri oğlana, yəni Mələla könül verir. Hekayəni çox bədii bir abzasla bitirirdim:

"Macərəylə Mələl dənizkəkarı parkın xiyabanında, salxım söyüdü altında oturmuşdular. Macərə baxışlarını yerə dikmişdi, dinib danışmırdı. Mələl da söz tapmırdı. Oğrun–oğrun qızın uzun saçlarına, zərif dodaqlarına, lələ kimi qızarmış yanaqlarına baxır və özünü xoşbəxt hiss edirdi. Elə bu vaxt Xəyal sahil qayalarının üstündə heykəl kimi donub durmuş, kükrəyən dalğalara baxır, romantik xəyalların qanadında nakam sevgisinin acı-şirin xatirələri aləminə doğru pərvaz edirdi. Ah! Macərənin qara gözlərini unutmaq olarmı?"

Bəli, uzun sözün qıtası, yazdım bu hekayəni, basma kağız çıxarıb quruladım, dedim bir arvadağaya oxuyum. Necə olsa ilk qələm təcrübəmdir. Oxudum arvada hekayəni, sakit, dinməz–söyləməz qulaq asdı. Axırını cümləyə çatanda, birdən yerindən dik atıldı.

–Tanıdım, — deyə ancaq bircə kəlmə sözlə otaqdan sıçrayıb çıxdı. Mənim ürəyim düşdü, dedim görəsən buna nə oldu, durdum cumdum dalıycan.

–Əzizim, — dedim, — kimi tanıdın?

–Səni tanıdım, — dedi və gördüm ki, şkafi açıb paltarlarını çıxarır.

–Məni?

–Elə bilirsən, mənim qohum–əqrabam yoxdur, — dedi və paltarlarını çamadana yığmağa başladı. —Elə bilirsən yerdən çıxmışam, tərə–tənhayam, —təzə lak çəkmələrini çıxarıb qəzetə bükməyə başladı, —elə bilirsən, sənə əlinə baxıram, xarabandan getsəm qalmağa bir yer, yeməyə bir parça zəhrimar

tapmaram? Hanı mənim darağım?

–Əzizim, —dedim, — axı bir məni başa sal, nə olub? Bu oyun nədir çıxardırsan, hara yığışırsan?

–Deyirsən biz lap keyik, qanmazıq, heç nə başa düşmürük? Hanı mənim darağım?

–Axı bir məni də başa sal görüm nəyi başa düşmüşən?

–Guya özün bilmirsən? Yoxsa göbək kəsməni də danacaqsan? Hanı mənim darağım?

–Ay başına dönüm, nə göbək, nə daraq? Tfu, daraq budur, al, amma göbək nədir, vallah, başa düşmürəm.

–Bura bax, məni ələ salmısan? Gəl məni də tanıma, adını da dan, Macəradır, nə zibildir, kimdir o?

–Macəra? Necə kimdir? Surətdir də, — deyə mən kəkələdim, — bədii obraz. Personaj... e... necə deyərlər, bədii təfəkkürün, təxəyyülün məhsulu.

–Bura bax, məni xamlama, təfəkkür, təxəyyül, o sözləri get nənəvə de. Geçməz o nömrə. Məni dağa-daşa salma, Teyyubun qızın da tanımayacaqsan?

–Teyyubun qızı?

–Bəli, əmin Teyyubun qızı, əmin qızı Hürnisə. Guya mən bilmirəm ki, uşaqlıqda sizi göbəkkəsmə eləyiblər, sonra qız başqasına qoşulub qaçıb, sən də məni almısan.

–Axı bunun mətləbə nə dəxli var.

–Dəxli yoxdur, deyirsən? Yaxşı, de görüm Hürnisənin gözləri nə rəngdədir?

–Mən nə bilim?

–Bilməzsən də. Ver bura mənim darağımı. Bağla çamadanı. Mən bir dəqiqə də bu xarabada qalmaram.

–Əzizim, bir sakit ol. Axı Hürnisənin gözləri...

–Bəli, yaşılıdır Hürnisənin gözləri... Sənin yazdığın o lotubeçənin gözləri kimi. Deyirsən, o gözləri unutmaq olmaz, hə? Unutmursan unutma, cəhənnəmə unut, gora unut. Mən daha burda qalan deyiləm.

And–aman elədim ki, heç Hürnisə mənim yadıma da

düşmürdü, svetaforun işığı kimi dəyişdim Macəranın yaşıl gözlərini elədim sarı, axırncı cümləni pozdum getdim arvada bir yaxşı şuba aldım və nəhayət üç gündən sonra birtəhər barışdıq.

Götürdüm gəldim yazımı makinəçi Səkinəyə. Xahiş elədim yazsın.

–Yox, yox, vaxtım hardadır, yaza bilmərəm,—dedi Səkinə,—davadandır? Davadandırsa yazmıram. Qanım qaralır. Həkimlər deyiblər ki, gərək qanını qaraltmayasan, onsuz da qan təzyiqin yüksəkdir.

–Yox, Səkinə bacı, mamamın canıçün davadan deyil.

–Gülməlidir?

–Yox, gülməli deyil.

–Hə, onda yaza bilməyəcəyəm. Yaxşı, nədəndir, bəs?

–Eşqdən–məhəbbətdən.

–Yaxşı gətir bəri, canın cəhənnəm, yazaram.

Makinəçi Səkinə yazmağa başladı, yazdıqca hərdənbir:

–Malades, —deyirdi, —bu yerin yaxşı yazmısan, xoşum gəlir.

Mən sevincimdən yerə–göyə sığmırdım. Hekayənin ortasına çatmışdı ki, birdən Səkinə əl saxladı.

–Mən ölüm, — dedi, — dözə bilmirəm. Axırda bu qız hansına gedəcək? Sən canın de. Buna, yoxsa o birisinə.

–O birisinə, —dedim.

–Niyə? – deyə Səkinə tərs–tərs mənə baxıb üstümə çəmkirdi. — Ni za çto! Elə yaz ki, buna getsin. Bundan mənim xoşum gəlir, o biri yənsüzün biridir.

–Axı... yox, — dedim, — bədii məntiqə görə...

–Nə oldu, işin düşəndə ilan dili çıxarırdın, indi başlamısan, məntiq–filan. Yəni bizi lap annamaz sayırsan. Yəni bizim kulturamız çatmadı. Kitab-zad oxumuruq. Kino–zad görməmişik. Əgər bilmək istəyirsənsə mən sənə tükün sayınca kitab oxumuşam. Özün bil, buna getməsə yazmıram...

–Axı, Səkinə bacı...

–O yan-bu yan bilmirəm. Mən o qızın yerinə olsaydım, buna gedərdim.

–Axı Səkinə bacı, siz o qızın yerinə deyilsiz, mən sizi təsvir eləməmişəm.

–Bilirsən nə var? — deyə Səkinə özündən çıxdı. — Get arvadını təsvir elə, anavı, bacıvı, qızını təsvir elə. Mən o sən deyənlərdən deyiləm, get adamıvı tap. Götür bu zibilini də, itil burdan, gözüm səni görməsin.

Xülaseyi–kəlam üç həftə sərəsər makinəçi axtardım. Biri əsərin məzmununu bəyənmirdi, yazmırdı, biri təhkiyəsini, biri dilini xoşlamırdı, biri xarakterlərin inkişafını, biri deyirdi uzundur, hardadır məndə o vaxt ki, yazım başa çıxım, biri deyirdi gödəkdir, hardadır məndə o baxt ki, yazım pul qazanım.

Nəhayət bir halal süd əmmişə rast gəldim, yazdırdım başa çıxdım.

Vurdum qoltuğuma apardım redaksiyaya, əvvəlcə kiçik redaktor oxudu, dedi yaxşıdır, amma gərək filan, filan yerlərini pozasan. Sonra ortancıl redaktor oxudu, dedi yaxşıdır, amma gərək pozduğun yerləri təzədən yazasan. Sonra böyük redaktor oxudu, dedi ki, yaxşıdır, amma qurudur, ictimai motivləri azalt, şəxsi motivləri çoxalt, sonra ondan böyük redaktor oxudu və dedi ki, yaxşıdır, amma gərək təzədən yazasan, şəxsi motivləri azalt, ictimai motivləri çoxalt.

Sonra yazı gəldi çıxdı lap böyük redaktora.

Lap böyük redaktor oxudu, çağırırdı hamımızı yanına.

–Yazını oxudum, — dedi, — bəyəndim. Yaxşıdır. Çox mühüm ictimai məsələlərə toxunmusan. Doğrudan da, təəssüf ki, hələ bəzi, tək–tük nöqsanlarımız, müvəqqəti kəmkəsirlərimiz yox deyildir. Bəzi tək–tük telefon-avtomatlar, doğrudan da bəzən, tək–tük hallarda pis işləyir. Ancaq... burada mühüm bir cəhət var... nə cəhət?

Redaktorlar bir-birinə baxdılar. Kiçik redaktor əlini qaldırıb:

—Yoldaş lap böyük redaktor, olar mən deyim? — dedi. —

Həyat həqiqəti.

Lap böyük redaktor:

–Afərin, —dedi... — Düzdür. Həyat həqiqəti. Əziz müəllif, tutalım ki, biz sənin bu hekayəni olduğu kimi çap elədik. Bəs Yeni Zelandiya?

–Kim? — Mənə elə gəldi ki, səhv eşitmişəm.

–Yeni Zelandiya, deyirəm.

—...?

–Axı, bizim jurnalı, bilirsinizmi Yeni Zelandiyada, Finlandiyada, İslanidiyada, Qrenlandiyada oxuyurlar. Tutalım Yeni Zelandiyada bir oxucu götürdü, oxudu sənin hekayəni. Gördü ki, qəhrəmanın girdi avtomat budkasına, telefon işləmədi. Nə eybi var? Biz nöqsanlarımızı açıq-aşkar göstərməkdən, cəsərlə, mətanətlə tənqid etməkdən nə etməməliyik?

Ortancıl redaktor əlini qaldırdı, izin istədi:

–Qorxmamalıyıq, —dedi.

–Ay sağ ol, qorxmamalıyıq, amma sən qəhrəmanın ikinci telefona gedir, o da işləmir, üçüncü də işləmir. Onda bu olur nə?

–Ümumiləşdirmə!

–Bəli, bəli, ümumiləşdirmə. Deməli ki, sən qara boyaları qatılaşıdırırsan, həyatın işıqlı tərəflərini görmürsən, ayrı-ayrı müvəqqəti, təsadüfi, tək-tük, xırda-mırda nöqsanları nə edirsən?

Kiçik redaktor:

–Qabardır, —dedi.

Ortancıl redaktor:

–Yox, şişirdir, —dedi.

Böyük redaktor:

–Xeyr, artırır, —dedi.

Ondan böyük redaktor:

–Əsla, çoxaldır, —dedi.

Lap böyük redaktor:

—Heç biriniz bilmədiniz, — dedi, — bununla müəllif — burada o, kiçik bir pauza verdi. — Yeni Zelandiya oxucularında səhv təsəvvür oyadır.

—Siz tamamilə haqlısınız, yoldaş lap böyük redaktor, — dedim. —Doğrusu mən bu hekayəni yazanda Yeni Zelandiya heç ağılıma da gəlməyib.

—Gərək gələydi. Necə ola bilər ki, gəlməsin? Özün cavansan, savadlı oğlansan, yazanda həmişə xəritəni gözünün qabağına gətir, gör sən yazdığına Trinidad və Tobago adasında nə deyirlər, Tao-Pao yarımadasında necə baxırlar, Kluntur–Pluntur dağının ətəyində nə nəticə çıxarırlar.

—Nəzərə alaram, — dedim.

—Ay sağ ol. Mən sənə bilirsənmi nə məsləhət görərdim. Axı niyə sən qəhrəmanın Xəyal tək qalsın. Sən gəl məsələni ayrı cür qoyaq. Qoy hər üçü xoşbəxt olsunlar, Xəyal, Məyal, bağışla, Mələl və Macərə. Hər üçü əl-ələ verib yaşıl, geniş, təzə xiyabanla getsinlər. Otursunlar söyüd ağacının kölgəsində, o yeri xoşuma gəlir. Söyüd ağacı məsələsini yaxşı qoymusan. Bəli, otursunlar söyüd ağacının kölgəsində. Üçü bir yerdə.

—Necə? —dedim —Üçü? Axı, məhəbbət...

—Məhəbbəti neyləyirsən, əşi onsuz da məhəbbətdən yazan o qədərdir ki, zibil qutusu çatdıra bilmirik. Sən dostluqdan yaz. Üç dost, üç yoldaş söyüd ağacı kölgəsində.

Lap böyük redaktor bu yerdə bir pauza verdi. Ortancıl redaktor fürsətdən istifadə edib:

—İhı, ihı, — dedi.

Lap böyük redaktor:

—Nədi, sözlü adama oxşayırsan, — deyə ona müraciət elədi.

—Deyirdim, yoldaş böyük redaktor... ihı, ihı... o məsələyə... ihı, necə baxırsınız?

—Hansı məsələyə?

—İhı... yox... bir şey yoxdur, amma yenə də deyirəm, bəlkə... Kölgəsində oturmaq məsələsinə.

–Nə var ki, burda?

–İhi... yox... bir şey yoxdur, amma yenə də deyirəm, bəlkə... ihı, ihı... belə də... sonra söz-söhbət olmasın... ihı... deməsinlər bəs kölgə-filan... kölgəli cəhətlər —filan... kölgə... nə isə... ihı... belə... necə deyim.., belə də kölgə-filan... nə isə burda bir şey var e... belə... necə... kölgə...

Lap böyük redaktor fikrə getdi, sonra dedi:

–Deyirsən yəni bunu ayrı cür yozarlar?

–Nə deyim vallah, bilmək olmaz... ihı, ihı... hər halda kölgə-filan... kölgəli cəhətlər... nə isə, söz-söhbət olmasın... bəlkə, necə deyim... hər halda... kölgə filan... kölgəli cəhətlər-filan... kölgəsindən qorxmaq-filan...

Lap böyük redaktor:

–Yaxşı, —dedi və mənə müraciət etdi, —qoy xatircamlıq olsun, o yerini dəyiş, söyüd kölgəsində yox, söyüd... söyüd... aha, tapdım, söyüd işığında —o sevincək əlini əlinə vurdu — lap yaxşı. Əntiqə. Axırını bax belə yaz: — onun baxışları dalğınlaşdı, səsinin bəm yerinə salıb dərin hiss-həyəcanla dedi: — "Ay işığı. Salxım söyüd hörüklərini bulağın aynasında yuyur. Üç dost söyüd ağacının işığında oturub romantik xəyallara dalırlar. Söyüd ağacı. Nöqtələr. Bir də üçü. Nöqtələr". Hə, neçədir?

Kiçik redaktor:

–Əla, —dedi, — əladan da əla.

Ortancıl redaktor:

–Mən hələ 1913-cü ildə demişəm ki, siz dahisiniz, yoldaş lap böyük redaktor, — dedi.

Böyük redaktor işi belə görəndə dəsmal çıxarıb gözlərinin yaşını sildi:

–Burda söz demək əbəsdir, —dedi, —Burda daha nə demək olar, —hönkürüb ağladı.

Ondan böyük redaktor:

–Mən bir şeyi başa düşə bilmirəm, —dedi, —Siz belə nadir istedad sahibi ola-ola, ona-buna belə gözəl məsləhətlər verə-

verə özünüz niyə yaratmırsınız?

Lap böyük redaktor yumruğunu stolun üstünə qoyub:

—İynə, —dedi.

—Aaa, —deyə redaktorlar guya başa düşdülər, amma bir–birlərinə maddım–maddım baxdıqlarından hiss elədim ki, onlar da mənim kimi bilmirlər nəyi iyləsinlər və niyə iyləsinlər.

—Nə iyi gəlir ki? — dedim.

Lap böyük redaktor başını bulayıb:

—Ay dilbilməzlər, — dedi, — deyirəm: iynə məsələsi. Eşitməmişiz: iynə aləmi bəzər, özü lüt gəzər.

Kiçik redaktor:

—Lap böyük redaktor yoldaş, —dedi, —zəngin xalq yaradıcılığımızı nə qədər gözəl bilirsiniz!

Nə başını ağrıdım, çox başağrısı çəkdim, axırı hekayəmi çap eləmədim. Verdilər qoltuğuma. O gündən qələmi qoydum qırağa.

Dostumun qəmli hekayətinə qulaq asıb:

—Dostum, — dedim, — xoşbəxtlikdən belə arvadlar, belə makinəçilər, belə redaktorlar tək-tükdürlər, müvəqqətidirlər, təsadüfidirlər. Arvadlarımızın, makinəçilərimizin, redaktorlarımızın əksəriyyəti namuslu, mədəni, ağıllı, cəsarətli, mərifətli insanlardır. Məsələn, mən özüm yazımı həyat yoldaşıma oxuyanda mənə dəyərli məsləhətlər verir. Makinəçi xanım özgə işinə qarışmadan, öz işini səliqəli, savadlı görür. İndi də nəşriyyata gedirəm. Əminəm ki, ağıllı, kamallı, vicdanlı, cəsarətli redaktora rast gələcəm. Bilirəm ki, lap böyük redaktor sağ əliylə (solaxay olsa, sol əliylə, nə qəm) bu yazıya bir yaxşı qol çəkəcək, göndərin mətbəyə — deyəcəkdir.

Dostum:

—Zarafat edirsən, —dedi.

—Yox, — dedim. — Ciddi sözumdür ZARAFATI QURTARDIM.

Zarafat Zarafatov

SON SÖZ
Heç bu boyda da zarafat olar?

1966

519

Salam Molla Babam! Səni xoş gördük. Sən bizə-bizim günlərə xoş gəlmisən, səfa gətirmisən. Özü də əsl məqamında, yerində gəlmisən. Yerini yaman görünürdü, inan mənə...

Səksən il qabaq şəhri Tiflisdə peyda oldun, "Sizi deyib gəlmişəm" söylədin. Gülməliyə güldün, ağlamalıya da... güldün.

Ay keçdi, il dolandı. Yellər əsdi, sellər gəldi, dünya dəyişdi.

Yeni günləri salamladın, güldüklərinin, lağa qoyduqlarının, acı-acı rişxənd elədiklərinin çoxu "çirkə çıxıb" getdi... Təzə həyatı xoş təbəssümlə qarşıladın. Amma iti gözlərin onu da gördü ki, hər şey yerli-dibindən dəyişib-sə də, gülməli, sancmalı, qamçılmalı mətləblər hələ az deyil... Dedişini dedin, damğaladığını damğaladın, nadürüstlər nadürüstlüyündən, kəmfürsətlər kəmfürsətliyindən, yaltaqlar yaltaqlığından, axmaqlar axmaqlığından yorulmadılarsa, sən də onları ifşa etməkdən, hamısına öz payını verməkdən yorulmadın. Yorulmadın, usanmadın, çəkinmədin, lakin bir gün ömür sənə vəfasız çıxdı. Xoş bir gündə dünyaya qədəm basmışdın, bəd bir gündə dünyayla vidalaşdın. Sənsiz keçən günlər günlərə calandı, aylar aylara qovuşdu, illər illəri haqladı və bu dəm — əsrin qurtara-qurtarında papağımızı qabağımıza qoyub fikirləşəndə, götür-qoy eləyəndə, neynim, necə eləyim deyəndə, görürük ki, sənsiz işimiz aşmayacaq. Gülmüşük də, sevinmişik də, fərəhlənmişik də... Amma bəzən nəyə güldüyümüzü əməlli başlı başa düşməmişik, nəyə sevindiyimizi doğrusu, heç qanmamışıq...

Sən nəyə gülürdün, möhtərəm babam — şaha, sultana, dərvişə-rövzəxana, milyonçuya, qoçuya... Çox əcəb. İndi şükür nə şah var, nə sultan, nə dərviş-rövzəxan, nə qoçu, nə milyonçu... Dayan, dayan... Yəni deyirsən milyonçu yoxdur? Əlbəttə yoxdur. Milyonçunun zavodu olar, fabriki olar,

mədənləri olar, çoxlu pulu olar... Düzdür, zavodu, fabriki, mədəni olan milyonçumuz yoxdur, amma kisə-kisə kağız pulu camadana, sandığa yığıb yerin altında basdıranlara, çürüdənlərə nə ad qoyaq? Yaxşı milyonçu deməyə, minçi deyək, təzə pulnan! Tamah ki eynidir, hərislik ki, haman sayaqdır, iştah ki, yenə də diş altındadır (öz dişi yox, qızıl karonka olsun)...

Qoçu milyonçunun kökü kəsilib, doğrudur, amma orda-burda yüz-yüz əlli araq vurub, üstündən də (ya altından da) nəşə çəkib bulvarda cövlan eləyən, qıza-gəlinə sataşan sataşqanların, cəyillərin, xuliqanların kökü kəsilməyib axı...

Mehriban Molla babam! Rüşvətə acı-acı gülmüsən, amma vallah rüşvət də hələ meydandan çıxmayıb, intəhası adı dəyişilib: indi rüşvət demirlər, hörmət deyirlər. "Nə hörmət eləyim səninçün?" — yəni ki, aşna, düzünü de görüm, könlündən nə keçir, pul deyirsən pul, daş-qaş deyirsən daş-qaş, dublyonka, nə bilim layka-lama o da göz üstə, maşın, vəzifə — sən bir him elə, düzələr. Ən ölüsü bədə-bəddə bir əntiqə qonaqlıq...

Yerlibazlıqdan zənd-zəhlən gedirdi. Elə bilirsən indi yoxdur?... Var, əziz babam, elə var, elə var, heç bəlkəm sən in ağılıva da bu cürəsi gəlməmişdi... Vətən gözəl şeydir, doğulduğun, dünyaya gəldiyin el-oba da əzizdir, doğmadır, amma bu bəyəm o deməkdir ki, sən in rayonunda dünyaya gələnlərin hamısı ucdantutma kamal əhlidir. Bütün qeyrilərinin də ən böyük təqsiri və günahı odur ki, sizin rayondan əlli-altmış kilometr o yanda dünyaya varid olublar...

Avamın, nadanın əlindən dad-bidad edirdin, babam, elə bilirsən avamın, cahilin, nadanın day izi-tozu qalmayıb... Yox babam, yox, vallah yox, billah yox, cağbəcağ sağ-salamatdırlar, bili-bitdan kimi, kefləri kök, damaqları çağ — hərəsi də özünə bir yaxşı peşə tapıb — başqalarının başına ağıl qoymaq peşəsi... Birisi var, adını soruşursan, deyir ki, qoy bir əvvəlcə əlaqədar yoldaşlarla razılaşdırım, sonra cavab verim. Başqa birisi var küçədə gedəndə divara qısıla-qısıla gedir ki, kölgəsi düşməsin — öz kölgəsindən

qorxur... Başqa birisi də var — böyüyü şəhərin bu başında asqıranda şəhərin o biri başından zəng vurub afiyət olsun —deyir... Biri var təkrarsız pyeslər yazır, bircə dəfə oynanılandan sonra daha təkrar ikinci dəfə oynamaq istəmirlər. Biri var tarix yazır, sübut eləmək istəyir ki, bu xalq səhvən öz dilində danışır, gərək ta qədimlərdən bəri tamam başqa bir dildə danışaydı... Biri də var, gah Amerika yazıçısı Ken Boldan, gah çin alimi Ay Haydan, gah ingilis diplomatı lord Sətəlcəmdən gah da ayatolla Fisincanidən sitatlar gətirir, amma özünün də dediyini bir allah bəndəsi başa düşmür...

Hamısının gözləri yol çəkir, Molla baba, hamısı sənə həsrətdilər, sənin qələminə... Nə olaydı gələydin, görəydin, güləydin, yazaydın... Çap edəydin demirəm, çünki sən demişkən "burda mətləb bir az tuldur"...

Amma qəm yemə, Molla baba, hər halda üzümüz sabahadır, qabağadır, işğadır...

Gün-gündən duman, çən çəkilib gedir, ayıq yaşamağa, oyaq yaşamağa öyrəşirik. İçkinin tüstüsü, tərifi sözlərin, yağlı tostların xumarı bala-bala uçub qeyb olur, ayıq başla, yaşamağa, həyatımıza acıq gözlə baxmağa alışırıq... Sənin təmiz gözlərlə Molla babam! Nə yaxşı ki, səksən yaşın məhz elə bax bu ilə, bu günlərə düşdü. O günlərə ki, düzə düz, əyriyə əyri deyirik düzə əyri, əyriyə düz yox... Gülürsən, babam, deyəsən sözlərimə tamam inanmırsan... Necə dedin? "Hələ baxaq, gözləyək, görək axırı necə olur?". Nə deyirəm, babam, baxaq, görək, amma gözləməyək... Bu yolda iş gərəkdir, qurmalını qurmalıyıq, vurmalarını vurmalıyıq, gülməliyə gülməliyik... Qolumuzu çırmalayıb işə girişməsək, doğrudan da heç nə dəyişməyəcək — köhnə hamam, köhnə tas... Hər şey olmasa da, çox şey bizdən asılıdır, bizim özümüzdən... Amma sən də kölgəni üstümüzdən əskik eləmə, Molla baba, səndən hələ çox öyrənməliyik. Büdrəsək, qolumuzdan yapış, çəkilsək ürək-dirək ver, mürgü döysək, dümsüklə, oyat bizi... Qoyma haqq sözü gizlədib nahaq söz

danışaq, halala haram qataq, iş vaxtı yataq, tərif içində bataq və
nəhayət mənanın daşını ataq, elə qafiyəni qafiyəyə çataq...

Yubileyinə xoş gəlmisən — səksən yaşlı Molla Nəsrəddin
— həmişə cavan babam.

YAXŞI PADŞAHIN NAĞILI

Sizə kimdən deyim, yaxşı padşahdan. Ravilər belə rəvayət edir ki, əyyami–qədimdə ya Çində, ya Maçində bir yaxşı padşah varmış. Bu padşah çox adil padşah imiş. Hamıdan, hamıdan adil. Yaxşı padşah heç vədə öz rəiyyətlərinə güldən ağır söz deməzmiş. Nə incidərmiş onları, nə boyunların vurdurarmış, nə də asarmış. Padşahın yaşı ötmüşdü, amma ömrü boyu o nəinki adam, heç taxtabiti, birə də öldürməmişdi.

Elə buna görə də padşahın çarpayısı birəylə dolu idi və padşah yazıq gecələr yata bilmirdi. Gecənin bir yarısı, görürsən, dururdu, çırağı yandırır, bir-bir birələri tuturdu, amma öldürmürdü. Onları arvadının çarpayısına atırdı. Padşah arvadı üçün əldən-ayaqdan gedirdi. Lap "getmə gözümdən, gedərəm özümdən" idi. Birələri də arvadının çarpayısına onu incitmək, ona əziyyət vermək üçün atmırdı. Yox, padşah bilirdi ki, birələrin arvadına heç bir ziyanı dəyməyəcək. Arvadı, maşallah, elə bərk yatırdı ki, istəyirsən üstünə bir qoşun birə, taxtabiti burax, vecinə deyildi. Arvad elə bərk yatırdı və həm də elə bərk xoruldayırdı ki, büllur —dəmir-beton sarayın sütunları tir-tir titrəyirdi.

Padşah qaragün birtəhər canını birələrdən qurtarıb mürgüləyən kimi gözünün çimirini almamış təzədən dik atılırdı — onu arvadının xorultusu oyadırdı. Səhər tezdən arvad yuxudan dururdu — aya deyirdi sən çıxma, mən çıxım, günə deyirdi sən çıxma, mən çıxım. Amma padşah səhər, xorultu kəsiləndən sonra da yata bilmirdi —axı işi-gücü vardı. Bir məmləkətin ki, padşahı səhər yatıb yuxuya qala, o məmləkətin işləri nə sayaq olar?

Padşah belə bədbəxt padşah idi.

Sözün düzü, padşahın öz padşahlığı üçün də çox gözü atmırdı. Padşah olmaqdan lap bezmişdi. Ondan olsaydı çoxdan

taxt-tacdan əl çəkərdi. Amma əl çəkmirdi. Çünki əl çəksəydi taxta vəzir çıxacaqdı. İşdi şayət vəzir şah olsaydı, o, nəinki məmləkətdəki bütün birələri, taxtabitləri, milçəkləri və qarğaları qırıb öldürəcəkdı. Vəzir həm də o biri vəzirləri, vəkilləri, kim bilir bəlkə elə padşahın özünü də cənnətə vasil edəcəkdı.

Odur ki, padşah taxt-tacdan əl çəkmirdi. Nə qədər yatmaq tamarzısı olsa da, həmişəlik yuxuya qərq olmaq istəmirdi.

Padşah həm adil padşah idi, həm bədbəxt padşah idi, həm də çox ağıllı, tədbirli padşah idi. Hamıdan, hamıdan ağıllı. Hamıdan, hamıdan tədbirli.

Deməli yaxşı padşah adil idi, bədbəxt idi və ağıllı, tədbirli idi. Amma padşah həm də yaman yalqız, təpə–tənha padşah idi. O səbəbdən ki, məmləkətdə hərənin bir babı, bir curu, bir dostu var idi.

Padşahın səkkiz aşpazı, səkkiz faytonçusu, səkkiz dəlləyi, səkkiz vəzir-vəkili, bir qoşun qaraulçusu və bir qoşun saray şairi vardı. Bir aşbazın o birindən zənd-zəhləsi gedirdi, çünki biri deyirdi ki, bu dünya bir puçdur, o biri deyirdi, xeyr, əslə belə deyil. Faytonçular elə hey bir-birinin ənginə qoyurdular. Sözləri çəp gəlirdi. Biri deyirdi həyatın mənası var, o biri deyirdi, dünyasında ola bilməz, yoxdur ki, yoxdur. Şairin biri o birindən danos yazırdı ki, bəs flankəsin işlətdiyi qafiyələr əzəl-axır məmləkətimizi bərbad edib xaraba qoyacaq. Qaraulçuların bir-birini görməyə gözləri yox idi. Vəzirlər, vəkillər bir-birinin ətini yeməyə hazırdılar. Amma buna baxmayaraq, onların heç biri tək, yalqız deyildi. Hərə öz həmpəşələrinin, işdaşlarının arasında idi. Bircə padşah tək idi. Padşahların həmpəşələri olmur.

Padşahların həmpəşələri də olmur, arzuları da. Faytonçular şair olmaq istəyirdi, şairlər dəllək, dəlləklər vəkil, vəkillər vəzir, vəzirlər padşah. Yeni padşah olmağın hamı tamarzısıydı. Hamı, bircə padşahdan savayı. Padşah onsuz da padşah idi və odur ki, heç bir şey arzulamırdı.

Hamı bir-birindən material verirdi, öz həmpəşələrindən padşaha qiybət qırırdılar. Amma padşah heç kəsə heç kəsdən material, danos verə bilməzdi, heç kəsdən heç kəsə şikayətlənə bilməzdi. Heç kəslə qiybət qıra bilmirdi. Ürəyini bircə arvadına açə bilirdi, amma arvadı da onu atdı. Baş vəzirə qoşulub qaçdı, bilmirəm Yaponiyaya, ya da həbəşlər ölkəsinə. Bəlkə də Kanar adalarına.

Günlərin bir günü baş vəzir papağını qoyub qabağına fikirləşdi, xeyli fikir edib anladı, qandı ki, padşah heç bir vaxt ölüb-eləyən deyil və deməli bu gərək taxt-tacdan gözünü çəksin. Baş vəzir isə yaman padşah olmaq istəyirdi. Padşah olmaqdan da artıq padşahın arvadına gözü düşmüşdü.

Padşahın arvadı bir gözəl idi, bir gözəl idi, dilnən–söznən deyib qurtarmaq olmaz. Dünyayı aləmdə tayı–bərabəri yox idi: incəmiyan, nazıkbədən, büllurbuxaq, almayanaq, gəl mənə gör, dərdimdən öl. Ağzına qoşa badam sığmaz. Mərmər sinəsində naz-nazı ipək paltarın altından bir cüt şamama baş qaldırıb "mənəm–mənəm" deyir. Yanaqlar — yaqutun qıraqları kimi, elə bil qar üstünə qan damıb, qaşlar — qurulu yay, kirpiklər yaydan çıxmış ox kimi elə uzundu ki, tamam gözünün üstünü tutub, saçlar şəvə kimi. Beli elə nazik idi ki, gilə yesə deyərdin boyludur. Boğazı elə zərif idi, su içsə görünərdi, yeriyəndə yerə naz eləyir. Padşah da onu yaman istəyirdi. Yaman da qısqanc idi padşah. Lap arvadını xoruzdan gizlədəndi. Qoymazdı arvadının üstünə bir erkək milçək qonsun.

Bəli, baş vəzir, nə fənd işlətdisə, fürsət tapdı, padşahın arvadıyanan xəlvəti görüşdü. Nə dedi ona, nə boyun oldu, nə vədlər verdi, deyə bilmərəm, əl-qərəz, günlərin bir günü qoşulub qaçdılar. Bilmirəm Məqribə ya Məşriqə.

Baş vəzir, daha doğrusu təzə padşah vədinə xilaf çıxmadı — arvadının xorultusunu maqnitofona yazdı və bu xorultunu məmləkətinin himni elan etdi.

Hər gecə təzə məmləkətin radiosu xorultu-himni verirdi və təzə padşah ləzzətlə qulaq asırdı. Axı o cavan arvadını yaman

sevirdi. Sevəndə isə xorultunu da musiqi kimi dinləyirsən. Bunlar burda sevişmədə olsun, sizə kimdən deyim, qoca padşahdan.

Qoca padşaha arvadının vəfasızlığı və baş vəzirin xəyanəti yaman yer eləmişdi. O öz rəiyyətinə yad radionu dinləməyi qadağan etmişdi. Amma gecələr xəlvətdə bütün əhali sabıq padşah arvadının xorultusuna qulaq asırdı. Bəziləri ona görə qulaq asırdılar ki, maraqlıydı: axı heç kim padşah arvadının xorultusunu bundan əqdəm eşitməmişdi. Başqaları acıqcan qulaq asırdılar: əcəb oldu bizim maymaq padşaha, yaxşı elədi arvad, onu qoyub qaçdı. Bəziləri də ürək ağrısıyla dinləyirdilər: axı necə oldu ki, bizim müdrik padşahımız bu cür arvadı əldən verdi, bu cür məlahətli xorultunu himn eləmək ağına gəlmədi.

Amma yad radionu hamıdan gizlicə padşah özü də tuturdu. Müəyyən saatlarda padşah kərimişçə aradan çıxırdı. Tranzistorunu götürüb sarayın məlum yerinə girirdi. O, radionu qurur, illərlə dinlədiyi və əbədi itirdiyi xorultunu sanki yenidən eşidir və uzaq gənclik günlərinin xatirələrinə dalırdı. Keçib gedənləri bir-bir yadına salırdı —arvadıyla rəqs meydançasında ilk tanışlığını, ulduzlu may gecəsində onu tramvaya ötürməsi, sevgilisinin saçlarının və ağacların o axşamkı qoxusu və ilk öpüş-büllur sarayın qaranlıq dəhlizindəki ilk öpüşləri... hər şey, hər şey bir-bir gəlib dururdu padşahın gözləri qabağında. Padşahın gözləri yaşarırdı. Axı padşah yaman yuxaürək padşah idi.

Xorultu kəsilir və gecə düşürdü. Qoca, yalnız padşahın yalnız yatağındakı yalnız uzun gecəsi. Yataqda artıq arvadı yox idi, birələr, taxtabitilər də harasa qeyb olmuşdu. Amma onsuz da indi padşah yata bilmirdi. Bütün gecəni gözünü də qırpmırdı. Yuxusuzluq bəlasına düşər olmuşdu. Qış düşəndə padşahın halı lap pis oldu. Uzun qış gecələri uzandıqca uzanırdı. Yuxusuz padşah gözlərini dama zilləyirdi — naxışlı dam göylər qədər uzaq idi. Padşah çarpayısında uzanıb düşünürdü. Yaman düşünən padşah idi. O düşünürdü: nə

olardı, heç olmasa bircə saat yataydım, yuxumda da arvadım vəfasızı görəydim. Nə gözəl olardı, o vəfasız gələrdi yuxuma, yanıma, bu sarayıma, ölkəmə. Heç kəs də bilməzdi, heç kəsin də ağına gəlməzdi, heç nə də lazım olmazdı — nə danışıq, nə barışıq, nə söhbət, nə qeybət...

Amma birdən padşahın ağına gəldi ki, yaxşı, axı sabiq arvadı başqa birisinin də yuxusuna girə bilər. Padşah bir az da fikirləşdi və lap dəli oldu: birdən doğrudan arvadı kiminsə yuxusuna girir, bax elə bu saat rəiyyətlərindən biri onu yuxuda görür. Bəlkə lap elə təzə baş vəzirim görür onu. Padşahı od götürdü. O, yerindən sıçradı. Adil, rəhmdil və sakit padşah lap özündən çıxmışdı. Belə xəyanəti o heç kəsə bağışlaya bilməzdi — nə arvadına, nə birinci vəzirinə, nə axırıncı faytonçuya. Padşah dərhal tədbir tökdü. O yaman tez-tədbir padşah idi: bütün rəiyyət — baş vəzirdən aşpaza qədər hər səhər yazılı surətdə gecəki yuxusunun məzmununu padşaha təqdim etməlidir.

Bu gündən etibarən padşahın işi-peşəsi yuxuların məzmununu oxumaq idi. Çoxusunun məzmunu qatmaqarışlıq, dolaşlıq və səfeh idi. Tezliklə bu padşahın pisini vurdu. O qərara gəldi ki, bu axının qabağını alsın. Padşah yuxuları ixtisara salmaq haqqında fərman verdi. Ancaq bazar günləri yuxu görməyə icazə verilirdi. Bəzi imtiyazlı şəxslərin — vəzirlərin, vəkillərin — həftədə əlavə yarım yuxu görməyə icazələri vardı — cümə günləri.

Padşah razıydı ki, heç kim, heç vaxt onun qanunlarını pozmur. Hamı ancaq icazəli günlərdə yuxu görür və gördükləri haqqında müfəssəl məlumat verirdi. Amma ortalığa təzə bir məsələ çıxdı. Yuxular az olsa da, hər halda yenə də biməna, biməzmun və səfeh idilər. Bu yuxuların məmləkətə heç bir xeyri yox idi. Padşah çox fikirləşib axırı tapdı. O, bir komissiya düzəltdi. Həmin komissiya yuxuları təyin və tənzim etməli, yoxlamalı, onlara icazə verməli və nəzarət eləməliydi — heç bir dolaşlıq, qatma-qarışlıq, məntiqsizlik olmamalıdır. O yana,

bu yana yozulan şeylər görməməli, qara basmaq filan — qadağandır! Yuxular sağlam ruhlu, aydın və açıq olmalıdır.

Yuxuların həftəlik icmalını oxuyanda padşahın üzü gülürdü. Axı hamı eyni şeyi görürdü, amma hərə öz üslubunda, ruhunda: biri padşahı uca dağın başında, biri güllü-çiçəkli bağda, biri ağ atın belində görürdü. Belə yuxuları padşah çox bəyənirdi — o yeknəsəklikdə müxtəlifliyi, müxtəliflikdə yeknəsəqliyi xoşlayırdı. Padşah öz-özünə düşünürdü: "nə qərribə yuxulardır. Mən — at belində! Axı mən ömrümdə at minməmişəm. Görəsən at belində necə görünürəm? Kaş özümü bircə dəfə yuxuda görəydim".

Ancaq görə bilmirdi. Çünki yata bilmirdi. Yuxusuz gecələri uzandıqca uzanırdı. Bir gecə — ilin ən uzun gecəsi — arvadının hörükləri kimi uzun və qara Şəbi-yeldada — padşahın qəlbi kədər və yalqızlıq qəmiylə lim-həlim doldu. Qəlbi daşa dönmədi, yox, amansızlaşmadı. Özünün özünə yazığı gəldi.

Düşündü ki, bax indi bütün rəiyyətim arxayın-arxayın və xoşbəxt–xoşbəxt yatır (yuxu görmürlər — çərşənbədir!) Amma mən gözümün çimirini ala bilmirəm. Rəiyyət bəxtiyardır və rahatdır, çünki padşahları mənəm —adiləm və müdrikəm. Padşah bir az da düşündü və ağına çox sadə, çox dərin bir fikir gəldi: "yaxşı, niyə gərək hamının qeydinə qalasan, hamını xoşbəxt eləyəsən, bir halda ki, özün xoşbəxt deyilsən. Niyə hamının kefi kök olmalıdır, səninki pis".

Padşah bu fikrin dərinliyindən cuşa gəldi və cuşa gəlib ardını düşünməyə başladı. "Çox əcəb, əgər mənim arvadım, ailəm, həmpəşəm, dostum, curum yoxdursa, heç olmasa ortağım olmalıdır — yuxusuzluq şəriklərim. Kimsə yuxusuzluğu mənimlə bölüşməlidir, bu işdə mənimlə əlbir olmalıdır. Kimsə yox, hamı! Səhərə yaxın qərar hazır idi: məmləkətdə heç kəs gecələr yatmamalıdır. Səhər üzü xoruzlar banlayanda padşah bu qanunu imzaladı və ilk dəfə sakit və bərk yatdı.

Sabahısı fərman camaata çatdırıldı: 1. Məmləkətdə heç kəs yatmamalıdır. 2. Məmləkətdə hamı xoşbəxt olmalıdır.

Bütün məmləkət bu fərmanı sevinc və şadlıqla qarşıladı — axı bu padşahın müdrikliyinin və camaat haqqında qayğısının yeni təzahürü idi.

Padşahın qəlbi də camaatın sədaqətindən, səmimi sevgisindən isinir, fərəhlə dolurdu. Bax bu saat, bu gecə vaxtı, padşah yuxlaya bilmir, bütün məmləkət də yatmır. Doğrudur, hərə öz evindədir, padşah isə əvvəlki kimi sarayında təkdir. Amma o bütün varlığıyla min cüt qapanmamış, qırılmayan gözün mehriban baxışlarını duyur. Padşahın heç ağlına da gəlmirdi ki, təbəələrinin yatıb yatmadığını yoxlasın. Onun şübhədən, yalandan zəhləsi gedirdi. Padşah hamıya inanan padşah idi.

—Təbəələrim xoşbəxtdirmi? — deyə padşah keçmiş ikinci vəzirdən xəbər alırdı. Baş vəzir qaçandan sonra ikinci vəzir onun yerini tutmuşdu.

—Əlbəttə, padşah sağ olsun, sizin təbəələriniz yer üzündə ən xoşbəxt adamlardır.

—Onlar yaxşı, mehriban dolanırmı? — deyə padşah soruşurdu.

—Əlbəttə, padşah sağ olsun. Hər dəqiqə qucaqlaşib öpüşürlər.

—Bu ağ yalandır —deyə keçmiş üçüncü, indiki ikinci vəzir qəflətən sözə qarışdı.

Hamı mat–məttəl donub qaldı.

İkinci vəzir:

—Padşah sağ olsun — dedi — sizi daim aldadırlar. Təbəələriniz heç də öpüşüb qucaqlaşmırlar. Onlar səhərdən axşamacan qızgın mübahisə edirlər.

—Mübahisə edirlər? —deyə padşah təəccübləndi —nə barədə mübahisə edirlər?

—Onlar bəhsə-bəhs edirlər. Hər biri deyir ki, dünyada ən xoşbəxt adam mənəm.

—Hə, belə de —padşah rahat nəfəs aldı. —Onda eybi

yoxdur, bu sağlam mübahisədir.

Padşah fikrə getdi və öz-özünə qərara gəldi ki, ikinci vəziri prinsipial və doğrucu adam kimi birinci vəzirin yerinə, birinci vəziri isə ikincinin yerinə təyin eləsin.

Amma birdən üçüncü vəzir söz aldı.

–Padşah sağ olsun — dedi — məndən böyük vəzirlər, ikisi də haqlıdır. Amma bir şeyi deməyi unudular. Təbəələriniz qucaqlaşib öpüşürlər də, qızgın mübahisələr də edirlər. Ancaq ən çox bir-birlərini əzişdirirlər.

–Əzişdirirlər? — padşah üz-gözünü turşutdu — aman allah, bu nə vəhşilikdir. Axı niyə bir-birlərini əzişdirirlər.

–Bu səhər iki novcavan lap az qala bir-birlərini öldürmüşdülər — deyə üçüncü vəzir xoş, həlim səsle sözüne davam etdi — biri deyirdi ki, hamıdan çox padşahımızı mən istəyirəm, o birisi deyirdi ki, dünyasında ola bilməz, məndən çox onu istəyən yoxdur.

Padşah qızardı və utancaq-utancaq gülümsündü. Üçüncü vəzir baş vəzir, baş vəzir üçüncü vəzir oldu. İkinci elə ikinciliyində qaldı.

Gecə padşah düşünürdü: "Görünür mən çox yaxşı padşaham ki, camaat məni bu qədər istəyir, bir-birlərini əzişdirirlər həтта.

Bu fikirlərdən padşahın camaata lap südü daşdı. "Neyləyim ki, camaatımı bir az da artıq xoşbəxt eləyim" — deyə düşündü.

Yuxusuz gecələrində elə hey bu barədə düşünürdü. Düşünürdü, tapa bilmirdi, darıxırdı. Nəhayət bir gecə ağına gözəl bir fikir gəldi: "Yaxşı, balam, vəzir demir ki, yuxular qadağan olunandan bəri, camaat xeyli xoşbəxtləşib? Deməli camaatı daha da xoşbəxt eləməkçün yenə bir şeyi qadağan eləmək gərəkdir"...

Səhər padşah vəzir-vəkili məşvərətə çağırırdı.

–Məsələ belədir — deyə onları işdən agah elədi və sözünü belə tamamladı: — fikir məndən, qadağanları tapmaq sizdən. Nəyi qadağan edək ki, camaatın kefi bir az da durulsun.

Vəzirlərdən biri əlifbadan "S" hərfinin çıxarılmasını və "S"

hərfi olan bütün sözlərin qadağan olunmasını təklif etdi. Onun dili şirin idi. "S" yerinə "C" deyirdi.

O biri vəzir təklif etdi ki, qadınlar saçlarını dibindən vurdursunlar; qızlara, qadınlara saç saxlamaq qadağan olunsun. Onun arvadı daz keçəl idi.

Vəzirlərdən biri də dedi ki, hər yanı, hər şeyi mixəyi rəngə boyayaq. O, daltonik idi, rəngləri ayıra bilmirdi.

Nəhayət vəzirlərdən biri də, nədənsə təklif elədi ki, sual işarəsi və sual cümlələri qadağan olunsun.

Bütün təkliflər qəbul olundu. Padşah dedi:

—Amma unutmayın ha... Fərmanda xüsusi qeyd edilməlidir ki, hamı xoşbəxt olmalıdır.

Bir neçə gündən sonra padşah: —təzə qanunlarımız yaxşı icra olunur? —deyə xəbər almaq istədi, ancaq yadına düşdü ki, sual qadağan olunub və cümləsini təsdiq şəklində dedi. Sonra əlavə etdi —heç bir çətinlik—flan da yoxdur.

Baş vəzir:

—Yoxdur —dedi. Padşah:

—Amma mən özüm bəzi çətinliyə düşürəm — dedi. — Padşah hamıdan qabaq özü öz qanunlarına riayət etməlidir. Doğrudur, mən nə qadınam, nə də rəssam, odur ki, o maddələr heç vecimə deyil... Amma... hərfi, bilirsiniz də hansı hərfi deyirəm... Bu maddə yaman cəncəl imiş. Mən heç bilməzdim ki, bizim yəcuc-məcuc dilində həmin hərflər olan bu qədər söz varmış. Amma bundan da cəncəlli sual maddəsidir. Mənim iki qaraulçum var. Həmişə vaxtı onlardan xəbər alardım. İndi qalmışam belə, xəbər ala bilmirəm. Qaraulçulardan biri arifdir. Vaxtı bilmək istəyəndə ona deyirəm: indi saat on ikidir. — Xeyr, padşah sağ olsun —deyir, yeddinin yarısıdır. Amma ikinci qaraulçu qanmazın biridir. Həm qorxaqdır, həm də yaltaq. Hansı saati desəm: bəli, bəli, padşah sağ olsun, düz buyurursunuz —deyir. Onun növbəsi olanda vaxtı bilə bilmirəm.

Padşahla vəzir qərara gəldilər ki, bundan sonra sual qadağası, istisna olaraq onların ikisinə aid deyil. Bu gecə vəzirlə söhbətdən sonra padşah yenə yata bilmirdi. O

düşünürdü. Düşünürdü ki, dünya çox gidi dünyadır. Onun fərmanları gör nə qədər adamı xoşbəxt edib, padşahın özüyçün isə bu qadağalar əziyyətdir, çətinlikdir. Bütün qadağaları yadda saxlamaq yaman dərdədir. İllah da padşahın özüyçün.

Padşah burda qalsın, sizə kimdən deyim, baş vəzirdən.

Günlərin bir günündə baş vəzir padşahın yanına iri bir mücrü gətirdi. Mücrü dolu material idi. Baş vəzir o biri vəzirlərin qanunu pozmalarına aid sənədlər gətirmişdi. Padşah dəhşətə gəldi — burda nələr yox idi?! Maqnitofon lentinə vəzirlərdən birinin səsi yazılmışdı — gecə vaxtı arvadıyla söhbətdə o yasaq hərflərlə sözlər deyirdi. Mixəyi deyil, yaşıl yarpaqlı budaq — bu budaq vəzirlərin birinin həyətlərindəki ağacın budağıdır. Fotolardan biri başqa bir vəzirin uzun hörüklü qızının şəkli idi. Və nəhayət, xüsusi gizli cihazla ikinci vəzirin sayıqlamaları yazılmışdı — aydın məsələ idi ki, sayıqlayırdısa, deməli yatıbmış, hətta yuxu da görürmüş, yaramaz, özü də haçan — şənbə günü.

Padşahın dili-dodağı əsirdi. O çox kövrək və dəyməduşər padşah idi.

—Neyləyək bunlara, bu qanunu pozanlara? — deyə padşah həyəcanla soruşdu.

Baş vəzir xoş və mehriban səslə: — Padşah sağ olsun — dedi — hələlik, əvvəl-əvvəl tutaq basaq. Dalısına baxarıq.

—Hara basaq?

—Məhbəsə — deyə vəzir həlim və yavaş səslə cavab verdi.

Padşah:

—Axı bizim məmləkətdə məhbəsə yoxdur — dedi. Vəzir daha da incə və yumşaq səslə:

—Yoxdur, tikərik —dedi.

Padşah fikrə getdi, sonra dedi:

—Onda ən yaxşı memarlara tapşırın. Müasir üslubda, yaraşığı, sadə və dəbdəbəli olsun.

Vəzir:

—Ən yaxşı layihə üçün müsabiqə elan edirik —dedi.

Padşah:

—Bina əzəmətli, təntənəli və möhkəm tikilməlidir — dedi.
—Biz gələcəyi də nəzərdə tutmalıyıq. Yalnız indiki nəsillərçün deyil, gələcək nəsillərçün də tikməliyik.

105 layihədən biri bəyənilmişdi. Qısa müddətdə möhtəşəm və geniş bir imarət ucaldıldı. İmarət nə imarət, ayağı dəryadan, başı göydə buluddan nəm çəkir, bir kərpic qızıl, bir kərpic gümüşdən, adam baxanda gözü qamaşır. Məhbəs elə yaraşlı idi ki, adamlar qəsdən qanunu pozurdular — tək ora düşsünlər. Tezliklə məhbəs zığ verincə doldu və heç bir cinayətlə ora düşmək mümkün olmadı. Tək-tük zirəklər rüsvətlə, tanışlıqla bir-iki gecəliyə 98-99-cu mərtəbələrəki kameralara düşsə bilirdilər.

1000-ci məhbəs-baş vəzirin gözəl və gənc bibisi qızı—Miss Məhbəs e'lan edildi. Padşah şəxsən onu öpdü və biləyinə zərli qolbaq-buxov taxdı.

Baş vəzir özü də Məhbəsdə özüyün yeddi kameralıq bir mənzil qapışdırmışdı. Pəncərəsindən gözəl mənzərə açılırdı: dəniz görünürdü. Bilmirəm hansı dəniz — ya Qırmızı dəniz, ya Sarı dəniz...

Sözün doğrusu, padşahın özünün də bu məhbəsdə gözü vardı. Bir ara istəyirdi ora köçsün. Sonra fikirləşdi ki, qonşu məmləkətlərdə bu hərəkəti düzgün qiymətləndirməzlər.

Padşah yata bilmirdi ki, bilmirdi. Yaman ürəyi darıxırdı. Heç aram tapa bilmirdi. İcazə verilməli nə vardısıca icazə verilmişdi, qadağan olunmalı nə vardısıca qadağan olunmuşdu. Padşaha bircə düşünmək qalırdı. O da elə hey fikir çəkirdi. Yenə dərin düşüncələrə dalmışdı ki, nəgahən başına iki fikir gəldi. Həm də bu iki fikir bir-biriylə həmqafiyə idi. Padşah lap mat-məəttəl qaldı, bir az da düşündü və bu iki qafiyə fikrə üçüncü bir qafiyə fikir də tapdı. Belə olan surətdə qərara gəldi ki, bütün fikirlərini qafiyələsin. Padşah bu işə elə uydu ki, uzun-uzadı bir şe'r yazdı. Şe'ri bitirəndə isə əvvəlki fikirlərini unutdu və başa düşdü ki, fikir əsas deyil, əsas qafiyə və şe'rdir.

Əslinə baxanda şe'r yazmaq dünyada ən vacib işdir, padşahlıq, taxt-tac-flan isə bir qoz. Bu fikrə gəlib padşah düz beş yüz əlli beş şe'r yazdı. İndi padşah qəti yəqin eləmişdi ki, bu dünyaya padşahlıq etməkçün yox, şe'r yazmaqçün gəlib. İstədi səhər bu barədə bütün məmləkətə car çəksin. Ancaq o başdanan belə bir fikrə gəldi ki, car çəkmək-flan lazım deyil, bu barədə hamıya, illah da baş vəzirə demək də vacib deyil, lazım deyil və hətta təhlükəlidir. Padşah belə qərara gəldi ki, mənim padşahlığım gərək şairliyimə mane olmasın, şairliyim də padşahlığıma. O çox ayıq padşah idi.

Amma hər bir şairin də, hər bir padşah kimi gərək camaatı, kütləsi olsun. Padşah şerlərini saray şairlərinə oxumaq istəmirdi. Onlara inanmırdı. Bir dəfə tək səbr gətirmişdi, saray şairləri bir ağızdan demişdilər ki, xeyrədir. Axşam isə arvadı vəzirə qoşulub qaçmışdı. Bundan sonra padşah saray şairlərinə inamını itirmişdi.

Padşah vəziri hüzuruna çağırıb:

–Yanıma bir şair gətir — dedi.

Vəzir:

–Hansı kameradan? — deyə xəbər aldı.

Padşah:

–Hüzuruma əsl şair gətir — dedi.

Vəzir:

–Padşah sağ olsun — dedi — bir nəfər əsl var, amma o da dağa-daşa düşüb. Bilmirəm indi hansı meşədə, hansı səhradadır.

Padşah:

–Yerin altında da olsa, üstündə də, tapın gətirin — dedi.

Soraqlaşıb şairi tapdılar, gətirdilər. Şair şümal boylu, enli kürək, məğrur bir gənc idi. Bığ yeri bənövşə kimi yenicə baş qaldırıb. Güzəllikdə elə bir afəti-zaman idi ki, Yusif-Kənan onun əlinə su tökə bilməzdi. Üzünə baxan deyirdi bir də baxım. Padşah ona yer göstərdi, sonra öz şe'rlərini oxumağa başladı.

Oxudu qurtardı.

–Necədir? — deyə xəbər aldı.

Şair:
–Nə necədir? — deyə soruşdu. Onun qanun–qadağalardan, olar-olmazlardan xəbəri yox idi. Bilmirdi ki, sual vermək qadağan olunub.

Padşah:
–Şerlər — dedi.
–Hansı şerlər?
–İndicə sizə oxuduqlarım.
–Məgər bunlar şer idi — deyə şair üçüncü dəfə qanunu pozdu.

Padşah boğuq səslə:
–Bəli —dedi.
–Axı bunlar şer deyil.
–Niyə?
–Çünki şer tamam başqa şeydir.

Padşah:
–Deməli şerlərim xoşunuza gəlmədi? — dedi.

Şair:
–Hansı şerlər? —dedi.

Padşah qəmli—qəmli vəzirinə baxdı, həlim səslə:
–Bu adam dörd dəfə qanunu pozdu —dedi və lap yavaşdan əlavə etdi: — işinə baxın.

Vəzir şairə:
–Siz həbs edirsiniz — dedi.

Şair qanun–qadağalardan bixəbər olduğuyçün elə güman etdi ki, guya onu şahın yazılarını bəyənmədiyinə görə həbs edirlər.

Vəzir:
–Padşah sağ olsun —dedi —məhbəsdə boş yer qalmayıb. İzn verin müvəqqəti olaraq bunu tövləyə salaq.

Padşah dodağını büzdü:
–Xırda-xuruş məsələlərçün mənim vaxtımı alma. Bu adam qanunu pozub. O dustağa salınmalıdır. Harda, nə cür, nə müddətə — bütün bunların nə əhəmiyyəti var?

Gecə isə padşah yenidən şer yazırdı. O yazır, yazır, elə hey yazırdı, amma heç kəsə oxumurdu. Düz bir il durmadan yazdı. Seçilmiş əsərlərinin yüz cildi tamam oldu. Düz bir il tamam olanda padşah vəzirini çağırdı.

—Şairi hüzuruma gətir —dedi.

Bir qədərdən sonra padşahın hüzuruna saçı ağarmış, beli bükülmüş, dişləri tökülmüş bir qocanı gətirdilər. Bu haman şair idi.

Padşah mehribanlıqla:

—Yaman dəyişmişən — dedi — dünyasında tanımazdım. Yəqin çox işləyirsən. Bizim bu andıra qalmış peşəmiz adamı tez qocaldır — o yorğun-argın bir ədayla əlavə etdi — mən də bu ili çox işləmişəm. Xeyli yazıb-yaratmışam. "Mənim sözüm" adlı kitab yazmışam. Bir qulaq ver.

Padşah düz beş saat yarım yazdıqlarını oxudu. Şair susub durmuşdu.

Padşah oxuyub qurtardı, məlul–məlul şairə baxdı:

—Fikrini söylə, çəkinmə —dedi.

Şair:

—Əmr eləyin məni təzədən tövləyə salsınlar —dedi.

—Axı, niyə, niyə, niyə, nə üçün — həyəcədən padşahın dili–dodağı təpirdi — niyə görə mənim şerlərimi bəyənəmirsən? —O doğrudan yanıb-yaxılırdı.

Şair:

—İnciməyin —dedi —hər kəs padşah ola bilmir, hər kəs də şair ola bilməz.

Padşah inadla:

—Yox, ola bilər —dedi. O həm də çox tərs, həcət padşah idi —Mən sənə isbat edəcəm ki, hamı şair ola bilər, hamı, hamı, hamı, hamı. Yoxsa elə bilirsən sən göydən zənbillə tək düşmüşsən. Səndən başqa bu cahanda şair yoxdur. Şairlik çox çətin işdir? İndi hamı şair olar, onda görərsən.

Səhərisi kün fərman çıxdı. Məmləkətin bütün əhalisi şer yazmalıydı. Yazmaqdan başqa hamı bir-biriylə şerlə

danışmalıydı. Hər şey qafiyələnmişdi — dövlət qanunları, restoran menyüləri, qatarların gəlib-gətmə cədvəli. Əgər qafiyyə düz gəlməsə qanun maddəsi ya cədvəl dəyişdirilirdi. Xırda-para müvəqqəti çətinliklər meydana çıxırdı. Bir yerdə yanğın olmuşdu, ev sahibi yanğınsöndürənlərə zəng vurmuşdu, amma ünvanının qafiyyəsini tapanacan bina yanıb qurtarmışdı.

Padşah şairə:

—İndi sən azadsan — dedi. — Get adamların içində, həyata yaxın ol, görəcəksən ki, neçə yanılırsanmış. Hamı şer yazsa bilər, hamı şer yazmalıdır və hamı şer yazacaq.

Biçərə şair küçəyə çıxdı. Əvvəlcə gün işığından gözləri qaraldı. Susuzluqdan dodaqları çadar-çadar olmuşdu. Su istədi, amma nəsrə istədiyindən ona su verən olmadı. Özünə çəkmə almaq istəyirdi, yeyib qarını doyurmaq, bir yer tapıb gecələmək istəyirdi. Amma elə nəsrən danışdı. Tərsliyindən yox. Bacarmadığından. O şer yazmağı bacarırdı, amma şerlə danışmağı bacarmırdı.

Şairə ya heç cavab vermirdilər, ya da şerlə cavab verirdilər. Şair gün ərzində o qədər qafiyyə eşitdi ki, axşam gedib özünü qayadan atdı.

Xəbər padşaha çatdı.

Baş vəzir şerlə:

—Şair özünü qayadan atdı —dedi —öldü.

Padşah qəzəblə:

—O ölə bilməz —dedi.

Yeri gələndə o qəzəblənməyi də bacarırdı.

Vəzir:

—Siz həmişəki kimi haqlısınız —dedi —o ölə bilməz.

—Madam ki, ölə bilməz, deməli ölməyib, sağdır.

—Düz buyurursunuz, ölməyib, sağdır.

—Madam ki, sağdır, gərək ona hörmət edək. Şairlər ölkəsində hər şair ehtirama layiqdir. Şairə yaxşı bir heykəl qoymaq lazımdır. Ona gözəl bir mənzil — sərdaba tikmək lazımdır, xüsusi maşın katafalk təhkim etmək lazımdır,

qəzətlərdə şəkillərini çap etmək lazımdır. Hamı bilməlidir ki, şair sağdır. Bir də ki... padşah fikrə getdi, tutuldu, bir müddət susdu, sonra kədərlə əlavə etdi: — bu ölüm çox mənasız işdir. Belə xoşbəxt bir diyarda ölmək olar? Belə yerdə ölmək, illah da intihar etmək, nanəciblikdir. Mən təbəələrimə ölməyi qəti qadağan edirəm.

Padşah bu sözləri amiranə bir tərzdə dedi və içində sevindi —qadağan eləməli təzə bir şey tapmışdı.

Günlərin bir günündə padşah vəzirə müraciət etdi:

—Vəzir, indi mən ölümü də qadağan eləyəndən sonra təbəələrim yə'qin daha lap xoşbəxtdirlər.

Vəzir:

—Bəs necə ki, şah sağ olsun —dedi — bizim keçmiş padşahlar, sizin atanız, babanız və ulu babanız da az-çox qadağan etmişdilər, amma sizə çatan olmaz.

Padşah fikirli–fikirli:

—Bəli —dedi —Atam allahı qadağan elədi, mən heç bilmirəm o nə deyən şeydir, amma uşaqlıqda anam hərdənbir onun adını çəkərdi. Babam güzgü deyilən bir şey varmış, onu qadağan edib. Mən heç bilmirəm o nə deyən sözdür. Axı bu qadağadan neçə il sonra dünyaya gəlmişəm.

Vəzir:

—Güzgü! —dedi —mən heç belə sözü yerli-dibli eşitməmişəm.

Padşah dedi:

—Az–maz yadıma gəlir ki, uşaqlıqda nənəm danışardı. Bu güzgü kim imişsə, babama həmişə deyərmiş ki, sən çirkinsən, eybəcərsən. Babam da onu məhv eləyib, bütün nəslini qırıb məmləkətdən yox edib.

Vəzir:

—Padşah sağ olsun — dedi — bütün bu qadağalar bizi xoşbəxt elədi. Amma, bilmirəm deyim–deməyim, heç dilim də gəlmir, mənim də sizdən bir böyük xahişim var. Şəxsi xahişim.

Padşah:

—Sən yaxşı vəzirsən —dedi —Səndən razıyam. De gəlsin.
Nə istəsən edərəm.

Vəzir:

—Qadağan edin —dedi.

Şah:

—Qadağan ediləsi bir şey qalıbsa, edərəm —dedi.

Vəzir:

—Qalıb, qalıb — dedi —elə bir şey qalıb ki, sizin sadıq təbəələrinizi tamam xoşbəxt olmağa qoymur.

—Denən görüm o nədir. Qadağan edək.

Vəzir pıçıltıyla:

—Eşq-məhəbbət —dedi.

Padşah:

—Eşq-məhəbbət — deyə təkrar etdi və onun ürəyi sancdı, keçmiş arvadı yadına düşdü.

—Bəli, məhəbbət, sevgi. Nə qədər ki, sevgi qadağan olmayıb, adamlar aşıq olacaqlar, həsrət çəkəcəklər, qısqanacaqlar, ağrıyaqlar, təklidən bağrıları çatlayacaq.

Vəzir arif adam idi, elə sözlər seçirdi ki, padşahın ürəyinə tikan kimi batırdı, qəlbinin yaralarına duz basırdı.

—Oğlum — padşah ilk dəfə idi ki, vəzirinə belə müraciət edirdi — sən belə yaraşıqlısan, cavansan, gözəlsən. Sən məhəbbətin ancaq xoş üzünü görmüsən, sən nə bilirsən qısqanclıq, intizar, izzirab, təklik nədir?

—Padşah sağ olsun, mən bütün bu hissləri axır üç saat ərzində keçirmişəm.

—Üç saat! Qəribədir! Arvadın gözəldir, cavandır, səni sevir, sənə sadıqdır.

—Şah sağ olsun, mən də elə bilirdim. Ancaq dörd saat bundan qabaq arvadım şəhər kənarına gəzintiyə çıxmışdı. Orda sizin babanızın — güzgünü qadağan edən padşahın qəsrinin xərəbələri var. Arvadım bu xərəbələrə baxmağa getmişdi. O xərəbələrdən nə isə balaca bir şüşə qırığı tapıb gətirib evə. Mən indi bildim ki, bu tilsimli şüşə imiş. Arvadım dönüb olub

ayrı adam.

—Necə ayrı adam?

—Bəli. İş orasındadır ki, mənim bir baldızım vardı, arvadımın ekiz bacısı. Neçə il bundan qabaq öldü — vəzir tələsik əlavə etdi — o vaxt hələ ölməmək haqqında qanun çıxmamışdı.

Padşah:

—Yaxşı, sonra — dedi.

—Arvadım həmin şüşədən gətirib hər dəqiqə bu şüşəyə baxır, öz-özünə gülür, danışır: əziz bacım, gözümlün ağrı-qarası — deyir, axır ki, səni gördüm. Elə bil mənə dünyanı bağışladın. Bu sehirlili şüşədən görürəm ki, sağ-salamatsan, məşallah, gülürsən, danışırısan.

Padşah:

—Yox əşi, — dedi.

—Bəli, şah sağ olsun. Əvvəlcə mən elə bildim başına hava gəlib. Amma sonra şüşəni gizlədib hamama getdi, mən də əlüstü şüşəni götürüb baxdım. Baxdım nə gördüm!

—Nə gördün? — deyə padşah maraqla soruşdu.

—Şah sağ olsun, bu doğrudan da sehirlili şüşə imiş. Amma arvadım məni aldadıbmiş. Ömrümüzdə birinci dəfə idi mənə yalan satırdı. Şüşədə bacısı-zad yox imiş. Bacısıynan-zadnan danışmırmış. Şüşəyə baxıb mən cavan və gözəl bir oğlanı — xoşbəxt rəqibi gördüm. Qan vurdu başıma, o saat gördüm ki, o da hirsələndi, qaşlarımı çatdım, o da çatdı və başa düşdüm ki, mən nə qədər ona nifrət edirəmsə, o da mənə o qədər kin bəsləyir. Arvadım da bu adamla danışır, sözləşirmiş, bu novcavan da şüşədən ona him-cim eləyirmiş. Mənim bağrım çatlayır, əlahəzrət, qısqanlıqdan boğuluram. Siz məni qaldırdınız, üçüncü vəzir idim, birinci oldum, bütün rəqiblərimi və düşmənlərimi yerlə yeksan edib xoşbəxtliyə çatdırdım. Baxtlarını açıb qapılarını bağlatdım, amma bu adamı mən tanımıram, heç vədə onu görməmişəm. Bilmirəm arvadım onunla harda tapışıb. Mənim ürəyim partlayır. Bütün hökmüm,

qüdrətim acizdir. Yalvarıram, əlahəzrət, məhəbbəti qadağan edin ki, daha o vəfasızı sevməyim, sakit olum. Yenə xoşbəxt olum.

Padşah:

—Əzizim —dedi — heç kefini pozma, o bizim əlimizdə nədir ki, bu saatca qadağan edərik. Amma mən də sənə o rəqibini görmək istəyərdim. Görüm, o vəfasız sənə kimi iyid, gözəl, çavan oğlanı kimə dəyişib. Bəlkə mən tanıdım onu. Əgər mənə təbəələrimdən olsa, vay onun halına, hanı o şüşə, ver görüm.

Vəzir:

—Budur —dedi, cibindən balaca bir şüşə parçası çıxarıb padşaha uzatdı.

Padşah aldı, baxdı, baxdı, sonra bərkdən qəhqəhə çəkib güldü.

—Baş vəzir olsan da, axmağın birisənmiş —dedi —Belə çirkin, eybəcər bir qoca kaftardan ötrü qanını qaraldırsan.

Padşah çox ağıllı və təcrübəli padşah idi, adamın sifətinə baxıb bütün varlığını təyin edə bilərdi. İndi də şüşəyə baxıb deyirdi:

—Əşi, bunun küt sifətini görmürsən, görmürsən ki, axmağın, rəzilin biridir, bütün dünyaya nifrət edir. Özünü xeyirxah göstərir, amma hamıya kin bəsləyir. Kin bəsləyir, ona görə ki, bədbəxtidir. Bədbəxtidir, ona görə də hamını bədbəxt etmək istəyir, əşi bunun hay-hayı gedib, vay-vayı qalıb. Bu gün sabah gorbagor olacaq. Belə bir gorbagorun üstündə qanını qaraltmağa dəyərmisən?!

Doğrudan da padşah düz deyir: qanını qaraltmağa dəyərmisən?

8 aprel, 1970

ƏLAQƏ

(Fantastik povest)

Bu yayın istisi bir özgə isti idi. Adətən, ən qızmar yay aylarında belə havanın yapışıqan kimi çiriş keçdiyi dözülməz bürkü günlərindən sonra şəhərə qəfil dəniz küləyi hücum çəkirdi, açıq qalmış pəncərələrin şüşələrini qırıb töküdü və adama elə gəlirdi ki, bu çilik–çilik sınıb tökülən istinin, bürkünün özüdür. Bir neçə gün sonra yenə də havadan od tökülərdi, amma arada qalan bu qısa müddətdə şəhər etibarsız sərinliyin ləzzətini səhra yanğısında qarşıya çıxan quyu suyu kimi başına çəkirdi.

Bu avqust başqa avqust idi: dördüncü həftə idi ki, hərarət ölçənin civəsi 39-40 dərəcədən aşağı enmirdi ki, enmirdi. Hava şəffaf, amma bir qədər bulaşlıq horranı andırırdı. Bu horradan görünməz azman-şüşəüfürən əcaib formalar düzəltdi — evlər, ağaclar, maşınlar, insanlar arasında qalan küçələr, meydan, müxtəlif boşluqlar — belə əcaib şüşə —horra—hava formalar idi. Bir vaxtlar belə bir oyuncaq vardı: şüşə kürə, içinə də cürbəcür, rəngbərəng çınqıllar, yarpaqcıqlar —əsl kəhrəbada həkk olub qalmış yarpaqlar kimi. İndi səma tağının altında istidən çapalayan şəhərin damları, qüllələri də sanki şəffaf yarım dairənin qatı maddəsinə həkk olunmuşdu. Fabrik borularından çıxan tüstülər göyə uçub getmir, havada ərimirdi. Tüstülər keçə kimi səmaya döşənirdi. Bu bulanıq boz tüstü zolağından başqa səmanın hər tərəfi apaçıq idi. Bir parça bulud belə görünmürdü. Göylərin mavisi solmuşdu. Səma kirli pambıq rəngindəydi. Gecələr səma tağı qatranı andırırdı; Elə bil qır qazanına bir qom köz atmısan, sonra da qazanı tərsinə

çevirmisən — gecə düşəndə şəhər işıqları közərən papiroslara oxşayırdı, sonsuz girdablardan gələn ulduz işıqları isə, sanki boş fəzadan keçmir, qatı, qalın bir maddəni deşib çıxırdılar.

Otuz gün idi can qurtaran külək əsmirdi ki, əsmirdi. Ağac yarpaqları, kövrək, incə söyüd salxımları hərəkətsiz asılıb qalmışdılar, elə bil havanın qatılığına yapışdırılmışdılar, şəhər civarında, çöllükdə atılmış kağız, qəzet parçaları da beləcə torpağa yapışıb, daha doğrusu, mıxlanıb qalmışdı. Ehtizazsız, tərپənişsiz. Atılmış siqaret yerə mismar kimi düşürdü. Sonra kimsə onu tapdalayır, əzirdi, asfalta həkk edirdi və o zaman tütün qırıqları da eyni cür hərəkətsiz donub qalırdı.

Şəhərin sakinlərinə elə gəlirdi ki, hamısı yavaş-yavaş əriyir, tərə çıxır. Bir neçə gün, bir neçə saat da belə davam etsə onlar əriyib atılmış dondurma kimi qabıq paltarlarından süzülərək küçələrlə axıb gedəcəklər. Bu yalnız cismani bir düyüm deyildi, həm də şüurlu hiss idi. Hər halda tələbə (bir həftə idi ki, onun tələbə adlanmağa hüququ vardı, bir həftə bundan qabaq köks təpəsindən atılıb çıxmağa hazır olan qəlbinin, sanki içindən dışarıda səslənən döyüntüləri altında o, adını instituta qəbul olunmuşlar siyahısında oxudu) özünü məhz belə hiss edirdi: elə bil beyni istinin təsiri nəticəsində nə isə başqa bir şeyə — mayeyəmi, buxaramı çevrilirdi. Səbəb yalnız istilərdə idimi? Görəsən, niyə ömrün vacib sınaqlarından biri — ali məktəbə qəbul imtahanları ilin ən bürkü ayına düşür? Bütün bunlar hamısı tanımadığı yad cənub şəhəri (o bu şəhərə ilk dəfə bir ay bundan qabaq gəlmişdi və indi azı beş il burada yaşamalıydı), qəbul imtahanlarının üzücü gərginliyi, istilər, istilər və nəhayət bəxtinin uğuru — instituta düşməsi (bu uğur onun düşündüyündən də çox təsir etdi tələbəyə), bəli, bütün bunlar birlikdə — tələbəni aydın şüurla dərk olunmayacaq, qeyri–müəyyən, qeyri–real bir hala salmışdı. İndi bütün həyəcanlar, təlaşlar sovuşandan sonra, tələbə dərslərin başlanmasına qədər qalan bu müddətdə, bu qısa bekarlıq fasiləsində nə edəcəyini, nədən başlayacağını bilmirdi. Hər

halda bir şeyi o, qət etmişdi —yataqxanada qalmayacaq. Artıq onun yataqxanada qalmağa tam hüququ vardı, amma o, hüquqdan heç vəchlə istifadə etməzdi. Təbiətən tələbə adamayovuşmaz idi, özünə qapılmış, içinə çəkilmiş insandı və qəbul imtahanı zamanı üç nəfər başqa abituriyentlə birlikdə yataqxana otağında qalmaq məcburiyyəti onu bir daha inandırdı ki, adamlarla, illah da yad adamlar ola, heç cür dil tapa, ünsiyyət, ülfət bağlaya, əlaqə yarada bilmir. Bu təşəbbüslər onunçün dözülməz işgəncəyə çevrilərdi. Tələbə təəccüblənirdi ki, otaqdakı üç digər qonşusu —əvvəlcədən bir-birlərini tanımasalar da elə ilk gün günortaya yaxın cur olmuşdular — bir-birlərinin sözündən, sirrindən agah idilər. Bir də tələbəni mat qoyan o idi ki, bu üç oğlan bir-birinə rəqib kimi baxmırdılar. Halbuki, onlardan ikisi eyni institutun eyni fakültəsinə daxil olmaq istəyirdi. Tələbə də sənədlərini məhz o institutun o fakültəsinə təqdim etmişdi. Dördünün arasında tələbə elə bir o oldu. Oğlanlardan biri elə ilk imtahanlardanca kəsildi. O biri iki oğlan onun halına, ürəkdən və səmimi acıdılar, amma özlərinin də aqibəti elə oldu. Qalan iki oğlandan biri ikinci imtahandan, ikincisi isə axırıncı imtahandan kəsildi. Bir gün sonra isə tələbənin daxil olduğu bilindi. Ancaq tələbənin iki qonşusu (birinci oğlan kəsilən kimi yataqxanadan getmişdi) heç də ona həsəd aparmır, paxıllıq etmirdi, əksinə, deyirdilər ki, gəl bu xoş hadisəni birlikdə qeyd edək. Tələbə bir bəhanə tapıb boyun qaçırdı. Bu adamlarla heç bir əlaqə yaratmaq istəmirdi, fikirləşirdi ki, nə onun onlara, nə onların ona xüsusi rəğbət bəsləməsinə əsas yoxdur. Onların uğursuzluqdan sonra özlərini sındırmamaları, özlərini tox tutmaları, zarafatları, lətifələri, öz aralarında, yataqxanadakı başqa oğlan və qızlarla mehribançılıqları, ünsiyyətləri, asan təmasları bir növ tələbəni daha da əzirdi, çünki qılıqsızlığını, ülfətsizliyini bir daha gözə çarpdırırdı. Odur ki, sınaqdan qalib çıxıb, bir nəfər tanış–bilişi olmayan şəhərdə yaşayacağını bilən kimi, tələbə qalacağı yer haqqında düşünməyə başladı. O bura

gəlməmişdən bilirdi ki, yataqxanada tək qalmaq imkanı olmayacaq, odur ki, tələbəlil həyatına hazırlaşarkən yavaş-yavaş kiçik bir məbləğ yığıb hazırlamışdı. Məbləğ kiçik olsa da, balaca bir otaq, ya guşə tutmağa bəs edərdi. İnstituta düşdüyünü bilən kimi o, axtarışa başladı. Tələbə bilirdi ki, belə axtarışları iki yolla aparmaq mümkündür, ya şifahi şəkildə, tanış–bilisələr vasitəsilə, soraqlaş–soraqlaş (onun da dediyimiz kimi, burada heç bir tanış–bilisi yox idi), ya da yazılı, yəni elanlar vasitəsilə. Allahın ver günü tələbə elan lövhəsi asılmış balaca küçəyə üz tuturdu, bura cürbəcür adamlar toplaşardı —ev, mənzil, otaq, guşə kirayə verənlər, kirayə götürənlər, dəyişənlər, çeşid–çeşid dəllallar və bir də avara bekarlar. Onlar iri lövhənin qabağına yığışar, əllə, ya makinada yazılmış, lövhəyə yapışdırılmış elanları oxuyar, müzakirə, mübahisə edər, çənə-boğaz olardılar.

Düz altı gün idi ki, tələbə bu lövhənin qarşısına gəlirdi. Hamısı da hədə. Bu gün lövhənin qabağında adam az idi, tələbə yarım saata qədər dayandı, elanların hamısını elədən belə oxudu və yenə də münasib bir şey tapmayıb kor–peşman yola düzəldi. Ancaq bir addım atıb dayandı. Tələbəyə elə gəldi ki, onu çağırırlar, adını çəkdiilər. Şübhəsiz o yanılmışdı, çünki bu şəhərdə üç nəfər yataqxana qonşusundan başqa heç kəs onun adını bilmirdi. Onlar da bu şəhərdən çıxıb getmişdilər. Ancaq qəribədir ki, tələbə yalnız adını eşitmədi, eyni zamanda ona zillənmiş zəndli baxışları da hiss etdi. Tələbə çevrilib baxdı: küçə bomboş idi, lövhənin qarşısında altı nəfər (tələbə tezcə saydı onları) dayanmışdı. Onlar diqqətlə elanları oxuyurdular. Onlardan ikisi cib dəftərlərini çıxarıb elanları ora köçürdü, hər halda heç biri nə tələbəyə baxmaq, nə də onu çağırmaq fikrində deyildi. Tələbə aramla küçəyə göz gəzdirdi, sonra başını qaldırıb küçənin hər iki tərəfində yerləşmiş bir və ikimərtəbəli evlərə baxdı. Pəncərələri də nəzərdən keçirdi, axı ona dikilən baxışlar pəncərə arxasından da zillənə bilirdi. Bütün pəncərələr istiyə baxmayaraq, ya bəlkə də elə istiyə görə

— kip bağlı idi. Heç yerdə heç kim görünmürdü. Lövhe qarşısındakı iki nəfər lazım bildiklərini cib dəftərcələrinə köçürüb yola düzəldilər, üç nəfər başqası da lövhədən aralanıb tını buruldu. Gediş-gəliş az idi bu küçədə. Ancaq tindən qeyri-adi dərəcədə uzun bir maşın — refrejerator buruldu və bütün küçəni —tindən-tinə tutdu. Bu maşın nə isə yer üzündə çoxdan məhv olub itmiş qədim heyvanları — kərtənkələnin nəhəng əcdadını xatırladırdı. Məhz elə kərtənkələ kimi, nəhəng ilan kimi qıvrılıraqla tını buruldu, bir azdan quyruğu da çəkilib gözdən itdi. Və ancaq, bundan sonra tələbə lövhə qarşısında qalmış yeganə adama —göy köynəkli, hündür oğlana diqqət yetirdi. Bu, tələbənin otaq qonşularından biri —həmin o ilk imtahandan kəsilən oğlan idi. Tələbəyə elə gəlirdi ki, oğlan bu şəhərdən çıxıb getmişdir. Onların çarpayıları yan-yana idi: oğlanın qərribə şakəri vardı —gecə yuxuda kiminləsə bərkdən mübahisə edər, qızıqıb qışqırar, söyərdi, hər halda tələbənin onunla görüşməyə, dayanıb kəlmə kəsməyə heç bir həvəsi yox idi. Amma oğlan çevrilib tələbəyə tərəf addımladı. Qərribədir. Gülümsəyən oğlan — tələbəyə elə gəlirdi ki, oğlan məhz ona gülümsünür —yaxınlaşarkən tələbə gördü ki, bu heç də həmin oğlan —onun yataqxana qonşusu deyil. Düzdür bir qədər ona suyu çəkir, amma hər halda o deyil və təbii ki, heç gülümsünüb eləmir ki, tələbənin yanından da yad adam kimi sakitcə keçib getdi. Amma bu anın gələcəkdə cərəyan edəcək işlər üçün müəyyən əhəmiyyəti oldu: çünki məhz bundan sonra elə bil kimsə tələbəyə dedi ki, lövhəyə bir də yanaş, elanları bir də gözdən keçir. Tələbə elanları böyük diqqətlə başdan-axıracan oxumuşdusa da, hər halda, qərribə bir daxili təkanın nəticəsində yenidən lövhənin qarşısına qayıtdı və elanları bir-bir yenidən oxumağa başladı. Tələbə bu işi son dərəcə böyük bir vasvasılıqla icra edirdi. Halbuki, bilirdi — elanları indicə oxuyub, münasib bir iş yoxdur və onları yenidən — ikinci dəfə oxumaq mənasız işdir. Birdən eyni zamanda o həm kiminsə baxışını hiss etdi, həm də səs eşitdi. Səs çox gümrəh və nikbin

idi, həm də tələbəyə çox tanış gəlirdi.

–Tələbəyə eşq olsun! İşlər necədir?

Tələbə çevrilib baxdı və matı-qutu qurudu: qarşısında həmin oğlan — kəsilib getmiş yataqxana qonşusu dayanmışdı. O, yaşıl köynəkdə idi və tələbəyə baxıb gülümsünürdü. Tələbəni təəccübləndirən o deyildi ki, cəmisə üçcə nəfəri tanıdığı belə böyük şəhərdə məhz bu üç nəfərdən birisi rastına çıxıb. Tələbə ona mat qalmışdı ki, ikicə dəqiqə bundan qabaq başqa bir adamı məhz bu oğlana oxşatmışdı və dərhal da oğlanın özü tını burulub onun qabağına çıxmışdı. Tələbə "telepatiyadır" deyə düşündü. Əvvəllər də onun başına belə təsadüflər gəlirdi: kimin barəsində düşünür, ya kimisə kiməsə oxşadırdı və bir neçə dəqiqədən sonra ən gözlənilməz yerdə və ən ağılsız bir şəraitdə həmin adama — haqqında düşündüyü və ya kimisə oxşadığı adama rast gəlirdi. Belə təsadüfləri "telepatiya" deyə müəyyənləşdirmiş və onların sirri tələbəyə birdəfəlik izah olunmuşdu. Başqa bir qəribəlik də vardı, amma o da tələbə üçün izah olunmaz sirr deyildi; görürsən, bəzən o tanımadığı bir şəhərə ya bir təbiət guşəsinə düşürdü və qəti bilirdi ki, heç bir zaman — heç körpəlikdə də bu yerdə olmayıb, lakin nədənsə gördükləri ona çox tanış gəlirdi. Yaxud heç bir vaxt yemədiyi bir xörəyin, heç bir vaxt görmədiyi bir meyvənin dadını ilk dəfə duyarkən bəzən ona elə gəlirdi ki, bu təm, bu dad ona yaxşı tanışdır. Haradan? Bunun səbəblərini təyin edə bilmir və əziyyət çəkirdi. Səbəblərin tapa bilmədiyi üçün yox, hadisənin özünün qəribəliyini onun düşüncələrini məşğul edirdi. Nəhayət, bir gün tələbə haradasa oxudu ki, irsiyyət genlərinin öz yaddaşı var, nəsildən-nəslə keçən yaddaşı. Bu yaddaş həm də bəzən birbaş, müstəqim xətlə deyil, dioqanal üzrə — hansı ulu xaladansa, ulu əmidənsə keçib gəlir. Bunu oxuyan kimi tələbə sakit oldu. Qeyri-real və qeyri-mümkün təsadüflərin qəribə sirri daha onun düşüncələrini yormurdu.

Küçə yenə də bomboş, adamsız idi. Sabiq otaq qonşusu salam verib ötdü, bəlkə də ayaq saxlayıb görüşər, danışardı,

amma tələbənin qaraqabaq, qılıqsız adam olduğunu xatırlayıb getdi.

Tələbə yenidən lövhəyə tərəf çevrildi və birdən-birə aşağıda indiyə qədər nədənsə gözdən qaçıracağı bir elanı gördü. Elan çox iri idi. "Necə olub ki, mən bu boyda elanı gözdən qaçırmışam?" — deyə təəccübləndi. — Həm də elanın elə bir xüsusiyyəti vardı ki, dərhal onu nəzərə çarpdırmalı idi. Makinada çap olunmuşdu, amma not kağızının üstündə: beş paralel not xətti, üstündə də hərflər. Hələ not xəttinin başında kaman və bas açarları da çəkilmişdi.

Elanda göstərilənlər tələbənin düz bir həftədir sorağında olduğu şeylər idi: tək otaq kirayə verilir: pəncərələri dənizə. Bütün rahatlıqları var. Telefon, eyvan, lift, 20-ci mərtəbədə. "Məgər bu şəhərdə. 20 mərtəbəli bina var?" deyə tələbə düşündü, o, şəhərə pis bələd idi. "Madam ki, 20-ci mərtəbədəki otaq kirayə verilir, deməli, iyirmi mərtəbəli bina da var". Ən qəribəsi isə istənilən məbləğ idi. Məbləğ, o qədər kiçik idi, heç inanmaq olmurdu. Elə bil onun real yox, rəmzi əhəmiyyəti vardı. Bu tələbəni hər şeydən artıq şübhələndirdi. Axı axtardığını tapanda və tapdığının məhz sən axtardığın olduğunu görəndə bir qədər şübhələnirsən. Mümkünmüdür? Belə xoş təsadüf ola bilərmi? Əgər tələbə keciksəydi və məlum olsaydı ki, bir gün, ya bir saat bundan qabaq kimsə onu qabaqlayıb, gözəl variant əldən çıxıb, o zaman bu səadət, doğrudan da itirilmiş həqiqət olardı. Hər halda tələsmək lazımdır, bircə dəqiqə də yubanmamalı! O, ünvanı yazdı.

Elanda göstərilmiş küçə, şəhərin köhnə hissəsində idi. Gec-tez söküləcək birmərtəbəli evlər, əyri-üyrü dar küçələr, bu küçələri basmış qeyri-müəyyən axıntılar, davalı, toylu, yaşlı həyətlər...

Belə zalım zarafat nəyə gərəkdir? Məgər bu elanlara nəzarət edən-zad yoxdur ki, kim ağına nə gəlsə yazıb lövhəyə vurur?

Niyə adam dolamağa bu cür imkan yaradılır? 20-ci mərtəbə! Bu da sənin iyirminci mərtəbən. Belə düşünə-düşünə tələbə birmərtəbəli evlərə göz gəzdirirdi: bax, bütün bu komaları yan-yanaya yox, üst-üstə düzsən onda doğrudan da iyirmi nədir, lap yüz mərtəbəli bina olar! Amma belə düşünməsinə baxmayaraq tələbənin gözləri yenə də 17-i rəqəmini axtarırdı: elanda bu nömrə göstərilmişdi. Nəhayət, tələbə rəqəmi gördü, həmin rəqəm göydələn binanın deyil, ikimərtəbəli mülkün üstündə vurulmuşdusa da, tələbə nədənsə dərhal arxayınlaşdı. Bu an ona doğrudan da elə gəldi ki, elanda yazılanlar zarafat deyil, gerçəkdir. Ev küçənin o biri tərəfində idi. Tələbə küçəni keçib 17 nömrəli evin qarşısında dayandı. Qapıdan iri bir qıfıl asılmışdı. İkinci mərtəbədə balaca taxta balkon vardı. Otaqdan ora çıxan qapı bir qədər açıq idi və oradan qara tül pərdənin ucu çıxmışdı. Eyvanda gil qablarda qeyri-müəyyən rəngli süst bitkilər vardı, görünür, onlara çoxdan su verən olmamışdı. Hərəkətinin bütün mənasızlığını dərk edə-edə tələbə iki dəfə qapını döydü, sonra çevrilib getmək istədi. Amma elə bu vaxt qonşu darvaza açıldı, oradan ortayaşlı bir qadının başı göründü və qadın acıqlı bir ədayla:

–Kimi istəyirsiniz? — deyə xəbər aldı.

Tələbə bilmədi nə cavab versin, axı elanda familiya yazılmamışdı.

–Mən elana görə gəlmişəm, — dedi, — bu küçə, bu ev, nömrəsi...

Qadın daha da bərk hirsələndi:

–Burda çoxdan heç kəs yaşamır, —dedi və darvazasını örtüdü. Ancaq tələbəyə elə gəldi ki, qadın darvazanın ardından çəkilməyib, dayanıb deşikdən onu izləyir.

Onu çağırdılar, tələbə lap aydın eşitdi ki, məhz onu səsledilər, amma adını çəkdilərmə, yoxmu — bunu dəqiq deyə bilməzdi. Hər halda ona müraciət edirdilər. "Ah" qədər qısa bir nidayla onu hayladılar, tələbə çevrildi və doğrudan da ikinci mərtəbədə eyvana açılan qapının ardında qoca bir qarını, daha

doğrusu, qadının güclə sezilən siluetini, kölgəsini gördü. Tələbəyə, hətta elə gəldi ki, ona əl elədilər, işarə verdilər, amma bunun belə olub-olmadığını qəti deyə bilməzdi. Hər halda tələbə qıfıllı qapıya yanaşdı və eyvanın düz altında dayandı. Görünür, doğrudan da onu çağırmışdılar, çünki haradasa, lap yaxında danışıq eşidildi, nə barədəsə qızğın mübahisə edirdilər: tələbə bircə kəlmə sözü də seçə bilmirdi, amma mübahisənin gərginliyini anlayırdı. Sonra bayaqkı darvaza açıldı, ortayaşlı qadın çıxdı. İndi onun yanında balaca çaş bir qız da vardı. Onlar dinməz-söyləməz 17 nömrəli evin qapısına yanaşdılar, qadın xalatının cibindən bir dəstə açar çıxartdı və qıfılı açdı. O yenə də əvvəlki kimi acıqlı idi və çox qaba bir tərzdə tələbəyə:

—Yuxarıdadır, — dedi — pilləkənlə qalx.

Sonra kobud şəkildə qızın belindən yapışdı, boynuna bir qapaz vurdu, qoltuğunun arasına alıb apardı, darvazadan içəri girdi. Qız bərkdən ağlamağa başladı. Qadın ona bir qapaz da vurub darvazanı çırpdı, kilidlədi.

Tələbə dar, qaranlıq, pişik iyi verən pillələrlə ikinci mərtəbəyə qalxdı. Pillələr ikinci mərtəbədə qurtarırdı və burada yeganə bir qapı vardı — hər tərəfinə bənövşəyi mürəkkəb çıldırılmış köhnə qapı,

—Gəlin, — bu səs içəridən eşidildi, şübhəsiz indicə eyvan qapısından baxan qarının səsi idi.

Tələbə daxil oldu. Otaq çox baxımsız və basırıq bir şəkildə idi, nimdaş, işlənib isbatdan çıxmış şeylərlə dop-dolu idi. Otaqdan qocalıq və iqtidarsızlıq qoxusu gəlirdi, köhnə divanın üzü süzülüb tökülmüşdü, çırıqlarından prujinlərin sivri ucları çıxırdı. Əcaib burumlu ayaqlara malik olan hündür, arxalı kürsülər də beləcə köhnə, əldən düşmüş idi. Otaqda çoxlu iri yöndəmsiz şkaf vardı. Elə bil onların rəng-rufu qocalıqlarından tutulmuş, tündləşmiş, qaralmışdı. Tavandan iri və tozlu abajur asılmışdı. Onun qotazlarını hörümçək toru bürümüşdü. Divarlarda çoxlu mismar vardı. Bu mismarlar müxtəlif

səviyyələrdə vurulmuşdular — hündür yerdən vurulanı da vardı və elə aşağıda vurulanları da vardı ki, bu səviyyədə şübhəsiz, onlardan bir şey asmaq mümkün deyildi. Bütün bunlar əcaib-qəraib təəssürat oyadırdı. Amma bu əcaiblikdən başqa otaq həm də nə isə faciəvi bir ovqat oyadırdı. Belə ovqat nədən doğurdu, tələbə dəqiq təyin edə bilməmişdi, amma bu duyumu çox aydın hiss edirdi. Otağa nəzər salan kimi nədənsə onda anlaşılmaz bir istək — tez, bir an belə yubanmadan buradan — bu otaqdan, bu evdən, bu küçədən qaçıb qurtarmaq istəyi oyandı. Səs eşitdi:

—Nə lazımdır sizə? — Kündə, hündür kürsünün içinə çöküb qalmış qarını gördü. İstiyə baxmayaraq otağın bütün pəncərələri kip bağlı idi, qarı da boğazınacan düyməli uzun qara paltar geymişdi, hələ üstündən çiyinə qara yun şal da salmışdı. Nədənsə tələbəyə elə gəldi ki, qarı iflicdir, hərəkətsizdir. Qarının sifətindən onun əsl-nəcabətli adam olduğu sezilirdi və fantaziyanı bir az işlətsən onu çox illər bundan qabaq, uzaq gəncliyində gözəl varlıq kimi xəyalda canlandırmaq mümkün idi. Amma indi bu ötüb getmiş gözəllik onun sifətinin və bədəninin bütün guşələrindən amansızcasına qovulmuşdu və yalnız bircə yerdə — gözlərinin dibsiz kədərinə ilişib qalmış, özünə orada son məskən tapmışdı. Gözəl zil qara gözlərinin kədərinə nə isə bir məşumluq da vardı.

—Mən elana görə gəlmişəm. Deyəsən, səhv etmişəm.

—Səhv? — deyə qarı təkrar etdi. —Yox, bu elanı mən vermişəm. Sizə otaq lazımdır?

Tələbə:

—Bəli, — dedi, — amma orada söhbət 20-ci mərtəbədəndir və yazılıb ki... — O, sözünü yarımçıq qoyub susdu. Əgər elanı bu qarı veribsə, orda yazılanları onun özünə sadalamağa nə hacət? Hər halda öz yazdıqlarını bilir...

Qarı:

—Bəli, —dedi və öskürməyə başladı, bu papirosa aludə

olmuş adamın uzun sürən quru öskürəyi idi. — Tələbə otağın müxtəlif yerlərindəki içi kötüklərlə dolu külqabılara və boş papiros qutularına fikir vermişdi.

Bir qədər sakit olduqdan sonra qarı:

—Bəli, — dedi — 20-ci mərtəbədədir otaq — və yenə də susub dərin xəyala getdi, düşüncələr aləminə qərq oldu.

Tələbə bir daha otağa göz gəzdirdi və başa düşdü ki, müsibət, faciə təəssüratı nədən doğur — otaqdakı şüşəli şkaflar, dolablar, kiçik televizor ekranı, bədənnüma güzgü və hətta kəfkiqli iri divar saatının üstlərinə örtüklər atılmışdı. Adətən evdə meyit varsa və yaxud meyit basdırılıandan sonra qırx yas günü belə edilir. Qədim adətə görə güzgülərin, şüşələrin üzünü örtülür, son vaxtlar televizor ekranını da örtürlər, amma üstünə parça salınmış saati tələbə ilk dəfə görürdü. Düzdür bəzən saati saxlayırlar, vəfat etmiş adamın keçindiyi dəqiqə üzərində dayandırılırlar. Amma bu örtüklü saat dayanmamışdı, işləyirdi, tələbə bunu örtüyün altında gedib-gələn kölgədən-kəfkiqlərin hərəkətindən anlamışdı. Saatin xəfif çiq-çiqi da eşidilirdi və hətta zəngi də çaldı — ahəngdar sədalar on iki dəfə səsləndi — deməli, günorta vaxtı idi.

Divarlarda çoxlu fotosəkil vardı. Onların çoxu otuz-qırx il bundan qabağın şəkilləri idi. Şəkillər hamısı eyni boydadı. Nədənsə tələbənin ağına gəldi ki, bu adamlardan heç biri indi sağ deyil. Bəzən fotosəkillər anlaşılmaz bir sirlə təsvirini saxladığı adamın diri olub-olmamasını bürüzə verir. Fotolardan yalnız biri başqa ölçüdə — digərlərindən xeyli iri idi. Bu şəkildə ortayaşlı, çatmaqaşlı, qara bıqlı bir kişi əks olunmuşdu, onun gen yaxalı pencəyi və berrəng qalstuku vardı. Kişinin gərgin baxışı pasport şəkillərini yada salırdı. Amma əgər bu doğrudan da pasport üçün çəkilmiş şəkil idisə, onda azı yüz dəfə böyüdülmüşdü. Foto tünd rəngli çərçivədə idi. Bəlkə də çərçivənin rəngi təsadüfən belə idi, amma hər halda o, matəm haşiyəsinə də oxşayırdı.

Tələbə bu şəklin seyrinə daldı və duydu ki, qarı da onun

özünü uzun–uzadı seyr edir. Tələbə düşündü ki, qarı bir daha onunla danışmayacaq, ancaq qarı qəfildən dedi:

–Şəhərin o biri tərəfində, dəniz qırağında 20 mərtəbəli ev var. Otaq ordadır, axırıncı mərtəbədə. Bu mənim oğlumun otağıdır — qarı dərindən köksünü ötürdü. — Daha otaq ona lazım deyil. Mən bu otağı kirayə vermək istəyirəm... Müəyyən məbləğə... — Qarı susdu, sonra yenidən davam etdi. — Bu onun da arzusudur. — Qarı bu sözləri deyib sonsuz kədərli baxışlarını həmin kişinin şəklinə zillədi.

Təbii ki, qarı "oğlum" deyəndə onu nəzərdə tuturdu. Bu şəkli, onun qara haşiyəsini qarının sözlərilə, kədəri ilə, ahıyla, boşalmış, ona görə də artıq gərək olmayan və ona görə də kirayə verilən otaqla tutuşduranda əlavə izaha ehtiyac qalmırdı. —Hər şey aydın idi. Qarını bu barədə sorğu-suala tutmaq qanacaqsızlıq olardı. Görünür, yaralar da lap təzə idi, qövr edirdi, yəqin arvad oğlunu lap bu yaxınlarda itirmişdi — güzgülər, şüşələr hələ də örtük altında idi. Tələbə bircə onu dedi ki, otağa baxmaq istəyir.

Qarı tələsik:

–Əlbəttə, — dedi və qeyri-adi bir çevikliklə yerindən sıçradı. Tələbəyə elə gəldi ki, qarı onunla bir yerdə evə baxmaq üçün getməyə hazırlaşır. Amma onu iflic biləndə yanıldığı kimi, indi də qarının hərəkətini düz yozmamışdı. Qarı, sanki tələbənin burda olduğunu büsbütün unutmuşdu. O, tələbənin qarşısından keçib divar saatına yanaşdı, örtüyü çəkdi, saata baxdı, yenidən örtüyü saldı və bu səfər tələsmədən, aramla öz yerinə qayıtdı, kürsüsünə çökdü, gözlərini yumdu. Nə qədər vaxt keçdi? Bir dəqiqə, yarım saat, bir saat? Sonralar, qarının evindən çıxandan sonra tələbə elə hey bu barədə düşünürdü, amma yaddaşını nə qədər ələk-vələk eləsə də, müəyyənləşdirə bilmirdi ki, qarının saata tərəf gedib-gəlməsiylə kürsüsünə çöküb mürgüləməsi arasında nə qədər vaxt keçib. Divar saatının günortanı vurmasını — on iki zəng çalmasını tələbə aydın xatırlayırdı. Qarının evindən çıxanda da qol saatına baxdı

—ikiyə on beş dəqiqə işləmişdi. Amma bu iki zaman nöqtəsinin arasındakı müddət heç cür onun şüuruna sığışmırdı. Bu müddətdə nə olmuşdu? Bir-iki kəlmə söz, qarının saata tərəf gedib gəlməsi və kürsüdə mürgü döyməsi. Yəni o bir saat mürgüləyib? Təəccüblü bir şey yoxdur, qarı bir saat yox, bütün günü də yata bilərdi, amma axı bəs tələbə özü bütün bu vaxt ərzində neyləmişdi — durub qarının keşiyinimi çəkirdi, otağı, fotoları nəzərdənmi keçirirdi, arvadın oyanmasını gözləyirdi? Bəlkə, bütün bunlar belə idi, olmuşdu, amma tələbənin təsəvvüründə bu işlərin hamısı çox az bir vaxtın ərzində cərəyan etmişdi. Hər halda bir saat olmazdı. Qarı, doğrudan da mürgülədi, amma — tələbənin zənnincə — dərhal da oyandı. İndi isə belə məlum olur ki, azı bir saat keçib. Oyandı və sakitcə dedi:

—İyirmimərtəbəli ev. Orda cəmisə bircə dənə belə hündür bina var. Altında da çörək dükanı. Düz saat altıda ora gəlin. Mən sizi orda gözləyəcəyəm. Ünvanı yazın.

O, ünvanı aramla diktə etdi və tələbə yazan müddətdə yenidən yuxuya getdi.

Tələbə vidalaşmadan çıxdı. Küçədə qol saatına baxdı. Məlum oldu ki, qarının otağında saat yarımaya yaxın olub.

İyirmimərtəbəli bina şəhərin lap kənarında idi. Daha doğrusu, burada şəhər qurtarır və çöl-biyaban başlanırdı. Bu bina bomboş çöllə dəniz sahilinin arasında, qərribə bir tənhalıq içində ucalırdı. Ətrafında bir neçə təpəcik vardı və bu təpəciklərin üstündə iki-üçmərtəbəli evlər tikilmişdi, amma iyirmimərtəbəli göydələnlə müqayisədə onlar balaca daxmalara bənzəyirdi.

Taksi sürücüsü bu ünvana aparmağa heç cür razılaşmırdı. Cürbəcür bəhanələr gətirirdi:

—Parka gedirəm... Növbəm qurtarıb... Yolumun səmti deyil. Uzaqdır... —və s. Axırda belə bir şey də dedi: —

Ümumiyyətlə o tərəflər...

Tələbə başa düşmədi:

–Nədir ki, o tərəflər?

Sürücü dilini sürüdü:

–Yox, yəni deyirəm... —Sonra qəfildən razılaşdı: — Yaxşı, gedək.

Yol boyu heç birisi — nə sürücü, nə tələbə kəlmə kəsmədilər.

Sürücü:

–Bu da sənin binan, — dedi.

Onlar təzə, görünür, lap bu yaxınlarda istismara verilmiş binanın yanına çatmışdılar. Sürücü düz çörək dükanının qarşısında saxladı.

Tələbə haqqını verib çıxdı. Sürücü, tələbənin zənnincə həddən ziyadə tələsikliklə maşını döndərdi və uzaqlaşib gözdən itdi. Ətrafda ins-cins yox idi. Qu desən qulaq tutulardı. Amma səkinin yanında xeyli maşın dayanmışdı, hamısı da örtük altında idi. Çörək dükanı bağlı idi. Qarının bura gəlib çıxacağına tələbənin gümanı azdı: qoca, xəstə arvadın belə böyük bir məsafəni qət edib bura gələcəyinə inanmaq çətindi və ümumiyyətlə, bütün bu işlərdən tələbənin heç gözü su içmirdi. Amma bina, doğrudan-doğruya vardı, özü də məhz iyirmimərtəbəli idi. Tələbə mərtəbələri bir-bir sayıb axırıncısına çatmışdı ki, qarının səsinə eşitdi:

–Axı biz düz altıya danışmışdıq.

Qarı hardan peyda oldu? Tələbə nə ayaq səsi eşitmişdi, nə maşın səsi, burada düşəndə qarından əsər–əlamət yox idi. Amma hər halda indi arvad buradaydı, düz çörək dükanının qabağında dayanmışdı. Bayaqqı qara paltarda, çiyində də yun şal.

Tələbə:

–Bağışlayın, — dedi. — Təqsir taksilərdədir. Nədənə heç biri bura gəlmək istəmir. Odur ki, mən beş dəqiqə gecikdim.

Qarı cavab vermədi, üzünü binaya tərəf çevirib dedi:

–Gedək.

Binanın giriş qapısına tərəf addımladı. Tələbə onun ardınca düşdü. Binanın içinə girdilər. Qarı liftin düyməsini basdı. Lift, görünür, çox uzaqlardan, daha doğrusu, çox hündürlərdən enirdi və çox ağır-ağır gəlirdi.

Nəhayət gəlib çıxdı, dayandı, qapıları taybatay açıldı. Onlar kabinəyə daxil oldular. Kabinə tələbəyə qeyri-adi göründü. Nəyə görə? Qarı 20-ci mərtəbənin düyməsini basdı. Lift aramla yuxarı dırmanmağa başladı, haradasa yolun ortasında tələbə yenidən bu kabinədəki qəribəliyi duydu, amma bu qəribəliyin məhz nədən ibarət olduğunu yenə də təyin edə bilmədi. O, qarı haqqında düşünməyə başladı və öz-özünə fikirləşdi: görəsən, bu arvad ömründə heç bir dəfə gülümsünüb? Bu nə boş sözdür. Əlbəttə ki, gülümsünüb. İndi isə, aydın məsələdir, dərd-qəm basıb onu, zarafət deyil, dağ boyda oğlunu itirib, belə itkidən sonra nə gülüş-filan? Amma iş ondadır ki, qarının sifət cizgiləri onun ümumən gülüşə qabil olmasına şübhə oyadırdı. Heç bir vaxtda, heç bir şəraitdə, heç bir vəchlə belə sifətin təbəssümünü təsəvvür eləmək olmurdu! Bir an, bircə an tələbəyə elə gəldi ki, o kabinənin qəribəliyinin məhz nədən ibarət olduğunu tapıb və həmin andaca bu ixtira şüurdan silinib getdi; bu barədə ətraflı düşünməyə macal tapmadı: lift bərk silkələnərək dayandı, qapısı açıldı və onlar çıxdılar, 20-ci mərtəbədə idilər.

Pilləkən meydançasında yeganə bir qapı vardı və bu qapıda mənzilin nömrəsi yazılmışdı. Bir də lövhəciyin şüşəsi qalmışdı, amma şüşənin altındakı lövhə bomboş idi — familiyasız, adsız. Qapı möhkəm dəmirdən idi və çox təzə görünürdü. Qarı, qapıya yanaşdı, zəngi basdı. "Arvadın başı xarabdı, — deyə tələbə düşündü. — Yəqin oğlunun dərdindən başına hava gəlib. Yoxsa boş mənzilə zəng niyə çalır? Ya bəlkə mənzil boş deyil, orada kimsə var?"

Qarı, sanki onun fikirlərini oxuyubmuş kimi. — Həmişə mənzilə girməzdin qabaq zəngi basın, — dedi, — əgər mənzilə

qaz dolubsa zəngin qığılcımından mənzil partlaya bilər.

–Bəs...

Yenə də onun deyilməmiş sözlərinə cavab olaraq qarı:

–Özün partlamaqdansa mənzil partlasa yaxşıdır, — dedi və açarla qapını açıb içəri girdi. —Gəlin.

Bu yeni evlərdəki ən adi mənzillərdən biri idi və qarının otağından fərqli olaraq çox səliqə-sahmanlıydı. Hər bir rahatlığı da vardı: tərtəmiz mətbəx, dümağ kafelli hamam. Otağın özü də çox təmiz, geniş, işıqlı idi. Olduğundan da geniş görünürdü; əvvəla şey-şüy az idi — taxt, stol, kitab şkaflı, iki stul, vəssalam. İkincisi də dənizə açılan iri bir pəncərəsi vardı. Pəncərədən bir axar-baxarlı mənzərə açılırdı —iki göz istəyirdi tamaşasına. Tələbə kitab şkaflının şüşəsi, dəhlizdəki güzgü və divardakı saati örtüklənmiş görəndə təəccüblənmədi. Divarlarda çoxlu fotosəkil vardı. Bu həmin o qarının otağındakı adamların şəkilləri idimi? Ya yox? Tələbə bunu dəqiq müəyyənləşdirə bilməzdi. Görünür, oradakı şəkilləri xeyli vaxt seyr etmişdisə də əməlli-başlı hafizəsində saxlaya bilməmişdi. Amma bir şeyi bilirdi ki, bu şəkillər daha cavandırlar, əks olunmuş adamların sinlərinə görə deyil, onların çəkilmə vaxtlarına görə təzə idilər, adamlar da yaxın vaxtların dəbləriylə geyinmişdilər. Bütün bu şəkillər də hamısı eyni biçimdə, eyni boyda idilər və burada da yalnız bircə şəkil — ortadan asılmış gənc, güləşsifətli oğlanın əksi o birilərindən iri idi. Oğlan köynəkdə idi, köynəyinin yaxası açıq idi. Bu həmin o oğlan idimi, qarının evindəki şəkil və bu foto eyni adamın təsviri idimi? Qarının vəfat etmiş (vəfat etmişmi?) oğlu (oğlumu?) və bu şəkildəki şəxs eyni adam idimi? Bir yandan eyni adam idi — çatmaqas, oxşar sifət cizgiləri, o biri yandan — yox. Qarının evindəki şəkil daha sinli adamın şəkliydə. Bıgı vardı. Həm də bu iki şəkildəki ifadələr bəm-başqa idi.

Orada gərgin, özünü qısmış, hətta elə bil nədənsə qorxmış, nıgəran bir adamın sifəti. Burada isə yalnız ifadə yox, xasiyyət də sanki başqa idi —açıqürəkli, deyən-gülən, mehriban,

yapışıqlı bir şəxs... Bəlkə də bu eyni bir adamın müxtəlif yaşlarda, müxtəlif şəraitlərdə, müxtəlif ovqatlarda çəkilmiş fotoları idi.

Qarının səsi tələbəni fikirlərindən ayırdı:

–Necədir, bəyənirsiniz otağı?

O dərhal:

–Əlbəttə, —dedi və fikrən elandakı məlumatları burda gördükləri ilə müqayisə etdi. Hər şey elanda təsvir olduğundan da üstün idi —otağa söz ola bilməz, rahatlıqları da —əla. Lift, telefon... Telefon demişkən hanı telefon?

Tələbə:

–Bəs telefon? — deyə xəbər aldı.

Qarı stolun altından stulu çəkdi, stulun üstündə telefon cihazı vardı, amma məftili kəsilmişdi.

Qarı:

–O, telefonu təhvil vermişdi, — dedi. — Axı indi onun telefon nəyinə lazımdır? Amma cihaz bizimdir, əgər sizə telefon vacibdirsə, dalınca düşün, nömrəni sizə qaytarsınlar.

Tələbə: "Telefon nəyimə gərəkdir, — deyə düşündü. – Onsuz, da bu şəhərdə bir tanışım–dostum yoxdur.

–Yox, — dedi. — Telefonsuz da keçinərəm. Elanda göstərilmişdi, mən də onun üçün soruşdum. Hə, bəs eyvan?

Qarı quru bir tərzdə:

–Eyvan yoxdur, — dedi və sağ divara tərəf çevrildi. Tələbə onun baxışını izlədi və yalnız indi sağ divardakı qapıya diqqət elədi. Qapı iki kobud taxta parçasıyla mismarlanmışdı. Tələbə qapıya tərəf bir addım atdı, daha doğrusu, yarım addım atmaq istədi, amma qarı çevik bir hərəkətlə onun qabağını kəsdi. Qətiyyətlə:

–Yox, — dedi, — əgər siz bu mənzili kirayə götürürsünüzsə ikicə şərtim var. Hökmən bu şərtlərə əməl etməlisiniz. Birincisi heç vaxt bu qapıya yaxınlaşmayın. Ona dəyməyin, açmağa cəhd etməyin. İkincisi də hamamda işıq gecələr yanılı qoyun. O işıq dənizdən görünür.

Tələbə heç bir şey başa düşməsə də başını razılıq əlaməti olaraq yellədi:

–Bəs pul? —deyə soruşdu. —Haçan versəm yaxşıdır?

Qarı:

–Elə indi, —dedi. —Deməli, mənzili kirayə götürürsünüz?

Tələbə:

–Bəli, — dedi və dəhlizə keçdi, orada balaca çamadanını qoymuşdu, açdı, pul götürdü, otağa qayıtdı. Bütün bu işlər, iki dəqiqə çəkdi.

Qarı pulları aldı, tələsik saydı:

–Bir aydan sonra gələn müddətin pulunu gətirərsiniz, — dedi. — Sağ olun. –O, mənzilin açarlarını tələbəyə uzatdı. – Mətbəxdə qab-qacaq var, istifadə edə bilərsiniz. Həmçinin yorğan–döşəkdən, ağdan, balıq üzündən. Onlar da taxtın içindədir.

Tələbə qarını liftəcən ötürdü və mənzilə qayıtdı. İçəri girərkən ona elə gəldi ki, otaqda nə isə dəyişilmişdir, amma nə? Tələbə diqqətlə otağa göz gəzdirdi: ona elə gəldi ki, fotolar azalıb. Bəzilərinin yerində mismarlar görünür. Qarı bunları haçan çıxartdı? — deyə tələbə düşündü. — Mən dəhlizə çıxanda? Maşallah, yaman əldən qıvrıqdı qarı.

Tələbəni təəccübləndirən o idi ki, fotolar həm azalmışdı, həm də elə bil dəyişmişdi. O öz–özünə: "İşə bax, a! — dedi. — Gör nə tez fotoları dəyişib. Özü də niyə? Mən onsuz da onlardan heç birini tanımıram. Ümumiyyətlə, deyəsən bu arvad başdan bir az mayıfıdı. Görmürsən nə cür şərtlər qoydu: "hamamda işığı söndürmə, dənizdən görünür". Dənizin bura nə dəxli var, sən allah?" Tələbə güldü. Şən və qayğısız bir gülüslə güldü. Yalnız bu gün ərzində deyil, bəlkə də bütün bu gərgin və bürkülü son ay ərzində ilk dəfə belə şən və qayğısız gülürdü. Axır ki, hər şey onun istəyincə olmuşdu. Əsas da budur. İnstituta düşdü. Möcüzə deyil, nədir? İkinci möcüzə də — bax, bu mənzil. Özü də belə ucuz bir qiymətə. Hər rahatlığı, axar-baxarı, sakitliyi. Özü də qulağı çəkilmiş kimisən, tamamilə tək

qala bilərsən, heç kəs sənə mane olmaz, nə bir səs, nə bir səmir. Oxu, işlə, dincəl, yat... Otur belə, bax dənizə, siqareti yavaş-yavaş sümür içinə, dincəl. Lənət şeytana, siqareti qurtarıb ki... Bu qarı fikrini elə dolaşdırdı ki, siqaret almağı unutdu. Eybi yoxdur, indi düşüb alar. İndi daha öz evi, öz ocağı var, haçan istəsə gedə, haçan istəsə gələ bilər, heç kəs də onu sorğu-suala tutmaz. Hardan gəlib, hara gedirsən? Pis olmaz çıxıb bir şəhəri gəzib dolansa.

—Bu saat çıxarıq havaya — deyə tələbə qərar verdi. — Siqaret də alarıq. Amma əvvəlcə bir üzümüzü qırxaq, duş qəbul eləyək, madam ki, belə əntiqə hamamımız var, gərək ondan bola-bol istifadə edək də. Sonra təzə köynək geyinib gəzməyə çıxarıq.

O, kolonkanı yandırdı, soyundu və hiss elədi ki, duş iynələrinin xoş masajı bədəninin bütün gərginliyini, yorğunluğunu-argınlığını yuyub aparır və bu günün təlaşları da, "birdən baş tutmadı" qorxusu da, yavaş-yavaş boyatlaşıb xatirələrə çevrilir... hər şey nə əntiqə düzəldi. Tələbə üzünü tərtemiz qırxdı, qurulandı, dəhlizə keçdi, çamadanı açıb təzə köynək çıxartdı, geyindi, güzgünün örtüyünü sıyıraraq atdı, saçını daradı və otağa girdi. Pəncərənin rəngi dəyişmişdi. Axşamlaşdı və səmanın, dənizin boyları da tündləşir, qatılışırdı. Görünür, bu rəng dəyişikliklərindəndir ki, dənizin səthi ona bayaqından daha aşağı göründü. "Mənzərədən olmaz" —deyə tələbə düşündü və mexaniki bir hərəkətlə əlini stolun üstündəki külqabıya tərəf uzatdı. Külqabının qırağına qoyulmuş siqaretdən xəfif tüstü qalxırdı. Tələbə siqareti dodaqları arasına alıb, içinə sümürdü, dənizin uzaqlarına baxdı və birdən diksindi. Axı onun siqareti qurtarmışdı. Bu hardan çıxdı, tələbə bu siqareti haçan yandırdı? Həm də ki, yarısı kül olub tökülüb, deməli, çoxdan odlanıb. Haçandan? Qarı qoyub gedə bilməzdi. Çox vaxt keçib. Deməli, o özü, tələbə bu siqareti haradansa tapıb yandıraraq, yana-yana qoyub hamama gedib... Amma necə olub ki, bütün bunlar büsbütün yadımdan

çıxıb, heç çür yadına sala bilmir. Haçan, neçə? Tələbə öz-özünə: "Bəli, — dedi, — deyəsən mənim skleroz xəstəliyim çox erkən başlayıb axı... Mən yandırmamışamsa kim yandırır bu siqareti? — Qəribədir". Elə bil o öz-özünü sakit etmək istəyirdi. Bu heç də onun xoşuna gəlmədi. Ümumiyyətlə bugünkü mənzil sevdasının bütün məziyyətlərinə baxmayaraq, nə isə anlaşılmaz bir şey onu narahat edirdi; amma bunun nə olduğunu heç cür müəyyənləşdirə bilmirdi. Nədənsə bir də fotoqrafiyaları gözdən keçirdi. "Qəribə sifətlərdir, — deyə düşündü — neçə dəfə, nə qədər baxırsan bax, heç cür yadda qalmırlar. Hətta bax bu — guya ki, qarının oğlu adlandırdığı şəxs — bayaq mənə elə gəldi ki, o şəkildə gülümsünür, amma indi baxıram, sifətində təbəssümdən əsər-əlamət yoxdur. Daha dəqiq desək sifəti kədərli, narazı bir ifadə var üzündə, gözləri də eynilə anasının, əlbəttə, əgər qarı bunun doğrudan da anasıdırsa — gözləri kimidir — qəmli, məşum.

Tələbə divar saatının örtüyünü dartıb saldı. — Altıya iyirmi beş dəqiqə işləmişdi. "Saatları da xərifləyib, — deyə düşündü. — Gör, nə yaman geridir. İndi yəqin səkkizin yarısı olar". Gedib hamamdan qol saatını gətirdi — çiməndə orda çıxarıb qoymuşdu. — Doğrudan da səkkizə iyirmi beş dəqiqə işləmişdi.

Tələbə fit çala-çala qapını açdı, çıxdı, lifti çağırdı, gələndə kabinəyə girdi və birinci mərtəbənin düyməsini basdı.

Tələbə binadan çöllüyə çıxdı və bir neçə addım gedəndən sonra çevrilib evinə baxdı. Qəribədir, sanki bu evdə heç kəs yaşamırdı, elə bil evi tikib təhvil vermişdilər, amma sakinləri hələ köçməmişdi. Bütün pəncərələr, eyvanlara açılan qapılar kip bağlı idi, heç bir yerdə paltar ipi, televiziya antenası, gül dibçəkləri, pərdələr, işıq, bir sözlə, heç bir yaşayış əlaməti gözə dəymirdi. Axşam düşürdü. Daha doğrusu, hələ axşam düşməmişdi, ancaq şər qarışırdı, ala-toranlığın elə bir çağı idi ki, küçə fənərlərini yandırmaq hələ tezdi, amma bu çiraqlarsız da ətrafı seçmək çətinləşirdi; qaş qaralırdı. Tələbə bir qədər də çöllükdə addımladı, ayaq saxladı, geri — binalarına baxdı,

mənzilinin pəncərəsini tapıb təyin etmək istədi. Bu müşkül məsələ deyildi. Soldan son blok, sonuncu mərtəbə — gündəki mənzil onunku idi. Budur, bax, — dənizə açılan sarı pərdəli pəncərə — onun pəncərəsi. Bəs bu biri tərəfdən nədir o — elə bir divardan iki uzun dirək uzanıb çıxır. Tələbə diqqətlə baxdı və başa düşdü — görünür, bu iki dirək mövcud olmayan eyvanın dayaqları imiş və onların arasında görünən qapı da məhz o çalın-çarpaz taxtalarla mıxlanmış qapıdır. Görəsən nə olub, eyvanı tikməyi unudublar, ya eyvan uçub tökülüb, elə bircə bu iki dayağı qalıb? Bəlkə bu uçulub dağılmış eyvanın (əgər o, həqiqətən də uçulub tökülübsə) — müdhiş və faciəvi bir sirri var? Tələbə xəyallara qapıldı bəlkə məhz elə qarının oğlu bu eyvandan yıxılıb həlak olub, axı o, tələbə, həmin qarıya tərəf yönələrkən qarı qeyri-adi bir çevikliklə onun yolunu kəsdi. Əlbəttə, bütün bunlar fərziyyələrdən başqa bir şey deyil. Bir də axı onun nə borcuna? Əsas odur ki, daldalanmağa bir bucağı var — həm də belə gözəl, rahat mənzil — daha nə lazımdır ona? Təmiz hamamı, işıqlı otağı, iri pəncərəsi... Budur bax, bu pəncərə. Amma allah, bu nədir belə? Pəncərə — onun pəncərəsi birdən–birə işıqlandı. Məhz bu pəncərədə, — onun pəncərəsində, tək bircə onun pəncərəsində işıq yandı. Kimsə işıq yandırdı. Deməli, indi orada, onun otağında kimsə vardı. Tələbənin əti ürpəşdi. Anlaşılmaz bir hiss — şüura tabe olmayan ibtidai vahimə hissi — tələbəni bir iş etməyə — qışqırmağa, qaçmağa, gizlənməyə — hər hansı bir fəal hərəkətə sövq edirdi, hava qaraldıqca bu hiss daha da güclənir və eyni zamanda onun əl-qolunu bağlayırdı. Bəzən yuxuda, adamı qara basanda belə bir hal keçirirsən — qışqırmaq istəyirsən, qışqıra bilmirsən, qaçmaq istəyirsən, ayaqların qıc olub qalır... Elə bu an — evin qabağındakı səki gur işığa qərq oldu: gecə çıraqları yandı və tələbənin başına ən adi və sadə bir izah gəldi: ola bilsin ki, o, evdəyəkən bütün rayonun elektrik xətti şəbəkəyə qoşulmayıbmış, otaq işığının düyməsi açıq imiş və indi bütün rayonun işıqları yanarkən, təbii ki, onun otağının işıqları da

yanır. Hər şey necə də asan və aydın izah olunurdu... Tələbə arxayın gülümsündü və avtobus dayanacağı olan səmtə tərəf addımladı. Amma bir neçə addım atandan sonra elə bil kimsə ona dedi ki, dön bir də binaya bax, daha doğrusu, öz mənzilinə, mənzilin mövcud olmayan eyvanına və eyvanın yerində görünən iki dayağa. O çevrilib baxdı və bir anda —bu an da deyildi, anın yarısı, çərəyi, nə bilim neçədə biri idi — bəli, bu qısaca müddətdə tələbəyə elə gəldi ki, onun mənzilinin eyvan boşluğuna çıxan qapısı açıldı və oradan nə isə aşağı atıldı. Amma bu an o qədər qısaydı, sanki onun heç bir gerçəkliyi yox idi. Alnını soyuq tər basmış tələbə bundan sonra nə qədər gözlərini həmin nöqtəyə zillədisə də hər şeyi bayaqkı kimi gördü — çalın-çarpaz mıxlanmış qapı əvvəlki kimi bağlı idi, eyvan boşluğunun dayaqları əvvəlki təkin havaya uzanmışdı.

Tələbə qaçmağa başladı, daha doğrusu, elə yeyin-yeyin addımladı ki, az qala qaçırdı. Bir azdan sonra o azdı. Qaranlıq bir küçəyə gedib çıxdı, buradakı evlər o qədər bir-birinə bənzəyirdi ki, tələbə dolaşib qaldı. "Bu evlər üçmərtəbəlidir, — deyə tələbə düşündü, — onların arasında mən mütləq öz 20 mərtəbəmi, heç olmasa onun siluetini görməliyəm", həqiqətən də bir neçə vaxt sonra saat doqquz radələrində o, xeyli gəzib-dolaşandan sonra kösöv kimi qaralmış göyün fonunda nəhəng binanın konturlarını sezdi, amma nədənsə ev indi xeyli alçaq görünürdü; ətrafdakı üçmərtəbələrdən hündür olsa da, hər halda iyirmi mərtəbəyə oxşamırdı.

Tələbə bu binaya sarı getdi. Nədənsə yaxınlaşdıqca sevinmirdi, nə isə elə bil ürəyinə dammışdı ki, yeni bir anlaşılmazlıqla rastlaşacaq. Doğrudan da bir azdan sonra o, tanış çöllüyə çıxdı və mıxlanıb qaldı: qarşısında binanın siluetini yox, skeletini gördü. — Çoxmərtəbəli bina xarabaya çevrilmişdi — güman ki, yanmışdı, yarıuçuq divarların arasında boş pəncərə — qapı deşikləri görünürdü. Mərtəbələrin, tavansız-döşəməsiz mənzillərin arasında külək vıyıldayır, birinci mərtəbədə bir neçə sərgərdan it boğuşurdu.

Tələbə inana bilmirdi ki, bu həmin o evdir. — Saat yarım bundan qabaq onun tərək edib getdiyi binadır, amma hər halda çöl-biyaban, şübhəsiz, həmin çöl biyaban idi. Qəribədir ki, yanıb uçmuş evin qabağındakı səkiyə heç bir zərər dəyməmişdi və bu səkinin kənarında xeyli maşın dayanmışdı. Otuz-otuz beş minik maşını hamısı örtüklərin altında idi və görünür, burada lap çoxdan dayanmışdı. Mümkünmü bu? Çexol altındakı maşınlardan biri səssiz-səmirsiz yerindən tərpendi, dayanmış maşınların sırasından çıxıb tələbəyə tərəf yönəldi. Elə bil maşın özü, sürücüsüz, hərəkət edirdi. Axı hansı sürücü örtüklü maşın idarə edərdi?.. Maşın tələbəyə yaxınlaşdı və ehməllə dayandı. Tələbə gördü ki, doğrudur, maşının çexolu var, amma bu örtük yalnız onun damına və kapotunun üstünə çəkilib. Sükanın ardında cavan bir oğlan əyləşmişdi. Oğlan maşının pəncərəsindən əyilib:

—Bağışlayın, — dedi, — bilmirsiniz burada iyirmimərtəbəli ev hardadır?

Tələbə boğuq səslə:

—İyirmimərtəbəli? — deyə xəbər aldı.

—Mənə dedilər ki, bu çöldədir, yanmış beşmərtəbəli evin yanındadır.

Tələbə yanmış binanı göstərərək:

—Bu evi deyirsiniz? —deyə soruşdu:

Sürücü sevinclə:

—Özüdür ki var, — dedi; yanmış evi o, yalnız indi gördü — mənə beləcə də izah etmişdilər. Deməli, həmin bu binanın solundan burulub dəniz qırağına çıxmaq lazımdır. Əgər siz də o tərəfə gedirsinizsə əyləşin aparım.

Tələbə maşının qabaq qapısını açdı və özünü itirdi. Burada da rul vardı — maşının ikinci sükanı. Maşının iki rulu, iki əyləci, iki eskalatoru, iki konusu vardı. Sürücü tələbənin şaşqınlığını görüb gülümsündü:

—Təəccüblənirsiniz? — dedi. — Bu, tədris maşınıdır. Mən özüm maşın sürmə üzrə təlimatçıyam. Sürmək öyrənənlər

mənim yerimdə əyləşirlər, maşını idarə edirlər, mən də sizin yerinizdən onlara nəzarət edirəm. Ona görə də bu maşında hər şey cütdür. Amma siz narahat olmayın, əyləşin, indi siz tərəfdəki sükənlər işləmir.

Tələbə oturdu. Sürücü kiçik maqnitofonu işə saldı, xəfif, bir qədər qəmli musiqi səslənməyə başladı. Yumşaq resorlar, paralon örtüklər, sakit musiqi qəribə bir rahatlıq, arxayınlıq atmosferi yaradırdı. Əgər yaddaşda qala bilsəydi, yəqin ki, adamlar ana bətnində — insanın ilk kainatında — özlərini belə dinc, arxayın hiss ediblər.

Maşın yanmış xarabanın solundan buruldu, onlar dəniz qırağına çıxdılar və tələbə dərhal iyirmimərtəbəni gördü. İndi bina ala-bəzək elektrik işıqlarına qərq olmuşdu. Rəngbərəng pərdələr, abajurlar, neon və adi işıqlar evin pəncərələrinə əlvən bir çıraxbanlıq paylamışdı. Evin eyvanları insanlarla dolu idi, onlar burda çoxdan məskən salmışdılar. Sakinlər yeyir-içir, mirt vurur, gülür, eyvandan eyvana danışır, musiqi, radio dinləyir, televizora baxır, cürbəcür oyunlar oynayırdılar. Ev normal bir axşam həyatıyla yaşayırdı. Tələbə anladı ki, onlar evin arxa tərəfindən çıxırlar, indiyəcən o, evi yalnız avandından görmüşdü, odur ki, o biri səmt — yanmış xarabalıq tərəf ona bu qədər qeyri-taniş gəlmişdi. Maşın dayandı.

—Çox sağ olun, deyə tələbə səmimi-qəlbədən sürücüyə təşəkkür elədi. Daxilən o, bayaqkı təlaş üçün xəcalət çəkirdi, özünü danlayırdı. "Yekə kişisən, materialist, rasionalistsən, tələbəsen, bir yandan da belə ibtidai bir qorxu. Ayıb olsun!"

Maşından düşərkən diqqətlə sürücüyə baxdı və tələbəyə elə gəldi ki, sürücünün sifəti tanışdır. Sürücü də maşından düşdü, qapısını açarla bağladı. Onlar binaya müxtəlif qapılardan daxil oldular. Tələbə liftin düyməsini basdı. Lift haradansa çox yüksək mərtəbədən gəldi, dayandı, qapısı açıldı. Tələbə kabinənin içinə girdi, qapı bağlandı və işıq söndü. Kabinənin içində göz-gözü görmürdü, tələbə kibrit çəkdi, odun işığında iyirmimərtəbənin düyməsini tapdı, basdı və hiss elədi ki, lift

yuxarı yox, aşağı hərəkət edir; halbuki onlar birinci mərtəbədə idilər. Əvvəlcə liftin xarab olması, zirzəmiyə, şaxtanın dibinə düşməsi fikri tələbəni qorxuzdu, ancaq duyanda ki, lift elə hey dərinliyə gedir, gedir, bir-iki mərtəbə deyil, azı səkkiz-on, yox on dörd-on beş, iyirmi mərtəbəyə yer altında qərq olur — tələbəni vahimə basdı. Yadına düşdü ki, kimdənsə eşitmişdi — böyük şəhərlərdə bəzən strateji məqsədlərlə böyük binaların altında yerin dərinliklərinə doğru neçə-neçə mərtəbə tikilir. Amma indi, liftin görünməz dərin lağımın dibinə doğru bu dayanmaz hərəkətində, tələbə nə isə bir məzar qoxusu duyurdu. Belə dərin məzar ola bilməzdi, amma nədənsə tələbə düşünürdü ki, ömrünün sonudur və qərribə, anlaşılmaz, mənasız bir aqibətdir bu. Birdən kabinənin içində gur işıq yandı və tələbə ilk baxışdan liftin ona qərribə görünməsinin səbəbini anladı — kabinənin içində düz qapının qənşərində güzgü vardı, amma bu güzgü kabinənin içini əks etdirmirdi. Başqa bir qapını əks etdirirdi, bu qapıya oxşayan, amma tamamilə özgə bir qapını. Lift qəfildən dayandı və sol tərəfdəki divarı açıldı — demə, bu da qapı imiş. Tələbə kor adamlar kimi ayağıyla yeri asta-asta yoxlaya-yoxlaya kabinədən çıxdı və qarşısında öz mənzilinin qapısını gördü. 20 mərtəbədəki mənzil qapısını. Şübhə ola bilməzdi — həmin nömrə, həmin familsiz lövhə, zəng, kilid yeri. "Görünür bu xəstəlikdir, — deyə tələbə düşündü, — oriyentir hissənin itməsi. Qaranlıqda səmti dolaşmaq salıram. Yuxarı hərəkət mənə enmək kimi gəlir. Bəzən belə şeylər olur, adam sağ-solu çaşdırır. Sağ ayağımı sol ayağı kimi, solu sağ kimi duyur. Sabah həkimə getmək lazımdır". O, qapının zəngini basdı və gülümsündü. "Şükür, mənzil partlamadı". Açarla qapını açıb içəri girdi. Otaq çıraqlı idi. Dəhlizdə işıq yanmırdı. Çamadanı öz yerində idi. Tələbə otağa bir az xoflu girdi. Diqqətlə otağa göz gəzdirdi. — Hər şey öz yerində idi, onun qoyub getdiyi kimi. Axı ayrı cür ola da bilməzdi: — taxt, şkaf, stol, stullar, qırıq məftilli telefon, divar saati, üstündə də örtüyü (məgər o bu örtüyü qoparmamışdı?)

Görünür qoparmayıbmış! Külqabı, külqabında da bayaqkı yeganə siqaretin götüyü (ay səni, yadımdan çıxdı, siqaret almadı). Fotolar... bəli fotolar... O, fotoları xüsusi bir diqqətlə nəzərdən keçirdi; bu diqqət özünə də qərribə gəldi — sanki fotolarda nə isə dəyişə bilərdi. Təbii ki, onlar əvvəlki kimi idi — eyni miqdarda — evdən çıxmazdan qabaq tələbə nədənsə onları saymışdı — səkkiz dənə idi, indi də səkkiz dənədir. Əgər onun mənzildə olmadığı vaxt qarı gəlibmişsə də — yəqin ki, onun öz açarı var — fotolara dəyməyib. Yəni bayaq, doğrudanmı onları dəyişmişdi? Yəqin tələbəyə belə gəlib, vəssalam. Axı niyə qarı iki daşın arasında fotoları dəyişməli idi. Budur, bax, bu da oğlunun fotosu — əgər oğludursa! Tələbə şən fit çala-çala mətbəxə keçdi. Heyf ki, küçədə azdı, başını itirdi, yeməyə bir şey almağı untdu. İndi evdə dişə vurmağa bir şey yoxdur. O acmışdı. Eybi yoxdur, səhərə qədər, birtəhər dözər. "Gedək yataq, hə, qarının xahişini yerinə yetirək, hamamda işığı yana-yana qoyaq, madam ki, arvad bu işığı mayak hesab edir, qoy onun istəyincə olsun". Tələbə hamamda işığı yandırdı və kranı açdı. Su şux bir şırıltıyla axmağa başladı və sanki onun axışı da adamın əsəblərini sakitləşdirirdi. Tələbə yenə də gülümsündü. Sakit, arxayın, rahat bir təbəssümlə, güzgüyə baxdı və güzgüdə öz gözlərinin dəhşətdən böyüdüynü gördü. "Düymə!" Bəli, düymə. Bu tələbənin lap yaxşı yadında idi. Lap dəqiq. And içə bilərdi. Fotoda oğlan köynəkdə idi və bayaq köynəyinin yaxası bağlı idi — tələbə bunu tam dəqiq xatırlayırdı. İndi isə — tələbə bunu da nəzərində aydınca canlandırır — oğlanın köynəyi boğazınacan düymələnmişdi. Bundan qeyri şəkildə bir dəyişiklik yox idi; eyni sifət, eyni poza, eyni ölçü. Tələbə: "axı bu necə ola bilər?" — deyə düşündü. Güzgünün qabağında donub qalmışdı. Vahimə bütün varlığına hakim kəsilmiş, qorxu — onu müc eləmişdi. Tələbə addım ata bilmirdi, otağa keçib fotoya bir də baxmağa ürəyi gəlmirdi — ona elə gəlirdi ki, indi həmin şəkildəki oğlanı bəlkə də qalstuklu görəcək, ya...

"deyəsən mənim başıma hava gəlib, dəli olmuşam".

"Bəlkə —ağına gözlənilməz bir fikir gəldi — kimsə qəsdən məni dəli eləmək istəyir?" Qəribədir ki, bu fikir onu bir qədər sakitləşdirdi, arxayınlaşdırdı. Düşməninə təyin edə bilsən, onunla mübarizə etmək də asan olar. Amma kim idi onun qəsdinə duran? Kim idi düşməni? Əlbəttə, qarı! Öz təşəbbüsüylə olmasa da, hər halda bütün bu işlərdə qarının, şübhəsiz, barmağı var. Bəlkə o, kiminsə mürəkkəb bir planının icraçısıdır? Amma bu planın özünü kim tökmüşdür, kim burada hansı məqsədi güdür? Eh, nə biləsən? Bəzən görürsən elə düşmənlərimiz peyda olur ki, heç yatsaq yuxumuza də girməzdi. Özü də həmin bu düşmənlərə heç bir vaxt, heç bir pisliyimiz dəyməyib, amma axı düşmənçilik çox vaxt heç də şəxsi münasibətlərdən yaranmır. Bax, məsələn o, tələbə, özü də istəmədən kiməsə pislik edib — instituta daxil olub, kiminsə yerin tutub. Götürək elə yataqxanadakı otaq qonşularını. Bayaqqı maşının, iki sükanlı maşının sürücüsü yaman o oğlana, ilk imtahandan kəsilməmiş otaq qonşusuna oxşayırdı —tələbə yalnız indi bunu dərk etdi — lap elə bil ekiz qardaşdırlar. Bəlkə heç təsadüfi deyil ki, bayaq həmin qonşusuna elan lövhəsinin qarşısında rast gəldi. Bəlkə bütün bu hoqqaları da elə o düşünüb. Elan, qarı, sürücü-təlimatçı qardaş və nəhayət, fotolar... Amma məgər onlar belə qəliz bir intiqama qadırdırlar? Əgər bu cür mürəkkəb bir qisas forması kəşf edə biliblərsə, elə bir bu ixtiraya görə onu instituta qəbul etməyə dəyərdi. Həm də imtahansız-filansız. Onlar şübhəsiz, bilirdilər ki, tələbə otaq axtarır. Bu qarını tapmaq, mənzili danışmaq, hər şeyi belə məharətlə quraşdırmaq... Tələbənin artıq heç bir şəkkl-şübhəsi yox idi ki, bütün bunlar iblisənə bir planın nəticəsidir və o, mənzildə olmayan vaxt lap yəqin ki, qarı gəlib fotoları dəyişib. Bu fikrə gələndən sonra tələbə otağa daha sakit girdi. Düzdür, fotolara yanaşanda nə isə yenə bir nigaranlıq hissi keçirdi, amma bütün iradəsini toplayıb şəkillərə baxdı. Gözlərini oğlanın əksinə zillədi. Bu nə boş-boş fikirlərdir,

ilahi! Hamamda olduğu müddətdə axı şəkildə nə dəyişə bilərdi? Nə dəyişmişdisə, o evdə olmayan müddətdə dəyişmişdi — elədir ki, var: oğlanın köynəyi boğazacan düyməli idi. Tələbə başqa fotolara baxmağa başladı, qarı onlarıdamı dəyişdirib? Deyəsən yox, amma məgər bu cütlər — nişanlı oğlanla qız, məgər ayaq üstə durmamışdılar, yox, oturublar, görünür, elə oturuqlarmış, tələbənin dəqiq yadında deyil. "Gərək bütün şəkilləri dəqiq yadımda saxlayım, sonra görsəm ki, qarı yenə onları mən evdə olmayanda gəlib dəyişdirir onda yapışım yaxasından — de görüm mən olmayanda niyə otağıma gəlibsən, fotoları dəyişməyinin mənası nədir? Budur, bax, şəkil — ata, ana və yəqin ki, qızları. Ər-arvad, arvad, deyəsən, hamilədir. İki cavan oğlan — oxşayırlar, yəqin qardaşdırlar. Hərbi paltarlı kişi. Cavan qız — fəvvarənin yanında dayanıb. Uşaqlar — üç qız, iki oğlan uşağı. Çəlikli qoca. Vəssalam. Aydındır. Deməli, ata, ana, qız. Bu belə. Ər-arvad. Arvad hamilədir. Məgər ərin eynəyi vardı? Bu nə axmaq sözdür, madam ki, eynəklidir, deməli varmış da... İki cavan oğlan şübhəsiz qardaşdırlar, oxşayırlar. Hərbi paltarlı kişi. Fəvvarə yanında qız. İlahi, axı onun sumkası vardı. Sumka necə oldu? Ya yox idi? Görünür, yox imiş, madam ki, yoxdur... Onda qızı kiminlə çaşdırıram, axı, yadımda qalıb: fəvvarə yanında qız, əlində sumka. İki qız uşağı, bir oğlan. Bir oğlan. Bir oğlan? Hə, görünür, oğlan bir imiş. Qoca. Bu qocanın nəyisə var idi, amma nəyi? Bəlkə mən şəkillərin məzmununu müfəssəl yazım. Yox, onda adam, doğrudan da dəli olar. Amma mən dəli olmayacam. Bu qoca kaftarın və bütün məni istəməyənlərin acığına dəli olmayacam. Saat neçədir görəsən? Qol saatında on birə iyirmi beş dəqiqə işləmişdi.

Nədənsə tələbə divar saatına yanaşdı və örtüyü çəkdi. Divar saatında üçə iyirmi beş dəqiqə işləmişdi. Saat işləyirdi, kəfkar dəqiqliklə gedib-gəlirdi. Tələbə gözlərini uzun əqrəbə zillədi və ayrılmadan baxdı, baxdı. Saata baxsa da dəqiq nə qədər vaxt keçdiyini deyə bilməzdi. Amma hər halda bir müddətdən sonra

aydınca gördü — uzun əqrəb azacıq geri getmişdi. Tələbə tələsik hesabladı. Elədir ki var hər iki saat — onun qol saati da, divar saati da — dəqiq işləyirdi, amma divar saati əks istiqamətdə hərəkət edirdi. Saat tələsə bilər, geri qala bilər, dayana bilər. Ancaq əks tərəfə işləyən saati tələbə ömründə ilk dəfə görürdü. "Düşmənlərimin fantaziyası pis deyilmiş. Belə ixtiraçılıqla Nyuton, Eynşteyn olaydılar gərək. Yoxsa bütün qabiliyyətlərini, bacarıqlarını yazıq bir tələbə babanın qəsdinə yönəldiblər. Nə var, nə var, onlardan yaxşı hazırlaşıb, imtahanı onlardan yaxşı verib, instituta düşüb. Gərək dərslərə hazırlaşmaq yerinə, mən də oturub belə-belə hoqqalar uyduraydım, onda yaxşı olardı. Görək bu tilsimli otaqda daha nə oyunlar çıxacaq! "Tilsimli" sözünü o daxili istehzayla düşündü. Tələbə qəti əmin idi ki, bütün bu fokusları kimsə qəsdən düzəldib, onun şüurunu dumanlandırmaq istəyir. Hər halda tələbə özü özünü inandırmaq istəyirdi ki, məhz belədir. Bu tələbəni bir qədər sakitləşdirirdi. Tam yox, bir qədər. Əgər getməyə yer olsaydı, bir dəqiqə də bu mənzildə qalmazdı. Yataqxanaya getmək mümkün idi, hələ adını oranın dəftərindən pozdurmamışdı. Ancaq düşünəndə ki, məşum liftin kabinəsinə girməli olacaq, çöllü-biyabana çıxacaq, yanmış xaraba evin yanından keçəcək və heç bir nəqliyyat tapmayıb yenə bu otağa qayıtmalı olacaq, tələbənin bu işə bütün həvəsi qaçırdı. Həm də ürəyinə dammışdı, otaqdan çıxan kimi, qarı gəlib yenə burada min cür tələ quracaqdı. Şübhəsiz ki, arvad haradasa buralardadır. Yəqin ki, elə bu binanın içində, bəlkə bir mərtəbə aşağıdakı mənzildə gizlənib. Bayaq otaqda işığı yandıran da, eyvan qapısını açıb nə işə tullayan da elə o imiş. Hətta tələbəyə elə gəlirdi ki, qarı lap yaxındadır, hardasa, qonşuluqda, bu divar ardındadır. Duyurdu ki, kimsə daima onu — tələbəni müşahidə edir, hər addımını izləyir. Tələbə öz-özünə: "Yox, — dedi, — mən burda qalacam və mənə heç bir şey qorxuda bilməz. Qoy lap bütün bu lənətə gəlmiş fotolar canlansınlar, kağızdan çıxıb otağa düşsünlər". O təsəvvür elədi

ki, fotodakı adamlar canlanıb otağa girirlər və bu təsəvvürdən əsla eymənmədi, əksinə nəşələndi, güldü öz fikrinə. "Öz aramızdır, mən demə, əməlli-başlı ağciyərimmiş... Nədən xoflanıram axı? Saat geri işləyir? Əşi belə çəhənnəmə ki! Mənə elə gəldi ki, fəvvarə yanındakı qızın sumkası varmış, demə yoxmuş. Adicə göz aldanışı! Siqaret, filan... Elə şeylər çox olur. Hardasa oxumuşdum, belə bir sahə var, hətta əşyaların qəribə davranışlarını öyrənirlər... hə, bir də bu qapı.

Taxtalarla çalın-çarpaz mıxlanmış qapı. Nə olsun? Bunun qorxunc harasıdır. Nəyi vahiməlidir? Boşla görək, sən canın... Aman allah, bu nədir belə?

Otağın rəngi dəyişirdi. Tələbə başını qaldırıb tavandakı yalın lampoçkaya baxdı. Lampoçka yavaş–yavaş adi rəngini dəyişir, göyərirdi, müalicə vasitəsi kimi istifadə olunan "göy işıq" rəngini alırdı. Tələbə quruyub qalmış, hərəkətsiz dayanmışdı. Lampoçkanın rəngi tamam tündləşdi və otaq da içinə çoxlu marqans zərrəciyi atılmış bir stəkan su kimi get-gedə qatı bənövşəyi rəngə qərq oldu. Nə qədər vaxt keçdi? Tələbə heç bir şey haqqında düşünə bilmirdi. Vahimə beynini çulğamış, şüurunu dumanlandırmışdı. Fikrini büsbütün əritmişdi sanki...

Sonra lampanın rəngi yenidən dəyişməyə, açılmağa, durulmağa başladı və bir azdan əvvəlki kimi oldu.

Tələbə öz–özünə:

–Çox gözəl, çox da pakizə, — dedi. — Əgər iradəmi, mətanətimi sınağırlarsa, mən bu sınaqdan kişi kimi çıxmalıyam. İndi bütün hoqqalarına məhəl qoymadan sakitcə yığılıb yatacam.

O, möhkəm addımlarla mətbəxə keçdi, işığı söndürdü, hamamda işığı yanar qoydu, üzünü yudu, dişlərini təmizlədi, otağa qayıtdı, fotolara heç gözücü da baxmadı, yorğan-döşəyini saldı, işığı söndürdü və yatağa girdi. Gözlərini yumdu, amma uzun müddət yuxulaya bilmədi. Qaranlığın özü onu qorxutmurdu, o bəzi adamlar kimi, heç də zülmətdən eymənmirdi. Bütün bugünkü tələlər, hoqqalar haqqında da

düşünmürdü. Bircə onu düşünürdü ki, dünyada məntiqi izahı olmayan heç bir şey yoxdur. Bu fikirdən kosmik sirlər haqqında düşüncələrə keçdi. Kosmosun açılmamış sirləri həmişə onu vəcdə gətirirdi. Sonra tələbə gələcək institut həyatı haqqında xəyallara daldı, yavaş-yavaş xumarlandı və bir azdan sonra dərin yuxuya getdi.

Bənövşəyiyə çalan ayın aldadıcı ziyası altında bir adam çöl-biyabanla addımlayırdı. Bütün üzü sarıqlı idi, yalnız iki gözü üçün dar bir zolaq açıq qalmışdı. Hər iki qolunda saat vardı. O, qara paltarda idi, ayaqlarında da yumşaq qara şapşaplar var idi. Paltarının müxtəlif yerləri qara meşin toqqalarla kəmərlənmişdi. Addımları səssiz idi, yumşaq idi, pişik yerışı yeriyirdi. Adam böyük yanmış evin xarabalıqlarına doğru gedirdi. Ay işığında xaraba evin divarları uzun əcaib kölgələr salırdı. Sütunların da kölgəsi düşürdü. Sütunların tağı uçmuşdu, bu sütunlar indi yalnız boşluğa dayaq idilər; bir neçə il qabaq dəhşətli yanğın zamanı bu evin, demək olar ki, bütün sakinləri tələf olmuşdu. Bəziləri diri–diri mənzillərində yanmış, bəziləri tüstüdən boğulmuş, bəziləri uçub dağılan divarların arasına pərçim olub qalmışdı. Onların yalnız bu divarlara yazılmış səsləri dururdu və aydınlıq gecələrdə bu hıçqırıqlar, iniltilər bərkədən səslənməyə başlayırdı. Yanmış evin diri qalmış sakini — üzü sarıqlı adam indi öz sabiq mənzilinə doğru gedirdi — həmin mənzildə onun bütün ailəsi məhv olmuşdu. O, evə çatdı, sürəhsiz pilləkənlə ikinci mərtəbəyə qalxdı, uçuq pəncərə məhəccərinə qoyulmuş qırıq məftilli telefona yanaşdı, dəstəyi qaldırdı, nömrəni çəkdi.

Zəng otaqda çalındı. Tələbə telefon zəngini eşitdi, ayılmağa çalışdı. Qaranlıq yuxunun zəhmi onu basmışdı, bu qatı, qalın, qara və ağır yuxu pərdəsini üstündən atıb durmaq, əlini uzadıb işığı yandırmaq istəyirdi, amma bütün düymələr boş idi, işıq yanmırdı ki, yanmırdı. Tələbə nəyinsə, anlaşılmaz və müdhiş

bir şeyin yaxınlaşdığını duyur, otağın zülmətində kiminsə ya nəyinsə olduğunu hiss edirdi. Bu kimsə ya nəsə onun başının üstündə dayanıb dəqiq bir ardıcılıqla sayırdı: bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi...

O qışqırıb oyandı, silkinib vahiməli yuxudan çıxdı, amma qorxusu dəf olunmamışdı, əksinə daha da artmışdı, çünki həqiqətdə də qaranlıq otağında telefon zəngini eşidirdi, hərəkətlərini əməlli-başlı dərk eləmədən əlini uzatdı, qaranlıqda telefonu tapdı, dəstəyi qaldırdı. Zəng səsləri dərhal kəsildi. Telefon dəstəyi də susmuşdu, həm də bu işləyən telefonun canlı sükutu yox, xətsiz, rabitəsiz telefonun həyat əlaməti olmayan lallığı idi. Tələbə dəstəyi yerinə qoydu, durub işığı yandırdı, geyindi. İndicə onu qara basmışdı və yuxuda gördüyü vahimələrdən yavaş–yavaş özünə gəlirdi.

Əlbəttə, telefon zəngini o yuxuda görmüşdü, amma oyanandan sonra da bir neçə an bu səsləri eşitdi. Yox, əlbəttə, ona elə gəlib. Necə deyərlər, şüur ətaləti — yuxudakı təəssüratın ayıqlıqdakı davamı. Axı xətti qırıq telefon heç çür zəng çala bilməzdi. Hamısı yorğunluğun, əsəb gərginliyinin, son ayın həyəcanlarının nəticəsidir. O, ağıllı-başlı dincəlməli, özünə gəlməlidir. İndi də yatmaq, yatmaq, yatmaq. Elə bil kimsə ona dedi ki, çön bir fotolara bax. Tələbə çevrilib fotolara baxdı: heç bir şübhə ola bilməzdi — indi bu fotolarda tamamilə başqa adamlar idi. Və... o... həmin oğlan... daha doğrusu... bu... həmin oğlan deyildi... Başqasıydı... həmin o qarının evindəki adam idi... qalstuku, bıqları, pencəyi gen yaxalılı... Dəhşətdən tamamilə şüuru dumanlanan tələbə fotoya lap yanaşdı və gözlərini zillədi: "Necə ola bilər? Gör mən nə bərk yatmışam ki, qarının gəlib şəkli dəyişdirməsini duymamışam. Ya belə deyilsə, onda deməli mənim aqlım çasır, başım xarab olur, onda deməli, onlar məqsədlərinə çatıblar, mən dəli oluram. Amma məgər adam öz dəli olmağını belə aydın və dəqiq dərk edə bilərmi?!"

Tələbə şəklə iki addımlıqdan baxdı və şüurunun son aydın

anlarında tam bir dəqiqliklə — fotonun yavaş-yavaş dəyişdiyini gördü — şəkildəki oğlanın sifətində yavaş-yavaş saqqal çıxır, onun üzünü tük basırdı. Tələbə qəşş etdi. Otaq qaranlığa qərq oldu. Məlum deyil nə qədər vaxt keçdi, nəhayət, huşu yavaş-yavaş başına qayıdanda tələbə vəziyyətini təyin etməyə çalışdı — yuxudurmu, ayıqlıqdır? O hələ də bayılmış haldadır, yoxsa tamamilə aqlını itirmişdir? Yadına gəlirdi ki, diqqətlə şəklə baxırdı və görmüşdü ki, şəkildəki sifət tüklənir. Əlbəttə bu yalnız onun gözünə görünə bilərdi. Amma hər halda tələbə döşəməyə yığılıb qalmışdı. İndi də elə ordaydı, fotoların altında, döşəmənin üstünə sərələnməmişdi. Otaqda da nədənsə işıq keçmişdi. Görünür, hardasa kontakt olub. Bundan əvvəl isə onu qara basırdı. Bəlkə yuxu hələ də davam edir. Yox, canım, indi o oyaqdır, hər şeyi dəqiq dərk edir və öz vəziyyətini də aydın duyur. Hamısı o vahiməli yuxunun və yorğunluğun, əsəb gərginliyinin sayəsindədir. Onun gözünə nə isə göründü. Özü də cürətsizlik elədi, iradəsini toplaya bilmədi, ürəyi getdi. İndi də həmin o bayıldığı yerdədir, öz otağındadır, bu otağı, bu mənzili bu gün kirayə tutub. İndicə duracaq, işığı yandıracaq. Ancaq bu duyum nədəndir, nədən ona elə gəlir ki, otaqda kimsə var? Həm də səslər eşidir. Özü də lap yaxınlıqda. Heç divarın ardında da yox, ondan da yaxında, lap böyründə. Sanki aralı qapının dalından gəlir bu səslər... Kimsə, yavaşdan inildəyir. Səslər qatılaşıb, üst-üstə qalanır. Kimsə pıçıldayır, ehtirasla pıçıldayır, pıçılıyla mübahisə edir... Səslər soldan eşidilir. Ancaq axı sol tərəfdə heç bir qonşu-filan yoxdur. Orada yalnız olmayan eyvana, boşluğa açılan, daha doğrusu, boşluğa qapanmış, mıxlanmış qapı var. Yəni yenədəmi o səmt hissini itirib, qaranlıqda sağ-solu çaşdırır. Tələbə başını sol tərəfə — səslər gələn tərəfə çevirdi; — otağının qatı zülmətində, döşəmə səviyyəsində nazik bir işıq zolağı görünürdü. — Bu işıq çalın-çarpaz taxtalarla mıxlanmış qapının altından gəlirdi. Belə işıq boşluqdan, havadan gələ bilməzdi, qapalı bir yerdən — otaqdan, dəhlizdən gələ bilərdi.

Tələbə bu işıq zolağına tərəf süründü və səsləri, xısın-xısın danışmaları daha aydınca eşitdi. O bir kəlmə sözü də ayıra bilmirdi, amma danışanların kişi və qadın olduğunu və qızgın mübahisə etdiklərini müəyyənləşdirirdi. Bir an tələbəyə elə gəldi ki, onun adını çəkirlər, sonra boğuş gülüş səsləri eşitdi. Sonra yenə kiminsə küclə sezilən iniltisi, kiminsə hiddətli pıçıltıları... Kimsə yeknəsəqliklə sayırdı. Bir, iki, üç, dörd... Sonra kimsə qapını döydü. Bu qapını. Mıxlanmış qapını. Yalnız ikicə dəfə ehmallıca döydülər, lap yavaşdan. Özü də o tərəfdən — o tərəfdən ki, orada boşluqdan və iki lazımsız eyvan dayağından başqa heç nə yox idi. Tələbə qərara gəldi, ayağa durdu, qaranlıqda həmin qapıya tərəf gəldi və çalın-çarpaz taxtalardan yapışıb var gücüylə dartdı. Taxtalar qopdu. Sonra qapının dəstəyindən tutub güclü bir hərəkətlə özünə tərəf çəkdi, amma qapı çox yüngülcəsinə və yumşaq açıldı. Qapının o tərəfində dəhliz vardı — eynilə tələbənin mənzilindəki kimi bir dəhliz. Bu tələbəni heç təəccübləndirmədi də. Addımını atıb dəhlizə keçdi. Dəhliz ala-qaranlıq idi. Işıqı yanmırdı, amma otağın açıq qapısından bura işıq düşürdü. Otaqda yanan da gur işıq deyildi, yarımçıq işıq idi — masa lampasından, gecə çırağından düşən işıq təsiri bağışlayırdı. Tələbə otağın qapısına yanaşdı və içəri baxdı. Ala-qaranlıq otaq, lap onun öz otağı kimi idi, amma avadanlığı bir qədər başqa cür düzülmüşdü. Işıq masa lampasından düşürdü. Bu lampa iri yazı masasını işıqlandırır və həmin masanın arxasında adam oturmuşdu. Onun əynində eynilə tələbənin geyiminə oxşayan cins şalvar və göy köynək vardı. Fiqurası da arxadan lap tələbənin kürəyinə bənzəyirdi, saçları da eyni rəngdə idi. "Bəli, — deyə tələbə düşündü, — indi mən lap yəqin dəli oluram, öz ikiliyimi, ikinci "mənim" görürəm".

Ancaq masa arxasındakı adam başını qaldırdı, çevrilib təəccüblə tələbəyə baxdı. Bu həmin oğlan idi-qarının oğlu — əgər doğrudan da fotolardakı adam — həm bıqsız, həm bıqlı, həm köynəkli, həm kostyumlu — qarının oğlu idisə, həyatda o

bıgısız idi, amma çatma qaşları, sifət cizgiləri, baxışı hər iki fotoyla uyğun gəlirdi və onun canlı üzü bu iki fotonu fərqli cəhətləri ilə birlikdə vəhdət halında eyniləşdirirdi. "Necə? — deyə tələbə soruşmaq istədi — siz dirisiniz, ölməmişiniz, balkondan yıxılmamısınız?" — Amma heç nə soruşmadı. Elə bil dili tutulmuşdu. Masa arxasındakı adam xoş və mehriban bir təbəssümlə gülümsündü, ayağa durdu:

—Yəqin siz mənim qonşusunuz? — dedi. — O, çox həlim bir tonla danışırdı. —Mıxlanmış qapını açıb gəlmisiniz, necə deyərlər, qonşuya baş çəkməyə, eləmi? — sonra o daha da mülayim səslə əlavə etdi: mən şadam ki, siz qərara gəldiz. Axı təbiətən siz çətin ünsiyyət bağlayırsınız və hamıdan da şübhələniirsiniz, həmi?

Tələbə:

—Bunu siz hardan bilirsiniz? — deyə soruşmaq istədi, amma yenə bir kəlmə də tələffüz edə bilmədi. Cins şalvarlı oğlan yenə də gülümsündü:

—Təəccüblənməyin, — dedi, — mənim peşəmdir bu. Mən psixiatoram və insanların xasiyyətlərini sifətlərindən təyin edə bilirəm. Hər halda əsas cəhətlərini. Məgər mən düz tapmadım?

Tələbə yenə bir şey demədi, amma razılıq əlaməti olaraq azacıq başını tərpətdi.

—Bəs anam sizi xəbərdar eləməyibmi ki, bu qapını açmayasınız? — O bunu tənbeh kimi demədi, sadəcə olaraq maraq göstərirmiş kimi soruşdu.

—O sizin ananızdır? — deyə tələbə, nəhayət dilləndi. Soruşmaq istəyirdi: bu sizin otağınızdır?

Psixiator:

—Bəli, — dedi —sizə kirayə verilmiş otaq da mənimkidir. Anam mənə dedi ki, sizə verib...

—Bəs...

—Bilirəm, yəqin ki, mənə min bir sualınız var. Məsələn, elə birincisi; niyə mən öz otağımı kirayə verirəm. Və əgər verirəmsə, niyə bu işlə özüm məşğul olmuram, qoca xəstə

arvadı məcbur edirəm. Elədirmi? Sizi bumu maraqlandırır? Əşi, oturun, oturun, sən allah. Radio sizə mane olmur ki?

–Yox, amma...

–Hər şey çox sadə, həm də çox qəlizdir. İş ondadır ki, mənim vəziyyətimdə olan adam, siz əlbəttə bilirsiniz mən nəyi nəzərdə tuturam — tələbə heç nəyi bilmirdi, amma psixiater sözünü elə danışırdı, elə bil tələbə hər şeydən xəbərdar idi — bəli, mənim vəziyyətimdə olan adamın bu sayaq işlərlə məşğul olması bir qədər çətindir. Odur ki, anam imdadıma çatdı, elan verdi və sairə təşkilati məsələlərlə məşğul oldu. Konyak içmək istəmirsiniz ki?

Şkafdan bahalı konyak və yalnız bir dənə qədəh çıxartdı.

–Mən özüm içən deyiləm, —dedi. —Amma qonaqlarım üçün həmişə konyak saxlayıram. Bilirsiniz də, içməyən adamın evində həmişə içki tapmaq olar. İçənlər içkini çox saxlamazlar — o yenə də gülümsündü. —Siz için, bu da şokolad, götürün məzə eləyin.

Tələbə qədəhi başına çəkdi və şokoladdan bir dişdəm götürdü. Psixiater:

–Mənim işlərim, ümumiyyətlə çox qəribə oldu, — deyə sözə başladı. — Sizin indi yaşadığınız otağı mənə veriblər, bax, indi bizim oturub xoş söhbət elədiyimiz bu otaq isə arvadımdır. Keçmiş arvadımın —deyə o əlavə etdi və köksünü ötürdü. — İki qonşu mənzil ər–arvadın bəxtinə çıxıb. Olanda olur da... Əlbəttə bu mənzilləri alarkən biz hələ evli deyildik. —O, ayağa qalxdı, pəncərəyə yanaşdı və uzun–uzadı dənizə tərəf baxaraq fikrə daldı, sonra qayıdıb söhbətinə davam elədi. — Bu, uzun əhvalatdır, həm də müəyyən mənada romantik bir macərədir. İstəsəniz danışa bilərəm. Deməli, mənə qabaqcıl bir mütəxəssis kimi bu mənzili, daha doğrusu o mənzili verdilər. Buna qədər anamgildə qalırdım, onun evini görmüsünüz, şəraiti sizin üçün aydındır. İndi təsəvvür eləyin mən orda nələr çəkmişəm. Bu evi verəndə elə sevindim ki... Hə, yəqin özünüz də bilirsiniz, bax, oturduğumuz həmin bu mənzil sizin kirayə tutduğunuz

mənzillə bitişik qonşu olsalar da, eyni binada deyil. Bu mənzil köhnə binadadır, o binaya bitişik köhnə evdə. Nə isə, arvadım, keçmiş arvadım, çoxdandır ki, həmin bu köhnə evdə, bu mənzildə yaşayırdı. Bu iki binanın giriş qapıları ayrı-ayrıdır və bəlkə biz heç bir vaxt bir-birimizə rast da gəlməyəcəkdik. Amma doğrudan da qeyri-adi, görünməmiş bir hadisə baş verdi. Mən bir ara yaman Morze əlifbasıyla maraqlanırdım. Yaman həvəsimişdim və elə hey divarlara barmağımla Morze əlifbasının hərflərini döyəcləyirdim. O zaman arvadım bu mənzildə çarpayısını divara yapışıq qoyardı. Mən də divarın o biri tayında çarpayımda uzanardım, özümçün asta-asta divarı döyəcləyərdim, Axı nə biləydim? Bir dəfə də uzanmışam divara Morze əlifbasıyla hansı şairinsə şerini döyəcləyirəm. Bir də nə eşitsəm yaxşıdır? Divarın o tərəfindən mənə cavab verirlər. Morze əlifbasıyla həmin şerin ardını döyəcləyirlər. Təsəvvür edirsiniz? Az qala, dəli olacaqdım. Sən demə bu mənzildə yaşayan qız — sonralar biz evləndik — gəmidə radist işləyirmiş. Bir həftə dənizdə, bir həftə evdə olmuş. Təsədüfən evdə olduğu vaxt, çarpayısında dincəldiyi zaman mənim "şerimi" eşidib və cavab verib. Bütün bunları sonralar, tanış olandan sonra bildim. Bir-birimizi bəyəndik, sevişdik, evləndik. Əlbəttə, qapı açıb mənzillərimizi də birləşdirdik. O, dənizə çıxanda, mən öz mənzilimin hamamında işığı həmişə yanar qoyardım gecələr. Dənizdən məhz bu pəncərə aydın görünür. O da gəmidən bu işığı görüb sevinərmiş. —Psixiatr dərin bir ah çəkdi. — Bu dünyada nə qədər mənasız işlər olur. Bəzən adam heç bir şey anlaya bilmir — axı niyə, nə səbəbdən, nəyə görə?

—Nədir ki?..

—Bilirsinizmi, mən tez-tez düşünürəm. Tale niyə bizimlə belə oyunlar oynayır? Məsələn, mənimki niyə məhz belə gətirdi, daha doğrusu gətirmədi? Yəni əvvəl gətirdi, sonra isə... qonşu mənzillər, tənha qadın, tənha kişi, ümumi divar. Morze əlifbası, tanışlıq, ünsiyyət, sevgi, əlaqə... Elə bil tale bizi

birleşdirmək üçün qəsdən qərribə təsadüfləri mirvari kimi sapa düzmüşdü. Amma axırda, bütün bu qərribə təsadüflərdən daha bəsit, daha adi şeylər meydana çıxır və tale bizi ayırır.

–Siz boşanmısınız?

–Boşanmaq demək olmazdı buna. Çünki evlənməmişdik, yəni rəsmən, kəbinlə nigahda deyildik. Ona görə də boşanmadıq, sadəcə olaraq ayrıldıq. Sizi səbəblərmi maraqlandırır? İnanırsınız, mən özüm də indiyəcən bilmirəm... Günlərin bir günü o yox oldu. Vəssalam.

–Necə yəni yox oldu?

–Çox sadə. Harasa itdi...

–Necə yəni harasa?

–Yəqin kiməsə başqasına uydu... Ya buna bənzər bir şey... Tez–tez onun dalınca gələrdilər, onu bahalı maşınlarda harasa aparardılar. Hara getdiyini heç vaxt mənə deməzdi. Sonralar mən onu axtarıb tapmağa cəhd etdim... Amma tezliklə məktub aldım. Özü də məktubu poçtla göndərməmişdi, zərfin üstündə nə mənim, nə də onun ünvanı vardı. Görünür kimsə, bəlkə də elə özü, məktubu gətirib mənim mənzilimin poçt qutusuna atıb. Məktubu şübhəsiz ki, özü yazmışdı. Xəttini yaxşı tanıyıram axı... Yazırdı ki, onu axtarmayım, o, tamamilə xoşbəxtidir və mənzilini də mənim ixtiyarına buraxır, nə istəsəm edə bilərəm. Bir müddət, keçəndən sonra mən fikirləşdim ki, təkbaşına iki otaq mənim nəyimə gərəkdir. —Mənzillərdən birini kirayə vermək qərarına gəldim. Özüm bura köçdüm — nə isə bu mənimçün bir təskinatdır — onun otağı, onun şeylərin, qoxusu —xatirələrdir başdan–başa, bir də ki, düzünü deyim, mən hündürlükdən qorxuram. Özüm həkim olsam da, psixiatriyadan bu hündürlük qorxusu mənə tanış olsa da hər halda özümdə bu azar — hündürlükdən qorxma azarı var. 20-ci mərtəbədə həmişə özümü bir az naqolay hiss etmişəm. Amma burda, üçüncü mərtəbədə elə dinc, elə arxayınam ki...

Tələbə təəccüblə:

–Necə yəni 3-cü mərtəbədə, məgər indi biz 20-ci mərtəbədə

deyilik? — deyə xəbər aldı.

Psixiatr gülümsündü:

—Yanırlrsınız, — dedi. —İndi biz köhnə evin 3-cü mərtəbəsindəyik. Bura keçməzdən qabaq siz 20-ci mərtəbədə idiz. Təzə evin.

—Axı...

—Sizi səviyyələrin fərqi təəccübləndirir. Üçüncü mərtəbə iyirminciylə necə bitişik ola bilər, həmi? Tavana baxmayın — psixiatr tələbənin baxışını tutdu — iş mənzillərin hündürlüyündə deyil. Bunlar hamısı standart evlərdir, hündürlükləri də eynidir. Ümumiyyətlə, hər şeyləri eynidir. Bircə o evdə zibil borusu var, bir də suyu, bizim evdəki kimi gecə saat on ikidə kəsmirlər. Qalan hər şey eyni cürdür. Hə, sizi başqa şey maraqlandırır. Baxışlarınızdan görürəm ki, tamam başqa şeylər haqqında düşünürsünüz. Bizim, necə deyərlər, qonşuluğumuzun səviyyəsi haqqında. Düzümü tapmışam? Bax, görürsünüz! İş ondadır ki, bu evlər torpağın müxtəlif səviyyələrində tikilib. Üçmərtəbəli bina təpənin üstündə tikilib və odur ki, onun üçüncü mərtəbəsi düzəngahda tikilmiş evin iyirminci mərtəbəsiylə tən gəlir. Bilmirəm diqqət eləmisinizmi, lift bəzən qalxmır, enir. Bu isə sizin kabinəyə hansı qapıdan girməyinizdən asılıdır. Kabinənin iki qapısı var və onun quruluşu da çox fəndlidir — kabinə öz məhvəri ətrafında fırlanır, hər iki evə — həm köhnə binaya, həm də təzəsinə xidmət edir. Əgər sağdakı qapıdan girsəniz o sizi aşağı endirəcək və gəlib çıxacaqsınız 20-ci mərtəbəyə. Bu çox adamı təəccübləndirir və hətta qorxudur. Sizə bir sirr açım — bu qəribəlikdən ağılları çaşanlar da var. Mən özüm bir neçə beləsini müalicə etmişəm. Doğrudur, hamını sağaltdım. Xəstəliyin lap ilkin mərhələsi idi. Təhlükəli bir şey yox idi. Yenə içmək istəyirsiniz?

Tələbə içdi. Psixiatrla o özünü çox sakit və arxayın hiss edirdi. Bu adamla ünsiyyətdənmi, konyakın təsirindənmi, ya binanın tapmacalarından birinin aydınlaşmasındanmi, nə isə

tələbə duydu ki, bütün bu gün ərzində beynini dumanlandıran izahsız mətləblər, get-gedə durulur, izah olunur...

Psixiatr qəfildən:

–Siz hələ mənzilinizdə səyahət etməmisiniz ki? — deyə xəbər aldı.

–Nə mənada?

–Məgər anam sizi xəbərdar eləməyib? Axı o bina eksperimental tikintidir, cürbəcür fokusları var. Bəzi mənzillər, o cümlədən həmin o mənim mənzilim də, lift kabinələri kimi şaquli səmtdə hərəkət edir, yəni qalxıb-enir. Təsəvvür edirsiniz, çox fikirləşib nə kəşf ediblər? Bütöv bir mənzil — lift. Özü də qalxıb–düşməsi həmişə sərxoş olan çaş liftyorun kefindən asılıdır. — Psixiatr susdu, sonra davam etdi. — Odur ki, bir gün gözlərinizi açıb dənizi olduğundan yuxarı, ya aşağı görsəniz mat qalmayın, — deməli, liftyor sizi gəzdirib. Anam da ona görə xəbərdarlıq edirdi. O mənzil qalxanda, biz daha qonşu olmuruq və o zaman həmin bağlı qapı da mənim dəhlizimə deyil, boşluğa açılır. Qapının çöl tərəfində iki uzun dəmir var, fikir verməmisiniz ki? Buferlərdir onlar. —İki evin arasındakı buferlər. Bəzən mənzil qalxıb-enəndə hərəkətin yelindən qapı öz-özünə açılır və hətta otaqdan küçəyə bir şey düşür. Ona görə də bu qapını belə möhkəm mıxlamışıq. İndi siz açdınız, eyib etməz, amma, ümumiyyətlə, ehtiyatlı olun. Görürsən, düşəndə düşür də. Fikirli oldun –o, xəfif bir təbəssümlə qədəhi göstərdi — bir qədər xumar vəziyyətdə gəldin evə, bilmədin qapını açdın ki, qonşuya gedəsən, bəli, tolamazlandın ordan birbaşa küçəyə, təsəvvür edirsiniz, 20-ci mərtəbədən aşağı. Adamın sağ tikəsi qulağının dibində qalar. Anam ona görə sizə tapşırıb. Hamamda işığı saxlamağı necə, onu sizə demədi ki? Dedi, həmi? Yazıq arvad, elə sentimental adamdır ki... Hələ də elə bilir ki, arvadım dənizdən bu işığa baxır. Haçansa qayıdıb gələcək... heç cür unuda bilmir onu... Mən artıq unuduram yavaş–yavaş, amma anam heç unuda bilmir... Nə isə... Eh, nə olur–olsun gəlin mən də bir az sizinlə

içim, nə isə ürəyim darıxdı. Ümumiyyətlə, mən içən deyiləm. Nə yaxşı ki, siz gəldiniz. Bilirsiniz, iş öz yerində, mən yaman çox işləyirəm, amma bəzən görürsən adam yalqızlıqdan az qalır divara dırmaşsın. Mən hətta bəzən ürkürəm, qorxuram tənhalıqdan... Bircə bu radio, bir də maqnitofon... Mən müxtəlif adamların səslərini yazmışam — pıçıltılar, gülüş, inilti, mübahisə, say... əsasən mənim xəstələrimin səsləridir. Elmi işim üçün lazımdır mənə. Qurub qulaq asıram. Amma, inanırsız, bəzən iş–filan üçün yox, elə özümçün, öz kefimçün qururam. Oturub dinləyirəm. Mənə elə gəlir ki, otağım adamlarla doludur. İndi siz gəlməmişdən bir qədər qabaq da qurmuşdum.

Tələbə:

–Eşitdim, — dedi, — bu səsləri öz otağımdan eşidirdim.

Psixiatr tələsik:

–Siz allah, bağışlayın, — dedi, — mən bilmirdim ki, beləcə bərkdən qurmuşam. Ağılıma da gəlməzdi ki, sizə mane ola bilər. Axı bu evin qaydası var. Gecə elə ki, lampaların rəngi dəyişdi, göyərdi, deməli, sakitlik vaxtıdır, radionun, televizorun səsini qısmaq lazımdır ki, qonşulara mane olmasın. Qatarlarda olan kimi də — gecə işığı — göy işıq. Doğrudur, sonra lampoçka yenə öz rəngini alır, amma daha səs salmaq olmaz.

–Bəs saat?

–Hansı saat?

Tələbə hiss edirdi ki, şüuru get-gedə vahiməli bilməcələrin torundan azad olur, açılır və indi o hər şeyi çikinə-bikinəcən aydınlaşdırmaq, öz-özünə izah etmək istəyirdi. İstəmirdi ki, bir qaranlıq guşə belə qalsın. Doğrudan da indi o bütün sirlərin cavabına çatacatda idi. Bir neçə saat bundan qabaqkı müdhiş məntiqsizlik dumanı get-gedə çəkilirdi.

Psixiatr yenidən soruşdu:

–Saat? Nədir ki?

–Niyə sizin saatınız geriye işləyir?

Psixiatrın gülümsər baxışları birdən-birə tutuldu. O

kədərlandı və bu an anasına oxşadı.

—Mənim qardaşım vardı, — dedi. — Məndən böyük idi, özü də saatsız idi. Sabah düz bir ay keçir ölümündən. Bilirsiniz, o da bir növ eksperimentçi idi. — Psixiatr xatirələr aləminə qərq olmuşdu, dalğın–dalğın danışdı. — Qardaşımın başına qəribə bir fikir gəlmişdi: geriyə işləyən saat düzəltmək. İki dənə belə saat düzəltdi. Biri məndədir, biri anamda. Bu da onun qəribəliyi idi. Həm də bilirsiniz, bu onunçün yalnız texniki məsələ deyildi. O bu işi necəsə fəlsəfi, metafizik bir mənada düşünürdü, necə deyərlər vaxtı geriyə axıtmaq istəyirdi. Yəni elə bu da bir növ qəribəlikdir də... Biz ona gülərdik, amma indi ölüb gedib və anamla mən onun bu qəribəliyinə hörmət eləyirik: düzəltdiyi saatları mütəmadiən qururuq və onlar da işləyir, işləyirlər geriyə. — O güldü.

Tələbənin artıq heç bir təlaş yox idi. O dərk edirdi: bu gün rastına nə çıxıbsa — hamısının dəqiq məntiqi, izahı var. Hətta dəyişən fotoların da bir izahı olmalıydı və yəqin ki, mütləq var da. Görünür, fotokağızların kimyəvi tərkibində nə isə elə bir şey vardı ki, onlar gec aşkarlanır, yaxud bir əksin altından başqası çıxıb onu soldura bilirdi. Hər halda hökmən bunun bir elmi izahı olmalıydı. Həm də məgər ağappaq fotokağızda kimyəvi məhlulların təsiri nəticəsində yavaş–yavaş fotosəkil aşkarlananda biz bundan qorxuruq, ya buna təəccüblənirik. Yəqin ki, qafil adamı televiziya video maqnitofona yazsan, sonra o evdə oturub özü özünə baxsa, təəccübdən bağı çatlar. Belə şey olar, mən burda oturmuşam, eyni zamanda da o qutunun içindən başımı çıxarıb danışırım, gülürəm. Şübhəsiz, bu fotolar da hansısa elmi eksperimentin bəhrələridir və burada qorxmalı, hürkməli bir şey yoxdur.

Tələbə:

–Fotoları da izah edin, — dedi.

–Fotoları, hansı fotoları?

–Mənim otağımdakı, daha doğrusu, o otağınızda asılmış fotolar. Onların "sirri" nədir? —Sirr sözünü o yüngülvarı bir

istehzayla dedi.

–Sırr? Nə sirdir ki? Bilirsiniz, bu fotolardakı adamların çoxusunu mən heç tanımıram. Onlar mənə arvadımın... mənə keçmiş arvadımın qohum-əqrəbası, tanışlarıdır.

–Amma orda sizin də şəkliniz var.

–Bəli var. Nə olsun ki? — O bu sözləri bir qədər kəskin dedi, sonra daha yumşaq bir ədayla soruşdu: — İçmək istəyirsiniz?

Tələbə başını tərpətdi. Psixiatr tələbənin qədəhini ləbaləb doldurdu, öz qədəhinə isə yarıyacan süzdü. İçdilər. Tələbə hiss etdi ki, bu tapmaca, deyəsən, bir qədər qəliz açılacaq, ya bəlkə heç psixiatr özü də onun cavabını bilmir. Son qədəh onu daha qəti bir addıma təhrək etdi və psixiatra diqqətlə baxıb lapdan:

–Məsələ ondadır ki, bu şəkillər dəyişir, — dedi.

Görünür, psixiatra çatmadı. O:

–Necə dəyişir? — deyə xəbər aldı.

–Elə beləcə; məsələn, tutaq ki, mən otaqdan çıxıram, mətbəxə gedirəm, bir neçə dəqiqədən sonra qayıdaram, fotolarda isə tamam başqa adamları görürəm. Ya da əgər əvvəlki adamlardırsa, bir də görürsən onlardan biri eynəyini çıxarıb ya köynəyini düymələyib. Əgər mətbəxdə bir az da yubanırımsa bu müddət ərzində fotodakı kişilərdən biri saqqal buraxır, ya da onun bıığı çıxır.

Psixiatr tələbəyə sonsuz bir maraqla baxırdı. Uzun zaman gözlərini onun gözlərinin düz içinə zillədi, əllərini nəzərdən keçirdi, sonra isə qayğıkeşliklə:

–Bəlkə daha içməyə? — dedi.

Tələbə bir qədər dili dolaşa–dolaşa:

–Yox, yox, — dedi. — Mən əsla sərxoş-filan deyiləm. Bax, məsələn, elə sizin öz şəklinizi götürək. Mən mənzilə ilk dəfə girəndə şəkildə sizin bıığınız yox idi, köynəkdə idiniz, köynəyin də yaxası açıq idi. Sonra isə şəkil dəyişdi — indi pencəkdəsiniz və bıığınız var.

Psixiatır:

–Əşi, qoyun oturmuşuq — dedi, — axı mənə heç bir vaxt

bıgım olmayıb. Böyük qardaşımın bığı vardı. Anamgildə onun şəklini gördünüzmü?

–Gen yaxalı pencəkdə?

–Bəli.

–O şəkil indi sizin otağınızda... bizim otağımızdadır. Sizin şəklinizin yerində.

–Bıy, niyə anam o şəkli gətirib mənim şəklimin yerindən asıb? Bəlkə qardaşımın şəklinə baxmaq onun üçün ağırdır, ola bilər... Ona görə də...

–Siz məni düz başa düşmədiniz. Mən onu demək istəmirdim ki, qardaşınızın şəklini sizin şəklinizin yerindən asıblar. Mən demək istəyirdim ki, sizin şəkliniz qardaşınızın şəklinə çevrilib. Əgər bu doğrudan da qardaşınızın şəklidirsə... Çünki siz çox oxşayırsınız və şəklə baxanda adam düşünə bilər ki, bu elə sizin özünüzsünüz. Daha doğrusu sizin daha yaşlı sinndə, indi olduğunuzdan daha yaşlı sinndə şəklinizdir. Bir neçə ildən sonrakı şəkliniz. Kim bilir bəlkə bir neçə ildən sonra siz də bığ qoyacaqsınız.

Psixiatr bir söz demədən ehməllə onun biləyindən tutdu, nəbzini tapdı, gözlərinin içinə baxaraq saymağa başladı. Tələbə başa düşdü ki, həkim onun psixik vəziyyətindən şübhələnib. Onun yerində kim olsaydı şübhələnərdi. Ancaq tələbə bütün bilməcələrin açılacağına o qədər inanmışdı ki, həkim onun barəsində nə düşünəcəyini eyninə almadan söhbəti axıra çatdırmaq istədi.

–İş ondadır ki, mən düz fotonuzun qarşısında dayandım və gözlərimi şəklə zilləyib baxmağa başladım. Mənim gözlərim qarşısında — o, sözünə ara verdi, sonra birnəfəsə dedi — mənim gözlərim qarşısında sifətinizdə tük çıxmağa başladı. İndi mənim burda olduğum müddətdə yəqin uzun saqqalınız çıxıb. Əlbəttə qırxdırmamısınızsa.

Psixiatr onun biləyini buraxdı, amma yenə də ayrılmadan gözlərinin içinə baxırdı, susmuşdu. Sonra durdu, aramla otaqda var–gəl etdi, kitab şkaına yanaşdı, rəfdən bir kitab götürdü,

açdı, nə isə oxudu və kitabı yerinə qoydu. Tələbənin yanına gəldi, əlini onun çiyinə qoydu, gülümsündü.

–Anam mənə dedi ki, siz çox çətin və gərgin qəbul imtahanları vermisiniz. Özü də bu cəhənnəm istisində. Heç ürəyinizə salmayın və təlaş keçirməyin, bunlar hamısı yorğunluqdadır, stressdir... İnciməzsiniz ki, sizə bir neçə sual verim. Düzünü deyin, içkiyə aludə deyilsiniz ki? Mən görürəm, içən adama oxşamırsınız, amma bəlkə haçansa — o susdu, görünür, vermək istədiyi sualı çətinliklə tələffüz etdi — heç bir vaxt alkoqolizimdən müalicə olunmamısınız ki?

–Yox, — dedi Tələbə qətiyyətlə.

–Bilirsiz, alkoqolizmin təsiri ilə, yəni davamlı uzun sürən alkoqolizmin təsiri ilə, bəzən adamın gözünə cürbəcür şeylər görünür; məsələn, adama elə gəlir ki, şəkillər hərəkət edir, yaxud divardakı aboy kağızları canlanır. Bizim tibb dilində bu delirium tremens adlanır. Heç bir vaxt sizdə alkoqolizm xəstəliyinin əlamətləri olmayıb ki? Bu mənada ki...

–Əşi boşlayın. Mən alkoqolik-zad deyiləm, psix-filan da deyiləm. Adi normal adamam. Amma bu gün...

–Əlbəttə, əlbəttə, — deyə psixiatr tələsik onun sözünü kəsdi. — Mənim heç şübhəm də yoxdur ki, siz tamamilə normal, sağlam adamsınız. Heç bir psixozdan-filandan söz ola bilməz. Mən görürəm axı... danışığınıza, davranışınıza diqqət edirəm bayaqdan. Söhbət yalnız yorğunluqdan, gərginliyin və andıra qalmış istinin təsiriylə müəyyən cüzi şüur əyintilərindən gedə bilər. Qavramanın bir qədər pozulması, vəssalam. Elektrik sistemin yada salın, adicə tellərin dolaşığından kontakt əmələ gəlir, lampalar sıradan çıxır, işıq sönür. Beyində də belə hal mümkündür. Müxtəlif səbəblərin, əlaqələrin nəticəsində beyinin müəyyən nöqtələrində, mərkəzlərində kontakt əmələ gəlir, şüurda işıq sönür, ya zəifləyir. Qorxulu bir şey yoxdur. Ancaq müəyyənləşdirmək lazımdır. Məsələn, sizdə səs qallüsinasiyaları olurmu heç?

–Nə?

–Eşitmə aldanışları. Bəzən sizə elə gəlirmi ki, küçədə sizi kimsə çağırır, adınızı çəkir, amma əslində...

Tələbə diksindi:

–Doğrudan bu gün iki dəfə mənə elə gəldi ki, mənə çağırıldılar, adımları çəkildilər, amma...

–Heç kəs yox idi, heç kim sizi çağırırdı, — deyə psixiatr sevinclə gülümsündü. — Əla, əla. Bəs cürbəcür səslər necə, qulağınıza gəlirmi? Metallik səslər... Ya elə bil kimsə nəğmə oxuyur, pıçıltılar eşidirsiniz. İllah da yuxudaykən, yatan zaman — səslər artır, üst-üstə qalaqlanır, gərginləşir, kimsə elə bil sizdən danışır, sizi nəşə qınayır, kimsə əksinə sizi müdafiə edir. Yaxud bir nəfər, sanki başınızın üstündə dayanıb sayır. Elə hey sayır...

–Bəli. Elə bu gecə, oyanıb durmazdan və sizin yanınıza gəlməzdən əvvəl yuxuda bu cür səslər eşidirdim, amma axı siz özünüz dediniz ki, bu səslər həqiqətdə də sizin otağınızdan, maqnitofondan gəlirmiş. Məgər mənim yuxuda eşitdiyim elə o səslər deyil?

–Əlbəttə, əlbəttə...

Sükut çökdü. Bir müddətdən sonra psixiatr yenə tələbəyə müraciət etdi:

–Bəs tanışlıq hissi necə? Məsələn, tutalım, sizə heç tanış olmayan bir şəraitə düşürsünüz, amma elə bil buraya yaxşı bələdsiz, hər şey sizə tanış gəlir. Belə hallar keçirmisinizmi?

Tələbə bir qədər təəccüblənərək:

–Keçirmişəm, — dedi.

Psixiatr məmnunluqla:

–deia vu — dedi.

–Nə?

–Heç əzizim... Öz-özümə danışırım. Bir sual da verim sizə? — Elə bil psixiatr tələsirdi, elə bil qorxurdu ki, çoxdan axtardığı və təsadüfən tapdığı qiymətli bir şeyi əldən buraxa bilər. —Bəs əksinə necə, məsələn, tutalım nə isə sizə yaxşı tanışdır, ya məsələn nəyisə bir yerə qoyursuz, amma sonra elə

bil bu yaxşı tanış olan şeyi ilk dəfə görürsünüz, yaxud özünüz qoyduğunuz əşyaya təəccüb edirsiniz — bunu mən haçan qoymuşam bura?

Tələbə:

—Olur bəzən, — dedi. Bayaq hamamdan qayıdarkən külqabıda gördüyü siqaret yadına düşdü.

Psixiatr qətiyyətlə:

—Jamais vu — dedi —ikinci pozulma.

—Nə dediz?

—Bu mənim dissertasiyamın mövzudur. Gerçəksizləşmənin ikinci şəkli.

Psixiatrın gözləri işıldayırdı, o get-gedə daha da qızışırdı.

—İnamsızlıq necə? Heç kəsə, heç nəyə etibar etməmək, hər şeydən, hamıdan şübhələnmək hissi? Bəzən sizə elə gəlmirmi ki, kimsə sizə tələ qurur, kimsə sizi təqib edir.

—Bəzən elə düşünürəm.

—Bəli, xalis Kandinski-Klerambo sindrom! — dedi. Psixiatr —Bəzən oriyentir, səmt hissini itirirsiniz, sağ-solu çaşdırırsız, eləmi?

—Elədir.

—Psixosensor sapıntı. Siz delirioz vəziyyətə düşmək ərəfəsindəsiniz.

—Hansı vəziyyətə? — deyə tələbə təlaşla xəbər aldı.

—Heç qorxmayın. İki-üç seans müalicədən sonra hər şey keçib gedəcək. Yaxşı ki, məhz mənə rast gəlmisiz. Ayrı heç kəsə bir şey deməyin. Bu mənim mövzumdur. Ancaq gərək mənimlə açıq danışasız. Heç nəyi məndən gizlətməyəsiz... Seksual cəhətdən necə... heç bir sapıntı-filan yoxdur ki sizdə?

Tələbə əvvəl başa düşmədi, sonra anlayıb qıpqırmızı qızardı, bu fikrin özü belə ona nalayiq göründü və o tələsik:

—Yox, yox, — dedi.

—Çox gözəl. Bəzən siz nə isə kənar bir qüvvənin, totalım, kosmik şüaların təsirini hiss edirsiniz, guya kimsə kənardan sizə nə isə təlqin etmək istəyir, deyilmi?

–Məncə yox.

–Bəs belə bir hal necə: sizə elə gəlirmi ki, düşüncələriniz, fikirləriniz özünüzkü deyil, sanki kiminsə başqasındır, amma nə yollasa sizin beyninizə doldurulub. Və ya başqa bir şey: guya sizin bütün fikirlərinizi kənardan oxuyurlar, bütün düşüncələrinizi uzaqdan-uzağa bilirlər. Belə bir hiss keçirməmişiniz ki?

Tələbə boğuq səslə:

–Sizcə mən xəstəyəm? — deyə xəbər aldı.

–Yox canım, yox, əsla. Yorğunluq, gərginlik, stress, vəssalam. Başqa heç bir şey yoxdur. İki-üç seans, ayrı heç nə lazım deyil. Elə dərhal başlaya bilərik. Deyir, bu günün işini sabaha qoyma. Ancaq gərək məni bağışlayasınız. Qısa bir müddətə sizi tək buraxacam. Mən rejimlə yaşayıram və adətən bu saatlarda duş qəbul edirəm. Siz oturun, məni gözləyin, xahiş edirəm. Mən bu saatca duş qəbul edib gəlirəm. Qəzetlərə, jurnallara baxın, iki-üç dəqiqədən sonra gəlim, söhbətimizi davam edək.

Psixiatr stolunun siyirtməsindən nə isə götürüb otaqdan çıxdı. Tələbə hamam tərəfdən su səsi və psixiatrın şən fit çalmasını eşidirdi.

Tələbə qəribə, haçalanmış bir duyğu keçirirdi, bir yandan qanı qaralmışdı: görünür, doğrudan da müəyyən psixi xəstəliyə tutulmuşdu və bu xəstəlik də həkimin ona dediyindən ciddi idi. Əlbəttə, həkim onu sakit eləməyə çalışırdı, həm də axı həkim onun keçirdiyi, məhz elə bu gün keçirdiyi qəribə halların hamısını bilmirdi. Amma digər tərəfdən tələbə bir qədər sakit olmuşdu hətta... onun dünyada ən çox sevmədiyi şey — qeyri-müəyyənlik və izahsızlıq idi. İndi hər şey belə dəqiq elmi anlayışlarla izah olunarkən o bütün maneələri dəf edə bilirdi. O bu bərədə açıq şüurla düşünə bilirdi, deməli, şüurun özü sağlam idi. O, yarım şüşə konyak içmişdisə də bütün bu işlər haqqında ayıq beyinlə düşünürdü və eyni zamanda yenə də fikrinə qara bir şübhə gəlirdi: bəlkə bütün bunlar çox qəliz bir

iblis oyunudur və həmin oyunda yalnız qarı deyil, onun bu həkim oğlu da (doğrudanmı, qarının oğludur bu adam?) iştirak edir və məqsəd — həqiqətdə də onun şüurunu pozmaqdır. Onlar bu məqsədə çatmaq üçün müxtəlif vasitələrdən və yollardan istifadə edirlər. Əgər belədirsə, onda...

Xeyli vaxt keçdi. Təlaşlı fikirlərdənmi, içkinin təsirindənmi, yorğunluq və gərginlikdənmi, ya elə bunların hamısından — tələbə qərribə bir vəziyyətə — yarıoyaq, yarıyuxulu vəziyyətə düşdü, xumarlandı, gözü açıq–açıq mürgülədi. Amma sonra yuxunu gözündən qaçırdı və ona elə gəldi ki, bir neçə dəqiqə yox, azı iki saat keçib. Hamamdan psixiatrın şux fitləri və su şırıltısı eşidilirdi. Tələbə bir az da gözlədi. Yenə də qeyri–müəyyən, bir gözü ayıq, bir gözü yuxulu halda durub hamamın qapısına yanaşdı; indi qapı yarıaçıq idi, su şırıltısı kəsilməmişdi, amma psixiatr əvvəlki kimi fit çalırdı. Tələbə yavaşcadan qapını döydü.

Psixiatr:

–Geyinmişəm, başımı darayıram, — deyə cavab verdi və yenə fit çaldı.

Tələbə otağa qayıtdı.

Yenə xeyli vaxt keçdi. Hamamdan fit səsləri eşidilirdi. Tələbə durdu, otaqdan çıxdı; indi hamamın qapısı taybatay açıq idi. Tələbə içəri baxdı. Hamamın içində, kətilin üstündə balaca maqnitofon vardı və fit səsləri oradan gəlirdi. Tələbə mat qaldı:

–Hardasız? — deyə əsəbi çığırdı. Mətbəxə cumdu, tualetə baxdı, otağa qayıtdı, çarpayının altına əyildi, şkafı açdı, yenidən mətbəxə qaçdı, buz dolabını açdı. Heç harda psixiatrdan əsər-əlamət yox idi. Tələbə yenidən otağa girdi, pəncərəyə yanaşdı; pəncərə içəridən möhkəm bağlı idi. Dəhlizə qayıtdı. Çöl qapısı zəncirlə bağlı idi, onu içəridən açan olmamışdı. Birdən tələbənin ağına gəldi. "Bəlkə mənim otağıma keçib" — deyə düşündü və dəhlizdə otağın qapısına tərəf baxdı. Bayaq bu qapıdan gəlmişdi və qanını açıq qoymuşdu. İndi isə qapı möhkəmcə bağlı idi, iki taxtayla çalın–

çarpaz mıxlanmışdı. Eynilə onun otağındakı taxtalara bənzəyən, ya da elə həmin o taxtalarla. Yenə də ələ salındığı üçün, axmaq yerinə qoyulduğu üçün cin tələbənin başına vurdu, hiddətlə taxtaları qopardı, qapını itələdi, açdı və addımladı. Bir an sonra tələbə yenə də öz bayaqkı otağında idi... İndi daha onu heç bir şey təəccübləndirə bilməzdi. —Əgər görsəydi ki, fotoşəkillər bir-biriylə söhbət edir, yaxud güzgü televiziya ekranı kimi film göstərilir, yaxud düş telefon dəstəyi kimi danışır — tələbə mat qalmazdı. Ancaq hər şey adi idi. Hətta onun yatağı da qoyub getdiyi şəkildə əzik-üzük idi. Hamam və mətbəxdən səs-səmir gəlmirdi. Tələbə yavaşca hamamın qapısını açdı və diksindi. Psixiatr güzgü qarşısında saçını darayırdı:

Tələbə:

—Siz bura hardan gəldiniz? —deyə xəbər aldı.

Psixiatr tələbəyə tərəf çevrildi. Əynində gen yaxalı kostyum vardı, qalstuku vardı, bir də bıqları vardı, həm də daha yaşlı görünürdü.

Psixiatr:

—Salam, — dedi. — Bağışlayın ki, mən... Sizə nə oldu? — deyə o, təlaşla xəbər aldı. —Elə bil sizi ilan qovub, rəngirufunuz qaçıb...

—Axı sizin... sizin, —deyə tələbə kəkələdi, —bığınız yox idi.

—Bığım yox idi? Haçan? Mən iyirmi ildir ki, bığ saxlayıram. Bəlkə mənə kiminləsə səhv salmışsınız? Axı biz tanış deyilik. Bağışlayın, siz yəqin bu evin kirayənişisiniz. Anam mənim bu otağımı sizə kirayə verib. Mən sizdən çox üzr istəyirəm ki, rüsxətsiz, həm də gecənin bu vaxtında öz açarımla qapını açıb mənzilə girmişəm. Doğrudur, mənzil mənimdir, amma axı indi burada siz yaşayırsınız, deməli, mən də özgəni narahat etmişəm. Bağışlayın, amma mən elə bilirdim ki, siz hələ köçməmişiniz, həm də mənzilə girəndə mənə elə gəldi ki, otaq boşdur, heç kim yoxdur. Üzümü qırmaq istəyirdim.

Tələbə kinayəylə:

—Bəli, —dedi, — mən otaqda yox idim və siz çox gözəl bilirsiniz ki, mən harada idim.

Psixiatr təəccüblə:

—Necə? Mən? — dedi. — Mən sizi ilk dəfədir görürəm, mən nə bilim siz hardasınızmış?

—Bura baxın, —qəzəb, acıq tələbəni boğurdu, —hələ biz baxarıq görək dəli hansımızdır, siz ya mən. Siz çox gözəl bilirsiniz ki, bir qədər bundan qabaq —bilmirəm neçə saat bundan qabaq —axı sizin saatlarınız da özünüz kimi dəlidirlər, bəli, bir müddət bundan qabaq biz oturub söhbət edirdik, özünüz bilirsiniz ki, nədən söhbət edirdik. Amma siz nahaq elə bilirsiniz ki, mənim aqlımı çaşdıracaqsınız, məni dəli edəcəksiniz. Bu saat sizin o yapışdırılmış saxta bığlarınızı qopararam, bütün bu qriminizi də silərəm, onda bilərsiz — tələbə əlini psixiatrın bığlarına tərəf uzatdı. Psixiatr diksinib geri çəkildi.

—Cavan oğlan, sizə nə olub? — dedi və burnunu çəkib, "fu, siz ki sərxoşsuz" — deyə əlavə etdi. —İçirsiniz öz işinizdir, amma sərxoş olub sizdən yaşca böyükləri təhqir etmək yaramaz. Əgər mənim mənzilimi kirayə almısınızsa, o demək deyil ki, mənə qarşı istədiyiniz kobudluğu etməlisiz. Əlbəttə mən bilsəydim ki, siz artıq köçmüşsüz, gecənin bu vaxtında bura gəlməzdim. Bu mənim qəbahətimdir. Bəlkə heç siz tək olmayaydınız... Üzr istəyirəm. Məsələ ondadır ki, mən iki saat bundan qabaq təyyarəylə gəldim və səhər yenə xaricə uçuram. Bu vaxtlar bütün bərbərxanalar bağlıdır və dedim gedim, öz evimdə üzümü qırırım — danışa-danışa o otağa gəldi, tələbə də onun ardınca — bütün günahım budur, vəssalam, səmimi surətdə üzr istəyirəm. Əgər bərbərxana açıq olsaydı, onda...

Tələbə hiss edirdi ki, hiddətdən az qala boğulacaq:

—Bura baxın, — dedi — bərbərxana-filanın bura nə dəxli var, nə tovlayırsınız mənim başımı. Əgər siz psixiatrsınızsa, onda...

—Mən psixiatram? — deyə təəccüblə soruşdu. —Bunu kim deyib sizə? Mən astrofizikəm, əzizim. İndi də beynəlxalq

astrofizika konqresindən gəlirəm. Çox maraqlı bir problemə həsr olunmuşdu konqres — uzaq dünyalarla əlaqə yaratmaq məsələsinə.

Tələbə dilini dişinə sıxıb:

–Dolamayın məni, bəsdir, kifayətdir, xəbərdarlıq edirəm sizə,— dedi. — Deyin görüm bütün bunlar nə deməkdir?

–Bunlar, yəni nələr?

–Bütün bunlar — deyə tələbə təkrar etdi və otağa göz gəzdirdi — adicə otaq, divar saati yeddinin yarısını göstərir — elə doğrudan da bu vaxt olardı, hava yavaş–yavaş açılırdı, stol, stullar, taxt, fotolar və o cümlədən də psixiatr — astrofizikin şəkli — kostyumlu, qalstuklu, bıçlı, hər şey adi, normal idi. Tələbə nə cavab verə bilərdi? Küt-küt:

–Bu sizsiniz? — deyə fotonu göstərdi.

–Mənəm, nədir ki?

–Sizin böyük qardaşınız deyil? Ya nə bilim bəlkə kiçik qardaşınızdır.

–Mənim qardaşım yoxdur. Nə böyüyü, nə kiçiyi. — Yoxdur və heç bir vaxt da olmayıb.

–Bəs saatsaz?

–Hansı saatsaz? Saatsaz kimdir?

–Saatsaz o kəsdə ki, bir ay bundan qabaq ölüb. O kəsdə ki, geriyə işləyən saatlar düzəldib. O kəsdə ki, ananız ona matəm saxlayır və fotosunu o evdən bu evə daşıyır.

–Siz deyəsən sayıqlayırsınız?

–Yox, bilirəm, siz çox istəyirsiniz ki, mən sayıqlayım, istəyirsiniz ki, ağılim çəşsin, dəli olum. Amma insaf dinin yarısıdır, doğrudan da çox mahir fokusçusunuz. Dahi gözübağlayıcısınız. Bayaq o biri mənzildə siz mənə çox suallar verdiniz, indi mən də sizə bircə sual vermək istəyirəm. Cəmi-cümlətəni bircə sual. Qorxmayın, sizdən soruşmayacam ki, başıma bu oyunları niyə açırırsınız. Öz işinizdir. Sizdən ayrı şey soruşacam — başıma bu oyunları necə açırırsınız? Məsələn bax elə o qapı. O mənzildən bu mənzilə nə yolla keçə bildiniz ki,

qapı o biri tərəfdən mıxlanmış idi.

"Psixiatr"—astrofizikin rəngi qaçdı:

—Nə qapı, nə mənzil? Siz nə danışırırsız?

—Bax bu qapı —deyə tələbə otaqdakı qapıya tərəf çevrildi və çılğınlıqla çığırdı:— Aman allah, bu da bir fokus! Yox, siz doğrudan dahisiniz. Mən indicə bu qapıdan içəri girdim və qapı da açıq qaldı, amma bir baxın, — o yenə də taxtalarla çalın-çarpaz mıxlanıb. Daha sözüüm yoxdur, gözübağlıcılığımız əladır.

—Bilirsiz nə var? – deyə "psixiatr" – astrofizik təmkinlə danışmağa başladı. O hələ də sapsarı idi, amma görünür özünü ələ ala bilmirdi. —Mən bilmirəm ki, siz bütün bu sözlərlə nə demək istəyirsiniz. Bəlkə anam mənim burda olmadığımıdan istifadə edib mənzili ruhi xəstəyə verib. Mən belə düşünmək istəməzdim, amma hər halda mənə elə gəlir ki, siz naھاq içirsiniz.

—Yaxşı, — tələbə aldadıcı bir sakitliklə müsahibinə baxdı. —Görək ruhi xəstə hansımızdır və kim-kimi dəli edəcək. Bu saat mən sizin gözünüz qarşısında bu qapını açacam.

Psixiatr həyəcanla:

—Yox, yox, —dedi, onun rəngi daha da qaçdı.

—Hə, cadularınızın sirri açılacaq, ondan qorxursunuz? Mən indicə bu qapını açacam və sizi qonşu mənzilə aparacam. Ora ki, bayaq orada siz bığsız psixiatr idiniz. Ya bəlkə qardaşınızdır orda, bilmirəm, hər halda mən sizin hamınızı ifşa edəcəm, bütün sizin murdar ailənizi! Görüm nə səbəbdən mənim başıma bu əclaf oyunları açırsınız.

Tələbə elə bil qızdırma içində, adda–budda danışdı.

"Psixiatr"—astrofizik hırsənəməkdən daha artıq təəccüblənirdi və onun mat qalması, sadələvə təəccübü tələbəni daha da özündən çıxarırdı. Tələbə çılğın bir hərəkətlə taxtaları qopartdı, dartıb qapını açdı və addım atdı. Amma gözləri qarşısında 20 mərtəbə hündürlüyündəki boşluq girdabını görən an dəmir barmaqlar onun köynəyinin boynundan yapışdı və saxladı —bu ev sahibinin barmaqları idi.

Psixiatr–astrofizik:

–Dəli olmusuz? — dedi. — Axı buradakı balkon neçə ildir uçub, odur ki, biz də bu qapını mıxlamışıq. Oturun.

Ev sahibi tələbəni otuzdurdu və hələ də açıq qarıya çəp-çəp baxaraq otaqdan çıxdı, bir stəkan su gətirdi, tələbəyə uzatdı:

–İçin.

Tələbə içdi və bir qədər sakitləşdi. O özünü əzgin hiss edirdi. Elə bil hər şeydən bezmişdi, hər şeydən bıqılmışdı, hər şeydən usanmışdı, dünyada hər şeyə qarşı laqeydlik duyurdu.

Ev sahibi:

–Özünüzü pis hiss edirsiniz? — deyə xəbər aldı. Tələbə tam bir biganəliklə:

–Bilmirəm, — dedi.

–Dincəlin. Hər şey keçib gedər. Görünür, içki sizə çox pis təsir edir. Bir də ki... Mən çox namünasib vaxtda gəldim... Gərək məni bağışlayasınız... Bilsəydim...

Tələbə:

–Eybi yoxdur, — dedi.

–Mən elə bil lap göydən düşdüm, — ev sahibi elə hey özünə bəraət qazandıрмаğa çalışırdı. — Xaricdən bir az qabaq gəlmişəm və yenə də gedirəm. İndi də başqa ölkəyə, başqa konqresə. Vaxt məsələsinə həsr olunmuş konqresə. Vaxtın fəlsəfi və fiziki mahiyyətinə həsr olunmuş konqresə. İcazə verərsiniz siqaret çəkim?

Tələbə yüngülcə başını tərpətdi, yəni ki, hə, buyurun, sonra ikinci dəfə başını yellədi, yəni ki, yox: müsahibi ona siqaret təklif edirdi. Ev sahibi siqaretini alışırdı və dərin qullab vurdu — siqaretin xoş, şirintəhər ətri vardı.

–Bilirsiz, — deyə ev sahibi yenidən sözə başladı, —bütün bu konqreslərin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bax mən indicə çox böyük bir konqresdən gəlirəm, bayaq sizə dedim. Uzaq dünyalarla əlaqə probleminə həsr olunmuşdu konqres. Bütün ölkələrdən ən məşhur alimlər toplaşmışdı. Məruzələr, məlumatlar, filmlər, fotolar, lent yazıları, nə bilim daha nələr,

nələr. Ancaq mənim fikrimcə, bu problem kökündən yanlış qoyulur. Sizi yormuram ki! Taksini 7-30-a sifariş eləmişəm, odur ki, hələ yarım saat da zəhlənizi tökəcəm... Bəli... Məsələ belədir ki, mənim fikrimcə kosmik əlaqələr probleminə tamamilə başqa prinsiplərlə yanaşmaq lazımdır. Tutaq ki, bax, o konqresdə nədən danışılırdı? Aresiboda nəhəng bir radioteleskop qurulub. Bu teleskopun vasitəsilə kosmosun dərinliklərinə məlumat göndərilir. Nə barədə? O barədə ki, biz yer adamları onluq say sistemindən istifadə edirik. Beş atomu ən vacib sayırıq. İki ayağımız, bir başımız var. Yer üzündə sayımız da dörd milyarda yaxındır. Çox əcəb. Məni bağışlayın, amma bu üsulla qıza elçi getmək və oğlan haqqında məlumat vermək olar — peşəsi bu, vəzifəsi bu, pulu-dövləti bu qədər, qohum-əqrəbası filankəslər və s. və s. Amma kosmik kontaktları bu üsulla yaratmaq olmaz. Məsələn, Çikaqo universitetinin professoru Dreyk, Bombay universitetinin professoru Mukerçi, Yaponiyadan bir professor, adı yadımda deyil, çıxış etdilər. Onların hamısı neçə illərdir ki, çox qüvvətli radioteleskoplar və kompüterlər vasitəsilə yaxın qalaktikaları izləyirlər, radiosiqnalları yazırlar, amma nə nəticə hasil olub? Hamısı eyni bir nəticə əldə ediblər, yəni heç bir nəticə — ulduzlar susub. İndi də oturub başlarını sındırırlar: əgər doğrudan da uzaq ulduzlarda həyat varsa, bəs niyə ordakılar hay vermirlər?! Əgər bizim radio və telesiqnallarımızı eşidirlərsə, niyə dəstəyi qaldırıb cavab vermirlər — o gülümsündü və qırıq məftilli telefon dəstəyini göstərdi. Mən telefon dəstəyini nəzərdə tuturam — sonra nə işə düşüb əlavə etdi — yeri gəlmişkən, bu təşbeh təsadüfi də olsa, çox dəqiqdir. Biz kosmosla məhz bu cür telefonla, qırıq telli telefonla, əlaqəsiz telefonla danışmağa cəhd edirik. Təsəvvür eləyin ki, bəzən nə cür mənasız işlər görülür. Bir neçə il bundan qabaq amerikalılar kosmosa Rok-n-Roll musiqisinin melodiyalarını göndərmişlər. İndi də oturub başlarını bulayırlar — niyə bir cavab çıxmadı. Bəlkə bu musiqini oradakılar bəyənməyib. Elə

bil bu radiodınləyicilərin sifarişilə konsert-zaddır. Məruzəçilərdən biri hətta belə bir fikir atdı ortalığa: deyir, şübhəsiz, kosmosdan bizə xəbərlər göndəririlər, amma yüz ildə bir dəfə. Yüz il bundan qabaq, neçə yüz, neçə min il bundan qabaq yer üzündə radio yox idi ki, ismarışları qəbul edə bilək. İndi az qalıb, bu səfər kosmosdan bizə radio vasitəsilə papaq eləyən kimi başa düşəcəyik. Bişmiş toyuğun gülməyi gəlir belə sözlərə. Əlbəttə, başqa çıxışlar da oldu. Bəziləri deyirdilər, canım, ola bilsin ki, qallaktik əlaqə sistemi tamamilə başqa prinsiplər əsasında qurulur. Amma belə deyənlər də axırda nikbinliklə nəticə çıxarırdılar: heç kefirmizi pozmayaq, ürəyimizə salmayaq, gec-tez biz də bu əlaqə prinsiplərinə yiyələnəcəyik. Nə deyəsən? Görünür bizim şüurumuz Əlaqənin tamamilə başqa növünü anlamağa, təkrar edirəm başqa növ əlaqə prinsiplərini dərk etməyə qadir deyil. Odur ki, oturmuşuq nəhəng teleskopların yanında və gözləyirik. Cürbəcür siqnallar gözləyirik. Hələ çox gözləyəcəyik. Çünki bizə elə gəlir ki, kosmik Əlaqə balıq tutmaq kimi bir şeydir, torunu atıb oturmusan çay qırağında, gözləyirsən balıq haçan gəlib tora düşəcək. Yaxşı, deyək ki, mən ifrata varıram, məsələni tündləşdirirəm: biz universal şifr-siqnallar, anlaşıqlı rəmzlər, işarələr göndəririk kosmosa. Yaxşı, olsun, amma bütün bu özfəaliyyət nə deməkdir? Bizə elə gəlir ki, uzaq dünyalarla Əlaqə yaratmaq — radiohəvəskarlığı kimi bir şeydir, təsədüfən efrdə başqa bir radiohəvəskarın ultraqısa dalğalarıyla rastlaşacaqsan. Amma axı, mənim fikrimin məğzi odur ki, kosmik Əlaqə tamam başqa cür, gözlənilməz və izaholunmaz bir şəkildə də meydana çıxa bilər. Yəni biz insanların dərk edə bilməyəcəyimiz bir şəkildə. Bax, oturub gözləyirik, gözləyirik ki, bizimlə danışsınlar. Amma bəlkə bizimlə çoxdan danışsınlar və ən müasir cihazlar vasitəsilə deyil, başqa üsulla. Bəlkə bax elə indinin özündə, bu otağın içində danışsınlar bizimlə, amma biz başa düşə, anlaya, dərk edə bilmirik. —O, dərin bir qullab vurdu, bayaqdan bəri davam edən, uzun, pərakəndə

monoloqunda bu ilk fasilə idi. —Axı uzaq dünyaların sakinləri — yenidən sözə başladı — bizimlə tamam başqa kanallar vasitəsilə Əlaqə yaratmağa təşəbbüs edə bilirlər. Tamamilə başqa rabitə formasından istifadə edə bilirlər. Bəlkə bizə məlum olmayan imkanlara malikdirlər və beynimizə, şüurumuza, psixikamıza təsir göstərə bilirlər. Onlar hətta bizim beynimizin imkanlarını —dünyanı məntiqsiz dərk etmək imkanlarını yoxlaya da bilirlər. Mən çox qəliz danışmıram ki, fikrim sizə aydındırımı?

Tələbə:

—Təxminən, — dedi.

—Bəli, bu uzaq aləmlər bizə radio, tele və başqa bizim qavraya biləcəyimiz işarələr vasitəsilə deyil, tamam başqa üsullarla müraciət edə bilirlər. Yaxud biz və onlar əyani şəkildə görüşməli olsaq, yəni onlar bizim planetimizə təşrif gətirməli olsa, bu görüşü biz bu gün, təqribən, necə təsəvvür edirik? Nədənsə bizə elə gəlir ki, onlar planetimizə iri kosmik gəmilərdə gələcək, nəhəng kosmodromlara düşəcəklər. Niyə? Axı kim dedi ki, onlar — uzaq aləmlərin sakinləri, — çox iri, azmandırlar və ya hətta elə bizim boyda, adamlar boyda olmalıdırlar. Lap qoy ən iri ulduzlarda yaşasınlar, axı bunun onların zahiri ölçülərinə, boy-buxunlarına heç bir dəxli yoxdur. Onlar ən görünməz mikrobdan belə kiçik məxluqlar ola bilər. Tamamilə cisimsiz varlıqlar da ola bilirlər, məsələn, şüa, qaz şəklində, səs şəklində. Kim deyər ki, məsələn, səs—şüurlu varlıq ola bilməz. Təsəvvür edirsiniz bütün bir ulduzun şüurlu sakinləri—yalnız səslərdir. Poeziyadır, eləmi? Və əgər bu tipli kosmik qonaqlar bizim planetə təşrif buyuracaqlarsa, ya hətta artıq çoxdan buyurmuşlarsa, onların yer üzündəki məskəni, qəbul meydançası insan beyninin guşələri də ola bilər.

Kişi elə danışdı elə bil məruzə oxuyurdu, bəlkə bu doğrudan da onun konqresdə oxuduğu ya oxumadığı məruzə idi.

—Axı niyə biz razı olmuruq ki, kainatın başqa guşələrində

tamamilə ayrı — şüur qanunları mövcuddur — bizim səbəb-nəticə bağlılığından fərqlənən qanun sistemi. Və onların bizimlə Əlaqəsi yalnız o zaman mümkün ola bilər ki, onlar bizim iqtidarımıza — bu qanunları aşırı keçmək iqtidarımıza inansınlar. Dünyanı dərk etməkdə bu məntiqi səbəb-nəticə bağlılığını aşırı biləcək bir qüdrət varmı insan şüurunda? Onları məhz bu maraqlandıra bilər. Onlar beynimizin buna hazır olub-olmamasını yoxlaya, müayinə edə bilərlər. Şüurumuz Mümkünlüklü qəbul edə bilərmi? Ya bəlkə onlar hələ bizim beynimizi — hazırlayırlar — başqa bir məntiq sistemini qavramaq üçün hazırlayırlar. Və onların bizimlə Əlaqə yaratmaq cəhdləri məhz bu sahədir: beynimizdəki səbəb-nəticə bağlılığını qırmaq, ağılımızın quruluşunu dəyişmək. Axı bizim bütün idrakımız və kosmik əlaqələr yaratmaq təşəbbüsümüz ancaq və ancaq bu məntiqə, səbəb-nəticə bağlılığına əsaslanır. Aman allah, biz necə öz-özümüzdən müştəbehik, necə də qəti hökm veririk. Kainatı ancaq bizim məntiqimizlə dərk etmək olar!? İki dəfə iki mütləq dərddür! hər yerdə, hər zaman, kainatın hər guşəsində! Axı bir zamanlar biz insanlar eyni inadla inanırıq ki, Yer hərəkətsizdir, Günəş onun başına dolanır və ayrı cür düşüncələri asırı-kəsir, odda yandırırıq. Mən yalnız din fanatıklarını, inkvizisiyanı nəzərdə tutmuram. Hələm-hələm adamlar deyil, Ptolomey kimi öz zamanının ən parlaq zəkası da buna — Yerin mərkəz olmasına, Günəşin onun başına dolanmasına inanırdı. Biz isə, öz zamanımızın Ptolomeydən qat-qat aşağı olan zəkaları, eyni bir inadla başqa şeyə inanırıq: Yer kürəsi günəşin başına dolanır. Buna zərrəcən şübhəmiz yoxdur, necə ki, Ptolomeyin də öz iddialarına heç bir şübhəsi yox idi. Yaxşı, bəs birdən sabah, bizim təsəvvür belə eləyə bilmədiyimiz tamam başqa kəşflər və qanunlar əsasında məlum oldu ki, yox, Yer Günəşin deyil, Günəş Yerin başına fırlanır. Onda necə? Təbii ki, bunu mən zarafatla deyirəm, amma prinsipin özü ciddidir.

O nəfəsini dərdi və öskürməyə başladı. Eynilə anası kimi

öskürürdü, uzun-uzadı quru öskürəklə. Bir az sakit olub stəkanı götürdü. Mətbəxə keçdi, Bu adamın nədən danışdığını, ona nəyi isbat eləməyə çalışdığını tələbə ağıllı–başlı anlamırdı heç. Tələbə indi yalnız bir şey düşünürdü: əgər indi bu adam mətbəxdən qayıtmasa, bir də heç bir vaxt görünməsə, tamamilə anlaşılmaz şəkildə mənzildən qeyb olsa və yaxud qayıtsa, amma, qiyafəsi, sifəti tamamilə başqa cür olsa — məsələn saçları çal, yaxud başı daz keçəl, ya elə olduğu kimi qayıtsa, amma onu, tələbəni tanımasa, özünü tamamilə ayrı bir adam kimi aparsa — bütün bunların heç biri artıq tələbəni təəccübləndirə bilməz. Onun indi keçirdiyi yeganə hiss — tam bir düşüncə biganəliyi idi, heç bir fikir zəhmətinə qatlaşmaq istəmirdi, heç bir şeyi dərk etməyə, anlamağa, izah etməyə həvəsi qalmamışdı.

Ev sahibi otağa qayıtdı. Bığları yaş idi. İndicə su içmişdi.

Divar saatına baxıb:

–Daha lap az qalıb — dedi. — İndicə sizi sakit buraxacam, başınızı ağrıtmayacam. Taksi on dəqiqədən sonra gələcək. Yeri gəlmişkən, vaxt haqqında. Vaxtı necə təyin etmək olar? Kim mənə isbat edə bilər ki, vaxt geriyə yox, irəliyə gedir? Vaxtdan söhbət edəndə geri nədir, irəli nə? Nə müəyyənləşdirir vaxtı? Bax, bu cihaz, — o divar satını göstərdi, — bu qurulu mexanizm? Deyəcəksiz günəş tsikli — gündüz-gecə, yay-qış. Amma axı günəşlə bağlı bu hesablar yalnız bizim planetlər sisteminə aiddir. Bu sistem isə kainatda — zərrəcikdir, tozdur. Bəs günəşin özündə vaxt necə ölçülür?

Tələbə:

–Bilmirəm, — dedi.

–Amma axı vaxtın tamamilə başqa anlayışı da ola bilər. — O, sanki artıq tələbəylə yox, özü özüylə danışdı. — Siz heç vaxtın nisbətini haqqında məişət səpkisində, adi həyat misalları səpkisində düşünmüsünüzmü? — deyər yenə tələbəyə müraciət etdi.

–Yox.

–Mən isə düşünmüşəm. Təsəvvür edin ki, yatmırsınız. Bu zaman qapınız döyülür, yaxud telefon zəng çalır. Yuxuda yox ha, gerçəklikdə. Gerçəklikdə bunlar — qapı döyülməsi, telefon zəngi — bir an çəkir. Amma bu bir real anın ərzində yuxuda siz uzun bir əhvalat görürsünüz. Və yuxuda gördüyünüz bu əhvalatlar mütləq qapı döyülməsi, telefon zəngilə bitir. Deməli, bu yuxular zənglə, qapı döyülməsi ilə əlaqədirlər. Başqa sözlə desək, yuxunun bu səhnələri, sizin beyninizdə məhz həmin səslər səslənən zaman doğulur. Amma yuxuda siz bu səslərlə bağlı hadisənin əvvəlini də görürsünüz, elə bir şey görürsünüz ki, həmin səslərlə sona çatır, bitir. Deməli, bu səslərin səsləndiyi müddət ərzində gerçəklikdə və yuxuda iki müxtəlif ölçülü zaman paralel şəkildə mövcuddur, amma onların müddətləri ayrı-ayrıdır. Fikrim sizə çatır?

Tələbə:

–Çətinliklə, — dedi, — mən çox yorulmuşam.

–Bağışlayın, bağışlayın, mən də sizi lap yorub əldən saldım. Bilirsiniz mən fikirlərimi kiminləsə bölüşmək istəyirdim. Odur ki... Hə, vaxtdır, mən getməliyəm.

O, ayağa durdu, papağını qoydu, üzərində müxtəlif şəhərlərin, otellərin damğaları olan dama-dama çamadanını götürdü və tələbəylə vidalaşaraq qapıya tərəf getdi. Qapını açdı, sonra nədənsə yenidən otağa qayıtdı və dedi:

–Əlaqə problemi, bax bundadır. Biz şüurumuzun dəyişməz məntiqi qanunlarının pozulmasına razı olacayıqmı? Hadisələrin səbəb-nəticə bağlılığının qırılmasıyla barışa biləcəyikmi? Tamam başqa bir şüur sisteminin olmasını qəbul edəcəyikmi? Uzaq dünyalarla Əlaqənin yaranıb-yaranmayacağı məhz bunlardan asılıdır. Amma əgər bütün Qeyri-adi, Dərc olunmaz. İzahedilməz, Şüurumuzasığışmaz şeylərə yenə məntiqi rəşional səbəblər axtaracağıqsa, vərđişli analogiyalar arayacağıqsa, bir şeyi kasıb zəhnimizin qısa arşınıyla ölçəcəyiksə, o zaman heç kəsle heç bir Əlaqə yaratmaq mümkün olmayacaq. — O gülümsündü, amma bu çox kədərli gülüş idi və sifətinin bu

kədərli ifadəsiylə o bir daha anasını xatırlatdı. — İnanın mənim sözlərimə. Salamət qalın...

Qapını örtüb getdi. Az sonra tələbə aşağı düşən liftin səsini eşitdi.

Pəncərədən açıq bir səhər üzü görünürdü. Ulduzlar çoxdan sönmüşdü. Daha doğrusu, dan işığının açıqlığında itib görünməz olmuşdular.

Tələbənin yorğun şüurunda bir fikir oyandı: o düşündü ki, əl-aqibət axır ki, zəiflik göstərmədi; hə qarı, nə onun dərin qırıldadan alim oğulları — ya eyni yeganə oğlu — iki idi onlar, ya bir nəfər idi — kim bilir? — hər halda bu qəribə ailə — ikisi olsun, üçü olsun, fərqi yoxdur — hamısı bir yerdə tələbənin şüurunu poza, başını xarab edə bilmədilər. O, dəli olmadı ki, olmadı.

Tələbə soyunub yatağına girdi. Yuxuya gedə-gedə düşünürdü: "Gərək kitabxanadan kosmik əlaqələrə aid ədəbiyyat alıb oxuyam".

Bakı, avqust, 1976.

OXUDUQLARINIZ

R.Ulusel. Azərbaycan mədəniyyətinin Anarı.....3

İlk hekayələr

Yağışlı gecə.....	42
İki dəniz	48
Taksi və vaxt	50
Bayram həsrətində	68
Könlümüzün gecəsi.....	73
Sabah biz ayıq olacağıq.....	81
Hekayə.....	90
Asqılıqda işləyən qadının söhbəti.....	111
Kəçən ilin son gecəsi.....	114
Dağınq vərəqlər.....	129

İki uşaq hekayəsi

Əlifba.....	140
Sayların sərgüzəşti.....	142

Üç sandıq hekayəsi

58-ci ilin üç sandıq hekayəsi.....	148
Nisbət nəzəriyyəsi.....	150
İztirabın vicdanı.....	155
Ürəyim ağrıyır.....	199

60-cı illərin hekayələri

Dörd cahar.....	211
Dağ dağa rast gəlməz.....	222
Yağış kəsdı.....	228

Qaragilə.....	244
O gecənin səhəri.....	257
Gecə yarısında hadisə.....	267
Ləyaqət.....	315
Mən, sən, o və telefon.....	331
Gürcü familyası.....	356
Dantenin yubileyi.....	383

Molla Nəsrəddin — 66

Zarafatsız.....	441
—Məlumat	
—Gülməşəkər kəndinin sabahı	
—Zəncir	
—Rəng	
—Başımızın ağası	
—Əl əli yuyar və yaxud bozbaş dəsgahı	
—Bir istəkan su	
—Maraqlı tədqiqat	
—Kəlam qonaqlığı	
—Bizim müsahibə	
—Yeni il planları	
—Xəbərlər	
—Son poçt və yaxud replika	
—Biz tənqid edəndən sonra	
—Hikmətli sözlər	
—Elanlar	
—Bildiriş	
—Düzəliş	
—Marallarım	
Molla Nəsrəddin — 86.....	520
Yaxşı padşahın nağılı.....	523
Əlaqə.....	543

ANAR. Əsərlər I cild
Bakı, Nurlan, 2003, 578 səh.

Nəşriyyat redaktoru:
MƏLAHƏT QƏMBƏROVA

Bilgisayar tərtibi:
SEVİNC HÜSEYNOVA

Yığıcı:
**ARZU MAHMUDOVA,
SEVİNC HÜSEYNOVA**

Yığılmağa verilib: 10.07.2003.
Çapa imzalanıb: 05.09.2003.
Həjmi: 36,1ç.v. Format: 60x88 1/2
Ofset çap üsulu
Sayı: 500.
Qiyməti müqavilə yolu ilə

Nurlan Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi